

אהרן קדומים

הוא ספר

מחקרי ארץ

המדבר

על הארצות והימים, הרים וגבעות-זעמקים, עינות ונחלי מים
יערים ומדברות, ערים וכפרים אשר נזכרו בכתבי הקודש.
גם על התחניות אשר חנו בני ישראל במדבר.

יסדו

החכם ר' שלמה לעוויוזאהן מפראג

הכנו וגם חקרו

המביא לבית הדפוס שנית

יעקב בן שלמה קאפלאן

68542-B.

עֲדֵלָא עֲשֵׂה אֶרֶץ וְחַוּצוֹת
וְרֹאשׁ עֲפָרוֹת תִּבְלֵ

- (מַלְיָח' , כ"ו)
- וְכִדְרֶשׁ חו"ל (תַּפְנִית י')

EREZ KEDUMIM

DAS LAND DES ALTERTHUMS

ODER

ALPHABETISCH GEORDNETE
GEOGRAPHIE PALÄSTINA'S
UND DER UMGEGEND

SO VIEL DAVON IN DER HEILIGEN
SCHRIFT ERWAEHNT WIRD.

VERFASST

VON

S. Lewisohn.

J E T Z T

theils durch kritische Benutzung vieler in dies Fach
schlagenden Arbeiten Christlicher Gelehrten, mehr aber
noch durch genaue Nachweisungen aus den rabinischen
Alterthumsquellen, als Talmud, Midraschim, Pésikta
u. s. w. bald erläutert, bald berichtet, und vorzüglich
mit einer grossen Anzahl vieler neuer Ortsnamen
vermehrt.

VON

J. K A P L A N.

W I L N A

Bey M. Romm, u. Z. Tipograph.

1839.

מכתב

אלופי ומיודעי, הרב החכם השלם פאר עמינו כבוד
האדון וואלף טוגענד האלד צענזור
בווילנא. לפני שמש ינון שמו!

Herrn Herrn J. Kaplan in Minsk

Wilna den 8ten August 1838.

VIELGEEHRTER MANN!

Ihre werthe Zuschrift sammt Ihrem Werke über die geographische Beschaffenheit des alten Palästina und seiner Umgegend, habe ich den zweiten dieses richtig erhalten. Letztes ist mir vom Zensur-Comité zur Durchsicht zugetheilt worden, und bey dem Lesen desselben war ich nicht wenig befremdet von einem hiesigen Israeliten, nicht nur diesen Gegenstand überhaupt bearbeitet zu sehen, sondern mehr noch, als ich obendrein fast auf jeder Seite vielen Fleiss, kritisches Streben, und eine Art Anhänglichkeit, ja Begeisterung für die zu behandelnde Materie wahrnahm.

Ich sagte, mein Herr, dass ich über diese seltsame Erscheinung von einem hiesigen Israeliten befremdet war; denn sollte gleich das Land, das Sie unsren

VIII.

Augen in seiner Urgestalt vorführen, einem jeden von unsren Glaubensgenossen über Alles theuer seyn, da es, so zu sagen mit den Heilighümern unsrer Väter besäet ist, und man keinen Fuss darauf zu setzen im Stande ist, ohne auf ein Grab eines Ahnen, eines hinröchelnden Gotteskriegers, oder sonst auf die Denkmäler jener Männer zu treten, die die Unsterblichkeit haben in dem Buch Gottes auf ewig eingefügt zu bleiben. — Trotz diesem Allem, weiss ich doch aus Erfahrung, dass die meisten unserer hiesigen Glaubensbrüder so tief in die Satzungen vergraben sind, dass selbst jener Boden ihnen nur in so fern wichtig ist, als er ihnen zu irgend einem gelehrten Streite bisweilen Anlass geben kann.

Wenn Ihnen, mein werther Herr, wie einem jeden von frommer Absicht begeisterten Schriftsteller, dankbare Anerkennung sehr lieb seyn muss, so erhalten Sie dieselbe zuerst von mir, einem Glaubensbruder, der sich vor Gott das Zeugniß geben kann, nie bisher in seinem Herzen der Liebe zu seinen Volke abtrünnig geworden zu seyn. Ich bin Ihnen beym Lesen Ihrer Schrift in allen mühevollen Beweisführungen durch das Labyrinth der Talmude, Midraschim, und andren ergrau-

IX.

ten Schriften des Alterthums nachgefolgt, ich habe Sie auf den Wanderungen früherer Gelehrten begleitet, und gesehen, wie Sie die Worte derselben belauschen, wie Sie wo Sie nur können, nach einem verfehlten, verschwundenen Orte fragen, war innig gerührt, wenn ich oft wahrnam, wie unruhig emsig Sie jedes Pilgrimsplätzchen der theuren Ahnen aufsuchen, wie Sie jedem Fussapfen derselben ahnungsvoll nachspüren; und mein Herz, das von gleicher Verehrung, von gleicher Liebe beseelt ist, beeilt sich hiermit Ihnen vorerst ein freywillig Dankopfer zu bereiten.

Aber glauben Sie nur nicht, dass Sie mir Freude allein durch die Lectüre Ihres Werkchens verschafft haben. Im Gegentheile so manche Thräne des herbsten Schmerzens quoll mir während derselben vor. Denn da ich in Ihren Blättern mehr als Ein hundred Städte aus dem Schutte der Vergangenheit aufgegraben gefunden, da mich ein geräuschvolleres Treiben eines untergegangenen verwandten Menschengeschlechts um neue Quellen, und Bäche in den von Ihnen entdeckten Plätzen umsauzte, so drängte sich mir bey der Todtenstille, die jetzt in jenem Lande dort herrscht, die ganze Nichtigkeit des Menschenlebens und

X.

seines Treibens mit so ironischer Bitterkeit an's Herz, dass ich darob zu Thränen gerührt war. Ewiger Gott! sagte ich, in diesen hundert Städten, deren Ort man kaum mehr findet, deren Namen schon völlig verklungen sind, lebten unzählige Myriaden von Brüdern, die sich freuten und litten, die im feyerlichen Ernstgeföhle des Lebens gewiss sich damals nicht träumen liessen, dass diese Schauplätze ihrer Thätigkeit einst zu einer Wüste kahl werden würden! Ach wie viel Sorgen und Quaa-len bey Annäherung der sie damals so oft bedrohenden Landesgefahren, mögen sie gelitten haben, und jetzt wandlen nicht ein mal ihre Kinder auf diesen durchsorgten Plätzen. Und aller Fleiss, den sie auf Bearbeitung selbst jedes steilen Bergwinkelchens wandten, aller Kampf, den sie mit des Waldes Wild, den sie stets mit blutigen Nachbarn zu bestehen hatten, wem hatt' er gegolten? Ach nur dass die Otter, dass der Löw', und Tiger sich jetzt gemächlich auf ihrem Boden spreizen.

Sehen Sie. werther Freund, so düstre Geföhle haben in mir alle Ihre Entdeckungen rege gemacht, und auch jetzt da ich Ihnen Ihr Werk mit der Zensurbewilligung zurücksende, drücke ich dasselbe

XI.

noch Einmal mit allen seinen Städten mit allen seinen Geburtsorten und Grabmälern der Patriarchen, Propheten, Säger und Weisen an mein Herz, glaube den heiligen Boden in meinen Armen zu schliessen, und will noch einmal mich recht herzlich ausweinen, dass von aller jener Herrlichkeit jetzt den Kindern der sonstigen Eigner nichts als dieses Namenverzeichniss geblieben, dass das schwere Wort Gottes an unsre Väter so schauerlich erfüllt sey, und dass dies schon mit aller Bitterkeit der Zeiten, der Geschlechter vor drey tausend Jahre der göttliche Greis Mose der Knecht des Herrn vorausgelitten! Doch Israels Felsenschutz bleibt der Herr! Sein Thun ist ohne Fehl! Denn recht ist alles sein Verfahren, ein Gott der Treue, ohne Krümme, gerecht und redlich ist Er! Amen.

Halten Sie diese Gefühle, mein werther Herr, für ein glückliches Omen, dass Ihre Arbeit auch von den hiesigen Glaubensbrüdern Anerkennung finden würde, und treffen Sie irgendwo meine Freunde, so zeigen Sie ihnen dieses von Thränen durchfeuchte Blatt, und Sie werden hoffentlich Ihnen an den Tag legen, wie sehr lieb und werth sie halten ihren Verehrer

W. Tugendhold.

הקדמה

כל איש משכיל הקורא בספרי דברי הימים מן הקורות אשר הקרה ה' לעם ועם, הוא יתאמץ לדרוש את חכונת הארץ אשר ישב בה העם ההוא; לדעת מה הארצות והממלכות אשר הגבילו אותה סביב סביב, מה הרריה, עמקיה, נהרותיה, פלכיה ומחוזותיה, ומה הערים אשר נמצאו בהוכה ואשר התהלכו שמה יקירי העם ההוא אנשי שם, הנודעים עוד לדור אחרון בוכרון מעשיהם הגדולים והנכבדים.

ודגה מי זה האיש החפץ להבין היטב את ספורי הקורות הנזכרות בספרי קדשנו, אף הוא יחקור לדעת את הארצות אשר נהיו בתוכן הקורות ההנה; כן ארצות ישראל ויהודה אשר שמה התהלכו גדולי בני עמנו ובחיריו, ואשר שמה עשו נכברות לעיני בני דורם, כן ארצות העמים האחרים אשר מעלליהם יזכרו בספרים האלה.

ומה גם להבין נועם חמדת מליצות רבות בספרי הקודש, יכשר לדעת את טבע ארץ כנען וחכונתה לחלקיה, וכאשר העירותי על זה במקום אחר, כי הנביאים ומשוררי הקודש לקחו לרוב דמיונות ומשלים מהדברים אשר נראו להם יום ביום בארץ מולדתם, אם בהגידם פחד הימים הבאים, אם בהביעם חשקת העתות אשר יאתיו לאחר. וגם ברצותם לצייר משיגי העצם הגשג אשר ילאה לבב כל אנוש למצוא עד תכליתו

שמו

IVX.

שמו לפעמים את פניהם אל הדברים הנשגבים אשר נגלו להם בארץ מושבותם, לקחת מהמה דמיונות ומשלים נכבדים, כאשר יראה כל קורא במליצותיהם.

לואת נועצתי בלבי לגשת אל המלאכה הזאת, ולדבר (בסדר אלפי"א בית"א) על כל הארצות והימים הרים וגבעות וכו' אשר יזכרו בספרי הקודש, גם על תחניות המדבר הנזכרות בתורה, כפי אשר דרשתי מעל ספרי המסעות וכפי אשר העליתי מספרי נכבדי חכמי העמים ללשנות שונות אשר התאמצו לחקור אחר הדברים האלה בתבונה ובדעת; ומה גם על הנמצא בדברי התלמודיים בענינים ההמה, הניפותי את ידי לקחת ממנו את אשר יכשר כאשר יראה הקורא — ובאמת הרב ר' שלמה דובנא, הוא דמה לעשות כדמות המלאכה הזאת בקונטרס אחרון אשר יום לספוח אל באור התורה; אמנם הקונטרס ההוא לא נראה מעולם. ואף הוא לא דמה לדבר שמה בענין הזה כי אם על חמשה חומשי תורה; ואנכי אדבר בו על כל ספרי הקודש מראשיתם ועד אחריתם. והיה כי ימצאו דברי הספר הזה חן בעיני עמי עד כי אשוב להוציאו שנית לאור. אולי אוסיף אז עליו לוחות הארצות מפותחים פתוח עברי; כי בעת כבדה עלי המלאכה הזאת מעשות אותה.

והנה בגשתי לדבר על ארצות קדם, על ממלכות גוים רבים ועצומים אשר נכחדו לפני שנות דור ודור, וגם על חבל נחלת ישראל ויהודה; יסתער לבי בקרבי ונפשי תהמה עלי כהמות מים, ממפעלות אלהים הגדולות והנוראות אשר עשה אל צאצאי יעקב. כי בעת אשום על ארמת ישרון אוכור בניה נשאים בארצות תבל לאלפים ולרבבות, שומרים בלב אנוש את משואות נחלתם; ובהכימי על ארצות גוים ולאמים אחרים, בל אדע למצוא את שארית יושביהן אשר התהלכו שזה בימים הראשונים, וברגשת רוחי אשאלה בין בתרי הארצות האלה: איכן כל משפחות העליונות אשר

אשר נאחותן פה בימי קדם ? איכם בני מצרים , אשר , בבל , צור , ארם , סדי ורומא ? איכם עמים עצומים אשר נתתם את פחדכם על כל אפסי הארצות , ותרעישו לשמע גבורתכם הבל ומלאה ? איפה הלך כל גאון עוזכם ? ומה היה ליקר תפארת גדולתכם ? אם את הערים נשאל אשר בניהם ברום לבכם עד שמים , הלא תענינה : לא בנו המה ! ואם אל הארצות נשיח אשר הרעשתם בעוצם המון גבורתכם , הלא תאמרנה : זכרם אבד ממנו ! אם מאפסי קדים נלך ועד אחרית ים לא נמצא את פלישתכם , גם צפון ותימן יגידו : לא נדע שאריתם ! — אמנם לא כמובך חלק צאצאי יעקב ; כי אחרי העשות בהם זה אלפי שנים שפטים נוראים לאין מספר , עוד נשארו בארצות תפוצותיהם המונים המונים . — — —

ובזכרי כי לא לתהו הן מפעלות שדי , וכי לא כזאת יחפץ אלהי החסד לדכא תחת רגליו עם בודד ונבדל מדור אל דור ומשנות אלף אל שנות אלף ; תפעם עוד רוחי בקרבי וסרעפי עלי ירגזון כי ישאלוני : הלחנם שמר אלהי הצבאות עד הנה עם עשוק ורצוף מכליון חרוץ ? הלחנם נמנע מעשות כלה את גוי נדח ואובד ? — אל תדמו כזאת שבמי ישרון ! עם שרידי חרב הרג ואבדן ! ואם גם רבו כמו רבו ימי החרפות , ושנות הנגע והקלון עצמו משערות ראשו ; הן לעת כי יחדש ה' רוח נכון בקרב רבבות ישראל — — הלא ביום ההוא יחדל קלון יעקב מבין העמים , ותרפת יהודה תסור מעל כל הארץ .

ווי ען בחדש חשוון תקע' ח לפ"ק .

שלמה לעוויוזאהן

הֵן גוֹיִם כְּמֶר מְדֹלִי
וּבְשִׁחַק מֵאוֹנִים נִחְשְׁבוּ
הֵן אֲיִים בְּדֶק יִמּוֹר •
(יִשְׁפִּיט מ')

מכתב

ריעי וידידי החכם השלם מליץ מפואר הנודע
להלל בחבוריו הנפלאים, כבוד ר' מרדכי אהרן
גינצבורג נ"י מפאלאנגען.

לא גקלה העבודה אשר יעמוס על נפשו החוקר במחלקות
הארץ אשר גבלו ראשונים, להתחקות על שרשי השמות נתנו
לערי הקדם מאת דור ראשון, כי מעטים המה ספרי הזכרון
אשר מלשו חיתם משטף הזמן אשר מחה את ממלכות ימי
הקדם מתחת השמים. ובכל זאת יקרה העבודה הזאת בעיני כל
חוקר, והמעט ההיא אשר ימצא בעבודתו הרבה משלם שפר
טוב לבעליו, כי החקירה ההיא תרחיב את לבב החוקר לראות
את האדם בתור אדוני הארץ, אשר בידו השלטון לחלק אותה
לחלקים כאשר יחלק בעל הבית את ביתו לחדרים, ולקרוא
לחלקיה בשמות כאשר יקרא אלקים לכוכבי מרום — והדבר
הזה הוא אחת מזכויות המושל אשר יזכה בו את עבדיו למען
יבירו את כח ממשלתו עליהם.

מפי אדם הראשון קבלו כל החיים הבלתי מדברים את
שמותיהם, במצות אלהים למען ידעו הבאים אחריו כי עבדים
טבעים המה לו, פרעה ונבוכדנצר הסכו את שמות יוסף ומתניה
למען יזכרו ויקבלו את מרותו עליהם תמיד — ונמרצה ממשלת
האדם בשמות המדינות והערים יותר טבשמות בעלי החיים אשר
יקבלו ממנו, כי החיים בהקותם יצורי המבע לא יקבלו בלתי
אם השמות הראוים להם על פי טבעם ואיכותם, על כן לא

XVIII.

יֹכֵזוּ לָהֶם אֶת שְׁמוֹתֵיהֶם בְּלִתי אִם יַחֲדֵי מְגֻלָּה אֲשֶׁר זָכָה לָהֶם
אֱלֹהִים חֲכָמָה לְהַתְּבוֹנֵן עַל מִבַּע כָּל יִצּוֹר , וְהַשְׁמוֹת אֲשֶׁר
יִנְיָחוּ עֲלֵיהֶם , לֹא יוֹרוּ בְּלִתי אִם עַל תְּכוֹנַת הַיִּצּוֹר לְבָדוּ , לֹא
יֻכַּל צִרְף לָהֶם כָּל הוֹרָאָה אַחֶרֶת לֹכֵר מִנִּיחַ הַשְׁמוֹת , לֹא
כֵן הַמְדִּינוֹת וְהָעֵרִים , תְּגִלּוֹת הָאוֹמְנוֹת וְהַמְּלָאכָה , אֲשֶׁר בְּהִיּוֹתָם
יִצִּירֵי כַּף הָאָדָם , עַל כֵּן אֵין מַעְצוֹר לְכָל בּוֹנֵה עִיר מִקְרֹא
לָה אֶת הַשֵּׁם אֲשֶׁר יִשְׁפָּר בְּעֵינָיו , וּלְשִׁלּוֹב בַּשְּׁמָה אֶת שְׁמוֹ
וְאֶת זָכְרוֹ , אֶת מִקְרֵיו וְאֶת פְּגָעָיו , כְּמוֹבִים כְּרָעִים , וְכִרּוֹן לְדוֹר
אַחֲרוֹן . לְהַכְלִית הַזֹּאת קֵרָא קִין אֶת אֶרֶץ גִּלּוֹתוֹ בַּשֵּׁם נוֹד ,
זָכְרוֹן לְהַעֲוֹנָשׁ אֲשֶׁר נוֹטַל עָלָיו לְמַעַן הִיּוֹת חֲסָאָתוֹ נִגְדּוֹ תְּמִיד ,
וְאֶת הָעִיר אֲשֶׁר בָּנָה בַּשֵּׁם חֲנוּךְ בָּנוּ אֲשֶׁר אָהָב , כִּי רַק עַל
הַדֶּרֶךְ הַזֶּה יֵשׁ בִּכְחַד אָדָם כֵּן הַמּוֹתָה לְהַצִּיל אֶת זָכְרוֹ מִיַּד הַמּוֹת
הַמְּבַלָּה אֶת כָּל נִכְרָא לְבָל יִסָּחֶה בַּמּוֹת מִעַל פְּנֵי הָאָדָמָה .

מִפִּי מַסּוֹרֶת קַדְמוֹנִיָּה (אֲשֶׁר אִמְנַם לֹא יָדַעְנוּ אִם יֵשׁ לָהּ רִגְלִים)
שִׁמְעֵנוּ כִּי הַיּוֹרֵשׁ הַכֹּלְלִי אֲשֶׁר נִפְלָה לוֹ כָּל הָאָרֶץ בִּירוּשָׁת נַחֲלָה
אַחֲרֵי הַמְּבֹל—הוּא נַח—הִיָּה הָרֹאשׁוֹן אֲשֶׁר חָלַק אֶת הָאָרֶץ לְגִ' חֲלָקִים
רִאשִׁיִּים וְיִתְנֵם מְנוֹיֹת לַשֵּׁם , לַחֵם , וּלְיִפֶּת בָּנָיו . וְהָמָּה שְׁבֹו
חֲלָקוֹ אִישׁ חֲלָקוֹ לְחֲלָקִים פְּרָמִים עַל פִּי מַסְפֵּר צִאצְאֵיהֶם יוֹצְאֵי יָרֵכָם ,
וְכֵן כָּלכָּלוּ הַבָּאִים אַחֲרֵיהֶם אֶת דְּבָרָם בְּמִשְׁפַּט הַיּוֹרֵשָׁה , אִישׁ
אֶת שְׁמוֹ קֵרָא לְחֲלָקוֹ . עַד שֶׁקָּמוּ בְּעָלֵי אֲגֻרּוֹף רָשָׁע אֲשֶׁר לֹא הִסְתַּפְּקוּ
בְּחֲלָקָם , לִקְחַת בּוֹרֹעַ אֶת אֲרֻצּוֹת וּלְתַם מִיַּד יוֹרְשֵׁיהֶן , וַיִּכְוֹנוּ סְדָרִים
חֲדָשִׁים , סְדָרֵי חֲמֵס בָּאָרֶץ . וְנִסְרֹד נִצַּר מְנוֹעַ חֵם הִיָּה הָרֹאשׁוֹן
אֲשֶׁר נִוְעָז לְצֵאת בּוֹרֹעַ רֵמָה מֵאַחוֹת בְּנֵי חֵם לְרֶשֶׁת מִשְׁכָּנוֹת לֹא
לוֹ בְּגִבּוֹל בְּנֵי שֵׁם — וּכְמַעַם פְּרִץ הַמִּנְצָח הוּא אֶת גִּדְרֵי הַיּוֹרֵשָׁה
הַחֲלָה מִחֲלָקוֹת הָאֲרֻצּוֹת וּשְׁמוֹתֵיהֶן , לְהַשְׁתַּנּוֹת שְׁנוּיִם לֹא יָדַעְנוּ
שְׁעָרָם , כִּי רַבּוּ יָדֵי חֲמֵס אֲשֶׁר תִּפְשׂוּ אוֹמְנָתוֹ בְּכַפָּם לְכַבּוֹשׁ לְחֲלָק
וּלְשִׁנּוֹת אֶת סְדָרֵי הַיּוֹשֵׁב כַּחֲפָצָם — הָאֲשׁוּרִים , הַמְּדִים , וְהַכְּשָׁדִים .
הַפְּרָמִים , הַיּוֹתִים , וְהַרּוֹמִים , וְעַמִּים רַבִּים אַחֲרֵיהֶם כּוֹלֵם שָׁנוּ אֶת פְּנֵי

הָאָרֶץ

XIX.

הארץ שנוים אין קץ למו , עד כי לא נשאר ממחלקותיה הקדמונים
בלתי אם מעט מועד משמותיהם העתיקים אשר שרדו אל מבצר כתבי
קדשי בית ישראל וימלמו .

כי רק בכתבי הגוי הקדמון הוה מצאו השמות הנרחים מעל
אדמתם מקלט להם , ויתר גויי הקדם כאשר לא חשו
לקיום אומתם (נח זינח ויסעט) ככה לא חששו לקיים את
קדמוניותיהם בידם . לא הבירו שם משם , עם מעם , וארץ מארץ .
מהרו עזבו את שם אומתם וארצם , ויקבלו עליהם את שם המנצחים
אשר הרכיב הזמן לראשם ; עד אשר התערבו עם מנצחיהם ויהיו
אתם לעם אחד , ספו תמו גם המה גם זכרם כאחד , כמעט אבד נירם .

לא כאלה חלק בית יעקב אשר לא חמדו ירושת משכנות
לא להם , ולא הרגיוז במלחמה בלתי אם את הכנענים ורע חם , אשר
החזיקו בלא משפט את אחוזת בני שם אשר היה לעם ישראל משפט
הירושה עליה — את ארץ אחוזתם זאת הנקירו ככל יקר וישמרוה
מכל משמר , עד כי גם כבוא הפקודה עליהם מאת אלקי המשפט
להגלותם ממנה הגלת שלמים אל פאתי כל הארץ , לא שכחוה ולא
שקרו באמונתה , כי רצו את זכרונה ויחננו שמותיה , ויצילו
כאוד מוצל מאש את שמות הערים החמודות אשר היה להם בימי
קדם , כחותם נשאו את השמות היקרים האלה על לבבם , וכדגלי
מלחמה בזרועם — על שם אומתם וארצם עמדו בזרוע עוז , נשתה
נכורתם ויפלו לפני חרב הכשדים והרומיים , כעמיר לפני הקוצר ,
אך את דגלי מלחמתם אלה לא הפילו ולא סמרו ביד אויב , ויהיו
להם לפלמה — ובדרך העברה נסבכו בהם גם שמות מקצת ערי
יתר העמים הקדמונים אשר ספו תמו כבר מן בלהות , היה היו
ספרי ישראל לארגו נאמן האוצר את עתיקי ימי הקדם לזכרון עד
דור אחרון .

אבל הוי לא כמחשבות הדורות הראשונים מחשבות הדור
החדש

XX.

החדש! הראשונים חבבו את זכרון עריהם הנשמות ויעשו משמותיהן
אסמכותות לתלות בהם למודי מוסר ומישרים (*), למען תקוע
אותם כיתד במקום נאמן בלב כל אוהב מוסר ודעת. והאחרונים לא
ישאו את השמות האלה על שפתיהם מכל וכל, עד כי גם רוב
ההונים במקראי קדש בימינו, פסוח יפסחג על הפרשיות אשר לא
נמצא בהן בלתי אם שמות ערים ואומות לבדם, בעל דברים אשר
כל חפץ אין בהם.

ואמנם לא מחכמה ולא ביושר העלימו האחרונים את
עיניהם מרשמי ימי הקדם האלה, כי על כמה פנים חובה עלינו
לדרוש אותם בכל לב, עד המקום אשר יד בינתנו מגעת.

(א) **מפאת החוקת הטובה אשר יאתה לנו להחזיק לארץ חמדת**
הורינו, כי היא נחלת אבותינו אשר לא מצאנו כפרה, בארצות אשר
אנחנו גרים בה עד היום. היא לבדה ראתה את גדולתנו ואת
נפילתנו, היא העמידה לנו נביאים וסופרים אנשי מופת, ומימי
חורבנה נסתם כל חזון.

(ב) **מפאת הכבוד הראוי להשבה העתיקה החופפת עליה,**
בי מרוך הנפש היפה להתעורר אל הכבוד, אל הענווה, ואל כל מדה
טובה, בראותו נגד עיניו דבר עתיק אשר התקיים המון אלפי שנים
על פני האדמה. כמעט יתבונן עליו יחריש ישתאה ויחשוב את
המון

(*) כמו שדרשו חז"ל (גיטין ח') על הכתוב: **וצקלג ומדמנה וסנסנה**
(יהושע ט"ו, ל"א) ועל הכתוב: **וממדבר מתנה** (נדרים נ"ה) [וכן
העירו במד"ר (פ' מ"ב) על ר' יהושע בן קרחה, ועל ר' מאיר שהיו
דורשים שם. ויתכן כי זה הוא ג"כ כונת חז"ל באמרם: ר'
מאיר דייק בשמא הוי (יומא פ"ג כ') וראה מה שדרשו חז"ל בשם
ר' יוסי: ראשונים שהיו מכירי' (כ"ר פ' ל"ו)]. וכבר העיר ידידי המחבר
בכמה מקומות על דרשת חז"ל בעלי התלמוד ומדרשים והמתרגמים.

XXI.

המון הדורות המקרים והשנוים אשר חלפו עברו על פני הדבר הזה. כמה חליפות כמה תמורות. והוא עודנו קיים! כאשר שמענו על אחד משרי צבאות דורנו אשר כתר והו אויביו ויקראו עליו מלחמה כבדה לרגלי מצבות הפירא"מידען העתיקים אשר במצרים ויתו כראות את אנשי מלחמתו חתים, נכשלים, ורפוי ידים. ויקרא ויאמר לאמור „בני! מראשי הצוקים האלה צופים מביטים עליכם „ארבעת אלפי שנים!“ דבר יצא מפיו, והנכשלים אורו חיל ויתלהבו להראות את גבורתם לעיני העדים הישישים האלה; ויכו אויביהם אחור, חרפת עולם נתנו למו כי עזה פעולת דבר עתיק על הנפש.

ג) הן שמות ארצותיה ועריה שרידי שרשי לשון הקודש הנה אשר המצוה עלינו לשמור אותם באמונה עד אשר יערה רוח ממרום להשיב את הלשון הזאת על כנה, כי לא במקרה ובשלות הניחו הקדמונים את השמות על עריהם אשר כננו, כי אם על פי טעם מוסד, אם לפי איכות המקום אשר היא עומדת עליו ואם לזכר המקרים והעתים אשר עברו על בוניהם בעת ההיא, ולכל שם ושם יש מבוא ומוצא בלשון. עד כי ברור הדבר כי אוצר גדול משרשי לשון הקודש בלום בשמות הערים האלה, וכבר זכינו בימינו אלה על ידי יגיעת החוקרים בגלילות ארץ ישראל וחכמי העמיטאלאגיא למצא בחקרי השמות מוצא לשרשים אחרים אשר לא שערנום לפנינו, וכאשר נוסיף לחקור כן נוסיף למצוא בעזרת המלמד אדם דעת. ואף כי אבדו לנו בעווננו המורים אשר יבארו לנו כוונת כל השמות האלה עד כי מרביתם המה לנו בחדות בלי פתרונים, בכל זאת חובה עלינו לזכור את כבודם הראשון ולהוקיר אותם כערכם, כי לא נגרע ממחיר האבנים המוכות דבר, כאבוד המפתח אל הארגז אשר המה סמונים בו —

ד) כמה מקראות קושי ההבנה יותרו לנו באמצעת ידיעה קלה בגלילות ארץ ישראל, ואשר המה בלי הידיעה ההיא כדברי הספר התתום

XXII.

החתום לפני כל מבין עם תלמיד, משש ימששו שניהם בספורי מקראי קודש בארץ קיר בחסרון ידיעה בערים האלה ובמקום עמדתם.

(ה) גם בתלמוד ובמדרשי חז"ל, באגדות בתרגומים ובדברי המבארים הקדמונים, יעמוד לנו חסרון הידיעה הזאת למפנע, ולא יחנו אותנו לרדת אל סוף דעתם, ובידיעה מעטה אחת בגלילות הארץ יצאו דברי חז"ל לאורה נקיים משגגות המעתיקים והמדפיסים אשר נספחו עלו בהם בהמון מאות השנים האלה אשר לא שמה הבקורת (קריס'ק) את עינו עליהם, הן אלה ראשי הדברים אשר יעירו את כל איש אשר ננעה אהבת אומתו בלבו לדרוש במחקרי ארץ אבותנו, ואלה קצות התועלת אשר הצא לו ממנה.

ובדבר הזה הובישו חכמי העמים את פנינו, כי המה התעוררו להתחקות על מחקרי ארץ ישראל ולחפור אותה בכל חשק לבנם בעבור אהבתם את הקדמוניות, ברוחב לבנם ובשקידה המיוחדת להם לא חסו על עמל ויגיעה ולא חמלו על כסף לאחוז בדרך רחוקה; להור, לחפור, לחתור ולמוד כיד חכמת הנעאגראפיע הטובה עליהם, לחתחקות בעזרת חכמת העמימאלאגיא על שרשי השמות העתיקים ולחדש שמותיהם בקדם, אף ידיעתם בלשונות אחרות עמדה להם למצוא את מקור הרבה שמות הערים בלשון ארמי, ערבי, וכצרי הקרובות אל ארץ ישראל, לשאת ולתן על המקומות אשר עמדו עליהם הערים הנזכרים בכתבי הקודש, עד כי הורידו קצה מל תחיה על העצמות היבשות האלה, במשאם ובמתנם אשר מלאו ספריהם בסבי רצה הוסן את פועל ידיהם.

אבל גם המה בכל יגיעם ובכל רוחב דעתם, לא דלו את מי הידיעה הזאת עד תומם, כי נסתרו מעניהם המקורים הנאמנים אשר יפכו במעמקי התלמוד והמדרשים, האוצרים בקרבם דברים דבים ויקרים הנוגעים עד החקירה הזאת, כי רק באור דברי חז"ל אשר

XXIII.

אשר היו קרובים אל התורות התכופים אחר דתורבן , נראה אור בדבר הזה , ואלה חכמי הגוים אשר לא ראו מאורות התלמודים והמדרשים , בכל עמלם ועומק חקיר תם לא באו עד הכלית דבר .

ואף כי בימי הדור הזה אסף הרב החכם ר' שלמה לעוויואהן את חרפתנו בספרו מחקרי ארץ אשר כנן לאסוף את נדחי שמות ערי הקדם אל מקום אחד , לתת ולשאת על דעת המעתיקים הקדמונים ומקצת דעות בעלי התלמוד , עד כי האיר את עיני בעלי המקרא אור לא מעט , בכל זאת גם הוא הוציא מתחת ידו דבר בלתי שלם ומתוקן , במקומות רבים שנה ברואה , ויותר מהם השמיט עד כי הניח מקום לעולל אחריו המון מאות ערי הקדם אשר לא נהן להם מקום מנוחה בספרו , ועל כל אלה לא יצא ידי חובתו את אשר לא השתמש בספרי התלמוד והמדרשים הפתוחים לפניו , ולא הוציא מפיהם דברי חפץ בלתי אם מעט מועד , עד כי כמעט משך קו חשד על ספרו , לאמור עליה כי כדמות העתקה הוא אשר העתיק מספרי חכמי העמים וגם המעט אשר הוא מביא בשם התלמוד לא ממקורו שאב —

על כן שפרה בעיני מאוד מלאכת אוהבי ורעי
ר' יעקב קאפלמן אשר העיר את רוחו לשוב ולהנציח את ספר החכם ר' שלמה לעוויואהן ולשים עליו נוספות את שפעת הערים אשר נשממו ממנו , לתקן את אשר טעה , ולהוסיף את אשר נרע , הוא הביא את דברי חכמי הגוים המדברים בענין הזה בכור בחינת דברי חכמי התלמוד והמדרשים , ואת דברי חז"ל צרף משגגות המעתיקים והמדפיסים , בעזרת דבר חכמי העמים אשר פרחו להוציא דבר אמת למענהו בדבר הזה , ובמקומות רבים צלחה בידו להראות , כי דברי האחרונים האלה המיוסדים על החוש ועל הנסיון , נושאים בד כבוד עם דברי חז"ל הקדמונים , כיד חכמת הבקורת הטובה עליו , עד כי באמת חדש את פני ספר מחקרי ארץ ויפת

XXIV.

ויפח באפיו רוח חדש אשר לא שערו הרב מדרש"ל הנ"ל
ברך השם חילו !

ואם בכל אלה לא ידעתי אם בא נם הוא בכל יתרון דעת
והכשר חכמה עד תכלית דבר החקירה הזאת, כי לא לאיש אחד
ולא לשנה אחת המלאכה היקרה הזאת, ומה גם איש כמוהו אשר
איננו מחובשי בית המדרש, ואשר רק בצוק עתו התמלט מעמל
משאו ומתנו ההולך קדורנית ארחות עקלקלות, אל מקלט הידיעה
לשובב את נפשו בצרי החכמה המשמחת חיים, והוא במהשכי
ליטהויען מושבו, ארץ אשר אין בה ספרי חכמי הגוים המדברים
בענין הזה, ורק ספר מדרש מלים להחכם גיזעניום נפל במקרה
לירו, ויהי לו לעינים. ואיך איפוא נעשה בנפשנו שקר לדרוש
ממנו להוציא תעלומות אלפי שנים, בשנה אחת תחת מסכות
מצומצמות כאלה? הן שלמות הדבר הזה לא הקנה בלתי אם
בבקאות נמרצה בכל פנות המדרשים, בקריאה נפרצה בספרי
כל חכמי הגאונים, ברחבת לבב בשקידה רבה, אבל
בכל אלה רבה הטובה אשר עלינו להחזיק לו, כי הוא צלל
במים אדירים וידלה את החרס החופף על הפנינים האלה, היכלים
נעולים מצא ויפתח פתח ביניהם לבוא מהיכל חכמי ישראל, אל
מעון חכמי אומות העולם, מספרי הקדש אל ספרי חול, עתה
יבואו הבקאים הגדולים בפנות התלמוד וימצאו און להם בספרי
חכמי העמים אשר מצאו את הדברים האלה בחוש ובנסיון,
והאחרונים האלה אשר עינם פקוה המיד לבקש אח האמת
בכל מקום, ימצאו מקור נאמן במדרשים לדלות מהם מי
קדמוניות לרויה, ישומטו רבים ותרבה הדעת.

אף בואת אקווה כי לא יחשבו לו הישרים בלכותם לאון
את אשר נשפט לפעמים עם חכמים גדולים מערכו להוכיח מעוהם
על פניהם, כי חורה היא ואין משוא פנים בדבר הנוגע אל
האמת. ואל השקר, והוא לא ברברי גאווה יצא לקראתם חלילה
לקנות

XXV.

לקנות כבוד מעט בקלון האנשים הרבים האלה, כי אם בענות חן
ובדברי חכמים הנשמעים בנחת, עד כי במוח אני כי החכמים
בנפשם הנפגעים מחרב הבקורת אשר בידו ובהוכם גם הבלשן
הגדול שר החכמים געזעניום לא יבוש לקבל הערותיו והשכמותם
אשר עולל אחריהם להשלים בהם את ספריהם אם ישבו וידיפו
מהדורא חדשה, ונחשב לו עוד הדבר הזה לצדקה בעיניהם.

ואם אולי מצא ימצא הקורא במרחבי החיברת הזאת איוה
דברים אשר נאמרו כבר מפי חכם אחר וולתו, אל נא ימהר לתלות
בידידי . . . ומחבר בוקא סריקא, לאמר עליו כי מהכמה
הוא במלית שאינו שלו, כי מהמון המקומות הנעאגראפיות
החדשות אשר נילה מדעתו הרחבה את מקורן בכתבי הקדש (דבר
אשר לא שערס החכמים אשר לפניו), ויתר החרושים אשר חדש
במשאו ומתנו על פני כל הספר, נראה לכל עין הרואה מישרים כי
עשיר בידיעות הוא אשר איננו צריך להתכסות בשלמת רעהו.
ומדת היושר נותנת איפוא להכריעו לכף זכות ולאמר עליו כי ביחס
אל הדבר הזה בן גיל לו של החכם אשר קדמו הוא — ושניהם
כוונו לדבר אחד, ואמנם לא נפלאות היא ולא רחוקה אשר
ישתוו שני חוקרים למצוא דבר אמת אחד, כי רחבה מדת
האמת מאד עד כי יאחזו בה שבעה אנשים כאחד, הדורשים
אותה בבינת אדם ישרה, ולא יסיגו איש את גבול רעהו.

ובמדה הזאת אשר מדד לחכמים ההולכים לפני יקוה
ביימורו לו גם הוא החכמים הבאים אחריו בחקירה הזאת, גם
להם זכות ומשפט לרדן אתו לפני כסא הבקורת השופטת צדק
להוכיח שגגותיו על פניו, להראות את מעותיו לעיני השמש,
ולאסוף כבצים עזובות את השממותיו, אבל לא בעבור התאמר
בקלונו ולא לאהבת הנצחון כי אם בדברי שלום ולכבוד
האמת אשר המה העמודים המצוקים אשר העולם נכונה עליהם,
והוא גם הוא נכון לקבל את האמת מכל אומרו ולהודות על
שגגותיו בקהל רב.

XXVI.

עַד הִנֵּה מִשְׁפַּט הַמַּחֲבֵרֶת , וְעַתָּה עוֹד דָּבָר אֶחָד בָּמִי
עַל אֹדוֹת הַמַּחֲבֵר . לֹא מֵרֹאשׁ בִּסְתֵר דָּבָר אֶחָד הַמוֹשְׁלִים ,
” מַחֲבָרֵי הַסְּפָרִים דֶּרֶךְ נִשְׁיָם לָהֶם , בַּעַת אֲשֶׁר הוֹרִו רַעֲיוֹנֵיהֶם אֶת
” דָּבָר תּוֹרַתָם יִתְעַנְּנוּ עַל נֹעַם הַדְּרִיזוֹן , וּבַעַת אֲשֶׁר יוֹצִיאוּ
” אוֹתָם לְאוֹרָה יֵאָחֹז חֲבִלֵי הַלֵּדָה “ וְאֵת פְּעוּלַת הַמַּחֲבָרִים
הַיִּשְׁנִים , אֲבָל מַחֲבֵר חֲדָשׁ בַּחֲבוּרֵי הָרֹאשׁוֹן דּוֹמֶה בְּעֵינֵי לִכְלָה
בְּבֵית אֲבִיהֶם אֲשֶׁר לֹא גַם לִבָּה בְּדוּדָה עוֹד , לְרַבֵּר עַל אֹדוֹתָיו
קָבַל עִם , לֹא תַעֲזִיז לְדַבֵּר בּוֹ בְּלֹאֵי אִם בְּהִיוּתָהּ אֶתּוֹ לִבְדּוֹ וְאִין
זֶר בִּינֵיהֶם . עַל כֵּן יִקָּשׁ עַל הַמַּחֲבֵר הַחֲדָשׁ מַעֲשֵׂה הַהִקְדָּמָה יוֹתֵר
מִמַּעֲשֵׂה הַחֲבוּר עֲצָמוֹ . כִּי בַּעֲצֵם הַחֲבוּר יִשְׁתַּעֲה עִם סִפְרוֹ
בִּיחּוּד , וּבְהִקְדָּמָתוֹ הִנֵּה הוּא מְדַבֵּר עַל אֹדוֹתָיו בְּקֶהֱל־רַב —
וְעוֹד אֲנִי זֹכֵר אֶת רִסְיִסִּי הַזֶּה אֲשֶׁר דִּלְפִּי מִמִּצְחִי עַל לִחְיִי
הָאֲדוּמֹת בְּכַתְּבִי אֶת הַהִקְדָּמָה לְמַחֲבָרְתִּי הָרִאשׁוֹנָה גְּלוּת הָאָרֶץ
וְאֵת הַמְּבוּכָה אֲשֶׁר עָשְׂתָה אֶת כָּל דְּבָרֵי צָעִים , וּבְלִי סֶפֶק
עָתָה גַּם יִדְרִי הַמַּחֲבֵר הַזֶּה מִתְגַּלְגֵּל בְּלִחְץ הַמְּבוּכָה הַזֹּאת
בְּאִין רוּחַ נֶכּוֹן וְדַעַת מְיוֹשֶׁבֶת לְכָלכָּל דְּבָרֵי הַקְּדָּמָתוֹ בְּמִשְׁפַּט
חֻכְמַת הַדְּבָר . וְאֲנִכִּי אֲשֶׁר כָּבַד הִיָּיתִי לְאִישׁ בֵּין סוֹפְרֵי
לְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ מֵאֲשֶׁר שַׁעֲרָתִי אֶת מְבוּכָתוֹ וְאֵת עֲבוּדַת הַחֲבוּר
וּמִשָּׂא הַדְּפּוֹס הִרְבָּה עָלָיו , אֲמַרְתִּי אֲבֹא עִם הַסֵּפֶר לְהַקְלֵ מִמֶּנִּי
אֶת עוֹל הַהִקְדָּמָה וְאֵת הַפֶּעַם . אִי לֹאֵת הַגִּדְרָתִי הַיּוֹם לְקַהֵּל
הַקּוֹרְאִים אֶת מִיֵּב הַחֲבוּר , אֶת הַסִּיכָה אֲשֶׁר עוֹרֶדָה אֶת אוֹהֲבֵי
הַמַּחֲבֵר לְהוֹצִיא אֶת סִפְרוֹ הַיָּקֵר לְאוֹרָה , וְאֵת הַתּוֹעֵלֶת הַמִּסְתּוּבֶבֶת
מִמֶּנִּי , עַד כִּי הַקִּילוֹתִי מֵאֵת אוֹהֲבֵי אֶת הָעוֹל הַקָּשָׁה לְהַלֵּל
בְּפִיו אֶת מַעֲשֵׂי יָדָיו .

אַחֲלִי ! יִרְצוּ הַמְּבִינִים אֶת פּוֹעֵל יָדֵי יִדְרִי הַמַּחֲבֵר ,
וְהִנֵּה סִפְרוֹ לְכָבוֹד אֶל אוֹהֲבֵי וְאוֹהֵב כָּל דּוֹרֵשׁ כְּתָבִי קִדְּשׁוּ בְּאֵמֶת .

מִדְּרָכִי אֲהַרְן גִּינְצְבוֹרֵג

וִוִּילְנָא ח' תמוז תקצ"מ

מבוא

אמר המחבר

הגה אהבי ורעי המליץ המפואר כבוד ר' מרדכי
אהרן גינלבורג במכתבו הנכבד פטרני מכחוב הקדמה
לספרי, כי מה אשרון אני לבוא אחרי השלם במליצי זמנינו
להגיד את אשר כבר באר הוא בדעת רחבה ובשפתים מהירות דבר
למה! לזאת הנני מתכבד לפתוח את מחברתי במכתבו היקר
תמורה קדמה, ולא אמלא את דבריו בלתי אם להודיע לכל
קורא את שמות הספרים ומחבריהם חדשים גם ישנים, אשר על
אדני ספרתם בניתי חומת ספרי ארץ קדומים.

ואלו הם:

אפאקריפא (הם שמונה ספרים חיצוניים הנוספים על חנ"ך).
יוסף בן מתתיהו הבהן (סופר קורות היהודים וקדמוניותיהם, והוא נזכר
כמה פעמים בדברי חז"ל בשם יוסף הבהן או יוסף בן גוריון).
זכריה חכמי העמים נקרא בשם יאזעפוס פלאוויוס).
יחזקאל

XXVIII.

ידידיה האלכסנדרוני (הנקרא כפי חכמי העמים בשם פילון היהודי) .

תרגום אונקלס הגר , על התורה .

— יונתן שני נוסחאות ומחזרם אחד , ואיננו יונתן בן עוזיאל

— ירושלמי } שתרנס את הנביאים כמו שהוכחנו בגוף הספר .

— יונתן בן-עוזיאל , על ספרי הנביאים .

— רב יוסף , על ספרי הכתובים .

— רב יוסף , על ספר דברי הימים .

— ר' סעדיה (גאון) הפיומי (הכתובה כלשון ערבי) .

משניות .

תלמוד ירושלמי .

— בבלי .

מדרש רבה , על התורה , וחמש מגילות .

מכילתא , על ספר : שמות .

ספרא , על ספר ויקרא .

ספרי , על ספר דברים .

זוהר .

פסיקתא רבתי .

ילקוט שמעוני .

ערוך , לר' נתן איש רומי , עם המוסיק לר' בנימן מוספא .

רש"י , הנודע בשם רבינו שלמה ירחי .

תוספות , מחכמי הצרפתים .

ראב"ע , הנודע בשם החכם ר' אברהם בן-עזרא .

ר' יונה בן גאנח , המכונה כלשון ערבי בשם אבו-אל-וואלד . רבי

XXIX.

ר' יצחק הפרחי (ממגורשי גרפת, תלמיד רש"י) נספרו כפתור ופרח.
רבינו משה בן-ימימון, נכאורו על המשנה ונספרו המחוסס הנודע
נשם : מורה נבוכים .

רמב"ן, על התורה הנודע נשם רבינו משה בן נחמן.
רד"ק, הנודע נשם ר' דוד קמחי, נס' השרשים, ופי' על תנ"ך.
רשב"ם, על התורה לרבינו שלמה בן מאיר, נכד רש"י.
דון יצחק אבארבאנאל, נכאוריו לכתבי הקודש.
ר' עזריה מן האדומים, נספרו המחוסס : מאור עינים.
כתר כהונה, לר' דוד די-לארא. והוא כעין ספר העליץ.
ר' ישראל ואמושין, רבו של הרמבמ"ן נס' אוצר נחמד על הכוזרי.
רבינו אליהו מוילנא, נכאוריו לכתבי הקדש. ונספרו שנות אליהו,
על משניות סדר זרעים.

הרמבמ"ן (הנודע נשם בן-מנחם), נספרו נתיבת השלם.
רש"ד (נודע נשם המדקדק ר' שלמה דובנא), נכאורו לס' בראשית.
תלמידי הרמבמ"ן, נכאורס על נביאים וכתובים המכונה נשם :
מנחה חרשה דפוס וויין .

ר' וואלף היידענהיים, נכאוריו להפמורות נספרו : קרובות לכל
השנה מנהג פולין .

חבמי דעסוי, ארבעה המה מסיבי לכת, נכאורס לספרי תרי עשר.
ובהקדמתם הנפלאה אשר קראו נשם : פולת בלולה .

חבמי זמנינו

הרב הגאון ר' שלמה יהודה ראפאפארט, אב"ד דק"ק מארנאפאל.
חבמי ברלין, בעלי האסופות, ומעתיקי המשנה ללשון אשכנזי.
רבי

XXX.

ר' שמואל דוד לוצאטו , רב במדרש הרבנים בעיר פאדובה .
ר' יצחק שמואל ריגיו , כנאוורו על התורה . וכספרו התורה
והפילוסופיא .

ר' יהודה בן יונה לבית דייטעלים ז"ל , אשר שרת את אחיו בקודש , ויהי
פרנס ומנהיג כמה שנים בעיר פראג .

ר' משה לאנדוא (נכד הגאון ר' יחזקאל ז"ל) כספרו מערבי לשון .
ר' שמשון בלאך , כספרו שבילי עולם אויא , ואפריקא , הנודעים
לשם ולתהלה בקרב ישראל .

והאחרון הכן נכבד ה ב ל ש ן הגדול החכם געזעניוס *)
כספרו מדרש מלים עברית ארמית , מתורגם אשכנזית .

ואשלים את דברי זכריו זכריו השנה ממכת
שביעית (פרק ט' , משנה ב') . המתיחסת על חכמת הגעאגראפיע
למען דעת כי המיז ידיו זמכתו זאשר אחר : כי גם זכנת דברי
חז"ל תהי לו ידיעה הזאת לעזר לא מעט .

*) Hebräisches und chaldäisches
Handwörterbuch über das Alte
Testament. Von Wilhelm Gesenius,
Vierte verbesserte und vermehrte Auflage,
Leipzig, 1834.

שנות אליהו משנה ביאור

שלוש ארצות ר"ל שלש חלוקות הן ארצות חלוקות זו מזו לענין בעור
לענין בעור. ושלוש ובעינינו בן' הוא, שבזמן
שלוש ארצות כו', וכל חלק וחלק שכלו החאנים מן השדה חייב
ג"כ נחלק לשלשה חלקים היינו: לבער הנדוגרות מן הבית, וכן
יהודה, עבר הירדן כל מין ומין עד
והגליל: גליל עליון שלש ארצות לביעור: שלא ישאר בבית
כו' ותחום סבריא יהוד' עבר הירדן והגליל. מאותו המין שלא
העמק, וזו ג' של ושלוש שלש ארצות לכל הפקר, ואם עכצס
גליל: וביהודה ההר אחת ואחת. גליל העליון בביתו ולא הפקירן
השפלה והעמק, אחת ואחת. גליל העליון אסורים באכילה,
וזו ג' של יהודה: וגליל התחתון והעמק. ואחר שהפקירם,
ושפלה ליד בשפלה מכפר חגגיה ולמעלה כל
הדרום כו', פירשו שאינו
המפרש' שהם ה'

חלוקות של עבר הירדן: ואף אפשר לומר כן דהא ירושלים הוא מהלך
יום אחד מן הירדן. ולוד היה מהלך יום אחד מירושלים ללד מערב
כמו שאמרו בש"ס (מעט שני פ"ה, מ"ב). ובית חורון הי' ג"כ במערב
הנבול (א) ואף אפשר לומר שהם מן השלש ארצות שבעבר הירדן? (ב)
ונראה

תרגום אשכנזי

Dreyerley Länder gibt es in ארץ ישראל in Be-
treff der Wegschaffung der Scheviith-früchte;
Jehuda, das Land jenseit des Jordan, und Ga-
lil *) und jedes hat wieder drey Unterabtheilun-
gen.

- *) *Judea, Perea und Galilaea.* Der Hauptgrund der Eintheilung ist die Bestimmung der Zeit, in welcher alle Scheviith
- (א) בנחלת אפרים כעדות הכתובים (יהושע ט"ז, ה'. שם כ"א, כ"ב. שם ט"ז, נ'. שם י"ה, י"ג) וראה מה שכתבתי בשם (בית חורון ב).
- (ב) ואף אם נר"ל לומר כדעת החכמי' שלפנינו ששלשה חלוקות האחרות' אשר

ביאור משנה שנות אליהו

יכול לזכות הוא בעצמו בהם, ונראה שהמשנה לא חשיב רק ואוכל והולך עד שיכלו: מגדל. השלש ארצות אשר ביהודה, שהשקמה איננה גדלה, אלא והגליל. אבל שלש הארצות בשפלה: מבריא. הוא העמק, שבעבר הירדן, לא חשיב המשנה אלו שלשה מהגליל כלל, מפני שהם

הם: ההר השפלי שאינו מגדל שקמין גליל מפורשים בכהוב: והעמק העליון. מכפר חנניה ויהי להם הגבול

ולמזן כל שהוא מגדל יעזר ב' ומסמכני' עד גבול לדבר (יהושע

שקמין, גליל התחתון. ותחום מבריא י"ג, כ"ה—כ"ו), זהו

העמק. וביהודה, ההר השפלה, הר שבעבר הירדן

והעמק (והוא הר מכוור,

כי כן תרגם יונתן

(כמדבר ל"ב י"ג—ל"ה): יעזר, מכוור): וכל ערי המישר כו' עד זאת

נחלה בני ראובן כו' (יהושע י"ג, ג"א—כ"ג), זהו השפלה שבעבר

הירדן

תרגום אשכנזי

gen. Galil zerfällt in das obere, das untere, und die Ebene; von כפר חנניה an aufwärts, so weit keine Sycamaren wachsen, ist das obere. Von כפר חנניה abwärts, so weit Sycamaren wachsen, ist das untere, und das Gebiet von מבריא ist die Ebene. In Jehuda sind unterschieden das Gebirge

viith - fruchte, weil keine mehr im Freyen wachsen, aus dem Hause geschafft werden müssen. Diese Zeit ist nach Beschaffenheit des Bodens ungleich.

אשר במתניתן, יהיו השלש ארצות שבעבר הירדן. אלא עוד יקשה לנו על סדר המשנה, מדוע לא חש ר' יהודה הנשיא לחשוב במשנתו השלש שלש ארצות שכל אחת מהן כסדרן, אם מלמעלה למטה, או מלמטה למעלה, כדרכו בכל מקום לקיים כמה דפחה, או לפחות כמה דקיים.

שנות אליהו משנה ביאור

הירדן : ובעמק , בית-ההרם והעמק . כס שלש של ארץ יהודה :
ובית-נמרה וסכות וצפון כו' (שס ושפלת . דכל זמן שאוכל בשפלת
י"ג , כ"ו) , זהו העמק . — וכן הדרוס אוכל בשפלת לוד : וההר .
הוא דעת התלמוד ירושלמי . וז"ל של שפלת לוד , אוכלת כל זמן
" איזו הר שבעבר שאוכלים , בהר
" הירדן ? תני והעמק . ושפלת לוד המלך : אחת .
" רשב"א אומר , בשפלת הדרום , וההר לענין ציבור :
" כגון: הרי מכזור שלה כהר המלך .
" וגדוד (ג) , וכן מבית חורון ועד הים מדינה אחת .
" כיוצא בהן .
" ושפלתו ?
" חשבון וכל עריה אשר במישור דיבון ובמות בעל ובית-בעל מעון
" (יהושע י"ג , י"ז) , וכן כיוצא בהן . ועמק ? ובעמק בית-ההרם ובית-
" נמרה וסכות וצפון יתר ממלכות סיחון מלך חשבון כו' (שס י"ג ,
" כ"ו) (בית-ההרם , בית-הרמא , בית-נמרה , בית-נמרון . סכות ,
תרעלה

תרנום אשכנזי

birge, der Grund, und die Ebene *) . — Der
Berg-grund bey לוד wird dem Süd-grund gleich
geachtet, das dortige Gebirge, gleich dem Königs-
berge **), und von בית-הרדן bis an's Meer ist eine
Landschaft.

(ג) ראה מה שכתבתי בעמק השס
גדרות המזכר (ירמיה מ"ט , ג') .
*) Eben so soll wahr-
scheinlich auch die
dritte Gegend, jenseit
des J o r d a n eingetheilt seyn. Gewöhnlich
erklärt man nach ברטנורא ומכ"ס שפלת
לוד für עבר הירדן , was nicht wahr ist, denn לוד
und בית-הרדן liegen im Westen dem Meere zu.

**) Dessen Lage ist nicht genau bekannt.

XXXIV.

„חרעלה. צפון, עמחו) עכ"ל“ הרי מפורש שהמשנה לא חשיב כלל אותן שלש ארצות שבעבר הירדן, רק אותן שביהודה, והגליל. והטעם? משום דאין ישראל נחלקה בכלל לשני חלקים נגב וצפון, כמו שאמר הכתוב: יהודה יעמוד על גבולו מנגב, ובית יוסף יעמדו על-גבולם מצפון (יהושע י"ח, ה'). ויהודה דכתיב כאן, היינו החלק אשר נקרא לדין בעור בשם יהודה, ונכללו בו ג"כ נחלת בני צנימן כמו שאמר הכתוב: ויצא גבול גורלם, בין בני יהודה ובין בני יוסף (שם י"ח, י"א); וגם נחלת מטה שמעון כמו שאמר הכתוב: ויהי נחלתם בחוד נחלת בני יהודה (שם י"ט, א'), וכן הוא אומר: מחבל בני יהודה נחלת בני שמעון כו' (שם י"ט, ט'). וארץ הגליל, היינו מיוסף ואליך, כי שאר כל השבטים נכללו בשם בני-יוסף, ולכן יזכיר הכתוב תמיד אפרים ויהודה יחד (ישעי' י"א, י"ג. הושע ה', ה'—י"ב—י"ג—י"ד) (ד). ועבר הירדן, הוא מה שנחלק לשבט ראובן, גד וחתי שבט מנשה, כבר בימי משה. כאשר ציארנו למעלה.

מערתה נשזב לבאר המשנה, ושלש שלש ארצות שכל אחת מהן; והוא, מתחלה קא חשיב: בגליל, גליל העליון, גליל התחתון, והעמק. לפי שכל אחד משלש הארצות היו הר ושבט, ועמק. ולזה אמרו: מכפר חנניה ולמעלה כל שאינו מגדל שקמין זהו הר. ומכפר חנניה ולמטה כו' זהו שפלה (ספרי י"ג, כ'). (ובירושלמי, תני רשב"ג סי' להרים מילין (מין אלנות) (ה) לעמקים תמרים (כש"ה: בקעת יריחו עיר התמרים (דברים ל"ד, ג'). לנחלים

(ד) וכן משמע ממה דכתיב גני שלמה: רק את כל הממלכה לא אקרע שבט אחד אתן לבנך (מ"א י"א, י"ג), ולהלן שם נאמר: ויקרע שנים עשר קרעים ויאמר לירבעם קח לך עשרה קרעים כו' והשבט האחד יהיה לו (שם י"א, ל'—ל"א—ל"ב)? מכאן אמה למד בי יהודה ובנימן נכללו בשם שבט אחד. ולפ"ו תבין אף הכתיב (שם י"ב, י"ז) כי טעם ערי יהודה הנזכר שמה, הוא כמו ערי חלקת יהודה, וראה (שם י"ב, א').

(ה) כל מין תפוח נקרא כלשון יון בשם מילי ועיין ערוך ערך מלאפפון ונקשרת האכס רמ"ל שם נספר מערכי לשון.

„לנחלים, קנים (ומימין נחל קנה) (יהושע ט"ז, ח'). לשפלה, שקמין „
 (כס"ה: בשקמין אשר בשפלה לרוב) (מ"א י', י"ו). ולכן נתנה המשנה כח
 סימן את השקמים להר ולשפלה, לפי שממילין אין ראייה חף אס לא יהיו שם
 עס כל זה יכול להיות הר. אבל כשנדל שקמין בודאי הוא שפלה) : ותחום
 מבריא הוא העמק (לפי שטכריא היתה בעמק). וכן איתא בירושלמי :
 „אהמר איזו עמק שבגליל? כגון בקעת גינוסר וחברותיה וכן
 „כיוצא בהן עכ"ל“ (עיין כנרת). זהו שלש ארצות שבגליל.

וביהודה : ההר, והשפלה, והעמק. תני בירושלמי „איזו
 „הר שביהודה? זה הר המלך. ושפלתו? זו שפלת דרום (ו)
 „ועמק שלו? מעין גדי עד יריחו (ז)“—זהו שלש ארצות שביהודה.
 ולפי שהיה בנחלת בני מן ג"כ : הר ושפלה ועמק, הוי אמינא
 דנחשבו גם אותן לשלש ארצות בבנימין לדין בעור, לזה אמרו
 במתניתין ושפלת לוד כו' מדינה אחת. דבחלק אחד (ר"ל כגון יהודה
 הכולל בקרבו גם נחלת שמעון ובנימין) כל זמן שיש בו, הכל הוא כמוהו.
 וזהו

(ו) ודע! כי השם שפלה הנוכח בכל המקרא יורה על המישור הגדול
 המתפשט במערב ארץ ישראל על שפת ים התיכון (וכוללת בקרבה חלק
 גדול מארץ הגליל והוא החלק הנקרא בפי חכמינו התלמודיים בשם
 גליל התחתון) מן העיר יסו עד קנה גבול הדרומי לארץ
 ההיא. והחלק הדרומי הזה יחלקה לפעמים עוד לשני חלקים; והוא,
 החלק הדרומי ממנה, היא השפלה אשר נפלה לנחלה לשבט יהודה
 (יהושע ט"ו, ל"ג—מ"ו), יקראו בשם שפלת הדרום. והשפלה
 אשר היתה בנחלת בני בנימין יקראו בשם שפלת לוד, כי לוד היתה
 תכונתה במערב ירושלים כדאמרן. אמנם לדין בעור השפלה הזאת
 נחלקת בכלל רק לשני חלקים, החלק המערבי : שפלה שבגליל
 הוא גליל התחתון, והחלק הדרומי ממנה הכוללת נחלת יהודה
 ובנימין והוא הנקרא בפי חז"ל בשם השפלה כחם, או שפלת
 דרום (ועיין שפלה).

(ז) כי עין-גדי היא נקראת גם כן לפעמים בשם חצצון תמר (דה"כ כ'
 ב'), על שם התמרים אשר גדלו שמה (עיין עין-גדי) ויריחו נקראה
 לפעמים בשם עיר התמרים כדאמרן לעיל סימן לעמקים תמרים.

XXXVI.

וזהו שאמרו: שפלה לוד, כשפלה הדרום (ר"ל שפלה לוד שהוא כנחלת בנימן, דינה כשפלה הדרום אשר ליהודה): וההר שלה (ר"ל של לוד). כהר המלך (שניהודה): מבית־חרון ועד הים (הוא העמק, ודינה ג"כ בעמק אשר ביהודה, ולזה סיים המשנה), מדינה אחת. וכן איתא ג"כ בתוספתא ובירושלמי, „מבעי שפלה הר כהר? והר „שבשפלה כשפלה? ופשיט לי מן מאי דתני בתוספתא: הר והר, „עמק ועמקו, שפלה ושפלתו. הדא אמרה: שפלה שבהר כהר, „והר שבשפלה כשפלה. אמר רבי יוחנן מתניתין אמרה כן, דתני: „מבית־חרון (אשר היתה תכונת' כהר שבעמק), ועד הים מדינה אחת. „אמר ר' יוחנן עוד יש בה (ר"ל בחלק יהודה): הר, ושפלה ועמק „(כנחלת משה בנימן). מבית־חרון (ח) ועד אמאום (ט) הר. מאמאום „ועד לוד שפלה. מלוד עד הירדן עמק (י). ניתני ארבע (פי' הא קא

(ח) בית־חרון הנזכר כאן וכמשנתינו, לא יתכן לאמר שהיא בית־חרון עליון, או בית־חרון תחתון כי המה היו ערי אפרים בלחץ ה' נ"ל, אלא היא העיר בית־חרון הנזכרת בס' (דהי"ב כ"ה, י"ג) שהיתה כנחלת בנימין (עין בית־חרון. ב).

(ט) אמאום, העיר הזאת נזכרת כמה פעמים בדברי חז"ל, גם היתה נודעת מאד אצל חכמי הנזירים בשם Emäus (אמאום) כסמ"ך תחת המ"ס לסוף, ותכונתה היתה לרגלי ההר אֶדְמִים (עין מעלה אדמים).

(י) מלוד עד הירדן עמק, לכאורה הדבר הזה אין לו שחר אחרי אשר ידענו כי לוד זה תכונתו היה במערב ארץ ישראל־קרוב לים התיכון כאשר בררנו למעלה ומה ענין לוד אצל ירדן אשר הוא במזרחו של ארץ ישראל? וסוד הלא דברי ר' יוחנן בירושלמי פה המה פתרון השלשה חלוקות האחרונות אשר במהנתיין, וכן הוא מפרש שפלה לוד דמתניתין כאמרו: מאמאום ועד לוד שפלה. ומה שאמרה המשנה: וההר שלה (ר"ל של לוד), הוא מפרש ג"כ כאמרו: מבית־חרון ועד אמאום הר. נמצא מוכרחים אנו לומר שסוף דבריו: מלוד ועד הירדן עמק, יהיה ג"כ פירוש המשנה כמה שאמרה: מבית־חרון ועד הים כו' ויקשה הלא בית־חרון היתה רחוקה

XXXVII.

”קא קשיא לי' איבעי לי' להמשה לחשוב: ארבע ארצות לבעור. יהודה
 (ובנימן, עבר הירדן, והגליל) מעורבות הגה“ (ומשני יהודה
 ובנימן

רחוקה הרבה מאד מלוד? ולולי דמסתפינא הייתי אומר כי טעות סופר
 נפל כאן בדברי הירושלמי, וז"ל: מבית-חרון עד הירדן עמק. או
 יתכן כי אל העיר לך הנזכרת (עזרא ב', ל"ג. נחמ' ו', ל"ו. שם
 י"א. דכיה"א ח', י"ב) כיון ר' יוחנן בירושלמי, ותכונתה הייתה
 בנחלת בנימן משרבה קרוב לים פלשתיים. ודע כי כן נחקשו רבים
 וכן שלמים בתכונת המקום הזה. וראה מה שכתבתי בשם (אינו)
 ובסם (לך, ולוד).

את כל זה נסיתי בכחי לברר וללכך סי' המשנה ודברי רבותינו
 החלמודיים כפי שיטת הגאון רבינו אליהו ווילנא נספרו שנות
 אליהו (פירוש המשניות סדר זרעים), ובהרבה מקומות גרעתי והוספתי
 על דבריו ביד ה' הסוכה עלי, כי רבינו ז"ל לא כתב ספרו ורק חלמודיו
 השותים בלמא את דבריו. המה הפלו עליגליון חורת רבם אשר הייתה
 שומה בסיחם. ואף בדבריהם חלו ידי זרים, וגם הורק מכלי אל
 כלי, עד אשר בהרבה מקומות דברי רבם אינם מובנים כלל, ע"כ
 לא שמרתי חוסס לשונם, גם הוספתי הערות מועילות ביד המלאכה
 אשר לפני להפיק רצון המשכילים על דבר וחוקרי קדמוניות, העוללים
 במים רבים וממעתי תהום יגלו תעלומות חכמה.

ובמאוד חתפלא על השלמים בעלי אסופות חכמי ברלין
 וז"ו מעתיקי המשנה לשון אשכנזי, ומעליהם איש טוב חכם עמנו
 הרב הגדול פאר עדה ישורון הרעדאקטער כבוד ר"מ יאסמן נ"י.
 אחרי נודע לכל קורא בספריהם אשר חמת העתקתם לסדר זרעים
 ומהירות בנויה לתלפיות על יסוד דעת הגאון רבינו אליהו ווילנא
 ז"ל, בחבוריו הנפלאים לסדרים ההם (כי לו נגלו תעלומות
 חכמה בדברי קדמונינו חכמי המשנה וההלמוד ז"ל. וכן יערינו
 שמו בכל מקום אשר יזכירוהו בהעתקתם הנאמנה); איככה תקפה
 עליהם פה השכחה המזכיר על שמו הנערץ והנקדש הערשם המשכלת
 להעתקת המשנה הזאת. אחרי אשר ממימי באר חכמתו שאבו המים
 החיים להשקות כס את עדרי זאן קדשי בני ישראל כפחרון המשנה הזאת
 על דרך חדש. כאשר עשו בכללות פתרונום והעתקתם לסדר
 זרעים

XXXVIII.

ובנימין ארנס מעורכות הנה) . נמלינו למדים דהני נ' דחשיב בסיפא
דמחניחין , הם שלש ארצות שבבנימין הנכללים (כאשר נזכר לעיל)
בחלק יהודה .

ורעים ומהדרות כלו . ויותר מזה אחפלא על עזכם את פתרון הסיפא
דמחניחין מכל וכל, תחת אשר הי' להם לשלח הקורא את דבריהם (החסד
למלא נפשו כשטע המשנה כלה לעומקה) לעיין בדברי קדמוניהם הגר"א
ז"ל . מבלי ידעו כי דבר גדול דבר לנו הגר"א ז"ל באריכות דבריו
למענינו במשנה הזאת , וכי מקור נאמן סתם למעמיקי הפשט ככתבי
הקדש , כאשר תראה קורא נעים בכמה מקומות בהערותי בניף הספ'
אשר לפניך .

ובעבור היות חוסן מלאכתי בחבורי כר נרחב אשר לא עובד
בה על נכונה זה אלפי שנה (לולא הותר לנו ה' שריד כמעט בדברי
קדמונינו—באשר היו קרובים כזמן ובמקום לכל דבר הנדרש פה —
זעיר שם זעיר שם פנינים נוזלים נפוצים על פני ספריהם). ואנכי ערנתי
נפשי לנשת היום , ולננוע בקודש להורות לכני אומתי דרך חדש בהנחת
המקומות הגעאגראפיות אשר נאספו וכלאו אל כתבי הקדש פנימה
לזאת יסלחו לי החכמים הבאים אחרי לחקור את דברי אם לא קלעתי אל
השערה בליוה מקום כמשא ומתן של הלכה . וה' המשוב יבפר בעד !

אלה הם שמות הנעאנראפיות, אשר נמלמו מאוצר
המלים אשר להחכם געזעניום מהדודא רביעאה
ליופציג 1834

חוקק (דסי"א ו', ס') וסיא נקראת כספר יסופע, כשס :	אֲדָמִים (יסופע י"ח, י"ח) .
חלקת (שס כ"א, ל"א) .	אֲנִיחָרַת (יסופע י"ט, כ') .
חקק, שס פיר פל גבול נחלת מטס נפתלי (יסופע י"ט, ל"ד) .	אֲפָרִים (ש"כ י"ג, כ"ג) .
חות יאיר (כמדכר ל"ב, מ"א) .	בֵּית־תֹּנִינְרָמָה (יתוקאל כ"ו, י"ד) .
חיה (ש"כ כ"ג, י"א) .	גְּבַעַת גֶּרֶב (ימייס ל"א, ל"ט) .
חלחול (יסופע ט"ו, כ"ח) .	גֶּרֶן הָאֲמָר (כראשית כ', י"א) .
חלי (יסופע י"ט, כ"ט) .	גְּלִילוֹת (יסופע י"ח, י"ז) .
חנוך (כרא' ד', ט"ו) .	דְּבָרַת (יסופע כ"א, כ"ח) .
חצרון (יסופע ט"ו, ג') .	דֹּמָה (יסופע ט"ו, כ"ב) .
חצרים (ויקרא כ"ט, ל"א) .	דֵּר הַחֶלֶק (יסופע י"א, י"ז) .
חצרות (כמדכר ל"ג, י"ח) .	זֵיף אֵשׁ כִּיתָם מְכוֹנָנָה בְּקֶסֶס אֶכֶץ כִּנְטָן, פֶּל גְּבוֹל אֲדוּס . וְסִיָּא מִכְרַת (יסופע ט"ו, כ"ד) . וְאִינֶסֶס טִיִּיר כְּמוֹכְרַת (שס ט"ו, כ"ט) . דְּכִי"כ יֵאָ, ח' כִּי כִיָּא כִּיתָם כְּשִׁטְנָה יֵם כְּפִלָּה .
חרם (שס א', ל"ט) .	חֲדָשָׁה (יסופע ט"ו, ל"ז) .
יהד (יסופע י"ט, מ"ט) .	חֲדָשִׁי (ש"כ כ"ד, ו') .
ים פִּלְשֶׁתִּים (שמות כ"ג, ל"א) .	חֶקֶה (יסופע י"ט, ג"ט) .
ירואל (דסי"ב כ', ט"ז) .	
ירמות	

עֲרֵבְתָּהּ (יִכּוּשׁעַ יִחַ י"ח) .

שׁוֹכֵה נֹכַחַת (יִכּוּשׁעַ ט"ו , מ"ח) ,
וּתְכוּנַת הַמִּקּוּס כּוֹס הַיַּיִן כֶּסֶר .
וְאִינֶנּה כְּעִיר הַנּוֹכַחַת (כֶּסֶר ט"ז ,
ל"ב) , כִּי תִכְוֶנֶתָּה הַיַּיִן
בַּשָּׁפֶלֶס .

שֶׁבַע (יִכּוּשׁעַ י"ט , ז') .

שְׁמֵרוֹן הֵיא שֶׁסֶּפֶר נֹכַחַת בֶּסֶר (דְּסִי"ב
כ"ה , י"ג) , וּתְכוּנֶתָּה הַיַּיִן
בַּנְּחֵלֶת מִטֶּה יִכּוּדֶס .

שְׁמֵרוֹן מְרֹאֵן (יִכּוּשׁעַ י"ב , כ') .

שְׁרִיד (יִכּוּשׁעַ י"ט , י"א) .

יִרְמוֹת (יִכּוּשׁעַ כ"א , כ"ט) .

יִרְקָעִם (דְּסִי"א ז' , מ"ד) .

יִשְׁנֶע (נַחְמִים י"א , כ"ו) .

לָבָן (דְּכָרִים א' , א') .

מֶלַח (יִכּוּשׁעַ ט"ו , ל"ב) .

מוֹסְרָה (דְּכָרִים י' , ו') .

מִסְרוֹת (נִמְדַכְר ל"ב , ל"א) .

מְנוּחָה (שׁוֹפְטִים כ' , מ"ג . יִרְמִיָּה
ז"א , ל"ט) .

נִמְרִים (שִׁפְט"ג ד' , ח') .

לְבַד הַמִּקּוּמוֹת הַגֵּעָא גְרָא פִּיּוֹת אֲשֶׁר מִצְאִי זְכוּרֹנִם בְּדַבְרֵי
קְדֻמוֹנִינוּ הֵלֹא הֵמָּה , חֲכָמֵי הַמִּשְׁנָה , וְהַתְּלָמוּדִים : בְּבִלִּי ,
וִירוּשָׁלַיִם . וְהַמִּתְרַגְּמִים הַנֶּאֱמָנִים : אֹנְקֵלָם , יוֹנָתָן , וְהִירוּשָׁלַיִם .
מִדְּרָשִׁים וּפְסִיקְתָּא . וְאֲנֹכִי גַלִּיתִי מִקּוֹרֵן בִּכְתָבִי הַקֹּדֶשׁ , בְּדֶרֶךְ
מַחְקֵר עֵינִי , כֹּאשֶׁר תַּחֲנוּנָה עֵינִי הַקּוֹרֵא בְּגוֹף הַסֵּפֶר פְּנִימָה .

וְלִהְבְּרִיל בֵּין דְּכָרֵי הַחֶסֶד ר' שְׁלֹמֹה לַעֲוִיּוֹזָאָהָן וּבֵין הַהֲשָׁנוֹת ,
הַוּסְפּוֹת וְתִקּוּנִים , שֶׁהוּסְפְּתִי עָלֵיו הִלְגַּחִי סִימָנִים אֵלֶּה :

* בְּרֵאשׁ הַשְּׁמוֹת הַגֵּעָא גְרָא פִּיּוֹת מוֹרֶה כִּי חֲדָשׁ הוּא .

[°] (כְּאוֹתִיוֹת רַשִׁי קָטָן) , הֵם הַוּסְפּוֹת אֲשֶׁר הוּסְפְּתִי עַל דְּכָרֵי בְּגוֹף
הַסֵּפֶר אֹל בְּהַעֲרוֹתָיו .

(1) 2) אֹתִיוֹת הַכּוּדִים (לִפְעָמָן) בְּרֵאשׁ הַמֵּאמֶר , הֵמָּה גַם כֵּן
הַעֲרוֹת חֲדָשׁוֹת מִמֶּנִּי הַמַּחְבֵּר וְכִזֶּה הֵמָּה דְּכָרֵי הַקְּדָמָתִי .

(א) * אֶבְדָּא Eubôa

שם מקום נזכר רק פעם אחת בכתבי הקודש : חלפועם
 אניות אֶבְדָּא (ח'זכ"ט, כ"ו), וכן דעת רש"י והראש"ע שם. ובירושלמי
 פרק ראשון דמגילה, תרגמו את הכתוב : ובני יון אלישה
 ותרשיש בָּתִּים ודרגים, אלם ותרסם אֶבְדָּא ודרדניא
 (פיין כתיב). והיא אי אחת גדולה בין איי-יון (מיס גריציטן
 מרציפולמוס), נודעת גם היום בשם Eubôa (אבדא), כוללת
 הרבה איים קטנים השוכנים סביבה. ותחת משלתה יחסיון שלשה
 מחוזות : א) האי נעגראפאנטע, ושם הבירה בשם האי היום,
 ואולם חאלצים שם העיר לראשונה. (ועיין מה שכתב המחבר בהוראת
 השם הזה בדברו ברהבה על השם צור). ב) האי קאריסמאי.
 ג) נאדד שפאראדען. וחוץ האניות אשר לה היתה נודעת גם
 בימים מקדם, בעבור רבוי מרכלתה לארצות רחוקות, בלמחים
 ואבני שיש (אובעסמ או אמיאנמן א) אשר במעי הרריה ימלאון,
 ואשר יטוו ממנו חוטים ופתילים דקים לארוג מהם בגדים אשר לא
 השלט בהן האש, ואם יטונפו וישחרו יעבירום בלש ושריפתם זה
 הוא מהדמם.

* אֶבִּימָאֵל Abimeel

שם אחד מבני יקטן (ברא' י', כ"ח • דה"א ח', כ"ב), ואבני
 משפחה

(1) פגולת האבן הזאת כבר נודע בימי חבמי המדרש (ש"הש רבה סוף
 פסוק נופת תעופנה), ובעל מפרש מתנות כהונה ראה להגיע שמה
 הנוסחא, כי לא ידע בכל אלה :

משפחה אחת אשר נקראה בשם **מָאֵל** • והחכם באבארד (1) ידמה להשוות השם **מָאֵל** עם **Mali**, והוא שם אומה השוכנים בגבול מעקא **Meoca** כהיום; אשר נקראו צפי הסופר שמואלבו בשם **Minaci**.

אָבֵל *Campus herbosus*

הוא שם כללי אל כל עמק ובקעה, כנמלא בספר (ש"א ו' י"ח): **ועד אָבֵל הגדולה** (2); כי מסגולה לשון עבר הוא לקרוא נהר וגם עמק בשם אחד, כאשר יעיד על זאת השם **נַחַל** המורה על נהר שוטף וגם על עמק; וזה, יען כי כל העמקים הם נחלי מים לעת גשם רב, בהשתפך לחובם זרמי ההרים השוטפים בחזקה • והנה השרש **אבֵל** יורה לפעמים על נחל מים כמו: **על אֹבֵל** אֹרֵלִי (דניאל ח' ג'), ובהתחלק האל"ף ביו"ד יובל או יבל • —

ודע! כי השם **אָבֵל** ימלא גם כשם פרטי אל ארבע ערים • (3) אשר נמלאו בדרך כנען וסביבותיה; ועל כל אחת מד' הערים האלה נוסף עוד שם פרטי אחר, למען נוכל לדעת במחשבותינו מאיזה מהן ידבר המספר • והן:

אבל

(1) Bochart Phaleg. 2, 24.

(2) אמנם כאשר נראה מפשט הכתובים (שם ו' י"ד-ט"ו), יהיה טעם מלת **אָבֵל** כמו **אָבֵן** • בחלוק הלמ"ד כנו"ן, המצוי לרוב בלשון עברי; וכן תרגם יונתן **ועד אבֵל הגדולה**, **ועד אבֵן ארבת** (שם י"ח) • ואולי קראו את **האָבֵן הגדולה** אשר הניחו עליה ארון ד' בשם **אָבֵל**, על שם **האָבֵל הגדול** אשר עשו שמה על המוכים אשר הרסו לראות בדרך ד' • כמו שאמר הכמוכ (שם י"ט) • ועיין (אבל מזרים) •

(3) אמנם בפרטן אתה מוצא שעה, כי לא השב **אָבֵל מים**, וגם **אָבֵל מצרים**, אולם הוראת מלת **אָבֵל מצרים**, הוא לשון **אָבֵל** וכני והספד כאשר תראה מאשר כתבנו בעצם השם הזה •

אָבֶל-בֵּית-מַעֲכָה Abel-Beth-Maacha

שם עיר אשר היתה כפי הנראה מספר (מ"א ט"ז, כ' . שם ב' ע"ז, כ"ט) מכוונת בדרך נפתלי (1) . אל העיר הזאת נאסף שבע בן בכרי בקשרו קשר על דוד מלך ישראל (ש"ב כ' י"ח) ; ומדברי הספור שם נראה כי היא היתה עיר מפוארה ואחת הערים הנכבדות בדרך ישראל [כמו שאמרה האשה החכמה : שאלו ישראלי באבלי וכן התמו , אנכי שלמי אמוני ישראל ואתה מבקש להמית עיר ואם בישראל למה תבלע נחלת ד' ? (שם) (ועיין אמה)] . ובספר (דברים ע"ז, ד') תקרא העיר הזאת בשם אבֶל-מַעֲכָה .

אָבֶל-בֶּרְמִים Abel-Vinenum

שם עיר בדרך בני עמון , קרוב לגבול הגדי והמנשי . עד העיר הזאת הכה יפתח הגלעדי בחיל זרועו האדיר את בני עמון (שופטים י"א, ל"ג) . ובימי הירדנימוס הסופר הטורקי עוד עמדה על תלה ; וכפי עדותו נמלאו בסביבותיה כרמים רבים במאד מאד .

אָבֶל-מְחֹלָה Abel-Mechola

היא עיר מולדת אלישע הנביא (מ"א י"ט, ט"ז) , תכונתה היה לדעת מקלט החכמים בנחלת חלי מטה מנשה בדרך כנען, ממערב לעיר בית-שאן ; עד גבול העיר הזאת גם מחנה ירדן ראשונה מקול תרועת גדעון ואנשיו (שופטים ז', כ"ב) . [ווי"א שהיתה ביששכר והיא נזכרת עוד (מ"א ד', י"ב) ועיין (יזרעאל)] .

* אָבֶל-מַעֲכָה (עיין אכל בית מעכה) .

אבל

(1) ובספר (ש"ב כ', י"ד) נתיב אבֶלָה ובית-מַעֲכָה הוא"ו החיבור כאלו היו אבל ובית מעכה שני ערים . ושם (כ' י"ח) היא נקראת בשם אבֶל לנדר , ועיין מה שכתנתי בשם (בית-מעכה) .

Abel-Misraim אֶבֶל-מִצְרַיִם *

שם מקום בארץ כנען, בגבול ירדן מערבה, אשר נקרא תחלה בשם גורן האמר, והכנענים יושבי הארץ אשר ראו האל כל הגדול אשר עשו שם המלכיים לעקב שבעת ימים הסבו את שם המקום ההוא בשם אֶבֶל-מִצְרַיִם. כי אמרו: אֶבֶל בבר זה למצרים על כן קרא שמה אֶבֶל-מִצְרַיִם אשר בעבר הירדן (בראשית כ' י"א).

Abel accaciarum אֶבֶל-הַשִּׁטִּים

שם עיר בערבות מאבז למול העיר יריחו; והיא היתה התחנות האחרונה לבני ישראל בנסעם אל ארץ כנען (במד' ל"ג, מ"ט). וחבל ארץ אשר סביבות העיר הזאת הוא נקרא בשם הַשִּׁטִּים (במד' כ"ה, א' . יהושע ב', א') על דבר עליהם שם אשר גדלו שמה לרוב; ושמה ה' רוב תחנות מחנה ישראל (שם) כי קמנה העיר מהביל רבבות אלפי ההמון הגדול הזה. וכן מיכה הנביא בהזכירו לבני ישראל את המעבר הנפלא אשר עברו בימי יהושע דרך נהר ירדן, יאמר: מִן הַשִּׁטִּים עד הגלגל למען דעת צדקות ד' — (מיכה ו', ה').

lapis Abitus אֶבֶן-דָּאוֹל *

שם מקום, אשר שמה נסתר דוד עפ"י עלת יהונתן (ש"א כ' י"ט) ונקרא אבן האול, לפי שהיה האבן ההיא אוח להולכי דרכים. וכן תרגם יונתן אבן אתא.

lapis Bohan filii Ruben אֶבֶן בְּהַן בֶּן-רְאוּבֵן

שם מקום בארץ ישראל על הגבול אשר בין יהודה לבנימין (יהושע ע"ו, ו' . שם י"א, י"ז); ויתכן כי במקום הזה היתה מלכת אבן לזכר איש בהן בן-ראובן שמו [וראה מה שכתבתי בטעם השם הזה, בדברי על השם (יד אצלום)].

lapis Serpentiorum אֶבֶן הַחֲחִירִית *

שם אבן גדולה שהיו הבחורים מנסין בה את כחם להניעה ממקומה

ממקומה, לשון מים זוחלין, עם חמת זוחלי עפר. או יתכן שהיו שם מים זוחלין אלל האבן, ולכן נקראה בשם אבן הזוחלת (מ"א ח', ט'), וכן הוא אומר שם: אשר אצל עין רוגל, ומרגם יונתן עיין קצרא (כי קצרא כלשון ארמי טעמה כמו בובם בענרי). תכונת המקום הזה, היתה במקצוע מזרחית דרומית לירושלים, על גבול יהודה ובנימין ושמה זבח אדניה בן חגית, לאן ובקר ומריא, ויעש משתה גדול לכל שרי המלך העוזרים אחריו להמליכו תחת דוד אביו.

* אבן העזר lapis Auxilii

שם מקום ידוע נוכח העיר אפ קוקרוב אל המל"פ (ש"א ד', ח' • שם ה', ח'). והמקום ההוא נודע על ידי המלחמה אשר עשו שם בני ישראל עם פלשתים (שם ז', י"א - י"ז).

אבן Ebes

שם עיר בנחלת מטה יששכר (יהושע י"ט, ד').

אבות Oboth

שם אחת התחנות אשר חנו בני ישראל במדבר (במד' כ"א, י'). שם-ל"ג, מ"ג) ויתכן כי היא העיר הנקראת כפי שמראבו הסופר היוני *) בשם Obodas והיא היתה אחת מערי נביות [נחבמטענר] אשר במדברות ארץ ערב.

אגלים ** Eglaim

עיר בארץ מואב, תזכר בם' ישעיה (ע"ז ח'); ומשם נדע

*) Strabo lib. 16, pag. 528.

**) הנה בספרי הקדש ימצאו שמות ערים רבות בריבוי הצמד (ריזיז); ויתכן כי בעיר הזאת או נהר עבר לתוכה אשר חלק אותה לשתיים, או כי נתלקה מעטם אחר לשתיים, כעיר ישנה ומדש

נדע כי תכונתה היתה על גבול הארץ ההיא. ובימי בית שני נקרא העיר הזאת בשם אגלא (Agalla); והיא היתה אחת משתי עשרה הערים אשר לקח אלבם נדר מלך היהודים מיד הערביים (*).

ארץ אֶדוֹם, terra Edom, Idumaea

כן נקראה ארץ שעיר אחרי אשר ישב בה עשו הוא אֶדוֹם כידוע מספר תורתו (ברא' ל"ב, ד'). ומתכונת הארץ הזאת אדבר בדברי על השם שִׁעִיר; ואך על זאת העיר את לב הקורא, כי אחרי גלות היהודים מעל אדמתם בימי נביכדנצר מלך בבל, באו מן הָאֶדוֹמִים ויירשו את נגב יהודה וישבו בעריו, ומני אז והלאה נשאר שם אֶדוֹם אל כל הכבר הזה, הגם בימי כי בית שני שבו היהודים לרשת את נחלתם כבראשונה; וכאשר יקראו סיפרי היונים והרומיים את נגב יהודה על הרוכ בשם Idumaea [וישעיה הנביא יכנה את ממלכת אֶדוֹם בשם דוֹמָה (שם כ"א, י"א) בחסרון אות האל"ף בראש, והוספת ה"א בסוף המלה נאות לאופן מליצתו שמה].

אָדָם Adam

שם עיר על שפת הירדן מזרחת בספר (יהושע ג', ט"ו) [ותכונתה היתה מזל לריתן].

אֶדָמָה Adama

שם עיר בנחלת מטה נפתלי (יהושע י"ט, ל"ו).

אֶדְמָה Adma

היא היתה אחת מחמשת הערים (pentapolis) בככר הירדן

וחדשה, וכדומה [ויתכן שנקראה בשם אגליס על שם שני גולות מים אשר היו בה, כי טעם השם אגל בלשון הקדש; נטפי מים, מן אגלי מל (איוז ל"ח, כ"ח), ושרשו גלל או גלה והאל"ף נוסף].
*) Josephus Antiq. 14, 2.

הירדן, אשר שחתה אלהים ויהפכה לגפרית ומלח מרעע יושבי בה
 [י"ע"כ נהיו למשל ולשיניה לערים אשר המרו ענת אל (הושע י"א, ח')]
 ומדברי התורה (דברים כ"ט כ"ב) יראה כי תכונת העיר הזאת הייתה
 בין העיר עמורה והעיר צבונים.

Adami אַדְמִי

השם הזה מזכר בין ערי נחלת נפתלי (יהושע י"ט, ל"ג) מחובר
 על השם הַנֶּקֶב; וכפי דעת התלמוד ירושלמי (מגילה ע' א') היו
 אַדְמִי והנקב שתי ערים [י"דע! כי לפי עדות הירושלמי שם נקרא שם
 העיר הזאת בימיהם בשם דמיין].

Ascensus Adamim אַדְמִים מעלה

שם להרר ארוך ולר ההולך ומחפשע צנחלת מטה צנימין
 (יהושע י"ח, י"ח) והמתאר בהליכותיו את עמק אֵיל וֶן (עין
 אילון). ובימי בית שני עמדה לרגלי ההר הזה מגב העיר אמאום
 או אמאום (Emâus) הנודעת אל הנזכרים והנזכרת ג"כ
 בתלמוד (פרכין י' א' • כריתות ס"ו, א') • ובימי הירדנימום הסופר
 הנולרי נמצאה בקרבת ההר הזה מזודה למשכן אנשי מלחמה גבורי
 חיל אשר נועדו להיות שמה למחסה לעוזרי אורח לבל תפגע בס יד
 השודדים אשר נחבאו בנקרות ההר הזה • וכפי עדות סיפרי המסעות
 רבו עד היום השודדים והרוצחים אשר יארכו בכל בתרי ההר הזה
 לשלול שלל ולבזוז בז; ולזאת דעת מקלת החכמים כי שם אַדְמִים הוא
 על שם דם החללים אשר ירצחו שמה השודדים האלה המשחרים למרף.

Adan אַדָן

הייתה עיר אחת במלכות בבל (1) ונזכרת בספר (עזרא ב' ג"ט) •

אדר

(1) ולדעת רוב המבארים, הוא שם איש פרטי אשר נקרא שמו אַדָן
 כאשר נראה מן המקומות אשר הובא ונשנה השם הזה (ירמ' כ',
 א' • עזרא ב', ל"ז — ל"ח — ע"ט • נחמ' ו', מ' — מ"א — ס"א)
 ועיין אַמֶר, בְּרוּב •

Adar אָדָר

שם עיר בגבול הדרומי לנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו, ה') ;
ובספר במדבר (ל"ד ד') תקרא חֲצֵר-אֲדָר (עיין חצרון) [ויונתן
תרגם חצר אדר, מירת אדריא ועיין מה שכתנתי בעעם תרגומו
בשם מירה].

Adoraim אֲדוֹרַיִם

עיר בארץ יהודה, נזכרה בם' (דחי' ז' י"א, ט'), והיא עמדה
עוד בימי בית שני כנמלא בדברי יוסף בן מתתיהו הכהן סופר
קדמוניות היהודים * ; ושמה היתה אז אדורה במספר היחיד .

Edrei אֲדָרְעִי

שם עיר בנחלת ח' מטה מנשה בעבר הירדן מזרחי (יהושע
י"ב, ד') ; והיא היתה מקדש אחת מערי ממלכת עוג בבשן. ובסביבו
העיר הוצת הכהן אותו משה במלחמה עד בלתי השאיר לו שריד (דברים
ג, א'). וגם בצפון ארץ ישראל בנחלת מטה נפתלי נמצאה עיר
בשם אֲדָרְעִי (יהושע י"ט, ל"ז) .

Ahava אֶהָוָה

נזכר בם' (עורא ח', ט"ו — כ"א — ל"א) : ואקבצם אל
הנהר הבא אל אֶהָוָה ; ויאמרו המקלט החכמים כי זה היה שם
לתעלה [קמינ'] אשר חברה יחד את נהר פרת (הנהר) עם נהר
חרקל, ובקלה התעלה הזאת בצוא נהר פרת ראשונה אל תוכה קבץ
עזרא את היהודים אשר עלו עמו ; כי לא ימלא זכר לשם אֶהָוָה
בכל נהרות ארצות המזרח [ולדעת החכם ר' יהוד' בן יונה לבית יעטלים
ו"ל בבאורו נמצא שם עיר אֶוָּא ava במדינת פרס (מיט הייטיגטן יראק)
והנהר נקרא על שם העיר הזאת] .

אוול

*) Josephus Antiq. 13, 2.

אזול Usal

עיר מזרח צפ' יחזקאל : ודן ויין מ אזול (המ"ס צפ"א
 תחת סג'רי) בעזבוניך נתנו (שס כ"ז, י"ט); והיא ראש מלכות
 אל-ימן (*) (Alieman) אשר בעדן ערב [מיס ג'יקליטן מרחביטן]
 והערביים יקראו לה כיום : Sanaa (צנעא), אמנם היהודים
 היושבים שמה יקראו אותה עוד בשמה הראשון : אזול . והיא עיר
 נשגת במלח מאד, ויתכן כי אזול אחד מבני יקטן (בראשית י' כ"ז) הוא
 סונגה ויקראה על שמו; כי בני יקטן כלם שמו את משכנותיהם
 בעדן ערב, כאשר ארלך עוד במקומות שונים מהם הספר .

אלי Ulaj

שם נהר המזרח צפ' (דניאל ה', ז'), ובספרי העמים הוא נקרא
 בשם Euleus; והוא יורד מבין הררי ארץ-מדי, ומוזל בקנה העיר
 שושן לפני היכל מלך פרס, [אל מקום אשר יתאחדו נהר פרת עם נהר
 חידקל] ואחרי כן יוצא אל רשון ים פרס [מין דען פערזיסטן ופער
 בוזען] . וספרו לנו סופרי היונים כי מימי הנהר הזה הם נקיים עד
 להפליא וטובים במלח מאד לשמות, עד כי מלכי פרס לא שמו בעיר
 שושן מי בלח וברות חלוצים, כי אם ממימי הנהר הזה הוצא אל
 היכלם לשקות המה ועבדיהם .

אין (עיין בקעת חן)

אין Oyein, Oein (Licht, Sonne)

נמלא צפ' (בראשית מ"א, י') : בהן אין . ולדעתי כנה משה
 בשם הזה אחת מהערים הרבות בלחך מזרים אשר נקראו בשם
 Diospolis; כי בשם הזה קראו המזרים כל עיר אשר נועדה
 בלחלם לעבודת אחד אלילים, וכאשר הזכרתי לך בדברי על השם
 אמון

(*) אל-ימן יקרא צפי הסרביים החלק הדרומי מן עדן ערב והוא
 כמו תימן בעברית .

אמון . והנה כותב תורתיו (1) יכנה את העיר הזאת בשם **און** כאשר יכנה הושע את העיר בית־אל אחרי אשר נהיתה לעיר שקולים במזאת ירבעם בשם בית־און (הושע י', ה'); וגם יחזקאל יכנה אחת מערי **Diospolis** בממלכת מצרים בשם **און** , בנבואתו אשר נבא על מפלת הממלכה הזאת : **בחורי און ופי־בסת בחרב יפרו** (יחזקאל ל', י"ז) . והנה בחדגוס החזרה המיוחדת ליונתן בן — עוזיאל , נעתק השם **און** בשם **טניס** ; והיא העיר **Tanis** בחלקת דלת'א (delta) אשר בארץ מצרים . ואם קבלה היא נקבל !!! (2) [ועיין מה שכתבתי בהערה לשם צען] .

אונ

(4) ראיתי ! והנה רבים לוחמים לי להחכם המהדר ז"ל על אשר הקל חלילה בכבוד משה רבינו לכנותו בכל הספר רק בשם **כותב תורתו** . אמנם לו תפקחנה עיני המבקרים על פני כל המהכרת, יראו כי בהרבה מקומות שנה גם המהדר ז"ל את סגנון לשוני ככל אחד מיראי ה' וקדושו . וזה להם האות כי רוחו היתה נאמנה עם ה' ופס כל פקודיו לעשותם . ואנכי לא ערבות לשלוח ידי לשנות סגנון לשוני כאשר מנאחי און לו בדברי חז"ל (שקלים פ"ב . משנה ה' בגמרא ט"ז) . ובמדרש רבה (סוף פ' כי תשא) בד"ה דבר אחר : **כתב לך** , התחילו מלאכי השדת אומרים לפני הקב"ה כו' עיי"ש . וכזה חוסר תלונת המבקרים מפל המהדר , אחרי ידענו כי בכל אופן אשר נכנה את דברי תורתנו הקדושה אם בלשון תורת ה' , תורת משה , דברי משה , ואם בשם **כותב תורתו** , עדות ה' היא נאמנה , צדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם . —

(2) ולדעתי דברי יונתן קרובים הם לדעת החכם **גיועניוס** , שהיא עיר נודעת בחלקת מצרים התחתונה (הונטער מעניסטון) , תכונה היתה כמה פרסאית צפונה לעיר **בון** (מעמס), על חוף ניל מורחה , והעיר הזאת נקרא בלשון יון בשם (**Helio polis**) , כי הוראת השם **און** בלשון מצרים **אור** או **שמש** , כי שם היה היכל מפורסם מאד לחליל השמש אשר עבדו או המצרים . ולדעת החכם **יאבלאנמקי** קראו לכהן העובד שם **בהן און** , כי הוראת השם הזה בלשון מצרים כמו **בהן השמש** (פריסטער דער זאגט) בשפת עברית

אֵינוֹ Ono

שם אחת מערי בנימין (עזרא ב', ל"ג • נחמיה ז', ל"ז • שם י"א, ל"ה • דה"א ח', י"ב); ואצל העיר הזאת היה גי החרשים (קינסטלער סמחול) בזכר (נחמיה י"א, ל"ז) והוא העמק אשר ישבו בו חרשים ואמנים שונים • ומס' (דה"א ר', י"ד) גדע כי איש ממשפחת יהודה יואב בן-שריה הוא אשר (להבנתו את האומניות והמלאכות היקרות) יסד את חברת החרשים (קינסטלער „פערמיין) בגיא ההוא • [וקרוב לעיר הזאת היתה בקעה אשר נקראה ג"כ בשם העיר (נחמיה ז', ב') • והעיר הזאת היתה מוקפת חומה מימות יהושע בן נון (משנה ערכין ל"ב, א') ולדעת ר' חנניה בשם ר' פנחס לוד ואוגו הן הן גי החרשים ירושלמי (פ"א דמגילה) • ולדעת ר' אסא, ר' יהודה בן לוי ור' יהושע בן לוי בשם רבי היו גם לוד וגי החרשים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון (ירושלמי שם) • ועיין (לוד) •

אֹפֶז Uphas

השם הזה ימצא אך בשם: (ירמיה' י', ט'. דניאל ה', ה'); ומשם יראה כי מל"ז העברים כמו בזה השם (הענין מן פז) אחת הארצות אשר בא ממנה בימי קדם זהב וכתם רב, כאופיר ותרשים וכדומה [וייתכן שאופז הוא אופיר בחלופ הוי"ן כח"ס, כמו בזק מן ברק (ועיין אופיר) •

אֹפִיר Ophir

רבו הדעות בתכונת הארץ הזאת; יש מהחוקרים יגידו כי היא בארץ הודו, ויש אשר ישימו מקומה באפסי אפריקה — ולדעתי לשוא עמלו כל החכמים האלה למצוא את מקום הזהב; כי אין לספק אשר ארץ אופיר היא אחת מארצות הערביים, באשר כי כיתב תורתנו יתחב את אופיר בין בני יקטן (כראשית י', כ"ט), והם התישבו כלם בארץ ערב

עברית, וראה מה שכתבתי בשם (בית-שמש, ב') • ועתה העיר הזאת היא חרבה ולא נמצא שמה רק שרידי האבאליםקען •

ערב הגדולה והרחבה עד מאוד — ממשא בואכה ספרה (שם ל') — והנה הארץ Cassanitis אשר תפסע בלוחות תלמי המלרי בין ארצות הערביים אשר על שפת ים סוף, הפליאו סופרי היונים *) לדבר על רוב הזהב הנמצא בקרבה, גם על חמדת וטהרת הזהב הנה היותה מבין עפרות האדמה וך ונקי מכל סיג. וכפי עדות הסופרים הנכבדים האלה, אין חקר למשקל הזהב אשר יחלץ מעפרות הארץ הוזה שנה בשנה. וגם שם הארץ הוזה כפי אשר יקראוהו היונים, הוא על שם אולרות חמדה הטמונה בכליות אדמתה; כי חסן צעברי מורה על אולר רב, כידוע, וכן צעברי השם חון הוא מהוראה הוזה, וממנו שם ארץ הזהב Cassanitis **). [ועיין גם' בטורי העתים תק"ז דעת החכם יש"ר על השם אופיר].

Ur אור

הוא שם כללי לעמק, כמו על בן באורים בברז'ה' (ישעי' כ"ד, ט"ו). וכבר הגדתי לך בדברי על השם אבל, כי ממנהג לשון עבר הוא לקרוא נהר וגם עמק בשם אחד; והנה השם אור בחולם הוי"ו הוא יורה (כשם יאור) על נתל מים (עמוס ה', ח').

Ur Chaldaeorum אור כשדים

הוא עיר נודעת מקורות אברהם אבינו — ובדברי פליניוס הסופר ***). תזכר עיר בלחן בשדים בשם Chalda; ותכונתה כפי עדות הסופר הזה היא על נהר פרת במקום אשר ילפתו הליכותיו קדמה מזרחה (ברא' י"א, כ"ח).

און

*) Agatarchides. Strabo. Eliodorus.

**) ישני ארצות המערב יחליש לרוב אות ח' בלשונות בני קדם בלוח או g, כאשר תקרא החלבנה בלשון רומי בשם galbanum; וכן צור משם חסן השם gaza אשר הוראתו היא אוצר בלשון רומי, וממנו השם ma g a z i n הנמצא כיום הזה כמעט בכל לשונות אירופה.

***) Plinius l. 5, c. 24.

אָזן שאַרה Usen Seera

שם אחת מערי אפרים, אשר בנה אותה כפי עדות ספר (ד"ה) ו' , כ"ד) , [ש"ה ב"ה אפרים] או שארה בת בריעה בן אפרים - [ואולי ה' עוד עיר אחרת ששמה אָזן ע"כ הוסיפו עוד את שם מוסדה להבדילה מן העיר ההיא , או יתכן כי ע"כ אָזן מן און ותקן דקהלת (י"ב , ט') ר"ל העיר אשר כוננו ידי שארה] .

אָנוּת־תְּבוֹר Asnoth Thabor

שם עיר בנחלת מטה נפתלי (יהושע י"ט , ל"ד) . ובימי בית שני עמדה קרוב למקום העיר הזאת במקום תולדות נהר ירדן אל ים כנרת , עיר בית—צִיידא Bethsaida , אשר נקראה כן על בי רות יושביה היו לרי דגים מן ים כנרת ומן הירדן ; והיא נודעת מאד אלל הטורים [ועיין תבור] .

אָהּ Aho

שם עיר בארץ ישראל נודעת משם אחד מגבורי המלך דוד אשר נקרא בשם צלמן הָאֲחִיָּהוּ (ש"ב כ"ג , כ"ח . 1) .

אָחֵלָב Ahlab

שם אחת הערים אשר היו לבני אשר (שופטים א' , ל"א) . אחמתא

1) המחבר ז"ל שנה ברואה פי שנים א) צלמון הָאֲחִיָּהוּ בשני חתי"ן כתיב , ולא בחי"ת ה"א . וכן (בדה"א י"א , כ"ז) כתיב במקום (צלמון) , אילי הָאֲחִיָּהוּ בשני חתי"ן . ב) אָחִיָּהוּ אינו שם עיר כלל כי אם שם איש פרטי (דה"א ה' , ד') . ושם (פסוק ו') , נקרא אָחִיָּהוּ : וכן' (ש"ב כ"ג , ט') נזכר ג"כ השם אָחִיָּהוּ כשם עלם פרטי . והנה (שם כ"ג , כ"ח) . ובדה"א י"א , כ"ז) יהי' עשמו כשם היחס . מכל זה נראה שהוא רק שם עלם פרטי אשר ברבות הזמן נהי' ג"כ שם היחס :

Ahmetha אַחְמֶתָא

שם לעיר הצירק אשר לפנים בארץ מדי (עורא'ו', ח'),
 ובספרי העמים היא נודעת בשם Echatana, וכיום הזה תקרא:
 (1 Hamadan), היא הינה עיר נוספת מאד, ונבנתה לדעת
 קצת מאת ארפכשד בן שם. והנה סופרי ימי קדם הפליאו להלל את
 יופי העיר הגדולה הזאת ואת כבודה והדרה; גם מבצריה המה כללו
 יפיה. כי שבע חומות הקיפו אותה מסביב, וכולן שונות אחת מאחת
 גם בגובהן גם במראה לבן, וממעל לשערי כל חומה היו מגדלים
 רבים וגבוהים; הכל לשעשע את עין הרואה. בעיר הזאת ישבו מלכי
 פרס לעתותי מרובי קין, ובשאר ימות השנה ישבו בשושן הצירה.

א

ידוע, כי השם הזה כפי ראשית הנחתו בלשון עבר יורה על
 ארץ המוקפת סביב מים, יהי' מי ים או מי נהר (ירמי' מ"ו, ד')
 וממנה הושאל על כל חלקת אדמה המסובבת מדבר מה, כעמק
 המסובב מהרים וגבעות, כחלקת שדה בתוך היער אשר יסובבו אותה
 עצי היער, וכדומה (עיין ירושלים); אמנם לפעמים יקרא בספרי
 הקודש בשם:

אִיִּים, אִיִּי הַיָּם, אִיִּי הַגִּיִּים.

כל הארצות אשר ממערב לארץ ישראל, והן כל ארצות (ח' י')
 רחם. וזה, יען כי הבאים מארץ ישראל אל הארצות ההנה,
 יעברו דרך הים (ים התיכון), וכאשר יספר לנו כותב תורתנו מבני
 יפת אשר מהם נוסבו ארצות אִיִּי רחם, לאמור: מאלה נפרדו
 אִיִּי הגוים בארצותם איש ללשנו למשפחותם בגוייהם (ברא'
 י', ה'). וראש חלילי הנביאים אחרי הזכירו בנבואתו על הגולה
 העתידה את ארצות (אוייה ואפריקא) אשר נפולו שמה הרבה מבני
 ישראל

(1) וכן חרגס רבי אבא בר כהנא: וערי מדי (מ"ב י"ח, י"א), וזו
 חמדין Hamadan וחברותיה (קדושין דף ע"ב, ע"א).
 וכן חרגס רבי יוסף (דה"א ח', ה'): ומדי, וזה מדין.

ישראל, יזכיר גם את ארצות (ח י י ר ח פ ח) ויכללן יחד בשם א"י הים
(ישעי' י"א, י"א). ויען כי רוב ארצות (ח י י ר ח פ ח) רחוקות הנה
במאד מאד מארץ ישראל, וגויי הארצות האלה עוד לא נודעו בימי קדם אל
בני ישראל כגויי ארצות (ח ז י ה, ח פ ר י ק ח); לכן ברצות הנביאים
לזייר ענין נפלא אשר יגיע שם תהלתו אל חפסי הארץ ואל המוזרים
בעמים, וזכירו לפעמי' בשם (א"י) (ח י י ר ח פ ח) ויושביה: שמעו
אייים! אלי והקשיבו לאמים ממרחק! (ישעי' מ"ט, א'). תרשיש
פול ולוד מושבי קשת תובל ויון הא"י הרחוקים אשר לא
שמעו את שמעי ולא ראו את כבודי (שם ס"ו, י"ט). שמעו
דבר ה' גוים! והגידו בא"י ממרחק! (ירמיה ל"א, י'). וישם
פניו לא"י ולכר רבים (דניאל י"א, י"ח).

* אֵיל פָּאָרָן El pahran

השם הזה, ימלא בשם כללי אל-עמק ומישור (בראש' י"ד, ו');
זה לדעתי על שם עני האלה אשר היו נטועים שם בעמק פארן
ואונקדום ויב"ע תרגמו א"ל, מישור. ורש"י ז"ל פירש דבריהם
שאין רעונם לאמור שתרגום א"ל הוא מישור, כי כן תרגמו ג"כ
ככר הירדן, אלני ממרא, אבל השמים, עין משפט
ובעל גר; אלא דעתם שמישור של פארן א"ל שמו, ושל
ממרא א"ל שמו ושל ירדן פְּקָר שמו, ושל שטים אָבֵל שמו, ושל
גד בָּעַל שמו וכולם מתורגמים מישור, ולכל אחד שמו המיוחד לו.
עכ"ל (ופיון פארן).

אֵילָוֶן Ajalon

שם עיר בנחלת מטה דן (יהושע י"ט, מ"ב) נְיֻנְתָּנָה ללוים
(שם כ"א, כ"ד). על הגבול אשר בין ארץ יהודה לארץ פלשתיים,
ורחבעם מלך יהודה בנה אותה לעיר מבצר (דה"ב י"א, י') למען
הגן על ממלכתו מתחם לבאות הפלשתיים. וגם בארץ זבולון אשר
בצפון ארץ ישראל נמצאה עיר בשם אֵילָוֶן (שופטים י"ב, י"ב). ועין
(עמק אֵילָוֶן).

אֵילָוֶן

אֵילֹן Elon

שם עיר בנחלת משה דן (יהושע י"ט, מ"ג) ובספר (מ"א ד', ט') מקרא בשם אֵילֹן בֵּית חָנָן.

אֵילִים Ellim

שם אחת התחניות אשר חנו בני ישראל במדברן שמת ט"ו, כ"ט. במדבר ל"ג, ט') כי מלאו שמה * שתי עשרה עינות מים לשבור למאונס ושבעים עלי תמרים לחסות בללם. ולדעת מקלת החכמים היתה התחנות הזאת במקום אשר תעמוד שמה כיום הוא העיר מור (lor) העומדת מול ים סוף והרחוקה כמהלך יום וחצי מהר סיני; כי בסביבות העיר הזאת יראו הנוסעים עוד היום שתי עשרה עינות מים קרבות מאד זו אל זו, גם תמרים רבים ימלאו שמה.

אֵילֹת או אֵילָת Elath v. Eloth

היתה עיר נכבדת בארץ אדום (דברים ז', ח') בשכונת העיר עֲצִיּוֹן גִּבֹּר (מ"א ט', כ"ו. שם ז' ט"ו, ו') על שפת לשון ים היוצא מים סוף והנקרא בפי סופרי העמים על שמה: לשון ים אֵילָת (מלחמיטסער, מעערבזשען) [והחכם שמראבא וגם סופרים האחרונים יפירו כי עוד יש בקרבת המקום ההוא יער צומח עלי תמרים. ואשר אולי נקרא בעבור זה שם העיר אֵילָת על שם עלי היער אשר נמצאו שמה]. וכבדו ארץ אדום תחת ממשלת בני ישראל בימי דוד, באה גם העיר אֵילָת תחת שבטם, וכאשר נדע ממעשי המלך שלמה (דהי"ז ח', י"ז)

גם

(* ראינו להעיר סם אח הקורא המשכיל על שומק לשון הכתוב (במדכ' ל"ג, ט') כי בכל המסעות האחרים אשר נכתבו שמה נאמר תמיד: ויסעו — ויחנו; אמנם בכתוב הנזכר נאמר: ויסעו ממדה ויבאו אלימה, ולא ספר לנו הכותב אשר חנו שם בני ישראל כי אם אחרי הגידו לנו היות במקום הזה עינות מים ויני תמרים; למען נדע כי בתחילה לא היה מראון העדה לחנות שמה, עד אשר ראתה מנוחה כי טוב במקום ההוא על אפיקי מים בין ללוי. סנסני חומר.

גם העיר אילת תחת שבטם, וכאשר נדע ממעשי המלך שלמה (דהי"ח, י"ז) גם אחרי אשר פשע אדום בבית דוד התאמץ עזריה מלך יהודה להשיבה אל ממלכתו ויבן אותה לעיר מבצר (מ"ב י"ד, כ"ב) עד בוא רצין מלך ארם בימי אחז ויגשל את היהודים משם (שם ע"ו ו'). מכל אלה נראה כי היא היתה עיר נכבדת במאד ועיני גוים רבים אליה; וזה, על דבר חוק האניות אשר היה לה, ואשר משם עברו יורדי ים אל הארצות אשר במערב ארץ ערב ובמזרח אפריקא ואל ארץ הדוד. גם המלך שלמה הלך בעצמו אל העיר הזאת בשלחו את עבדיו עם עבדי חירם מלך טור אל ארץ אופיר (דהי"ח, י"ז) ובימי הירנימוס הסופר הנוצרי עמדה העיר הזאת עוד על חלה, ונקראה אז בשם אילה (Aela) ואחד מלגיוני הרומיים מנה תמיד בקרבה; וזוהי נדע כי עוד בימים ההם היתה נכבדת בעיני הגוים. [ועתה עומד במקום ההוא המבצר הנקרא אַקאבא אשר משם משתרע לשון ים הנקרא בשמו (דבר מעער בווען, גחוף פון אַקאבא)].

* אַיַמִּים (אֵמַיִם) Emaei (עיין זווים)

אַחַד Achad

עיר נושנת מאד בארץ שבער, אשר מלך עליה המלך נמרוד האדיר בימי קדם כפי עדות כותב תורחינו (מראשית י', י"א. 1) [ולדעת המתרגמים יונתן והירושלמי אַבְדּוּ וזו נציבין, וכן תרגמו (כנ"ר פ', ל"ז). (עיין בנה). ולדעת התלמוד בבלי (יומא י', א'): אַבְדּוּ זו בשכר (?).

אַחְסִיב Achsib

שם עיר נחלת מטה יהודה בשפלה אשר עמדו שמה הערס ירמות ועדלם וכו' בן קעילה למראשה (יהושע י"ט, מ"ד. מ"ה א' י"ד), וכעת נכחד שאריתה מעל פני האדמה ולא ימצא מקום תכונתה

(1) מהשתקת השבטים נראה, שהיה נחוצ לפניהם אַרְבֵּד ברי"ט טספת. וראה מה פנחנתי בהערה לשם דמשק.

תכונתה; אמנם עוד עיר אחרת תזכר בספרי הקדש בשם אֶבְיָב ונתשבת למטה אשר (יהושע י"ט, כ"ט - שופטים א', ל"א) והיא נקראה בימי בית שני אבד יב ה (Eedippa) וכיום תקרא בפי העמים: Azyb. תכונתה היא ענ שפת הים התיכון במורד אחד ההרים אשר מלפון לעיר עבד הקרובה אליה מאד; ומשתי אלה הערים יבוא מבחר האבטיחים הנקראים: אבטיחי מים (וואסער מעלנען) - והנה בספור קורות יהודה (בראשית ל"ח, ה') תזכר עיר בְּיָב והיא לא תמצא עוד בכל ספרי הקודש [וכן מצאנו שם עיר בְּיָב רק פעם אחת (בראשית ד', כ"ב) ומשמעות ענינו שם נראה ג"כ שהיא נחלת יהודה] לזאת יתכן כי אחת הנה עם העיר אֶבְיָב אשר ניתן בימי יהושע לנחלה אל בני יהודה, כי היחה קרובה לעיר עד לס אשר שם ישב אז יהודה עם בני ביתו [עיין כוזבה].

אֶבְשָׁף Achsah

אחת מערי המלכים בדרך כנען אשר הכה יהושע ובני ישראל (שם י"ז, כ') [ונתנה לנחלה למטה אשר (שם י"ט, כ"ה)] - תכונתה היחה על שפת נהר Eleutherus ממזרח לעיר צור ובימי הרנימוס הכופר הנוטרי עוד עמדה על תלה ונקראה אז בשם Chasale.

* אֵל בֵּית־אֵל (פיין בית - אל)

* אֵלָה (פיין עמק האלה)

אלון Elón v. Alon

השם הזה ימצא כשם כללי אל עמק ומישור, כמו אֵילָן מְעוֹנָנִים (שופטים ט', ל"ז) [אֵילָן בְּצַעֲנָנִים (שופטים ד', י"א) (ועיין בצעננים) - אֵילָן תְּבוּר (שמו"א י', ג') אֵילָן מוֹרָה (בראשית י"ב, ו') אֵילָן מוֹצֵב (שופטים ט', ו') - אֵילָן בֵּית חָנָן (מ"א ד' ט') - אֵילָן בְּבוֹת (בראשית ל"ה, ח')] - אֵילָנֵי מִמְרָא (בראשית י"ג, י"ח), אֵילָנֵי מוֹרָה (דברים י"א, ל'); וזה לדעתי על שם עני האלה

* אֵלֹן מִצֵּב (Arbor alta) Elon Musab

שם מקום נזכר (שופטים ט', ו'). נקרא כן על שהיה שם מישור נטוע אילנות חזקות וישנות ; כי שרש יצב יורה על העמידה וקיום לימים רבים (וכן נקרא מגדל - עז אשר ממנו לרים על עיר , מוצב כמו ולרתי עליך מצב (ישעיה כ"ט, ג'), ע"ש חזקו ותקפו לעמוד ימים רבים) . ויתכן כי הוא המקום אשר נקרא אֵלֹן מִזְרָה , כ"ש הכתוב : עד מקום שכם עד אֵלֹן מִזְרָה (נראה י"ב, ו'). וקרוצ לשמוע שאל המקום הזה כיון הכתוב ג"כ : וישמן אתם יעקב תחת האלה אשר עם-שכם . (ועיין מורה) .

* אֵלֹן בְּבוֹת Alon Bachuth

נבר עוררנו בשם (איל פארן) דעת רש"י ות"א ז"ל, והנה לפי דעתם אֵלֹן כמו אֵלֹן האלף בלירי , וכן ת"א (נראה ל"ה, ח') : אֵלֹן בְּבוֹת מישור בבוותא . חולם בחרגוס ירושלמי מתורגם : אֵלֹן בְּבוֹת , בלומ בבוותא . ועיין בהערתינו לשם (אלון) .

אלוש Alus

שם אחת התחניות אשר חנו בני ישראל במדבר (במדב' ל"ג, י"ג) ; ויתכן כי התחנות הזאת הייתה בקרבת העיר הנקראת בפי תלמי (המלרי *) בשם Alusa , והיא בארץ ערב בין ים סוף ובין הר סיני [ויונתן תרגם אלוש , כַּרְךְ תַּקִּיף . כדאחא (כפ"ק דיומא) ששי , בנה אלוש] .

אֵלִישָׁה Elisa Elis

היא אחת מארצות יון המפורחות בחלקת peloponesus ;
ונראה

*) ptolom. geog. l. 5, c. 16.

ונראה כי בימי קדם נקראה כל החלקה הזאת בשם **Elis** (1) ומן
איי העגולה (ליקולריטע מינוען) החונים למולה במספר ולבא
רז, בא לפנים מבחר לבצע הארגמן, כאשר יעידון על זאת סופרי
היונים והרומיים; ולזאת יאמר יחזקאל בקינה אשר נשא אל טור:
תכלת וארגמן מאיי אלישה היה מבסך (שם כ"ו, ו') [ויונתן
תרגם פאיי אלישה, ממדינת אימליא • מזה נראה כי יונתן זה
אינו יונתן שתרגם את התורה].

* אלמודד Almodad

שם אחד מבני יקטן (ברא' י', כ"ו), אשר נשבו בממלכת
ימן Jemen • והנה הסופרים הערביים יזכרו לבן אחד ושבע אחד
מבני יקטן בשם מורד Morad (בחילוף הרי"ש גדלית המצוי לרוב
בלשונות המזרח) בארץ ימן (עיין אלסר) • ולדעת החכם באבארד
הוא המחו Allumaeotae בארץ הדבורים בערב, אשר
לבמלמאום •

אלמלך Alamelech

שם עיר בנחלת מטה אשר (יהושע י"ט, כ"ו) •

אלסר Elasar

הוא שם ממלכה, ונזכר אך פעם אחת בספרי הקודש (ברא'
י"ד, א') — ולדעתי היא ממלכת אשור • כי השי"ן תתחלק לרוב
בשם"ך בלשונות המזרח, וממנהג לשון ערבי הוא לבטא אותיות אל *

לפני

(1) וכן תרגם יונתן: ובני יון אלישה כו' (בראשית י', ד'),
אלם כו' • ובתרגום ירושלמי (ובראשית רבה פ', ל"ז) הגירסא
אלסמרים מלה אחת, וטעות סופר הוא כי מרסום הוא
תרגומו של ותרשיש אחי אלישה הנזכר שם אחריו •

(* וימלא בתורתנו גם בשם אחד מבני יקטן (אשר מושבם היה בארץ
ערב

לפני השמות; ויהי אם כן השם הזה בתשלומי אר-אמר.
 והעד, כי מלך אלסר יזכר (שמה) אחרי מלך בבל (הוא שנער);
 ובבל ואשור היו שכנים. כידוע, וכן מצאנו אריון שם אחד משרי
 בבל (דניאל ב', י"ד): וי"ת מלך אלסר, מרכא דתלסר. וכן תרגמו
 יונתן והירושלמי: ואת רסן בין נינוה ובן בלח, וית תלסר בין
 נינוה ובין חריית, (ועיין תלאשר) [

אלעלה Elale

שם עיר בארץ מואב; ונפלה למטה ראוון לנחלה (במד' ל"ב,
 ג' 1) והיא נזכרת תמיד יחד עם העיר חשבון, כי קרובה
 הייתה אליה במאד [ומשוואותיה ישאו עוד היום את שמה הראשון כעדות
 החכם בוקארד (2)]

אלף

ערב ובאשר כבר הזכרתי: אלמודד (כרא' י', כ"ו); כי שמו
 העלמי היה אך מודד לדעת מקנת החכמים (אל - מודד);
 [וכן תרגם יונתן אלמודד, דמשח ית ארעא באשולון];
 וכן בשם אחד מכני מדין: אלדעה (שם כ"ה, ד') כמו (אל-דעה).

1) ואונקלס תרגם ארעלה, בעלי דבבא. חולס במקרא גדולה
 דפוס ווינצ'יז שנת שבע"ה, הנוסח בעל דיבן, ולא יתכן לאמר שהיא
 אחת עם דיבן גר, אשר לפעמים תקרא ג"כ בשם דיבן לנד
 (עיין דיבן). כי העיר דיבן נזכרת בספר (במדבר ל"ב, ג'). שם
 ל"ח, לעיר אחרת וזאת העיר אלעלה. ויונתן תרגם אלעלה
 (במדבר ל"ב, ג'. שם ל"ח) מעלת מרא, כאלו היה השם
 אלעלה מורכב משני מלות אל-עלה, כי לדעתו הייתה
 תכונת העיר אלעלה כהר, כעדות הוראת שמה אשר הונח לה.
 וכן תרגם החכם גיועניוס את השם אלעלה (ומהין גמט
 אויפטטייגט)

2) Burckhardt's Reisen in Syrien S. 623.

* אֵלֶף Elef

שם עיר בנחלת מטה בנימין (יהושע י"ח, כ"ח) • וראה קורא נעים בהערת החכם המחבר ז"ל בשם (השבו), שמאלנו לפעמים שהמירו ערים מנחלת שבט אחד לשבט אחר, ובפרט מנחלת שבט אחד לנחלת שבט הסמוך • ועל פי ההשערה הזאת דעתי לאמר כי העיר אֵלֶף נחנה אחרי כן לבני יהודה לנחלה; או שגם מנחלה היה ליהודה חלק ונחלה זה, כאשר יחשוב הכתוב את העיר יבוס המזכרת פה לבנימין, ובס' (יהושע מ"ו, ס"ג), מנחה הכתוב בין ערי יהודה גם כן מטעם זה • ועליה כיון זכריה בנבואתו על גת (1) (אשר יכנה אותה במלכותו בשם גֵּאֶזַן פְּלִשְׁתִּים), לאמר: ונשאר גם הוא לאלהינו והיה (מוסב על גת) בְּאֵלֶף ביהודה כו' • (שם ס', ו') ואולי נקרא שמה אֵלֶף בעבור שהיה שם מדרש ובית הספר כשם (דביר) מן ואחלפך חכמה (איוג ל"ג, ל"ג) וקרוי לזה דרשו חז"ל (מגילה ו' ע"א) •

אֵלְקוֹשׁ Elcos

השם הזה נודע ע"י נחום הנביא אשר נקרא בשם האלקושי ולדעת הירגנימוס הסופר הטורקי היה זה שם לעיר בארץ הגליל אשר נקראה עוד בימיו : Elcesi • וכפי עדותו היתה זאת בימיו אך עיר מלער; אמנם עוד נשארו אז בקרבה משואות רבות, אשר העידו על גדלה ותפארתה אשר היו לה בימי קדם • [רובים אומרים, שער מולדת הנביא נחום, היא אלקוש אשר באסיריען קרוב לעיר מאזול • Mosul]

אֵלְתוֹלַד Eltholad

עיר אשר נפלה בגורל למטה יהודה (יהושע ס"ו, ל'), ונחנה

(1) ולפי שחשב שם מפלת ערי הפרטים אשר לפלשתים כל אחת בפרט ולא הזכיר גת העיר הראשה אשר בחמשת ערי הפרטים אשר לפלשתים

כי

ממנו אל בני שמעון לנחלה (שם י"ט, ד') ; והיא הנקראת בס' (דהי"א, ד' כ"ט) בשם תולד .

אֶלְתֵּהקָא (אֶלְתֵּהקָה) Eltheke

עיר בנחלת מטה דן (יהושע י"ט, מ"ד) , ונחנה ללוים שם (כ"א, כ"ג) .

אֶלְתֵּהקֹון Elthecon

שם עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ע"ו, נ"ט) .

אָמָה (פיין גנעת אמה)

* סתג האָמָה (Metropolis) Ama

השם הזה מזכר רק פעם אחד בכתוב : ויקח דוד את מְתָג האָמָה מיד פלשתים (ש"כ"ח, א') והספור הזה נשנה בס' (דהי"א), ושם נאמר : ויקח דוד את גִּת וּבְנוֹתֶיהָ מיד פלשתים (שם י"ח, א') ? והנה השם אָמָה, מלאכה שם תואר לכל עיר גדולה ומפורסמת, אשר ערים קטנים וכפריים סרים למשמעתה ; היא נחשבת להם כְּאֵם, והם נקראים לעמיתה בשם בְּנוֹת . וכן הוא אומר : עִירָאָם 1) . בישראל (ש"כ"ב, י"ח) . ולפי שגת היתה העיר הראשה

כי לשם הזה יבנה הכפוז (ש"כ"ב, ח', א') בשם מְתָג האָמָה ; ע"כ נראה לאמר בטעם הכתובים שם שלגודל יקרתה יבניה גם זכריה בשם גִּיאון פְּלִשְׁתִּים . ופיין מה שכתבנו בשם (מתג האמה) .

1) וכלשון חכמינו הקרא עיר כואת מטרופולין Metropolis (מטילה דף, ע"א) והוא שם מורכב : מעטרא, Metro, אָם . פאליס, polis, עיר . (עיר-ואם Metropolis) . ורש"י פירש, מאטרופולין כלשון יוון אֵמָה של מלכות . מטרא, אָם

הראשה בכל ערי פלשת (וראה מה שכתבתי בשם אלה) לכן היא נקראת לפעמים אך בשם התואר לבד (ש"ב ח' א'), ועיין (עיר) • ומלת מתג, טעמה ככר או גליל (קריין, בעזירק) רזה לומר, שלכד דוד את גת היא (האם) ואת בגותיה (המתג) • וקרוי לזה פירש רש"י: ורדו גת פרשתים — (עמוס ו' ז'), חשונה שבחמשת סרניהם שהיא קרויה מתג האמה על שם שרודה את כולם והיא אם המלכות •

אמם Amam

שם עיר בדרום יהודה (יהושע ט"ו כ"ה) •

אמן Aman, Hamon

הוא היה אחד האלילים הנכבדים בימי קדם אשר עבדו לו יושבי מלרים ושכניהם (והוא האליל אשר נקרא ליונים בשם Jupiter או Zeus) והנה ממנהגי המלרים היה ליעד לכל אחד מאליליהם הנכבדים עיר מיוחדת, וכנו כל עיר כזאת בארלם בשם: Diospolis המורכב מן Dios (אלוה) ומן Polis (עיר), וענינו (עיר-אלוה); והעיר אשר נעבדו אל האליל הנזכר היתה העיר נא (עיין נא), כי כן מלאמו בכבודא

אם • פולין, לשון שררה • כדאמר מר עד שכלו דיוסלי מרומא, שני שרים (תענית ד', י"ח) • ואם כי יפה פירש את החלק הראשון מן השם מסר פולין, שמסר פולין • כמו אם • אמנם ראיתו לחלק השני פולין לשון שררה, מן השם דיוסלי, אינה ראיה כי דיוסלי הוא ג"כ שם יוני מורכב משני שמות • דיו, (שנים) • פולין (שלוחים) • וכן תרגם יונתן: וישלח משה לקרא לדרתן ולאבירם (במדבר ט"ז, י"ב), ושדר משה פולין לזמנא כו' • לא כן הכא השם פולין, הוא נגזר מן השם פוליס polis בשניו מעט על דרך טהרה לשון ארמי, כי כן דרך כל הלשונות, לשנות מעט הכרת מלות הנכבדות אשר תאגידנה אל אותן לשונם ולהלבישם במחלצות יופי ודקדוק השפה ההיא •

דל"ת

בנבואה ירמיה (מ"ז, כ"ה) : הגני פוקד אל אָמון מנא , ובמלוא
נחם (ג, ח') : התישבי מנא אָמון . (עיין בעל המון) .

אָמָנָה Amana

שם הר אחד מהרי לבנון בשכונת העיר דמשק , וזכר (שי"ח
ד' ח') ; ואין להחליף ההר הזה עם מורי אמנון או מוורום אמנוס
Amanus הנזכרים בתלמוד (גיטין ח', א'), כי אלה הם בקרב הים
הגדול הרחק מאד מן העיר דמשק . [וכן נוסה דעת התרגום (שי"ח
שם) . ודלא כפירש רש"י עיי"ש] . (עיין נהר אמנה) , וראה מה שכתתי בשם
(הר ההר) .

נַהַר אָמָנָה Amana

הוא אחד מנהרות דמשק (מ"ב ה', י"ב) ; ויראה כי מקורו הוא
בהר אָמָנָה הנזכר , ונקרא הנהר הזה על שם ההר אשר מבטנו יולאים
מעיוטיו , כנהרות רבים על פני האדמה הנקראים על שם מקום
מוצאם . (ובאמת גם שם נהר בעלמו הוא נגזר מן שם הר , כי רוב
הנהרות יולאים מבין הריס) .

אִמֶר Imer

שם עיר אשר הייתה במלכות בבל , וזכרת בס' (עזרא ב', כ"ט) .
[ועיין בהערה לשם אִדָּן] .

אֲנַחְרַת Anacharath

שם עיר בנחלת מטה יששכר (יהושע י"ט, כ') .

אֶפְסֵס דָּמִים Ephesdamim

שם אחת מערי יהודה , הנודעת ממלחמת הפלשתיים עם
ישראל (ש"א י"ז, ח'), ובס' (דהי"א י"א, י"ג) תקרא פֶּס דָּמִים . ושם
העיר

העיר הזאת יגיד לנו, כי היא נבנתה במקום אשר היתה שמה אחת המלחמו' בימי קדם [ולדעת הרד"ק היא העיר ח'יה הנזכר' (ש"ב, כג, יא)].

אַפֶּק (אַפִּיק) Aphék

שם עיר נבנתה מטה אשר (יהושע י"ט, ז') . על העיר הזאת עלה בן הדד מלך ארם בהלחמו את ישראל (מ"א כ', כ"ז) ; והיא קרובה לעמק יזרעאל (עין יזרעאל 1) .

אַפֶּקָה Apheca

עיר נבנתה מטה יהודה (יהושע ט"ו, נ"ג) [ועין אפֶּק זהירה] .

* אֶפְרַיִם Ephraim

שם עיר נזכרת (ש"ב י"ג, כ"ב) ונודעת היא מאוד אלל הנזכרים ורחוק לשמוע שיכיון עליה הכתוב (ישעיה ו', כ') .

אפרת

1) ולדעת החכם גיזעניזום, שלשה ערים הם אשר נקראו בשם אֶפֶק

או אֶפֶיק, א) העיר אשר נבנתה מטה אשר (יהושע י"ג, ד') . שם י"ט, ז' . שופטים ח', ז"א) וקרוי לוודאי אללו שהיא העיר Aphaca אשר במלכות צור; כי צור וזידון נחוו למורשה לשבט אשר . ב) במזרח ים הגליל, אשר פי הערביים יקבנו גם היום בשם Fik, והיא העיר הנזכרת (מ"א כ', כ"ו) (ולא כדעת החכם המחבר כאן) . ג) נבנתה מטה יששכר, והיא נזכרת (ש"א ד', ח') . שם כ"ט, א') , כי שם לפניו (כ"ח, ד') כתיב שוֹנֵם, וְגִלְבּוּעַ במקום אֶפֶק וְעֵין אֶשֶׁר בִּיזְרְעָאֵל, הנזכרים (שם כ"ט, ח'), אשר כלם ערי יששכר הם . וכן דעת החכם אברניק בנאורו למנהג חדשה שם (עיי"ש) . ואולם את העיר אֶפֶק הנזכר (יהושע י"ב, י"ח) לא נוכל להחליט אל איזה מכן כיון הסופר . ונפרד מכלם היא העיר אֶפֶקָה, הנזכרת (יהושע ט"ו, נ"ג) בי היא היתה נבנתה מטה יהודה .

*** אֶפְרַת אוֹ אֶפְרָתָה Ephrath v. Ephratha**

היא בֵּית לָחֶם (בראשית ל"ה ע"ו • שם מ"ח, ו' • רות ד', י"א.
ההלוי קל"ג, ו'), ולפעמים היא נקראת בשם קֶלֶב אֶפְרָתָה (דהי"א
ב', כ"ד), והרבה פעמים תקרא בשם בֵּית לָחֶם אֶפְרָתָה ורק שני
פעמים תקרא בשם לָחֶם לְבָד (דהי"א ד', כ"ב • שם כ', ה') •
ועיין (לחם) •

אֶפְרָסָיָא, אֶפְרָסַתְחַיָּא Apharsalae, et Apharsatochiae

נזכרים בם' (עורא ד', ס') בין העמים אשר כתבו שטנה,
למלכי פרס על יהודה וירושלים; ולא נדע אם הם אפרים שם עיר
או מדינה, וכן השם אפרסך • 1)

*** אֶצֶל Asal**

שם מקום קרוב לירושלים, ונזכר רק פעם אחת (זכריה י"ד,
ה') (עיין בית האל) • (וראה מה שכתבתי בשם ג' י"א ה' ר' •)

אַרַב Arab

שם עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ס"ו, נ"ב) ויחזק' כ' היא
היתה עיר מולדת אחד מגבורי המלך דוד אשר נקרא על שמה: פְּעָרִי
חֲאָרָבִי (ש"ב כ"ג, ל"ה) [ולדעת גיזעניוס היתה תכונתה כהר יהודה,
ולכן נקרא שמה אַרַב מלשון סַאֲרַב] • עיין (ארבות) •

אַרְבֵּאל Arbēl, Arbela

עיר נזכרת במלילת הושע: וּבֶל מִבְצָרֶיךָ יוֹשֵׁד בְּשׂוֹד שְׁלֹמֹן
בית

1) ולדעת ההכס גיזעניוס, הם שמות ראשי אומות אשר הובאו בגולה
ע"י מלכי אשור ויושבינו בשומרון; ואולי המה לאנאי פרס.
והאלף נוסף בשם כדרכו בלשון ארמי, ועיין (אכזיב) •

בית אֲרֶבֶאֶר (שם י', י"ד) ; והיא הייתה עיר בארץ אשור [כנוף
אדיאבנענע] בבקעה הגדול' אשר בין נהר Lucus לנהר Caprus,
קרוב לעיר הגדולה אשר נקראה (על שם תכונתה בגזנון הר הדומה
לגב הגמל) בשם Gaugamela (גו-גמלא) . והיא נודעת מאד
בדברי הימים לעמים על ידי מלחמות אלכסנדר המוקדוני, אשר הכה
שמה את דריוש מלך פרס וכל מחנהו מכה רבה מאד . ואין לספק כי
השם אֲרֶבֶל במלילת הושע המזכרת הוא שם העיר הזאת אשר בארץ
אשור, באשר כי גם השם שלמן ימצא בשמות מלכי אשור (שלמן-
אשר 1) ; גם אין זה מדרך השמות העברים להיות בהם האל"ף נחה
אחר ה"י - ובימי בית שני נמצאה בארץ ישראל בין ערי הגליל
עיר בשם אֲרֶבֶאֶר * , והיא עיר מולדת נתאי האֲרֶבֶלִי המוזכר
במשנה (אבות פ"א, מ"ו) ; ובתלמוד ירושלמי תופר בקעת אֲרֶבֶל
(תענית, פ"ע כ') וגם סאה אֲרֶבֶלִית (סאה ב' א') . [וואולי בנה את
העיר הזאת אדבֶל בן ישמעאל ל (בראשית כ"ח, י"ג) ויקראה על שמו
(בחלוף הדל"ת ברי"ש) בשם בית-ארבל] .

אֲרֶבֶת Aruboth

שם עיר מזכרת (מ"א, ד', י') ; ומשם נראה כי היא הייתה
בארץ יהודה קרוב לעיר שִׁיבֹה [וואולי היא אחת עם העיר אֲרֶב] .

אֲרֶגֶב Argob

שם למחוז בארץ הכנען אשר בעבר הירדן מזרחה (דברי ג', ד') ;
ומשם נדע כי המחוז הזה היה גדול במאד, וערים רבות עמדו שמה,
כן ערי פרוזי בן ערי מזכר מוסבות חומה גבוהה דלתים ובריח . ובימי
זיה שני נקרא המחוז הזה בשם Trachonitis, העתיקו אוגקלוס
(שם)

(1) ועיין מה שכתבו חכמי דַעֲסוּי בספרם המהולל מנחת עדות
על תריסר, כנאור הכתוב (הושע י', י"ד) . וחמלא עונג .

*) Josephus Antiq. 1. 12, c. 49.

(שם): מַרְבוּנִיָּא [ויוגתן תרגם מַרְבוּנִיָּא, כי כן דרך המתרגם הזה להחליף הכ"ף בגימ'ל בהרבה מקומות].

* אַרְדּוּ Aradus

זכרת בדברי יחזקאל (כ"ז, ח'), ולפי דעת סופרי העמים הוא שם אחת העיירות המכוננות על אי אחת מאיי ממלכת לור קרוב לאנטרמוש. 1) בגבול מדיפולום אשר נקראה כשם האי אַרְדּוּ עד היום הזה (ולדעת שמראבא הסופר הנוצרי. נתישבה מפליסי בני צידון אחותה) ואולי הם המה לאלאי משפחת הארודי הזכרים בספר (ברא' י', י"ח) [וכן דעת המדרש (בראשית רבה פ' ל"ז שתרגם ארודי זה ארוד Aradus) עיין (ארפד)].

* אַרוּמָה Aruma

שם עיר נודעת ממלחמת אבימלך בן גדעון (שופטים ט', מ'), וקרובה היא לעיר שכם (ולדעת המחבר האל"ף נוסף, ואחת היא עם העיר רוּמָה הזכרת (מ"ב כ"ג, ל"ו). אחמס לדעת י"א, היא העיר הזכרת שם (שופטים ט', ל"א) בשם תַרְמָה.

* אַרְךְ Erech, Arecca

היא אחת הערים אשר מלך עליהם נמרוד הגבור בארץ, כפי עדות כותב תורתנו (ברא' י', י"א). תכונתה היתה בגבול ארץ בבל על שפת הנחל פצידגלת Pasitigris (כן יקרא נהר חדקל אחרי התחברו עם נהר פרת והיו שניהם לנהר אחד), ושמה על שם אורכ

1) וירושלמי תרגם אַרְדּוּ אַנְטְרִידִנְאִי קרוב לשם אנטרמוש

והוא שם עיר לראשונה, וכעת נקרא שמה מַרְמִשָּׁא דִּי-לַה-סּוּרִיָּא. ולדעת התלמוד ירושלמי (פ"א דמגילה) היא האי רודום. אלא במדרש מלים להחכם גִּיזְעֵנִי וְסָמָה שכתב בטעם השם הזה בלשון עברי.

אורך מדהם; כי העוזרים באניות אשר הלכו בנהר מפאת הים אל העיר בבל, עזרו לפני העיר אֶרֶךְ שלשה ימים כאחד בטרם באו עד קלה (*). ולפני העיר הזאת היה מעין נפט [נחשחט—קוועלע] גם כן גדול מאוד. [וידע! כי יונתן והירושלמי תרגמו אֶרֶךְ, הדם; וכן תרגמו שני חכמי הנוצרים הירנימוס ואפרים: Edessa. אמנם לדעת החכם הנוצרי באבארד 1) היא העיר Areca העומדת על גבול כנל ופרס. וכן דעת התלמוד בבלי (יומא י' א') שתרגמו: ארך וזאוריכות. ולדעת המדרש ארך וז' חרן שכן תרגמו: ותחי ראשית ממלכתו בבל וארך ואכד ובלנה, בבל חרן ונציבון וקטיספן (ברא' רבה פ', ל"ז) [והנה בספר (עזרא ד', ט') יזכרו אֶרֶךְ וז' בין האומות אשר הגלה מלך אשור אל ערי שומרון; והם בני העיר אֶרֶךְ.]

• אֶרֶךְ Erech •

שם אחיה גוי וממלכה קטנה קרוב לארץ פלשתיים כ"ש: ועבר אל גבול הָאֶרֶץ (יהושע ט"ז, כ') ומשם ה' חוסי רע דוד (ש"ב ט"ז, ל"ב).

אֶרַם Aram

השם הזה הנקרא בלשונות העמים: Syria, נכללו בו ארצות רבות כפאת לפוגיות מזרחית לארץ ישראל, והן: גשור, דמשק, מעכה, צובה, רחוב, [חמת] והארץ הגדולה אשר בין נהר פרת לנהר חדקל הנקראת על שם שני הנהרות: אֶרַם נְהָרִים Mesopotamia 2) והנוגעת מזרחה עד אשור, ונגזה עד בבל והנה

*) Herodotus. I. 4.

1) Bochart Phaleg. IV, 16.

2) והוראת השם הזה בלשון יוון ג"כ מורכב משני מלות meso פירש תוך potamia נהרות. ר"ל ארם השוכנת בין שתי הנהרות הגדולות פרת וחדקל. (סיריטן וער בייטן פליססע).

והנה גם צפי הסופרים הקדמונים אשר היו לעם יון, שם הכולל לארצוֹ
האלה הוא אַרְם, כנמלא בשירי הומירוס *) ועוד בספרים נוספים
אחרים אשר ליונים; אמנם כאשר התפשטה מלכות אשור על הארץ
ותביא גם את האַרְמִיִּים בעול ממשלתה, אז החלו בני המזרח לקרוא
את כל ארצות אַרְם אשר ממערב לנהר פרת בשם סוריא או תוריא
הנגזר משם אשור (אשר בהרבה מלשונות המזרח נקרא : אסוריא
או אתוריא בהשמטת האלפ"א, ואז גם היונים אשר צפיהם נקרא
אשור : Assyria, קראו לארצות ההן בהשמטת האלפ"א : Syria.
1) • והיהודים בימי בית שני גם הם קראו לארצות ארם בשם סוריא,
כנמלא הרבה פעמים בדברי המשנה; אמנם השם ארמי עוד נשאר
אלס מאז והלאה, וכנו צו כל אדם עובד אלילים, כאשר נמלאו
בהוראה זאת במשנה ובתלמוד, כמו : הבויער ארמית קנאין פוגעין
בו (סנהדרין פ"א, ב'), עיר שאין בה רופא ישראל ויש בה
דופא בותי ורופא ארמאי (ע"ז צ"ו, ב'), למעמיה קפילא
ארמאה (חולין ג"ז, א') [ועיין נתיב"ש (ברא' ל"ב, ג' • שם ל"ה, י"ח)] •

והשם פֶּדֶן אַרְם הנמלא בספר (ברא' כ"ה, כ') • שם כ"ה, ב' •
ז. שם ל"ח, י"ח) אינו שם לארץ ידועה, כי אם יקרא כן מקום ה' ! שו ב
אשר בארם נהדים • 2) הפך ה' ב' ד' קר אשר שם; והוא כמו שדה
אדום (שם ל"ב, ד') שהוא הפך מדבר אדום, שדה מואב
(שם ל"ז, ה') הפך מדבר מואב (וכאשר אוסף לדבר מזה בדברי
על

*) Iliad. V. 1783.

1) ולדעת חכמי דעמיו בהקדמת ספרם מנחה סהורה, הניע
לפנים גבול נחלת הארמיים קדמה לים האמנעי; פ"ב קראו היונים
לארם, סיריען, על שם צור המפוארה אשר עמדה שם, וכן
נקראו יושניה הצורים (דחי"א פ"ב, ד' • נחמי"ג, פ"ו),
ולכסוף נחלפה מלת הצורים בטי היונים לאשורים •

2) ולדעת הי"א שהביא רש"י ז"ל שהוראת מלת פֶּדֶן כלשון ארמי כמו צמר
גלשין עברי • וכן ח"א : צמר בקר, פֶּדֶן דתורי (ש"א י"א, ו').
ובדברי

על השם שדה; כי בלשון ערבי פדאן * שם לשדה, וכן נקרא האכר עובד השדה בלשון הזה בשם פדאד. והנה בס' בראשית נאמר בספור קורות יעקב: וילך פדנה ארם, והנביא השע בספרו את זאת ואמר: ויברח יעקב שדה ארם (שם י"ב, י"ג); וזה יעיד על דברי. [ועיין מה שכתבתי בשם פתור]. וכפי עדות שמראבא הסופר ** נחלק ארם נהרים לשני חלקים; החלק הצפוני המגביל צהרי אררט הוא כלו משקה, בו יללחו כל למחי האדמה עד מאד ושמה רבו מושבות הערים, והחלק הדרומי הוא מדבר וליה, ואף רועים יתהלכו שם עם עדריהם.

ארנון Arnon

שם נחל הנחל בעבר הירדן מזרחה ויוצא אל ים המלח; והוא היה לפניו הגבול בין מואב ובין האמרי (כמד' כ"א, י"ז. דברים ג', ח' - י"ב - ט"ז. שם ד', מ"ח. ישעי' ע"ז, כ'), נגבה למואב ולפונה לאמרי. הנחל הזה יוצא מבין שני עינות מים הנחלים בראשית הליכותיהם נפרדים אחד מאחד עד כי יתחברו אלל העיר ער, והיו שמה לנחל אחד; ושני עינות מים אלה הם אשר יקרא כותב תורתנו

ובדברי חז"ל: האי מאן דגזל פדנא דתורא מחבריה, יתכן לומר ג"כ שטעם אחד, וכונה אחת למלת ארם נהרים ולפדן ארם, כאשר נראה משפטים הכתובים בכל מקום אשר נזכר שם פדן ארם שהיא אחת עם ארם נהרים (ברא' כ"ד י'). וראה שמה כ"ה, כ') וכאשר יכנה את ארם בלשון ערבי בשם נהרים בעבור כי שוכנת היא בין שני נהרות הגדולות, כן יכניה לפעמים ג"כ בשפת ארמי בשם פדן, המורה ג"כ על הרצוי הצמדי בעבור כי תשמע בין שתי נהרות.

(*) ומה וימע אהרי אפרנו (דניאל י"א, מ"ה), הם האלהים אשר יתקפו אנשי המלחמה על פני השדה בעת חנותם.

**) Strabo. 1. 16.

הא

תורתנו : אשר הנחלים אשר נטה לשבת ער (נמד' כ"א, ט"ו) ;
 וזניהם הרים גבוהים המהלכים ג"כ עד גבול העיר ער , והם
 הנקראים בפי כותב תורתנו : במות ארגון (שם כ"א, כ"ח) .

אַרְפָּד Arphad

היתה עיר גדולה בדרך הצוריים (סעניזש), ומלך אשור
 האליר התפאר בה כי לכד אותה. (מ"ב י"ח, ל"ד . ישעיה ל"ו, י"ט .
 ירמ' מ"ט, כ"ג) , והיא העיר הנודעת בספרי העמים בשם Aradus ;
 ויחזקן כי העיר הזאת נוסדה מן הַאֲרֻדִּי אשר כפי עדות כותב תורתנו
 (ברא' י' י"ח) היה אחד מבני ננען (אבי הצוריים) , ונחלק בשמה הוי"ו
 בפ"א כנהוג לרוב בלשנות ; ויחזקאל בנבואתו על טר יקראנה :
 אַרְדּוּ (שם כ"ז, ח) . ועד היום תמלא ממבע צורית (מיינע
 סעניזשטע ווערמילט) אשר נטבעו בה השמות מלך לארד * , והוא
 מלך טר אשר מלך גם על העיר אַרְפָּד ; והלמ"ד במלת לארד היא
 יחס הגבול שאליו , כמו לשרון (יהושע י"ב, י"ח) .

ודע ! כי קרוב לעיר הזאת מננצ, נבנתה עיר גדולה לאלהים
 מאת יושבי שלשת הערים המפוארות בדרך הצוריים, הלא הגה צור,
 צדון, וארפד, ונקראה בשם Tripolis (אשר עיינו הוא, עיר
 משולשת) להיות לזכר עולם אשר היא נבנתה מאת יושבי שלשת
 ערים יחדיו, והיא אשר יושביה יזכרו בספר (עזרא ד', ט') בשם
 מִרְפָּלַיָא ; והעיר הזאת אשר התהפכו עליה בלהות ותמורות רבות
 תחת מסכות עתותי דור ודור, עודנה עומדת בהדרה ותפארתה עד
 היום הזה . [והחכם גיועניום ימאן להשוותה להעיר אַרְדּוּ בעבור
 שהיא נזכרת תמיד יחד עם חמת אחת ממלכות ארם, ודעמו שהיתה אחת
 מערי דמשק אשר לארם , והיתה קרובה לחמת ולפעמים היה לה
 גם מלך מיוחד ; כאשר נראה מן הכתובים] .

ארפכשד

*) Michaelis Bib. Orien. T. 8, P. 43-45.

* אַרְפַּכְשָׁד Arpachsath

שם אחד מבני שם בן נח (ברא' י', כ"ב), יש אומרים שממנו יצאו הכלדאים וארנאם נקראת בלדאח Chaldaa; והיא בחלק האז"א בסוף ארזבי"א. ולדעת החכם באבאדמ (1) הוא המחוז הנקרא עד היום בשם Areapachitis אשר תכונתו בצפון אשור Assyrien. אבל לדעת בעל ספר הישר הכלדאים המקדשים, לאלאי בַּשָּׁד בן נחור (ברא' כ"ב, כ"ג).

אַרַר או אַרְר Arar

שם עיר הנודעת משם אחד מגבורי המלך דוד אשר נקרא : אחיאם בן-שרר הַאֲרָרִי (ש"ב, כ"ג, ל"ג 2).

אַרְרָט Ararat

היא הארץ הנודעת בספרי העמים בשם Armenia; תכונתה [בין נהר Araxes הוא גיחון ויאורי וואן Wan וארמיא Ormia], מלפון לארץ אשור וארם נהרים, ונסבה והלכה לפאת

1) Bochart phaleg. 11, 4.

(2) ראה אתה הקורא הנעים את הכתובים (בשמואל ב', כ"ג-ל"ג-ל"ד) - לעומת הכתובים (בדה"א י"א, ל"ד-ל"ה) ותדע היסב כי באה האל"ף במקום הא"ה, וכאשר תשוב עוד אשר נאמר (ש"ב כ"ג, כ"ה) לעומת מה שנכתב (דה"א י"א, כ"ו) תמצא ההרורי במקום החרורי בחלוק הרי"ש השני בדל"ת. אמנם אין אתנו יודע עד מה אם שהיו המקומות נקראים לפעמים בשם זה ולפעמים בשם זה, או שחלופי נוסחאות יש כאן. והתימא על המחבר שהביא ארר, הרר, וחררוד, כל אחד על מקומו בלתי העיר על השמותם מאומה.

(*) הרי"ש השניה בשם הזה לא תבא בקמ"ץ, כי אם בהיות בה אחת או סוף פסוק.

לפאת ים על גבולות אויה הקמנה (קליין „אויטן“) שמה נמלטו
 אדרמלך ושראלר בני סנחרב נולך אשור אחרי הכותס בחרב את
 אביהם אשר שב בחרפה גדולה מארץ יהודה (מ"ב, י"ט, ל"ז • ישעיה
 ל"ז, ל"ח); והיא ארץ הרים וגבעות, ועל הרריה נחה תיבת נח
 בימי המבול כפי עדות התורה: ותנח התבה בחדש השביעי
 בשבעה עשר יום לחודש על הרי אֶרְרָט * (בראשית ח', ד') •
 ומדברי ירמיה נראה כי בימיו נחלקה הארץ הזאת לממלכות קטנות,
 ומלכים שונים משלו על מדינותיה; כי כקדרא הנביא הזה על גוי
 מזרח ולפון להקבץ ולשאת חרב נוקמת על בבל המרשעת, יזכיר גם
 ממלכות אֶרְרָט: שאו גם בארץ! תקעו שופר בגוים!
 קדשו עליה גוים! השמיעו עליה מלכות אֶרְרָט!
 מני ואשבנו! — (ירמ' נ"א, כ"ז) • וטעם הקרא ארץ אֶרְרָט כפי
 סופרי העמים בשם Armenia • אגיד בדברי על השם מגי
 °ועיין מה שכתבתי בשם גמר] •

אַשְׁדּוֹד Asdod, azotus

שם עיר וראש אחת חמשת המרניות אשר לפלשתיים (יהושע
 י"א, כ"ב • שם י"ג, ג') [עליה עלה הגורל לבני יהודה (שם ט"ו, מ"ו) • אך
 לא לכדו אותה (שופטים א', י"ח)] ותכונתה היתה על שפת הים התיכון
 קרוב לעיר יפו • עוזיהו מלך יהודה לכדה ויפרוץ את מצצריה (דהי"ב
 כ"ו ו') אשר היו חזקים במאד מאד, ובימי בית שני לכדוה פעמים שרי
 בית חשמונאי; ובימי הירננימום הסופר קטלרי נחשבה עוד קטיר
 הזאת

* השם אֶרְרָט הנזכר בכחוב הזה איננו שם פרטי להרים ידועים • כי
 אם שם פרטי לארץ אֶרְמֶעֶנִיא, אשר על אחד הרריה הגבוהים
 מאוד נחה תיבת נח; ולדעת אונקלוס היה הכר הזה מהרי
 Gordiaei אשר בנגב הארץ הנזכרת, כי כן העתיק: על הרי
 אֶרְרָט, על מורי קדרו, וכן נמצא בחרגוס המיוחס ליונתן בן
 עוזיאל; ובשם הזה נודעים ההרים האלה גם בדברי החלמודיים,
 אשר יקראו את החשים הנזמחות עליהם בשם חמי קורדֶּיִתָּא
 (פסחים 4, א') •

הואת בין הערים הנכבדות [וכאשר נראה מדברי הנביא (ישעיה כ', ח')] היתה אֲשֶׁדּוֹד , אחת מערי הגבול אשר לפלשתיים נגד מצרים , ועוד היום עומד במקומה כפר קטן ושמה כשם העיר לפניו] .

* אֲשֶׁדּוֹת הַפִּסְגָּה Asdath

(Radix montis Pisga)

הנפרד ממנו אשד וכן הוא אומר ואשד הנחלים (במדבר כ"א, ט"ו) , וענין כלם לשון שפך מים ממקום גבוה למקום נמוך , ולפי שהמים היוורדים שם נשפכים למטה דרך המדרון לכן נקרא שמו אֲשֶׁד , ודומה לו בלשון ארמית שמתרגם אונקלוס (נרא' פ', ו') שוּפְךָ דם הארץ , דישוד דמא דאנשא. דמו' יִשְׁפָּךְ דמה יתשד. וממנו הושאל השם הזה לכל מקום מדרון הר , וכן ת"א ויונתן אשדת הפסגה , משפך מרמחא . ותכונת ההר פסגה , הוא בארץ מואב בקרן דרומית לממלכת סיחון מלך האמרי , וכן הוא אומר : ומה ימן תחת אֲשֶׁדּוֹת הַפִּסְגָּה (יהושע י"ב, ג') .

וכן מצאנו כאשר התחיל משה לבדוק את ישראל ולשכנעם במעמד הר סיני וקבלת התורה יאמר : ה' מסיני בא , וזרח משעיר למו , הופיע מהר פארן , ואתה מרבבות קדש , מימינו אֲשֶׁדּוֹת למו (דב' ל"ג, ב') . הזכיר גם אשדת הפסגה (כי אֵש דת טעמה כמו אֲשֶׁדּוֹת , וכן היא נכתבת מלה אחת עפ"י המסורה ; ופירוש כל המפרשים ז"ל הם רק על פי הקרי לפי שהיא מן י"ע מלין לכתוב מדוקרין תרין) , בין כל המקומות אשר הופיע משם כבוד ה' על ישראל , וכן מצאנו שנית מלינה זו בדברי חזקוק הנביא : אלוה מתימן יבוא וקדוש מהר פארן סלה (שם ג', ג') , כי תימן כמו ימין . וכן נשמע מדברי הספרי (הובא בילקוט שמעוני סימן תתק"א) , וזה לשונו : דבר אחר , כשנגלה המקום ליתן תורה לישראל לא מרוח אחרת נגלה , אלא מארבע רוחות נגלה שנאמר : ה' מסיני בא כו' ואיזה רוח רביעית (כי בדברי משה לא נזכרו רק שלשה רוחות : סיני , שעיר , והר פארן) ? אלוה מתימן יבוא וחזקוק עכ"ל . הרי נראה שגם לדעת

לדעת הספרי יהיה טעם : מימינו אש דת כמו
אֲשֶׁר־ת כדכתיב : ומתימן תחת אש דת הפסגה ועל כן
יפה הביאו ראיות מן : אלוה מתימן יבוא דחנקוק . וחולס
שמעתי בשם חכם אחד מחכמי הטורים שלדעתו כיונה סורתינו
במלות : ואתה מִרְבֶּבֶת קִדְשׁ , גם כן לשם מקום נודע על ריב
בני ישראל ועל נסתם את ה' בשם מי מְרִיבֶת קִדְשׁ (במדבר כ"ז ,
י"ד) , ולפי זה יהיה טעם מִרְבֶּבֶת קִדְשׁ כמו מי מְרִיבֶת קִדְשׁ .
וכן נקרא המקום ההוא במליצת יחזקאל הנביא בשם מי מְרִיבֶת קִדְשׁ
(יחזקאל מ"ז , י"ט) . ועיין מה שכתבתי בשם (מסה ומריבה) .

אֲשָׁכּוּר (עיין נחל אשכול)

אֲשֶׁנָּא Aschenas

שם ממלכה הנזכרת בדברי (ירמיה נ"א , כ"ז) . ומשם יראה
כי היא היתה קרובה אל ארץ אֲרָרָט ; כי כן יזכיר הנביא הזה
ממלכות אררט מני וְאֲשֶׁנָּא יחד . וזהו ימים רבים אשר נכחד
השם הזה מכל ממלכות האדמה , עד כי ילחץ בעת כל חוקר לדעת
איפה היתה תכונתה בימי קדם . ולדעת חכם אחד לרפתי , בשם
הזה נכללה הארץ אשר נקראה צפי היונים בשם ביטניא
Bithynia עם חלק מארץ Phrygia (שחיה באזיא הקטנה 1)
אשר תנבול קדמה מזרחה בארץ אררט . כי כן תמצא שמה עיר
Ascania , וגם נהר ואגם מים , ולשון ים אשר נקרא כל אחד מהם
בשם Ascanius .

והנה זה ימים כבירים אשר הרגלנו אנחנו היהודים השוכנים
בארצות המערב לקרוא ארץ ידוע המכוננת כמעט בטבור
אֵייראס (רייסט למר) בשם אֲשֶׁנָּא — ואין לספק כי זכר
הארץ

1) וכן דעת (בר' רנ"ה פ' ל"ז) , הובא בילקוט שמעוני סי' ס"א אשכנז וז'
עסיא (היא אזי"א) וכן חרגס הירושלמי , (בראשית י' , ג')
אשכנז , אסייא . אמנם יונתן חרגס את השם אשכנז הנזכר
(ירמיה נ"א) , הדייב . וכן חרגס את השם עֶדֶן הנזכר בנבואת
יחזקאל על גור (שם כ"ז , כ"ג) . ועיין מה שדברנו בשם (עדן) .

הארץ הזאת לא עלה מעולם על לב ירמיה הנביא; כי צימיו היו יושביה עוד פרחים במדבר ויתהלכו ביערים ובמחלות הארץ, ולא נהיו עוד לגוי גדול וגבון עד כי יהיה שמם נודע אז בארץ כנען. גם רחוקה היא למאד מאד מארץ אר ר ט; ומה היה ליושביה לזאת עם טרש מלך פרס ולהלחם במלך בבל? — ויראה כי היהודים אשר החלו ראשונה לקרוא את הארץ הנזכרת בשם א ש כ נ, הובילו לזאת בעבור כי זה הוא שם בן הבכור אשר היה לגומר בן יפת דכתיב: ובני גמר אשכנז (בראשית י' ג') והנה בתלמוד (יומא י' א') יאמרו: גמר, זה גרממאי. וידוע כי שם הארץ הנזכרת היה לפני Germania. אבל באמת לא היתה דעת התלמודי לקרוא בשם גרממאי אחת מארצות א י י ר א פ א, כי אם אחת מארצות אשור אשר יושביה נודעים המה בפי סופרי העמים בשם Garamaei, והנקראה עד היום בפי הערביים בשם גרמאי.

אֲשֵׁנָה Asna

שם לשתי ערים בנחלת מטה יהודה, האחת היתה בשפלת יהודה קרובה לאשפתחול ולרעה (יהושע ט"ו, ל"ג) ויחזקן כי היא אחת עם העיר יִשְׁנָה הנזכרת רק פעם אחת במסר (דהי"ב י"ג, י"ט) קרוב לבית אל והר עפרון. בחלוף האל"ף ביו"ד בראש המלה המצוי כמה פעמים בכתבי הקודש (ש"כ י"ד, י"ט ימיכה ו', י') [והשניה בין ערי יפתח ונלבי (יהושע ט"ו, מ"ג)].

אֲשֵׁעַן Esan

עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו, כ"ב).

אֲשֶׁקֶלֶן Askelon, Ascalon

שם עיר וראש אחת הסרניות בארץ פלשתיים (יהושע י"ג, ג'), ובני יהודה לכדוה אחרי בואם אל ארץ כנען (שופטים א', י"ח), תכונתה על שפת הים התיכון מנגב לעיר אשדוד; והיא היתה נודעת לפנים בין העמים עובדי אלילים, כי בקרבה היה היכל מפואר מאד לאלילה (Venus) Dirceto, וגם היכל לאליל Apollo; וגם חוף גדול לאניות.

לאניות היה לה בימי קדם אשר נקרא בשם מיומה (* *Mainma*) ובימי בית שני לכדוה החשמונאים, אף כי חזקה היתה אז כאלה ערי המצור; גם בימים ההמה נולד בקרבנה הורדוס האיש הנפלא, אשר באומן לבו התקומם להיות למלך על היהודים וינחם צחצונות כפיו ימים רבים, והוא אשר יקרא לפעמים בפי סופרי דברי הימים על שם עיר מולדתו: הורדוס האשקלוני. וכיום הזה הורד כל גאון העיר הזאת, ויושביה המה אך מתי מספר.

אֲשֶׁר *Aser*

עיר על גבול נחלת המנשי בארץ כנען (יהושע י"ז, 1); וכפי עדות הירנימוס הסופר הנזכר נמצאה עוד בימיו על אם הדרך אשר בין שכם ובית-שאן, עיר אשר נקראה בשם *Aser*. ויתכן כי חבל הארץ אשר סביבות העיר הזאת הוא הנקרא בספר (ש"ב כ', ט') בשם האשורני.

אֲשׁוּר (*Assur, Assyria*)

היא הממלכה הגדולה והעצומה במלך מלך, אשר התפשטה בימי קדם בין נהר חדקל לארץ מדי, והגודעת מלך בספרי הקודש. והיא היתה אחת הממלכות הראשונות אשר נוסדו בחבל ארצה; גם כינוה העיר הגדולה והמפוארה אשר היתה ראש הממלכה הזאת, אף היא תחשב בין הערים הראשונות אשר נבנו עלי אדמות. וכפי עדות כותב

(*) על שם מי הים.

1) ולדעתי אשר זה אינו שם עיר כלל כי אם שם השבט, כמו שנאמר שם להלן (י"ז, י"א): ויהי למנשה ביששכר ובאשר כו'. וכן דעת הרד"ק וי"ל: מאשר המבמתת, הגבול היה יוצא מגבול אשר למבמתת שהוא שם מקום, והוא היה על פני שכם. וכן יתכן לפרש גם הכתוב: וימליכוהו אל הגלעד ואל האשורני כו' (ש"ב כ', ט'), ר"ל שהמליכוהו על חבל אחד מנחלת אשר אשר נתנה לבני מנשה; ונקרא האשורני לפי שגבול תחילה נחלה לשבט אשר, ופי"ש.

כותב תורתינו (ברא' י', י"א), נוסדה העיר הזאת מאת נמרוד בן כוש; ולזאת יבנה מיכה הנביא במליכתו על מפלתה את ארץ אשור בשם ארץ נמרד: ורעו את ארץ אשור בחרב ואת ארץ נמרד בפתחיה — (מיכה ה', ה') • וכפי עדות מקלת חכמי קדם נמצאה חכמת המכתב ראשונה בארץ אשור; והכתב אשר אהנו בני ישראל כותבים עתה זו את ספרי תורתנו הוא כפי עדות התלמודיים (סנהדרין כ"א, ב') הכתב אשר כתבו בני אשור בימי קדם (כתב אשורי) • גם מלכי אשור המה היו המלכים הראשונים אשר יצאו עד מרחבי ארץ בצבא גדול ועזים ללכוד עמים רחוקים ולרשת ארצות אין מספר, ויואלו בגדול לבדם לכונן אך ממלכה אחת מקלה חבל עד קלה (חוניווערזאמנמרפית) [עד אשר עלתה ידם למלוך על כל מלכי עבר הנהר Mesopotamien (ישעיה ו', כ'), שם ה', ו'), ולפעמים כללו הנביאים את כל ממלכות אשור בשם בבל (מ"ב כ"ג, כ"ט • ירמיה ב', י"ח • איכה ה', ו') או פרס (עזרא ו', כ"ג); ואחריהם באו בבל, פרס, יון (מקדוניא), ורומא, ואחריהם עוד עמים אחרים — והנה מדינה אחת בארץ אשור תקרא בפי סופרי העמים: Adiabene, והיא אשר תקרא בספרי התלמודיים בשם הדייב (1) כמו חלוון הדייב ונציבין (קדושין ע"ג, א') יעקב הדייבא (בבא בתרא כ"ו, ב'), כי תכונת המדינה הזאת היא על יד הנהר הנקרא (ע"ש מהירות מרונתו) בשם Lycos, אשר הוא בל' יון שם לזאב, הנקרא בל' ארמי ובל' אשורי: דייב [ועי' בשם אשור ב].

* א'שור (ב) Assur (Urbs in Assyria)

שם עיר נזכרת (בראשית ב', י"ד): ושם הנהר השלישי חדקל ההלך קדמת אשור, ולבד אשר נראה מפסג הכחוש שרק אל

(1) והנה דבס מחכמי ישראל התאמצו לתרגם שמות ערים וארצות שונות הנזכרים בכתבי הקדש, בשם הדייב; ויונתן ב"ש תרגם אשכנז (ירמ' כ"א, כ"ז), הדייב • בתלמוד ירושלמי (פרק א' דמגילה) ובבראשית רבה (פ', ל"ז) תרגמו ריפת (ברא' י', ב') זו הדייב • בתלמוד בבלי (קדושין ע"ג, א') תרגמו חבור (מ"ב י"ח, י"א), זו הדייב • ויונתן (יחזקאל כ"ו, ב') תרגם עדן, ג"כ הדייב •

ואו

אל אשור שם עיר כוונה תורתנו, ולא אל ארץ אשור כי לפי זה יהיו דברי הכתוב: חדקל הוא ההלך קדמת אשור (אשר טעמו למזרחה של אשור כדעת כל המפרשים, והמתרגמים אונקלוס ויונתן שתרגמו: קדמת אשור, למדינחא דאתור), סותרים את המליאות; כידוע, אשר הלך אשור היא ממזרח לנהר חדקל, וחדקל הולך למערבה של אשור (כאשר העיר ע'ז החכם הממזר בשם חדקל). לא כן אם נאמר כי אשור הנזכר בכתוב כאן הוא שם עיר, שחכונתה היתה למערבה של חדקל, ועליה כיון הכתוב לאמר: חדקל הוא ההלך קדמת אשור (ולכן לא אמר הכתוב: קדמת ארץ אשור, כאשר פרט לנו לעיל (שם ז', י"א - י"ג) ארץ החוילה, ארץ בוש), ר"ל קדמת העיר אשור. ונראה שכן דעת החלמוד (כתובות י' ז'): ושם הנהר השלישי חדקל הוא ההלך קדמת אשור, והני רב יוסף אשור זו סליקא, וסליקא מי הוא? עי"ש מה שנתקפו חכמי התוספות בהנחת דבריהם, מדוע לא הביאו ראיהם מן הכתובים הראשונים כגון ארץ החוילה, ארץ בוש, ועוד מה הכרחם לחזק עוד ראיהם מהא דחני רב יוסף אשור זו סליקא. אמנם לפי דברינו, דעת לבנו נקל כי בהשכל ובמועלה היתה כל ראיהם מן הכתוב השלישי דווקא דכתיב ב' חדקל הוא ההלך קדמת אשור, ושלא יסתור דברי הכתוב את המליאות; אנו מוכרחים לבוא אל קבלת רב יוסף שאשור הנזכר פה הוא שם עיר ושהיא היתה העיר סליקא (1) ולפי"ז נבין הטיוב ראיהם שם: וסליקא מי הוא? עי"ש. ולדעת החכם גאספאר (2) היתה אשור שם עיר נוספת וכבירה מנינוה אחותה ימים, ולפי דברינו היתה חכונתה על שפת נהר Tigris (הוא חדקל), קרוב לעיר מאוול Mossul; וגם דעתו לאמור שעל שם העיר הזאת נקרא אחרי כן כל הארץ אשר מסביב לה ג"כ בשם ארץ אשור.

אשורם

(1) ואולי היא העיר סילוקיא, הנבנית על ידי סילוקום מלך ארם על פי נהר אראנטעש, והיתה לפניו עיר גדולה ובזורה ועתה היא חרבה.

2) J. Ch. Gasparis Lehrbuch der Erdbeschreibung 1. Kursus Weimar 1826 S. 230.

אֲשֹׁרִים Asuriae

(Gens in Arabia)

שם אומה נזכרת בספר (בראשית כ"ה, ג'): ובני דן היו אשורים ולמושים ולאמים, ולא שבני דן נקראו כן אלא סיפר הכתוב שמבני דן ילאו ברבות הזמן שלשה אומות; והם, אשורים ולמושים ולאמים, ולא על שם בני דן נקראו כן אלא לאיזה סיבה ידוע אז. ולכן הוסיף הכתוב מלת היו, וראה לדבר כי (בדה"א ח', ל"ג) מונה בני יקשן ובני מדין ולא הזכיר בני דן. ואליהם כיון הכתוב (בראשית כ"ה, י"ח) לאמור: וישבנו מחוילה עד שור אשר על פני מצרים כואבה אשורה, כי חוילה האמורה פה, היא החוילה השניה שבארץ ערב (ועיין חוילה), אשר מלך מזרחי של ים סוף, ולפי שמקלת ארץ מצרים במערבו של ים סוף לכן אמר אשר על פני מצרים. ושור האמור כאן הוא הנזכר למעלה: וישב בין קדש ובין שור (בראשית כ', ח'), שהוא בדרום א"י ולמזרח מצרים. ואין אשור הנזכר פה מדינת אשור הגודעת, שהיא מזרחית לפונת לא"י רק היא אשורם הנזכר למעלה בבני קצורה; ויתכן ששם מדינתם היה ג"כ אשור, ואליהם כיון יחזקאל בנבואתו לאמר: ותזן אהלה כו' אל אשור קרובים (שם כ"ג, ה'), כי ארץ אשור הגדולה והמפורסמת בכל כתבי הקדש רחוקה היתה מארץ ישראל עד מאוד, לא כן אשור זה אשר על פני מצרים הקרובה אל ארץ פלשתיים, לכן סמך לנו הנביא לאמר: קרובים, להבדילם מארץ אשור הרחוקה. והם היו נקראים אשורים, על שם מדינתם. וכן הוא דעת הרש"ד והחכם יש"ר בבאוריהם על התורה (ועיין לאמים).

ודע! כי לדעת החכם גיועניום, המה האשורים הנזכרים בס' (ש"ב כ', ט') בשם אשורי. וראה מה שכתבתי בהערה לשם אשה.

אֶשְׁתָּאוֹל Esthaol

עיר אשר נפלה בגורל למטה בני יהודה (יהושע ט"ו, ל"ג) ונושבה אח"כ מאת בני דן (שם י"ט, מ"א. שופט י"ג, כ"ה) והיא היתה על גבול ארץ פלשתיים, ונודעת ממעשי שמסין הגבור; ובימי הירנימוס הסופר הטורקי עמדה עוד על תלה, ונקראה אז בשם Asto. אשתמה

אֶשְׁתֶּמוּ Esthemo

אוּ אֶשְׁתֶּמוּעַ עיר בְּהַר יְהוּדָה (יהושע ט"ו, כ') אֲשֶׁר נִתְּנָה
לְחֹכִים (שם כ"א, י"ד. ש"א ל', כ"ח. דה"א ד', י"ז. שם י"ט,
'ו) וּבִימֵי הִירְגִימוֹם עֲמִידָה עוֹד עַל תִּלָּה.

אֶתָם Etham

שֵׁם עִיר בְּאַרְץ מִצְרַיִם (1) אֲשֶׁר חָנוּ בָּהּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּצֹאתָם מִן
הָאֶרֶץ הַזֹּאת (שמות י"ג, ד'), תְּכֻנֶּתָּהּ הִיְתָה בְּקֶלֶה הַלְּפֹנִי לְלֶשׁוֹן יִם
הַמַּעֲרָבִי הַיּוֹלֵא מֵיִם סוּף, וּבְקֶלֶה הַמַּדְבָּר אֲשֶׁר יִקְרָא עַל שְׁמָהּ:
מַדְבַּר אֶתָם, וְהַמִּתְפַּשֵּׁט עַד מִמְזֻרָח לְלֶשׁוֹן יִם הַנּוֹכַח (בַּמִּדְבָּר ל"ג, ז')
וְלִדְעָת מִקְלָה הַחֲכָמִים עוֹד נֶשְׂאָר שֵׁם וּזְכָרוֹן לַעִיר הַזֹּאת בְּהָרִים
הַמְּלֻקִּים מִמְזֻרָח לְלֶשׁוֹן יִם הַנּוֹכַח וְהַנִּקְרָאִים עַד הַיּוֹם בְּשֵׁם (Ee Te)
וְהֵנָּה עַד הַעִיר אֶתָם הִלְכוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל דֶּרֶךְ הַיִּשְׁרָה אֶל מַדְבְּרוֹת עֶרֶב,
וּמִמֶּנָּה הָיוּ יְכוּלִים לִלְכֹּת עַד רִחְבֵּי הַמַּדְבְּרוֹת הָאֵלֶּה מִבְּלִי עֲבוּר אֶת יִם
סוּף אֲשֶׁר הָיָה לָהֶם אִזּוֹ מִגֶּגֶז; אֲבָל בַּעִיר הַזֹּאת בָּחָה לָהֶם הַפְּקוּדָה
מִכִּי מוֹלִיֵּאִם אֲשֶׁר יִשׁוּבוּ אֶל תּוֹךְ אֶרֶץ מִצְרַיִם, לִמְעַן יֵאָמֶר פְּרַעְפָּה כִּי
נִבְּוִים הֵם בְּאֶרֶץ; וְהֵנָּה הִלְכוּ מֵשֶׁם נִגְבָּה תִּימָנָה עַד כִּי הָיָה לָהֶם יִם
סוּף מִמְזֻרָח וְהַעִיר מִגְדּוֹל מִמַּעֲרֵב (שמות י"ג, י"ח. בַּמִּדְבָּר ל"ג, ז')
[יַעֲיִין שׁוּר].

* הָאֶתָרִים Atharim

הוּא שֵׁם מְקוֹם בְּדִרְוֹמָה־שֶׁל פְּלִשְׁתִּים (בַּמִּדְ' כ"א, ח'): דֶּרֶךְ
הָאֶתָרִים (דַּעַר וְעַג נֶאֱחָר אֶתָרִים). וַיִּמָּשְׁהוּ שֵׁם יוֹרֵה עַל חִבְלֵי
אֶרֶץ

(1) וְלִדְעָת הַחֲכָמִים גִּיּוּעֵנִיּוֹם, הוּא רַק שֵׁם מְקוֹם, וְנִקְרָא בְּשֵׁם אֶתָם לְפִי
שְׁהִיָּה עַל גְּבוּל אֶרֶץ מִצְרַיִם וּמַדְבַּר עֶרֶב, וְכֵן הֵבִיֵּא רִאִי, מַדְבְּרֵי
הַחֲכָמִים יֵאָבֵל אֲנִסְקִי שֶׁכֵּן נִקְרָא מִצְרַיִם בְּלֶשׁוֹן מִצְרִי (קֶאֱפִטִים) בְּשֵׁם
Atiom וַיִּחְכֵּן כִּי הוּא שֵׁם נִגּוּר מִמֶּלֶת אוֹת בְּלֶשׁוֹן עִבְרִי הַקְּרוֹב
ג"כ כְּמוֹכֵן לְחֻרְמוֹת שֵׁם גְּבוּל אוֹ מִצְרַיִם.

אֶרֶץ אֲשֶׁר תָּרֹו שָׁמָּה הַמִּרְגְּלִים אֲשֶׁר שָׁלַח מֹשֶׁה (וַהֲלֹ"ף נֹסֵף כִּמוֹ
וּבְאִזְרוֹעַ נְטוּיָה יִרְמִיָּה ל"ב, כ"א), דְּכַתִּיב בָּהֶם: וַיַּעֲלוּ בַּנֶּגֶב (שֶׁם
י"ג, כ"ב) וְכֵן ת"א: דֶּרֶךְ מֵאֵלֶּיָּא (דֶּרֶךְ דַּעַן וְעַג דַּעַר קֹונְדִּשְׁטֶשְׁטֶער).

(ב) * בְּאֵר Beer (Cistern)

שֶׁם אֶחָד הַתַּחְנוּיֹוֹת אֲשֶׁר חָנוּ שָׁם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּלֶאֱתָם מִמִּצְרַיִם:
וּמִשֵּׁם בְּאֵרָה, הִיא הַבְּאֵר אֲשֶׁר אָמַר ה' לְמֹשֶׁה וְכו', אוֹ
יִשְׂרָאֵל יִשְׂרָאֵל אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת עָלֶי בְּאֵר עָנוּ לָהּ בְּאֵר
חֲפֻרוֹת שָׂרִים כְּרוּה נְדִיבֵי עַם בַּמַּחֲקָק בַּמִּשְׁעָנָתָם (בַּמִּדְבָּר
כ"א, י"ח) . וז"ל הַמִּבְאֵר לִס' נְתִיבַת הַשְּׁלֵם, וְהִנֵּה יִדִּידִיָּה הַמְכוּנָה
בְּשֵׁם פִּילֹון הַיְּהוּדִי בִּסְפָרוֹ חַיִּי מֹשֶׁה כְּתִב, שֶׁהוֹלִיָּא מִלְכֵי אֶרֶץ הָיָא
וַיּוֹשְׁבֵיהּ הוֹלְאוֹת רַבּוֹת לַחֲפֹר אֶת הַבְּאֵר הַזֶּה, וְהִיא תּוֹכָה רִטָּף
אֲבָנִים וְהוּא בְּנִין מִפּוֹאֵר וַיִּקֶּר עַד מֵאֵד מוֹרָה עַל עוֹשֵׁר כְּבוֹד הַמַּלְכִּים
הָהֶם, וַיִּתְּכֵן ע"ז לְאָמַר, דֶּרֶךְ מַלְיָתָה הַשִּׁיר שֶׁחֲפֻרוֹת שָׂרִים כְּרוּה
נְדִיבֵי עַם בַּמַּחֲקָק בַּמִּשְׁעָנָתָם ע"ל . וְהוּא הוּא הַבְּאֵר אֲשֶׁר פִּי הַנְּבִיא
(יִשְׁעִיָּה ע"ו, ח') יִקְבְּנוּ בְּשֵׁם בְּאֵר אֱלֹדִים, כְּאֲשֶׁר נִרְאָה מִשֵּׁם שְׁתַּכּוֹנְתָהּ
הִיטָה בְּאֶרֶץ מוֹאָב, וְנִקְרָא, בְּאֵר אֱלֹדִים לְפִי שֶׁכְּרוּה אִילֵי הָאֶרֶץ הָיָא
כְּדַעַת פִּילֹון הַגִּל . וְעוֹד מֵאֵלֶּנוּ בְּאֵר שֶׁם מִקּוֹם, עַל הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר בֵּין
שָׁם לְעִיר יְרוּשָׁלַיִם (שׁוֹפְטִים ע', כ"א) וְעֵינִן (בְּאִירוֹת) .

בְּאֵר אֱלִים Beer Ellim

עִיר בְּאֶרֶץ מוֹאָב, נִזְכַּרְתָּ בְּדִבְרֵי יִשְׁעִיָּה (שֶׁם ע"ו, ח') ; וּמִשֵּׁם
נִרְאָה כִּי תַכּוֹנְתָהּ הִיטָה בְּגִבּוֹל הָאֶרֶץ הַזֹּאת (וְעֵינִן בְּאֵר) .

בְּאֵר

* בְּאֵר לַחֵי רָאִי Fons angeli me videntis

שם באר אשר נמצא במדבר בין ארץ פלשתיים לארץ מלכים
(ברא' כ"ד, ס"ב . שם כ"ה, י"ח) ונקרא שם הבאר באר לחי ראי,
לפי שאל הבאר הזה ראתה הגר שפחת אברהם את מלאך ד' הדובר
אליה, כמו שנאמר: ותקרא שם **ה** הדבר אליה אתה אל ראי
כי אמרה הגם הלם ראיתי אחרי ראי על כן קרא לבאר:
בְּאֵר לַחֵי רָאִי הנה בין קדש ובין ברד (שם ט"ז, י"ד).

Beerseba שְׁבַע בְּאֵר

כן נקרא בימי אברהם מקום ידוע כנגד ארץ כנען, לזכר
הברית אשר כרת שם עם אבימלך מלך פלשתיים (בראשית כ"א, ל"א .
שם כ"ו, ל"ג); וברבות הימים נבנתה על המקום הזה עיר אשר נפלה
בגורל למטה יהודה (יהושע ט"ו, כ"ח) ונחנה אח"כ מהם אל בני שמעון
לנחלה (שם י"ט, ב' 1) תכונת העיר הזאת היתה בקצה הדרומי
לארץ

1) ומה שכל שם הכתוב י"ט, ב') **באר שבע**. ו**שבע**, לא יתכן לאמור
שדעת הכותב ה' שה' שני ערים, אשר שם האחת היתה **באר שבע**
ושם השנית **שבע** (כדעת המחבר שחשב את העיר **שבע** בלוח סי"ן
לבד, משני טעמים א) כי לפי זה תמצא שם בפרטן ארבע עשרה
ערים, אחת אשר נאמר שם בפירוש: **ערים שלש עשרה**
והצריהן. ב) ידענו שהכתוב מונה שם את הערים אשר נפלו לנחלה
תחילה לבני יהודה, ואח"כ נחנו לבני שמעון, ואנחנו לא מצאנו כלל
שם **שבע** בין ערי יהודה . לכן הנכון בפשט הכתוב **שבאר שבע**
ושבע אחת הנה, ואולם פיקר שם העיר היתה **שבע**, ונקרא' **באר**
שבע על שם **הבאר** אשר נמצא שמה קרוב אל העיר **שבע**; ולפי
שהמקו' אשר נמצא שם הבאר היה כר נרחב ונפל ג"כ לנחלה לבני שמעון,
פרט לנו הכתוב, שהמקום אשר ה' שם **הבאר** והעיר **שבע** עומה
נפלו שניהם לבני שמעון לנחלה. וכן דעת רש"י ז"ל (שם ט"ו, ל"ד): **תפוח**
והענים, תפוח והמעין אשר ה' קרוב אל העיר הזאת .
וכן

לארץ ישראל, וברטות המספר להזכיר כל אורך ארץ ישראל, יאמר:
 מרן ועד בְּאֵר שֶׁבַע (ש"ב י"ז, י"ח), או מְבֵאֵר שֶׁבַע עד דָּן
 (דה"א, כ"א, ב'); כי העיר דָּן היתה בקצה הצפוני לארץ ישראל,
 כאשר ארֹאךְ בדברי על השם הזה. וברטות המספר להזכיר את אורך
 מלכות יהודה אחרי אשר נחלקה ארץ ישראל לשתי ממלכות יאמר:
 מגבע ועד בְּאֵר שֶׁבַע (מ"ב כ"ג, ח'), כי העיר גבע היתה בקצה
 הצפוני למטה בנימין; ובספר (דה"ב ו') נאמר: מבאר שבע ועד
 הר אפרים, וזה אחד. ומספור כריחות הצרית אשר כרת ילחק
 עם אֶבְימֶלֶךְ נראה כי העיר באר שבע עמדה כבר בימי משה.
 ויתכן כי בני ישראל אחרי בואם אל ארץ כנען נתנו כבוד ויקר אל
 העיר הזאת בעבור זכרון האבות; וברכות הימים נהפך להם
 למשחית, כי נהרו אליה ללכת שמה אחרי הכל ותעוועים, וכאשר
 יזכיר לנו עמוס צמליחו (ח', י"ד) הנשבעים באשמת שמרון
 ואמרו: חי אלהיך דָּן! וחי דרך בְּאֵר שֶׁבַע! — ובעלות
 היהודים מִצְבֵּל צִמְי עזרא ונחמיה שבו לשבת גם בעיר הזאת (נחמיה
 י"א, כ"ז) [ומדכתיב (מ"א, י"ט, ג'): ויבא בְּאֵר שֶׁבַע אֲשֶׁר
 לַיהוּדָה, משמע שהיתה עוד עיר ושמה באר שבע 1] ועוד.
 צִמְי הירנימוס הסופר הנוצרי היתה עיר גדולה; וכפי עדות
 מקלת סופרי המסעות כפר קטן עומד כיום הזה על מקומה אשר
 נקרא בשם גִּבְדִּין.

בְּאֵרוֹת Beeroth

עיר בארץ כנען, ואחת מצבות העיר גִּבְעֹן (יחזק' ט', י"ז).
 והיא נפלה למטה בנימין לנחלה (שם י"ח, כ"ה), ולרעתה זאת העיר
 תקרא בשם (סופטים ט', כ"א) בשם בְּאֵר במספר היחיד.

וכן: למנשה היתה ארץ תפוח, ותפוח אל גבול מנשה
 לבני אפרים. ועיין (עין תפוח).

1. וכן הוא דעת הרש"ם (עיין נחמ"ש נד"א כ"ז, ל"ב).

Fontes filiorum Jaacan בְּנֵי יַעֲקֹב

היא אחת התחניות אשר חנו בני ישראל במדבר (דברים י', ו'), ויראה כי בְּנֵי יַעֲקֹב היו מאלה שבטי העלביים אשר יתהלכו תמיד עם אלהיהם ממדבר אל מדבר לתור מקום מרעה לעדריהם מבלי היות להם ערים בנויות לשבת בתוכן; ונקראים בִּי-דְוִינָאִי (Beduinen), והיו להם בְּאֵרוֹת במקום התחנות הזאת אשר השקו מהם את עדריהם בבוואם שמה, ובס' (במדבר ל"ג, ל"א) תקרא התחנות הזאת אֵךְ בֶּסֶם בְּנֵי יַעֲקֹב לְבַד [ויתכן כי הם היו נאצי יַעֲקֹב אחד מנכדי בני שעיר החורוי הנזכר (בראשית ל"ו, כ"ו) בהוספת היו"ד בראש המלה המזוי לרוב בשמות] • (ועיין מוסרות) •

בָּבֶל, Babel, Babylonia

היא הארץ המודעת עד מאד בספרי הקודש, ואשר התפשטה על עזרי נהר פרת מפנין לארס נהרים ועד לשון ים פרס; ולפנים נכללה בשם שנער, כאשר אראך בדברי על השם הזה. וראש הארץ הזאת אף היא נקראה בשם בָּבֶל, ואף היא היתה מוכוננת על גדות הנהר הגדול נהר פרת אשר עבר לתוכה ויחלקה. בהמון מימיו לשטים; ולזאת יקראנה ירמיה הנביא: שוכנת על מים רבים (שם נ"א, י"ג). וכפי עדות סופרי העמים היא היתה המפוארה והנכבדת בכל ערי ארצות המזרח, ואין קץ למהלל יפיה והפארתה אשר רבו מספר; וכן יקראנה ראש מלילי הנביאים: צבי ממלכת גוים תפארת גאון כשדים (ישעי' י"ג, י"ט). וירמיה במליצה הנכבדת אשר נשא על בָּבֶל, ידמה את העיר המפוארה הזאת אשר ממנה ילא אבדן וחורב שממה לגוים רבים, אל כוס זהב המלא יין חרעלה: בום זהב בָּבֶל ביד ה' משברת כל הארץ, מיינה שתו גוים על כן יתהוללו גוים — (ירמיה נ"א, ו'), ופעם יקראנה בשם ת ה ל ת כ ל ה א ר צ: איך נלכדה ש ש ש! ותחפש ת ה ל ת כ ל ה א ר צ! איך היתה רשמה ב ב ר בגוים! (שם מ"א). ומן הדברים הנפלאים בעיר העלזה הזאת היו תומות מזלריה אשר עזים היה חמשים אמות וגבהם מאתים, ובתוכם מאה

מאה שערי נחשת, ועוד ממעל להם הימאחיס וחמשי' מגדלים גבוהים
עד מאוד ומרעידים את נפש הרוח; ועל גובה וחזק המצדדים
האלה יכון ירמיהו נבואתו על בבל, לאמר: כי תעלה בבל
השמים וכי תבצר מרום עוזה מאתי יבאו שדדים לה גאם
ה' (שם, י"ג). חמות בבל הרחבה ערער תתערער
ושעריה הגבוהים באש יצתו — (שם י"ח). והמלך
נבוכדנצר ואשתו נשוקרים המלכה המה כללו יופי העיר הנפלאה
הזאת, בצנטם בקרבה היכלות וארמנות אשר לא נראו כמוהם
עד אפסי העל; וכאשר יספר לנו דניאל מן המלך כזה לאמר: ענה
מלבא ואמר הלא דא היא בבל רבתא די אנא בנייתה
לבית מלכו בתקף חסני וליקר הדרי (דניאל ד', כ"ו). וזה ימים
רבים מאד אשר בבל מוסר מעיר, ומעט מהנוסעים באלות המזרח
יראו את משאותיה מפחד הנחשים השרפים אשר ישכנו שמה המונים
המונים, כאלו ישמרו את פקודת ראש מליכי הנביאים אשר פקד חאת
עליהם לפני שנות אלף: לא יהר שם ערבי! ורועים לא ירביצו
שם! — וענה איים באלמנותיו ותנים בהיכלי ענג (ישעיה
י"ג, כ"ב). והנה לדעת מוקלת סופרי העמים, היו בני בבל
הראשונים אשר ילא מהם בימי קדם חכמים החזים בזוככים
(מסטרמנאטן), אשר חקרו ומלאו תהלוכות גרמי שמים וחקותיהם;
וכזאת נמלא בדברי ישעיה הנביא אשר יאמר באת נבואותיו הקשות
אשר נבא על בבל; יעמדו נא ויושיעוך הובריי שמים
החזים בזוככים מודיעים לחדשים מאשר יבאו
עליך (שם מ"ו, י"ג), כי החזים בזוככים הם אשר רמו לפנים
את לבב ההמון, בהתפארם לפניהם בכחם לדעת העתידו' בתהלוכות
הזוככים ומה נולדו כשפים רבים עד מאד; וכאשר נמלא בדברי
הנביא הנזכר כי נעיר בבל רבו ויעלמו שמה הכשפים: עמדי נא
בחבריך וברוב בשפיך באשר ינעת מנעוריך
אולי תוכלי הועיר אורי תערוצי (שם י"ב), והנה ידוע כי חכמת
הכשף חקרא לעמים כיום בשם Magie; ולדעתי ימלא זכר לשם
הזה בש' (ירמיה ל"ט, ג'), כי שמה יזכר בין שרי מלך בבל אשר ישנו
בשערי ירושלים גם רב-בג; והוא היה לדעתי פקיד על המכשפים
(גרמס, מחגיגה), כאשר רב-פרים הנזכר שם היה שר פקיד על
הכרסים:

Buz בוז *

הוא שם עלם פרטי לשם אחד מבני נחור אחי אברהם (בראשית כ"ב, כ"א), וממנו נשהרצבה שם אומה אחת ומקום אחד במדבר ערב (ירמיה כ"ה, כ"ג), ואליהוא בן ברכאל הבווי הנזכר בס' (איוב ל"ב, ב'), אם שהיה ממשפחת בני נחור, או שה' מן המקום אשר נקרא בוז, על שם בוז אחי המקום ההוא ומיסדה.

Cisterna Sira בור הסירה *

שם מקום אשר השיב יואב משם את אבנר בן נר שר הצבא אשר לשאל ולמיטתו שם (ש"ב ג', כ"ו), ולדעת הרד"ק טעם: סירה קולים, כמו ועלתה ארמנותיה סירי (ישעיה ל"ד, ג'), והוא כמו גורן האמד, גורן המוקף אטדין; וכן בור הסירה יהיה טעמה בור המוקף סירים ויונתן מרגם: מכור הסירה, מגובתא דסירתא.

Bisjotheja בִּיזְיוֹתְיָא

שם עיר [כדרום] נחלת יהודה, (יהושע ט"ו, כ"ח).

Besek בֶּזֶק

עיר בארץ כנען, נזכרת בס' (שופטים א', ד' • ש"א י"א, ח'). [ולדעת החכם גיועניום, מכוננת היתה כדומה של בית-שאן או Scitapolis (?)] •

Bahurim בַּחֲוִירִים

שם עיר בארץ בנימין, ותכונתה היתה ממזרח לעיר ירושלים קרוב להר הזיתים. ונודעת ממעשה שמעי בן גרא הימני אשר קלל שמה את המלך דוד בברחו מירושלים מפני קשר אבשלום (ש"ב ט"ז, ה') [ולדעת רש"י והרד"ק היא העיר עֲקָמָת הנזכר בס' (דה"א ו' מ"ה) וכן דרך יונתן למרגם תמיד השם בַּחֲוִירִים עֲקָמָת (כי בלשון עבר הוראה

הוראה אחת לשם **עֶלְם** או **בְּחֹר** , ובס' (יהושע כ"א , י"ח) תקרא בשם **עֶלְמוֹן** . ויחכן שהיא העיר הנודעת ע"י אחד מגבורי המלך דוד אשר נקרא: **עֹמֹת הַבְּרָחוֹמִי** (ש"ב כ"ג , ל"א) ; כי זה הגבור עלמו נשנה (בדה"א י"א , ל"ג) בשם **עֹמֹת הַבְּרָחוֹמִי** (בקדימת החי"ת להרי"ש) כי התחלפות האותיות נמצא לרוב , וכן כי מי אשר יִחְבֵּר כתיב והקרי יִבְחֵר (קהלת ט' , ד') .

בֵּטַח Betah

אחת מערי ממלכות [אֲרָם] לובה , לכדה המלך דוד במלחמותיו אשר נלחם עם הדדעזר (ש"ב ח' , ח') ; ובספר (דה"א י"ח , פ') תקרא העיר הזאת בשם **בֵּטַח** .

בֵּטֶן Beten

שם עיר נחלת מטה אשר (יהושע י"ט , כ"ה) .

בֵּטָנִים Betonim

שם עיר על גבול נחלת מטה גד (יהושע י"ג , כ"ו) , והיא עמדה עוד על תלה בימי איזיביום הסופר הנזכר , ונקראה אז בשם **Batania** .

* בֵּית Templum

השם הזה נזכר בין שמות ערי מואב בנבואת ישעיה : **עֵלָה הַבֵּית וְדִיבּוֹן הַבְּמוֹת לַבְּבִי** (שם ט"ו , ב') , ואולי כיון על בֵּית **בַּעַל מַעֲוֹן** הנזכר (יהושע י"ג , י"ז) אשר היתה ג"כ בארץ מואב ; ואחר אשר ירשום בני ישראל נתנה לנחלה לִבְנֵי רְאוּבֵן . ובספר (במדבר ל"ב , ל"ח) היא נקראת רק בשם **בַּעַל מַעֲוֹן** . ושם (ל"ב , ג') בשם **בַּעֲוֹן לָבָד** . ועיין מה שכתב המחבר בשם (בעל מעון) . ויחכן שגם תנ"כ ישעיה קי"ז מהזכירה בשמה השלם , א) לבלתי הזכיר שם הבעל . ב) למען השוות במליצתו את הדלתו עם דיבון הבמות .
בית

Bethaven בֵּית־אָוֶן

שם עיר ומדבר סמוך לה, בצבול לפונה לבני בנימין (יהושע י"ח, י"ב. ש"א י"ג, ה' . שם י"ד, כ"ג) . וחינה העיר בית־אל, כי כן יזכרנה הכתוב : בֵּית־אָוֶן במקדש לְבֵית־אֵל (יהושע ו', ז') ויתכן כי צבול בני־ישראל אל ארץ כנען נקראה העיר הזאת על שם אחד האלילים אשר היה לו היכל בקרבה ; ובני ישראל הסבו את שמה לשם אָוֶן, מטעם אשר העירוני עליו בדברי על השמות אָוֶן ואֵוֶן . [ואינה העיר בֵּית אָוֶן הנזכר בדברי (יהושע ד', ס"ו) . שם י', ה') כי שם יבון הנביא על העיר בֵּית אֵל אשר נהפכה לעיר שקטים.]

Bet-El בֵּית־אֵל

שם עיר בנחלת משה בנימין (יהושע י"ח, י"ג), והיא עמדה עוד בימי אברהם (בראשית י"ב, ה') ; ואף היתה אחת מערי המלכים לכנענים (יהושע י"ב, ס"ו) ; ואולם לזו שמה לראשונה ויעקב הסב את שמה לשם בֵּית אֵל (בראשית כ"ח, י"ט 1) והנה הקרוב לעיר הזאת, הוא נקרא בֵּם' (ש"א י"ג, ז') בשם הַר בֵּית אֵל [וכונתו בן העיר שכם לירושלים (2) (ועיין בקעת חון . ונית את)] . בית

(1) ודעת קורא משכיל כי לדעת רש"י ז"ל ועוד הרבה מפרשים שני בֵּית־אֵל היו ; האחת, אשר נקראה עוד בשם הזה בימי אברהם והיא הסמוכה לְעֵי . והשנייה, היא אשר נקראה לשנים בשם לָוֶן ורַק, יעקב הסב את שמה בֵּית־אֵל והיא הסמוכה לירושלם . והרש"ד בנאחזו לנתיבות השלום האריך בזה למדי ועי"ש .

(2) ולדעת הגר"א ז"ל מורילא בנאחזו על הבבלים אשר בֵּם' יהושע נראה, כי יעקב קרא שם לשלשה מקומות שונות הכל לפי המאורע בשלשה שמות שונים . ואילו הם, (א) קרא לָוֶן בשם בֵּית־אֵל (בראשית כ"ח, י"ט) . (ב) ובשוכו מדרכו, קרא לַמֶּקוֹם אשר בנה שם מזבח לה' בשם : אֵל בֵּית־אֵל (שם ל"ה, ו') . וכן דעת הרשב"ש (ס' . ג) כאשר נראה ה' עוד אלץ בשוכו מפדן ארם, העמיד מזבח ויקרא

* בית־אל בְּרִית Templum El-Berith

שם מקום נזכר (שופטים ט', מ"ו), ושם היה לרית חזק אשר שמה מלטו נפשם בעלי מגדל שכם הנלחמים עם אבימלך בן ירובעל, והמה היו כאלף חיש. ורש"י ו"ל יפרש שמה: בית אל בְּרִית. בית של אל בְּרִית, הוא בְּצֵד בְּרִית הנזכר (שם ח', ל"ג. שם ט', ד') והוא האליל אשר עבדו אותו בעלי שכם. (עין אמון), ובתחילה היה אלהי עקרון. (ועין בעל ברית).

בֵּית־הָאֵצֶל Bethaesel

שם מקום נזכר רק פעם אחת (מיכה א', י"ח), ולא נודע תכונתו [ויקרוב לשמוע כי הוא המקום אשר נזכר (זכריה י"ד, ה') בשם אֵצֶל, כמו שאמר: ונסתם גיא הדרי כי יגיע גיא הרים אל אֵצֶל. ומענינו שם נראה שהיה מקומו סמוך לירושלים קרוב להר הזיתים (עין גיא הרי). ואולי נקראה שם העיר אֵצֶל או אֵצֶל על שם אֵצֶל הנזכר (דניאל ח', ל"ז. שם ט', מ"ג), אשר בנה אותה ויקראה על שמו].

* בֵּית־אֶרְבָּאֵל (עין ארנאן)

בית

ויקרא למקום ההוא: אלהים בית־אל (שם ל"ה, ט"ו). והמקום הזה נזכר עוד הפעם בדברי שמואל הראה: ומצאוך שם שלשה אנשים עלים אל: האלהים בית־אל (ש"א י', ח'). וכל שלשה המקומות האלה היו קרובים זה לזה. ואולם הר בית־אל הנזכר בס' (יהושע ט"ז, ח') הוא ההר אשר קרא לו אברהם בשם בית־אל (בראשית י"ב, ח') והוא היתה סמוכה לעי. ומפני שהיה צריך להזכיר את ההר בית־אל לכן יזכיר לבית אל שקרא יעקב בשם בית אל לווה (יהושע ט"ז, כ'). וראה מה שכתבתי בהערה לשם לוו.

* **בֵּית אֲשָׁבַע Beth-Asbea**

שם עיר נזכרת רק פעם אחת בספר דברי הימים : בני שלה בן יהודה , ער אבי לכה , ולעדה אבי מרשה , ומשפחות בית עבדת הבוץ לְבֵית-אֲשָׁבַע (דהי"א ד', כ"א) . ויחזן כי היא העיר שָׁבַע , אחת מסשעת הערים אשר נתנו מנחלת יהודה לבני שמעון לנחלה ; והיא נזכרת בס' (יהושע י"ט , ב') , ואולי בזה באל"ף נוסף בראש המלה (המזוי לרוב בלשון הקודש , ובפרט בשמות ענמים פרטים) , לפגישת אותיות הדומות בהברה ; התי"ו בסוף מלת בֵּית ' והסי"ן בראש השם שבע . ולפי מה שדברנו בהערה לשם באר שבע . שלשה שמות יהיה לעיר הזאת : באר שבע , ושבע , ובית אשבע .

* **בֵּית בַּעַל מְעוֹן** (פיין יפעל מעון) .

* **בֵּית בְּרָאִי Bethbiri**

שם עיר בנחלת מטה שמעון (דהי"א ד', ל"א) ואולי היא הנזכרת (יהושע ט"ו , ל"ב) בשם לְבָאוֹת , ושם (י"ט , ו') בשם בֵּית לְבָאוֹת (ועיין בית לבאות) .

* **בֵּית-בָּרָה Bethbara**

שם מקום הנודע ממלחמת גדעון , כי אז לכדו אותו בני אפרים לבלי יכלו המדינים לעצור את הירדן ולברוח אל ארצם (שופטים' כ"ד) . ויחזן כי שם המקום הוא בתשלומו בֵּית עֲבָרָה ונקרא כן על כי שמה היה מַעְבָּר מארץ כנען אל ארצות עבר הירדן ; ועוד בימי בית שני נמצא בֵּית עֲבָרָה (bethabara) על שפת נהר ירדן קרוב לעיר בית שאן , והיא נודעת אלל הנזכרים .

* **בֵּית-גָּדֵר Bethgader**

שם אחת מערי יהודה (דהי"א ב' , נ"א) , [והיא הנקראת בשם הַגְּדֵרָה (יהושע ט"ו , ל"ו)] .

בית

*** בֵּית־גִּלְגַּל Bethgilgal**

שם מקום נזכר (נחמיה י"ב, כ"ט) ועיין (גלגל).

בֵּית־גַּמּוּל Bethgamul

עיר בארץ מואב, נזכרת בדברי ירמיהו (מ"ח, כ"ג).

בֵּית־דִּבְלָתַיִם Beth-Dagon

עיר בנחלת מטה אשר, (יהושע י"ט, כ"ז) על גבול ארץ האוריים ונקראה על שם ההיכל אשר היה בקרבה לאילי דגון אשר עבדו לו הלידונים והעוריים (דחגנום, טעמסעל). וגם בנחלת מטה יהודה על גבול ארץ פלשתים נמצאה עיר בֵּית דִּגּוֹן (יהושע ט"ו, מ"א), והיא אשר בימי בית שני לכדה אחד משרי החשמונאים וישחף את היכל האיל אשר בקרבה; ובימי הירננימוס הסופר הנולרי, עמדה עוד על תלה, ונקראה אז כפר דגון Caphar dagon.

* בֵּית הָהָרִים (עיין בית הרו).

בֵּית הָרָן Beth Haran

עיר בעבר הירדן מזרחה, והיא נפלה לנחלה לבני גד אשר בנו אותה לעיר מבצר (במדבר ל"ב, ל"ו). [ובס' יהושע (י"ג, כ"ז) נקראה בשם בֵּית הָרָם]; והיא העיר אשר נקראה בימי בית שני בשם בית רמתא Betharampata [וכן משרש בירושלמי בֵּית־הָרָם, ו" בית רמתא (שביעית פ"ט מ"ב)]. ותכונתה הייתה במקום מלאות מחל יבוק אל נהר ירדן.

בֵּית־חֻגְלָה Bethogla

עיר בנחלת מטה בנימין על גבול מטה יהודה (יהושע י"ח, י"ט—כ"א).

בית

* בֵּית חֶזֶן (פִּיז' אֵילֹן) *

* בֵּית חֶזֶן (א) Bethoron *

שם עיר בארץ יהודה Judea, כאשר נראה מן הספור האמור שם בדברי הימים: ויפשו בו בערי יהודה משמרון ועד בֵּית חֶזֶן (שם ב' כ"ה, י"ג). ומדברי המשנה (שביעית פ"ט, מ"ב) והירושלמי נראה שבבית חזרון היתה מכוונת בנחלת בנימין זהר. ומה שאמר הכתוב כאן בערי יהודה כוננה בערי חלקת יהודה, אחת משלש הארצות אשר נחלקו בהן ארץ ישראל יהודה עבר הירדן והגליל, לענין בעור. וחלק יהודה כללה בקרבה נחלת שמעון לפי שלקחו נחלתם בחוכם, במש"ה (יהושע י"ט). וגם נחלת בנימין, לפי שבית המקדש היה בנוי בגבול שניהם, שנאמר וכן כתיב שכן (דברים ל"ג, י"ב). ועיין מה שכתבתי בהקדמה בבואר המשנה הזאת על פי שיטת הגר"א ויילנא בספר שנות אליהו.

* בֵּית חֶזֶן (ב) Bethoron *

הוא שם לשתי ערים בנחלת בני יוסף [כנענא אפרים]; האחת נקראה: בֵּית חֶזֶן עֲלִיּוֹן (יהושע ט"ז, ה'. כ"א, כ"ב). והשנית: בֵּית חֶזֶן תַּחְתּוֹן [על גבול אפרים ובנימין] (יהושע ט"ז, ג'. שם י"ח, י"ג). ושלמה המלך בנה את בית־חזרון תחתון מחדש, אחרי היותה חרבה ע"י מלחמות רבות אשר היו בגבולה (מ"א ט', י"ז). ובספר דה"י ואמר הכתוב: ויבן את בית־חזרון העליון ואת בית־חזרון התחתון ערי מצור חומות דלתים ובריה (דה"ב ח', ה'). ויראה כי טעם הקרא שתי הערים האלה בשם בית חזרון, הוא על שם משעול צר אשר עבר בנקרת הכר (חזר, המלצר וועג) מן העיר העליונה אל העיר התחתונה, הראשונה עמדה על ראש הכר הנודע ממלחמת יהושע (שם י', י"א—י"ב), והשנייה לרגלי הכר הזה. וכאשר נודע מדברי התלמודים אשר יאמרו: וכן שני גמלים שהיו עולים במעלה בֵּית חֶזֶן ופגעו זה בזה אם עלו-שניהם נופלים (מסילתין ל"ג, ב'). והעיר בית חזרון תחתון נודעת גם מקורות

מקורות החשמונאים ; כי שמה הכה יהודה החשמונאי את
 אויביו שלש פעמי' מכה רבה [ודע ! כי נקסחו השמות תחתון ועליון
 לשני פרי בית-חרון אשר נחלת בני יוסף , להכדילס מבית חרון
 אשר היתה נחלת מטה בנימין אשר דברנו ממנה לעיל . כי בית חרון
 התחתון והעליון שניהם היו בגליל , ובית חרון אשר לבנימין
 היתה ביהודה] .

בֵּית־יְשִׁימוֹת Beth Jesimoth

עיר בצבר הירדן מזרחה נחלת מטה ראובן (יהושע י"ב, ג' .
 שם י"ג, כ'), והיא (ממנה עד אבל השמים) היתה החטמת האחרונה
 אשר חנו בני ישראל בטרם עברם את הירדן (במדבר ל"ג, מ"ט) . אחר
 גלות פשרה השבטים בימי מלכי אשור , שבו בני מואב לקחת הרבה
 מעריהן וישבו בקרבן ; וגם בֵּית־יְשִׁימוֹת תוּכר בין ערי מואב
 נכבואת יחזקאל (כ"ה, ט') [ועי' ישימון] .

בֵּית־קֶר Bethcar

עיר מזרח בס' (ט"א י"ו, י"א) . ומשם יראה כי היא היתה
 בארץ כנען על גבול ארץ פלשטים [נחלת מטה יהודה] .

בֵּית־הַכֶּרֶם Bethakerem

שם אחת מערי יהודה , מזרח נכבואת ירמיה (ו', א') ;
 תכונתה היתה כפי עדות הירנימוס הסופר הטורקי בין העיר
 ירושלים והעיר תקוע [וכימי בית שני היתה פיר גדולה וראש פלך
 אחד כמו שאמר הכתוב : ואת שער האשפות החזיק מלכיה בן
 רכב שר פלך בֵּית־הַכֶּרֶם (נחמיה ג', י"ד)] . ובתלמוד (נדה י"ט,
 א') תוּכר : בקעת בית הכרם , על דבר מראה אדמתה אשר הוא
 משונה ממראה שאר אדמות כנען , [וכן מרגם יונתן : בית־הכרם ,
 בית בקעת כרמיה (ירמיה ז', א')] .

בֵּית־לְבָאוֹת Bethlebaoth

עיר נחלת מטה שמעון (יהושע י"ט, ו') . ויתכן כי זאת העיר
 אשר ח'ית

אשר נקראה צימי בית שני: **Bethleptepha**, והיא הייתה ראש אחת הסרניות (אחמריטון) אשר נחלקה אז בהן ארץ יהודה, ונודעת על ידי מלחמות היהודים עם הרומיים. והנה בספור ערי יהודה צם' (יהושע ט"ו, ל"ב) תקרא העיר הזאת אך בשם **לְבָאוֹת לְבָד**; ובספר (דה"א ד', ל"א) היא נקראת בשם **בֵּית-בְּרָאִי**.

בֵּית-לָחֶם **Bethlehem**

עיר נושנת בארץ יהודה; ואולם אֶפְרַת שמה לראשונה (ברא' ל"ה, י"ט). תכונתה היא מנגב לעיר ירושלים בגבול הר קטן הנחמד מאד, ובסביבותיה הם שדי חמד אשר יולילו רב חטבות (*). גם מלפון לה היא בקעה נעימה במאד מאד, מלאה נאות דשא ומסובבת מאת הרי בחר נחמדים למראה עינים, ושמה יתהלכו הרועים עם עדריהם (**). ומי המעינות אשר בסביבות העיר הזאת, הם טובים עד להפליא, (ונודע מספר שמואל הרואה (ש"ב כ"ג, ט"ז) מעשה שלשת גבורי ישראל, אשר הנקיעו במחנה פלשתים למען הביא אל דוד מלכם מ'ס מ' כ'ו ר' ביה"רחם אשר נ' ש' פ'), ובמורד העיר הזאת לפאת דרומה עשה לו המלך שלמה שלש ברכות גדולות ונפלאו' מאד בצנינס להקוות אל תוכם מי המעינות האלה, למען השקות בהם גביו ופרדסיו. וגם לנזרות ותעלות עשה שמה המלך הגדול הזה, אשר הביאו את המים הקובים ההם אל העיר ירושלים, [ועליהם כיון שלמה המלך במליטו לאמור: גן נעור אחתי בלה גל נעור מ' ע' י'ן ח' ת' ו'ם (ש"ה ד', י"ב) (ולדעתי הוראת השם גן כמו גל בחלק הלמ"ד בט"ן המצוי לרוב כלשון עברי

(*) ויחנן כי על שם חטובת השדות הטובים האלה נקראה העיר בשם **בֵּית-לָחֶם**. וגם שמה הראשון אֶפְרַת הוא נגזר מן שרש פרה.

(**) ובקעה הזאת היה לפניו מגדל ומבצר חזק אל הרועים להאסף לתוכו כיוס כוא שודדים כנבולס, והוא הנקרא: **מגדל עדר** (ברא' ל"ה, כ"א). ויחנן כי היו בארץ ישראל מגדלים רבים כאלה, וכנודע מדברי התלמוד (קדושין נ"ה א') כי גם בקרבת העיר ירושלים היה **מגדל עדר**, ועל מגדלים כאלה יכוון המספר בספר (מ"ב יז, ט').
נאמרו: **מ' מגדל נ'ו צ' ר' י'ם עד עיר מבצר**.

עברי]], ועד היום ישתומם כל עובר על מלאכת הצדקות והצדורות הנפלאים האלה, אשר יעידו עוד אחרי אלפי שנים על גדולת צוניהם — ודע! כי גם בנחלת מטה זבולון נמלכה עיר אשר נקראה בשם בית-לחם (יהושע י"ט, ט"ז 1); ולואם יוסיף הכתוב לפעמים השם יהודה או אפרתה, אל העיר בית-לחם, למען ידע הקורא מאיזו עיר ידבר המספר, [ועיין אפרת, ומה שנתתי בשם (לחם)].

• בית-לעפֶּרה Bethleaphra

שם מקום, נזכר בספר (מ"כה ח', י'); אבל צהרבה מקומות נזכר רק בשם עֶפְרָה לנז. והוא היה בנחלת בנימין (יהושע י"ח, כ"ג. ש"א י"ג, ט"ז); ועוד מלאנו עיר אחרת בנחלת שבט מנשה (שופטים ו', י"א. שם ח', כ"ז. שם ט', ה').

• בית-מִלּוּא Bethmile

שם עיר נזכרת (שופטים ט', י'), וכתונתה היתה קרובה לשכם (וכן נראה דעת התרגום יונתן כי לא תרגם כלל את השם הזה) ובספר (מ"ב י"ב, כ"א) נזכר ג"כ עיר בית-מִלּוּא הַיַּרְדֵּן סָלָא, ולא ידענו אם היא העיר הנזכרת, (ומה שהוסיף הכותב מלות: הַיַּרְדֵּן סָלָא, היתה רק להבדילה משם מִלּוּא הנזכר כמה פעמים בתנ"ך שהוראות כלם, כמו חיל, וחומה, הממולאים בעפר ואבנים והמה עשויים להגן בעד אויב (ש"ב ה', ט'. מ"א ט', ט"ו. שם י"א, כ"ז. דה"א י"א, ח'. שם כ' ל"ב, ה')) כי את כל אלה תרגם יונתן: מִלְתָּא; או, דעת הכותב ה' להבדילה מִבֵּית-מִלּוּא הקרובה לשכם.

• בית-מִקְעוֹן (עיין כפל מעון).

בית

1. וכן דעת התלמוד ירושלמי (פ"א דמגילה) מפורש שנית לחם הנזכרת ביהושע (י"ט, ט"ז) היא בית לחם אחרת, וז"ל: בית-לחם, בית-לחם חורייה. כי הוראת מלת חורייה כלשון ארמי, הוא כמו אחר כלשון עברי.

Bethmaacha • בֵּית־מַעֲכָה

נזכרת בס' (ש"כ כ', י"ד) אֲבֵלָה וּבֵית־מַעֲכָה וְכָל הַכְּרִים •
ולדעת הרד"ק שם היתה בֵּית־מַעֲכָה שם עיר אחרת הסמוכה להעיר
אֲבֵל ; וכן הוא חומר שם (כ', י"ח) : דבר ידברו בראשונה
לאמר שאל ישאלו בְּאֵבֶל וכן התמו , ונסמכה לה נכחוב
להבדילה מאבל אחרת , חמנס מזה שנאמר שם (כ', ט"ו) בְּאֵבֶלָה
בֵּית־הַמַּעֲכָה , נראה יותר כי בית־מעכה היתה שם חיוז משפחה
אשר להם היתה העיר אבל (ועין אבל בית־מעכה) •

Bethamarchaboth בֵּית־הַמַּרְכָּבוֹת

שם עיר נחלת מטה שמעון על גבול ארץ פלשתים (יהושע
י"ט, ה' י דה"א ד', ל"א) ; והעיר הזאת לא חוזר בין הערים אשר
נחלת מטה יהודה • [חמנס לדעת הגר"א ווילנא , (כדה"א ד', ל"א)
היא העיר מדמנה הנזכרת בין הערים אשר נפלו לנחלה תחלה לבני יהודה
(יהושע ט"ו, ל"א)] •

Bethnimra בֵּית־נִמְרָה

עיר בעבר הירדן מזרח , נחלת מטה ראובן (1) • ויחנן בן
זאח העיר הנקראה במשנה (פאה ס"ד, מ"ה) : בית נמר [וכן
מסורס בירושלמי (שביעית ס"ט, מ"ב) בית־נמרה וּ בֵּית־נמר] •
ובימי היריבמוס האופר הטלרי עמדה עוד על חלה , ונקראה אז
בשם : (Bethnobris) •

בית

(4) המחבר ז"ל שנה ברואה פה , כי בית נמרה היתה נחלת מטה
גד , כאשר תראה מן הכתובים (במדבר ל"ב, ל"ד — ל"ה — ל"ו •
יהושע י"ג, כ"ו) • ולפעמים נקראה נמרה לכד (במדבר ל"ב, ג') •
ונספר ישעיה (ט"ו ו') הזכירה בעבור הנחל אשר נחובה : כי
מי נמרים משמות יהיו • ובימיו שנה והיתה תחת יד מואב •

* בֵּית־עֶדֶן (עֵיִן נִקְמָה אֵן) .

* בֵּית־עֲסַמְוֶת Beth-Asmaveth

שם עיר נזכרת (נחמ' ז', כ"ח), והיתה אחת מערי יהודה או בנימין; ושם (נחמ' י"ב, כ"ט; עזרא ב', כ"ד) היא נקראת בשם עומות לכד.

בֵּית־הָעֶמֶק Bethaemek

עיר על גבול נחלת מטה אשר (יהושע י"ט, כ"ז) [ויוחנן ט' היה העיר עמק הנזכרת כמה פעמים בדברי חז"ל] (ועי' עמק) .

בֵּית־עֲנוֹת Bethanoth

עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ע"ז, כ"ט), ותכונתה היתה בני-ירושלים והעיר בית-לחם .

בֵּית־עֲנַת Bethanath

עיר בנחלת מטה נפתלי (יהושע י"ט, ל"ח . שופטים ה', ל"ג) .

בֵּית־עֶקֶד הָרֹעִים Beth Ekad haroyim

(Coitus Pastorum)

שם מקום בין יזרעאל ובין שמרון (מ"ב י', י"ב), אשר שמה יתאספו הרועים עם עדריהם, ועקד נשון קשירה ואסירה; וכן חרגם יונתן שם: בית כנישת רעיא . ושם (י"ד) היא נקראת בשם בית-עקד לכד .

בֵּית־הָעֲרָבָה Bethaaraba

עיר בגבול הנפוץ לנחלת מטה יהודה (יהושע ע"ז, ס"א), ויראה כי

כי היא נחנה אחרי כן למטה בנימין לנחלה, כי גם בין ערי המטה הזה
 חשש עיר בית הערבה (שם י"ח, כ"ב) ; וגם בנגב יהודה במדבר
 אשר על גבול אדום נמצאה עיר בשם הזה (שם ט"ו, ו') נ"על שם אחת
 משני הערים נקרא שם אחד, מנצורי המלך דוד : אבי עלבון הערבות
 (ש"ב כ"ג, ל"א) , והעיר הזאת עמדה עוד בימי בית שני ונזכרת
 במדרש : עובדא הוה בחד דהוי קאים ורדי בבקעת בית-ערבה
 (איכה רנתי סוף פתיחתא) . והיא נזכרת עוד הפעם בשם בירת ערבא,
 בדבית לחם (שם בסוף פסוק : על אלה אני בוכיה) .

Bethpelet בֵּית־פֶּלֶט

שם מקום בדרומה של יהודה (יהושע ט"ו, כ"ז . נחמ"י י"א,
 כ"ז) ; ויתכן כי היא העיר הנודעת ע"י אחד מנצורי המלך דוד אשר
 נקרא בשם חלץ הפלטי (ש"ב כ"ג, כ"ז) . ועיין (יפלט) .

Beth-Phegor בֵּית־פֶּעוֹר

עיר מחזרת לנהר ירדן בערבות מואב (דברי' ג', כ"ט . יהושע
 י"ג, כ') , ושמה יגיד עליה כי היא בקרבה היכל לאליל פֶּעוֹר .

Bethphases בֵּית־פָּצִץ

עיר בנחלת מטה יששכר (יהושע י"ט, כ"א) .

Bethsur בֵּית־צוּר

עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו, כ"ח . נחמ"ג ט"ז. דה"א
 ב', מ"ה . שם ב' י"א, ו') . מושב העיר הזאת היה חיתן במאד מאד .
 כי היא הייתה מכוננת בין חגוי הרים ונקרת לו ר"ס, [ולדעת החכם
 ג'ועניוס מכוננת היתה על אחד מהרי יהודה בין ירושלים לחברון] .
 ובימי בית שני רבו עליה המלחמות בין היהודים והרומאים . ויתכן
 כי זאת העיר אשר נקראה בתלמוד (בהתקצר השם משתי גולות למלה
 אחת

אחת) בשם ביתר 1), והנודעת על ידי מעשה אהרן גבור חיל ורצ פילים הוא: בר-בוֹבִיא, (והנקרא אה"כ כאשר נכזבה תחלת ישראל במותו בשם בן-בוֹבִיא), אשר חי ימים רבים אחרי חרבן בית שני, ומרף נפשו למות למען הסיר חרפת יהודה ולשבור את עול הרומיים מעל עמו ומעל ארצו.

* בֵּית־רְחוֹב Bethrehob

שם עיר בנחלת מטה אשר, באחת העמקים אשר בירכתי הלבנון מזפון לגבול פלשתיים (שופטים י"ח כ"ח), גם נקרא בשם רחוב לבד (יהושע י"ט, כ"ח - שופטים ה', ל"ח); וחלק ארץ אֲרָם (סיריעו) העביל בקצה המקום הזה נקרא אֲרָם בֵּית־רְחוֹב (ש"ז י"ד ו'), וגם רחוב לבד (שם י', ח). והנה המעשה הזאת נשנית בספר (דה"א י"ט, ו') ושם כתוב במקום ארבע בתי רחוב, ארם נהרים, והוא זר מאלו לפי הענין שם כי להלן (פסוק ט"ו) אמר הכתוב: וירא ארם כי נגפו לפני ישראל וישלחו מלאכים ויוציאו את אֲרָם אשר מעבר הנהר ושופך שר צבא הדרעור לפניהם. הרי נראה כי מתחלה לא ה' אחס אנשי ארם נהרים במלחמה כלל כי עבר הנהר. וארם נהרים אחת הנה. וכן ת"א תמיד: ארם נהרים, ארם די על פרת. כי כל מקום שנזכר שם נהר נכתוב יתרג' תמיד נהר פרת כי הוא היה הנהר היותר מפורסם בזמן ההוא בלתי המקומו אשר פרע לנו הכתוב בפירושו על חיזה נהר שהוא מדבר.

בֵּית־שֶׁאֵן Bethsean

שם עיר בנחלת חצי מטה מנשה בארץ כנען (יהושע י"ז, י"ח), ובספר שמואל (א' י', י"ב) נקרא בשם בֵּית־שֶׁאֵן, ושם (ש"ז כ"ח, י"ב) בית

1) ובתלמוד ירושלמי ומדרש רבה היא נקראת בשם בית תר בשני חו"ן גם נחלקת לשני מלות (ירושלמי פירק כהרד דתענית: שיר רבה ס' עד שיפוח) וכן היא נכתבת כלשון רומי ג"כ בשני חו"ן ביתר ומלה אחת.

בֵּית-שֵׁן (בְּקֶמֶן תַּחַם כְּשִׁי"ן) קְרוֹב לְנֶהַר יַרְדֵּן מֵעֶרְבָה 1), וּבִמְיָ
בֵּית-שֵׁן נִקְרָאָה בְּשֵׁם Scitapolis, כִּי יִשְׁבוּ בָּהּ אִזּוּ מִן הָעַמִּים
הַגִּידִיעִים בְּשֵׁם שְׁצִיטָהֶעֶן. וְעַל אֲשֶׁר לֹא נִכְבְּשָׁה אִזּוּ מִן הַיְּהוּדִים,
יִחְסְבוּהָ בְּתַלְמוּד (חֹלֶן ו' ב') לַעֲנִין קְדוּשָׁה הָאֶרֶץ כְּאַחַת עֲרֵי הָעַמִּים.

בֵּית-הַשֵּׁטָה Bethasita

עִיר בְּאֶרֶץ כְּנָעַן [קְרוֹב לְאֵבֶל מַחֻלָּה] וְנֹדַעַת מִמִּלְחַמַּת גִּדְעוֹן
(שׁוֹפְטִים ו', כ"ב).

בֵּית-שֵׁמֶשׁ (א) Bethsemes

עִיר אֲשֶׁר נִפְלָה בְּגִזְלֵי לְמַטֵּה יְהוּדָה בְּקֶרְבָּה אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים
(יְהוֹשֻׁעַ ט"ו, י'), וְנִתְּנָה לְבְנֵי אֶהֱרָן הַכֹּהֵן (שֵׁם כ"א, ט"ו). מ"א ד', ט'.
דִּה"א ו', מ"ד. דִּה"ב כ"ח, י"ח), וְהָיָה אֲשֶׁר בָּהּ אֱלֹהֵי אֶרֶץ ד' רֹאשׁוֹנָה
בְּשׁוּבוֹ מֵאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים (ש"א ו', י"ב), גַּם בְּסִבְיוֹתֶיהָ הָיְתָה הַמִּלְחָמָה
בֵּין אֱמֹלֵי מֶלֶךְ יְהוּדָה וְיְהוֹאָשׁ מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל (מ"ב י"ד, י"א). וּמִלְבָּד
הָעִיר הָיְתָה נִמְלָאָה עוֹד שְׁתֵּי עָרִים בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר נִקְרְאוּ בְּשֵׁם
בֵּית-שֵׁמֶשׁ, הָאֶחָד בְּנִחְלָת מִטֵּה נַפְתָּלִי (יְהוֹשֻׁעַ י"ט, ל"ח. שׁוֹפְטִים א',
ל"ג), וְהָאֲחֵרָת בְּנִחְלָת מִטֵּה אֲשֶׁר (יְהוֹשֻׁעַ י"ט, כ"ב 2); וְכָל הָעָרִים
הָאֵלֶּה נִקְרְאוּ כֵּן מֵאַחַת הַכְּנַעֲנִים עַל כִּי הָיָה לָהֶם בְּקֶרְבָּן הַיְּכָלֹת
לְשֵׁמֶשׁ, וְנִשְׁאָרוּ בְּשֵׁמֶן גַּם אַחֲרֵי אֲשֶׁר יָרַשׁ יִשְׂרָאֵל אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן
[וְיִפְיִין עִיר שֵׁמֶשׁ].

בית

4) וּמִדְּבָרֵי הַתַּלְמוּדִים מֵשֶׁמֶת שְׂמֹחִים בֵּית-שֵׁאֵן הָיְתָה פְּרוּיָה בְּמֵאֵל מֵאֵד
וְלֹכֵן אָמַר: רִישׁ לְקִישׁ (עַל דֶּרֶךְ מְלִיָּה) גֵּן עֵדֶן, אִם בְּאֶרֶץ
יִשְׂרָאֵל הוּא בֵּית-שֵׁאֵן פְּתוּחָה. וְאִם בְּעֶרְבִיא, בֵּית-
גֶּרֶם פְּתוּחָה (פִּירוּכִין י"ט, א'). וּמִדְּבָרֵי הַמִּדְרָשׁ רָבָה (סוֹף פ'וֹיחִי)
נִרְאֶה שְׂמֹחִים בֵּית-שֵׁאֵן הָיְתָה בְּנִגְרָת (עֵינִן כְּנֶת).

2) גַּם כִּי שָׁנָה הִתְחַבֵּר כִּי לֹא מִלְּאֵנוּ שֵׁם בֵּית-שֵׁמֶשׁ בְּנִחְלָת הַשֵּׁמֶשׁ
הַזֶּה כָּלָל, וְהָעִיר אֲשֶׁר יוֹכֵר פֶּה הָיְתָה עַל הַגְּבֹל אֲשֶׁר בֵּין מִטֵּה יִשְׂשָׁכָר
לְמִטֵּה זְבֻלֹן, וְע"כ אֵין הַכֶּרֶס לְאִיזָה שְׂכַת הָיְתָה. וְיִי"ש.

בית־שמש (ב) Heliopolis

היתה עיר נכבדת מאד בארץ מצרים, על שפת נהר נילוס מפלס לעיר סוף; ונקראה כן על כי היה בקרבה היכל גדול ומפואר אשר עבדו בו המלכים לשמש (כי השמש יקרא בלשון יון Helios, ושם עיר בכלל הוא polis בלשון הזאת, עיר־השמש Heliopolis). והגביא ירמיהו יזכיר את מלכות ההיכל הזה בהגבאו על מפלת מצרים לאמר: ושבר את מצבות בִּית־שֶׁמֶשׁ אשר בארץ מצרים ואת בתי אלהי מצרים ישרוף באש (שם מ"ג, י"ג), ולדעת קלם המבארים יכנה ישעיה את העיר הזאת בשם עיר ההרם או עיר החרם: ביום ההוא יהיו חמש ערים בארץ מצרים מדברות שפת כנען ונשבעות לה' צבאות עיר־ההרם. יאמר לאחת (ישעיה י"ט, י"ח); כי השמש תקרא לפעמים בלשון הקודש בשם חרם, כידוע [וכן תרגם יונתן שם: קרתא בִּית־שֶׁמֶשׁ דעתא למחרב 1], אמנם לא כן דעת חז"ל בפסוקא רבתי (פרק י"ז 2).

בית

(1) ולפי כלל החדש שכתבתי בהערה לשם (רמון המתואר), בהכנה דברי המתרגמים אונקלוס ויונתן, תבין גם פה דעת יונתן המסתמך הנאמן. כי בהשכל ובמוטעה תרגם את השם עיר ההרם על פי שני אופנים. ראשונה תרגם כפי הקרי: עיר החרם, קרתא בית־שמש. כי חרם הוא כמו שמש והיא העיר אשר קראוה היוונים בשם Heliopolis. וגם הוסיף לתרגם כפי הוראת הכתיב: עיר ההרם, דעתידא למחרב, כי השם חרם פטנה, שמה חורבן ואכזר.

(2) ואעתיק לשון הפסיקתא כאשר נמצא כעת בספרים שלפנינו, ואחד אגלה דעתי בהכנה דבריו: ביום ההוא יהיו חמש ערים (ישעיה י"ט, י"ח) בו' עיר ההרם עיר השמש נוון ארכסנדריא נוף מנפות תחפנס חופיינס ועיר ההרם סרקאני ועיר שמש אילופילוס עכ"ל. ולפי דבריו על שמות חמשת פרי מצרים: און. בית־שמש. נא. נף. תחפנחס. דעת לנכון נקל לכא' אל סתרי כוקת הפסיקתא ולהגיה חסכו משגת

המכתבים

מית

Beth-Thogarma בֵּית־תּוֹגָרְמָה

שם אומה אחת אשר ירשו משכנם בלחם מארצות הצפון, ובימי הנביא יחזקאל (פ"ז, י"ד. שם ל"ח, י') הובילו מארצם, כוסים ופרדים אל צור המעטירה למכור שמה, והדעת נוחנת שהם מורע תוגרמה בן גומר הנזכר (בראשית י', ג') ולפי זה יהיו שבט אחד משבטי הארמנעין אשר ירשו משכנם קרוב להרי אֶרְדִּי; וכן הנה מאמינים

המסתיק¹ והמדפיס². והוא, כי לדעת אלה הם החמשה פרים אשר ידברו בספת כנען : א) נא זו אלכסנדריא (ונוון ע"ס). ב) נף זו ממפים או מנפים Menfis (ומנפוח ע"ס). ג) תחפנס ז' דפנים Daphne (וחופיינס ע"ס). ד) עיר ההרם זו סרקאני Saracenen (וסרק אני בשני מלות הוא ג' ע"ס), כי לדעת החכם אמנוס מרצליוס נאסו הסראצענען כנף אחד אשר בין מזרים ובין מדין (ועין מדין). והם היו לרוב יושבי אהלים. וכן דרשו בילמדרו על הכתוב : בנחלים נמיו כו', באהלים כו' (במד' כ"ד, ו') : נקש לעשותם באהלים של סרקין שהן מטלטלין ונעקרים. וכן תרגם הירושלמי (בראשית ל"ז, כ"ה) : ארחת ישמעאלים, סיעה דסרקאין. והוראת השם סרק נלשון ערבי שו"ד, ג"כ, ומהרס. לכן יפה תרגם הספיקתא : עיר ההרם, סרקאני. (ה) עיר שמש, העליא פאליס Heliopolis (ואילו פילוס ע"ס). ומה נראה כי שונים הם דעות יונתן והפסיקתא זה מזה בתרגום השם עיר ההרם, כי לדעת יונתן בית-שמש הנזכר (ירמיה מ"ג, י"ג) ועיר ההרם הנזכר (ישעיה י"ט, י"ח), שניהם עיר אחת הם, אולם לדעת הפסיקתא שני פרים הם.

ומעתה ! הגירסא הנכונה בדברי הספיקתא לפי דעתי כך הוא, כתיב : ביום ההוא יהיו חמש ערים כו' עיר ההרם כו' (ישעיה י"ט, י"ח). נוא, אלכסנדריא. נוף, מעמפים. תחפנס, דפנים. עיר ההרם, סרקאני. בית-שמש, העליאפאליס. אקוה כי ימלאו דברי חן נעני המכילים על דבר וס' הקוב יאיר פני בלודתו.

מאמינים שהם מזרע תוגרמה . ועל כן יכנו המיד חכמי יון את הארמזניער בשם ארץ רבת מקום הסוסים ; וכן דעת יונתן שחרגס: מבית תוגרמה , ממדינת גרממא . ועיין (אשכנז) . ולדעת הירושלמי (ברא' י' ג') הוא בְּרִפְרִיָּא .

בֵּית תַּפּוּחַ Bethaphuah

שם עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו, ל"ג) .

עמק הַבְּכָא Valis Bacha

זכר אך באחד משירי תהלים (פ"ד ו') ; ומענין השיר הוא נראה כי העמק הזה היה קרוב לעיר ירושלים . ואולי הי' חלק מן עמק רפאים אשר לפני העיר הזאת ; כי שמה גדלו עצי בבאים כגודע ממלחמות דוד עם הפלשתים (ש"ב ה' כ"ג) . והנה עצי הבבאים ילליהו יותר בארץ יבשה מזמקום שפעת מים ; וכן נראה משיר המנוח בי אדמת העמק הזה היתה ארץ בלי - מים .

* בְּכִי (עיין בכים) .

הַבְּכִים Bockim

שם מקום בארץ כנען , אשר נקרא כן על כי בכו שם בני ישראל לקול תוכחת מלאך ד' (שופטים ב' א') ; ולא הודיע לנו הכותב איפה תכונת המקום הזה . [ואולי היא העיר הנזכרת בדברי התלמוד (פסחים ק"ו, א') בשם : בְּכִי (עיין רש"י שם) . ויתכן כי היא אחת מערי מואב , ותכונתה היתה קרובה למעלה הלוות , ועליה כיון ירמיהו בנבואתו לאמר : כי מעלה הלחית בבבי יעלה בְּכִי (שם מ"ח, ה') , ולפי זה מלות בבבי יעלה יהיה נמשך למעלה ולמטה , באלו כפל שנית במלצתו לאמר : בבבי יעלה בְּכִי .

* בָּלָח (עיין בעלה) .

* בְּלָרָה (עיין בעלה) .

בלע

• בַּלַע (פיין לוּפֶר) •

• בַּלְעָם (פיין גַּת רִימֹן) •

Bamoth בַּמּוֹת

שם אחת התחניות אשר חנו בני ישראל במדבר, מדי נסעם אל ארץ כנען (במדבר כ"א, י"ט) [° והיא אחת עם בַּמּוֹת אֲרֻנּוֹן הנוכר בם' (במד' כ"א, כ"ח), או בַּמּוֹת בַּעַל הנוכר (שם כ"ב, מ"א, יהושע י"ג, י"ז)] .

• בַּמּוֹת אֲרֻנּוֹן (פיין אֲרֻנּוֹן) •

Excelsa Baali בַּמּוֹת בַּעַל

שם הרים ידועים בארץ מואב אשר הוכן עליהם מנצח האליל בַּעַל, ושמה לקח בלק ראשונה את בלעם למען הראותו את קצה מחנה ישראל (במדבר כ"ב, מ"א); ומספר (יהושע י"ג, י"ז) יראה כי בהרים האלה נמצא ג"כ עיר אשר נקראה אף היא בשם הזה .

Benebeerak בְּנֵי בֶרֶק

שם עיר צנחלת מטה דן (יהושע י"ט, מ"ה); והיא עמדה עוד אחרי חורבן בית שני, ובה ישב ר' עקיבא ובית דינו (סנהדרין ל"ב, ב').

• בְּנֵי יַעֲקֹן (פיין בארות בני יַעֲקֹן) •

בַּעֲזֹן (פיין בעל מעון) .

Baal, Belus בַּעַל

בשם הזה נקרא לפנים אחד האלילים הנכבדים (השמש) אשר עבדו לו רבים מגויי קדם . והנה ידוע הוא, כי ממנהגי הגוים האלה היה לקרוא מקומות שונים בארצותם בשמות אליליים; ולכן נמצא גם

גם כן את שם האליל הזה בשמות מקצת המקומות בארץ כנען
וסביבותיה. וכן :

בעל-ברית (פיין בית אל ברית) .

בעל-גד Baal-Gad

עיר בצקעת הלבנון בקצה גבול הצפוני לארץ ישראל (יהושע י"א,
י"ז) . והנה בקעת הלבנון הוא העמק הגדול אשר בין שני הרי הלבנון
הנקרא צפ"סופרי היונים והרומיים : Coelesyria (חלד'סוריא) ,
וכאשר ארחיב לדבר מזה בדברי על השם לבנון ; ולואת גם שם העיר
בעל גד גם חכונתה אשר נדע מס' יהושע, יעידו כי זאת העיר הגדולה
והמפוארה במאה הנודעת צפ"ס העמים בשם Baalbek והעומדת
בעמק אשר בין שני הרי הלבנון . והשם הזה הוא מורכב משם האליל
בעל אשר הוא כנוי לשמש, ומשם בקעה ; כי בקרב העיר הזאת אשר
בצקעת הלבנון היה לפניו היכל גדול לשמש, ולואת קראו לה
היונים גם : העליאפאלים (ועיין בית-שמש), והארמיים : בית-
שמשא, ובספר (מ"א, ט' י"ח) תקרא העיר הזאת בעלת, בהזכרה
בין הערים אשר בנה חותן שלמה מלך ישראל והגדיל תפארתו ; ועד
היום יגידו יושבי העיר Baalbek, כי משולות הצנינים הנפלאים
הנראות עוד בקרבה ואשר תשתומם עליהן עין כל רואה, הן שארית
הצנינים ההם אשר בנה אוהם המלך האדיר הנזכר . ויתכן כי זאת היא
העיר בעלות הנזכרת בס' (מ"א ד', ט"ז) בין הנחלות (דמשענן) אשר
היו למלך שלמה ; והצ"ח במלת בא אשר שם נמשכת גם אליה]אמנם
החכם גיועניום ימאן להאמין שבעל-גד יהיה העיר (בעלבסק) המהוללה
בעבור כי חכונת העיר הזאת רחוקה הרבה מאד מן המקום אשר יורנו הענין אשר
נזכר שמה השם בעל-גד (יהושע י"א, י"ז . שם י"ב, ו' . שם י"ג, ה') . גם
אין כדאי לעיין בעבור זה את הכתובים לאשר שפסס תקרא בעלת (מ"א,
ט', י"ח) ופסס בעלות (מ"א ד', ט"ז) ; וע"כ דעמו שאולי יהיה בעל-גד
אחת מס' בעל חרמון הנזכר (שופט' ג', ג' . דברי הימים א' ה', כ"ג) ;
ונקראת בעל-גד על שם האליל או הכוכב יופיטר Jupiter הממונה
(להמאנינים בן) על ההלחה . Glücksgott וכן הוא אומר : העורכים
לגד שולחן (ישעי' ס"ה, י"א) וכן : בא גד (כרא' ל', י"א) [בעל

בַּעַל הַמֶּן Baal-Hamon

נוכר אך בשיר השירים, (ח' י"א), ומשם נדע כי זה היה שם לאחת מנחלת המלך שלמה — והנה כבר הגדתי לך בדברי על השם אמן. כי אחד האלילים הנכבדים אשר למזרים קראו בשם Hamon ויחכן כי אשת שלמה אשר היתה בת פרעה מלך מצרים קראה אחת מנחלות המלך אשר נתן לה לאחוזתו בשם האליל הגדול אשר נעבד בארצה ובין עמה; כי השם בעל אשר הוא שם פרטי לאליל Belus, ימלא הרב' פעמי' בלשון עבר גם כשם כללי אל כל האלילים.

בַּעַל הַצֹּר Baalhasor

עיר נודעת ממעשה אבשלום (ש"ב י"ג, כ"ג); ומשם נדע כי תכונתה היתה קרוב לנחלת מטה אפרים [או העיר אשר היה שמה אפרים, ואולי כיון הסופר פה לעיר הַצֹּר הנוכר (נחמי' י"א, ל"ג) כשם הַצֹּר לנד, והיא היתה מנחלת בנימין]. (ועיין חצור).

בַּעַל הַרְמֵן (פי"ז חרמון).

בַּעַל מְעֹן Baal-Meon

שם עיר בעבר הירדן מזרחה בנחלת מטה ראובן, ובני ראובן הסבו את שמה לשם אחר (במדבר ל"ב, ל"ח), למען הכרית את שמות הבעלים מעריהם (1), אבל כס' (דהי"א ה', ח') תזכר בשמה הראשון ובספר (יהושע י"ג, י"ז) תזכר בשם בַּיִת בַּעַל מְעֹן; וזה היה שמה שלם, כי נקראה על שם ההיכל אשר היה בקרבה לאליל מעון (2), ויחכן כי זאת העיר אחת היא עם העיר בָּעֵן הנוכרת בדברי בני גד ובני

(1) והחיתא כי נעלם מהמחבר דעת הרש"י כשם הרמב"ן בנחור הכתוב שם.

(2) וכן חרנס וינתן: ואת בַּעַל מְעֹן, וית קרתא דבלק דפגרו מתמן טעות פעור במדור במס"א.

זכני ראובן (נמד' ל"ג, ג'), כי אף היא חזרה שם אלל העיר נבו .
 זכמי הירנימוס הסופר הגולרי פמדה העיר בעל מעון עוד על
 חלה . ונקראה אז בשם Beelmaus ; וכפי עדות הסופר הזה היחה
 קרובה לעיר חשבון , ובסביבותיה נבנו מעינות מים חמים קובים
 לרפואה .

בעל פֶּרָצִים Baalpherasim

הוא שם הר בקרבת עמק רפאים אשר על פני ירושלים (ישפיה
 ק"ח, כ"ח) ; משם גבר המלך דוד על צבא הפלשתים אשר היו לרגליו
 בעמק הנזכר ; ועל כי ש ר ן משם באויביו וגם באלילים, קרא את
 שם ההר הזה : בעל פרצים (ש"ב ה', כ') .

בעל צֶפּוֹן Baal-Sephon

לדעת מקצת החכמים, זאת העיר Heropolis אשר היחה
 בארץ מצרים ; ודעתם נכונה בעיני , כי העיר הזאת היחה מיועדת
 מאת המלכים לעבודת האליל Typhon , והטי"ת והלדי"ק מחלפים
 בלשונות , כידוע . תכונתה היחה על פני ים סוף לפאת מערבה ,
 ובסביבותיה ארץ נוראה מקום לא יעלה בו כל צמח ואשר ימלאו שמה
 אגמי המים המרים ; ונכח העיר הזאת על הים חט בני ישראל בלאתם
 ממלכים (שמות י"ד, כ' . נמד' ל"ג ו').

בעל שֶׁלֶשָׁה Baalsalisa

עיר נזכרת בס' (מ"ב ד', מ"ב) , כי משם הביא חיש לאלטש
 הנביא צעת הרעב עשרים לחם וכרמל ; וכפי עדות התלמודיים היו
 סביבות העיר הזאת עוד צימיהם טובות ופריות במאד מאד ; כי כן
 יאמרו : אין לך קלה בארץ ישראל רבשל פירותיה יותר
 מ ב ע ל ש ל ש ה (פנהדרין י"ג, ח') , ולדעת הירנימוס הסופר
 הטלרי נקראה העיר הזאת בשם ב ע ל ש ל ש ה , על כי היחה
 מכוננת בארץ ש ל ש ה אשר בנחלת אפרים [ש"א ס', ד'] . אמנם
 לדעת המתרגם הכשדי והערבי יהיה ב ע ל ש ל ש ה שם לארץ
 חדרומית, ולא ידעתי טעם לזה . [וכן תרגם יונתן, ארץ שלשה,
 ארץ

ארץ שועל (ש"ח, י"ג, י"ז), וארץ תחתים (ש"כ כ"ד, ו') ארעא
דרומה, ועיין מה שכתנתי בשם ארץ תחתים].

בעל תמר Baalthamar

עיר נודעת מספור מלחמות בני ישראל עם בני בנימן אשר
בם' (שופט' כ', ל"ג); ומשם יראה כי היא הייתה קרובה לעיר גבע
אשר בבנימן.

בעלה Baala

שם עיר בארץ ישראל, אשר נפלה בגורל למטה יהודה (יהושע
ט"ו, כ"ט), ונחנה ממנו אל בני שמעון לנחלה (שם י"ט, ג'), כי היא
הנקראת בספור ערי בני שמעון (שם) בשם בָּדָה; ובספר (דהי"א
ד', כ"ט) תקרא בשם בָּדָה. והעיר הזאת עמדה בנגב יהודה על
גבול ארץ יהודה (יהושע ט"ו, ט'); וגם זהר יהודה נמצאה עיר בשם
בעלה, והיא העיר אשר תקרא לרוב בשם קרית יערים (יהושע
פ"ו, ט') [ועיין (בעלי יהודה) ולפסמים תקרא גם בשם קרית בעל
(שם ט"ו, ט')].

הר הבעלה Mons Baala

שם הר בנחלת מטה יהודה קרוב לגבול ארץ פלשתיים (יהושע
ט"ו, י"א) [ועיין הר יהודה].

* בְּעֵלֵי גוֹיִם (עיין גוים).

בְּעֵלֵי יְהוּדָה Baale Jehuda

שם מקום נזכר (שם כ"ו, ב'): ויקם וילך דוד וכל העם
אשר אתו מבעלי יהודה בו'; וכתב החכם אבארניק בבאורו,
מ"ס זו אינו יחס הגבול שממנו, אלא בא במקום הגבול שאליו, ודומה
לו ויסעו לזו מקדם (נח"א י"ג, י"א); ושיעורו לְבַעְלָה אשר ליהודה,
(כי גם בנחלת שמעון הייתה עיר הנקראת בְּעֵלָה) והיא קרית יערים.

וכן

וכן מפורש הכל (דהי"א י"ג, ו') שנאמר : ויעל דוד בעלתה אל קרית יערים אשר ליהודה .

בְּעֻלוֹת Bealoth

שם פיר [כדרום] נחלת יהודה (יהושע ט"ו, כ"ד) [וכחפרון צי"ח השמוש (מ"א ד', ט"ו)] .

* בְּעֻלַת Baalath

שם פיר בנחלת מטה דן (יהושע י"ט, מ"ד) ; אשר בנה אוחם המלך שלמה ויחזקה (מ"א ט', י"ח . דהי"ב ח', ו') . ועיין מה שכתבנו בשם (בעל גד) ; ורז"ל אמרו כי היא העיר בעלת אשר ביהודה, והקשו הפסוקים ותירלו : צי"ס של יהודה, וש ד ו ת של דן . רד"ק .

בְּעֻלַת בְּאֵר Baalath beer

עיר על גבול נחלת מטה שמעון (יהושע י"ט, ח'), והיא הנקראת צב' (דהי"א ד', ל"ג) בשם בעל לבד .

בְּעֻשְׁתֶּרָה Beesthera

שם אחת הערים אשר לחצי מטה מנשה בעבר הירדן מזרחי, ונחנה אל הלוים בני גרשון (יהושע כ"א, כ"ז), ובספר (דהי"א ו', כ"ו) חקרא בשם עֻשְׁתֶּרֶת . ויתכן כי בעת אשר ירש ישראל את ארצות עבר הירדן היה שם העיר הזאת בִּית עֻשְׁתֶּרֶת, כי היה בקרבה היכל אשר עבדו בו הגוים לאלילה Astarte ; אמנם למען הכרית את שמות האלילים מעריהם קָרְרוּ בני ישראל את שם העיר הזאת, ויעשו משם בית עשתרות השם בְּעֻשְׁתֶּרָה .

בְּצֻעֲנַנִּים vallis Besaananim (אֵלוֹן)

שם אחד העמקים בנחלת מטה נפתלי (יהושע י"ט, ל"ג), קרוצ יוד לעיר

לעיר קִדְשׁ (שופט' ד', י"א) ; ובתלמוד ירושלמי (מגילה ע', א') יקראו את העמק הזה בשם אנגייא דקדש [ובמחילה מכבוד המחבר, כי לא דק הסיב כלשון הירושלמי שם . כי לדעתם אֵלֶּיךָ בְּצַעֲנָנִים, 'יהיה שמות שני ערים, וז"ל : אֵלֶּיךָ, אֵלֶּיךָ . בְּצַעֲנָנִים, אֵלֶּיךָ דְּקִדְשׁ . לפי זה אֵלֶּיךָ, איננה שם עמק אשר עמדה שם העיר בצעננים, כי אם שם עיר לכד]. ועיי"ש .

* בִּצְיָן (פיין סנס) .

Boscath בִּצְקַת

עיר בנחל' מטה יהודה (יהושע ט"ו ל"ט) [ומשם היתה אם יאשיהו מלך יהודה (מ"ב כ"ב, א')] .

Beser, Bosor בִּצְר

אחת מערי המישור בעבר הירדן בנחלת מטה ראובן, והיא אבדלה מאת משה לעיר מקלט רולח (דב' ד', מ"ג), ואחרי בוא בני ישראל אל ארץ כנען נתג'אל הלוי' בני מררי (דהי"א ד', מ"ג) וכפי עדות התלמודי (מנחות ט', ב') היתה העיר הזאת מכוונת למול העיר חברון בדרך כנען בהר יהודה, אשר אף היא היתה עיר מקלט רולח [ויונתן מרנס : בִּצְר . בְּוִתִּירִין] .

Bosra בִּצְרָה

עיר טשנת מאוד (ברא' ל"ו, ל"ג) [וגזכרת (ישעי' ל"ד, ו') . ירמי' מ"ט, י"ג—כ"ב . עמוס א', י"ב] , אשר היתה ראש ארץ אדום ; ובסביבות העיר הזאת היה מרעה דשן ושמן, ועדרים רבים התהלכו שם, כנודע ממליצת (מכה ב', י"ב) אשר יאמר : אסף אאסוף יעקב בלך קבץ אקבץ שארית ישראל יחד אשימנו בצאן בִּצְרָה — . וגם כרמים רבים מאד היו בסביבות העיר הזאת, כאשר יורה אותה שמה (הנגזר לדעתי מפעל בצור) ; ומוזה לקחו להם הגבאים לפעמים מליאות נחמדות איש איש לפי דרכו . כמו עובדיה כנבואתו על שממון ארץ אדום וכליזנה הנורא, יאמר : אִם בּוֹצְרִים

בא

באו לך לא ישאירו עוללות? וראש מליני הנביאים בראשו
 במחזה הנבואה את אלהי כל הארץ בא מהרוג הרג רב בממלכה
 הזאת, יאמר: מי זה בא מאדום? חמוץ בגדים מבצרה?
 מדוע אדום ללבושך? ובגדיך בדורך בגת? (ישע'ס"ג)
 ודע! כי גם בארץ מואב היתה עיר בשם בצרה, כנמלא בדברי
 ירמיה (מ"ח, כ"ד) • [ולדעת החכם גיועניום, לא היתה בצרה
 מכוננת בעלומה של ארץ אדום, ואולם משכנה היה כלפון ארץ בני עמון
 נפת חורן Hauron, ואח"כ היתה ירושה לעשו. ומאשר נראה
 בס' (ירמיה מ"ח, כ"ד) שם בצרה נזכרת בארץ מואב, אין ראיה שהיתה
 עוד עיר בצרה; אחרי נודע לנו שזכבר הימים נחלפו ונשנו ערים רבים
 מידי מושל אחד לידי מושל אחר, ומממלכה לעם אחר, ובפרט הערים אשר
 היו תחת יד הממלכות הקרובות זו לזו (1)] •

בִּקְעָתָא אֶן valis Aven

היא אחת הנקעות בארם-דמשק נזכרת במלילת עמוס, יחד
 עם דמשק ועם בית-יעדן: ושבדתי בריח דמשק והבדתי יושב
 בִּבְקָעָתָא אֶן ותומך שבט מבית-יעדן - (עס א', ה'), והנה
 הידוע חמדה הארץ אשר סביבות העיר דמשק, הוא ידע גם את
 טעם הנקעות הגדולות והנחמדות המתרחבות שמה בין ההרים
 הגבוהי' המשתעפים מהרי הלזטון; ובאחת הנקעות המפוארת האלה,
 יתכן כי היה למלך ארם היכל עונג אשר התהלך שמה בעת חפלו
 להנפש משבל המלוכה, לחוות בנועם הטבע ולהתענג בתפארתה;
 ונקרא ההיכל הזה: בית-יעדן (לוסט הווי, לוסט טלחם 2) כאשר
 יקרא

(1) ועיין מה שכתב הרש"ד בנתיב"ש (ברא' ל"ו, ל"ג). ודע! כי עד היום
 מקום יש במדינת צנל נגבה לנהר פרת ושמו בצרה או
 באסרא. ואולי היא העיר בצרה הנזכרת (כאליה רכתי סוף
 פסוק ויגרם בחנן שיני).

(2) אבל כותבי המסעות יתנו עדיהן, כי כן נמלא עד היום כפר קטן סמוך
 לדמשק אשר נקראה בשם עדין. וכן העירו שסמוך לעיר דמשק,
 היתה

יקרא כן בארצותינו ההיכלות אשר למלכים מחוץ לעיר המלוכה פל
פני נאות שדי, והנה המקומות אשר טערו לחושבות מלכי הגוים
יקראו בימי קדם לרוב בשמות אלילים; ולוא יכנה עמוס את
הבקעה ההיא אשר היה זה היכל עונג למושב מלכי דמשק בשם בקעת
און, וכאשר יכנה הושע את העיר בית-אל אחרי אשר נהיתה לעיר
סקוים בחטאת ירבעם, בשם בית-און (שם ד', ט"ו. שם י', ה')
[יכן יכנה אותה (שם י', ח') בשם און לנד], ויחזקאל יכנה את העיר
און אחת מערי מלרים המפורסמות בשם און, באמרו: בחורי און
ופי בסת בחרב יפלו (שם ל', י"ד).

* בקעת און (פיין און).

* בקעת דורא (פיין דורא).

* בקעת ירחו (פיין גי העוכים).

* בקעת הלבנון *valis Libanon*

לפי דעת החכם גיועניום, הוא העמק אשר בין עמית
הלבנון להר חרמון; קרוב לראשית מהלך הירדן, מזכרת (יהושע
י"א, י"ז. שם י"ב, ו') ואיננו העמק אשר ישריד בין הלבנון לעמית
הלבנון. (פיין לבנון).

* בקעת מגידון (פיין מגידון).

* בקעת מצפה (פיין מצפה).

בָּרָד (פיין קדש).

ברותי

היתה בקעה שמה ונחמדה למרעה מאל, אשר בשם און יקרא
בערבי, וכן שם הבקעה עד היום.

ברותי Berothaj

שם עיר בממלכת לובה (שחול ב' ח', ח') , והיא העיר Barathena הנזכרת בספר חלמי המלכי בין הערים אשר במדבר ערב בשטנה העיר תדמור ; ולדעתי העיר בְּרוֹתִי אחת היא עם העיר בְּרוֹתָה המזכרת (ביחזקאל מ"ז, ט"ז) בין גבול דמשק ובין גבול חמת , כי ממלכת צובה הייתה בין דמשק ובין חמת כאשר תראה מדברי אשר אדבר על השם צובה . ומספור מלחמות דוד בם' (ש"ב ח', ח') נראה כי העיר ברותי הייתה בימי קדם עיר גדולה ואחת הערים הנכבדות בממלכת צובה . ודע ! כי בם' (דהי"א י"ח, ח') תזכר חמת העיר ברותי עיר בון . (ועיין גנל) .

ברזית Barsith

שם מקום נזכר רק פעם אחת בם' (דהי"א ו', ל"א), ונראה כי ראשית הגת השם היה באר וית או בור וית ; ואולי נקרא שם המקום הוא ברזית בעבור היו שם עלי וית הרבה . וכן דרשו בספרי (דברים ל"ג, כ"ד) , ומשם נראה שכתונתה הייתה בנחלת מטה אשר .

ברחם Barhum

שם עיר הנודעת על ידי שם אחד מגבורי המל' דוד אשר נקרא : עוזמות הַבְּרָחִי (ש"ב, כ"ג, ל"א) [ועיין מה שהערתי בשם (בחורים) וזמן מולא דבר תראה כי שנה סה המהמר] .

תברים Beerim

השם הזה נזכר בם' (ש"ב כ', י"ד) בספור הקשר אשר קשר שבע בן בכרי על המלך דוד ; ומשם יראה כי היה שם אל חבל הארץ אשר סביבות העיר אבל בית-מעבה . ויתכן כי נקרא כן על שם הברית אשר היו שמה .

ברכה

• בִּרְכָה Piscina

הוא שם תואר למקוה מים (סייד . וואסער סייד) הכלתי
עמוקה כי אם עד הברבים 1), כמו: ברכת גבעון (ש'כ, כ', י"ג),
ברכת בחשבון (שיה'ט ו', ה'), ברכת שמרון (מ"א כ"ב, ל"ח).
או יהיה טעם בִּרְכָה, בעבור יסקו שמה הגמלים אשר לא יוכלו
לשתות המים אם לא יכרעו על צד כי הם (נרא' כ"ד, י"א). וכן
מלאנו בגדעון: ומל יתר העם כרעו על בר כי הם לשתות
מים (שופטים ו', ו').

והנה במקלוע מערבית דרומית לעיר ירושלים בני בן הנס
היו יוצאות שני נחלים מן המעיין הנקרא שְׁלֵחַ, ומשם יפרדו לשני
יבלי מים אשר האחת תקרא בשם הַבְּרֵכָה הַעֲלִיּוֹנָה (מ"ב י"ח, י"ז).
ישעי' ו' ג'), או הַבְּרֵכָה הַיְּשָׁנָה (ישעי' כ"ב י"א) (ובס' נחמיה) תקרא:
בְּרֵכַת הַמֶּלֶךְ, וגם בְּרֵכַת הַשְּׁלַח (שם כ', י"ד . שם ג', ט"ו).
והנכונה השני' תקרא בשם: הַבְּרֵכָה הַתַּתְּיוֹנָה (ישעי' כ"ב, ט').
ושלמה המלך זכר גם שניהם יחד: עשיתי לי בְּרָבוֹת מַיִם כו' (קהל'
ב', ו').

בָּשָׁן Basan

הוא ארץ הרים בעבר הירדן מזרחה בין הרי חרמון להרי
הגלעד [והיא משתרעת מנחל יבוק עד הר חרמון, ולמזרח עד קנה
הגבול עד סלכה. (דברים ג', י' — י"ג. יהושע י"ב, ה'. שם י"ג, י').]
ובני ישראל לקחוהו בימי משה מידי המלך עוג אשר משל אז עליה
(במדבר כ"א), ונחנה אח"כ לחצי שבט המנשה לנחלה. והארץ הזאת
נקראת על שם הרריה אשר הם גבוהים מאד וטוראים ברום
תעופותיהם, וכאשר יקרא המשורר: הֲרֵאֵלֶּהֶם הַר בָּשָׁן!
הר

1) וכנה מדד גם כן יחוקאל הנביא את המים היוצאים לעתיד מהחמת מספן
הנית: וימד אלה ויעברני במים מי בר כיס קו'
(שם מ"ז, ד')

ה ר ג ב נ ו נ י ם ה ר ב ש ן ! (חל'ס, טו) **ו**כאשר הלבנון נודע הוא על דבר ארזיו הגבוהים במאד מאד, כן נודע הוא הבשן ע"י האלונים החזקים אשר ימלאו עליו; וראש מליני הגביאים יזכירם יחד: ועל כל ארזי הלבנון הרמים והנשאים ועל כל אלוני הבשן (ישעיה ז', י"ג) ויחזקאל במליצתו אשר נשא על צור ואשר ידמה בה את העיר הזאת אל חניה כלילת יופי ותפארת. יאמר כי למטן עשות לה תורן לקחו ארזי גבוה מן הלבנון, ומן האלונים החזקים והמעמקים אשר באו מן הבשן עשו משומים: ארזי מלבנון לקחו לעשות תורן עריך אלונים מבשן עשו משומיך (שם כ"ו, ו'). ובעמקים הגדולים והרחבים אשר בין בתרי הבשן ימלא מרעה טוב במאד מאד לעלדים, והפרים אשר ירעו שמה וישמינו מרוב טוב הם פראים למאד, והם הנודעים בספרי הקודש בשם: **אבירי בשן**—ובימי בית שני נקראה ארץ הבשן בשם **בתניא** (Batanaea), בהחלף הש"ן בת"י כנהוג בלשון ארמי.

הַבְּשׂוֹר Besor

שם נחל מים הזוכר בש' (ש"א ל', ט'), כי עבר איתו דוד עם אנשי מלחמתו בדדפו אחרי העמלקי אשר הכה את נקלג; והוא טבע מהרי יהודה אשר בנגב ארץ ישראל, ויוצא אל הים הגדול קרוב לעיר עזה אשר בארץ פלשתיים.

* בַּת רַבִּים Bath-rabim

לפי דעת החכם גיועניום, הוא שם שער אחד משערי העיר חשבון (ש"ה ו', ה'). אמנם אחרי העיון היטב במשמעות הענין שם נראה שכיון המליץ פה על רבת בני עמון; וכאשר תראה מאשר כתב המחבר על שם (רבה), ולפי זה יהיה אוראת השם **בת רבים** כמו **בת בבל**, או **בת אשורים**. (ועיין פיר המיס).

בֶּתּוּל Bethul

פיר בנחלת מטה שמעון (יהושע י"ט, ד') ובש' (דה"א ד', ל') תקרא בשם בתואל; והיא לא תחשב בין ערי יהודה.

והיי

פ. יי בִּתְרֹן (פיין בתרון).

Bitheron בִּתְרֹן

שם לחלקת ארץ בעבר הירדן מזרחה (ש"ב, ב' כ"ט) [ונקרא
כל הכנר ההוא בִּתְרֹן, על שם ניקייה הרים חוחים ומחילות עפר אשר
נמצאו שמה בכל המקום ההוא (בערגטלויסטען). וחכונת המקום ההוא, על יד
הירדן מזרחה. ואולי עליהם כיון המשורר כמליצתו לאמר: סב דמה לך
דודי לצבי או לעפר האילים על הרי בתר (שיה"ש כ' י"ז)
(דורכטניטסענע בערגע, ד"ה, רחוקה החלפערניגע בערגטלויסטען)].
ולדעת מקצת החכמים נקראה בשם הזה כל הארץ אשר בעבר הירדן
מזרחה, על כי היתה נחלקת ונתורה מאת ארץ כנען על יד נהר
ירדן; וידמה השם הזה אל השם יוניי peraea. אשר נקראה בו כימי
בית שני הארץ אשר בעבר הירדן מזרחה.

(ג) גָּבַל אוֹ גֶבֶל Gebal

עיר בגבולני הר הלצטן מערבה בשכונת העיר לור [יולדת שמראבא הכונתה היתה בין העיר מריפאלים וברוטום היא ברוזתה הנזכרת (יחזקאל מ"ז, ט"ז)]. והיונים קראו לה בשם Giblos ; ויחזקאל כי נקראה על שם תכונתה בגבולן הר, כי כן יקראו הערביים עד היום להר בשם גבל (הדומה לשם גבע בעברי). ועל שם העיר הזאת יקראו בס' (יהושע י"ג ה') כל הכנענים סביבותיה בשם ארץ הגבלי (1) . והנה הגבולים היו בימי קדם ארצות מחוכמים במלכות הצנן, והמלך שלמה העלה מהם ירושלימה לבנות שמה בבית האלהי (מ"א ה', ל"ב) ; וגם יחזקאל במליצתו על צור המעטירה יזכיר את חכמי גבל, לאמר כי אף המה באו אליה מעירם ומארצם ליסוד ולחזק את בנין תפארתה : וקני גבל וחכמיה היו בך מחזיקי בדרך (שם כ"ז, ט') [יולדת החכם גיועניום, הוא ג"כ שם תואר לארץ הרים אשר בדרומה של ים המלח (תהלים פ"ג, ח') . וכן נראה דעת התרגום המיוחס לרב"ע שחרגס בכל מקום שזכר השם שְׁעִיר (ברא' ל"ג, ג' — י"ד — ט"ז. שם ל"ו, ח' — ט') גֶבֶל־אֵי גֶבֶל־אֵ ; וכן נמצא בהעתקה השמרנית השם גבלא תמיד במקום שְׁעִיר הנאמר בכתוב . והיוני קראו לה Gebalene (2) וכפי הערביים תקרא גם היום בשם Dschehāl ולפי

1) ויונתן חרגס את השם גבלים הנזכר (מ"א ה', ל"א) ארגובליא וכן חרגס מלת לגדרים (שם כ' י"ב, י"ג) , ויחזקאל כי לדעתו ישבו מקלט מן הגבולים גם בחבל ארגב והוא מחוז נודע בדרך הכנען קרוב להרי לבנון וחמרון (ועיין חרגס) . ורחוקים ממני דברי הרד"ק בהכנת התרגום יונתן פה .

2) ואולי היא גבלן הנזכר בתלמוד (פסוקה מ"ט, ז) ובמדרש : בית הועד יהיה לזנות, והגליל יחרב, והגבלן ישום כו' (שה"ש סוף פסוק התאנה חנמיה פגיה) . ויחזקאל שחבל

יא ארץ

ולפי השערתו הוא המקום Syriasabal הנזכר (יהודית Judith, 4. 3), וכן דעת הרש"ד בנאורו לס' נחיה"ש (ברא' ל"ז, כ').

הגבים Gebim

השם הזה נזכר בס' ישעיה בין הערים אשר עבר אופן מלך אשור עם נבא מלחמתו בלכתו לאור על ירושלים: יושבי הגבים העיוו (ס"ז, ל"א) — ולדעתי מלת הגבים איננה גם בכתוב הזה שם פרטי לעיר, כי אם שם כללי אל בארות מים, כאשר במלואה בהוראה זאת בס' (מ"ג, א"ו), ובס' ירמיה (י"ד, ג' *). והנה בארות המזרח יחשבו הבארות בין הנחלות היקרות אשר לאדם וכנוד' מספורי קורות אבותינו בספר בראשית; ואדירי העם אשר יש להם מקנה רב ובורות חליצים מהלאה לעיר מושבם אשר ישמו מהם עדריהם המה יושבו להם שומרים בפאתי הבארות האלה, לכל יקרב איש זר להשקות מהם את מקנהו. והשומרים האלה הם יושבי הגבים הנזכרות במלואת ישעיה ואשר העיוו בבוז שמועת מלך אשור, מן באות שדי אל הערים; כי מדרך הפעל העיוו הוא להורות בריחה מן השדה אל העיר לעז שמה מאיד ושבר, כמו: העיוו את מקנך ואת כל אשר לך בשדה (שמות ט', י"ט): שאו גם ציונה העיוו אל תעמוד (ירמיה ד', ו').

גבע או גבעה Geba v. Gibe

עיר בנחלת מטה בנימין (יהושע י"ח, כ"ד) [יונתנה ללוים (שם ב"א, י"ז - דה"א ו', מ"ה)] - תכונתה הייתה בקלה הלפוני לנחלת המטה

ארץ ההיא נקראה בשם גבלן על שם העיר גבל אשר הייתה תכונתה שמה והנזכרת ג"כ במדרש: ר' לוי ור' יעקב גבל אי בשם ר' חנינא (קהלת פסוק: דור הולך ודור בא).

(*) וכן יקרא בלשון ארמי, בור או באר: גבא. והוא נסמך על שם גבה; כי סכיב-לבאר יעשו בני אדם מעקה גבוה, אשר יראה מרחוק בגבעה קטנה.

המטה הזה, וזהו לגבול הצפוני לממלכת יהודה אחרי החלק ישראל
 לשתי ממלכות (מ"ג כ"ג, ח' - זכרי' י"ד י'). היא היתה עיר מולדת
 שאול המלך ואף עיר מושבו, כנודע מס' שמואל הרואה; ולואת
 תקרא לפעמים בם' הזה בשם גבעת שאול (ש"א י"א, ד') - והנה
 עוד ערים אחרות בארץ כנען נקרא בשמות הנגזרים משרש גבע,
 כאשר תמצאנה גם ערים רבות בארץ כנען וסביבותיה הנקראים בשם
 דָּמָה או דָּמוֹת [אחמס מדברי ישעיה (י', כ"ט) נראה כי גבע אשר את
 מִבְּקָשׁ חִינָה גִבְעַת שְׂאוּל; וכאשר נראה ממעשה פלגש בגבעה, היה
 השם גבע נוח ההתחלפות לפעמים בשם גִּבְעָה ולפעמים בשם גבע בנימין
 (שופטים כ', י'); גם מצאנו ששם גבע הנזכר (ש"ב ה', כ"ה) נקרא בם'
 (דו"א י"א, י"ח) בשם גבעון. ועיין בנאור החכם אברניק (ש"א י"ג, ג'
 שם י"ד, י"ח) f; וזה יען כי גויי קדם אהבו לבנות את עריהם על
 ההרים הרמים ועל הגבעות הגבוהות, למען יהיה להם גובה תכונת
 העיר למעוז ביום בוא לר ואויב; כי בימים ההם לא ידעו עוד לבנות
 את מצברי הערים בחכמות ותחבולות רבות כבימינו עתה, וכן ימצא
 לרוב השם תֵּל בשמות הערי' אשר היו באשור ובבל, כמו תֵּל אַבִּיב
 תֵּל-חֶרְשָׁא, תֵּל-מֶדַח; וזה ג"כ על דבר תכונתה אשר היתה על
 הר גבוה ותלול - והערים בארץ כנען אשר נקראו עוד בשמות
 הנגזרים משרש גבע, הן:

גִּבְעָה Gibea

עיר בנחלת מטה יהודה על גבול ארץ פלשתיים (יהושע ט"ו, כ"ז).

גִּבְעוֹן Gibeon

שם עיר בנחלת מטה בנימין (יהושע י"ח, כ"ה), והנה לפני בוא
 בני ישראל אל ארץ כנען, לא היתה העיר הזאת ובנותיה הבפירה
 ובארות וקדרית יערים, תחת ממשלת מלך כשאר הערים בארץ
 ההיא, כי אם ארבעתן היו יחד קה ל ה (רעפובליק) אחת תחת
 ממשלת הזקנים; ואלה לא היו בעלת מלכי כנען אשר נוסדו יחד
 להלחם את בני ישראל, אבל השלימו עמהם וישבו בקרבם כנודע מס'
 יהושע. והגבעונים הם הנקראים בספרי עזרא נחמיה ודני' וגם
 בספר

בספרי התלמוד בשם נתינים (Nethinaei) על כי נחנס יהושע לחוטבי עצים ושואבי מים לעדת ישראל. והנה בס' יהושע (ט', ו') נאמר כי יושבי גבעון היו משכנתי החוי; והנה בס' (ש"נ כ"א, ב') נאמר: והגבעונים לא מבני ישראל המה כי אם מיתר האמורי? — ויתכן כי בעבור היות האמרי גדול ועלום במלחמא כנראה מדברי עמוס (ב', ט'), לזאת נקראו לפעמים כל שבטי הכנענים על שמו.

* גִּבְעַת Gibeath

שם עיר בנחלת מטה בנימין: וצלע, האלף, והיבוסי היא ירושלים, גבעת, קרית ערים ארבע-עשרה וחצריהן (יהושע י"ח, כ"ח). והנה לדעת כל המפרשים, חמשה ערים יש בכתוב הזה כמלא: צלע, האלף הם שתי ערים, וכן גבעת, קרית שתי ערים הם. וכן דעת המדרש רבה שמות (פ"א ט'). וראה מה שכתבתי בהערה לשם קרים יערים. וביו"ד נוסף לסימן היחס (דה"א י"ב, ג').

* גִּבְעַת הָאֱלֹהִים Collis Deus

היא הנבטה אשר אלל קרית יערים (ש"א ו', א') אשר שכן שם ארון ד' בבית אבינוד; וכן ת"י שם לגבעתא די בה ארונא דה' (שם י', ה').

גִּבְעַת אֵמָה Collis Ama

שם גבעה בשכונת העיר נִיחָ אשר בארץ בנימין (ש"נ ב', כ"ד).

גִּבְעַת גִּרְבַּ (פיין גרב).

גִּבְעַת הַחֲכִילָה (פיין חכילס).

* גִּבְעַת יְרוּשָׁלַיִם (פיין ירושלים).

גִּבְעַת הַמִּזְרָה (פיין מזרס).

גבעת

* גִּבְעַת הָעֶרְלוֹת Collis Araloth

שם מקום אשר שמה מל יהושע את בני ישראל הנאים אל הארץ, כי מלים היו כל היוצאים, וכל העם הילודים במדבר בדרך בלאתם ממלרים לא מלו; אותם מל יהושע אל הגבעה אשר היתה במקום ההוא ואשר נקראה אח"כ על שם המאורע בשם גבעת הערלות (יהושע ה', ג'), ועל אשר אמר ה' אל יהושע, היום גלזתי את חרפת מצרים מעליכם. ע"כ קרא יהושע למקום ההוא גלגל. ועיין (גלגל).

* גִּבְעַת פִּנְחָס Collis Pinhas

שם עיר בנחלת משה אפרים נהר: ואלעזר בן אהרן מת ויקברו אותו בגִּבְעַת פִּנְחָס בנו אשר נתן לו בהר אפרים (יהושע כ"ד, ל"ג) ועיין מה שכתב הרד"ק בטעם הכתוב.

גִּבְתוֹן Gibethon

עיר בנחלת משה דן על גבול ארץ פלשתים (יהושע י"ט, מ"ד), [ונתנה ללוים (שם כ"א, כ"ג)]; ומס' (מ"א ט"ו, כ"ז) נראה כי העיר הזאת היתה בלורה מאוד, כי בימי נדב בן-ירבעם לרו בני ישראל עליה, ולא עלו מעליה עוד בעת מות חלה בן-בעשה (שם ט"ז, ס"ו) [והיא עמדה עוד בימי בית שני, נזכרת בחלמוד ירושלמי (מגילה פרק ראשון דף א')]: אמר ר' יוחנן: מגִּבְתוֹן ועד אנטיפטרם ששים רבוא עיירות היו; וקטנה שבהם, זו בית-שמש. הלא הוא דכתיב: ויך באנשי בית-שמש בו' חמשים אלף איש (ש"א ו', י"ט). וכן היא נזכרת במדרש (איכה רבתי סוף פ' בלע ה'). אולם בשם בבלי (יבמות ס"ג, פ"ב. מדרש שיה"ש פסוק הנך יפה דודי. ילקים שמעוני, שיה"ש סימן תחקש"ה) הנוסח מגבת ועד אנטיפטרם בחסרון וי' נון המצוי לרוב בשמות כמו שלו מן שלוני, מגידו מן מגידון. וראה קורא נעים בס' קאמפפנדריים (להחכם ר' אפרים משה ב"ר אלכסנדר סינגער נדפס בצרלן בשנת 1831 למספר הנוגדים דף ל"א. שם קי"ח—קי"ט) שם הרכה מלין בטעם השם הזה לא לזרות ולא להכר, וגם שם מוצא כל המקומות ומי יודע אם

אם לא היה רק כמעתיק דברים מאיזה מחבר אשר קדמו? ולפלא איך נעלם
נס מהחכם דעלאנר (1) תכונת העיר גבת או גבתון אחרי אשר ידענו
כי גבתון היא עיר גדולה ומפורסמת בכתבי הקודש.

נחל גַד Torrens Gad

כן יקרא בס' (ש"ב כ"ד ה') נחל ארנון (2) (עיין ערעור) ויתכן
כי טעם הקראו בשם הזה הוא, על אשר מקורו נובע מגבול נחלת
מטה גד, ובימי דוד אשר גדלה והלליה ממלכת ישראל, גדלה ג"כ
הפארת בני האומה הזאת, ויתפשטו שמויהם על עמים פרטיים
אשר נקראו בשמות אחרים מלפנים. [ולא כן דעת החכם אבערניק
בטעם השם הזה, וזה לשונו, "יש אומרים שהנחל נקרא כן וטעות הוא, כי
ידענו שזה נחל ארנון, כמפורש בס' (דב' ב', ל"ו). והנכון כמו שתרנס
הארמי דבגו נחלא דשבטא גד. ולפי שנחל ארנון בגבול האובן,
ורק אסם קצוה לגד אשר בתיכו העיר, לכן אמר בתוספות באור בתוך הנחל
אשר בחלק גד. עכ"ל"]

גרנד

4) Reland. Paläst. lib. III. pag. 802.

(2) ולדעת החכם גיועניוס, הוא לשון נחל יבוק. ועל האי אשר
בתוכה היתה מכוונת העיר ערעור אשר על פני רבה, ואשר נפלה
למטה גד לנחלה (במדבר ל"ב, ל"ד. יהושע י"ג, כ"ה. שופטים י"א,
ל"ג) וכן דעת המחבר עצמו בדבריו על השם (ערעור), ולפלא הוא בעיני
איך דבריו כאן סותרים לאשר כתב בשם ערעור? ואולי ע"ס נפל
באן, ואולם דעתו היה לכתוב: נחל יבוק, במקום נחל ארנון הכתוב
פה. אמנם מדברי החכם אבערניק בביאורו לס' (יהושע י"ג, ט').
נראה שלדעתו הית' רק עיר אחת ששמה ערעור המכוונת על שפת נחל
ארנון. כי עדיין לא נודע לו פשר דברי החכמים האחרונים ששני
פרים היו ששם ערעור. האחת, על שפת נחל ארנון, והיא אשר
היתה לנחלה לבני ראובן. והשניה, המכוונת על שפת נחל יבוק על
פני רבה, אשר היתה לנחלה לבני גד, ואשר נקרא על שם
שם נחל גד.

גִּדְגוֹד Gadgod

שם אחת התחניות אשר חנו בני ישראל במדבר (דברים י' ו'),
ובספור מסעי בני ישראל אשר בספר במדבר (ל"ג, ל"ב) תקרא
התחנות הזאת בשם חר הגִּדְגֹד; ויראה כי גִּדְגֹד היה שם לאחד
ההרים הנוראים אשר במדברות ההמה, ובני ישראל חנו בבקע ער
(defilée) המטהלך בין עברי ההר הזה למען שכון בטח ממחיתת
לוי, והבקע הזה הוא הנקרא בשם חר הגִּדְגֹד, או בשני התעופות
משם ההר גִּדְגֹד.

ים הגִּדְגֹד (פיו ים מדין).

גִּדְעֹם Gideom

עיר נזכרת אך בספור מלחמות בנימין עם בני ישראל (שופטים
ז', מ"ה) ולא נודע מקום תכונתה.

גִּדּוֹר Gedor

שם עיר בנחלת מטה יהודה [כנהר] (יהושע ט"ו, נ"ח), ומלבד
העיר הזאת תמצאנה עוד שלש ערים בנחלת המטה הזה הנקראות
בשמות הנגזרים משרש גדר, והן: הגִּדְרָה (יהושע ט"ו, ל"ו), ובמקום
אחר היא נקראת בשם בֵּית גִּדֹר (דהי"א ב', נ"ח) גִּדְרֹת היא הנזכר
(יהושע ט"ו מ"א. וכדהי"ב כ"ח, י"ח). וגִּדְרָתִים, שם מקום בשפלה
ג"כ (יהושע ט"ו, ל"ו).

גִּדְרָה * Gadera

שם מקום נזכר בספר (דהי"א ד', כ"ג 1) ומספר (דהי"א
י"ב ד'.

4) זה לשון הגר"א ויילנא כנאורו לם' דברי הימים על הכתוב: וַיִּשְׁכְּבוּ
גִּמְעִים וגִּדְרָה (שם ד', כ"ג), המה שני הערים גִּדְרָה וגִּדְרָתִים
אשר

י"ב, ד') נראה שגם נחלת מטה בנימן הייתה עיר ששמה גדרה או גדרות .

* גִּדְרָר Geder

קרית מלך אחד מל"א מלכי כנען אשר נלחם עמיהם יהושע וילכו לאותם (יהושע י"ב, י"ג) .

* גִּדְרוֹת Gederoth

שם עיר בעבר הירדן, בארץ בני עמון קרוב לעיר רבה נזכרת בספר ירמיהו: הילילי חשבון בי שדרה עי, צעקנה בנות רבה, חגרנה שקים ספרנה והתשוממנה בגדרות כ' (שם מ"ט, ג'). ומדברי התלמוד ירושלמי משמע שהיא עמדה עוד בימי בית שני ושתכונתה הייתה כזה. כי כן דרשו: איזוהר שבעבר הירדן? תני, ד' שמעון בן אדעזר אומר כגון הרי מכזור (עיין יעזר), וגדרור (שזיעית פ' ט'. משנה ז'). גם הייתה מוקפת חומה מימות יהושע בן נון כדאמרינן: ואלו הן בתי ערי חומה כו'. תנא, גמלא בגליל. וגדרור, בעבר הירדן. וחדיד ואונו וירושלים, ביהודה (ערכין דף ל"ב ע"א). ואולי היא העיר גדרה הנזכרת בס' (דה"א ד', כ"ג). ויתכן כי במקומות כל הערים האלה היו בתחלה אך גדרות לאן; ואחרי כן נבנו שמה בתים אחד לאחד מאת הרועים, עד כי ברבות הימים נהיו לערים. וכן אמר הכתוב (במדבר ל"ב, א' — ט"ז — ל"ז) .

גוב

אשר ביהודה הנזכרים בספר (יהושע ט"ז, ל"ז) . הא) הייתה מוקפת גדר של חומה והיא הנקראת בשם גִּדְרָה. והב) הייתה מוקפת גדר אלנות סביב, ולכן נקראת גִּדְרוֹתִים כלשון רבים והיא העיר הנקראת כאן בשם נמעים; ומלת יושבי מושך עמו ואחר עמו והעם כמו יושבי נמעים ויושבי גדרה. והיושבים שמה היו בני שלה בן יהודה. פי"ט .

גוב Gob

עיר נזכרת פעמים. בספר (ש"נ כ"א, י"ח), כי שמה היתה פעמיים מלחמה לישראל עם הפלשתים; ובשאר ספרי הקודש לא חוזר עוד, ולזאת נעלם ממנו מקום הכותה. אמנם סופר דברי הימים (א' כ', ד') יספר לנו כי שתי המלחמות היו בגור; ולזאת יתכן לומר או כי לעיר גור היו שני שמות. או כי העיר גוב היתה קרובה במאד מאד אל העיר גור, ונוכל לאמור על המלחמה אשר נעשתה בין שתי הערים האלה כי נעשתה בשדה העיר גוב גם בשדה העיר גור [ולדעת החכם רעלאנדי גוב היא העיר גיבת, הנזכרת הרבה פעמים בדברי חכמינו ועיין מה שכתבתי בנעול דעתו בשם גבתון].

גוזן Gosan

שם נהר בארץ מדי אשר על שפתו הגלה מלך אשור את מקלט עשרת השבטים (מ"נ י"ז, ו'. שם י"ח, י"ח. שם י"ט, י"ב. ישעיה ל"ז, י"ב); והוא נובע מבין הרי אררט ויוצא אל ים הכספי [חיים קחסיטט מעער]; והארץ אשר סביביו תקרא בס' תלמי המלרי בשם Gauzanitis. [וכעת שמה קושן והוא מכל ארץ בארם נהרים (Mesopotamien), אשר על שפת נהר חיבור (פְּבֹר) Chaboras, אשר פי הנביאים יקבנו בשם נְהַר גִּזְזָן. ר"ל נהר חיבור (כבר) הסובב את ארץ גוזן, ורק (כדפי"א ה', כ"ו) הפריד הכתוב בין תְּבוֹר לנְהַר גִּזְזָן, כאלו ה' דעת הכותב ששם הנַהֵר הוא גִּזְזָן ולא תְּבוֹר 1] והנה

- 1) ובחלמוד בבלי, דרש רבי חנא בר כהנא, מאי דכתיב: ויגזם בחלח ותבור נהר גוזן וערי מדי (מ"נ י"ח, י"ח), חֲלַח וז' חלוון. תְּבוֹר, וז' הדייב. נְהַר גִּזְזָן, וז' גיזוק. עֲרֵי מְדֵי, וז' חמדן וחברותיה. ואמרי לה וז' ניהוונד וחברותיה. מאי חברותיה? אמר שמואל וז' כרך מושבי, חומסקי, ורומקי (קדושין ע"ב, א'). ובמסכת יבמות, הגירסא: ערי מדי, וז' חמדן וחברותיה, ואמרי לה וז' ניהר נו', מושבי, חידקי, ורומקי (שם י"ו, א').

יב

והנה מלאנו שם היחס : בני השם הגיווני (דה"א י"א, ל"ד),
והוק להאמין שהיה מארץ גוון שלפנינו, הדחוקה מאד מארץ ישראל. ואולי
היה שם העיר גיוון, כמו מן שדרה שידני. רק לא נדע איפה היתה
תכונת המקום].

גוים

השם גוים אשר כפי ראשית הנחתו כלשון עבר הוא שם כללי
אל כל עם ועם, הוא מורה לפעמים אך על בני נכר, כענין שם
Barbaros כלשון יון. והנה מלאנו לפעמים בספרי הקודש מלת
גוים נספחת אל שמות מקומות ידועים, והן : גליל הגוים (ישעיה
ח' כ"ג), גוים לגלגל (יהושע י"ב, כ"ג) חרשית הגוים (שופט' ד', כ').
ולחיות כי שלשת מקומות האלה יחד היו בחבל הצפוני מארץ כנען,
יחכן לאמור כי חלק גדול מהחבל הזה הטוגע בקצהו המערבי עד הים
החיכון לא נושב מעולם מבני כנען, כי נכרים באו שמה מעבר הים
ויירשוהו; ולזאת הוסיפו הכנענים (אשר לשונם היתה שפת עבר)
מלת גוים אל המקומות ההם בארצם, כי נושבו מעמים נכריים אשר
לא היו ממולדתם וממשפחתם. ולדעתי גם תדעל מלך גוים הנזכר
בקורות אברהם (בראשית י"ד, א'), הוא היה המושל על החבל הצפוני
בארץ כנען [ויחכן כי אליהם כיון ג"כ ישעיה הנביא במליצתו על מלכת
מואב לאמור : בערי גוים הלמו שרוקיה (שם ט"ז ס') ומרגומו כל"א
(ד"א) ומרגומו העררן גויס' (ס')].

גור (פיין יולפס).

גור בעל Gur Baal

שם אחת מערי הערביים מזכרת (דה"ב כ"ו, ז').

גור Geser

היא היתה אחת מערי המלכים אשר בארץ כנען (יהושע י', ל"ג).
שם י"ב י"ב), ונפלה למטה אפרים לנחלה (שם ט"ז, ג'—י') [ונתנה
ללוי (שם כ"א, כ"א), ושמה הנה דוד את הפושטת (ש"ב ה'כ"ה). דה"א כ', ד'
ותכונת

ותכונת העיר היתה קרוב לבית-חרון התחתון מזרחה, ואל ים התיכון מערבה. פרעה מלך מצרים לבדה מיד פלשתים ויתן אותה שלוחים לבחור אשת שמה (מ"א ט', ט"ו — י"ז), ושלמה בנה אותה לעיר מכזר. ובימי בית שני החזיק שמעון החשמונאי את חומת העיר, ויכן אותה לעיר מזר ועיין גוב].

* גַּזְרָה Gasra

שם עיר הקרובה לגבעון אשר שם הכה דוד את מחנה פלשתים (דה"א י"ד, ט"ו). ויתכן שהיא העיר גַּזְרָה הנזכר לעיל ותכונתה היתה בגבול המערבי אשר לאפרים, קרוב לבית חרון התחתון; ושלמה מלך ישראל בגאה ויחזקה אחרי אשר נחרבה ע"י המצריים, ופרעה מלך מצרים אשר התחתן עם שלמה נתן את העיר הזאת שלוחים לבחור אשת שלמה (מ"א ט', ט"ו — י"ז).

* גִּרְיָ אוֹ גִּרְזִי Gisri v. Girsi

שם אומה היושבת בין הגשורי והעמלקי קרוב לארץ פלשתים (ש"א כ"ו, ח'). ואולי הם אנשי גזר אשר לא נכבשו ע"י אפרים כאשר נאמר (יהושע ט"ז, י'. שופטים א', כ"ט), (ועיין הר גריונים).

* הַגִּיא Vallis

שם אחת-התחניות אשר חנו בני ישראל במדבר, קרוב להר פסגה בגבול מואב מול בית-פעור (במדבר כ"א, כ'). דברים ג', כ"ט. שם ט' ד', מ"ו).

* גִּיא הַמֶּזֶן גֹּג Vallis Hamon Gog

שם מישור אחד אשר שמה יפלו שדוד מלכי גוג ומגוג לעתיד ופי הכבד יחזקאל יקבצו בשם גִּיא הַמֶּזֶן גֹּג (שם ל"ט, י"א), והעיר אשר תהיה סמוכה לגיא ההוא תקרא בשם המונה (שם ט"ז). ועיין (גי העברים).

גיא

* גֵּיא הַחַרְשִׁים (עֵין אֵשׁ) *

גֵּיא הַנּוֹם , Gehinom , Gehennam

בן נקרא (נחמיה"א ל') העמק אשר ממזרח לעיר ירושלים בלפון עמק יהושפט , ולפעמים יקרא גֵּי או גֵּיא בֶן־הַנּוֹם (ירמיה' , ל"ב . סס י"ט , ב'—ו') , ולפעמים גֵּי בְּנֵי הַנּוֹם (מ"ב , כ"ג , י') [יורק סעס אחת יכנה הנביא את המקום ההוא בשם הנביא לבד : ראי דרכך בְּגֵיא (ירמיה' ב' , כ"ג) ;] ושמה העבירו עובדי המולך את בנייהם ואת בנותיהם באש , (עֵין תופת) . והעמק הזה הוא ארוך ולר מאד ; ועל אשר בערו שמה מדורות אש לשרוף את גויות הבגנים האמללים . הושאל בימי בית שני השם גֵּי־הַנּוֹם להמון בני ישראל (וגם לנוצרים אשר מִסְדֵּי אֲשׁוֹנָתָם הִיוּ כֻלָּם מִבְּנֵי עַמּוֹנוֹ) לכנות בו מקום המשפט אשר ישפטו שמה הרשעים אחרי מותם , וכאשר יכנו בשם גֵּן־עֵדֶן המקום הנחמד והנעים אשר יתענגו שמה הַלְדִיקִי־בְעִילֹם הנלחי—והנה החלק המערבי מן העמק הזה הוא אשר נקרא בימי בית שני : חֶקֶל־דְּמָא (Acaldama) שדה הדם ; והוא נודע אצל הנוצרים .

* גֵּיא הָרִי , גֵּיא הָרִים *

שם תואר נבואי (וישכח/ליטער נחמס) אל הר הזיתים אשר על פני ירושלים מקדס 1) ; את אשר יהיה ממנו באחרית הימים אחרי יבקע : ונסתַּחֲיֵא הָרִי , כִּי יֵגִיעַ גֵּיא־הָרִים אֶל אֶצֶל (זכריה י"ד , ה') . ולדעת ידידי החכם ר'מרדכי נאמאנוואהן מוילנא בבאוריו לכתבי

4) ואשר נראה לי בטעם הכתובים שם , שדעת הנביא במליצתו היה אשר ביום ההוא יתחלק הר הזיתים מסחד ד' ומדבר גאון עיון , לשלשה חלקים ב תי שוים ; ראשונה יבקע : מחציו מזרחת וימה , ר"ל מ א מ צ ע י ו יתחלק לשני חלקים שוים למזרח ולמערב , ולפי שעמק הגיא ישתרע על פני כל אורך ההר ההוא לכן יכניה בשם : גֵּיא גְדוֹלָה מְאֹד . ואחרי כן ימוש אחד משני חלקי ההר הזה עוד לשני חלקים , חולם אופן החלוקה הזאת תהיה מ צ פ ו ן גדרוס

לכתבי הקדש אשר עודם בכתובים עמדו . יהיה גיא־הרי , וגיא־
הרים שניהם שם מקום אחד , וז"ל , והנה דעת כל המפרשים ידוע
" (ועיין בזאור הפערט יו"ט ראשון דסכות להחכם ר' זאב היידענהיים) .
" ולולי ראיתי ביוסיפון לרומיים (ספר ט' פרק י"א) ; ואשר כתב
" אחריו האדומי בפירושו הנזכר בס' מאור עינים מאמר קול
" אלהים (מאנעבא דף ח') , אז אמרתי כי שעור הכתוב כן הוא :
" ונסתם גיא־הרי (ניסו אל נפשם משחד הרעש אל המקום אשר
" יקרא גיא־הרי) , כי יגיע גיא־הרים (כי כאשר יגיע הגם בפחד
" ובהלה אל : גיא־הרים , לא ישקוט עוד ולא ינוח עד כי משם
" ינום הלאה) — אל אצל (אולי שם ירוח לו משחד ובהלות הרעש) ,
" וגכון הוא גם לפי פיסוק הטעמים ואין השינוי הקטן מן גיא־הרי
" אל גיא־הרים שזה בנוך הפשט הישר והגכון אשר הוא בנפש —
" בלי לכת בגדולות ובגפלאות ומעשיות קדמוניות " עכ"ל .

גיא־יפתח אל Vallis Jephthah El

שם לגיא , על הגבול אשר בין נחלת מטה זבולן לנחלת מטה
אשר (יהושע י"ט , י"ד) . גיא

לדרום ; וזה הוא שאמר הנביא : וּמִשְׁחֵי הַהָר צִפּוֹנָה
וחציו נגבה (זכריה י"ד , ד') . ולפי שחלוקת חצי ההר לפונה
ונגבה תהי קטנה מן החלוקה הראשונה אשר תחלק ברגש את הר הזיתים
כלו , לכן שנה הנביא ג"כ לשונו לאמור : וּמִשְׁחֵי הַהָר צִפּוֹנָה
תחלה ונגבקע ; ואחרי ידענו כי יחלק הר הזיתים לשלושה
חלקים , ושני גאיות יפרידוה , נבין היטב ג"כ מלינתו : ונסתם
גיא־הרי (יכנה כן את הגיא הקטנה המפרדת בין שני חלקי חצי
ההר אשר נחלק לפונה ונגבה) , ר"ל תחלת נוסס תהיה אל
הגיא הקטנה הזאת , ודרך הגיא הזאת ינוסו עוד הלאה
לאורך הגיא הגדולה אשר בין מורח למערב ואשר
פי הנביא יקנו בשם : גיא־הרים (לפי שהיא כוללת את כל אורך
הר הזיתים) . ודברי עולים כמעט בקנה אחד עם דעת ידידי
אשר הזכרתי למעלה .

• גִּיא מֶלַח (פִּינ מלח) •

*** גִּיא הָעֵבְרִים Vallis Abarim ***

שם מקום נזכר במליצת יחזקאל כנבואתו על מפלת גוג : גִּי
הָעֵבְרִים קדמת הים וחסמת היא את הָעֵבְרִים וכו' וקראו גיא
המון גוג (שם ל"ט, י"ח). ותרגם יונתן : בחילתא מגיוותא מרגת
ים גינוסר וסמכא היא לתרין טוריא, והנה לדעת יונתן פה
שתרגם : גיא העברים, חילתא מגיוותא, יהיה טעם גיא
העברים כמו עיי העברים (נמדבר כ"ח, י"ח), כי כן תרגם שם :
משרא מגיוותא, והמה הרי העברים הזכרים בספר במדבר :
ויסעו מהרי העברים ויחנו בערבות מואב על ירדן
יריחו (שם ל"ג, י"ח), כי צקעת יריחו יהיה מקום
המאורע. וכן דרשו חז"ל על הכתוב : ויראהו ה' את כל הארץ
בו, ואת הכבר בקעת יריחו (דברים ל"ד, ג') : מלמד
שהראהו גוג וכל המוכו שעתידין לפול צקעת יריחו
(ילקוט שמעוני בשם הספרי).

• גִּיא הַצְּבָעִים (פִּינ לנמים) •

*** גִּיא צִפְתָּה Vallis Sephatha ***

שם גיא בארץ יהודה בקרבת העיר מרשה (דכו"ז י"ד, ט').

גִּיחַ Giah

שם אחת מערי בנימן בשכונת העיר גבעון (ש"ב כ', כ"ד).

גִּיחֹן Gihon

הוא עין מים אשר נבעו מימיו לפני העיר ירושלים, וחזקיה
מלך יהודה סגס את מולאו העליון ויישרם במחילות מתחת לארץ אל
עיר דוד (דכו"ז ל"ב, ל') ; ועל שפת המעין הזה נמשח שלמה במטות
המלך דוד אביו למלך על ישראל (מ"א ח', ל"ג) — והנה גם אחד
מארבע

מארבע הנהרות הנפרדים מן הנהר הגדול היוצא מארץ עֶדֶן, נקרא בשם גִּיחוֹן (בראשית כ', י"ג); וכדברי על השם עֶדֶן, אדבר גם על הנהר הזה ואודיעך איפו תמלאנו כיום.

Gilboa גלבֵעַ

שם הר בארץ כנען [כנחלת משה יששכר], המצוק מנגב להר סבור ונודע ע"י מפלת שאול ושלשת בניו אשר נפלו שמה חללים (ש"א כ"ח, ח'. שם ל"א, א'); ונודע עוד יותר על ידי הקינה הנחמד' אשר קוּן דוד על מפלת שאול ויהונתן: הֲרִי בְּגִבֵּעַ! אֵד מִל וְאֵל בְּמִד עֲלֵיבָם! — (ש"א ח', כ"א), וכפי עדות מקצת חכמי הגזרים, נמלכה עיר קטנה על ההר הזה אשר נקראה אף היא בשם גלבֵעַ; ועל זה יעיד גם הבי"ת אשר לפני שם גלבֵעַ אחר מלת הרי בקינה הנזכרת. והנה ה"א הידיעה המחוברת חמיד אל שם גלבֵעַ, היא תורה אותנו כי השם הזה מורכב הוא (לטעם הנעלם כעת ממנו) מן שמות כללים גִּל-בֵּעַ * כמו השם גלעד המורכב מן השמות גל-עד [ולדעת החכם גיועניום]

(*) להביך זאת אעתיק הנה לפניך את אשר דברתי על הענין הזה בספרי בִּית-הָאוֹכֶף, והוא „ כלל גדול אמרו המדקדקים בשם עֵשׂ סרטי, כי לעולם לא חבוא בו ה"א הידיעה, והנה נגד הכלל הזה נמצאו שמות פרטים רבים במקרא הנא' בה"א הידיעה; והמדקדקים חשבו כלם לזרים. אבל באמת רבים מהמה אין בהם דין זרות; כי כאשר נשכיל נמצא שמות פרטים רבים במקרא אשר על פי ראשית הנחמס כלשון שמות כללים המה. עד"מ מִצְפָּה הוא שם עֵשׂ כללי לכל מקום גבוה אשר משם ניכל לִצְוֹת למרחוק, ואחרי כן נעשה שם עֵשׂ פרטי אל עיר אחת מערי יהודה העומדת בגובה ההר; ולואת יבוא במקרא בה"א הידיעה (יהושע ט"ז, ל"ח), כי כאשר נדבר מן העיר הזאת, אזי נבדיל בדברינו את הַמִּצְפָּה הזה משאר המצפות אשר בעולם, ולואת משפטה לכוא בה"א הידיעה, כי דוע. וכן בְּרָמָד הוא שם עֵשׂ כללי לכל חלקה טובה המוסיאה רב חנוכות, ואחרי כן נעשה שם עֵשׂ פרטי אל הר אחד בארץ ישראל

פל

גיועניום יהי גלבע השם מורכב מן גל-גבוע (שפרודעלנדע קוועלט),
וראה מה שכתבתי בשם עין (ד)]

Gilgal גלגל

שם מקום בעבר הירדן מערבה אשר חנו שם בני ישראל צבוא'
אל ארץ כנען , והוא בקצה מזרח ירחו (יהושע ד', י"ט . שם ה' , ט' .
שם ט' , ו' . שם י' , ו' . שם י"ד , ו' . שם ט"ו , ז') . שמה צו בני
ישראל אחרי כן עיר אשר נקראה חף היא בשם גלגל והגודעת מאוד
מספרי כהצי הקודש ; כי בקרבה המליכו בני ישראל את שול לפני
ד' (שמואל א' י' , ח' . שם י"א , י"ד . שם י"ג , ד' — ט' . שם
ט"ו , כ"א — ז"ג) , ושמה נזעק העם אחרי שול מפני הפלשטים ,
גם

„ על דבר פרוי וטובו ; כי הוא כנן אלהים מלא נפנים וזיתים רבים ,
„ ועליו יאמחו עני כל פרי הנחמד למראה וטוב למאכל , ולזאת יבא
„ במקרא זה"א הידיעה וכמו אל הר הכרמל (מ"ב ב' , כ"ה) ;
„ והשתכל נא במליצת ישעיה (י' , כ"ה) , כי בספרו מסעות מלך אשור
„ דרך ממלכת יהודה יאמר בא על עית עבר במגרון וכו' ,
„ כל שמות הערים בלי ה"א הידיעה כדן שם עזס פרטי עד כואו אל
„ רמה , יאמר : חרדה הרמה זה"א הידיעה (וזה יען כי שם
„ רמה הוא שם כללי לכל מקום רם וגש , כמו והעשי רך
„ רמה בכל רחוב (יחזקאל ט"ו , כ"ד) , ואעידה לי עד על
„ הדבר הזה גם מלשונות העמים ומקריאה שם העיר האג אשר בארץ
„ האללאנד ; כי שם האג כלשון האללאנדי הוא שם כללי אל משוכת
„ חדק כשם (העקע) כלשון אשכנז וכשם (haye) כלשון ארפתי ,
„ ואחרי כן נמשה שם פרטי לעיר הנזכרת לסבה ידועה . והנה כאשר
„ ידובר בלשונות העמים מן העיר הזאת , ידובר ממנה בלשון הידיעה
„ [חין בעשטייטשטן פֿרטיקו] , עד"מ (ער קענט פֿעט העג , ער רייט נאך דעם
„ העג) , וכן בשאר הלשונות , ובהיות כי אין בדינו פחה מלשון עבר ,
„ כי אם מה שנמצא ממנה בעשרים וארבע ספרי הקודש ; לזאת חסרנו
„ כמה שמות כללים אשר הורגלו לפנינו כלשון הזאת , והנעלמים
„ כמה ממנו מהסרון ידיעת הלשון על שלמותה “ עיכ .

גם היא היתה לפעמים מושב אלישע הנביא (מ"ב ד', ל"ח) [זמן מאוחר
שהיתה לפעמים מקום טעור לצבונת אליהם (שופטים ג', י"ט. הושע ד',
ס"ו. שם ס', ט"ו. עמוס ה', ה').] והנה גם בין ערי המלכים אשר
הכה יהושע תזכר עיר גלגל (יהושע י"ב, כ"ג), ורעותיה יקנעם,
דוד, תרצה, הנזכרות אלה, תגדנה עליה כי תכונתה היתה בלפון
ארץ כנען, וכן תמיד עליה מלת גלים הנספחת אליה (עין גוים),
[והוא השם גלגל הנזכר (דברי' י"א, ל'), שהוא מערבי לירחו וקרוי לשם
ולאולי מורה]; ובימי הירגיומים הסופר הנוצרי, נמצא עוד בלפון
ארץ ישראל עיר אשר נקראה בשם Galgalis.

גלה Gilo

עיר בנחלת מטה יהודה [י"ב] (יהושע ט"ו, כ"א). והיא היתה
עיר מולדת אחיתופל הגלילי [ועין דוד (ש"ב ס"ו, י"ב)].

גלון ו גולן Galon v. Golan

עיר בארץ הכנען בחצי מטה מנשה ואחת מערי המקלט בעבר
הירדן (דברי' ד', מ"ג. יהושע כ', ח'), ונתנה אח"כ מאת בני מנשה אל
הלוים (שם כ"א כ"ו); וכפי עדות התלמודיים (מנחות ט', ב') היתה
העיר הזאת מכוננת למול העיר קדש בארץ כנען בהר נפתלי, אשר
אף היא היתה עיר מקלט רוצח. ובימי בית שני נקרא על שם העיר
גלן, כל חבל הארץ סביבותיה בשם גולנאי (Gaulanitis).
[ויונתן מרגס: גלן, דברא].

גליל

השם הזה הנגזר משרש גלל המורה על הקוף וסבוב, הוא שם
גללי בלשון עבר אל מחוז או פלך, כי הוא יקוף מסביב את האדם
השוכן בקרבו, וכשם בפר אשר לפי ראשי'הנחתו יורה על עגת לחם
עגולה, וגשאל להורות בלשון עבר גם על מחוז או פלך (וכמוהם השמות
קרייז, בעזירק (הנגזר משם לירק) בלשון אשכנז) אמנם הגליל ימצא

בספרי

יג

בספרי הקדש גם כן כשם עלם פרטי אל מסמך דעו בלפון ארץ ישראל, והוא הנקרא בס' (מ"ח ט', י"ח) כשם ארץ הגליל Galilaea [וכן הוא אומר שם: אז יתן המלך שלמה לחירם עשרים עיר בארץ הגליל. וגם' (מ"ב, ט"ו, כ"ט) הוא נקרא כשם הגליל; וכן הוא אומר: ואת הגליל כל ארץ נפתלי ויגלם אשורה]. והמחוז הזה היה בימי בית שני אחד משלש החלקים *) אשר נחלקה אז בהם נחלת ישראל. ים בגרת הגביל אותו מזרחה והים האחרון מערבה, ונכללו אז בו נחלת שבטי יששכר, זבולן ונפתלי וחלק מנחלת שבט אשר; ונחלק אף הוא לשני פלכים: גליל העליון. וגליל התחתון (**). ומספרי הגלילים נדע כי בני ארץ הגליל היו בימי בית שני עס לא צינות ועלני שפה (וכזה נדע גם מדברי התלמוד פירושין נ"ג, א'), ושם הגלילי היה בימים ההם שם בזיון ומרפה בין היהודים, אשר קרא בו איש את רעהו ברעותו לנאלו ולהכעיסו. [ועיין כשם (יהודה)].

* גלילות Gliloth

שם עיר בנחלת מטה בנימין, נזכרת מעלה אדמים (יהושע י"ח, יז).

גלים Galim

שם אחת מערי בנימין, נזכרת בספר (ישעיה י', ל') בין הערים אשר עבר בחוקן מלך אשור עס חילו בלכתו ללבוש על ירושלים; ומן העיר

(*) יהודה Judaea, עבר הירדן Peraea, והגליל Galilaea.

(**) כפי עדות יוסף בן מתתיהו הכהן סופר מלחמות היהודים, נקרא החלק הצפוני מן ארץ הגליל (נחלת אשר ונפתלי) גליל העליון, והחלק הדרומי ממנה (נחלת יששכר וזבולן): גליל התחתון; וכמשה (שביעית פ"ט, מ"ב) יאמרו: כל שאינו מגדל שקמים גליל העליון, וכל שהוא מגדל שקמים גליל התחתון [ועיין מה שכתבתי בהקדמה].

העיר הזאת היה פלמי בן-ליש אשר נתן לו המלך שאל את מיכל בתו אחרי הכריחו את דוד מעליה (ש"א כ"ה, מ"ד).

Gilead גִּלְעָד

שם הר בעבר הירדן מזרחה [גדרומה של נחל יבוק], אשר נקרא כן מאת יעקב אבינו בשוכו מפדן ארם כפי עדות כותב תורתינו (ברא' ל"א, כ"א—מ"ח. שיה"ש ד', א') [וכן מלאנו שם שיר נקרא גִּלְעָד (הושע ו', ח') עיין יבש גלעד], ובו נכללו ההרים אשר בין הרי הבשן ובין הרי העברים; ועל שמו יקרא חבל הארץ ההיא בספרי הקדש הרבה פעמים בשם ארץ הגלעד ונפל מקלתו אל מטה גד (יהושע י"ג, כ"ה) ומקלתו אל חזי מטה מנשה לנחלה (במד' ל"ב, מ'. דב' ג', ט"ו). [וכן מצינו כוללת את כל חלקת ההרים המשתרעים בין יבוק הנחל לנחל ארגון (אשר נקרא היום Helka); והיא הארץ אשר נתנה לבני גד ולבני ראובן לנחלה והבשן תנכל בה (במד' ל"ב, כ"ו—כ"ט - ל"ט. דברי' ג', י"ב. יהושע י"ב, כ' - ה'. שם י"ג, י' - ל'. עמוס ג', י"ג), ולכן יזכיר הנביא לפעמים את השם גלעד, תחת אשר היה לו לחמור: ארץ ראובן וגד (תהלים ס', ט'. שם ק"ט, ט'), ותחת ארץ גד לבד (שופטים ה', ט"ז - י"ז). ולפעמים כתיב: ארץ גד לבד, וארץ הגלעד לבד: ועברים עברו את הירדן ארץ גד, וגלעד (ש"א י"ג, ו').] אמנם לפעמים יקראו בספרי הקדש כל ארצות עבר הירדן אשר ירש ישראל בשם ארץ הגלעד, כנמלא בדברי משה אשר אמר: אם יעברו בני גד וכו': ונתתם להם את ארץ הגלעד לאחזה (במד' ל"ב, כ"ט), וכן יאמר המספר בספר (שופטים כ', א'): ותקהל העדה כאיש אחד למדן ועד באר שבע (זו ארץ כנען) וארץ הגלעד [ואז], היא כוללת בה גם את ממלכת עוג בִּבְשָׁן, וכן נאמר: ויעל משה כו' ויראהו ד' את כל הארץ, את הגלעד עד דן כו' (דברים ל"ד, א' 1).

גמזו

1) והנה אטתיק לפני כל קורא משכיל דעת החכם יש"ר בבאורו החדש על התורה למען הקל מעט משה התנגדות הכתובים, ו"ל" וירתן משה

Gimao גִּמְזוּ

שם אחת מערי יהודה, ובימי המלך אחז כפשוט פלשתיים על ערי השפלה והנגב, לכדו גם את גִּמְזוּ ובטותיה (דהי"צ כ"ח, י"ח). ולדעתי עמדה העיר הזאת עוד בימי בית שני, וממנה היה נחום איש גמזו הנזכר לפעמים בתלמוד [והיא נזכרת עוד הפעם במדרש איכה רכתי פסוק: סלה בל אבירי, ח"ר אבא בר כהנא: בבר גמזא, לוחין לסעתי, סרקי].

* גַּמְדִּים Gamadim

שם אומה אחת מזכרת רק פעם אחת ביוזקאל (כ"ו, י"א). נלאו כל המזבירים לבוא עד תכונת הוראת השם הזה בלשון עברי; והנכון לפי המשך הכתובים ומספר שמות ראשי לאומים שונים המוזכרות

„ משה את הגלעד למכיר בן מנשה (כמדבר ל"ב, מ'),
 „ כאן יראה שנתן לכני מנשה כל הגלעד, וכמו שאומר בירקוס אחר:
 „ ולמכיר נתתי את הגלעד (דברים י"ג, ס"ו); אמנם הפך מזה
 „ כתוב: לבני גד, ויהי להם הגבול יעזר וכל ערי
 „ הגלעד (יהושע י"ג, כ"ה), הרי שכל הגלעד היה לכני גד?
 „ ויותר מזה יקשה כי כאן יראה שארץ גלעד נכללת בממלכת סיחון,
 „ אבל במקום אחר כתוב: מערוער אשר על שפת וכו' עד
 „ הגלעד (דברים כ', ל"ו) משמע מזה שגלעד היה
 „ מלכות סיחון ולא כל ארץ הגלעד בכלל? לזה יתכן לאמר
 „ כי שם גלעד יאמר על שני פנים, כל ארץ סיחון אשר נעבר הירדן
 „ נקראת לפעמים בשם כללי גלעד, אך ע"ד פרט לא נקרא גלעד
 „ רק המחוז שבין בשן לערוער; ואע"פ לי פסוק אחד שבו נמלא
 „ שמי ההוראות האלה לשם גלעד יחד, והוא: מן הירדן
 „ מזרח השמש כל ארץ הגלעד (הוא השם כללי) הגדי
 „ והראובני והמנשי מערוער אשר על נחל ארגון
 „ והגלעד (הוא השם סעי') והבשן (מ"ב י', ל"ג), וזה
 „ נר"ו עכ"ל.

המזבחות הנה, לעומת ראשי האומות המזבחות בם' הזה שנית (שם ל"ח, ו'); ; יהיה טעם השם גִּמְרִים כמו גִּמְרִים (עיין גומר) בחלק הדל"ת בר"ש (המלוי לרוב בכתבי הקדש כמו דְּרָגִים (כר"א י', ד') דְּרָגִים (דה"א ח', ו'), וכדומה). ואפשר לומר שגם יונתן בחרגומו כיון לזה, באשר תרגם: גמדים, קפודקאי (Kappadozien).

* גִּמְרִי Gomer

הוא הבן הבכור ליפת בן נח, אחי מגוג ואחי אשכנז. ריפת ותוגרמה (בראשית י', ג'). ובספר (יחזקאל ל"ח, ו') נזכר גִּמְרִי בן לאומי פרס, בוש ופוט, ובית-תוגרמה. והנה לדעת החכם וואהל, יהיה גמר אבי הממלכה, אשר פי הארמעניער (ראשית גוי אשכנז) יקבנו בשם Kappadozien (ובלשון חז"ל קפודקאי) (עיין גמדים) והיא ממלכה אחת קרובה לארמעניא הגדולה, ונהר פרס עובר בתוכה, והיא בחלק אוזי"א סמוך להרי אררט (ועיין אררט). ולדעת חז"ל (יומא י', א'): גמר, זו גרמניא. כי באמת מדינת ארמעניען (הוא גרמניא או גרמניא הנזכרת בדברי חז"ל ובתרגומים) היא ממלכה גדולה, רחבה וגסה למעלה הכוללת בתוכה מחוזות הרבה (כאשר העיר ע"ז המוזכר בשם אררט), אשר שמה טשזו כל זרע גומר ומגוג אשכנז ריפת ותוגרמה, ורק שונים הם בשמותיהם ללשונותם. אמנם כלם בני ממלכה אחת הנה הנקראת בשמה הכללי ארמניען; ואשר כללה לפניו בתוכה חלק גדול מארץ אפריק"א וראש אחד מארץ אוזי"א (ולכן שונים הם ג"כ דעות המתרגמים בהעסקת שמותיהן לאומותם); ובתרגום המיוחס לרב"ע (בראשית י', ב') (ובכ"ר פ', ל"ז) תרגמו: גמר ומגוג, אפריקא, וגרמאניא. ודעת החכם גיועניום טסה שגמר הם הגימערירער (Kimmerier) השוכנים עתה בחצי האי קרים.

גֵּאָה Goa

שם אחת הגבעות אשר בסביבות העיר ירושלים (ירמיה ג"א, ג"ט); ולדעת מקצת החכמים זאת היא הגבעה אשר נקראה בימי

זימי בית שגיי בשם גלגלחא * (Golgotha) והנודעת מאד אלל הנולדים .

גַּעַשׁ Gaas

שם הר במטה אפרים קרוב לעיר תמנת סרח , אשר נקבר שמה יהושע בן נון (יהושע כ"ד , ל' . שופטים ב' , ט') ; והנה בספר שמואל ב' , כ"ג ל' . דהי"א י"א , ל"ב) תזכר ג"כ עיר בשם גַּחְלִי גַּעַשׁ ויתכן כי העיר הזאת היתה בקרבת מבועי מים היורדים מן ההר הזה [וכאשר באר לנו המחבר בעמנו בשם (אבל) כי השם נחר יורה גם על עמק ומישור . יתכן יותר שלכן נקראה העיר בשם גַּחְלִי גַּעַשׁ לפי שמכוננת היתה לרגלי ההר געש כנח ל] .

גבעת גַּרֵב Colis Gareb

שם אחת הגבעות בסביבות העיר ירושלים , נזכרת בדברי (ירמיה ל"א , ל"ט) ; ומשם נדע כי הגבעה הזאת היתה במערב העיר ירושלים למול שער הפנה אשר במקטע לפינות מערבית לעיר דוד . כי כן יאמר הכנזי' הזה שם : הנה ימים באים נאם ה' ונבנתה העיר לה' ממגדל חננאל ועד שער הפנה ויצא עוד קו המדה נגדו על גבעת גרב וכו' . [וכן היא נזכרת בדברי נפטיה : והיה ביו' ההוא נאום ה' קול צעקה משער הרגים וייללה מן המשנה ושבר גדול מהגבעות כו' (נפטיה א' , י') .

* גִּרְגָּשִׁי Girgasi

שם אומה אחת בלתי נודע משכנם ומקומם איפה היה , רק זאת נדע כי אבי האומה הזאת היה אחד מבני כנען (ברא' י' , ט"ז . שם ט"ז , כ"א . יהושע כ"ד , י"א) . וכתב בס' יוחסין לר' אברהם זכותא שגרגשי פנה את ארצו , וילך אל ארץ אחרת מפני בני ישראל , אשר נקראה

(*) על שם גלגלת הפגרים ; כי על ההר הזה הוקיעו כל איש אשר היה לרמשת מות .

נקראה עד היום בשם גורגיסמאן. ואולי היא ארץ יורגיאן וגם
רז"ל זכרו שהגרגשי פנה מעלמו.

גרִיזִים Gerisim

שם הר צנחלת מטה אפרים, לפני העיר שכם והוא ההר אשר
לזה משה לתת עליו את הצבקה לבני ישראל (דברים י"א, כ"ט)
]ותכונתו היתה נוכח ההר עִיבָל, והנכון שנקרא גְרִיזִים על שם האומה
גְרִיזִים אשר שכנו עליו; וכן הוא אומר: ויעל דוד ואנשיו ויפשטו
אל הגשורי והגרזי (והקרי גורי) והעמלקי כי הנה ישבות
הארץ אשר מעולם בואך שורה ועד ארץ מצרים (ש"א כ"ז, מ')
ולאשר נראה מכאן שהגרזי והעמלקי שכנים היו, והר העמלקי
ג"כ היה צנחלת מטה אפרים כמו שאמר הכתוב: ויקבר בפרעתון
בארץ אפרים בהר העמלקי (שופטים י"ב, ט"ז); לכן
הדעת נוחתת שזאת היתה סבת ראשית קריאת ההר הזה בשם גרִיזִים].

* גִּרְיֵן הָאֶמֶד Area Atad

שם מקום בעבר הירדן מזרחה נודעת על ידי האבל כבד אשר
עשו שם המלכים ליעקב בעלותם את יוסף ואחיו לקבור אותו בארץ
כנען (בראשית נ', י"א). ולדעת הירנימוס הסופר הטורקי חכונת
המקום הזה היתה שלשה פרסאות הרחק מיריחו ושני פרסאות מן
הירדן ובימיו קראו למקום ההוא בית־עגלא (Bethagla). וטעם
השם עגלא משרש עגל (רוגז, גערוגדעט) כי כן היה מנהג אנשי קדם
אשר האבלים הולכים הלך סביב סביב למטת המת, צמעגל
Locus gyri (ופיין אבל מלרים).

* גִּרְיֵן נָבוֹן

שם מקום נזכר בספר שמואל, אשר פרץ שם ה' בעזה בהעלות
דוד את הארון מבית אבינדב וימת (ש"ב ו', ו'). והנה בסי' (דחי"א
י"ג, ט') הוא נקרא: גִּרְיֵן בְּדוֹן; ודרשו חז"ל: בתחילה בְּדוֹן
(מן ויראו עיניו בדרו ליוז כ"א כ') (לפי שמת שם עזה), ולבסוף
נָבוֹן

נבון. ר"ל כשהעלוהו מבית עובד אדום נקרא נבון, לפי שנשאלהו
הלויס בכתף כמו שאומר בדה"י. ושם כתיב: ויהי בעוזר האלהים
את הלויס; כנגד מה שפרץ שם בנושאו עזר פה את נושאו (לפי
שעשו נבון שנשאלהו בכתיבס ובמוסות). ודוד אשר חרה לו על הפרץ
הזה קרא למקום: פֶּרֶץ עֵזָה.

* גֵּרִית בְּמָהֶם (פ"ן נחמס).

גרר Gerar

שם אחת הערים הנושנות בארץ פלשתיס, ונודעת מקורות
אברהם וינחך. וחלקת הארץ אשר סביבותיה נקראה על שמה: נחל
גרר (בראשית כ"ו, י"ז), ובפי סופרי העמים תקרא Geraritis
(ובתלמוד ירושלמי שביעית ל"ז, ב' גרריקו 1). והיא הייתה פוריה
במאוד, ושמה ירד אברהם גם ינחך בנו לעת הרעב בארץ כנען
כנודע מס' (בראשית כ', א'—ב'. שם כ"ו, א'). עד העיר הזאת הכה
אסא מלך יהודה את הכושיים (דהי"נ י"ד, י"ב); וכעת נבחר שאריתה
מעל פני האדמה 2).

גשן

1) וכן חתמו (כנ"ר פ', נ"ב): גרר, גרריקו. וירושלמי (ברא'
כ', ב') חרגס: אבימלך מלך גרר, מלכא דערד (?).

2) ולדעת חכמי התלמוד עוד גרר אחרת הית' בא"י: חמת (יהושע י"ט,
ל"ה) אמר רבא זו חמי גרר (מגילה ו', א') (פ"ין חמת): ת"ר
רוחצין במי גרר במי טבריא (שבת ק"ט) וכן מלאנו השם הזה
נזכר במדרש: ר' איבו ותני לה בשם ר' נתן כו' אולתא לחמת גרר
(מדרש קהלת פ' ברכות השוכה). וייתכן כי היא העיר גרר הנזכרת
בנכול הבנעני: ויהי גבול הבנעני מצידן באבה גררה
עד עזה כו' (ברא' י', י"ט). ותכונתה היתה במזרח נחלת נפתלי
קרוב לכנרת; כי גרר אשר בארץ פלשתיס הייתה במזרח מערבית
דרומית לארץ ישראל ועזה אשר לפלשתיס הייתה חכונתה למעלה מגרר
היסך מה שאמר הכתוב באבה גררה עד עזה? וייתכן שם עזה
המזכר בכתוב הוה היא העיר עזה הסמוכה לגור ושכם ואשר היתה
חכונתה

ג'שן Geson

היא אחת מארצות מזרים, והארץ אשר ישבו בה אבותינו מיום
 רדת יעקב עם בניו מזרימה עד לאת משם לבאות בני ישראל תחת יד
 משה עבד ה'; והיא תקרא לפעמים גם ארץ רַעְיָהִים [ודע כי גשן
 הוא שם כללי, ובה מחזות אשר לכל אחת היה שם פרטי, והמהוו המיוחד
 שבהם היא ארץ רעמסס, לכן אומר להלן (ברא' מ"ז, י"א): בַּמִּיַּטָּב
 הארץ בארץ רעמסס, וגשן היא הארץ הנגמרת בכל ארץ מזרים (שם
 מ"ז, ו'). תכונת הארץ הזאת היתה לדעת רוב החכמים בשפלות
 מצרים (חין נידער עגיפטען), ובחלק נפוני מזרחי ממנה אשר יגבול
 בארץ פלשתיס. והעד, כי צבוא יעקב מארץ כנען אל עיר מזרים
 נסע דרך ארץ גשן, ושמה הלך יוסף לקראתו (שם מ"ז, כ"ט);
 גם יאות לזה מאד הספור הנמלא (בדהי"א ז', כ"א) כי אכשי גת (עיר
 בארץ פלשתיס) הרגו את בני אפרים אשר באו שמה מארץ מגורתם
 לבוא את מקניהם; ומה גם הנמלא בספר תורתנו: וְלֹא נָחָה אֲדֹהִיִּם
 דֶּרֶךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים כִּי קָרֹב הוּא (שמות י"ג, יז). ויראה כי זאת
 היתה גם דעת שבעים הזקנים, כי לפי העתקתם (ברא' ל"מ"ב) היתה
 ארץ גשן אחת מארצות ערב; ועל זאת תמהו רבים מן החכמים —
 אבל באמת חלק הנפוני מזרחי מארץ מזרים הוא הנקרא גם צפי
 סופרי הסמים לפעמים בשם ערב המצרית (עפג'יטישם מרחבינן).

ודע! כי גם בארץ ישראל בהר יהודה נמצאה עיר ג'שן (יהושע
 ט"ו, נ"א); ועל שמה נקרא כל חבל הארץ סביבותי' בשם ארץ הגשן
 (שם י', מ"א, שם י"א, ט"ז) [ולדעת ההכס בעל חומר נחמד בצאורו על
 הכוזרי (בחלק שני סימן י"ד), יהיה ארץ הגשן הנזכרת כס' יהושע, אחת
 עם ארץ גשן הנזכרת לשל. ושי"ש; וכן דעת הרד"ק (יהושע י"א, ט"ז)
 בשם המדרש שארץ הגשן הוא גשן מזרים והיא נכלעת בתוך ערי ישראל.
 כמו שאמר: ויעל לקראת אביו גשנה, מלמד שהיא געליה כלפי א"י].
 גשור

תכונתה במערב נחלת אפרים (דהי"א ז', כ"ח) (ועיין עזה); ואיננה
 העיר עזה אשר לפלשתיס ראש אחת מחמשת הסרניות. הדרומית בכל
 ערי פלשת] (ועיין לשע).
 יד

Gesur גֶּשׁוּר

שם ממלכה קטנה ואחת מארצות ארם (ש"כ ט"ו, ח') צעבר
הירדן מזרחה צפֿהתי הר הלכנון]לרגלי ההר חרמון נפונה של קֶשֶׁן
וחבל ארגב] ובשכונת חלי מעה מנשה (דבר'י'ג, י"ד. יהושע י"ב, ה'
שם י"ג י"ג. דהי"א ז', כ"ג), ודוד המלך לקח את בם חלמי מלך גשור לו
לאשה אשר ילדה לו אח"כ את אבשלום (ש"כ ג', ג'. שם י"ג, ל"ו);
ושם בת מלך הזאת היה מעבה, אשר הוא גם שם לממלכה קטנה
המגבלת בממלכת גֶּשׁוּר (ועיין מעבה). והנה גם צנגב ארץ יהודה
נמצא עם גשורי כנראה מספר (ש"א כ"ז, ח'), ויתכן כי זה הגשורי
הזכר בספר (יהושע י"ג, כ') אלל ג ל י ל ו ת פ ל ש ת י ס.

Gath גַּת

שם עיר וראש אחת מהממשי הסרניות בארץ פלשתיים (יהושע י"ג
ג') שכונתה היתה על שפת הים התיכון, בין העיר אֶשְׁדּוֹד והעיר
עֶקְרוֹן; והיא עיר מולדת גלית הפלשתי (ש"א כ"א, י"ט) ודוד מלך
ישראל לכדה עם בנותיה (דהי"א י"ח, א). והנה בם' (ש"כ ח', א')
תקרא העיר הזאת בשם מֶתַג הָאֵמָה (עיין אמה); ומזה יראה כי
היא היתה בימי דוד הבצורה בכל ערי פלשת, ולזאת נחשבה אחרי
בואה ביד ישראל במתג ורסן לזרוע הפלשתיים (עיין אלף) כי כדה
להם מן אז והלאה לפשוט את ידם בגבול ישראל. ולפעמים תקרא
העיר הזאת גם: גת רמון (יהושע כ"א, כ"ה); ויתכן כי ממנה בא
הרבה עמים רמונים, והוא המשקה היוצא מן הרמונים על ידי
הדריכה אשר ידרכו אותם בגיתות, ולזאת נקראה בתחילה בשם
גַּת־רֶמוֹן, ובכרבות הימים נשמע השם רֶמוֹן משמה ונקראה על הרוב
אך בשם גת לבד, וכאשר נהיה כזה בשמות ערים רבות — ובימי
הירימם הסופר העולרי, עמדה העיר הזאת עוד על תלה.

Gathahepher (גַּתְהֵפֶר) גַּת־הֵפֶר

היא עיר מולדת יונה בן אחתי הנביא (מ"ז י"ד, כ"ד); ושכונת
היתה

היתה בנחלת מטה זבולן (יהושע י"ט, י"ט), על שפת הים התיכון לרגלי
הר הכרמל ומנגב לעיר עכו. ובקרב זה היה חוף גדול למחסה ולמסתור
אל האניות אשר באו שמה. ובימי בית שני נקראה בשם חפת
(Hepha), וכן נקרא בחלמוד: צייד חלזון מסלמות של צור
ועד חפה (שנת כ"ו, א') וסלמות של צור נקרא ההר המשופע
העולה מבקעת הים התיכון בין העיר צור והעיר עכו (scale
'Tyrionum). [ועיין לרפת].

גַּת־רִמּוֹן Gathrimon

שם אחת מערי בני מנשה בארץ כנען, ונחנה מהם אל הלוים
(יהושע כ"א, כ"ה), (עיין גת) [יבדה"א (ו', כ"ה) היא נקראת בלעם
(עיין יבלעם). וגם מלאנו שם עיר גַּת־רִמּוֹן בנחלת מטה דן (יהושע י"ט,
מ"ה)].

גִּיתַיִם Githaim

שם אחת מערי בנימין (נחמיה י"א, ל"ג), והיא העיר אשר
בדכו שמה בני רמון הבארותי רכב ובענה (ש"כ ד', ג').

(ד) דְּבִיר Debir

היא היחה אחת מערי המלכים בארץ כנען (יהושע י"ב, י"ג) ונפלה לנחלה למטה יהודה (שם ט"ו, ט"ו), ואולם קְרִית־סֶפֶר שמה לראשונה (שם); וזה, יען כי היה זה מדרש ובית הספר לענקים אשר ישבו לפנים בקרבה וכל הערים אשר מסביב לה (שם י"א, כ"א) [וכן יורה לנו השם דְּבִיר אשר הונה בלשון עברי על הבית הנקרא לפעמים בשם קדש קדשים, ולפי שמשם היחה הדבור יוצא מבין כנפי הכרוכים לכן נקראה הרבה פעמים בשם דְּבִיר לנד או דְּבִיר הבית (שהוא כמו בית דְּבִיר (מ"א ו', ה' — י"ט — כ"ב. שם ח', ו'. דְּהִיב ג', ט"ז. שם ד', כ'. שם ה', ז')]; לכן יחזן גם כאן שכל שם המדרש ובית הספר שהיה בעיר הזאת נקרא שמה דְּבִיר מלשון דבור. וכן דרשו חז"ל (פ"ז כ"ד, ב') : ושם דבר לפני קרית ספר, אמר רבא כמאן קרו פרסאי לספרי דְּבִיר מהכא; ולואת נקראה העיר הזאת אללם גם : קְרִית־סֶנָה (שם ט"ו, מ"ט), כי השם סנה בערבי ענינו מדרש ולמוד (*), והוא נגזר בלשון זה מפעל סנן אשר אחד הוא בהוראתו עם הפעל העברי שנון. וכן תרגם הארמי (שם ט"ו, ט"ו) : קרית ספר בשם קרית־ארבי; וזה על שם אולר מכתבי חכמה ודעת (מרביץ) אשר נמצא בקרבה [והנה השם דְּבִיר הזה נזכר בס' (יהושע י"ג, כ"ו) ביחס הגבול שאליו : וממחנים עד גבול לְדְּבִיר, ע"ד מֶלֶךְ לְשָׁרוֹן אחד (שם י"ב, י"ח) אמנם, יונתן אשר לא שנה בתרגומו כלל מאשר כתוב בעברי, נראה שלדעתו יהיו הלמד"ן חלק מן השם, ונקרא כן שם עיר אחת לְשָׁרוֹן, וכן היחה שם עיר אחת לְדְּבִיר, ואיננה העיר דְּבִיר אשר נקראה לפני קְרִית־סֶפֶר, וז"ע וראה מה שכתב המחבר בשם לא דְּבִיר].

דבלתים

(*) וזוה נקרא גם ספר הדח אשר היה אל הציריים (פֶּהֶר־נִינְוֶה) כימי קדם
 Sanchoniaton בשם.

* דִּבְלָתַיִם Diblathaim

שם אחת התחנות אשר חנו בני ישראל במדבר, ותכונתה היתה בארץ מואב ונקראת עֲלִמֹן דִּבְלָתַיִם (כמד' ל"ג, מ"ו), ולפעמים נקראת בשם: בית־דבלתים (ירמיה מ"ח, כ"ב) (ועיין עלמון).

דֹּבְרַת Dobrath

שם אחת מערי מטה יששכר, אשר נתנה ללוים בני גרשון (יהושע כ"א, כ"ח).

דַּבְּשֶׁת Dabeseth

עיר בנחלת מטה זבולן [ויתכן שבמקום הזה היה מוצא ומקוה לסוסים מזוינים הנודעים בימי הנביא ישעיה לכן חפס במלצחו לאמור: ועל דַּבְּשֶׁת גמלים אוצרותם] (שם ל"ו) ושעורו גמלים הבאים מִדַּבְּשֶׁת וכן השוכנים בפאת ממה ובדַּבְּשֶׁק ערש (עמוס ג', י"ב) שענינו שם ג"כ כמו ובערש דמשק].

דֶּדָן Dedan

שם ארץ מפוארה על שפת לשון ים פָּרַס מול ארץ אדום, וטודעת בספרי העמים בשם Daden, וכן הקרא עד היום הזה (*). ובימי קדם היו יושבי הארץ הזאת בעלי מסחר וקנין, ויסעו ארחות ארחות אל ארצות ועמים רחוקים לרכול רבולתם; ולזאת יבשר להם ישעיה בהנבואו על שממות ארץ ערב, כי פתה ילכו ארמותיהם ביערות מדי עברם דרך הארץ הזאת, מבלי היות שם בית ואהל למחסה ולמסתור אל עובר אורח: ביער בערב תלינו ארחות דֶּדָנִים! (שם כ"א, י"ג). כי מלשון ים פרס הדרך קרוב מאוד אל איי הדו; ובני דֶּדָן אשר שכנו על שפת לשון ים הזה, אף

*) Barboza, Descrizione del Regno d'Ormuz.

אף הם הרצו לנכסו אל האיים האלה ויביאו משם סגלות מלכים
והמדינות: בני דדן רובליך איים רבים סחורת ירך קרנות שן
והבנים *) השיבו אשכרך (יחזקאל כ"ז, ט"ו) ובמקום אחר יזכיר:
דדן וסחרי תרשיש יחד — (שם ל"ח, י"ג). ואין להחליף את ארך
דדן עם עיר דדן אשר היתה בארך אדום (ירמיה כ"ה, כ"ג). שם
מ"ס, ח'. יחזקאל כ"ה, י"ג), והנודעת גם בספרי העמים בשם
Dedan. והנה יחזקאל במליתו אל צור יזכיר השם דדן פעמים
ראשונה: בני דדן רובליך וכו' (שם כ"ז, ט"ו), ואחרי כן:
דדן רובלתיך בבגדי חופש וכו' (שם כ"ז, כ'); כי בני עיר דדן
בארץ אדום אשר לא ישבו לחוף ימים, לא הביאו אל טר חמדת האיים
הרחוקים, כי אם נשאו שמה אך בגדי חופש אשר רקמו בידיהם
מעשה חושב. [ולדעת החכם גיועניום שני ראשי לאומים הם אשר
נקראו בשם דדן; הא'), הם השוכנים על שפת לשון ים ספר, והמה בני
רעמה בן בוש (בראשית י', ו') הנזכרים (יחזקאל כ"ז, ט"ו). שם ל"ח,
י"ג). הב'), שם אומה ומקום ידוע בערב הסעודית (ירמיה כ"ה, כ"ג). שם
מ"ס, ח'. יחזקאל כ"ה, י"ג). שם כ"ז, כ'. ישעיה כ"א, י"ג) והמה ללא
קטורה אשת אברהם (ברא' כ"ה, ג').]

• דִּדְנִים (פיין דדניס).

Duma דומה

בשם הזה יכנה הנביא ישעיה את ממלכת אדום (שם כ"א
י"א 1). (ועיין אדום) [ולדעת החכם גיועניום נכוחת ישעיה היתה על
דומה

*) גם קרנות השן (המלפפנין) גם ההבנים (פלייטן), מולאם היא מארך
הדו, כידוע.

1) וכן דעת התלמוד ירושלמי (תענית פ"א, ד' כ'): אמר ר' חנינא
בריה דר' אבהו, בספרו של ר' מאיר מצאו כתוב:
משא דומה, משא דומה. כי לדעת חכמינו ירשו שרידי בני
אדום את ארך כ ת י ס והמה בנו את העיר דומה, וכן דעת בעל
ספר הישר.

דומה בן ישמעאל סנוכר (ברא' כ"ה, י"ד) אשר ישב לו בין גבולי ארם (סיריען) וערב, בארץ סלעים וכן נמלא גם כהיום שם מקום אשר נקרא בשם **Dumah** או **Dumathalgandel** (סלע דומה) — והשם דומה ימלא גם בארץ הערים אשר בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו, כ"ב).

דור או (דאר) Dor

אחת מערי המלכים בארץ כנען אשר הכה יהושע ובני ישראל (שם י"א, כ'. שם י"ב, כ"ג. ש"א ד', י"א), ונפלה אל חלי מטה מנשה לנחלה (שם י"ז, י"א). היא היתה בימי בית שני בטורה במאוד מאד, ובהלחם אנטי'ובם מלך ארם את טרפון (Tryphon) איש חרמו, נר עליה במאה ועשרים ושמונה אלף איש עושי מלחמה. חכונת'בטבור המסילה העולה מעיר קסריה (הוא דן) **Caesarea** אל הר הברמל; ואף כי הורד גאוה בעת מלחמת היהודים עת נלחמו את הרומיים, בכל זאת לא נכחד עוד שאריתה מעל אדמת קודש; וכיום הקרא בפי העמים: **Tartura**, ולה חוף אגוזת אשר יבואו לתוכה סוחרים מזרים לעשות מקנה וקנין את יושביה (1).

דורא

(1) והנה אטיף קורא משכיל בהבנת הכתובים (יהושע י"ז, י"א): ויהי למנשה וכו' ואת יושבי דאר ובנותיה וישבי עין דור ובנותיה כו' שלשת הנפת. וז'ל רש"י שם, שלשת הנפת, "ת' תלתא פלכין, ושלשת הנפת הנזכרים כאן של דור, ושל "עין דור היו, כמו שאמר למעלה בם' הזה: מלך דור לנפת דור " (י"ב, כ"ג) ובמקום אחר הוא אומר: ובנפת דור מים (י"א, כ'); "ובאן כך הוא אומר, ואת יושבי דור ובנותיה שלשת הנפת שהיו לה עכ"ל" ואנכי לא אבין דבריו: שלשת הנפות הם של דור ושל עין דור, והם רק שנים? — אמנם הנראה לפי דעתי הוא, שכותב הספר יכון באמרו שלשת הנפת ג"כ לעיר **חַמַּת** (ועין חמת) אשר בנחלת מטה נפתלי (שם י"ט, ל"ה), אשר נחנה ללוים (שם כ"א ל"ב) והיא נקראת שם בשם **חַמַּת דאר**; ושמה מוכיח כי נקראה כן בטבור המעיטת החמים הנמלאים שמה, וכן דעת חז"ל (מגילה ר', א')

כי

דורא Dura

שם עיר בארץ צבל ; ובסביבות העיר הזאת היא בקעה אשר העמיד שם נבוכדנאצר את כלם הזהב (דניאל ג', א'). ויתכן כי זאת העיר הנקראת צפי הלמי המלרי : Duraba ; וכפי עדות הסופר הזה היתה הכונת העיר הזאת על שפת נהר פרת .

דיבון Dibon

היתה עיר מפורסרת בארץ מואב בקרבת העיר חשבון , וסיחון מלך האמורי לקח אותה מיד מלך מואב הראשון (במדבר כ"א , ז') ואחרי הכות משה את סיחון מלך האמורי ויירש את ארצו , ישבו בני גד בעיר הזאת ויבנו אותה לעיר מצלר (שם ל"ב , ל"ד) ; ולזאת תקרא בשם דיבון גִּד בסיפורי מסעי בני ישראל (שם ל"ג , מ"ה) ומהם נתנה אח"כ לבני ראובן (יהושע י"ג , ט' — י"ז) וכן נקרא שמה עוד היום [Dibân] . אמנם אחרי גלות עשרת השבטים ע"י מלכי אשור , שבו בני מואב לשבת בעיר דיבון , כי כן תזכר בין ערי מואב בדברי (ישעיה ס"ו , ב' . ירמיה מ"ח , י"ח — כ"ב) ; ומשם נראה גם כן כי בעיר הזאת היו למואבים צמות הרבה אשר קטרו עליהן לבעליהם : עלה הַיְּבִית ודיבון

כי מבריא העיר הנודעת מאוד בימי בית שני מפני המרהלאות החמין שהיו בה , מכוננת היתה במקום אשר עמדה לפני העיר חמת . עתה נמצאנו למדים כי בשם דֹּר או דָּאר נודעים יהיה לנו שלשה מקומות . א') יבני דֹּר ובנותיה . ב') יִשְׁבִּי עֵין דֹּר ובנותיה ג') חמת דָּאר אשר נחלת מטה נפחלי ועליהם יחד יכוין הכותב באמרו : ובנפת דֹּר מים (שם י"א , ב') וכן באמרו אח"כ מלך דֹּר לנפת דֹּר (שם י"ב , כ"ג) וכן באן באמרו שלשת הנפת הוא בא להודיענו כי ארץ דֹּר נפלגה תמיד לשלשה ראשים והם , יִשְׁבִּי דֹּר , יִשְׁבִּי עֵין דֹּר , ויִשְׁבִּי חמת דָּאר . ויהיה טעם שלשת הנפת ענינה כמו בת שלשת הנפת ר"ל שהארץ ההיא כוללת בתוכה השלש מחוזות הנפרדות בשמותיהן .

דִּיבּוֹן הַבְּמוֹת לִבְכִּי (ישעיה טס) . ומספר (נחמיה י"א , כ"ה) נדע
 כי גם בארץ כנען בין ערי יהודה נמלכה עיר בשם **דיבון** [ויחנן
 שהיא דִּימוֹנָה הנזכרת (יהושע ט"ו , כ"ב)] .

* **דִּיבּוֹן גֶּדֶר** (עין נחל זרד) .

Disahab דִּי־זָהָב

שם מקום בעבר הירדן מזרחה , נזכר (בספר דברים ח' , א')
 [וחכונתה היתה במדבר ערב קרוב אל הר סיני אשר תקרא עוד היום
 בשם Dehe] .

Dimon דִּימוֹן

השם הזה נזכר בנבואת ישעיה על מואב : **בִּי מִי דִּימוֹן מֵרֶאֱוֶה**
 דם — (שם ט"ו , ט') . ולדעתי לרקו מאוד דברי הידינימוס הסופר
 הנזכרי אשר יאמר כי דעת הנביא בשם **דימוֹן** היתה על העיר **דיבון**
 אשר בארץ מואב , וישנה את הבית בשם העיר הזאת למ"ס , למען
 השוות את שמה לשם דם ; כי כזאת יעשה הנביא ההוא לפעמים (עין
 אדום) . ומי **דימוֹן** יקרא במלילת הנביא , המבוע או הנחל אשר
 לפני העיר ההיא , כאשר יקרא בשירת דבורה נחל קישון העובר לפני
 העיר מגידו , בשם **מִי בְּגִידוֹ** (שופטים ה' , י"ט) .

Dimona דִּימוֹנָה

עיר בנחלת מטה יהודה על גבול ארץ אדום (יהושע ט"ו , כ"ב) .
 [ועין דינון] .

דִּינִיָּא

נזכרים בשם (עזרא ד' , ט') , ולא נדע אם על שם עירם או על
 שם ארצם .

דלען

מ

Dilean דִּלְעָן

עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו, ל"ח).

Dimna דִּמְנָה

שם אחת מערי זבולן אשר נתנה אל הלוים בני מררי (יהושע כ"א, ל"ה).

Damesek, Damascus דַּמְשֶׁק (דִּרְמֶשֶׁק)

היא אחת הערים הנשנות אשר בארצות המזרח, כי בימי אברהם כבר נודע שמה (ברא' ט"ו, כ'). והיא היתה לפניו ראש אחת ארצות ארם אשר נקראה על שמה: ארם דַּמְשֶׁק [נכבשה על ידי דוד מלך ישראל (ש"כ' ו'), ובסוף ימי ממלכת שלמה פרקה עולו מעל צווארה (מ"א י"א, כ"ד)]; ואחרי מות שלמה מלך ישראל נהיתה לממלכה עצומה, ומלחמות רבות עשו מלכיה עם מלכי ישראל כנודע מספר מלכים. תכונתה היא בעמק אשר בין שני הרי הלכנון הנודע בלשנות העמים בשם Coelesyria [וחכונתה על נהר Chrysorrhoas, ובספר (דה"א י"א, ה' - ו') תקרא בשם דִּרְמֶשֶׁק 1] ודגוש המ"ס נמלת דַּמְשֶׁק יעיד על חסרון הרי"ש בכל מקום, ועד היום הזה היא עיר גדולה ומפוארה מאוד וראש כל הַפְּחִיזָה (פחשחויק), הכוללת מלבד כל ארצות ארם אשר ממערב לנהר-פרת, גם כל גלילת טור ולידון ארץ ישראל וארץ פלשתיים — והנה סופרי המסעות הפליאו לדבר על יופי סביבות העיר הזאת אשר הנה נחמדות במאוד מאד; ולי ארכו דבריה מהעתיק

1) והשם הזה הנה הוא בא על דרך לשון ארמי, אשר יוסיפו לפעמים אות רי"ש, בתוך המלות. כמו מן כסא, כרסא. מן שבט, שרביט. מן גמד, גרמידא. מן סעיף, סרעף ועוד רבים כמוהם. וכן דעת רש"י שם בשם ר' יצחק כ"ר שמואל מנרכונא. וכן חרגס טנתן (כרא' י"ד, ט"ו): אשר משמאל לַדַּמְשֶׁק, דמיצפונא לַדַּמְשֶׁק.

מהעתיק אותם הנה . ובאמת ייגעו כל הדברים מדלוק אחר תהלה
החמדה ההיא , כי היא רבה מאשר הספרנה לשון חוט *) .

Dan דן

היא העיר אשר נקראה לראשונה בשם לִיש (שופטים י"ח , כ"ט)
או לִישָׁם (יהושע י"ט , מ"ז) , ואחרי לכוד אותה בני דן , הסבו את שמה
ויקראוה בשם דָן אֲבִיהֶם ; ובימי בית שני נקראה בשם פמייס
(paneas) . תכונתה היתה בקלה גבול הצפוני לארץ ישראל קרוב
למוצא נהר ירדן היוצא מבין מערה הקרובה לעיר הזאת (והיא הנקרא'
בדברי החלמוד' בשם מערת פמייס) ; והרבה פעמים ברעות המספ'
להזכיר כל אורך ארץ ישראל יאמר : מִדָּן ועד באר שבע (עיין באר
שבע) . והמליץ הרואה לצייר את שטח נבא הכשדים השוטפים ופורצים
בגבולות ארץ ישראל בקול המון טרא , יאמר : מִדָּן נשמע נחרת
סופיו מקול מצהלות אביריו רעשה כל הארץ (ירמיה ח' , ט"ז) .
ובסוף

* חדי דברי מן העיר דמשק , לא אכלא מהעיר את לבב הקורא על
על האליל רמון אשר היה לו היכל בעיר הזאת , כאשר נדע מדברי
נפמן שר נבא מלך ארם (מ"ב ה' , י"ח) ; כי נודע אשר מלת רמון
הוא שם לפרי ידוע הגדל לרוב בארצות המזרח — ויתכן כי לפי דעת
הארמייס היה האליל ההוא מושל על עֵי הַר יְמוּנִים ; וכאשר
קראו הפלשתיים לאחד אליליהם : דגון , יפן כי משל לפי דעתם על
דגן השדה . וכן עשו עוד עמים אחרים בשמות אליליהם , כאשר
יורה שם האלילה Pomona אשר לרומיים , ואשר משלה לפי דעתם
על עֵי התפוחים Poma , ושם האלילה Flora אשר להם ואשר
קראוה על שם הפרחים (flores) . והנה בזכרי' (י"ב , י"א) יזכר
מספד הדררמון בנקעת מגדון ; ואין לספק כי המספד הזה היה
אל הארמייס , כי שם מלכם היה לרוב הדר , כנודע מספר מלכים ,
ורמון היה שם לאחד אליליהם הנכבדים . ובאמת ימצא שם רמון
בשם אחד ממלכי ארם כס' (מ"א ע"ו , י"ח) . והוא מִבְּרִמון .
[ועיין גבן] .

וצפוף ימי בית שני גדלה העיר הזאת והכליתה עד מאד; כי נתנה
הורדוס מלך יהודה אל בנו פהליפוס, והוא אשר שם משכנו
בחוּכָה במשלו על מדינות שונות בעבר הירדן, ויהודה בארמנות
והיכלים מפוארים כאחת ערי המלכים; ויסב גם את שמה לכבוד
קיסר רומי, ויקראה בשם *Caesaraea philipi*. [וכן תרגם
הירושלמי: וירדוף עד דן, וירדף בתריהון עד דן דקסריון (נראה
י"ד, י"ד), ולפי מה שהוסיף לסמן בתרגומו את העיר דן הנזכרת כאן, שהיא
העיר דן דקסריון. נראה שלדעתו שני דן היו מסכים לדעת ההכס י"ד
צבאורו על התורה, שאין זאת העיר דן אשר כבשו בני דן בימי יהושע, כי
היא היתה נקראת בימי משה גם בימי יהושע בשם לשם (י"ט, מ"ו), וכנספר
(שופטים י"ח, כ"ט) היתה נקראת בשם ל'ש והיא בעמק אשר עס ב'ית
ד'חב; ותכונתה היתה מהלכה להרי לבנון וחרמון. אמנה העיר דן אשר
נקרא אח"כ בשם פמיים היא העיר דן הנקראת עוד בימי אברהם (נראה ש'
י"ד, י"ד. 1); והיא העיר אשר הראה ד' למשה לפני מותו כדכתיב: את
הגלעד עד דן (דבר' ל"ד, א'). אולם דעת חכמינו הוא כדעת המחבר
כאן, כי כן דרשו (מגילה ו', א'): לשם, אמר ר' יצחק זו פמיים].

דָּנָה Dana

עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו, מ"ט) [יחזקלי הוא העיר
דָּנָה, הנזכרת בס' שמואל כשהלך יואב בציווי דוד למנות את ישראל, שנאמר
שם: ויבאו דנה, יען (ש"ב כ"ד, ו') [ועיין (דנה יען):

* דָּנָה־יען Danajaan

לדעת התרגום יונתן ורוב המפרשים דנה יען שם עיר אחת
נזכרת אלל הערים אשר עבר צבאן יואב למנות את ישראל (ש"ב כ"ד,
ו'). ויש מפרשים דָּנָה שם עיר לבד ויען שם עיר לבד; ולפי זה יתכן
שהיא

(1) וכן דרשו בכרייתא דר' אליעזר וירדף עד דן א פמיים
(פרקי דר' אליעזר, ט' כ"ו).

שהיא דְּנָה הנזכרת בנחלת משה יהודה (יהושע ס"ו, מ"ט). אמוס
המחבר שהשמיט פה את השם דנה ולא חשב רק את העיר יען לבד
(עיין יען) לדעתו, הוא שם השבט, ר"ל שמארחן תחתיים חדשי,
באו אל גבול נחלת שבט הדני; או דעתו, שבאו אל העיר דן. וטעם
הה"א בסוף יהיה כמו למ"ד בסחלה.

דִּנְהָבָה Dinhaba

עיר בארץ אדום; והיא היתה עיר מושב המלך הראשון
אשר מלך על אדום (ברא' ל"ו, ל"ב. דה"א א', מ"ג) [ועיין מה שכתב
הרש"ד בבאורו לנתי"ה בשם השם הזה].

דִּפְקָה Dophka

שם אחת התחניות אשר חנו בני ישראל בלחם ממלרים;
והיא בין ים סוף למדבר סיני (כמדבר ל"ג, י"ב) [והחכם ועמצען
מלא שמה במחוז ההוא שם מקום el Tobbacha].

דוֹתָן Dothan

עיר נשנת בארץ כנען. מזכרת בתולדות יעקב (ברא' ל"ו,
י"ז. מ"ב ו', י"ג); ובספר יהודית תקרא דוֹתַיִם (Dothaim)
(*) . תכונתה היתה בנחלת משה וזבולן [בנפונה של שמרון]; ובשכונת
העיר הזאת עמדה העיר בתוליה (Bethulia) הנודעת אף היא
ממעשה יהודית. [והוראת השם דוֹתַיִם בארמי הוא כמו עֲיִנַיִם בעברי
והנפרד ממנו דוֹת].

(*) ונס בספר בראשית בא פעם אחת בשם העיר הזאת יו"ד לפני הנו"ן:
גלבה דוֹתַיִנָה (בראשית ל"ז, י"ז).

(ה) * הגרי. הגרים Hagrii

שם אומה אחת השוכנת במדבר ערב נזכרת (דה"א י"א, ל"ח :
 שם ב"ז, ל"א) ובימי שחול עשו מלחמה עם ההגריאים ויפלו בידם
 וישבו באהליהם על כל פני מורח לגלעד (דה"א ה', י'). ושם (פ'
 י"ט-כ') נקראים הגריאים ובמקום תחנותם נחלקו חכמי הגוים
 ועיין במדרש מלים להחכם גיזעניום מהדורא רביעאת
 בשנת 1834 .

* הדררמון Hadadrimon

שם מקום או עיר אשר היה לפי הגרסה מן הכתוב צבקעת
 מגדו (זכריה י"ז, י"א) ; ולדעת הירנימוס הסופר הנוצרי היא העיר
 אשר נקראה אח"כ בשם Maximianopolis . ועיין מה שכתב הרב
 המחבר בהערה לשם (דמשק) והתייחס ! כי נעלמה ממנו דברי
 התלמוד (מגילה ג' א') : ביום ההוא יגדל המספד בירושלם
 במספד הדררמון בבקעת מגדו, אמר רב יוסף אלמלא תרגומא
 דהאי קרא לא הוי ידענא מאי קאמר : בעדנא ההיא יסגי מספדא
 בירושלם כמספדא דאחאב בן עמרי דקטל יתיה הדרמון
 בן-טברמון ברמת גלעד (מ"א, כ"ג) ובמספד יאשיה בן אמין
 דקטל יתיה פרעה חגירא בבקעת מגדו (מ"ג כ"ג, כ"ט .
 דה"צ ל"ה, כ"ג). מזה נראה ברור שדעת רב יוסף (ויונתן) שהדררמון
 הנזכר כאן הוא שם מלך ארם דמשק הנזכר בס' (מ"א ס"ו, י"ח) בשם
 בן-הדרדד בן טברמון ואינו שם עיר כלל. (ועיין נבו) [יוראה מה
 שכתב המחבר בשם החכם שמראבה בשם (ירושלים)] .

הודו Hodu

היא הממלכה הגדולה והעשומה המתפשטת מממלכת פרס קדמה
 מזרח

מזרחה עד גבול ארץ קינא, והנודעת בספרי העמים בשם India. והשם הזה אשר נקראה בו הארץ הזאת מאת היונים הוא עזר משם העברי הדו; כי יתכן אשר דגש הדלי"ת במלש הזאת הוא לחסרון נו"ן. ובספרי התלמוד (וכן בספרי הארמיים) יבא השם הזה בתשלומו, כמו: בשחר היה לובש וכו' ובין הערבים הנדוין (בגדים יקרים הבאים מארץ הדו) של שמנה מאות וזו (יומא ל"ד, ז'), יהודה הנדואה (מארץ הדו) גר שאין לו יורשים הוה (קדושין כ"ב, ז'). והיונים קראו על שם ארץ הדו, גם את הנגר הגדול אשר יפריד בין הממלכה הזאת ובין ממלכת פרס בשם Indus [ויונתן (בראשית' ב' י"ח) תרגם: תוידה, הַיְנִידִיקִי].

* הַדּוֹרָם Hadoram

שם אחד מבני יקמן (בראשית י', כ"ז). לדעת החכם גיועניוס נאחזו זרעו אחריו בארץ ערב, על חוף הכף אשר בין Homeriten (Himjariten) ובין Sachaliten, אשר פי שני סופרים קדמונים יקבנו בשם Atramitae (1).

הַם Ham

שם עיר בעבר הירדן מזרחה, אשר הכה שמה כדלעומר והמלכים אשר אחו את הזוויס: ויבו את רפאים בעשתרות קרנים ואת הזוויס בָּהֶם (ברא' י"ד, ה'). [פולונקלוס ויונתן תרגמו: בָּהֶם בְּהִמָּתָא] ודע! כי שבעים הזקנים העתיקו מלת בהם כאלו כתוב בָּהֶם, ר"ל בעריהם ובארצם [וכן תרגם הירושלמי שם וית זִיִּיתִינָא דִּי בְּדוֹן (2)]. ובאמת לו תהי נקודת המלה הזאת בקמץ וסגול

1) Ptolem. VI, 7. Plinius VI, 28. s. 32.

2) ודעו כוונת הכתוב הוא - שדלעומר והמלכים אשר אחו הכו את הרפאים אשר בעשתרות קרנים ואת הזוויס אשר גרו בינותם ונקמם

וסגול כדבריהם, בכל זאת אין זה מקצעה להורות על רעיון כזה בלשון עבר.

• המונה (פיין גי סמון גוג) •

Hena הנע

עיר נזכרת בדברי רבשקה (מ"ב י"ח, ל"ד. ישעיה ל"ו, י"ג), ולדעת מקצת החכמים זאת היא העיר Ana אשר בקצה ארץ ערב על שפת נהר פרת. והיא עד היום הזה עיר גדולה ורוכלת עמים.

Mons הר

הוא שם כלל, אל כל גבנוי הארץ — [וכתב החכם יש"ר בספרו המהלל התורה והפילוסופיא: "וזהו"ל ידוע לחכמי תכונת הארץ (Geologie) שיש במציאות שני מיני הרים, המין האחד הם הנקראים ראשיים ואם יעדו במסדר בפנימיותם לא ימצא בהם רק סלעים וכפים חול וספר לא דבר אחר כלל, והסמס לפי שהם נקראו כך בחלחלת הכריאה, ולכן נקראו בכחוכים בשם: הררי ער, הררי קדם, גבעת עולם, וכדומה, שהמליצות הללו מורים על קדמותם והיותם ככה מששת ימי בראשית. אבל המין השני אשר נקראו שניים לא נהוו רק בימי המבול, ולכן בהחשכם נמצאים בהם גופות הרבה אשר שבו והיו לאבן: Petrificationes כגון עצמות חיות ובהמות, צמחים ושרשי אלנות שרשים ודגים וכיוצא וכל זה אוח על השנוי הגדול שהיה בעולם ע"י המבול, ואלה ההרים החדשים סבבו שינוי גם באויר גם בצמחים גם במעיות המים גם בכל חלקי העולם השפל, ועוד בקצת מאלה ההרים נחבץ האש היסודי קינץ רב מאשר יוכלון שאת ואז נשקה בהם אש להבה ותלהט

והספחו עמהם במלחמה היא, ומלת בָּהֶם סמנו כמו אשר בָּהֶם והוא שב על הרפואי האמור למעל' בטנין; ולכן השביל לחרגס די בהון, כי מלה ד"י בלשון ארמי הוראתה כמו אֶשֶׁר בעברי. וחולי היתה בן גם דעת השננים שהחזקתם, ואומר בזה דיקושי אשר מנחה את המחבר פה בדבריהם. אמנם אנחנו לא נוזן מן המסורה העתודה.

ומלחט מוסדי הרים ותאכל סביבותיה, והם הנקראים הרים מקיאי אש (I. igniwomi) המסכני כמה וכמה רעות בעולם ומשאים מזג האויר, מה שלא היה כזאת קודם המבול עכ"ל.

ודע! כי לפעמים יבא בלשון עברי שם הר תחת שם ארץ; וזה, אש הארץ אשר ידובר ממנה היא ארץ הרים, כמו הר האמרי (דברים ח' ז') וכלל את כל ארץ האמורי הרריה עמקיה ומישוריה; וכן נאמר אל ארץ ישראל: ההר המיוב הזה (שם ג' כ"ה), וארץ אדום תקרא בדברי עובדיה הנביא בשם הר עשו.

* הר האֱלֹהִים Mons Elohim

שם הר קטן אשר חמד האלהים לשבתו (שמות ג' ח'. שם ד' כ"ו. שם י"ח ה') והוא אשר נקרא ג' כ בשם הר חורב ולפעמים בשם סיני. לא כן הר יהוה (תהלים כ"ד ג') ששם יכוין המליץ רק על ציון משכן כבודו. ועל פי הרוב הוא נרדף עם קד"ש (ישעיה י"א ט'. שם כ"ו ז'. שם כ"ו י"ג. תהלים כ' ו'. שם ט"ו ח'. שם מ"ג ג'. עובדיה ט"ו. יחזקאל כ' מ') ובתשלומו נקרא שמו הר בית יהוה (ישעיה כ' ב'). ועיין (סיני).

* הר אֲמֹנָה (עיין אמנס).

* הר הָאֲמֹרִי (עיין סר).

* הר אֶפְרַיִם Mons Ephraim

שם כללי להררים המשתרעים בנחלת שבטי אפרים ומנשה (יהושע י' ט"ו. שם י"ט ג'. שופטים ו' כ"ד).

הר

4) ושמעתי בשם חכם אחד טעם נכון בפירוש הכתוב: בקדוה אש המסים מים תבעה אש (ישעיה ס"א ד'), אשר לדעתו אש המסים הוא שם תואר המורה על האש היסודי השוטף מבטן ההרים חוצה; אשר כמו מים יתהלכו למו, ואשר נקרא בלשון העמים בשם Lava (ואולי השם הזה נגזר משם לוב או להב בלשון עברי), וכמו מים כן תבעה האש ההוא.

מז

* הר בית־אל (פיין בית אל) .

* הר בית יהוה (פיין סר האלסיס) .

* הר הפעלה (פיין כפלה) .

* הר גלעד (פיין גלעד) .

* הר געש (פיין געש) .

* הר גרזים (פיין גרזים) .

* הר הזיתים (פיין זיתים) .

* הר הרב (פיין סר האלסיס) .

* הר חרמון (פיין חרמון) .

* הר החלק Mons Halak

שם הר מזכר בם' (יהושע י"א, י"ז . שם י"ב, ז') , וכפי הנראה נקרא שמו החלק, מן ואנכי איש חלק, כלומר שלא היו צו חילנות וכן פתר לנו רש"י ז"ל בלשון ארמי הר החלק, מורא שעיע (ונראה שכן היתה הנוסח לפנינו בתרגום יונתן) , היפך הר שעיר המזבח (שם ט"ו, י') אשר תכונתו היתה בגבול הצפוני למטה יהודה, ונקרא שמו שעיר, כמו איש שעיר, מפני שהיו גדלים שם קנים קטנים עומדים והוא מסוכך בהם כמו שעיר בשערות שלו, ולכן היה נקרא עשו איש שעיר (ברא' כ"ז, י"א), אמנם בתרגום יונתן שלפנינו הנוסח: הר החלק, מורא פליגא . כלומר הר הנחלק, חלי הנה וחלי הנה .

* הר חרם (פיין חרם) .

* הר יהוה (פיין סר האלסיס) .

* הר יהודה Mons Jehudeae

שם לשלשלת הרים המשתרעים בדרומה של ארץ פלשתיים
בנחלת מטה יהודה ושמעון (יהושע כ"א, י"א); ולפעמים ההרים
הם נקראים בשם ההר לבד (שם י', מ'. שם י"א, ט"ז). ועיין
(בעלת).

* הר יערים (עיין יערים).

* הר ישראל Mons Israel

שם הר מזכר בספר (יהושע י"א, ט"ז): ויקח יהושע את כל
הארץ הזאת ההר ואת כל הנגב ואת כל ארץ הגשן ואת
השפלה ואת הערבה ואת הר ישראל וישפלה, וכתב
הכר"ק ואת הר ישראל וישפלה, ה"א במקום וי"ו כמו אהלה,
ופירושו הר יעקב אזינו שכן שם, והוא נקרא על שמו.

* הר הברמל (עיין ברמל).

* הר מועד Mons conventus

שם הר מזכר במלכות ישעיה (י"ד, י"ג), והנביא ידבר שם לפי
דמיון העמים בימים ההם שהיו מיחדים ההרים הגבוהים למשכן
אליליהם (בערג דער פערזחלונג „געטער בערג) כידוע לכל קורא
בספריהם.

* הר המיריה (עיין מיריה).

* הר המשחית

הוא הר הזיתים (ועיין זתים), ולפי שעבדו שם לע"ז לכן יכנה
הנביא את שם הר המשחית (ה"ל הר הזיתים) בשם הר המשחית
(מ"ב כ"ג, י"ד), לפי שהשחיתו את דרכם על הארץ. וכן יקרא הנביא
ירמיהו את מזלכת בבל אשר יאזה להשחית את כל הארץ בשם הר
המשחית (שם כ"א, כ"ה).

הר

* הר נָבו (עין נבו) .

* הר נַפְתָּלִי Mons Naphtalli

הוא שם כללי להרים המשתרעים בנחלת מטה הזה, וכן הוא אומר: ויקדשו את קדש בגריל בְּהַר נַפְתָּלִי (יהושע כ', י').

* הר סִינִי (עין סיני) .

* הר עֶבְרִים (עין עבריים) .

* הר עֵיבָל (עין עיבל) .

* הר הָעֲמָלִקִּי Mons Amalekitis

שם הר בנחלת מטה אפרים (שופטים י"ב, ט"ז), וכן נראה משירת דבורה: מני אֲפְרַיִם שְׂרָשָׁם בְּעֲמָלֵק (שם ה', י"ד), שגבול אפרים היה קרוב לעמלק; השוכן בקרן מערבית דרומית לארץ פלשתיים בין גבול ארץ אדום וארץ מלרים (שמות י"ז, ח'—ט"ז. במד' י"ג ל'. ש"א ט"ז, ז'), ולמזרח ים האדום והר שְׁעִיר (במד' כ"ד, כ'). שופטים ג', י"ג. שם ד', ג' — ל"ג).

* הר הָעֲמָק (עין עמק) .

* הר עֶפְרוֹן (עין עפרון) .

* הר עֵשׂוֹ (עין עש) .

* הר פְּרָצִים (עין כפל פרצים) .

* הר צִבִּי קָדֵשׁ (עין צבי) .

הר

* **הַר צִיּוֹן** (עיין ירושלים).

* **הַר צִלְמוֹן** (עיין זלמון).

* **הַר צְמָרִים** (עיין צמרים).

* **הַר הַקָּדָשׁ** (עיין קדש).

* **הַר קָדֵשׁ** (עיין הר האלהים).

* **הַר קָדֵשׁ אֱלֹהֵי** (עיין ירושלים).

* **הַר שְׁעִיר** (עיין שעיר).

* **הַר שְׂרִיפָה**

הוא כנוי נבואי אשר יכנה הנביא ירמיה את ממלכת בבל לעת מפלתה; ויחזן כי כיון הנביא בשם הר שרפה, שתתהפך להר ליהט ומקיא אש מבטן האדמה (ועיין הר, בהערה) וכן משמע הענין שם בכתוב (ירמיה נ"א, כ"ה).

הַר הָהָר

שם הר על גבול ארץ אדום (במדבר כ', כ"ב. שם ל"ג, ל"ז), והוא אחד מהרי שעיר (עיין לבנון). [המחבר לא ראה דברי המחבר לספר נתיבות השלם (במדבר ל"ד, ז') שְׁהַר הָהָר שמת בו אהרן בחוץ לארץ מזרחי דרומית לארץ ישראל, והר ההר אשר בספור הגבולין מקצתו בארץ, ונקרא בלשון חז"ל (גיטין ד' ח'), מורי אמונה או מוורם אומנוס. ואמרו עליו משפוט לדרוס, ארץ. משפוט לנפון, חוץ לארץ 1]; וכן הוא ג"כ דעת החכם גיזעניוס

1) ואעתיק לפניך קורא נעים דברי הרב ר' יצחק הכהן ב"ר משה הפרחי (שהיה ממגורשי צרפת בשנת ס"ו, לאלף הששי, תלמיד רש"י), מה שכתב בספר **כפתור ופרח** (והוא יקר המציאות), על אודות הַר הַהָר

גיועניום כי הר ההר הוא שם עשם פרטי לשני ראשי הרים, האחת על גבול ארץ אדום בדרך יום וחצי ממקצוע הדרומית של ים האדום אשר שמה מת אהרן, והיא הנזכרת (במדבר כ', כ"ב. שם ל"ג, ל"ז); והשנית, הוא שם הר אחד מונק אל כתף מזרחית לפונית הלכטון, והוא הנזכר (במדבר ל"ד, ה'—ה')

הזה, והרבה טרח הרב הזה, עבר על אדמת ישראל, עלה הרים וירד בקצות לדעת עניניה, וז"ל, לדעת זה ההר איזה הוא ואנה הוא מקומו, טרחתי זמן מרובה יגעתי ומלאתי ת"ל. דע! כי מן ההר המפורסם לעכו הוא הר הכרמל ואל הצפון ימצאו קצת ראשים כיס יבואו, והם בשטח הארץ כמו צור וצלון וביירות, ראש א' קורין לו בערבי (וגל-הגר) כלומר פני הארץ, וסמוך לו (ראם אל-באסיט), וסמוך לו הר גבוה מאד מאד ושמו כלשון ערבי (גבל אל-מוקרע), כלומר הר החלק, וזה ההר הוא יחידי וכנעם חרסומו בים, ועליו עצי ארזים גבוהים עד לב השמים ועצי בענים, ושם מעינות מים וכפרים, והוא מקיף כמו יום או יומים, ואל דרומו כחצי יום עיר הנזכרת (שבת ק"ט, כ') וזולתם, ושמה לו דקיא, והעלוזים (אל-לאגא). ובין העיר הזאת וההר הזה הוא הר קטן קורין לו (אל-הוריד-אדה), וכן ביניהם עיר ושמה קבותיא רחוקה מן הים כחצי שעה. ואומר אני כי זה ההר הוא ההר המבוקש, כי שאר הראשים אינם הרים, ועוד שהעירות הנזכרות בגבולי השנעים מלאים עד המקום הזה, והוא מכון כנגד חמת זה כמזרח וזה במערב וכיניהם כשלוש ימי ברוחב; וזה, שהרי עמא שהוא לשבת אשר (יהושע י"ט, ל') היא היום אל מזרח זה ההר כחצי יום, וכמעט שהיא לפונית לו, וקורין לה היום עים. וירחוב (שם י"ט, כ"ח), וקורין לה רחב, וכן תמון (שם), וקורין לו חמת. וכן קבותיא שזכרנו וכו', ואל דרום זה ההר על שפת הים לכמו שני ימים הוא עיר גדולה ושמה כלשון תורה סין (טראבלים אל-שאם). וכן סמוך לה ערקא, לא שנו שמו, ועל שניהם אמר הכתוב: ואת הערקי ואת הסיני (נראשית י', י"ז). ואל דרום סין זה כמו שני ימים על חוף הים, גם כן עיר ושמה היום בירותא, ולפי דעתי היא העיר שנאמר עליה כס' (יחזקאל מ"ז, ט"ו): וזה גבול הארץ כו' חמת

ז'—ח') ואונקלוס תרגם שניהם הר מורא, כי לדעתו השם הר היה שם פרסי לשני ראשי ההרים האלה. אולם מה שתרגם יונתן שם שניהם מזורם אמנם, ג"ע! —] .

הָרָא Haro

השם הזה מזכר בם' דברי הימים בין המקומות אשר הושיב שם מלך אשר את גלות ישראל : ויביאם לחלח וחבור וְהָרָא ונהר גוון (דהי"א ה', כ"ז), ובספר מלכים יזכרו תחת השם הזה עָרֵי מָדִי : ויושב אותם בחלח וחבור נהר גוון וְעָרֵי מָדִי (מ"ב י"ז, ו'). ולזאת יאמר אחד מחכמי הטורים כי בשם הָרָא יוכן בספר דה"י ארץ מָדִי ; כי כן תקרא לפעמים הארץ הזאת אל סופרי העמים הקדמוני' בשם Aria .

* גִּיא הָרִי (עיין גיא הרי) .

* הָרִי בְּגִלְבָּעַ (עיין גלבוע) .

* הָרִי בְּתַר (עיין בתרון) .

* הָרִי הַעֲבָרִים (עיין עבריים) .

* הָרִי שְׁמֶרֶן (עיין שומר) .

* הָרֵי עֵד Montes aeterni

הוא שם תואר מורכב משני מלות, וענינו כמו הָרֵי עֵד, או הָרֵי-קָדֶם, והיא נזכרת פעם אחד על משקל הזה (ברא' מ"ט, כ"ו) :
ברכת

„ חמת ברותה סברים וגומר . ואף על פי שיש מרחב בינה וכן
„ חמת וסברים, כי סברים לפי דעתי היא העיר שקורין לה
„ מיוזאר סמך ל ח מ ת כחצי יום למערב “ עכ"ל

ברכת אביך גברו על ברכת הרי עד (ריא עוויגטן בערגט),
ועל דרך זה בך ג"כ משה שנאמר : ומראש הררי קדם וממגר
גבעת עולם (דב' ל"ג, ט"ו) שכל ג"כ מליצתו במלות הר וגבעה,
וכן כפל חזקוק הנביא את מליצתו : עמד ! וימדד ארץ, ראה !
ויתר גוים, ויתפוצצו הררי-עד, שחו גבעות עולם (שם ג', ו').
וקרוב לזה דעת הרשב"ם, ואולי הוא ההר המזכר בהערה לשם הר
ההר הנקרא כלשון ערבי ג"כ בשם אל-הורי-אדה.

* עיר הָהָרִים (עיין בית שמש כ')

הָרָר או (הָרָר) Haror

שם מקום הנודע על ידי שם אחד מגבורי המלך דוד, והשר
נקרא : שמה הָהָרִי (ש"ב כ"ג, ל"ג). [° ושם (פסוק י"א) : שמה
בן אנא הָרָר, ויתכן שנקרא הררי על שם שגר על אחת ההרים. ועיין
מה שהערתי בשם (ארר)].

* הָרָרִי אֶלֶף

שם הר המזכר בשם (תהלים נ', י') : בהמות בְּהָרֵי אֶלֶף,
והנה צאור כל המפרשים ידוע, ויונתן תרגם : תור בר דרעי בכל
יומא מורין אלפין, והוא שור הבר המזכר בדרז"ל : שור הבר מין
בהמה ור' יוסי אומר מין חיה (כלאים פ"ט, מ"ו) ופי' הרמב"ם ז"ל :
שור הבר, שור מדברי. פתח מלת בר כמשמעה, וכן מלאוהו
כלשון עברי : יחלמו בניהם ירבו בְּבָר (חיוז ל"ט, ד'). וטעם
פלוגתתם מצואר במסכת (חולין דף פ', א') : דרבנן סברי
מדמתרגמינן : תורבלא מינא דבהמה הוא. ר"ל מדתרגם
אונקלוס : תאו וזמר (דברים י"ד, ה') תורבלא ; שמע מינה שור
הבר, מין בהמה הוא. כי תורבלא במלה אחת ענינה כמו שור
הבר כלשון עברי, או תור ברא כלשון ארמי (בחילוף הלמ"ד ברי"ש
המאזי לרוב כלשון עברי וארמי), וכמו שתרגם יונתן למעלה. וכן דעת
בעל המחבר ס' בתר כהונה ערך בלא. ורש"י ז"ל פי' בגמרא
תורבלא, שור הל כל כוון. ונפירושו לס' דברים פי' תורבלא,
שור

שור היער באלא בלשון ארמי ודבריו סותרים זה"ז (וראה קורא נעים
מה שכתב בשם הזה החכם ר' יהודה בן יונה לבית ייטעלים) (בספר
ברם חמד חלק שלישי).

* הררי נמרים

השם הזה מזכר בם' (שיה"ש ד', ח'). ולא נדע אל איזה הרים
ביון המליך, וקריב לשמוע כי תכונת שלשלת ההררים הקטנים האלה
היו בעבר הידרון, מקום העיר בית-נמרה (עיין בית נמרה). ואולי
מבין ההררים האלה פרץ ג"כ נחל הנקרא בשם (ישעיה ט"ו, ו') בשם:
מי נמרים. ומאוראות השמות, נקרה נמרים נמרים, נראה
שהיה במקומות ההם מעון נמרים; (ולכן נקרא העיר בית-
נמרה בימי בית שני ג"כ בשם בית-נמר), ולפי זה יהיו דלתות
המליכה שם מקבילות אלה אל אחותה; כי יהיה: הררי נמרים (אשר
טעמו כמו חדרים, כי מעונתם היטה בהר האל),
לזמה למה שאמר מחלה: ממעונות אריות.

* הררי עד (עיין הרי עד).

* הררי ציון (עיין שילוח כ').

* הררי קדם (עיין קדם).

Vadan [דן] (ו)

שם פיר בארץ ערב, נאכרת בנבואת יחזקאל על עור: [דן]
ביון מאוול בעובונך נתנו (שם כ"ו, י"ט); והוקלה תנועת סויו
לכא, כאשר הוקלה גם בן מנועת המ"ס במלח מאוול.

והב

יז

וְהֵב Vaheb

שם לעיר בארץ מואב, אשר היתה מכוונת על שפת ים המלח
המגביל את ארץ כנען מקדם; כי כן נאמר: את וְהֵב בסופה
(נמד' כ"ח, י"ד), וסופה הוא בכתוב ההוא שם לים המלח אשר
יקרא לפעמים בשם ים סוף, כאשר תראה מדברי אשר אדבר על
שם סוף.

(ז) * זוזים Susim

שם אחת משלשה ראשי האומות אשר היו נודעים לפנינו
בשם ענקים או בני ענק (ועיי' חרוון), והם רפאים, אימים, וזוזים וכן
הוא אומר: ויבו את רפאים בעשרת דורות קרנים ואת הזוזים בהם
את האימים בשוה קריתים (בראשית י"ד, ה'); ולדעת כל המפרשים
הזוזים הם הזוזים הנזכרים בספר (דבר' ז', כ'): ארץ רפאים
תחשב אף הוא (עיי' רפאים) רפאים ישוביבה לפנינו והעמונים
יקראו להם ומוזמים, עם גדול ורב ורם בענקים וכו'. ולעיל
מזה כתיב: כי לבני לופ נתתי את ער ירושה. האמים לפנינו
ישבו בה עם גדול ורב ורם בענקים, רפאים יחשבו אף הם
בענקים והמאפים יקראו להם אמים (שם ז' ט' - י' - י"א);
ואף שהכתוב מעיד שהאומות קראו להם השמות הללו, ע"כ כל זה
נראה מכוונת הכתוב בהודעת השמות הללו, שהוראת שרשיהם
בלשונות הם מסכמת או קרובה להוראתה בלשון, על פיין החזק
והגדולה. ומאשר נראה מן הכתובים הללו שהעמונים והמואבים ירשו
אותם וישבו תחתם; ולאחרי לא מלאו כאן רק זכרון שנים משלש ראשי
האומות הנזכרים; והם האמים (שם ז', י') אשר ירשום המואבים,
ומוזמים (הם הזוזים) אשר ירשום בני עמון; יתכן לאמר שהמואבים
ירשו גם את הרפאים אשר יטו לפנינו בעשרת דורות קרנים ועליהם
יכון

יכון כותב חורתנו לאחר : רפאים , יחשבו אף הם כענקים
והמאבים יקראו להם אמים (שם כ' י"ב), ושעור הכתוב כך הוא :
האמים לפנים ישבו זה כו' והרפאים (אשר נתשבו ג"כ כענקים
והמואבים אשר השמידום היו קוראים אותם גם כן אמים), משלשם
לא אחן לך מארצם ירושה כי לבני לוט נתתם . ועיין (שזה קרייתים) .

Siph יִיף

שם לשתי ערים בנחלת מטה יהודה, האחת היתה מכותנת בקצה
ארץ כנען על גבול אדום (יהושע ט"ו , כ"ד), והאחרת בשכונת ים
המלח (שם ט"ו , כ"ה . דהיי"כ י"א , ח') ; וסביב לעיר אחרונה הזאת
היה מדבר יִיף הנודע מקורות דוד (ש"א כ"ג , י"ד) .

Moni olivarum הַיִּיתִים

הוא הגבוה בכל ההרים אשר מסביב לעיר ירושלים , ונקרא
על שם עצי הזיתים אשר יגדלו עליו לרוב . ובמשנה יקרא בשם הַר
הַמִּשְׁחָה . וזה גם כן על שם זיתי השמן , כי השמן יקרא בלשון ארמי:
משח . ובאמת מלבד עצי הַיִּיתִים הרבים הגדלים בזה הור , ימצאו
שמה גם עצי תאנה תמר ורמון וגם תפוחי זהב (פחמערמלנען) (*) .
מכונת ההר הזה היא ממזרח לעיר הקדש (זכריה י"ד , ד') , ועמק
יהושפט הוא מצדיל בינה ובינו ; והוא גבוה כפלים מגובה הר ציון ,
ומראשו

(*) השם הזה אשר יקרא בו בלשון אשכנז מין תפוחים ידועים , הוא נגזר
מן השמות Poma aurantia בלשון רומי , אשר פנינם הוא
כצנין השמות תפוחי (poma) זהב (aurantia) בלשון עברי;
והנה בספר משלי (כ"ה , י"א) יזכרו תפוחי זהב ; ויתכן כי דעת
הכותב היתה על התפוחים הנזכרים [ובתרגום (ש"ה ט' , ט') תרגם:
תפוח , אתרונא כי חסוה הוא שם כללי לכל מין פרי אשר
מראהו ירוק אדמדם כמראה הזהב , ועגולים ונפוחים כתמונתם .
וראה מה שכתב חכם עמיט הרב רי"ב לעיונואן בספרו בית
יהודה הנדפס בעת זווי לנא על השם תפוח] .

ומראשו יראה האופה מערבה על פני כל העיר ירושלים מסביב, גם
לפונה עד הרי גריזים ועיבל, וגנבה עד מהלאה לעיר חדרון. ובימי
בית שני היה בעמק בין ההר הזה ובין נחל קדרון, גן זיתים מפואר
אשר נקרא: גת-שמןא Gethsemane, על כי היה שם גת אשר
דרכו בו זיתים לעשות מהם שמן; והוא נודע אלל הנוצרים. [ואולי
אליו כיון ישעיהו (כ"ח, א') במלות גיא שמנים]. ועוד היה בימים ההם
בין ההר הזה ובין העיר ירושלים, כפר קטן אשר נקרא: בית-פגי
Bethphage והנודע אף הוא אלל הנוצרים ויזכר גם בתלמוד (מנחות
ז"ה, ב').

* זִמְזוּמִים (פיין זויס) -

* זִמְרִי Simri

שם אומה אחת נזכרת בס' ירמיה (כ"ה, כ"ה): ואת כל מלכי
זִמְרִי, ואולי הם אלאי זִמְרָן אשר היה אחד מבני קטורה אשת אברהם
(נח' כ"ה, ב'). ויתכן כי על שם נקרא שם קרית מלך אשר בן
מעדינה Medina, ובין מעקא Mecca, בשם Zabram.

* זִמְרָן (פיין זמרי) -

זִנּוּחַ Sanoah

שם לשתי ערים בנחלת מטה יהודה האחת היתה מכוננת
בשפלה (יהושע ט"ו, ל"ד), והאחרת בשכונת ים המלח (שם ט"ו, נ"ו).

זִפְרוֹן Siphron

שם עיר בגבול הצפוני לארץ כנען (כמדבר ל"ד, ט') [זיונן
פרנס: זפרון, קרן זכותא. וראה דעת המפרש שם].

נחל זֶרֶד Sered

שם נחל הנזל מנגב לארץ מואב ויוצא אל ים המלח (דברים כ',
י"ג); וסביבות הנחל הזה חנו בני ישראל בקרם עברו אל גבול ארץ
האמורי

האמורי (במד' כ"א, י"ב) [ובתרגו' התורה המיוחס לרב"ע חננס נחל זרד, הא': בנחלא דמירבי חילפא וגלי וסיגלי; והב', נחל מדרויא, וענן שניה' הוא, נחל שנדלים שם ערבים, וכן יורה השם זרד בל' ארמי על חרש מלל. ואולי כיון ישעי' הנביא במליצתו על מסלת מואב: ופקודתם על נחל הערבים ישאום (שם ע"ו, י"ב) על זה הנחל]. ועיין (נחל הערבים).

(ח) חָבוֹר (Habor)

השם הזה יכול להיות רכסי ההרים הגבוהים המפרידים בין ארץ אשור וארץ מדי; ואל ההרים האלה הולך הַזֶּר את מקלט שבי ישראל אחרי הגלותו אותם מעל אדמתם (מ"ב, י"ז, ו'. שם י"ח, י"א. דה"א ה', ל"ו) [ולדעת החכם גיועניוס הוא שם לנהר Chaboras (הוא בְּבֶר) השוקף מראש הררי מַשֶּׁךְ (Masis) ואלל העיר בְּרֶבְמִישׁ Circesium הוא נשקף אל נהר בְּרֶת ועיין (כבר)].

חֶבְרוֹן (Hebron)

עיר צהר יהודה (יהושע ע"ו, י"ג) מנגב לעיר ירושלים; והיא עיר טשנה מאד כפי עדות כותב תורתנו (במד' י"ג, כ"ב *), וגודעת מקורות

(*) וְחֶבְרוֹן שִׁבְעַת שָׁנִים נִבְנְתָה לִפְנֵי צֶעֶן מִצְרַיִם — ויחנן כי היא היתה אחת הערים הראשונות אשר בנו להם הכנענים בראשית ימי קדם, כעת החלו בני אדם לעזוב את מהלכותיהם בין נקרות ההרים ונקיקי הסלעים ולשבת יחד בחברה במשכנות עיר; ולואת נקרא שמה חֶבְרוֹן על כי שמה חֶבְרוּ יחדיו אנשים רבים במושבותיהם, מחמת אשר לפנים התהלך כל איש כפרא כודל כלו בין סבכי יער וחגוני אדמות.

מקורות אבותינו אברהם ובניו אשר אהבו מאד לגור בסביבותיה (לא בתוך העיר כי רועים היו וצא־הלים ישבו כל ימיהם) . וצא־המ הבקעה הגדולה הקרובה לעיר הזאת, היא פוריה ונעימה במאד מאד, וסופרי המסעות יליירוהו לו בדבריהם כגון אלהים; והיא אשר נקראה בימי אברהם בשם אֵלֹנֵי מַמְרָא, על שם ממרא אביר הרועים (Emir) אשר תקע שם את אהלו ואשר היה בעל ברית אברהם; והבקעה הזאת נזכרת גם בסיפור תולדות יעקב (בראשית ג' י') בשם עֵמֶק חֶבְרוֹן.

והנה בבוא יהושע אל ארץ כנען המית אחרי מלחמת גבעון את מלך חברון עם ארבעה מלכים אחרים ויתלם יחדיו על חמשה עמים (יהושע י' כ"ג); והכנענים אשר בעיר הזאת בחרו אז להם מלך אחר, כי בלעד' אותה יהושע אחרי המלחמה הנזכרת הכה את יושביה לפי חרב ואת מלכה (שם, ל"ז), ואחרי בואה ביד ישראל נהיתה עיר הכנענים וגם עיר מקלט הרוֹחַ (שם כ"א, י"א) אך את שדותיה וחצריה נחתו לכלב בן יפנה לנחלה (שם, י"ב). וכמלך דוד על יהודה נהיתה חברון קרית מלך, כי הוא ישב בקרבה עם גדוליו ונכבדיו עד אשר נקבצו אליו שמה ראשי כל שבטי ישראל וימשחוהו למלך על ישראל; כי אז הכין את העיר ירושלים להיות קרית ממלכתו עד עולם (ש"ב ה' ג'). ויתכן כי בני חברון זעפו מאז על דוד, על כי העתיק מציניהם את כסא המלוכה; ולזאת כקשור אבישלום (אשר טלד בחברון) קשר על אביו, הלך ראשונה אל חברון (ש"ב ט"ו, ט') וקול נוחת הקיסרים היה: מלך אבשלום בחברון! (שם ט"ו, י'). ובימי בית שני כהלחם היהודים את הרומיים, נלכדה העיר הזאת ביד חזקה מאת צערעאלים שר לבא הקיסר; והוא הרס את כל בתיה ושימש כעפר לדוש, ויך גם את יושביה לפי חרב, זקן ובחור עולל ויונק. אמנם היא שבה אחרי כן להתקומם מערמות העפר, וביום הזה עודנה היא עיר קטנה, ומלכד יהודים רבים ישבו גם כושיים בקרבה; אמנם מערת המכפלה מקום קברות אבותינו, לא תודע עוד טכונה.

והנה שם העיר חברון היה גם קרית-ארבע כנודע ממקומות רבים בספרי הקודש; וזה, על שם ארבע האדם הגדול בענקים

צענקים (יהושע י"ד, ט"ו), כי הענקים יתנו לפנינו כלל הר יבודה, כאשר הזכרתי לך בדברי על השם דביר. וזהו שם אחר, יהושע משם, ברחו פליטיהם אל ערי פלשתים * עזה גת ואשדוד (שם י"א כ"א), ומהם ילדו אחרי כן הנפילים אנשי השם הטועים מקורות דוד, בנלית וישבי וסוף ילידי הרפה (ש"נ, כ"א) אשר כלם נולדו בגת. וכפי עדות אחד הסופרים היונים ** נמלכה בלז Asteria אשר באיי יון, גויה אדם הגדולה כעשר אמות באמת איש, והיא היתה גויה אחד הגבורים אשר שם אביו היה Anax; ואולי השם הזה אחד הוא עם השם העברי ענק. ומספרי הקודש טוע כי הענקים היו מבחירי הגבורים אשר בסבל ארלה, עד כי נהיה למשל צפי העמים לאמר: מי יתיצב לפני בני ענק? (דברים ט', כ'); והיו נוראים גם בגובה קומתם, ואך כחגבים גדמו צעיניהם המרגלים אשר שלח משה לחיור את ארץ כנען (במדבר י"ז, כ"ז). ובאמת השמות אחימן ששי ותלמי אשר נקראו בהם שלשת בני הענקים (ולדעתי היו אלה שמות שלשת שבטים מן הענקים) אשר ישבו בחרון, גם המה יורו על עולם קומתם וגבורתם; כי אחימן ענינו הוא: אחי מן? (מי ידמה לי?), וששי יתכן שהוא על שם גבהו שש אמות אשר זה היה גם גובה גלית הפלשתי, ותלמי ענינו הוא, ארוך במאד מאד בתלם השדה. 1.) —

חדיד

* בנבואה ירמיה על הפלשתים נאמר: באה קרחה אל עזה נדמתה אשקלון שארית עמקם (שם מ"ו, ה'); וההפחקה היונית למליצה הזאת היא כאלו כתוב ענקים [וכן יתכן לפרש כתוב: ויבריתו את כל העמקים (דהי"א י"ב, ט"ו)].

** Pausanias in Atticis.

1) וזהו שם המלומדים דרשו את שלשת השמות כאלו אחר: אחימן, מ י ו מן שבאחיו (והוא קרוב לעם המחבר). ששי, שמים את הארץ נשחתה (כי לדעתם גזר השם ששי, משרש שיש. כי הוא היה יכול לעשות את הארץ נשחתה וקשה כשיש). תלמי, שמים את הארץ תלמים תלמים (טעם ל"ד). והוא ג"כ קרוב לדעת המחבר.

חֲדִיד Hadid

אחת מערי צנימין, נזכרת בספר (נחמיה י"א, ל"ד) כי בקרבה ישבו בני צנימן בעלותם מגלות בבל; וגם במשנה יזכר ר' יקים איש חֲדִיד (עדות פ', ז', מ"ה) [והיא היתה מוקפת חומה מימות יהושע בן נון (משנה ערכין ל"ב, א'').]

חֲדֵקֶל (Tigris fluvius) Hidekel

הוא נהר גדול מאוד הנודע בספרי העמים בשם Tigris, והוא יולא מהרי אררט והולך נגבה תימנה בין ארץ אשור (אשר למזרחו) ובין ארם נהריים (אשר למערבו); ועל גבול מדינת שושן אשר בממלכת פרס יתחבר עם נהר פרת והיו שניה' לנהר אחד והוא הנהל אשר נקרא לעמים בשם: pasitigris (פצידגלת), והוא אשר השקה את גן עדן ואשר יפרד גם בקנהו האחר לשני ראשים (גיוחן ופישון) היוצאים אל לשון ים פרס, כאשר תראה מדברי אשר אדבר על השם צֵדֶן. והנה בלשון כשדי וארמי נקרא הנהר הזה בשם דגלת, והוא שם חֲדֵקֶל בעלמו בשנוי ההברה; כי לפעמים ישנה קלת גם השמות הפרטים מלשון אל לשון, כידוע למבינים בִּיְיִ הַחִי"ת בשם חֲדֵקֶל הוא נוסף כחית"ן אשר בשמות, חנמל, חבצלת, חשמנים. ויתכן שלזאת כיונו חכמינו ז"ל בעלי התלמוד בשאלתם: למה נקרא שמו חֲדֵקֶל? (ר"ל בהוספת החי"ת) לפי שמימיו חדים וקלים. ואולם דקל (הוא דגל) שמו. והיונים והרומיים עשו משם דגלת השם מיוגרים Tigris, וזה למהירות מרולת הנהר הזה; כי הוא ממהר מאד לרוץ בהמון מימיו בזמר (Tigris 1) בלשון יון ורומי שוטף במרולתו; ומה גם לדעת התלמודיים נקרא הנהר הזה בלשון עבר בשם חֲדֵקֶל על שם שמימיו חדים וקלים — והנה נהר חֲדֵקֶל הוא ההולך כפי

מזרח

(1) ואולי גם השם מיוגרים אשר פי היונים והרומים יקבנו, הוא גם כן גזר מן השם דוגלית אשר כנוהו הכשדים והארמיים, כחילוף הפי"ת בדל"ת. והא"ש, בלח"ד. כאשר פוררנו על חילופים כאלה בהרבה מקומות.

עדות סתם תורתנו (נרא' ב', י"ד) קדמת אשור; ויחזק, כי ארץ אשור היא ממזרח לנהר חדקל כאשר יורו להנו לחות הארצות הנמלאת בעת מימי קדם, וכן יעידו סופרי העמים פה אחד. ולואת נפלאה מאד על אונקלס המתרגם אשר תרגם: קדמת אשור, במקום הנזכר: ממדינתא דאתור; ואיך ישגה מתרגם נאמן כמוהו בטובת ממלכה גדולה ומפוארת כזאת? וכמאד מאד השתוממתי על החכם הרמב"מן, אשר גם הוא בהעתקתו נמשך בזה אחרי תרגום אונקלס לפיל אחריו ברשת הטעות כי באמת מלת קדמת במקום הנזכר בוראהה היא כהוראת מלת קדם כלשון ארמית אשר ענינה הוא לפני (כי כאשר יורה השם קדם כלשון עברי וארמי על תחלה וקלה בזמן, כן יורה גם על תחלה וקלה במקום); כי נהר חדקל אינו עובר תוך ארץ אשור, כי אם הולך לפניה על גבולה המערבי ומפריד בינה ובין ארם נהרים. [ועיין מה שכתבתי בשם אשור בשני בישוב קושית המחבר על המתרגם הנאמן אונקלס וממלא עונג].

חדרך Hadrach

שם לארץ אחת הקרובה בענין לדמשק, וחכונתה ושמה אינה נודעת והיא נזכרת (זכריה ט', ח') [ראה קורא משכיל מה שהעיר על השם הזה החכם גיועניוס, ואנכי מלאתי לתומי כל דבריו מפורשים בילקו' שמעוני (סי' הש"ב) כשא דבר ה' בארץ חדרך ודמשק מנוחתו, דרש ר' יהודה נו' אמר לו ר' יוסי בן דורמסקית יהודה! למה אתה מעוות עדינו את הכתובים, מעדיני עלי שמים וארץ שאני מדמשק, ויש שם מקום ששמו חדרך].

חדשה Hadasa

שם עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו, ל"ז). ויתכן כי זאת העיר הנזכרת בדברי התלמודיים כעיר מלער מאד אשר יושביה הם אך מתי מספר: בעיר חדשה שביהודה שיש בה חמשים דיורין (ערוכין נ"ט, ח') [וכן דעת רש"י (קדושין דף ע"ו, ע"א) במשנה (ס')].

חדשי

יח

* חֲדָשִׁי Hadsi

שם עיר נזכרת רק פעם אחת בספר שמואל : ויבאו הגלעד
ואל ארץ תחתים חֲדָשִׁי, ויבאו דגה יען וסביב אל צידון (ש"ז
כ"ד, ו'). . וכן תרגם יונתן : ואתו לגלעד ולארעא דרומא
ל ח ד ש י, ואתו לדגה יען ומתמן אסתחר לצידון . ומענינו
שם משמע שתכונתה היתה מעבר לירדן (1) . וראה מה שכתבתי בשם
(תחתים חדשי) .

חובה Hoba

עיר משמאל לדמשק . נזכרת במלחמת אברהם (ברא' י"ב, ט"ו) ;
ובימי הירנימוס הסופר הטלרי עמדה עוד על תלה , ונקרא אז בשם
Chobaa .

* חֲוִי Hevitae

שם אומה אחת מאלילי בני כנען אשר אחז משכנם לרגלי הר
חרמון , ועמית הלבנון . (יהושע י"ח , ג'. שופטים ג' , ג'). . ומהם
ישבו במקומות אחרים , והם הנזכרים (ברא' ל"ד , כ'. ש"ב כ"ד , ז'. מ"ח
ט' , כ'). . ובמדרש רבה (פ' ל"ז) תרגמו חֲוִי , זו חלדין (?) וכירושלמי
(ברא' י' , י"ח) תרגם : ח ו י , מריפולאי . וראה מה שכתבתי בשם
(ארפד) , ובשם (עוים) .

חֲוִילָה Havila

הוא שם לאחת ארצות ערב אשר בקרבת לשון ים פרס , ונושבה
מאת

(1) ובמדרש רבה (פ' ל"ד , ז"ח) תרגמו בשם ר' אליעזר : חֲדָשִׁי זו יִרְחַ
ור' שמעון בר נחמני אומר זו בית-יִרְחַ . אולם מדניהם שם נראה
שתכונת העיר הזאת היתה כנחלת בני דן , אשר ירשו מ ח ד ש אחר
מות יהושע , הנזכר (יהושע י"ט , מ"ו . שופטים י"ח , כ"ט) , סמוך
לכנרת בתחום בית-שאן , ולדעתם הוא ארץ תחתים
הנזכר כאן .

מאת חַיִּילָה בֶּן כּוּשׁ (כר' י', ו'), ונהר פִּישוֹן (היוֹלָא אֶל לֶשֶׁן ים פרס) סובב אותה למזרח (כר' ז', י"א), כאשר תראה מדברי אשר אדבר על השם ערן. ובפי שמראבו הסופר * יקראו יושבי הארץ הזאת בשם Chanlotaei. ואף הוא יגיד כי מושבותיהם הם במזרח ארץ ערב ובקרבת לשון ים פרס; ולפעמי' כאשר ירצה המספר בספרי הקודש להזכיר כל אורך החלק הלפני מארץ ערב ממזרח למערב, יאמר: מחוילה עד שור (כר' כ"ה, י"ח), כי מדבר שור הוא במערב ארץ ערב על גבול ארץ מצרים, וכאשר תראה מדברי אשר אדבר על השם שור [וכן נראה דעת יונתן שתרגם את השם חוילה הנזכר בשלשה המקומות הנזכרים הנדיקים].

ודע! כי גם בערן ערב (חיס גליקלימן מרחביקן) תמצא ארץ חוילה, והיא נמצאת מאת חוילה בן יקמן (כר' י', כ"ט); והיא אחת מארצות תהאמה Thama אשר בערן ערב, ותקרא עד היום בפי הערביים: חולאן * [ולדעת החכם גיועניוס שלשה מקומות נקראו בשם חַיִּילָה. א) ארץ חוילה בן יקמן (כר' ו', כ"ט) אשר תגבול את מזרח נחלת בני ישמעאל (שם כ"ה, י"ח) ועמלק (ש"א ס"ו, ו') בקרבת לשון ים פרס. ב) ואלה תגבול ארץ החוילה, אשר שם הוזה, ותכונתה בארץ הדו, Indien (אשר כללה בקרבה בימים הראשונים ג"כ חלק גדול מארץ ערב), ונהר פִּישוֹן אינדוס, Indus יסוב אותה והיא הנזכרת (כר' ז', י"א). ג) ארץ חוילה בן כּוּשׁ (כר' י', ו'), תכונתה בדרום ערב או כּוּשׁ, Aethiopien. ושמה נקרא אוואלימאע Avalitae (קרוב לשם חוילה), על גבול סינוס אוואלימוס (וכעת היא נקראת בשם ציילא, Zeila) על חוף האי תאבסיניען Habessinien מנגב באב־אל־מנדעב Bab el Mandeb וראה מה שכתב בשם נהר (פישון)].

וְעִירָב (עיין סיני).

חול

* בן יקראו הערביים את החלקה המערבית מן ערן ערב, המכוננת על שפת ים סוף.

חול Hal

שם אחד מבני ארם (כר' י', כ"ג). אמרו כי ממנו ילדו אנשי ארמניאה, חולם לדעת החכם ראזענמילדער (1) נתישבו מבני בניהם של חול במחוז חולני Hhüle בקרבת מקום טולאת הירדן.

חורן Havran

שם עיר בקרבת העיר דמשק, נזכרת בדברי יחזקאל (מ'ו, פ"ו) ובימי בית שני נקרא כל חבל הארץ סביבותיה בשם חורניא Auranitis [גם נמלא שם יין אדום הטוב הנודע בפי חו"ל (כריתות ו' ח') בשם חמר חורין עתיק. וכן הוא נזכר כמשנה (ר"ה כ"ב, ב') : ומגרפוניא לחורן. והוא שם נוף אחד מעבר לירדן מזרחה למעברנה של ארץ גולן Gaulanitis בבשן Batanaa ולמזרחה של חבל ארגב Trachonitis, המשתרע לאורך יבוק החל עד נבול דמשק. ונקראה בשם חורן פ"ש החוריים הרבים הגמלאים בארץ הזאת, ואשר ישכנו שמה בני אדם עד היום הזה].

חית יאיר villae Jairi

שם כפרים קטנים בארץ הגלעד, אשר לכד אותם יאיר בן מנשה ויקראם על שמן (במדבר ל"ב, מ"א) [והנה מקום אתי להעיר לכל קורא משכיל בהכנת השם חית והוא, כי הנגיד ממנו הוא חיה ושרו חית, ע"ד: ויקרא האדם שם אשתו חוה כי היא חיה ואם כל חיה (כר' ג', כ'), וטעם חוה בלשון עבר כמו כפר בלשון ארמי; וענינו מקום קבוע אשר אוו חכרת בני אדם לדור שמה. וההבדל העלמי שכן עיר לחיה בלשון עברי; כי לקבץ בתים הרבה אשר אנשים יעמולו על פי רוב רק במסחר וקנין והוא חית ידם, יבנה העברו מקום מושבותם בשם עיר המורה על הזריות וההתעוררות, אמנם כל קבוצ בתים יהיו רב או מעט אשר רוב אנשים יעמולו רק בעבודת שדה וכרם, מושבם נקרא חוה או חיה לפי שתיקד מלאכתם]

1) Rosenmüller Bib. Alterthumsk. 41, 309.

מלחמתם ומינחותם בדברים הנזכרים לאוכל נפש. להחיות בהם נפש כל חי,
(ובלשון ארמי נקרא קבוצ בתים כזה בשם **קִפְר**); וכן: **ויאספו פרשתיים**
דחיה (שם כ"ג, י"א) ר"ל בחיזה כפר הפרוי אשר שם היתה חלקת השדה
מלאה עדשים, ועיין מה שכתבנו עוד בשם (חיה) [

* **חִיָּה** **Pagus**

שם מקום מוכר בס' (ש"ב כ"ג, י"א): **ויאספו פרשתיים דחיה**,
וכתב הרד"ק בספר השרשים, שלכל קבוצ בתים שאינן מוקף חומה
יכנה העברי בשם חיה ובתמורת היו"ד בוי"ו חות יאיר, וכן פירש
ר' יונה (המכונה אבואלוואליד) ואמר כי כן יקראו בלשון ערבי
לקבוצ הבתים ביחד אל-חיי (עיין חות). אמנם דעת הרד"ק בפ'י
שהיא העיר הנקראת אפס דמים (ש"א י"ז, א') או פסידמים (דהי"א
י"א, יג).

חִילָם **חִילָאִם** **Helam**

שם עיר אשר הכה שם דוד את חיל הרעור מלך ארם (ש"ב י'
ט"ז - י"ו). תכונתה היתה בעבר הירדן מזרחת (שם) בחבל ארצות
אשר היה לחצי מטה מנשה, וחלמי המלרי יקראנה **Alamecha**.

חִילָן **חִילָן** **Hilon Holon**

שם עיר בנתלת מקה יהודה (יהושע ט"ו, כ"א) ונתנה ללויים
(דהי"א ו', מ"ג). וגם בארץ מואב ימצא עיר בשם **חִילָן** (ירמיה מ"ח,
כ"א) ועיין (חרונים).

חִבִּילָה **Hachila**

שם לגבעה בנגב מדבר זיק, אשר חנה עליה דוד ואנשיו בעת
הסתחרו מפני המלך שאול (ש"א כ"ג, י"ט. שם כ"ו, א' - ג').

חִלְבָּה **Helbo**

אף היא אחת מערי בני אשר (שופטים א', ל"א) [ובדברי חז"ל
היא

היא נקראת בשם גוש-חלב (מנחות פ"ה, ב') ושם היו כרמי וית לרוב, והיא
 פמדה עוד. בימי בית שני וגם היתה מוקפת חומה מימות יהושע בן נון.
 בלשון (פרכין ל"ב, א') : וחקרא של גוש חלב. וטעם חקרא
 בלשון חרמי כמו שור או חומה, בלשון עברי : ערי מבצר (במדבר
 ל"ב, ל"ו) ח' קוריי חקרא] (ועיין מרזן).

חֶלְבֹן Helbon

השם הזה נזכר בנבואה יחזקאל על טר : דמשק סוחרתך
 וכו' ביין חֶלְבֹן וצמר צחר (שם כ"ז, י"ח) ; ולדעתו הוא שם העיר
 המדועת כיום בפי העמים בשם Haleb או Aleppo, והיא עד היום
 אחת הערים המפוראות בדרך סיריא Syria, ורוכלת עמים.

חֶלָּח Hala

היא אחת הארצות אשר הושיב שם מלך אשור את גלות ישראל
 מ"ב, י"ו, ו'. שם י"ח, י"ח) ; והיא הנקראת בפי חלמי המלרי בשם
 Calachene, ותכונתה בלשון ארץ אשור. [וואלי היא העיר קֶלַח
 הנזכר (ברא' י', י"ח) ובאשר כתבנו בשם חֶבֶר שזהו קֶבֶר].

חֶלְחֹל Halhul

עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו, נ"ח).

חֶלִי Hali

עיר בנחלת מטה אשר (יהושע י"ט, כ"ה).

* חֶלֶף Heleph

שם עיר אחת בנחלת מטה נפתלי (יהושע י"ט, ל"ג), והיא
 היתה אחת מערי הגבול בנחלת מטה יהודה.

חלק

• חֶלֶק (עיין סר סחלק)

* חֶלְקֶת Helcath

שם עיר בנחלת מטה אשר (יהושע י"ט, כ"ה) ונחנה ללוים (שם כ"א, ל"א), ובס' (דחי"א ז', ו'—ס') היא נקראת בשם חוקק. ויחנן כי ראשית הנחת שם העיר היתה בעבור איזה סבה חלקת מחוקק ואולי ע"ש הכתוב: כי שם חלקת מחוקק ספון (דברים ל"ג, כ"א). והכתוב יקלר, כי כן דרך הכתוב לקלר לפעמים את השמות הפרטיים (כאשר עוררנו על זה כמה פעמים בזה הספר); וע"כ היא נקראת פעם בשם חלקת לכד ופעם בשם חוקק לכד. (ועיין שמון מראון).

* חֶלְקֶת הַצִּוְרִים

ככה נקרא חלקת השדה אשר בה הרצו אנשי יואב ואבנר שני מרי לבואם ישראל את גבורתם במלחמה כי חזקים המה כלורים (ש"ב ז', פ"ז); והוא קרוב אלל גבעון.

חַמּוֹן Hamon

שם עיר בנחלת מטה אשר (יהושע י"ט, כ"ח) [ועוד נמצא עיר חַמּוֹן בנחלת מטה נפתלי (דחי"א ז', ס"א), והיא העיר חַמַּת הנזכרת (יהושע י"ט, ל"ה); ובסיפור ערי הלויים היא נקראת בשם חַמַּת דָּאָר (שם כ"א, י"ב) (ועיין חמת)].

חַמְטָה Hamta

עיר בנחלת מטה יהודה בשכונת העיר חברון (יהושע פ"ו, ל"ה) [ועיין מה שכתבתי בעצם השם הזה, בהערה לשם (אין כבול)].

חַמַּת Hamath

עיר אשר נפלה בגורל למטה נפתלי (יהושע י"ט, ל"ה), והיא הנקראת בספור ערי הלויים בשם חַמַּת דָּאָר (שם כ"א, ל"ב); ושם העיר

העיר הזאת בשם עיר חֲמַן [הנוכרת דה"א'ו', ס"א] אשר שניהם
נגזרות המה משרש חמם, יורה אותנו כי במקומות האלה היה מצוע
מים חמים. וכן דעת ההלמודיים אשר יאמרו (מגילה ו', א') כי
תכונת העיר חמת היתה במקום אשר עמדה אחרי כן בימי בית שני
העיר טבריא הנודעת מאד על דבר המרחצאות החמים אשר היו בה
ואשר היו טובים מאד לרפואה, כאשר תראה מדברי אשר אדבר על
השם כנרת [ועיין דור].

חַמַּת (חַמַּת) Hamath

שם ממלכה על גבול הפנוי לארץ כנען, בין הים התיכון ובין
העיר דמשק (יחזקאל מ"ז, ס"ו); ואף היא נוסדה כפי כותב תורתנו
(נח"א י"ח) מאחד מבני כנען, ורחוב תגבל בה מנגב, כנודע גם
כן מדברי כותב תורתנו (במד' י"ג, כ"א). ומספר שמואל (ב' ח', ס')
יראה כי ממלכת חַמַּת היתה בימי קדם אחת הממלכות העצומות,
כי מלכה לא היה בימי דוד למס עובר אל הדדעור מלך טובא (עיין
זנבא) אשר שלט אז בזרוע עזו על כל המלכים סביביו; כי אם נלחם
אח המלך הקשה הזה מלחמות רבות על נפשו ועל עמו [ותושי מלך
חמת ההוא היה בעל ברית דוד (שם)]. ושם העיר הראשה בממלכה
הזאת היה גם כן חמת, והנביא עמוס יחשבה בין הערים המפוראות:
עברו בלנה וראו ולכו משם חמת רבה — (עמוס ו', ב'). וכן
במליכת ישעיה יזכירה מלך אשור בין הערים הגדולות והגכבדות
אשר בארצות המזרח: הלא כל שרי יחדיו מלכים! — הלא
בברכמיש בלנו — אם לא בארפד חמת — (שם י', ס').
ולדעת הירנימוס הסופר הנוצרי, העיר חמת היא העיר אשר
נקראה מאת היונים בשם Epipania [וכן תרגם אותה המדרש
(בראשית רבה פרשה ל"ז) חמת פִּיפְנִי]. ואשר היא מכוונת על נהר
Orontes [ולדעת התרגום יונתן והירושלמי על התורה 1.] היא
אנמוביא

1) כי כן תרגמו שניהם חַמַּת הנזכר (בראשית י', יח • במדבר י"ג,
כ"א) • והירושלמי (שם ל"ד, ח') אנמוביא; והחימא על יונתן
בתרגומו לנמדבר (ל"ד, ח') שתרנס שם חַמַּת, טבריה • והוא

סוחר

אנמוכיא העיר הגדולה והנודעת מאד בימי בית שני, וכן תרגם רב יוסף בספר (דה"א י"ח, ט'): וישמע תעו מלך חמת כו', מלכא דאנמוכיא, ובגיאוריו לספר (דה"א י"ח, ג') הערתי שמה על הכתוב: ויך דוד את הדרעור מלך צובה חמתה ברכתו להציב לו יד בנהר פרת, שאי אפשר לפרש שהכה דוד את הדרעור בחמת, כי הלא להלן הוא אומר שתעו מלך חמת כאשר שמע אשר הכה דוד את הדרעור שלח את בנו לשאול לו לשלום ולזכרו, ואיך יתכן שהיה המלחמה בעירו, והוא לא ידע עד אחרי הכות דוד את איש מלחמתו (והנועתיק האשכנזי לס' מנחה חדשה טעה בזה), ולפרש חמתה כמו דרך חמת הוא ג"כ דחוק, והנראה לפי דעתי שחמתה האמור' כאן, איננה חמת אשר מלך עליה תעו ורק אל חמת אשר בנחלת שבע נפתלי הנוכרת (יהושע י"ט, ל"ה) יכון הכתוב כאן שמה היתה המלחמה ושמה הכה דוד את הדרעור. וכן נראה דעת התרגום רב יוסף (באשר תרגם: חמתה, בחמת ולהלן (פסוק ט'): תעו מלך חמת תרגם: תעו מלכא דאנמוכיא), שלשני ערי חמת כיון הכתוב].

חֲנוֹךְ Hanoch, Enoch

הוא העיר הראשונה אשר נבנתה עלי אדמות, כפי עדות כותב תורתנו (ברא' ד', ט"ז) ונקראה על שם חֲנוֹךְ בן קַיִן (שם); ותכונתה היתה בסביבות ארץ עדן (שם).

* חֲנִיּוֹת Hanuioth

השם הזה נזכר רק פעם אחת בס' ירמיהו: **כִּי בֹא יִרְמְיָהוּ אֶל בֵּית הַבּוּר וְאֶל הַחֲנִיּוֹת** (שם ל"ז, ט"ו). והנה פירוש כל המפרשים ידוע; אולם לדעת חז"ל במדרש, מקומו היה בהר הבית בירושלים ששמו חנינות, ושם היה מעיין יולא, ואמת המים היתה נמשכת ממנו אשר הספיקה לרוות למאון כל היושבים בהר הבית: **אמר**

סוּתֵר לִזְכְּרֵי עַלְמוֹ, וְגַם הוּא נִגְדַּת הַשֵּׁט. כִּי חֲמַת אֲשֶׁר נִקְרָאָה אַח"כ בְּשֵׁם טַבְרִיָּה, הִיא הִימָה בְּנַחֲלַת אֶרֶץ נַפְתָּלִי בְּאֶרֶץ כְּנַעַן. וְגַם תִּשְׁתַּנֶּה בְּנִקְוֹדָתָהּ בַּפֶּתַח לְכַד ע"פ הַמִּסְתֵּרָה.

יח

אמר ר' אבא בר כהנא אמת הפים שהיתה באה מן
החניות, עמדו המציקים החריבוהו, וכו' (איכה רבתי פסוק
דבק לשון יונק), וכן דעת התלמוד בבלי בכמה מקומות שחניות, שם
מקום ידוע בזה הבית (ורק דברי רש"י מותרים זה את זה ועיין מסכת
ר"ה דף ל"א, ע"א. ע"ז דף ח', ע"ב); ולפי"ז יתכן לאמר שהשם
חניות נגזר משרש חנה (וידעראחסטן) אשר דרכו לבוא בלרוק
השם עין או עין (ש"א כ"ט, ח'. שופטים ז', ח') (וראה מה שכתבתי בשם
עין ח'), כי כן יחזיק שמה כל העדריהזאים לשמות מים מן המעין.

ובאשר ידענו כי מנהג מלכי קדם היה לעבוד זאסיריהם כל
מלאכה, כאשר מלאנו אלל שמשון: ויהי מוחן בבית האסורים
(שופטים ט"ו, כ"א). יתכן לאמר שטעם השם חניות הנזכר כאן
אלל

(1) וזה לך דעת הרש"ד בבאורו לנתינת השלם (שמות י"א, ה'): מבבור
פרעה הישב על־כסאו, עד בכור השפחה אשר אחר
הרחים. ולהלן הוא אומר: עד בכור השבי אשר בבית
הבור (שם י"ב, כ"ט)? אולם טעם שני הפסוקים אחד, ושיעור השם
בכור השפחה כמו בכור השבי; כי השבויים כסוד ושפחה
יחשבו למו, אשר ביום יעבדו אתם כל מלאכה והמה עוהנים ברחים
או שואבי־מים ובלילה המה שבים אל בית הבור והנה התראת
המכה היתה בחצי היום בעת אשר אסירי המלך עושים מלאכתם, לכן
אמר משה בלשון: אשר אחר הרחים. לא כן קיים המכה אשר
היתה בחצי הלילה, מפש בלשוננו לאמר אשר בבית הבור.
(ורבני הרש"ד לקוחים המה מדברי הראב"ע בשם יפת הקראי). ועל
דרך זה דעתי לפרש את הכתוב: ואת כל אשר עשים שם, הוא
היה עשה (ברא' ל"ט, כ"ב), יודיענו בקחוב אף כי נחן ד' את
חנו בעיני שר בית הסהר לתת בידו את כל האסירים, להיות שומר
וניגש עליהם לכלות את חק היום בכל מלאכה אשר ירדו כס כפרך בבית
האסורים, לא חפץ יוסף לפטור את חק המלך וימלא גם הוא את מלאכת
היום, ככל אשר פשים שם יתר האסירים היושבים אהו במשמר ולפי"ז
יהיה טעם: ואת כל אשר עשים שם כו', ר"ל ואת כל מלאכה
אשר כל אסירי המלך עשים שם, גם הוא (יוסף) היה עשה.

אלל ירמיהו יהיה גיב על הדרך אשר אמרנו ; רצוני לומר כי לבד
הרעה אשר גמלו אחו השמים באשר נתנוהו בית האסור בית יהונתן
הסופר, עוד רדו אחו בפרך, כי הכבדו עליו הכפס להיות שואב מים
מן אחת המים אשר בחניות.

הָנֶס Hanes

עיר בארץ מזרים, נזכרת אך בנבואת (ישעיה ל', ד'); ולדעתי
היא העיר תחפנס, והנביא הזה קלר (לטעם ידוע) את שמה, כדרכו
לפעמים לשטות את השמות הפרטים. [ולדעת החכם גיועניום היא
העיר Ehnis אשר תכונתה היתה במזרים התיכונה והיונים קראו שמה,
Heracleopolis והיא היתה העיר הראשה לכל הפלך ההוא אשר נקרא
על שמה, ולפעמים היתה גם קרית מלך].

חֲנָתוֹן Hanathon

עיר על גבול נחלת בני זבולון (יהושע י"ט, י"ד).

חֹסָה Hosa

עיר בנחלת מנשה אשר, בקרבת העיר נור (יהושע י"ט, כ"ט).

* חֶפְצִי בָּהּ (mea dlectotio in ea)

הוא שם תואר נבואי (זימנאל) אשר יכנה הנביא במליכתו את
העיר ציון כאשר תקרא באחרית הימים (ישעיה ס"ב, ד').

חֶפֶר Hopher

' שם למחוז בארץ זבולון (מ"א ד', י'), ובקרבו היתה עיר חֶפֶר
אשר הכה יהושע אותה ואת מלכה (שם י"ב, י"ז) [והעיר הזאת
עמדה עוד בימי בית שני ושם ישב ד' תנחום בר' ירמיה (מדרש רבה
ויקרא ס', כ"א)]; ולדעתי היא העיר אשר נקראה לפעמים על שם
הכרמים הרבים אשר היו בסביבותיה בשם גִּת־הַחֶפֶר (מ"ב י"ד, כ"ד)
והשם

[והשם חפֿר , יורה כי היתה שם מכרה החול , אשר עשו ממנו הצורפים וכוכות הלכנה . ועיין צרפתה] .

חפֿור Haphor

עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו) . [ואנכי יגעתי ולא אנלתי?] .

חפֿרים Hapharaim

עיר בנחלת מטה יששכר (יהושע י"ט , י"ט); ויתכן כי זאת העיר אשר נקראה בימי בית שני בשם חפֿרימא Apherema והנודעת מקורות החשמונאים .

* חצי המנחות Media quitise loca

שם מקום נזכר (דה"א ז' , נ"ב) , וממנו יתואר ג"כ שם היחס חצי המנחותי (שם ז' , נ"ד) . ועיין (מנוחה) .

חצור Hasor

שם עיר בצפון ארץ ישראל קרוב אל מי מרום (יהושע י"א , ח') — י"ח) , ונפלה למטה נפתלי לנחלה (שם י"ט , ל"ו) ; והיא היתה עיר מפוארה מאד בטרם ירש ישראל את ארץ כנען , ומלכה היה רודה בכל מלכי הכנעניים אשר משלו בצפון ארץ כנען , כנראה מסיפור המלחמה הגדולה אשר עשה יהושע על מי מרום (שם י"א , ה') . והיותה גברת ממלכות כנען וקרית משוש כל הכנעניים אשר ישבו בצפון ארץ ישראל, (וה יהושע*) לשרוף אותה באש(שם), אף כי לא עשה כן

(*) המשכיל בשומק לשון הכתובים בספר (יהושע י"א , י"א—י"ג) יראה כי אף ברטון יהושע נשרפה העיר חצור , ולא היה בזה רטון עדת ישראל ; כי כן יאמר שזה : ויבן (במספר הרכים) את הנפיש וכו' ואת חצור שרף (במספר היחיד) באש , רק כל הערים העומדות

כן בשאר ערי מלכי הכפון (ס); וזה, למען השמידה מעל פני האדמה, ולבל יעוררו עוד הכנעניים מלחמות בעבורה. אך בכל זאת שבו הכנעניים לבנותה אחרי מות יהושע, וייסדו שמה ממלכה עטמה, כאשר נראה ממלחמת ברק בן אבינעם עם יבין מלך חצור (שופטים ד' כ"א). וכשבה שלמה על כסא ממלכת ישראל, לזה לבנות את חומותיה וישימה לעיר מבצר (מ"א ט', ט"ו), למען תהיה למעוז אל בני ישראל על גבולם הכפוני; וכפי דברי מקלס סופרי המסעות, יראו עד היום על מקומה משואות רבות, המעידות על גדלה ותפארתה אשר היה לה בימי קדם — ודע! כי גם כנגז משה יהודה על גבול ארץ אדום נמצאו שלש ערים אשר נקרא בשם ח צ ו ר : האחת היא העיר חצור (הישנה) אשר אלל העיר קדש, והשניה היא חצור תרדמה (החדשה), והשלישית קרית חצרון היא חצור (יהושע ט"ו, כ"ג — כ"ה). ובספר נחמיה (י"א, ל"ג) נמצא עיר חצור גם בין ערי בנימין. ובממלכות חצור הנזכרת בדברי ירמיהו (מ"ט, כ"ח), אלה היו ממלכות הערביים אשר ממזרח לו מדרום לארץ ישראל, כאשר יראה מענין הגבוהה שם.

• חצור-אדר (פיין אדר) •

חצור-גדה Hasargada

שם עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו, כ"ז).

חצור-סוסה (Aula equorum) hasarsusa

עיר בנחלת מטה בני-שמעון (יהושע י"ט, ה'), והיא לא תחשב בין

העומדות על תלם לא שרפם ישראל וולתי את ח צ ו ר לברה שרף יהושע.

(1) ולדעתי טעם הכתיב שם : אשר מלך (כבר) בחצור, קודם ששרפוה בימי יהושע ובימי דבורה הנביאה מנהו יושבי חרשת חגוים.

בין ערי יהודה (שם ט"ו, ל"ג) [יולכן דעת הגר"א ויילנא שהיא העיר
סְנִסְנָה הנזכרת ביהושע (ט"ו, ל"א)]; ובספר (דב"א ד', ל"א) חקרא
חֲצֵר מוֹסִים .

* חֲצֵר-עֵינֹן Aula Fontium

שם מקום נזכר (יחזקאל מ"ז, י"ז), או חֲצֵר עֵינֹן (שם מ"ח א'
במדב' ל"ד, ט') ; ותכונתה היחה על גבול ארץ פלשתיס צפונה [ח"ו ל'
הרב בעל כפתור ופרח , כפי מה שאנו רואים , חצר עינן הוא
למזרח חמת דרך יוס טעה לדרוס וקורין לו (חצר-אלקרט) , והוא
על הר בינוני ודמשק הוא לדרוס חמת ביושר כמהלך ארבע ימי . ולמען
דעת צדקה הניתן יתעלה שמו (יחזקאל מ"ז, שם מ"ח) . אגיד לך גם כפעם
הוא המקצועות שהם לצפון שהדרומי ידעם (עיין מה שנכתבי בשמו , בשם
הר ההר) . מהר ההר עד חמת נוזיא קו ישר , ויהיה ראשו המערבי נוטה
לצפון וראשו המזרחי נוטה לדרו , אחר תונוא קו מחמת אל חצר עינן , ואחר
מחצר סינן אל דן שהוא שפם ויהיה אורך זה הקו כמהלך ד' ימים , ואלו
השני קוים הם על זוית נרחבת , וכל מה שהוא למזרח דרוס זה המרוכב הוא
סוריא , ושם בעלבבק (עיין בעל גד) ודמשק וזולתם , וא"כ יהיה סי':
חצר עינן גבול דמשק צפונה אל יד חמת (יחזקאל מ"ח, א') ,
כל'דן יכול מק' צפוני מחצר סינן שבמקצוע מזרח שהוא גבול דמשק]" .

* חֲצֵר-שׁוּעַל hasarsual (Septum Vulpium)

עיר אשר נפלה בגורל למטה בני יהודה (יהושע ט"ו, כ"ח) ,
ונחנה מהם אל בני שמעון לנחלה (שם י"ט, ג') ; ובימי בית שני שבו
היהודים לשבת בקרבה (נחמיה י"א, כ"ז) .

חֲצֵצוֹן-תָּמָר (עיין עין-גדי) .

חצר

הגוים להיות מלך עליהם , והוא נלחם את ישראל . ומלח והוא שב
על יבין ולא על סימרא . וכן דעת הרד"ק .

* חֲצֵר־הַתִּיכּוֹן Atrium Medium

שם עיר מזכרת בדברי יחזקאל (מ"ז, ט"ז) ומכוננת הימה על גבול חֲוֶרָן.

חֲצֵרוֹן Hesron

שם עיר בגבול הדרומי למטה יהודה : ועבר חֲצֵרוֹן ועלה אֶדְרָה, (יהושע ט"ו, ג'). והנה בספור גבולות הארץ בס' (במד' ל"ד, ד') לא תזכר העיר חצרון, אלמנם העיר אדר הקרא שמה בשם חֲצֵר־אֶדְרָה ; וייתכן כי שמה נסמכו שמות שתי הערים כאלה יחד, ולזאת התקצר השם חֲצֵרוֹן לשם חֲצֵר.

חֲצֵרִים

המלה הזאת נמצאה הרבה פעמים אלל שמות הערים, כמו עֲקֵרוֹן ובנותיה וחצריה (יהושע ט"ו, מ"ה), עֶזָה ובנותיה וחצריה (שם). ולדעת המבארים יקראו במלות חֲצֵרִים הכפרים וערי השדה ; ולא יתכנו דבריהם צעיני, כי הכפרים אשר בסביבות עיר גדולה הם הנקראים בנות העיר ההיא, והם הנכללים כבר בכתובים הנזכרים במלות ובנותיה, ומה לכותב עוד להוסיף וְחֲצֵרֶיהָ? — ולדעתי יכוין העברי במלת חצרים הנספחות על שמות הערים, על הבתים הבודדים הנפולים הנה והנה על פני הקדה בסביבות עיר או כפר ; כי על הרוב יושבי הבתים האלו יש להם מקנה רב, ולזאת ירחיקו לשבת מן העיר בעבור היות להם בבתים ההמה מקום מר ורח גדור מכל עבריו (חֲצֵר) אשר בו יאספו העדרים כלם לעת הליל. והנה גם בלשון אשכנז יקראו בתים כאלה בשם האַף (כמו חֲיֵיעַר, חֲחֵל, סַעֲפֵער, חֲחֵל) כי רב ערך החצר מערך הבית אל האנשים היושבים במקומות האלה ; וכאשר במושבות חצר עיר החצר הוא אך בעבור הבית, במושבות הבודדים האלה הבית הוא אך בעבור החצר ; ולכן כאשר יאמר צנתי עיר : חצר הבית, כן יאמר להפך מבתים הבודדים האלה : בֵּית הַחֲצֵר, כמו וּבֵיתִי הַחֲצֵרִים.

הַחֲצִירִים (ויקרא כ"ה, ל"א) [°ואונקלס יתרגם תמיד: **חֲצִירִים**, דְּפִית ואינני יודע טעם המלה ואולי לדעתו חצירים שם מקום אשר נקרא בימיו דְּפִית. ובמרגוס יונתן הנוסח רְפִיעַ].

חֲצִירוֹת Haseroth

שם אחת התחנות אשר חנו בני ישראל במדבר (במד' ל"ג, י"ח), ויתכן כי היו במקום התחנות הזאת בהים צודדים נפולים הנה והנה, אשר ישבו שמה רועי הערביים; כי במדברות ערב תמלא לפעמים הנה והנה חלקה טובה ופוריה אשר תכון למושב איש וביטו. וכן ישבו בני קדר נפולים במדברותיהם כל איש בחלקת האדמה אשר מלאה טובה להעבד ולהורע; ועליהם יאמר ישעיהו: חצירים תשב קדר (שם מ"ב, י"א).

* חֲצִירְמוֹת Atrium mortis

הוא שם אחד מבני יקמן (ברא' י', כ"ו) אשר ירש משכנו במחוז אחד בארץ ערב על חוף נהר Indus. והארץ ההיא מזכרת בכל מיני בשמים, מור ואהלים ולבונה, אולם אייר ארצם לא טובה. ויושביה לא יאריכו ימים. וכן יורה השם חצר מות (קירכהמל) והערביים יקראוה עד היום בשם (חדרמוטה 1). וקרוצ לזה דרשו במדרש רבה (ברא' פ', ל"ז): ואת חצר מות, אמר ר' הונא מקום הוא ששמו: חצר מות, שהן אוכלים כרישים לובשים כלי פפיר Papyros (פפיר טילן) ומצפין למיתה בבל יום.

חֲקוֹק Hucok

עיר על גבול נחלת מטה נפתלי (יהושע י"ט, ל"ד) [°וכן מלאנו שם עיר חוקק, בנחלת מטה אשר (דהי"א ו', ס') והיא הנקראת ביהושע (ב"א, ל"א) בשם חֲקִיקָת. ועיין (חלקת)].

עין

1) Nieburz Beschreib. Von Arabien S. 283-94.

הַרְדָּה Harada

שם אחת התחניות אשר חנו בני ישראל במדבר (כמד' ל"ג, כ"ד).

עין הַרְדוֹד fons Harod

שם אחד העיינות בארץ כנען, אשר חנה עליו גדעון ואנשיו בלכתם להלחם עם מדין (שופטים ו' א'); ובקרבם המעיין הזה נמלאה עיר בשם הַרְדוֹד אשר ממנה היו שנים מגבורי המלך דוד (ש"ב ג"ג, כ"ה).

חֵרֶם Harem

עיר בנחלת מטה נפתלי (יהושע י"ט, ל"ט).

חֶרְמָה Horma

השם הזה הנגזר מן הפעל הַחֵרַם המורה על השחת' והכרתה, נקח אל מקומות שונים אשר נהיתה שמה מלחמה נוראה (כמד' י"ד, מ"ה). שם כ"א, ג'), וגם העיר צִפְתַּת בארץ כנען נקראה מאת בני יהודה בשם חֶרְמָה (שופטים א' י"ז), על כי עשו שמה שממה וכליון גדול; ויתכן כי זאת העיר חרמה הנזכרת בין ערי מלכי כנען בספר יהושע (י"ב, י"ד. שם י"ט, ד').

חֶרְמוֹן Hermon

הוא הרר גדול וגבוה במאד, המסתעף מבין הרי הלבנון ומתפשט בעבר הירדן מזרחה מלפון לדרום עד קלה גבול המנשי אשר שמה יוסב שמו לשם בשן. ומדברי כוזב תורתנו (דב' ג' ט') נדע כי עוד שלש שמות אל הר חֶרְמוֹן, והם: שְׁרִיּוֹן שְׁנִיר וְשִׁיאֵן (*); ולדעת

(*) ובלשון ארמי יקרא ההר הזה בשם מוֹר תִּלְגָּא (הר השלג) וזה, על שם השלג הרב הרוכז על ראשו כרוכ עומתי השנה.

בפ

ולדעת הירנימוס הסופר הנולרי נקרא אך חלק אחד מן ההר
הזה בשם שניר, והוא אשר עליו היו לאמוריים בימי קדם היכל גדול
לאליליהם. ונראה כדבריו מספר שיר השירים; כי שמה זכרו שניר
וחרמון יחד כשני הרים שונים: אתי מלבנון כלה! אתי מלבנון
תבאי תשורי מראש אמנה מראש שניר וחרמון — (ש"ה
ד', ח') [וכן נראה מס' (דהי"א ה', כ"ג): ובני חצי שבט מנשה
ישבו בארץ מבשן עד בעל חרמון ושניר והר חרמון. ולפי
שהר חרמון מחובר מרוכסי הרים קטנים לכן יזכירו המליץ לפעמים
במשקל הרבי' כמו על בן אוברך מארץ ירדן וחרמונים מהר
מצער (תהלים מ"ב, ו') (ועיין מה שכתב החכם ר"י ברו"ל בצאורו על
הכתוב הזה)]. והחלק מן הר חרמון אשר עמד עליו האמוריים אל
האליל בעל, הוא יקרא בשם בעל חרמון (דהי"א ה', כ"ג); ומס'
(שופטים ג', ג') נראה כי זה היה החלק הראשון מהר חרמון, במקום
אשר יגבול בהר הלבנון — והנה המשורר (תהלים קל"ג, ג') ידמה אל
של חרמון את המון באי מועד אשר עלו לירושלים לעת מקראי
קודש; וספר לנו החכם מוינדרעלל אשר מדי נסעו בארצות המזרח
הקטע את אהלו גם על ההר הזה, כי לעת הבוקר היה אהלו שמה
רעוב במאד מאד מאת שכבת הטל, כאלו נפלו עליו זרמי גשם רב
(עיין שילון).

חרן Haran

עיר בארם נהרים, אשר התישב בקרבה תרח אבי אברהם
בצאתו מאור כשדים ללכת ארצה כנען (ברא' י"א, ל"א. שם י"ב ה'. שם
כ"ז, מ"ג). היא העיר הנקראת בפי סופרי העמים בשם Carrae,
ותכונתה בין נהר בבר ובין נהר פרת [והיא נזכרת בין הערים
הגדולות וממלכות העצומות אשר לכדו מלכי אשור (מ"ב י"ט, י"ב) וכן היא
נזכרת בנבואת יחזקאל (כ"ז, כ"ג)]; והיא נודעת גם מקורות הרומיים,
כי שמה הוכה קראסוס (Crassus) שר לבא הרומיים מאת הפרת'י
(פארטער), מכה רבה. וכפי עדות סופרי המסעות, העיר הזאת
עודנה עומדת על תלה עד היום הזה. (ועיין ארד).

חרונים

חרונים Duac' Cavernae

זכר בנבואה יסעיה על מואב : כי במורד חרונים ועקת שבר יעוערו (שם ע"ו, ה'). ויראה כי באלה ההרים בארץ מואב היו שתי ערים אשר נקראו בשם חרון (horon), והאחת עמדה בראש ההר והשניה לרגליו ; ונקראו על שם משעול לר אשר עבר בנקרת ההר (חור) מן העיר העליונה אל העיר התחתונה, וכאשר נמלאו בארץ כנען שתי ערים בשם בית-חרון (עיין בית-חרון) [וכן היא נזכרת ב' (ירמיה מ"ח, ג' — ה' — ל"ד), ואולי הוא העיר חרון הנזכרת בנבואה ההיא שם (מ"ח, כ"א), בחלוף הלמ"ד ברי"ש המצוי לרוב כת"ך].

הר חרם Mons Heres

שם הר בנחלת מטה דן אשר עמדו עליו הערים אירון ושעלבים (שופטים' א', ל"ה) ; ויחזקן כי נקרא בשם הזה על כי עליו היה לכנענים היכל לשמש, כי השמש תקרא בלשון עבר לפעמים בשם חרם, כידוע .

* עיר החרם (עיין בית שמש, ב')

* החרשים (עיין חט)

חרשת Haroseth

עיר בצפון ארץ כנען בקרבת העיר חצור (שופטים' ד', ב') ; ונספח' לה חלת (גוים) מטע' אשר אמרתי בדברי על השם הזה (ועיין גוים) ; ולדעת מקלת החכמים נקראה העיר הזאת בשם חרשת, על כי תכונתה היתה צין סבכי יער (חרש) אשר היו לה למבצר ומעוז . [ועיין רלנ"ג שם] .

יער חרת Silva Hereth

שם עיר בארץ יהודה זכר בספר (ש"א כ"ב, ה') .

חשבון

חֶשְׁבוֹן Hesbon

שם עיר מפוארה ממזרח לנהר ירדן (הרחק ממנה אך כמהלך חצי יום) בין נחל ארנון לנחל יבוק, למול העיר יריחו אשר בארץ כנען. סיחון מלך האמרי לקח אותה מיד המואבים אשר נלחמו אִתּוֹ וישימה לראש ממלכתו (במדבר כ"א, כ"ו); ואחרי אשר הכו אותו משה ובני ישראל ויירשו את ארצו, נפלה העיר הזאת לנחלה אל בני ראובן (במדבר ל"ב, ל"ז. יהושע י"ג, כ"ו. שם כ"א, ל"ט *). והנה אחרי גלות ישראל על ידי מלך אשור, שבו המואבים לקחת את עיר חשבון וישבו בקרבה, כי כן חזכר בין ערי מואב בנבואת ישעיהו (ס"ז, ח') וירמיהו (מ"ח, ל"ד) ומדברי ירמיהו נראה כי היא הייתה בימיו בצורה מאד, כי כן ילייר לנו במליטה נכבדת את פליטי חיל מואב אשר הוכו בשדי המלחמה, נסים אל תוך העיר הזאת למען החסות במצנריה: בצל חֶשְׁבוֹן עמדו מבח — נסים (שם מ"ח, מ"ה) והיא עודנה עומדת על תלה, והערביים יקראו לה עד היום חֶשְׁבֵּן. והחכם הערבי אב-אול-פידה יהלל מאד את סביבותיה אשר הנה עמקי תנובות המלאים להם שדות וכרמים גנות ופרדסים, [וכן נבא ירמיהו על מפלת פמון אשר שבו וישבו בחשבון לאמר: מה תתהללי בעמקים? זב עמקך הבת השובבה! (ירמיהו מ"ט, ד')], ואשר עליהם יקונן ראש מליטי הנביאים בנבואתו על מפלת מואב, לאמר אריוך דמעתי חֶשְׁבוֹן ועלערה! כי על קיצר ועל קצירך חידד נפל (ישעיה ט"ז, ט'). וממלינת המלך שלמה נדע, כי לפני אחד שערי העיר הזאת היו ברכות מים הזכים במאד מאד: עיניך בְּרָבוֹת בְּחֶשְׁבוֹן על שער בת רבים. (ש"ה ז', ה').

חושא

(כדה"א ו', ס"ו) תזכר העיר חֶשְׁבֵּן בנחלת מטה גד? — ויתכן לאמר כי להיות תכונתה על תחום מטה גד (יהושע י"ג, כ"ו), המירו אותה ברכות הימים בני ראובן אל בני גד בעיר אחרת, וא כי מכרו אותה להם נכסף.

חֲשָׁה Husa

שם אחת מערי יהודה (דהי"א ד', ד'), ועל שמה נקרא אחד מגבורי המלך דוד בשם מבני הַחֲשָׁתִי (ש"ב, כ"ג, כ"ז).

חֲשִׁמּוֹן Hesmon

שם עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו, כ"ז); ומעיר הזאת היה לדעתי מולא משפחת הַחֲשִׁמּוֹנִים, אשר באומן רוחם קנאו לבית ישראל בימי בית שני, ויעשו להם בגבורותיהם שם עולם בין כל גויי הארץ.

חֲשִׁמוֹנָה Hasmona

שם אחת התחניות אשר חטו בני ישראל במדבר (במד' ל"ג, כ"ט).

* חֶת . חֶתִּים (Hethiter)

שם אחד מבני כנען, אשר נאחזו אח"כ מזרעו סביב חברון סמוך לירושלים (ברא' י', ט"ו . שם ט"ו, כ'. שם כ"ג, ו'. דב' ו', ח'. יהושע ח', ד') ונראה שהיו סמוכים לנגב ארץ ישראל, כי המרגלים היו מיראים בהם את בני ישראל (במד' י"ג, כ"ט).

חֶתְלוֹן Hethlon

עיר ממערב לעיר חמת אשר בלפון ארץ כנען, נזכרת בנבוא' יחזקאל (מ"ז, ט"ו . שם מ"ח, ח').

(ט) * טַבֶּתַח (טיין טעח) .

טַבֶּתַח Taboth

עיר באַרץ כנען בקרב העיר חבל מחולה, נזכרת במלחמת גדעון (שופטים ז', כ"ב) .

• טוב Tob

שם ארץ קטנה הנזכרת בקורות יפתח הגלעדי (שופטים י"א, ג'), וגם בספר (שמואל ז' י', ו') יזכר : איש טוב בין העמים אשר עזרו את בני עמון ללחם למלחמה לקראת דוד מלך ישראל ; ומשם יראה כי חכונת ארץ טוב היתה מזרחית לפונית לארץ ישראל בין הרי הגלעד ובין ממלכות גשור ומעבה . ועוד בימי בית שני נקרא העיר הראשה בארץ הזאת בשם Tubin (*).

טֵלָאִים Telaim

עיר נזכרת בדברי שמואל הרואה (ש"א ט"ז, ד') כי שמה פקד שאל את העם בלכתו לנבוא על עמלק ; ויתכן כי זאת היא העיר :

טֵלֶם Telem

הנזכרת בספר יהושע (ט"ז, כ"ד) בין הערים אשר בנחלת מטה יהודה ; כי חכונת העיר הזאת היתה כפי הנראה משם, בנגב יהודה על גבול ארץ אדום, ושם היה דרך המלך שאל לעבור עם חילו אל ארץ עמלק . [והיא עמדה עוד בימי בית שני נזכרת בדברי המדרש : רבי

*) I. Makk. 5, 13.

רבי חנניה ור' יונתן שאלון למנחם טלמי א כו' (מדרש קהלת פ' ברכות העונה). וכן דעת החוספות ישנים (יומא כ"ב, ב').

מִירָה

השם הזה לפי דעת המבארים היא דומה בהוראתו אל השם היבל או ארמון; ודעתם איננה נכונה בעיני. וזה כי יחזקאל בנבואתו הקשה על בני עמון, יאמר: הגני נותנך לבני קדם למורשה וישבו מירדותיהם בך ונתנו בך משבניה' (שם כ"ה, ד'). והנה איך יתכן להעתיק ארמון בני לתלפיות ממושדותיו ולהוסיבו בארץ אחרת, כאשר יאמר הנביא הזה? — אמנם אם נשכיל בספרי הקדש. נראה כי השם מירה יזכר על הרוב כאשר ידובר ממושבות הערביים האלה אשר הם אנשי מקנה ואשר יסעו משפחות משפחו' עם עדריהם ואלהיהם עם ממקום למקום, ובמקום אשר ימלאו מרעה טוב שמה יתקעו את אלהיהם ושמה ישבו עד יום כלות כל חזיר ודשא ממקום תחנותם, והם אשר יקראו בשם בִּידוּנַאי (Beduinen) ואשר הזכרתים לך בדברי על בארות בני יעקן. כי בספר (נח' כ"ה, ט') יאמר מבני ישמעאל: ואלה שמותם בחצריהם ובמירותם, וכן יאמר על בני מדין: ואת כל מירותם שרפו באש (במד' ל"א, י'); והנה בני ישמעאל וגם הרבה מבני מדין אשר ישבו כלם בארץ ערב, המה היו רועים כל ימיהם ומקנה רב להם, כנודע לכל קורא בספרי הקדש, ומירותם המה ערי האלהים (בערוזין. דערפער) אשר היו להם; וכאשר יקרא חזר בתים רבים בשם עיר, כן יקרא חזר האלהים אשר לרועים ההם בשם מירה, וכאשר יאמ' הערים וחצריהם כן יאמר בחצריהם ובמירותם (1) וכל

(1) ולפי דעתי השם מִירָה היא מלה ארמית, ועיניה כמו דירה כלשון עברי, כחלוף הדלי"ת בעי"ת הרגיל מאד באלו הלשונות. וכן משמע מתרגום הסורה המיוחס לרב"ע, שתרגם: חָצֵר אֲדָרָה הנוכח (כמדבר ל"ד, ד') מִירִית אֲדָרִיא (כדרך המתרגמים הנאמנים לתרגם לפעמי' שמות עצמי' ע"פ ראשית כונת הנחתם כלשון ההוא (פטייולאגיסט) להורות לנו חכמת מניחי הלשון), כי דעתו בהוראת השם חצר העברי

וכל משכיל הקורא את נבואת יחזקאל הנזכרת יראה כי דעת הנביא
הזה היתה על עמים כאלה ; כי אחרי הגידו אל משפחות בני עמון
אשר בני קדם (הם הערביים השוכנים ממזרח לארץ ישראל) יטעו את
אהליהם במיטב ארצה, יאמר : המה יאכלו פריך והמה ישחו
חלבך, ונתתי את רב ה לנה גמלים ואת בני עמון למרבץ
צאן (ס). והנה סופרי המסעות יעידו פה אחד, כי תבנית ערי
האהלים אשר לרועים הנזכרים היא עגולה, כי המה יתקעו את
אהליהם במעגד סביב סביב לחלקת הדשא ; ולוא יתכן לאמר כי
טעם הקרא עיר אהלים כואת בשם מידה הוא על דבר עגול תמונתה
הדומה אל עמרה (*). ומן הרועים הערביים האלה ידבר ירמיהו
הנביא באמרו : אליה יבואו רועים ועדריהם תקעו עליה אהלים
סביב רעו איש את ידו (ירמיה ו', ג).

מרפליא Tarpalaioi

נזכרים בספר עזרא (ד', ט') בין העמים אשר כתבו שטנה על
יהודה וירושלים ; והם היו מן העיר Tripolis (מרפלא) אשר בארץ
הגוריס, ואשר דברתי עליה בשם (ארפד) [והתרגום ירושלמי (ברא'
י', י"ז) תרגם ג"כ : את הח'י, ית מריפולאי ; ואולם כעבור ידענו
שהעמים ההם הנזכרים בס' עזרא הם האומות אשר הגלוס מלכי אשור ויושיבו
בערי כנען יתכן יותר לאמר, שדעת הכתוב פה על מריפאלים די
ברבריה, ולא על מריפולים דייפלסתיני אשר בארץ הגוריס].

העברי, שהוא כמו מידה כלשון ארמי ; ומלח אדר לפי דעתו מלה
ארמית אשר ענינה ג"כ כלשון ארמי כמו אוצר בעברי ולפ"ז יהיה
טעם חצר אדר, כמו אהל או ביתה אוצר.

(*) כי באמת גם בשם עמרה השרש האמיתי הוא אך מר, והעי'ן נוספת,
כאשר יעיד על זאת השם בחר הדומה באורחתו אל השם עמרה
ונסלפה זו הקי"ת כתי"ו כנהוג.

Flavius יֵאוֹר (י')

הוא שם כללי אל כל נהר ; וביחוד נקרא כן בספרי הקדש
נהר מלרים הנודע כיום בשם גילום, ואשר ארחיב לדבר ממנו בדברי
על השם שיחורר . [ולדעת החכם גיועניום יהיה השם יֵאוֹר מלה
מלרית] .

Jibleam יִבְלֵעַם

(Consumens populum)

שם עיר בנחלת חלי מטה מנשה בארץ כנען (יהושע י"ז , י"ח .
שופטים א' , כ"ז) והנה בספור הריגת אחזיה מלך יהודה (מ"ב , ט' , כ"ז)
נוצר : מעלה גור אשר את יִבְלֵעַם ; ולדעת מקלת המזכרים גור
הוא שם לעיר אשר היתה את יבלעם . אמנם לא תמצא עוד בכל
ספרי הקדש עיר נקראת בשם גור . (1) ולזאת יתכן יותר כי שם הכללי
גור המורה על בני החיות הטורפות , היה שם פרטי למעלה ההר
אשר את יבלעם , וכאשר נקרא בנגב ארץ ישראל מעלה אחד ההרים
בשם מעלה עקרבנים . וכפי העתקת שבעים הזקנים נקראה העיר
יבלעם גם בשם גור , כי הם העתיקו את המאמר הנזכר כאלו כתוב:
מעלה (העיר) גור היא יבלעם [ולדעת החכם גיועניום היא העיר
בְּיָעַם הנזכרת (דה"א ו' , נ"ה) . ועיין (גת רמון)] .

יִבְנֵאל (Deus aedificat) Jabneel

עיר בנחלת מטה יהודה על גבול ארץ פלשתים קרוב לים
הגדול (יהושע ט"ו , י"א) (ועיין יבנה) ; וגם בנחלת מטה נפתלי נמצאה
עיר

(1) ואנחנו מלאנו עוד עיר אשר נקראה בשם גור בספר (דה"ב כ"ו , ז') .
כא

עיר בשם הזה (שם י"ט, ל"ג), והיא אשר נקראה בימי בית שני
בשם כפר-ימא Kephar-Jama כפי עדות החלמוד ירושלמי
(מגילה, ע' א')

יִבְנֶה (Aedificat) Iabne

עיר בארץ פלשתיים על שפת הים הגדול בין העיר אשקלון
ובין העיר יפו. עוויה מלך יהודה לכדה ויפרוץ את חומתיה (דהי"ב כ"ו,
ו') [ולדעת החכם באבינע היא העיר יִבְנֶה הנזכרת (יהושע ט"ו, י"א.
1)] ; ובימי בית שני שבה להיות עיר בטורה במאד, ומלחמות רבות
נעשו עליה בין החשמונאים ובין הארמיים. ואחרי מרבן בית שני ישבו
בה רבים מתיפשי התורה בישראל (ראש השנה כ"ט, ב') ; וכיום הזה
מאער היא עד מאוד. ובפי סופרי העמים תקרא העיר הזאת על הרוז
בשם Jamnia.

יָבוֹם (עין ירושלים) .

יָבֹק (Effundit) Jabok

שם נחל מים בעבר הירדן מזרחה, והוא נודע קרוב אל עיר
רבת בני עמון, ויואל אל הירדן בשכונת ים כנרת. 2) הנחל הזה
נודע

1) Bachiene Theil. 2 Band. 3 S. 139.

2) והשם יָבֹק, נגזר לסי דפתי משרש בקק, וענינו הערה ושפיכה .
ולכן בכל מקום שדעת הכחוכ להודיענו אך את המקום אשר הוא נשפך
שם אל הירדן בשכונת ים כנרת, יקדים השם יָבֹק למלת הַנַּחֲלָה
להורות כי לא מכל אורך הנחל ידבר, רק ממקום אשר יפול אל הירדן,
וכן נראה דעת המתרגמים אונקלוס ויונתן שתרגמו: יָבֹק הַנַּחֲלָה
יִבְקָא דְנַחֲלָה, כי אות דל"ת בראש המלה ישמש כלשון ארמי במקו'
מלת אשר או של (כמו שלמה (ש"ה"ש א', ו') בשל"י (יג"ב

נודע מקורית יעקב (ברא' ל"ג, כ"ג); וכהלחם סיחון מלך האמורי עם מלך מואב, לקח את כל ארצו מידו מארגון ועד היבוק ועד הירדן (במד' כ"א, כ"ד. דברי' ב', ל"ז. יהושע י"ב, ב'. שופטים י"א, י"ג), ומאז נהיה ארגון הגבול הדרומי לממשלת סיחון, היבוק הגבול הכפוני, והירדן הגבול המערבי. ואחרי אשר לקח ישראל את ארצות סיחון ועוג בעבר הירדן, נהיה נחל יבוק הגבול בין נחלת הרואבני והגדי לנחלת חלי מטה מנשה (דברי' ג', ס"ז).

יב־ש־גִלְעָד Jabes Gilead

שם עיר בעבר הירדן מזרחה הגודעת ממלחמת ישראל עם בני עמון, (ש"א י"א, א'); ויושביה גם הם היו אנשי אמת מכירי טובה, כי שמו נפסס בכפס לקחת את עלמות מושיעם מאת חומת בית שאן אשר תקעו אותם שמה ידי האויב, וישרפו לו כמשרפות המלכים (שם ל"א, י"ב). ובימי הירדנימום הסופר הגולרי עמדה העיר הזאת עוד על תלה [וכן היא נקראת בשם יב־ש לכד. (שם)]. ואולי היא העיר הנקראת לפעמי' ג"כ בשם גִלְעָד לכד (יהושע ו', ח') (כאשר דברתי בשם חלקת ובשם שמרן מראן). ולדעת חכמי התוספת (תענית ג', א') היה אליה הנביא מתושבי יב־ש גלעד (עיי"ש) ובכתוב לא נזכר רק שהיה מתושבי גלעד? מזה נראה סעד להשערתי כי יב־ש, גלעד, ויב־ש גלעד כלם שם עיר אחת הנה].

יַגְבֵּהָה (Alta) Jagbeha

שם עיר בעבר הירדן מזרחה בנחלת משה גד (במדבר ל"ב ל"ה), ומשם העיר הזאת יראה כי סכונתה היתה במקום הרים ועל מרומי ארמות; וכן יראה מספור מלחמת גדעון בספר שופטים, כי שם יאמר: ויעל גדעון דרך השכוני באהלים (Beduinen) מקדם לנבח ויגִבֵּהָה (שופטים ח', י"א).

יגור

א', י"ב) וכדומה). ועיין (דברים ג', ס"ז. יהושע י"ב, ב') ומענינם שם תראה כי דברי כניס ואמתים, ועיין רש"י שם.

יגור Jagur

עיר בנחלת מטה יהודה, מנגב על גבול ארץ אדום (יהושע ט"ו, כ"א).

* יד אבשלום Monumentum Absalom

שם מקום אשר שמה הניב לו אבשלום מלכה בחייו למען הזכיר שמו, (ש"ב י"ח, י"ח), ויהי כי אבשלום נזה לפסול מאבן המונת יד, וירימה מלכה לזכרון עולם, ועל כן קרא למקום ההוא: יד אבשלום. (1) וכן דעתי בטעם השם אבן בוהן בן ראובן (יהושע ט"ו, ו'). כי כן נקרא שם עיר אחת מערי כנען על שם מלכה אבן אשר נפסלה בתמונה בוהן יד (Daumen), אשר העמיד שם איש גביר חיל הנודע בימים ההם בשם: בן-ראובן ומלת בן, לדעתי הוא חלק מן השם כמו: בן-חיל (דה"ב י"ז, ז'): בן-חנן (דה"א ד', כ') וכדומה.

ידאלה Jidala

עיר בנחלת מטה זבולן (יהושע י"ט, ט"ו).

יהוד Jehud

עיר על גבול נחלת מטה דן (יהושע י"ט, מ"ה) [זאולי היא אחת עם העיר יהודה הנזכר להלן].

* יהודה Jehuda

שם עיר אשר שמה קצרו את אמניה מלך יהודה (דה"ב כ"ה), ולדעת יש אומרים היא העיר יהודה הנזכרת (יהושע י"ט, ל"ד):
ופגע

(1) וכן פירש רש"י בשם ר' יצחק ב"ר שמואל מברכונה (דה"א י"ח, ג').

ופגע בזבולן מנגב ובאשר פגע מים וביהודה הירדן. הנה
 מקן' אחי להעתיק פה דברי החכם אבערניק בצאורו למנחה חדשה.
 וז"ל " וביהודה הירדן, המקרא הזה אומר דרשני. כי ידענו
 " שנחלת יהודה לא הגיעה עד הירדן, כי היה תולדות גבולו
 " (במזרחית לפונית) לשון ים המלח, מקום אשר יפול הירדן תוך
 " הים, כמו שאמר וגבול קדמה ים המלח עד קצה הירדן (לעיל ט"ו),
 " ה', הרי שאין ליהודה חלק בירדן? ועוד הלא מאפון לנחלת יהודה
 " מתחיל גבול בנימן, ולפון לבנימן נחלת בני יוסף, ועליהם מטה
 " יששכר, והירדן יגבול את נחלת כלם ממזרח, כאשר יעידו
 " הכתובים לפנינו; ואיך יאמר עתה שפגע נחלת נפתלי, אשר
 " מאפון לנחלת כלם שזכרנו, ביהודה אשר הוא מנגב לכולם? ודוחק
 " לאמר שהיה מחוץ או עיר בעבר הירדן נקרא יהודה, כי הכתוב
 " אומר יהודה דומיא דזבולן ואשר, או נלחץ לאמור שהיה ליהודה
 " על יד הירדן מזרחה נוכח נחלת נפתלי, מקום מרעה לאח, (הגם
 " שלא זכר מזה דבר בכתוב), כי כן היה גם לאפרים ולא זכר, עיין
 " מה שכתבנו בספר (שופטים י"ג, ז'). או נדחוק לפרש, אחרי
 " שהירדן יורד מנפתלי עד גבול יהודה, כמו שאמר: וגבול קדמה
 " ים המלח עד קצה הירדן, נמצא שנחלת נפתלי ויהודה פוגעים
 " זה בזה על ידי הירדן. ויהיה תרגומו: (אומר חן יהודה דורך דען
 " ירדן, געגען וזאגן חוץ־מנג) עכ"ל " אמנם אשר נראה לי בישוב
 " הקושיא הנ"ל. הוא, כי גם בימי יהושע כבר הייתה גודעת חלוקת
 " כל ארץ כנען ועבר הירדן לשלושה חלקים והם: יהודה, עבר הירדן,
 " והגליל. (כאשר עוררתי בהקדמת הספר): וביהודה הירדן
 " האמור כאן, כיון הסופר גם כן על חלקת הארץ אשר נקראה גם אז
 " כפי החלוקה אשר הייתה נודעת בימיו בשם יהודה *Jehudeae*
 " הכוללת גם נחלת שמעון ובנימין. ועיין (בית חורן א').

* יהוה יראה Deus Videbit

שם מקום אשר קרא לו אברהם לזכר הגם הנעשה לו שם בשם
 יהוה יראה, על שם המאורע שאמר בתחלה ליצחק: אלהים יראה
 לו השה לעלה בני (ברא' כ"ב, ח'—י"ד); וכן היה המנהג לפנינו בין
 יראי האלהים וחושבי שמו, לקרא לכל מקום אשר נעשה להם שמה
 אזה

חיזה דברים לשומים נסיים, שמות מורים עליהם (שם ל"ג, כ'). שם ל"ה, ט"ו. שמות י"ז, ט"ו); ופירוש הכתוב: אשר יאמר היום בהר ה' יראה, הם דברי משה כותב תורתנו; יודיענו כי זכרון השם יהוה יראה (אשר קרא אברהם ע"ש המאורע למקום ההוא), עשה רושם כל כך בלב ההמון עד כי נהיה הגות בלשון (רעדענסמרט) לזרע אברהם, אשר על כל דבר הקשה שאין לו הכרע לקרב או לרחק למחל או לטהר וכדומה, יאמרו בני אדם בהר ה'! יראה, ר"ל שמה יודע פשר דבר. ולפי"ז יתורגם: (פֶּחֶן דַּעַס נֶאֱחָז הַיֵּיט לֹא טַחֲגַע גַּעוּחָגֶט ווִירֶד, אַס גַּעטֹּלִיכֶען בערגע ווירד עס ענטשטִידען ווערדען 4) ומיכה הנביא יכנה ג"כ את העיר ירושלים בשמות תוארים נבואיים ותושיה, יִרְאָה: קול יהוה לעיר יקרא — וְתוֹשִׁיָה יִרְאָה שִׁמְךָ — שִׁמְעוּ מֵטָה, וּמִי יַעֲדָה? (שם ו', ט'). וכן יכנה ג"כ ישעיה בשם קריה נאמנה (שם א', כ"א) (עיין ירושלים). ולפי זה טעם הכתוב כך הוא: קול ה' קרא להעיר (אשר נקראה לפעמים בשם תושיה על דרך הכתוב כי מציון תצא תורה כו', ולפעמים בשם יראה, ער"ה: ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה כו'): שִׁמְעוּ מֵטָה (גודל העונש) וּמִי יַעֲדָה (יקרת המקום) ולפי זה יהיה טעם מלות: ותושיה יראה שִׁמְךָ כמו מאמר מוסגר.

* יְהוָה שָׁמָּה (Jehova ibi est.)

שם תואר נבואי אשר יכנה הנביא את העיר ירושלים כאשר תִּקְרָא בְּאַחֲרִית הַיָּמִים (יחזקאל מ"ח, ל"ה).

יהו

4) וקרוי לזה תרגם היראנימוס הסופר הנוצרי את הכתוב הזה ג"כ Hoc apud Hebraeos exivit in proverbium, ut si quando in angustia constituti sunt, et Domini auxilio aplant sublevari, dicant, in monte Dominus videbit; hoc est, sicut Abrahami misertus est, miserehitur et nostri.

Hieronymus Quaest Hebr

יָהָס (יֶהָסָה) Jahas, Jahasa

עיר בעבר הירדן מזרח, נודעת על ידי מלחמת משה אשר נלחם שמה את סיחון מלך האמורי (במדבר כ"א, כ"ג) ; ומספור המלחמה ההיא נדע כי תכונת העיר הזאת היתה בשכונת נחל ארנון, על גבול ארץ סיחון [ונפלה לנחלה למטה ראובן (דברים כ', ל"ב) ונתנה אח"כ לבני לוי (יהושע י"ג, י"ח) ואחרי גלות מלכי אשור את בני ישראל אשר בעבר הירדן שבו המואבים וישבו בה (ישעיה ע"ו, ד' - ירמיהו מ"ח, כ"א-ל"ד)] .

עֶמֶק יְרוּשָׁפָט Vallis Josaphat

נוצר אך בנבואת יואל (ד', ב'-י"ב), והוא ממזרח לעיר ירושלים בין הר המוריה ובין הר הזיתים, ונשאר בשמו עד היום הזה ; והיהודים היושבים עתה בירושלים, יקברו בעמק הזה את מתיהם. והחלק המזרחי ממנו אשר בין גחל קדרון ובין הר הזיתים, הוא הנקרא לדעת חכמי המבארים גם בשם עמק המלך כאשר אגיד לך בדברי על השם הזה [ולדעת י"א הוא העמק (ברכה) אשר ה' פסס ד' את אויבי יהושפט (דהי"ב כ', כ"ו)] (עיין פגרים) .

יָוָן Javan

היא הארץ הגדולה והמפוארה הנקראת צפי העמים בשם (גריצ'אן) Craecia, והנודעת מאד בין כל גויי הארצות על דבר חכמת ואומץ לב האנשים, אשר ישבו בה מלפנים ; ונודעת מלכות יוון גם בספר (ישראל ה', כ"א) . וכפי עדות כותב תורהו (ברא' י', ב') היה יוון שם לאחד מבני יפת ; וגם צפי היוונים נמלא זכר לשם הזה, כי כן קראו המה למקלת שצטיהם בשם (1. Iones) והים המבדיל בין ארצם וארץ איטליא בשם ים יוון יאניטשם

(1) וכן היא נזכרת בתרגום רב יוסף (תהלים ק"כ, ה'): אויה לי בי גרתי כְּשֶׁךְ, ווי לי ארום אתותביו: עם אוֹנְאִי

(יחנישעם זענער); ועוד היום יקראו בפי העמים, האיים אשר בים הזה בשם אֵי יוֹן (יחנישע מינוען) והנה ממליכת יחזקאל אשר נשא אל צור נודע, כי היונים הביאו לפניו אל העיר המעטירה הזאת נפש אדם ובלי נחישות (שם כ"ז, י"ג); ובאמת העבדים והשפחות מעם יון היו נאהבים מאד בימי קדם בכל ארצות המזרח, עד כי אמוסה אשת דרוש מלך פרס הסיתה את אישה להלחם את היונים, רק למען היות לה מהם שפחות כרלונה (*). גם נחשפת טובה במאד נחלצה לפניו מבין הררי מקלת ארץ יון. כאשר נדע מפי סופרי העמים. [ובתרגום התורה המיוחס לז"ע וזילקוט שמעוני (סימן ס"ח) בשם (ב"ר פ', ל"ז). תרגמו יון מקדוניה, והיא (מעצדאניען) הממלכה הגדולה והנוראה אשר נחפשה מזכותה בימי בית שני].

והנה במליכת יחזקאל אל צור תזכר עיר בשם יון אלל העיר ודן (שם כ"ז, כ"ג); והיא היתה אחת מערי הערביים.

עמק יִזְרְעֶאל Vallis Isreel

שם לעמק גדול המתהלך בצבור ארץ ישראל מן הירדן מערבה עד שרשי הר הכרמל; והוא אחד העמקים הטובים והנחמדים אשר בארץ הזאת. בעמק הזה הרבו בני ישראל לעשות מלחמה עם אויביהם וכאשר נדע מספרי הקדש; ובראות אחד הנביאים לזייר את מפלת ממלכות ישראל, יאמר כי ישבר קשת גבורתם אשר בעמק הזה: והיה ביום ההוא ושברתי את קשת ישראל בעמק יזרעאל (הושע א', ה'). ועד היום תקרינה שמה מלחמות רבות אל לבבות הערביים, ונקרא העמק הזה (אשר בפי סופרי העמים נקרא לפעמים בשם: Esdreton) על שם העיר:

יִזְרְעֶאל

אשר עמדה בקרבו, ואשר היה בה היכל עונג לאחאז מלך ישראל

Jonien. מסכים לדעת יוסף בן מתתיהו סופר קורות היהודים אשר הכתיב בדברי על השם משך.

*) Aelians de Animalibus, l. 11. c. 27.

ישראל (מ"א כ"א, ח') וחכונתה היתה בנחלת משה יששכר (יהושע י"ט, י"ח), והיא היתה קרית מלך אחאב ובניו אחריו (מ"א י"ט, מ"ו). שם ב' ט', ט"ו); ושמה הרג יואל בן גמשי את כל בית אחאב. ואת הכרב הרב ההוא יכנה הנביא (הושע א', ד') בשם דְּמִי יִרְעָאֵל. וקרוב אל המקום ההוא היה עמק אחד אשר נקרא בשם עֶמְקֵי יוֹרְעָאֵל (יהושע י"ז, ט"ז. שופטים ו', ל"ג) [ומעיי' מים היה יואל מבין הרי גלבוע והיה נמשך והולך עד יוֹרְעָאֵל (ש"א כ"ט, א') ועיי' (עין ד')]. ויש להבדיל העיר הזאת מעיר:

יִרְעָאֵל (ב)

אשר היתה בנחלת יהודה [ז"ה] (יהושע ט"ו, נ"ז); ואשר ממנה לקח לו דוד את אחיזעם לשה (ש"א כ"ה, מ"ג).

* יִמְבָּה (עין יעבס) *

יִמְבָּתָה Jotba

שם אחת הפתחיות אשר חנו בני ישראל במדבר (נמד' ל"ג, ל"ג. דבר' י', ז'). ובארץ ישראל נמצאה עיר בשם יִמְבָּה, אשר ממנה היתה אם אמוץ בן מנשה מלך יהודה (מ"ב כ"א, י"ט) [ואוונקלום חרגס ימבתה הראשון (נמד' ל"ג, ל"ג) ימבתה, כה"א נוסף והשמה (דברים י', ז') ימבת בלא ה"א, כי לפי דעתו שם המקום ההוא היה ימבת? והה"א הוא בא לפעמים ליפות הקריאה ובימבתה השני, דעת הכותב היה להטיל כה הה' בסופה תחת הלמ"ד בתחלתה להורות על הסימון שאליו (ראשיף); לכן נחמר שמה ס' הנקבה לפניה שני הכ"ן].

יִמְבָּה (יִמְבָּה) Jut

שם עיר אשר נפלה בגורל למטה צבי יהודה (יהושע ט"ו, נ"ה); ונמנה מהם אל הכהנים בני אהרן (שם כ"א, ט"ו).

ימור

כב

* יַמֹּר Jetar

הוא שם אחד מבני ישמעאל (ברא' כ"ה, ט"ו) אשר ירשו משכנם בארץ ערב כמו שנאמר: וישבנו מחוילה עד שור אשר על פני מצרים כו' (שם כ"ה, י"ח), ומהם נוסדו יחד עם ההגריאים להלחם עם בני ראובן וגד וח'י משה מנשה בעבר הירדן (דהי"א ה', י"ט) והמחוז ההוא נודע ביומי חכמי הנוצרים בשם Ituräae ואשר תקרא כיום dschedür ותכונה מזרחית לים כנרת (1).

* ארץ יְבִינִי terra Benaminitarum

שם הארץ לחלק נחלת שבט בנימין מזכר בספר (ש"א ט', ד').

* יָם Mare

הוא שם הונח על כל מקוה מים (ושרשו ימם ודגוש הכנוי). והקבוצ יוכיח. או שרשו יום, ויהיה הדגש תמורת הנח וכן כל ים האמור בכחוב הוא קמץ זולתי ים-סוף, והרצוי ממנו ימים. וביחוד הגה הוא יורה על כל הנהרות נחלות ואגמי מים הגדולים אשר יסבבו את ארץ יבשת (אפער, זעט) - ואלו הם:

* הַיָּם הַגָּדוֹל mare mediterraneum

מזכר (צמד' ל"ד, ו' — ז' 2). (ראם גרסססע אפער) והוא הנקרא

4) Reland's Palästina S. 106 Burekhardt's Reisen nach Syrien S. 447.

(2) ויונתן והירושלמי תרגמו שניהם הים הגדול, ימא רבא הוא אוקיינוס (דער אצטאן) !!! ואולי לא נודע עוד בימים הראשונים חלוקת הימים ותהלכותיהן כבימינו עתה, ותחת השם אוקייאנוס (אצטאן) הכינו כל הימים והנהרות אשר מימיהם מאוקייאנוס המה יוצאים.

הנקרא בם' (דב' י"א, כ"ד) בשם הַיָּם הָאֲחֵרֹן (רחם הינסערפ, ר"ח וועסס וועפער) ר"ל הים המערבי והוא הים המגביל את ארץ ישראל (ואת ארצות טור ולירון) מערבה, והגידע כעת בשם ים התיכון (מיסטעל) (פגריטעס וועפער), כי הוא בִּתְּקָה בין אַפְרִיקָא וּבִין אֲיִירָאפּאַ. וועסס קבֵּאת הכנעניים וכן בני ישראל את הים הזה בשם הים הַגְּדוֹל, הוא על היותו הגדול בכל הימים אשר בארץ כנען וסביבותיה, כי הוא יולא מערבה עד אפסי ים ואיקינוס (חלעמן); ולפעמים יקרא בשפרי הקודש גם בשם הים הָאֲחֵרֹן, כי הוא מגביל את הארץ הנזכרת לפאת מערבה (הנקראת גם בשם אחור) הפך ים הַמִּזְחָה אשר יגבול אותה לפאת מזרחה ואשר לזאת יקרא גם בשם הים הַקָּדְמוֹנִי (יזאל כ', זכרי' י"ד, ח').

ודע! כי בכל מקום שאמר הכתוב הַיָּם סָתָם, מבלי הזכיר אחריו שם תואר כלל כונתו על הים הנזכר בענין שם במקום אשר ישפך אל הים התיכון, כמו (יהושע ט"ו, מ"ו) וכדומה. לבד הַיָּם הנזכר (ישעיה ח', כ"ג) כונתו שם אל הים הגליל (הוא ים כנרת) ואשר נזכר (שם י', כ"ו) כונתו אל הים האדום (הוא ים סוף), והנזכר (שם ט"ו, ח') כונתו אל הים המות (הוא ים המלח). וכן נוכל להבין בכל המקומות שזכר השם ים או הים על חיזה ים הכתוב מדבר, כמו (ישעיה י"ט, ה'). נחמיה ג', ה'), יכון הכתוב אל שִׁיחֹר מִזְרֵי (הוא נהר גיל). ואשר נזכר (ישעיה כ"ו, א'). ירמיה נ"א, ל"ו) הוא נהר פְּרָת.

ובעבור אשר ים התיכון סיבב הולך את ארץ פלשתיים ממערבה, לכן הושאל להם גם כן השם ים להורות גם על זר וכתף המערבי מארבע כנפות הארץ, כמו: רוח ים (שמות י', י"ט) (חין וועסס וויר). פֶּאֶת יָם (שם כ"א, י"ב) (רוח וועסס וויטע). ימה (שם כ"ו, כ"ב) (נחך וועססין). ודע! כי בשלשה מקומות נזכר השם ים לעומת השם צפון: הנה אלה מרחוק יבאו, והנה אלה בַּצִּפּוֹן, וּמִיָּם, ואלה מארץ סִינַי ים (ישעיה מ"ט, י"ב) (1) וכן

(1) ועל פי זה זכינו להבין דברי המדרש רבה (בראשית פ' נ"ב): ארצה הַנִּגְב (בראשית כ', א'), שבע שמות נקראו לו, דרום, נגב

וכן הלא אומר: ומאוצות קבצם ממזרח וממערב מצפון ומים
(תלים ק"ו, נ'), וכתיב: ונעו מים עד ים ומצפון ועד מזרח
ששומנו

נגב, תימן, ים, ימין, וחדר (כן איתא בילקוט שמעוני והוא
נכון דאל"כ יחסר כאן אחת משבעה השמות), וסינים. התיכון
והכתיב: ולא ממדבר הרים (תלים ע"ה, ו')? אמר להם אף הוא
דרום הוא פכ"ל. והנה ארבע שמות דרום, נגב, תימן,
וימין נודעים המה בשיתופם אולם בעל המדרש באללמדנו דעת,
כי עוד שלשה שמות (אשר לא נזכר מהם בכל כחצי הקודש
רק לשמנים), יש להם לפאת נגב; ואלה הם: ים, שנאמר:
ומאוצות קבצם ממזרח וממערב מצפון ומים (תלים
ק"ו, נ'). חדר, שנאמר: עשה עשב כסיל וכימה וחדרי
תימן (איוב ט', ט'), וכן הוא אומר: מן החדר תבוא
טופה (שם ל"ו, ט'). סינים, שנאמר: הנה אלה מרחוק
יבאו והנה אלה מצפון ומים ואלה מארץ סינים
(ישעיה מ"ט, י"ב) (וכדעת התרגום יונתן והרד"ק שם שזכר הנביא את
ארבע קצות הארץ כסדר מזרח, מערב, צפון ודרום. נמצא:
ארץ סינים הוא פאת דרום). מעתה נבין הטיב דעת המדרש
כי שבע שמות משותפים יש לו לפאת נגב בכחצי הקדש. ואחד
התלמודים, הקשה לבעל המדרש הלא נמצא עוד שם משותף אחר לפאת
נגב מן הכתוב: כי לא ממוצא וממערב ולא ממדבר
הרים (תלים ע"ה, ו') (אשר נראה מסע הכתוב שדעת המליץ
היתה ג"כ לארבעה רוחות העולם מוצא (הוא מזרח), מדבר
(הוא צפון) המלאה מדברות) והרים (הוא פאת דרום) המלאה
הרים), ולפי"ז יהיה מלת ולא מושך עלמו ואחר עמו, וסעם הכתוב
כי לא ממוצא ולא ממערב, לא ממדבר ולא מהרים). והשיב להם
בעל המדרש: אף הוא דרום הוא, ומעתה שמונה שמות
משותפות יש לו לפאת נגב. וכן תרגם ג"כ יונתן את הכתוב הזה:
ארום לית בר מיני ממדינחא ועד מערבה, ולא מן
צפונא מדבריא, ומן דרומא אתר טוריא. וראה קורא
נעים עד כמה הגיע חכמת קדמונינו ז"ל ורוחב דעתם בפשט הכתובי'.

ישוטמו לבקש את דבר ה' ולא ימצאו (פמוס ח', י"ב). אחנם
 עם כל זאת אין הכרח לפרש את השם ים הנזכר בשלשה מקומות
 האלה, שהוא פאת דרום דוקא, כי כן מלאנו ג"כ פעם אחת השם
 ים מגביל לעומת השם דרום, אשר לכאורה נחשוב שמעמו יהיה
 כמו צפון והוא: ים ודרום ירשה (דברים ל"ג, כ"ג)? ולישב
 הקושי הנמלא בארבעת הפסוקים האלה בכחצי הקודש כבר קדמונו
 חז"ל המהרמ"ם והמהר"ם הקדמונים אונקלס ויונתן להודות אותנו
 כי מעולם לא ילא השם ים מהוראתו הראשונה, אם כי יורה על ים
 ואגם מים, או שורה על פאת מערב; ולכן הוסיף אונקלס
 בתרגומו למלת: ים ודרום ירשה. ים ג'ינוסר ודרומא יידת
 (ויכ"ע על התורה תרגם ימא דסיפני וימא דטבריא. וכן דעת
 הפסרי). וכן הוסיף יונתן בתרגומו: מצפון וימים (תהלים ק"ו),
 מציפונא ומן ימא דרומא. וכן פירש הראב"ע את הכתוב: ונעו
 מים עד ים (דעמוס), מים הדרומי שהוא ים סוף עד
 הים הגדול, שהוא מערב ארץ ישראל, והזכיר ה' רוחות.
 וכן דעת הרד"ק לפרש את הכתוב (ישעי' מ"ט, י"ב) על פי דעת
 התרגום שם, וז"ל, הנה אלה, זכר ארבע הפאות שישאל
 "מפוזרים בכלם. ואמר על פאת מזרח מרחוק. וימים, הוא
 "המערב. ארץ סיני הוא דרום, כמו שחרגס יונתן מארע
 "דרומא שהמים שוכנים שם, וסיני הם מכני כנען כמו
 "שכתוב (ברא' י', י"ז) "עכ"ל.

* ים האחרון (עיין ים הגדול).

* ים יעזר (עיין יעזר).

* הים הקדמוני (עיין המלח).

* ים-תנ"ך. lacus Tiberiadis

נזכרת (במדבר ל"ד, י"ד) (דער זעע בינרת) אשר נקרא חמ"כ
 בשם Genesareth ובלשון חכמינו ז"ל גינוסר או ים הגליל,
 (דאס גאליעמיטע זעער) ועיין (כנרת).

ים

* ים המלח mare salsum i. e. mortum

נזכר (נרא' י"ד , ג') (דחם וחלץ מעער) ; ולפעמים הוא נקרא
בשם ים־הַעֲרֵבָה (מעער דער וויססע) (דכד' ג' , י"ד) וכן הוא נקרא
בשם ים הקדמוני (ועיין מלה) .

* ים סוף mare algosum

הוא נזכר פעם ראשונה (שמות ט"ו , ד') (דחם סוף מעער) ;
ובס' (ישעיה י"א , ט"ו) הוא נקרא בשם ים מצרים .

* ים־הַעֲרֵבָה (עיין מלה) .

ים פלשתיים mare Philistaeorum

כן יקרא חלק דרומי מזרחי מים הגדול , המגביל את ארץ
ישראל מערבה (שמות כ"ג , ל"א) : ושתי את גבולך (1) מים סוף
עד

(1) והנה אעתיק לפניך קורא נעים דעת החכם ישר' בפירושו הכתוב
הזה ותמצא סגנון . וז"ל , ושתי את גבולך כו' . אבל בספר
" (כמד' ל"ד , ג' י"ב) , ששם פרע את גבולי הארץ בצמזום , לא נזכר לא
" ים סוף ולא נהר פרת , ועוד אלו היה גבול ארץ ישראל
" מתחיל דוקא מים סוף , הנה כשנסעו מעציון גבר (שהוא
" בקצה ים סוף) היו נכנסין לא"י מיד , וכן תאמר מנהר פרת
" שהוא עובר באמצע ככל , והוא רחוק הרבה מאוד מגבול ארץ
" ישראל ? — אולם הגבולים הנזכרים כאן הם כחנאי שכתוב (דברים
" י"א , כ"ד) : אם שמור תשמרון את כל המצוה וכו' , שאז
" ירחיב ד' את גבולי ארץ ישראל וינחילום את כל עשר עממין אשר
" הכניח ב' לאברהם . ועתה נשוב לזכר את המלות : מים סוף ,
" מלשון ים סוף , שהוא נגד קרן מזרחית דרומית של ארץ ישראל :
" ועד ים פלשתיים , הוא הים הגדול הנמשך עד קרן
" מערבית נפומית של ארץ ישראל , באופן ששני הגבולים האלה הם
" אלכסון

עד ים פלשתים ומדבר עד הנגד ; וזה, על חזת החלק הזה
וגע בגבול ארץ פלשתים.

* ימים Aquae calidae

השם הזה נזכר (ברא' ל"ו, כ"ד) : הוא ענה אשר מצא את
הימים במדבר ברעתו את החמרים לצבעון אביו. והנה בשם
הזה נלוא כל המגורים והמשתקים הקדמונים לבוא עד תכונתו,
ואנכי לבוא אחריהם למלאות את דבריה. והוא, בנוסח השמרונים
נמצא כתוב ה א י מ מ באלף תחת היו"ד, ואליהם נוסה גם דעת
המתרגם הנאמן אונקלוס, (והנה מקום אחי בחבורי על התרגומים
שם העירותי על המקומות אשר נראה דעת אונקלוס נוסה לנוסח
השמרונים) שתרגם : הוא ענה דאשבת ית גבריא (1) ויונתן
הרגם

„ אלכסון ארץ ישראל מקרן מזרחית דרומית לקרן מערבית נפוגית .
„ ובמדבר , שהלכו בו בני ישראל שהוא למערב דרום ארץ ישראל :
„ עד הגנהר , הוא נהר פרת ההולך מול קרן מזרחית נפוגית
„ של ארץ ישראל . ושני הגבולים האלה הם אלכסון ארץ ישראל
„ מקרן מערבית דרומית לקרן מזרחית נפוגית . והעטם שסימן
„ הגבולים דוקא מן הקרנות ; הוא, כי אם תמשוך שתי האלכסונות
„ שזכרנו תמצא את העיר ירושלים , באמצע האלכסונות במקום
„ שחתכים זה את זה “ עכ”ל . והמה דברי החכם ר”ע האדומי
בספרו מאור עינים בחלק אמרי בינה פרק י”א בשם שני חכמי
הגויים שטראבו ובטלמיוס .

(1) והרמב”ן ז”ל והרש”ד בבאורו לס’ נחיהש לא ירדו לעומק טונות אונקלוס
בחרגומו לשם הזה , וז”ל „ ואונקלוס חרגם גבריא , והגראה מסכרתו
„ כי ענה זה באו עליו מן האומה הנקראת אימים , לפנים שם גדול
„ ורם כענקים (דברים ב', י') ורצו לגזול ממנו הקמורים של זבשון
„ אכיו, והוא היה במדבר ואין עוזר לו , ותמצא ידו להם והגיל מידם
„ והוא, מלשון תמצא ידך לכל אויביך (תלים כ”א, ט'), ולא המיתך
„ כי דוד (ש”ב ג', ח'), ויהיה לדעת אונקלוס ימים במקום אימים

בחילוף

מרגס י מ ים , בודנייתא (מוילטהירע) וכן דרש ר' יהושע בן לוי (חולין ז', א') למה נקרא שמם י מ ים , שאימתן מוטלת על הבריות . וכן פרגמו הערבי והיוני (ושקר ענה החכם גיועניום ביונתן שפרגס כאונקלס) . אמנם דעת החכם גיועניום נטתה לפרש

„ בחילוף האלף כיו"ד , [ויתורגס לפי"ז (דער דאס פֿחֶלֶק ימים חיבער ,
 „ ווארטן האט) , ועס שהרמב"ן מפרש כן לפי דעת אונקלס , אמנם
 „ נראה שהוא אונקלס , אינו מפרש כן מלת מצא , לפי שחרגס ,
 „ דאשכח , מלשון מציאה , ולא תרגס דנצח] , או יאמר שמלא
 „ אותס ונלל , והוא נודע בגבורה הזאת וכיון הוא . [ולפי פירושו
 „ זה , תרגס אונקלס , דאשכח . ויתורגס לפי זה (דער דאס פֿחֶלֶק
 „ ימים געפֿונדן האט) עכ"ל הרמב"ן והערת הרש"ד . ובמחילה מכבוד'
 לא מלאו ידס ככונת אונקלס שחרגס השס ימים כאן גבריא , ולא
 תרגס אמתני כאשר הסבין לחרגס לעיל (י"ד , ה') ובספר דברים
 (ב' , י') שחרגס את השס אימים , אמתני ; וכאמת אס נחפון
 לדעת עומק כינת אונקלס , מוכרחים אנו לאמר כי לדעתו השס
 אימים הונח על שני פנים , הסן הא' יורה כלשון עברי על כלל
 אנשים גבורים גבוהים ורמים כבני ענקים (רי"ן) . ונקראים אימים
 לפי שאימתן מוטלת על הבריות , אותס יסביל לתרגס גבריא
 (דיוס רי"ן) . והסן הב' הונח על איזה אומה מיוחדת אשר נודעו כחכל
 בעבור חוקתס , המה אשר יסבו לפנים בשוה קריתים , והמואכיס
 הורישוס ויסבו תחתיהס , ואותס יחרגס אונקלס חמיד אמתני
 Emäer , וכונת הכתוב לפי דעתו שהוא ענה אשר גלה כראשונה את
 מקוס מושב בני ענק המה הגבורים אשר מבולס ברשותו את החמרים
 במדבר , ויתורגס בל"א (דער דיוס רי"ן ענטדעקטס) . כי לפי דעת הרמב"ן
 היה לו לתרגס דנצח ית אמתני , ולפירושו השני ודעת הרש"ד היה
 לו גס כן לתרגס דאשכח ית אמתני אמנם כאשר תרגס
 דאשכח ית גבריא נראה שדעת אונקלס כאשר בארנו .
 וכן תמלא השס רפאים , המונח על כלל אנשים גבורים ועמודי
 ארץ , אמנם כיחוד יורה השס הזה על אומה אחת הנידעת גס כן
 מלפנים כסס רפאים , והמואכיס הורישוס ויסבו תחתיהס (ועיין
 זחיס) .

לפרש השם ימים, כמו ימים צפת'ח אשר הוראתו מקה מים, ויהיה כונת הכתוב, הוא ענה אשר חלף את המצינות החמיות (דער דין וחרגע קוועלפן פנסדעקסע) הנחלאים בשכונת המקום ההוא, והם הנקראים בהעתקת הואולגאמא בשם aquae calidae. (ועיין לשע).

Janoa יָנוּחַ

עיר בארץ כנען על גבול נחלת מטה אפרים (יהושע ט"ו, ז').
והיא הנזכרת עוד בין הערים אשר לקח מלך אשור מאת בני ישראל
צימי מלוך עליהם פקח בן רמליהו (מ"ז ט"ו, כ"ט).

Janum יָנוּם

עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו, ל"ג).

Jaser יַעְזָר

עיר בצער הירדן, בנחלת מטה גד [אל גבול מואב] (במדבר כ"א, ל"ב); והיא עמדה אלל אגס מים אשר יקרא במליגת ירמיהו (מ"ח, ל"ב) בשם ים יעזר [ויתכן שאליה כיון ישעיהו בנבואתו על מסלת מואב לאמר: עד יעזר נגעו תעו מדבר שלחותיה נמשו עברו ים (שם ט"ו, ח')], ויראה כי היא נחשבה בין הערים הנכבדות אשר בצער הירדן מזרחה, כי על שמה נקרא (במד' ל"ב, א') כל ארץ סיחן מלך האמרי בשם ארץ יעזר Machareus [וכן תרגסיונותן: מכורר והיא נזכרת בדברי הירושלמי (שביע' פ"ט, מ"ב), ומשם נראה שתכונתה היתה בהר. ואונקלס תרגס (במד' ל"ב, ג') כומרין, וטעות סופר הוא וז"ל ג"כ מכוררין].

Jaabes יַעֲבֵץ *

שם עיר בנחלת מטה יהודה (דהי"א כ', נ"ה).

יען

בג

Jaan יַעַן

עיר בגבול הצפוני לארץ ישראל ובשכונת העיר לידון, מזרח
בספר (ש"ב כ"ד, ו') [ועיין גם דגה"יען].

Saltus Ephraimiticus יַעַר אֶפְרַיִם *

כן נקרא היער אשר בו נהיתה המלחמה בין חיל המלך דוד
ובין חיל אבישלים (ש"ב י"ח, ו') ; והנה היער הזה היה בעבר הירדן
מזרחה (בחלק נחלת מטה גד) כידוע מעטן הספור שם ; ויתכן שנקרא
כן בעבור היותו קרוב אל מושב בני אפרים, כי הוא נשקף על נחלת
המטה הזה, ואף הירדן יפריד ביניהם. [ואו יתכן שנקרא כן בעבור
המלחמה שעשו בני אפרים עם אנשי גלעד אשר בעבר הירדן (שופטים י"ב, א'
ה'). ועיין (יהודה) בהערה שם].

* יַעַר חֶרֶת (עיין חרת).

הר יַעֲרִים mons Jearim

שם הר בגבול הצפוני לנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו, י') [ו'שם
היתה מבוננת העיר בְּסֻלֹן כמו שאמר הכתוב : ועבר אל כחף הר
יַעֲרִים מצפונה היא בְּסֻלֹן (שם), ואיננה העיר בסיל. המזרח (שם)
ל') כי היא היתה בגבול הדרומי לנחלת מטה יהודה כמו שאמר הכתוב (שם
ט"ו, כ"א), והמחבר טעה בדברו על השם (בְּסֻלִּי) אשר בנגב ארץ יהודה
לדמותה אל בְּסֻלֹן אשר בגבול הצפוני לנחלת מטה יהודה].

יָפוֹ (יָפוֹא) Japho, Jophe

שם עיר בנחלת מטה דן (יהושע י"ט, מ"ו) ; תכונתה היא בשפת
הים על שן סלע גבוה אשר לרגליו היה לפניו חוף גדול ומפואר
במאד, ושמה יתכן כי הוא על שם יוֹפִי תכונתה, גם על שם יוֹפִי
בתיאור וארמונותה אשר היו בימי קדם נהדרים במאד מאד. אל חוף
העיר הוצאת הובילו הנוריים את עלי הארזים אשר כרתו במאות חירס
מלכם

מלכם על הלבנון לבנין בית האלהים בירושלים (דהי"צ ב', ל"ה), וזוה
נעשה גם לעת הבנות הבית השני בימי עזרא הסיפר (עזרא ג', ו');
גם יונה בן-אמיתי הנביא ירד אל החוף הזה בראותו ללכת תרשישה
(יונה א', ג'). ובימי ביה שני כבדו המלחמות על העיר הזאת לעתותי
שרי בית חשמונאי; ומה גם לעתותי מלחמות היהודים את הרומיים;
כי אז ערכו היהודים בחוף העיר הזאת אניות מלקוח (קספער
טיפפס) הרבה, אשר בהן שטו ברחבי הים התיכון מקצה ארצות
ארם ועד ארץ מצרים, לשלול שלל ולבזז בו מאת כנעני הרומיים אשר
עבדו בים ההוא. וכפי עדות סופרי העמים, העיר יפא היא עיר
קדומים ואחת הערים הנושנות אשר בארצות המזרח; וכיום הזה
מאער היא עד מאד, ונקראת בפי העמים: Jaffa.

יָפִיָּע (Splendens) Japhia

שם עיר בנחלת משה זבולן (יהושע י"ט, י"ב).

* יַפְלֵט Japhlet

שם מקום מזר (יהושע ט"ז, ג'): ויירד ימה אל גבול
הַיַּפְלֵט, דומה אל: ועבר אל גבול הַאֲרָפִי המזכר ג"כ שמה (ט"ז,
ב'); וייתכן כי הוא העיר פֶּלֶט (עיין בית-פלם), בחסרון היו"ד כמו
מן יקבצאל. קבצאל ומן יבלעם בלעם, וכמוהם רבים.

יִפְתָּח Jephtah

עיר בנחלת משה יהודה (יהושע ט"ו, מ"ג).

יִפְתָּח אֵל (עיין גי יפתח אל).

* יֶקֶב זֵאב torcular Seeb

שם מקום טודע ממלחמת גדעון עם מדין (שופטים ז', כ"ה)
אשר נקרא לפנים רק בשם יֶקֶב לבד (ואולי נקרא לראשונה בשם יקב
לפי

לפי שהיה המקום ההוא מזכרת בעלי שמן וגפנים הנדרכים ביקב; ועל אשר הרגו שם בני ישראל את זאב אחד משני שרי לבאות מדין, קראו למקום ההוא בשם יקב ואב לזכרון מפלתם, ועיין (נור עורב).

* יִקְבֵּצֵאל (עיין קבלא).

Jokdeam יְהִדְעָם

שם עיר בנחלת מטה יהודה [ג'הר] (יהושע ע"ו, ג"ו).

* יְקַמְעָם (a populo congregata) Jokmeam

שם עיר בנחלת מטה אפרים (מ"א ד', י"ב); והיא היתה ללוים (ד"ה"א ו', ג'). וכפי הגרסה להשוות הכתובים היא העיר קבצ'ים הנזכרת (יהושע כ"א, כ"ב).

יְקַנְעָם (a populo comparata) Jokneam

היתה אחת מערי המלכים בארץ כנען (יהושע י"ב, כ"ב), ומשם נדע כי תכונתה היתה להיות בהר הכרמל, או קרוב לו; והיא העיר הנקראת בספר (מ"א ד', י"ב) בהתחלק הע"ן במ"ס בשם יְקַמְעָם. (1) ולפני העיר הזאת הלך נחל מים הנזכר מבין בתרי הכרמל, והוא הנחל אשר על פני יקנעם הנזכר בס' (יהושע י"ט, י"א) בגבול נחלת מטה זבולן [ונתנה אח"כ ללוים (שם כ"א, ל"ד)].

יקתאל

(1) ואנכי לא ידעתי מה ענין יְקַנְעָם אשר בנחלת מטה זבולן, אל יְקַמְעָם אשר בנחלת מטה אפרים? ! (עיין יקמעם); ולא לחנם הוסיף לנו הכתוב מלת לְבַרְמָל לסמן בה את העיר יְקַנְעָם לאמר: מלך יְקַנְעָם דבר מל אחד (יהושע י"ב, כ"ב), לבתני נפול ברשת העשות אשר נוקש המתבר, לחשוב יְקַמְעָם ויְקַנְעָם לעיר אחת.

יִקְתָּאֵל Joktheel

עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו, ל"ח) ; וגם עיר בארץ אדום (סדע) נקראה בשם הזה מאת אמליה מלך יהודה (מ"ב י"ד, ו') אשר אחרי לבדו אותה קראה בשם אחת הערים הנושנות אשר בממלכתו, להגיד כי עתה לערי מלכותו תחשב כל ימי עולם ולא תזוז מממלכתו ממנה לנצח.

* יִרְאָה (טיין ס' יראת).

יִרְעֹן Jireon

עיר בנחלת מטה נפתלי (יהושע י"ט, ל"ח).

מִדְבַּר יִרְעֵאל desertum Jeruel

שם לאחד ממדברות יהודה בין העיר ירושלים ובין ים המלח, נודע ע"י מלחמות המלך יהושפט (דה"ב כ', ט"ז).

יִרְבֵּי

השם הזה נמצא בדברי הושע הנביא, אשר יכנה את מלך אשור בשם מלך יִרְבֵּי (הושע י', ו') ; ולדעתי יכנהו כן על שם עולם תשוקת המלך הזה להלחם מלחמות רבות בגויס ו ל ר י פ ר י ב ו ח בלאחים עד אין חקר.

יִרְדֵּן Jarden, Jordanes

הוא הגדול בכל נהרות ארץ כנען אשר יגבול אותה לפאת מזרחה. מולאו הוא מצין הרי הלכטון קרוב לעיר דן (Caesarea Philippi) אשר נקראה בשם ליש או לשם לראשונה (ועיין דן). שמה הוא יואל מצין אגס מים Phiala והולך בסתר מחלות הארץ עד בואו אל אגס panium (הוא הנקרא בתלמוד מערת פמייס), ומשם

ומשם יאל ללכת בין גדותיו הלך ושטוף הנגבה דרך מי מרום וים
בגרת עד כי תהיינה תולדותיו אל ים המלח . וימים רבים חשבו
יושבי כנען כי אגס panium הנזכר הוא מקור הנהר הזה , עד בוא
פהיליפוס בן הורדוס המלך הגדול אשר בהתאמתו לחקור אחר
אמתת הדבר נזה להשליך מוץ אל אגס phiala ; וכהגלות המוץ
הזה אחרי כן באגס panium , אז נודע כי מימי הירדן ילכו במחלות
הארץ אל האגס הזה מבין אגס phiala . וסופרי העמים יקראו
לפעמים את הירדן ממקום מולאו עד בואו אל ים בגרת , בשם
הירדן הקטן , ומן ים בגרת עד תולדותיו אל ים המלח
יקראוהו בשם הירדן הגדול ; כי אחרי לאתו מים בגרת יקבצו
לתוכו מכל עבריו נחלים יבלי מים , והמה יאדירוהו בהמון מימיהם
עד כי יהיה לנהר גדול—והנה סביב לגדות הנהר הזה יגדלו ערבי נחל
וקנה סוף , אשר יגבהו במאד מאד ויחביאו בין סביבהם חיות
טורפות כאריות וגמר ודומיהם ; והעלים האלה אשר יעטרו את
הירדן מסביב כעטרת המקפת את ראש המושל בשם , יקראו במלכות
ספרי הקודש בשם גאון הירדן . וידוע , כי מטבע הנהר הזה
לעלות על אפיקיו בחודש האביב ולשטוף בהמון מימיו את כל גדותיו
מסביב (יהושע ג' , ט"ו . דה"א י"ב , ט"ו) ; ואז יעזבו החיות הטורפות
ההן את מגורותיהן מפני עוז השטף ובחמת רוחן תהלכנה עד רחבי
ארץ באשר תמצאנה לטרוף טרף . ומה נשגבה מליצת ירמיה ! המדמה
את המשחית הנורא אשר יעלה ביום זעמו על עיר בבל להחריבה
ולשומה שממות עולם , אל הארית הטורף העולה ביום השטף מגאון
הירדן להחריב ברוגז קולו ארץ ומלוואה : הנה בארית יעלה
מגאון הירדן אל נוה איתן * כי ארגיעה אריצנו מעליה —
(ירמיה מ"ט , י"ט) . והנה ידוע כי ים המלח נהיה מן עמק השדים
ביום מהפכת ד' את סדום ועמורה , וכאשר ארחיב לדבר בזה בדברי
על השם שדים ; ואנחנו לא נדע כיום הזה איפוא היו תולדות נהר
ירדן לפני המהפכה הזאת , הכי הלך מעמק השדים בסיתרי מחלות
הארץ אל הים הגדול אשר במערב ארץ כנען , או אם היה מימות
עולם

(* נוה איתן , הוא נוה חזק ושאתן , הסך המעונות אשר על שפת
הירדן אשר יסרוך כס כליון השטף .

עולם אגם קמן בעמק ההיא אשר השתפכו לחובו מימי הנהר הזה .
 והדעה הראשונה נראה כי היא דעת בעלי התלמוד ; כי כן יספרו המה
 ממנהל נהר ירדן (נכורות כ"ה , א') לאמור : תניא ירדן יוצא
 ממערב *) פמייס ומתהלך בימא של סבבי (מי מרום) ובימא
 של מבדיה (ים בנרת) ובימא של סרום (ים המלח) והולך
 ונופל לים הגדול ? ! — והנה החוש יכחיש את זאת , באשר כי כל
 רואה את תולדות נהר ירדן יראה כי הוא הולך וטפל אל ים המלח
 הרחק מאד מן הים הגדול הנקרא כיום ים התיכון ; ויתכן כי
 דעת החנא הזה הייתה אשר הירדן הולך מים המלח צפון תרי
 מחלות הארץ עד הים הגדול , ומשעם אשר אמרתי .

ודע ! כי לדעתי השם ירדן הנגזר משרש ירד , הוא הים
 בקדמות ימות לשון עבר שם כללי אל כל הנהרות בעבור כי מעינותיה
 יורדים מבין ההרים [וכן מלאנו הנהר ר"יין אשר בארץ אשכנז (ד"סס
 למד) שמו נגזר משרש (רינעו) כלשון ההוא] ; ונקרא הנהר הגדול אשר
 בארץ מזרים בשם הכללי יאור לבד , והנהר הגדול נהר פרת לפעמים
 בשם הכללי נהר לבד . והעד , כי פעמים רבות מלאנו השם ירדן
 בה"א הידיעה (עיין הערה לשם גלבע) .

ידח

*) מלת מערב במאמר הזה נראה כי הוא ע"ס והראוי מערת , כאשר
 מלאנו מערת פמייס במסכת פרה (פ"ח מ' , י"א) ובמקומות אחרים
 בתלמוד .

1) וחז"ל דרשו : למה נקרא שמו ירדן , ש יורד מן (עיין דן) .
 ובתנא החכם גיועניוס . חזרנו על כל המקרא . והנה בכל מקום
 השם ירדן בה"א הידיעה , לבד משני מקומות מליציות (אשר מדרכי
 המסורר לגיוע או להוסיף אות אחת) נמצא השם ירדן בלא ה' בראש :
 על בן אוכרך מארץ ירדן (תל"מ"ב , ז') (ועי"ש בביאור
 החכם ר"י ברי"ל) והשני : יבטח בי יגיה ירדן אל פיו
 (איוב מ' , כ"ג) . ועל האחרון נוכל להאמין כי דעת המליץ היה על
 איזה נהר אחר הנקרא ג"כ בשם ירדן . וכן השביל למרגס החכם
 ר"א האללע (גסטראטש באיבט עד , מחג חוץ ח"ן ירדן ב"ג"ט רח"ט
 מויען מהת) . ועיין מה שכתבתי בשם (יהודה) על הדבר הקשה בספר
 יהושע

Jerachaei ירח •

שם אומה, ומחוץ בארץ ערב, קרוב לחצר מות Hadramaut (כרא' י', כ"ו). שם נמלאו הרי הלבנה Mondgebirge ואי הלבנה Mondküste, והנה הוא נזכר בדברי הראב"ע. וראה מה שכתבתי בשם חכמי המדרש בהערה לשם חדשי.

יריחו (ירחו, יריחו) Jericho

היא העיר הראשונה אשר לבדו בני ישראל צנאו אל ארץ כנען, וישימוה חל שממה (יהושע ו') [וכאשר נראה (שם כ"ד, י"א) היתה יריחו (לכד מלכה אשר היה לה מחוכה) תחת יד כל ממלכות ארץ כנען, והוא בעבור שהיתה מכוונת על הים (פר 4) קרוב אל הירדן וים המלח, ויהי להם לחומה נגד כל מלכי עבר הירדן מזרחה]; ובימי המלך אחאב שב חיאל בית האלי לבנותה כבדראשונה חומה דלתים וברית (מ"א ע"ו, ל"ד), תכונת העיר הזאת היא על גבול המזרחי לארץ כנען בנחלת מקטת בנימין (יהושע י"ח, י"ב) בדרך העולה מנהר ירדן אל העיר ירושלים; ושמה, יתכן כי הוא על שם הירח, כי בסביבותיה ימלא מבחר הלרי (באלזאס *) אשר בכל הארץ [ואו נקרא שמה יריחו על שם ירח כמו שזכרנו עיר השמש], גם יערוותיה מלאו עלי תמרים אשר לואת תקרא לפעמים בספרי הקודש בשם עיר התמרים (עין עיר התמרים

(יהושע י"ט, ל"ד): וביהודה הירדן, ולולי נכתב שם הירדן בה"א הידיעה המורה דוקא על הירדן הידוע, היה אפשר לישב הקשי הנמצא במקום ההוא לאמר, כי אל חיוה נהר אחר אשר נקרא בשם ירדן כוון הכתוב שם.

1) וקרוב לזה דרשו חז"ל כתחומא: וילחמו בכם בעלי יריחו, אמר ר' שמואל בר נחמני יריחו היתה נגדה (מנעולה) של ארץ ישראל, אמרו אם נכבשת יריחו, מיד כל הארץ נכבשת, לפיכך נכנסו בלם לתוכה.

*) הוא הנודע בדברי התלמודיים בשם משחא דאפרסמא (כרכו"מ"ג).

התמרים [יולדת רש"י ויונתן (יחזקאל מ"ו, י"ט) היא נקראת גם בשם
תָּמָר לנד (ועיין תמר)]. ובימי בית שני גדלה העיר הזאת והגלילחה
עד מאד, וכל סביבותיה מלאו אז גנות ופרדסים נטועים מבחר כל
עצי פרי; גם היכל מפואר היה בקרבה למלכי יהודה אשר באו שמה
לעתים להתענג ביפיה וביופי הכתר הנחמד אשר מסביב לה, ובהיכל
ההוא מת הורדוס המלך הגדול אחרי מלכו ימים רבים על היהודים,
וכיום הזה אבד זכר כל החמדה והתפארת אשר היו לעיר הזאת מקדם
ואך כפר קטן עומד במקומה אשר יקנו שמה הערביים.

יֶרְמוּת Jarmuth, Jerimoth

היא הייתה אחת מערי המלכים בארץ כנען (יהושע י', ג'. שם
י"ב, י"א) ונפלה למטה יהודה לנחלה (שם ט"ו, ל"ה); ובימי בית שני
סבו היהודים לשבת בקרבה (נחמיה י"א, כ"ט), ואין להחליף העיר
הזאת עם העיר יֶרְמוּת אשר נפלה בגורל לבני יששכר (יהושע י"ט, 1)
ואשר נתנה מהם אל הלוים (שם כ"א, כ"ט), והיא הנקראת (בדה"א
ו', נ"ח) בשם יֶרְמוּת.

יֶרְפֵּאל Jerpheel

עיר בנחלת מטה בנימין (יהושע י"ח, כ"ו).

יֶרְקֵעַם Jorkeam

שם אחת מערי יהודה (דה"א כ', י"ד).

* יֵשׁוּעַ Jesua

שם עיר נזכרת רק פעם אחת בס' (נחמיה י"א, כ"ו), ומענינו
שם נראה שהיתה סוכנות בנחלת מטה יהודה.

הישמון

1) ואנכי חפשתי בכל הפרשה ולא מצאתי השם ירמות בכל ערי
יששכר, ואולי כיון המחבר לעיר ירמות הנזכרת שם פסוק (ב"א).

כר

* הישימן

שם מקום, נזכר בספר במדבר : ומבמות הגיא אשר בשדה מואב ראש הפסגה ונשקפה על פני הישימן (שם כ"א, כ'). וכתב רש"י : ונשקפה, אותה הפסגה על פני המקום ששמו ישימן ; והוא לשון מדבר, שהוא שם. דבר אחר : ונשקפה ה' צ' א' (הנוכח שם למעלה פסוק י"ז — י"ח), על פני הישימן לפי שגגתה בימא של טבריא והעומד על הישימן, מביט ורואה כמין כברה צים, זהו ה' ב' א' (כך דרש רבי תנחומא). ולפי זה יהיה הישימן שם הר, כמו פסגה. וכן הוא מפורש במדרש : והיכן היא בארה של מרים ? אמר רבי חייא בר אבא, כתיב : ונשקפה על פני הישימן, שכל מי שעולה על הר ישימן רואה כמין כברה קמנה בימא של טבריא, וזו היא ב' א' ה' של מרים (מדרש קהלת סוף פסוק ויתרון ארץ), ודקדוק מלת ונשקפה הנאה בנפעל כאן ולהלן (כ"ג, כ"ח). הסכים ג"כ לדרשם, שישמן שם הר. אמנם לונקלס שהרגס : הישימן, בית-ישימן. דעמו שישמן היא העיר הנקראת במקום אחר בשם בית-ישימות ועיין (בית-ישימות).

ישנה Jesana

עיר נזכרת בספר (דהי"ב י"ג, י"ט) ; ומשם נראה כי חכונתה הייתה בארץ אפרים (1). קרוב לעיר בית אל (ועיין ירושלמי) [וראה מה שכתבתי בשם אשנה].

(1) ואל העיר הזאת כיון רש"י בפירושו לדברי המשנה : רבי יוסי אומר אף מי שהיה חתום עד בערכי הישנה של צפורי (קדושין ע"ו, א'), "עיר סמוכה לצפורי ששמה ישנה כו'". אמנם לא יתכן צייני דברי רש"י משני טעמים. הא' כי צפורי הייתה לדעת התלמוד (מגילה ו' א'), בארץ נפתלי (ראה מה שכתבתי בשם חמת א', ובשם רקת), וישנה הייתה חכונתה בנחלת אפרים. הב' מפשטות דברי המשנה : ואלו הן בתי ערי חומה כו' בגוון. קצרה הישנה של צפורי כו' ויודפת הישנה כו' (פרכין ל"ב, א').

יִתְלָה Jithla

שם עיר בנחלת מטה דן (יהושע י"ט, מ"ב) :

יִתְנָן Jithnan

עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו, כ"ג)

יִתִּיר Jathir

אף היא עיר בנחלת מטה יהודה (זהר) (יהושע ט"ו, מ"ח). שם
ב"א, י"ד. ש"א ל', כ"ז. דהי"א ו', מ"ב) [ואולי היא העיר :

* יִתְרִי Jeter

הנודעת ע"י שנים מגבורי המלך דוד : עירא הִיִּתְרִי, גרב
היִתְרִי (דהי"א, י"א, מ'. ש"ב כ"ג, ל"ח)] .

ל"ב, ח') נראה, שישנה המוכר בדבריהם איננה שם פיר כלל, רק שם
החומר לכל השמות המוכרות לפניה, וכן כאן יהיה בערכי הישנה
כמו בערכאות הישנות אשר היו לפניו בעיר נפורי, וטעם מלת
הישנה כמו שער הישנה (נחמיה ג, ו'), הברכה הישנה
(ישעי' כ"ב, י"ח). ודע כי לפי פי' רש"י שם נראה שנקרא אחת
היתה לפניו כלשון המשנה עי"ש .

מְדַבֵּר יִשְׁכָּבֶת, וְעָרִיו ;
פָּרְזוּ תַקְנֶת, וּמִבְצָרִיו .

בַּיָּם נָתַתְּ דְּרָכֶיהָ ,
וּבַמַּיִם רַבִּים עֲקֹבוּתֶיהָ .

יֵרָא יְהוָה בְּעֹמֶלָה ,
יִשְׁכִּילָהּ וַיִּרְצָה פְּעֻלָּהּ .

חֲרֻבוֹתֵינוּ יִבְנֶה, וְעָרֵינוּ ;
וּבִסְפָּרָהּ, תַּחֲזִינָה עֵינֵינוּ .

רַעַךְ אַהֲרֹן חַיִּים ס"ג ל' ז' אֶלְקִינֹדֶשׁ מִשְׁקֶל ח' ב' .

לוח המפתחות

כולל רשימת כל המקומות הגאוגראפיות אשר נקבעו וזכו בתוך הספר
מחקרי ארץ להחכם ר"ש לעוונינואהן • וכל מקום אשר תמצא
בוכב * בצידו, הוא נוסף מיד המוחבר המוציא את הספר שנית לאור •

זייטע	(א)	זייטע
7-אָדמי	1-אָבא * *	
מַעֲלֵה אָדָמִים	אָבִימָאל * *	
אָדֶן	2-אָבֵל	
8-אָדָר	3-אָבֵל-בֵּית-מַעֲכָה	
אָדוּרִים	בָּרָמִים •	
אָדָרְעִי	מְחֹלָה •	
אָדָה	* אָבֵל-מִים	
9-אָוֶל	4- * • מַצְרִים	
אָוֶלִי	אָבֵל-הַשָּׁמַיִם	
אָוֶן	* אָבֵן-הָאוֹל	
אָוֶן	אָבֵן בֵּהֶן בִּן-רָאוּבֵן	
11-אָוֶנֶה	* אָבֵן הַחֹלֶת	
אָוֶז	5- * • הָעֶזֶר	
אָוֶזִיר	אָבֵן	
12-אָוֶר	אָבֵת	
אָוֶר כְּשָׁדִים	אָנְלִים	
13-אָוֶן שְׁאָרָה	6-אָרֶץ אָדָם	
אָוֶנוֹת-הַבּוֹר	אָדָם	
אָחָה	אָדָמָה	
אָחֶלֶב	אָדָמָה	

(*)

לוח המפתחות

י י ט ע	י י ט ע
24 — * מתג האמה	14 — אחממה
25 — אמם	— אי
— אמון	— איים . (איי היים ,
26 — אמנה	— אי הגוים)
— נהר אמנה	15 — * איל פארן
— אמר	— אילון
— * אנחרת	16 — אילון
— אפס דמים	— אילים
27 — אפק (אפיק)	— אילות (אילת)
— אפקה	17 — * אימים (אמים)
— אפרים	— אכד
28 — * אפרת (אפרתה)	— אכויב
— אפרסא (אפרסתביא)	18 — אכשף
— * אצל	— * אל בית-אל
— ארב	— * אלה
— ארבאל	— אלון (אלון)
29 — ארבות	20 — * אלון מוצב
— ארגב	— * אלון בכות
30 — * ארוד	— אלוש
— * ארוסה	— אלישה
— ארה	21 — * אלמודד
31 — * ארה	— אלמלה
— ארם	— אלסר
33 — ארנון	22 — אלעלה
34 — ארפד	23 — * אלה
35 — * ארפכשד	— אלקוש
— ארר (ארר)	— אלהולד
— אררט	24 — אלתקא (אלתקה)
36 — אשדוד	— אלתקון
37 — * אשדות הפסנה	— אמה

לוח המפתחות

וייטט	וייטט
51 - * בית	38 - אֶשְׁכּוֹל
52 - בית־אֶזְרָא	אֶשְׁכּוֹנִי
אל .	39 - אֶשְׁנָה
53 - * בית־אל בְּרִית	אֶשְׁעֹן
הַאֲצֵל . *	אֶשְׁקִלֹן
אֶרְכָּאֵל . *	40 - אֶשֶׁר
54 - * אֶשְׁבַּע	אֶשׂוּר (א)
בַּעַל מַעֲוֹן . *	41 - * אֶשׂוּר (ב)
בְּרָאִי . *	43 - אֶשׂוּרִים
בֵּית־בְּרָה	אֶשְׁתָּאוֹל
בָּרֵךְ .	44 - אֶשְׁתָּמָה
55 - * בֵּית־גִּלְגָּל	אֶתָם
בֵּית־גִּמְזוֹל	* הָאֶתָרִים
דְּבָלָתִים .	(ב)
דְּנוֹן .	45 - * בָּאֵר
* בֵּית־הָרֵם	בָּאֵר אֱלִים
בֵּית־הָרֵן	46 - * בָּאֵר לְחִי רָאִי
חֲנָלָה .	בָּאֵר שֶׁבַע
56 - * בֵּית־חֲנָן	47 - בָּאֵרוֹת
* חֲדוֹן (א)	48 - בָּאֵרוֹת בְּנֵי יַעֲקֹב
בֵּית־חֲרוֹן (ב)	בָּבֶל
57 - * יְשִׁימוֹת	* בּוֹ 50
כָּר .	* בּוֹר הַסִּירָה
הַכָּרִם .	בּוֹיֹתָא
לְכָאוֹת .	בָּזֶק
לָחֶם . 58	בַּחֲוִירִים
59 - * בֵּית־לְעָפְרָה	51 - בַּמַּח
מְלוֹא . *	בַּמֶּן
מַעֲוֹן . *	בַּמִּנִּים
60 - * מַעֲבָה	

לוח המפתחות

ויטע	ויטע
68 — בני ברק	60 — בית-המרכבות
— * בני יעקב	— נמרה
— בעון	61 — * בית-יעון
— בעל	— * עומות
69 — בעל-בית	— בית-העמק
— נד	— ענות
70 — המון	— ענת
— חצור	— * עקר הרועים
— חרמון	— הערכה
— סעון	62 — * בית-פלם
71 — פריצים	— בית-פער
— צפון	— פצץ
— שלשה	— צור
72 — המר	63 — * בית-רחוב
— בעלה	— בית-שאן
— הר הבעלה	64 — השפה
— * בעלי גוים	— שמש (א)
— * יהודה	65 — שמש (ב)
73 — בעלות	66 — הונמקה
— בעלת	67 — תפוח
— בעלת באר	— עמק הבקא
— בעשתרה	— בכי
— (אלון) בצעננים	— הבכים
74 — * בצץ	— בלה
— בצקת	— * בלהה
— בצר	68 — * בלע
— בצרה	— * בלעם
75 — בקעת און	— במות
76 — * בקעת אונ	— * במות ארנון
— דורא	— במות בעל

לוח המפתחות

זייטע		זייטע	
I76	* בקעת ירחו	85	* גבעת הערלות
---	* הלכנון	---	* פנקם
---	* מגדון	---	גבעתו .
---	* מצפה	---	(גבעת זיבת)
---	בדר	86	נחל גדר
77	ברותי	87	גדרגור
---	* בריות	---	ים הגדול
---	ברחם	---	גדעם
---	הברים	---	גדור
78	* פרקה	---	* גדרה
---	בשן	88	* גדר
79	הבשור	---	* גדרות
---	* בת רבים	89	גוב
---	פתול	---	גוזן
80	* הרי פתח	90	גזים
---	הבתרון	---	גור
(ג)		---	גור בעל
81	גבל (גבל)	---	גזר
82	הגבים	91	* גזרה
---	גבע (גבעה)	---	* גזרי (גזרי)
83	גבעה	---	* הגיא
---	גבעון	---	* גיא המון גוג
84	* גבעת	92	* , החרשים
---	* גבעת האלהים	---	גיא הנום
---	גבעת אמה	93	* גיא הרי , גיא הרים
---	גרב	---	גיא יפתח אל
---	החכילה	94	* גיא מלח
---	* גבעת ירושלים	---	* העברים
---	גבעת המורה	---	* הצבעים
		---	גיא צפתה
		(**)	

לוח המפתחות

זייטע	זייטע
I09 — * דבֿלתים	94 — גית
— דבֿרת	— גיחון
— דבֿשת	95 — גלבֿע
— דבֿן	96 — גלגל
II0 — * דבֿנים	97 — גלה
— דומה	— גלון (גולן)
III — דור (דאר)	— גליל
II2 — דורא	98 — * גלילות
— דיבון	— גלים
II3 — * דיבון נר	99 — גלעד
— דיִוָּהב	100 — גמזו
— דימון	— * גמדים
— דימונה	101 — * גמר
— דיניא	— געה
II4 — דלען	102 — געש
— דמנה	— גבעת גרב
— דמשק (דמשק)	— * גרגשי
II5 — דן	103 — גרוים
II6 — דנה	— * גרן האַטד
— * דנה־יען	— * גורן נכון
II7 — דנה־בה	104 — * גרות כמ־הם
— דפקה	— גרר
— דתן	105 — גשן
(ה)	106 — גשור
II8 — * הנרי , הנרים	— גת
— * הנדרימון	— גת־החפר (גתה חפר)
— הדו	107 — * רמון
II9 — * הדורם	— גתים
— הם	(ד) — דביר 108

לוח המפתחות

זייטע	
I24	* הר עיבל
---	* העמלקי
---	* העמק
---	* עפרון
---	* עשו
---	* פרצים
---	* צבי קדש
I25	* ציון
---	* צלמון
---	* צמרים
---	* הקדם
---	* קדש
---	* קדש אלהי
---	* שעיר
---	* שריפה
---	הר הקרן
I27	הרא
---	* גיא הרי
---	* הרי בגלבוע
---	* הרי בחר
---	* העברים
---	* שמרון
---	* הרי עד
I28	* עיר הקדם
---	הקר (הרר)
---	* הררי אלף
I29	* גמרים
---	* עד
---	* ציון
---	* קדם

זייטע	
I20	* המונה
---	הנע
---	הר
I21	* הר האלהים
---	* אמנה
---	* האמרי
---	* אפרים
I22	* ביתאל
---	* ביתיהוה
---	* הכעלה
---	* גלעד
---	* געש
---	* גרזים
---	* הויתים
---	* חרב
---	* חרמון
---	* החלק
---	* חרם
---	* יהוה
I23	* יהודה
---	* יערים
---	* ישראל
---	* הכרמל
---	* מוער
---	* המוריה
---	* המשחית
I24	* נכו
---	* נפתלי
---	* סיני
---	* עברים

לוּחַ הַמִּפְתָּחוֹת

חֵיט ט	
I41	* חֵיה
---	חֵילִם (חֵלָאם)
---	חֵילָן (חֵלֹן)
---	חֵכִילָה
---	חֵלָבָה
I42	חֵלְבוֹן
---	חֵלָח
---	חֵחֹל
---	חֵלִי
---	* חֵלָף
I43	* חֵלֶק
---	* חֵלֶקֶת
---	* חֵלֶקֶת הַצֹּרִים
---	חֵמוֹן
---	חֵמָה
---	חֵמַת
I44	חֵמַת (חֵמַת)
I45	חֵנוֹף
---	* חֵנִיּוֹת
I47	חֵנָם
---	חֵנְחוֹן
---	חֵסָה
---	* חֵפְצֵי בָה
---	חֵפֶר
I48	חֵפּוֹר
---	חֵפְרִים
---	* חֵצֵי הַמִּנְחָחוֹת
---	חֵצוֹר
I49	* חֵצֵר־אֶדֶר
---	חֵצֵר־נָדָה

חֵיט ט	
(ו)	I29 - וָדָן
	I30 - וָהֵב
(ז)	
---	* וָוִיִּם
I31	וָיָף
---	הַר הַוֵּיתִים
I32	* וָמוֹמִים
---	* וָמֶרִי
---	* וָמָרָן
---	וָנוֹחַ
---	וָפֶרֶן
---	נַחַל וָדָר
(ח)	
I33	חָבוֹר
---	חָבְרוֹן
I36	חָדִיר
---	חָדָקֶל
I37	חָדָרָה
---	חָדָשָה
I38	* חָדָשִׁי
---	חֹכָה
---	* חֹי
---	חֹיִלָה
I39	חֹרֵב
I40	חֹל
---	חֹרֶן
---	חֹת יָאִיר

לוח המפתחות

מפת	158
טוב	---
מלאים	---
מלם	---
מירה	159
מרפליא	160
(י)	
יאר	161
יכלעם	---
יבנאל	---
יבנה	162
יבום	---
יבוק	---
יבש (יבש-גלעד)	163
יגבהה	---
יגור	164
יד אבשלום	---
ידאלה	---
יהד	---
יהודה *	---
יהודה יראה *	165
שמה *	166
יהץ (יהצה)	167
עמק יהושפט	---
יון	---
עמק יזרעאל	168
יזרעאל	---
יזרעאל (ב)	169
ימבה *	---

חצר-סוסה	149
* חצר-עינון (עינון)	150
* שועל	---
חצון-תמר	---
* חצר-התיכון	151
חצרון	---
חצרים	---
חצרות	152
* חצרמות	---
חקוק	---
חרדה	153
עין חרוד	---
חרם	---
חרמה	---
חרמון	---
חרן	154
חרונים	155
הר חרם	---
* עיר החרם	---
* החרשים	---
חרשת	---
יער חרת	---
חשבון	256
חושה	157
חשמן	---
חשמונה	---
* חת , חתים	---
חתלון	---
(מ)	
* מכחת	158

לוח המפתחות

זיטע	זיטע
יפתח — 179	יִמְכָּה — 169
יפתח אל — —	יִמָּה (יִמָּה) — —
* יקב ואב — —	* ימור — 170
* יקבצאל — 180	* ארץ ימיני — —
יקדעם — —	* ים — —
* יקמעם — —	* הים הגדול — —
יקנעם — —	* ים האחרון — 173
יקתאל — 181	* יעור — —
* יראא — —	* הים הקרמוני — —
יראון — —	* ים־בִּנְת — —
מדבר ירואל — —	* הפלח — 174
ירב — —	* ים סוף — —
ירדן — —	* ים־הָעֶרְבָה — —
* ירח — 184	* ים פִּלְשְׁתִּים — —
יִרְחוֹ (יִרְחוֹ ,	* ימים — 175
יִרְיָחָה) — —	יְנוּחַ — 177
ירמות — 185	יָנוּם — —
ירפאל — —	יַעוֹר — —
ירקעם — —	* יַעֲבֹן — —
* ישוּעַ — —	יַעַן — 178
* היִשְׁמוֹן — 186	* יַעַר אֶפְרַיִם — —
ישנה — —	* חֶרֶת — —
יתלה — 187	הַר יַעֲרִים — —
יתנן — —	יָפוּ (יָפוֹא) — —
יתיר — —	יָפִיעַ — 179
* יתך — —	* יַפְלֹט — —

ארץ קדומים

כולל

גלילות ארץ ישראל

ושמות המקומות הנראים פה, הנמצאות בכתבי
הקודש, מבוארים על פי דעות בעלי אסופות, חדשים
גם ישנים, ובחונים בבור הבקורת החדשה.

מאת

יעקב בן-שלמה הכהן קאפלמן ממינסק

ווילנא

ע"ר מנחם מן כ"ר ברוך ז"ל. ור' שמחה זימל כ"ר מנחם נחום ז"ל.

ה'תקצ"ט

СЕФЕРЪ ЭРЕЦЪ КЕДУМИМЪ.

ш. е.

Древняя страна или образъ Палестины, въ ка-
комъ она находилась въ то время, когда въ ней
обишались древніе Евреи.

Часть II.

ВИЛЬНО.

Въ Типографіи М. Ромма и З. Типографа.

1839.

**Печаташь позволяешся съ тѣмъ, чтобы
по напечатаніи предешавлено было въ Цен-
суру узаконенное число Экземпляровъ.**

Вильно 5 Маія 1839 года.

Цензоръ П. КУКОЛЬНИКЪ.

ארץ קדומים

הוא ספר

מחקרי ארץ

המדבר

על העמים, הארצות והימים, הרים וגבעות ועמקים, עינות ונחלי
מים, יערות ומדברות, ערים וכפרים אשר נזכרו בכתבי הקדש
גם על התחניות אשר חנו בני ישראל במדבר.

יסדו

החכם ר' שלמה לעוו יזאהן מפראג

הכינו וגם חקרו

המביא לבית הדפוס שנית

יעקב בן שלמה קאפלאן

עַד־לֹא עָשָׂה אֶרֶץ וְחוּצוֹת
וְרֹאשׁ עֶפְרוֹת תִּבְקֵל

(משלי ח' כ"ז)
• וּבְדֶרֶשֶׁת חו"ל (הפניית י')

מכתב שיר תהלה

רַע יקר

שׁוֹחַר חֲכָמָה וְתוֹשִׁיָּה!

אל בשורה בשרתני כי קרוב ספרך לצאת מבית הדפוס, שח
לבי ויגל כבודי ואומר לצאת לקראתך בשיר תהלה וקול ומרה, אולם
מדי אהגה כך כי אזכרה ימים מקדם ואשר עיני ראו חליפות הזמן
וצבאות תלאותיו עברו עליך, כמעט נהפך לאבל כגורי, עד ארגיעה
ודברי לעו, על כן שא נא הפעם אם מקצר רוחי יצאו רק המורים האלה:

הן בדי ריק ייגע איש קוץ וחרף,
רודף שואף השג בבוד פותבי ספר;
יען שוט מבקר ישה שוט בן חפר,
מה נחוששה מצחו מה ברזל הערף!

אם צבור הון ורכוש מלא חליו מרה,
גורל מחבר יקח למשלח יד פפר;
לב הותל הפהו עצת רועה אפר,
טוב פת חרבה ומשלח יד בל ירה.

אך אתה זנחת את מאוני כנען,
רק לבעבור תוד את ערי ארץ כנען,
ושום נוספות על ספר מחקרי ארץ;

בארץ קדומים תובילנו לשוח,
עדים עזובות רחמת איש יקר רוח,
צלח רכב, והיה ברכה בקרב הארץ!

במשאלות רער הנאמן

אייזיק בן יעקב

ריגא,

יום ג' יב לחדש מנחם אב

שנה תקצ"ט.

ירושלים Jeruzolaim

היא העיר המפורסרת והנכבדת במאד מאד, אשר היתה מימי המלך דוד והלכה קרית משית אלהי יעקב ומקום מקדש ד', עד גלות יהודה מעל אדמתו; וזהי גם בימי הבית השני עיר כלילת יופי ולבי מפארת הארץ הקדושה, עד היותה לחורב שממה מידי הרומיים. [ותכונת העיר ירושלים היתה $31^{\circ} 47' 46''$ ברוחב לנפונה. $53^{\circ} 21'$ באורך למורחה. וכימי יוסף בן מתתיהו הכהן היתה גודל העיר הזאת 33 שטאדיען או קו $\frac{4}{5}$, פרסאות אשכנזית יסוב אותה. והיא היתה מכוננת על ארבעה ראשי הרים, כאשר תראה מדברינו להלן]. ולגודל יקרת העיר המהוללה הזאת ארחיב לדבר בה כיד ד' הטובה עלי; וראשונה אדבר על שמותיה אשר תקרא בהם, כן כפי סופרי הקדש כן כפי העמים, והם:

(א) שָׁלֵם (Salem). זה היה כפי הנראה השם הראשון אשר נתן אל העיר הזאת; כי כן נקראה בימי אברהם, וכאשר יספר לנו כותב תורתנו, כי כשוב אברהם מהכות את דרלעומר והמלכים אשר אתו יצא מלך סדום לקראתו אל עמק שור: ומלכי-צדק מלך שלם הוציא לחם ויין (ברא' י"ד, י"ח. 1) והעד אשר שלם היה העיר

1) ולא כן דעת הרשכ"ס. כי הוא פ' ויבא יעקב שלם עיר שכם (ברא' ל"ג, י"ח) שלם, אל עיר שמה שלם, כמו עד בואה בית-לחם (רות א', י"ט): עיר שכם, עירו של שכם, כמו: בי חשבון עיר שם יחן מלך האמורי (נמ' כ"א, כ"ו) בדכתיב וירא אותה שכם בן חמור החוי נשיא הארץ.

ולדעת מהר"י אברבנאל, שם המחוץ כלו היה נקרא שכם, ונתחלת המחוז שהיה לנר פדן ארם היה שם עיר ושמה שלם, והיא רחוקה מהכרון הרבה, ושם פנה שכם את ח"ב א דינה

העיר אשר נקראה אחר כן בשם ירושלים, הוא (א) כי כן יקרא עוד אסף המסורר את העיר ירושלים לאמר: ויהי בשלם סבו ומעונתו בציון (תהלים ע"ו, ג'). כי מדרך המליכים הוא לבחור לפעמים בשמות נושנים אשר נשכחו כבר מלב ההמון, למען השגיב גם כזה את מליכותיהם. (ב) היות שם מלך שלם מלכי-צדק, ושם מלך ירושלים אדני-צדק (יהושע י', ח'); ומזה יראה אשר שם המושל על העיר ירושלים היה תמיד מורכב מן השם מלך, ארון, שר

דינה; והיה במחוז ההוא ג"כ פיר ששמה שכם והיא היחה קרובה לחברון כמו מהלך יום, ושם היו בני יעקב רועים כשמכרו את יוסף ו ש כ ס שקלקלו בה השנטים איננה ש כ ס שענו בה את דנה, כי אותה שקלקלו בה השנטים נקראת ש כ ס, ואותה שענו בה את דינה נקראת ש ל ס ולא נקראת ש כ ס רק בשם הכללי של המחוז ההוא, ולפי דעת שניהם יקשה איך יפרשו את הכתוב: ויהי בשלם סבו ומעונתו בציון (תהלים ע"ו, ג'), היכן מצאנו ששכן בִּשְׁלָם העיר אשר נקנה שכם, כי לא מצאנו ששכן שכינתו רק בשילה, וכשנחרכה, שכן שכינתו בגבוע, ואחר זה נחר עוד בירושלים לקדושת עולם? (ודחוק לאמר שלפי דעתם יהיה ויהי בשלם סבו. כמו ויהי בשלם סבו, כחלוק הוי"ו במ"ס). ולכן נחר לו הרש"ד לפרש היסוד דבריהם, של הרש"ס ומהרי"א אברבנאל, ששם המחוז היה נקרא שלם, וכו' היו הרבה עירות, שכם, שילה, גבוע, וירושלים, ושם הכולל את כלם הוא שלם, כמו שיש להוכיח מפסוקים הרבה (ברא' י"ד, י"ח. שופטים כ"א, י"ט, ירמיה מ"ה, ח') וזה הוא כונת הכתוב: ויהי בשלם סבו ומעונתו בציון (תהלים ע"ו, ג'). כי כלל בשם שלם, משכן שלם, נוב, וגבוע. וקראם בשם המחוז שלם הכולל את כלם, ואמר: סבו שפירושו דירת עראי, לפי שלא היחה קדושת עולם; מה שאין כן בציון, שהיחה קדושת עולם ומעונתה מעון קבוע. ופירוש הכתוב כאן ויבא יעקב לארץ שלם, לעיר שבה ששמה שכם, ויחורגם לפי"ו (יעקב קצת מין דית פרטיונין שלם, מין שכם'ס שטחט מן). וכן הוא מסורס בספר הישר: ויהי מימים וימעי יעקב

שר וכדומה ומן השם צדק *) , וכאשר שם העיר הזאת בעלמנו נגזר
הוא מן השם שָׁלוֹם אשר הוא אל צדק . ועם השמות הנכבדים
האלה הוא , על כי הקדישו הכנעניים את העיר הזאת לעבודת אל
עליון קנה שמים וארץ , ומלכה הוא היה כהן
לאל עליון , וכאשר נדע מדברי כותב תורתנו (בראשית י"ד,
י"ה) ; כי יתכן אשר גם בחירי הכנעניים וחכמיהם ידעו והכירו את
אלוה בורא כל , אבל הם דמו בנפשם את כחות הטבע ג"כ כאלהים
אשר ישרתו אל אלוה בורא כל , איש איש על פקודתו ועל עבודתו ,
כמלך אשר לו שרים וסגנים למשול תחת ידו בממלכתו ; ולזאת נקרא
אלוה בורא כל בשיהם בשם אל עליון . (ג) קרואת הערביים (אשר
ממנהגם הוא לקרוא את הערים בשמותיהם הנושנים) את שם העלמי מן
העיר יְרוּשָׁלַיִם עד היום : שָׁלֹם ; והוא שם שָׁלֹם בעלמנו בשמו
ההברה מעט .

(ב) יְבוּס (Jebus) . זה נהיה שם עיר הזאת אחרי אשר
ישב בה היבוסי , אחד משבטי הכנענים ; וכאשר נדע מכתובים שונים
בספרי הקדש [ומאשר נראה מספר יהושע שהעיר יבוס היתה בנחלת
שנע יהודה , שנאמר : ואת היבוסי יושבי ירושלים לא יכלו בני
יהודה להורישם וישב היבוסי את בני יהודה בירושלים עד
היום הזה (יהושע ט"ו , ס"ג) , ומספר שופטים נראה שנחלת בני בנימן
ישב היבוסי שנא' : ואת היבוסי יושב ירושלים לא הורישו בני
בנימן וישב היבוסי את בני בנימן בירושלים עד היום הזה
(שופטים ח' , כ"ח) ? אנו מוכרחים לאמר שתכונת העיר יבוס . (היא
ירושלים) היתה בנחלת שני השבטים , וכדרכת חז"ל בספרי : מלמד
שבית

יעקב מגבול הארץ ויבא בארץ שלם , היא עיר
שכם אשר בארץ כנען . טכ"ל .

*) ויתכן כי גם לזאת יכון יסעיהו באמרו על העיר ירושלים ,
צדק ילין בה [וכן דרשו חז"ל (מד"ר פ' מ"ג) : מלכי צדק
(ברא' י"ד , י"ח) אדוני צדק (יהושע י' , ח') צדק , נקראת
ירושלים שנאמר : צדק ילין בה (ישעי' א' , כ"ח)] .

שבית הבחירה היה בנוי בחלקו של בנימן וכראש תור יוצא מחלקו של בנימן לחלקו של יהודה שנאמר : ובין כתפיו שכן (דב' ל"ג, י"ב) (ובן ת"א : ובארעיה תשרי שבינתא). ונמסכת (יומא פ"א. דף י"ב) דרשו, תניא : מה היה בחלקו של יהודה ? הר הבית, הלשכות, והעזרות. ומה היה בחלקו של בנימן ? אולם, והיכל, ובית קודש הקדשים. ורצועה היתה יוצאת מחלקו של יהודה, ונכנסת בחלקו של בנימן ובה מובת בנוי. ועיין מה שדרשו חז"ל (זבחים דף נ"ג. פס דף ק"ח). וראה מה שכתב רש"י במ' (יהושע ט"ו, ח').

(ג) ירושלים. זה הוא השם אשר תקרא בו העיר הזאת בינינו עד היום הזה, והוא הנהוג לרוב בספרי הקדש ; ויראה כי הוא מורכב מן השם ירושה ומן השם שלום (ירושת-שלום. 1). וטעם רבוי הצמדי [דומים] בשם הזה ; הוא, על כי העיר ירושלי נתלקה אל העיר העליונה (בהר ציון) ואל העיר התחתונה (בשפלת ההר הזה). והנה בלשון ארמית יבטאו את השם הזה ירושלם (Jerusalem) ; והיונים אשר התערבו בימי בית שני — אשר מלאו משלה לשון ארמית בדרך יהודה — את היהודים, אף הם קראו כזה את שם העיר הזאת, ומהם בא אל הטוברים אשר יקראו את שמה כן עד היום הזה.

(ד) צפי אחד מנכבדי סופרי היונים הקדמונים * תקרא העיר

1) ולדעת חז"ל. השם הזה הוא מורכב מן השם יראא שקרא אברהם להר המוריה (עיין ה' יראה) ומן השם שלם. וז"ל : אברהם קרא אותו יראה, ושם בן נח קרא אותו שלם. שנאמר : ומלכי צדק מלך שלם. אמר הקב"ה אם אני קורא אותו יראה, בדרך שקרא אותו אברהם, שם בן נח, אדם צדיק הוא ומתרעם. ואם אני קורא אותו שלם, אברהם צדיק הוא ומתרעם. אלא הריני קורא אותו כמו שקראו שניהם ירושלם יראד-שלם (מד"פ, נ"ו).

*) Herodotus l. 2, c, 159.

העיר הזאת בשם Kadytis ; כי כן יספר לנו לאמור : „ Nekos „ מלך מזרים הכה את הארמיים אלל העיר Magdolon , ואחרי „ המלחמה הזאת לכד את העיר Kadytis אשר היא עיר גדולה „ בדרך הארמיים “ — וכל מבין יראה כי Nekos מלך מזרים אשר יזכיר הסופר היוני הוא פרעה נְבִיָה , Magdolon היא העיר מגידו אשר שמה הכה המלך הזה את יאשיהו מלך יהודה ואת חילו ומשם עלה על העיר ירושלים וילכדה (מ"ז כ"ג, כ"ט. דה"ל"ה, כ"ז) ועיין (הדרמון) ; ויקרא היוני את היהודים בשם ארמיים (סירער) , על כי ארץ ישראל נחשבה לפעמים מן העמים אל ארצות ארם. ובאשר יעשו עד היום הזה . ושם Kadytis אשר יקרא בו את העיר ירושלים כי הוא על שם קדושתה , והוא נגזר משרש קדש .

(ה) הערביים וכל אשר המה מבני אמונת מחמד . לא יקראו על הרוצ את העיר הזאת בשמה העלמי לגדול יקרתה , כי אם יתארוה בתוארים נכבדים אשר יורו על רוממותה וקדושתה ; כי כן יקראוה : בית אל-מקדש (Baith El Makdes) (מקום הקדש) אל-קדש (El Kods) (הקדושה) אל-שריב (El Scherif) (הנכבדת), קדש מברך (Kods Mobarek) (הקדושה והמכובדת) .

ובאמת גם סופרי הקדש הרבו לעשות כזאת , כי יתארוה בתוארים נכבדים ולא יקראוה בשמה העלמי ; כאשר יקראנה המסורר עיר אלהים (תלים מ"ו, ה'), גם עיר יהודה צבאות (שם מ"ח, ט'), ובספר (נחמיה י"א, י"ח) תקרא : עיר הקדש , ודניאל בעולם התרגשות רוחו על חרפת עמו ועל שממון ארץ אבותיו יקראנה : ה ר ק ד ש א ל ה י (דניאל ט', כ') ; ובדברי יחזקאל יוסב שמה לימים הבאים לעת אשר תשוב ממלכה ליהודה , לשם יהודה שמה (יחזקאל מ"ח, ל"ה) [ועיין הר האלהים ומה שכתבתי בשם עיר . וראה מה שכתבתי בשם יהודה יראה] .

ואחרי הזכירי לפניך את שמות העיר הנכבדת הזאת , חשוב לדבר לך על תכונתה . דע כי תכונת העיר ירושלים היתה גבוהה , כי נבנתה על מרומי הרים ; ואך בפאת לפון תגבול במישור גדול המתרחב עד העיר שמרון , אמנם בפאת מזרח מערב ודרום יקיפוף גיאיות

גיאוזת עמוקים אשר יעטרו אותה הרים רמים וגשאים, וכאשר
 חזיר'לנו נעים זמירות ירושלים הרים סביב לה ויהיה סביב
 לעמו מעתה ועד עולם (תהלים קכ"ה, ב'). ועל כי ההרים האלה
 הם גבוהים מן ההרים אשר נבנתה עליהם העיר ירושלים, לכן
 יקראנה ישעיה במלילתו: גיא חזיון (שם כ"ב, א'); ופעם אחרת
 יקראנה לזה הסבה בשם אי. ואמר יושב האי הזה ביום ההוא —
 (שם כ', ו'); כי לדעתי השם אי לא יורה לבד על ארץ אשר יקיפיה
 מימי ים או נהר סביב, כי אם על כל חלקת אדמה המסובבת מדבר
 מה כעמק המסובב מהרים וגבעות, וכחלקת שדה בתוך
 היער אשר יסובבו אותה עלי היער, וכדומה; וכאשר מלאנו כוס
 גם בלשונות העמים (*).

וההרים אשר נבנתה עליהם העיר ירושלים והזכרים בספרי
 הקדש, הם:

(א) הר ציון (Sion), הוא הר גבוה אשר עליו היה ליבוסי
 יושב ירושלים מעוז ומבצר, ובני ישראל לא יכלו להורישו ממנו עד
 ימי דוד (ש"ב, ה', ו'); כי ממזרח ממערב ומדרום נכרת ההר הזה
 מן ההרים האחרים אשר סביבותיו על ידי גיאוזת עמוקים, ולזאת
 יקשה מאד אל האויב לעלות עד מרומיו וללכוד את מבצריו. ובאמת
 גם המלך דוד חשן בזה ההר, כי הכין שמה את היכל מלכותו, גם
 בתים וארמנות רבים בנה מכל עבדיו ויחזק את חומותיו, עד כי נקרא
 ההר הזה בשם ציר דוד (שם ט'. דהי"ב ה', ב') ומאז והלאה היה
 הר ציון מבצר העיר ירושלים, כן בתפארת ההיכלות והארמנות
 אשר היו עליו ואשר ישב בהם המלך עם שריו וסגניו, כן בחזק
 מבצריו הגבוהים והעצומים; ולזאת תקרא לפעמים בספרי הקדש
 כל העיר ירושלים אך בשם ציון לבד, וכאשר יאמר המשורר
 בהזכירו

(*) השם isle אשר יורה בלשון צרפת על אי, נתן לפנים אל אחת
 ממדינות ממלכת צרפת אשר נקרא בשם Isle de France
 וזה, על היות המדינה הזאת כסבור הממלכה, ומוקפת בכל עבריה
 ממדינות אחרות, כפי המוקף ממים סביב סביב.

בהזכירו את יקרת העיר ירושלים צעני ה' לאמר : אוהב יהוה
שערי ציון מכל משכנות יעקב (תהלים פ"ו, כ'). ומשורר אחר
המתפלל על בני יהודה הנדחים ועל קרית ממלכתם, יאמר : אתה
תקום תרחם ציון כי עת לחננה כי בא מועד (שם), ובאשר
כי ממנהג מלטי העזרים הוא להכפיל ענין אחד במלות שונות ; לכן
נמצא הרבה פעמים במלילת ספרי הקודש השם ציון מקביל אל השם
ירושלים כמו : כי מציון תצא תורה ודבר יהוה מירושלים
(ישעי' ג', ג') בזה לך לענה לך בתולת בת ציון אחריו ראש
הגיעה בת ירושלים (שם לו', כ"ג) למען ציון לא אחשה
ולמען ירושלים לא אשקוט (שם ס"ב, ח') לספר בציון שם
יהוה ותהלתו בירושלים (תהלים כ"ג) שבחי ירושלים ! את
יהוה הללי אלהיך ציון ! (שם קמ"ו, י"ג). והשם ציון יתכן כי הוא
גזור משרש ציה (1) ; כי אדמת ההר הזה היא קשה עד מאד ולא תלל
לעשות פרי ולשאת תנובות אם לא על ידי יגיעה ועבודה רבה. ויתכן
כי לזאת כיוון ירמיהו בשומו דברים כפי חויבי ציון אשר יצוה ,
לאמר : ציון היא דורש אין לה (ירמיה' ל', י"ז).

והנה כבר הגדתי לך כי העיר ירושלים נחלק לשמים : העיר
העליונה והעיר התחתונה ; והעיר העליונה היא היתה מכוננת
על הר ציון, והיא הנודעת בספרי הקודש בשם עיר דוד ,
והעיר התחתונה היא היתה מכוננת מלפון לעיר העליונה במורד הר
ציון ובגבעה הגדולה והארוכה אשר תסובב את ההר הזה מלפון
כתבנית חלי ירח ואשר נקרא' בימי בית שני בשם חקרא (2) (Akra)
והעיר התחתונה היא אשר תקרא לדעתי בספר (מ"ב כ"ג, י"ד) בשם
משנה

(1) וטעם השם ציון לדעת החכם ג'יועניום, הוא מלשון ציה וחוס
ושרשו ציה בשני ה"סן שעינינו כמו צחה או צחת שהוראתו הפלמי
(הפולין, גוטנץ, פון דער זאנעט בעסיינעט זיין) עיי"ש. ולעת
התלמודיים (ברכות ח', כ') ענינו זכרון ואות כעס : ובה
אצלו ציון (יחזקאל ל"ג, ט"ו).

(2) וטעם חקרא מלשון ארמי הוא כמו מבצר מלשון עברי (קמסטון,
טוהרץ, סוף) (ועיין תלכה). ואנמיוכם אפיפאנום בנה בתלך
העיר

משנה, על כי נחשבה כשניה אל העיר העליונה אשר היתה הראשונה והנכבדת; וכן יראה מדברי לפנים: והיה ביום ההוא נאום יהוה קול צעקה משער הדגים ויללה מן המשנה (1) ושבר גדול מהגבעות הילילו יושבי המכתש! — (לפניה ח', י'). הנביא זכיר ראשונה את העיר העליונה אשר בה היה שער הדגים (כאשר אראך בדברי על שער ירושלים) ואחרי כן את העיר התחתונה; ואלה אשר ישבו במורד הר ציון מנגב לגבעת חקרא, יקרא בשם יושבי המכתש (2) ובימי בית שני כאשר רבו ויעלמו יושבי ירושלים במאד מאד, ולא יכלה העיר לשאת את כל ההמון הגדול הזה יחד, נבנתה מלפון לה על גבעת בציתה (Bezetha) עיר אשר נקראה בשם עיר החדשה ואשר נאחדה אחרי כן את העיר הישנה להיות אחת לעיר אחת, עד כי נחלקה אל ירושלים לשלש ערים: העיר העליונה, העיר התחתונה, והעיר החדשה; ואגריפס הראשון נכד הורדוס המלך הוא סבב את העיר החדשה בחומת אבנים אשר היתה נפלאה מעשי ידי אמן, כאשר יספר לנו יוסף בן מתתיהו הכהן סופר מלחמות היהודים.

ודע! כי בתכונת הר ציון נבוכו מקלט גדולי החכמים, ובראשם החכם אבן עזרא, כי דמו אותה מלוק בצפון העיר ירושלים; ויחשבו כזאת בעבור כי מלאו בדברי המשורר: הר ציון ירכתי צפון קרית מלך רב (תלים מ"ח, ג'). ובאמת מלבד אשר סופרי המסעות אשר ראו את העיר ירושלים, כלם יגידו כי

העיר הזאת מבצר חזק אשר הושיב בה חיל ציון לשמור את העיר ואת המקדש למרות עיני היהודים. ושמעון המכבי הרס את המבצר הלו, וגם בקע את ההר אשר עמד עליו המבצר עד אשר נראה פני בית ה' על פני כל גבעת חקרא.

(1) ויונתן תרגם: מן המשנה, מן עופלה. כי לדעתו המשנה הוא חומת העופל הנזכר כמה פעמים בכתוב ועיין מה שכתב המחבר על השם עופל לקמן. ועיין רד"ק.

(2) ויונתן תרגם: יושבי המכתש, דיתבון בנחלא דקדרון.

כי הר ציון הוא במקטע מזרחית דרומית לעיר ההיא, גם ממלחמות טיטוס עד לבא הרומיים אשר נר על העיר ירושלים וילכדה, נדע את זאת; כי הוא חנה על העיר הזאת מפני וילכוד ראשונה את העיר התחתונה, וכארכבה חדשים אחרי כן לכדה את העיר העליונה אשר על הר ציון, כאשר יגידו את זאת סופרי קורות המלחמה ההיא. והמשורר אשר יאמר הר ציון ירבותי צפון קרית מלך רב, הוא יזכיר לנו את שני חלקי העיר ירושלים, העיר העליונה אשר בהר ציון, והעיר התחתונה אשר לרגלי ההר הזה מפני; ושניהם הר ציון וירבותי צפון המה נאמרים יחד להיות את עיר אחת וקרית מלך רב.

(ב) מִרְיָה (Moria), הוא ההר אשר נטד לבנין בית אלהים (דה"ב ג', א'), והנדע בספרי התלמודיים בשם הר הבית, ובאשר יקראנו גם מִכָּה הַנְּבִיא (ג', י"ז); ובימי אברהם נקרא כל הכהר אשר סביבותיו בשם ארץ המִרְיָה (בראשית כ"ב, ג' 1), חכונת ההר הזה הוא מזרחית לפונת להר ציון הנכרת ממנו על ידי גיא עמוק מאד; והמלך שלמה הוא אשר חבר וקשר יחד את שני ההרים האלה בבנינו גשר אבני' ממעל לגיא הנזכר ללכת עליו מהיכלו אשר היה לו בהר ציון אל בית אלהים אשר בהר המִרְיָה (2) .

והנה

(1) לדעת חכמינו התלמודיים נגזר השם מִרְיָה משורש מור . ועיין בבאור הרש"ד (בראשית כ"ב, ג') . אמנם לדעת החכם גיזעניוס הוא משורש ראיה, והוא שם מורכב משני מלות מִרְיָה, כי כן נראה ממשמעות הענין אשר הוא נזכר שם .

(2) להפיק רטון חיזה משכילים אשר כמה נסחם לדברי הרב ר"ש בלאך בשם ירושלים בספרו שכיני פולס העתקתי דבריו, ואחלקם לנחתים כאשר נאות לענין אשר אנחנו בו, ואת אשר אינו נוגע לענינו עזבתי . וז' מִרְיָה, עליו ננה שלמה בית קדשיו ומפארתו בשנת ח'ק כ"ח לאף השלישי, וכחב ע"י גבובדנצר מלך ככל בשנת של"ח מפל פני לאף הרביעי . ואחרי מלאת שבעים שנה החורוץ עפי' ד' ביד ירמיהו הנביא, בט אותו עורא הסופר ונחמיה כן חכניה ח"ב ב הפחה

והנה עוד צימי דוד היה על הר המורית גורן לארונה היצוסי (דהי"ב
ג', א') ; ומזה יראה כי בטרם בנות שלמה את בית האלהים , היה
ההר הזה מחוץ לחומת ירושלים .

והנה בספרי הקודש יזכר הרצה פעמים עופל אשר היה
בירושלים , כמו : הוא בנה את שער בית ה' העליון ובחומת
העופל

” הפחה (ככתוב בספריהם) . בשנת תשס"ב לאלף הנוכר הרם
” המלך הורדוס את הבית אשר היה בנוי ברפיון ובלי חזק
” והדר , ובנה אותו מחדש כפאר ויופי להלל מאד , גם מלכי
” הגויס פארוהו בכלי חמדה , עד כי גדל הבית ההוא
” האחרון מן הראשון . והבית ההוא היה מעת הכנותו פעם
” שנית ששה פעמים כחזר , עד כי האחרון הכביד הקיסר
” אספיאנוס ושימוס בנו , ושרפוהו בשנת תת"כ לאלף
” הרביעי , ולאותנו הגלו לארצות פוזרנו אשר אנחנו מפוזרים וגולים
” מגוי אל גוי ומממלכה אל עם אחר כיום הזה . ובשנה הי"ח אחר
” החורבן נבנתה העיר ע"י אדריאנוס קיסר רומי וקרא שם
” העיר (עליא קאפשאלניה) ; ולא הרשה את היהודים
” אף לגשת אליה כ"א אחת בשנה לחנוח על חרבותיהם ושוממותיהם .
” ואף גם זאת לא נאות להם . אם לא יתנו טרם בואם מכס
” נפשו בשער . ושם הקדוש ירושלים נשכח כמעט ככל לשונות
” הגויס . בשנת שצ"ח לאלף החמישי בנה הקאליף אַמאד
” נכד מחמד במקום המקדש וההיכל בית תפלה לישמעאלים .
” וכאשר חפר בארץ לפנות הערמות עפר מצא שם אבן גדולה , ויחפאו
” עליה הישמעאלים כי היא האבן אשר שם יעקב למזבחה בעת נגלו
” אליו האלהים ועל שמה נקרא עד היום (ראמעאמ-על-ואקרא)
” והוא להם בית-תפלה קדוש ויקר (חמסט) כאותם אשר
” במעקא ומעדינא . בשנת תת"כט לאלף החמישי נפלה העיר
” ע"י גאטפריד דוכס לאמרינגען בידי הנוצרים ,
” ושמוהו לבית תפלתם . בשנת תתק"מ"ז לאלף הנוכר לכדה
” זאלאדין מלך מצרים , ושם הבית לבית תפלת ישמעאלים עד
” היום הזה “

ה ע ו פ ל בנה לרוב (דה"ג כ"ו, ג') : ואחרי כן בנה חומה
 חיצונה לעיר דוד וכו' וסבב לעופל ויגביהה מאוד (שם
 ל"ג, י"ד) : והנתינים היו יושבים בעופל עד נגר שער המים
 למזרח (נחמיה ג', כ"ו) : מנגד המגדל הגדול היוצא ועד חומת
 העופל (שם) ; ולדעת רוב המבארים יהיה עופל שם פרטי אחת
 הנצטות אשר נבנתה עליהן העיר ירושלים, והיה בין הר ציון
 להר המוריה. ודעתם איננה נכונה בעיני ; כי מלאנו עופל גם
 בעיר שמרון (מ"ב ה', כ"ד) וראש מליכי הנביאים יאמר : כי ארמון
 נמש המון עיר עוזב עופל ובחן היה בעד מערת עד
 עולם — (ישעיה ל"ב, י"ד). ממליצה הזאת יראה כי עופל הוא שם
 כללי כשם בחן אשר לאחריו וכשמות ארמון עיר אשר לפניו.
 ולדעתי יהיה עופל שם כללי אל מגדל גבוה מאוד אשר בחומת
 העיר והמתנשא בגובהו על המגדלים האחרים אשר סביביו ; כי השרש
 עפל יורה על גובה והתנשא'*) כמו : ויעפילו לעלות אל ראש
 ההר (נמ"ד, מ"ד) : הנה עפלה לא ישרה נפשו בו (חנניק
 ז' ד'). וכזה יראה גם ממליצת מיכה הנביא אשר יאמר : ואתה
 מגדל עדר ! עופל בת ציון ! — (מיכה ד', ח') השם עופל
 מקביל אל השם מגדל, כנהוג במליצת העברים לכפיל ענין אחד
 במלות שונות. ותכלית מגדל גבוה מאד כזה בחומת העיר היה
 להעמיד עליו הצופים אשר יראה משם למרחקים. ולזאת ישנו בו
 הנתינים (נחמיה ג', כ"ו. שם י"א, כ"א) אשר היו מיועדים לכל עבודת
 עדת ישראל, כידוע. ומדברי (נחמיה ג', כ"ו) נדע כי העופל אשר
 בירושלים היה בחומת המזרח לעיר דוד בין שער המים לשער
 הסוסים.

ואחרי הזכירי לפניך את חלקי העיר ירושלים, אדבר נחמה
 על מבצריה אשר היו לה ; כי מספרי הקדש נדע אשר היא הייתה
 בצורה במאד מאד, ומלך בבל האדיר נר עליה יותר משתי שנים (ירמיה'
 ל"ט, כ'), ויבקיעה אך אחרי אשר חוק הדעב בעיר ולא היה לחם
 לכם

*) ופעם ההוראה הזאת לדעתי הוא, על כי בגובה ההרים הרמים על
 הרוב הוא חשך ואופל, כי שמה ישכנו העננים ולליל ערפל ;
 ויהיה השרש עפל כגור משרש אפל. בחלוק אחרות המוצא כנהוג :

לעם הארץ (מ"ז כ"ה, ג'), וכאשר יאמר יחזקאל: ואת יהודה בירושלים בצורה (שם כ"ה, כ"ה). והנביא הזה יליד לנו בצור נסלח את מזור מלך בבל על העיר הבצורה הזאת: בימינו היה הקסם ירושלים לשום כרים לפתוח פה בדצח להרים קול בתרועה לשום כרים על שערים לשפוך סוללה לבנות דיק (שם). וראש מליצי הנביא יליד לנו את צרון העיר ירושלים במליצה נעימה מאד: עיניך תראינה ירושלים נוה שאנן, אהל בל יצען בל יסע יתדותיו לנצח וכל חבליו בל ינתקו. (ישעיה ל"ג, כ'), ומדברי ירמיהו נדע כי בני ירושלים שמו את גאון מבטחם במצוריה החזקים: האמרים מי יחת עלינו? ומי יבא במעונותינו? (שם כ"ה, י"ג). ואף הוא יפליא לדבר מחזק מצוריה לאומר: לא האמינו מלכי ארץ וכל יושבי תבל כי יבוא צר ואויב בשערי ירושלים (איכה ד', י"ז). וגם בימי בית שני הייתה בצורה במאד מאד; וטיטוס שר לבא הרומיים אשר לכד אותה השתומם על מצוריה הנפלאים, וכאשר זכרו את זאת סופרי מלחמות היהודים עם הרומיים [והיא הייתה מוקפת חומה מימות יהושע בן נון (ערכין ל"ב)]. וממשמעות התלמוד שם נראה כי שני ערים היו בארץ ישראל שנקרא שמן ירושלים. ולדעת י"א הייתה ג"כ ירושלים שם עיר אחת כחון לארץ ועי"ש רש"י ותוס' 1].

והנה

- 1) וז"ל הרב ר"ש בלאך: „ועתה היא פרוצה אין חומה כמעט והארמון מוצד אשר על מקום מגדל דוד. כעת הוא ארמון נועם. השומר
- „ (הגא) יסגיר שמה את נשיו, כי כל נשק אין בקרבו. ולרעש כדור
- „ אחד מקני רעם תפולנה כל החמות ההן כל חלן. הקף העיר
- „ כעת רק חצי פרסה אשכנזית מספר חושביה ׳ ׳ חלף מהם אחד עשר
- „ חלף יהודים, ומהם קראים, ושבעת אלפים נוצרים. הרחובות
- „ צרות ובלתי מרוצפות והחולכים יכוסו באבק פורת, גם יכשלו
- „ כהליכתם בחלקי אבנים ורכסים. החצרות צרות ומשונפות ורק
- „ מקצתן מרוצפות באבנים. השוקים מעלים צהנה ובאשה. הכתים
- „ כתיים מאבנים או מהומר. אין פאר למו מכית ומחוצ גס ימי עמידתם
- „ לא ימשכו. רובם מרובעים וקטני קומה בלי מגדלי מעלי עשן.
- „ ובלא חלונות חיצונים. הגגות שצוחות או פגולות מלמעלה, וכקברים
- „ ונוצרים ממרחק יתראו. מכשות ויריעות פשתן הממוחות מכית
- לכית

והנה מצלרי הערים בימי קדם היו חמות ומגדלים עליהם
ובחוסם שערים (אשר היו להם דלתות מופים לפעמים בנחשק או
בצרול), וכנמלא בסער (דה"כ י"ד, ו'): נבנה את הערים האלה
ונסב

לכית, למחסה ולמסתור מורס ומסער, או מקרני השמש לכל
יקדירו פני הקדירים כלעדי זאת מני עוני ולחץ, חאסלנה פני
העיר האכלה והשממה, ונעיק פלטה את עין הארץ חכמה.
חושביה פס עני ודל, וכיותר אחינו היהודים האומללים והדלים
בכל הארץ אשר יחיו נפסם מכבץ נדבות ישאלו להם מאחיהם
אשר נחזרים ובארצות הכרבריה. ואחיהם היהודים אשר אליהם
ינהרו משאר ארצות הכל לא יאריכו שם ימים ויקומצו בלא עת; אם
מרוס האיר, או ממורת רוח ודאכין נסס אשר ילאו שאת, כי לא
נאז בכמו אלה — הן לשמש און כהמה כל רוח וימם כל לב, הגם
מי אשר אל מראה יוסל — וכי ימות איש מקהלחם ישאום יולדיו
ומשפחתו כנשף כערכ יוס אל עמק יהושפט ויקברוהו, גם
ימלא שמה קברים הנקראים קברי המלכים (ואולי הם הנזכרים
(נחמי' ג', ע"ז. דה"כ ל"ב, ל"ג) קבריהם המה בתחתיות ארץ,
כדמות חדר גדול נחצב מסלע, כי הקירות והקורה אשר
מלמעלה מרובפות פנות הוויות חדים כאלו נבנו בזמנינו ע"י אומן
מהיר אשר אנך ואכן הכדיל בידו. מהמקום ההוא יבאו עוד אל
ששה חדרים בתכנית החדר הראשון, ב' האחרונים עמוקים
מהד' הראשונים. וכששה חדרים ההם ארוכות אכן מערכים
בארץ אלל הקירות. מכסות הארוניות היו אכנים מפותחות כפסורי
צינים ופרחים מעשה ידי אמן. אכל רוכס נשברו ונכלשו מידי
ודונים. מרוב הלחות אשר בעומק הארץ, ירעשו הלפפות ומכסו'
הארוניות מים אל תוך הצינור אשר בכל חדר וחדר, ובין תהלוכות
תחתיות האלה תמלא עוד דלת מאבן אחת חלקה בדמות טבלא וגם
צירה אשר עליהן חסוב ממנה נחצבו. כאשר יעלו מהקברים ההם
אל פני העיר, תתראה המפכת וצינוק מנואלה ומזוהמת, אשר
יאמרו כי שמה הושיב. המלך נדקיהו את הנביא ירמיהו (ירמי' כ'),
גם בית תפלה לישמעאלים אלל מערה אחת אשר גם היהודים
גם הנזירים קדוש יאמרו לה, כאמרם כי בה ישב הנביא הנזכר.
בביתו

אָנאָב. חומה ומגדלים דלתים ובריתים . ומספרי הקודש נדע
 כי דוד אחרי לכדו את הר ליון חזק את חמותיו מסביב (ש"ב ה', ט' .
 דהי"א י"א, ה') ויולב הוא היה פקיד על פנין חומת העיר הסחחונה *
 בשפלת ההר הזה ואשר יכנה אותה סופר דברי הימים (שס) בשם
 שאר העיר ; אמנם לא נשלמה מלאכת כל חמות ירושלים עד ימי
 שלמה (מ"א ט', ט"ו) . ובימי בית שני בנה נחמיה על הר ליון את
 חמות

א בכתבו ספר הקינות . גם יראו עוד האבן אשר עליו ישב אז
 ב (אמר כלי חמדה הוא לאוהבי נפלאות ומאמיני כל דבר . אף כי
 ג לא נזכר מהם מחומה לא בכתבי הקודש ולא בדברי חז"ל) , גם
 ד ימצא עוד היום בעיר הזאת בית מרקחה (מחטטק) לזרי
 ה באלזאם היותר משוכח הנעשה שמה , וגודע בכל אפסי תכל
 ו בשם לריירושלים , ולשאר ראשי בשמים אשר בארצות הקדם .
 ז יין טוב הגדל בעין-גדי (ש"ה א', י"ד) אשר אלל בית-לחם .
 ח צמקים גדולים מאד תמרים רמונים אכעיוחים תפוחים חלטים
 ט אשר יגדלו פעמים בשנה . מעיינות אין להם בלתי א' או שנים
 י ורובם ישתו מי גשמים אשר יקוו להם כבורות חלוצים . גם
 יא בסביבות העיר רבה העוזבה בקרב הארץ הרים ערומים מכל
 יב צמח ושיח סביב לה , עליהם ערמות אבנים ולבנים מהיכלות
 יג נהרסות ובתי תשלות נתולות . בתוך העיר ימצאו עוד חרבות
 יד מהיכל המלך הורדוס . מכל מעשה המלך דוד ושלמה בנו אין
 יה שריד ושאריט , כי אם אגם מים אשר עשה המלך שלמה בצפון
 יו ההיכל . שמה רחצו וטהרו את הקרבנות טרם נקרבו . ארכו
 יא חמשים ורחבו ארבעים קנל . על קרקעיתו אבנים גדולות מחוברות
 יג ע"י ווי ברזל למען לא יתפרדו , ועליהם חומה מאבנים בלתי
 יד סדורות , עליה אבני חלמים ערוכות על פני כל החומה ומשופעים
 יו באמצעיתם . אמנם כעת דללו וחרבו מימיו וערמות עפר נלכדו
 יז עד חציו . גם חילנות ממינים שונים יגדלו בו . האגם הזה
 יח נזכר ביוסיפון לרומיים , ואולי הוא הנזכר בנחמ' (כ', י"ד)
 יא בשם : ברכת המלך .

* והחומה הזאת אשר היתה משולבת אל חומת העיר העליונה היא האקראית
 בספר (דהי"ב כ"ג, י"ד) בשם חומה תיצוגה לעיר דוד .

חמות העיר העליונה מסביב, ואחרי כן נצנחה גם חמות העיר התחתונה, מסביב לגבע חקרא והעמק אשר בינו להר ציון, ואגריפס המלך הוא בנה את חומת העיר החדשה מסביב לגבעת בציתא; וחמות שלשת הערים האלה היו משולבות יחד, עד כי הגיעו שלש חמות בעד העיר העליונה מפאת לפונה. וכפי עדות יוסף בן מהתיהו הכהן סופר מלחמות היהודים *) בנה אגריפס המלך את חומת העיר החדשה אך מן הצנים גדולות הצנים יקרות אשר ארכם היה עשרים אמות ורחבם עשר.

ועל החמות האלה סביבות ירושלים היו מגדלים רבים וכאשר יזכיר לנו המשורר בהתלו באויבי ציון לאמר: סבו ציון והקיפוא! ספרו מגדליה! שיתו לבכם לחילה! פסגו ארמנותיה! — (תהלים מ"ח, י"ד). ובספר (דהי"ז כ"ו, ט') יאמר מן עוזיכו מלך יהודה אשר החזיק את מצברי העיר ירושלים, לאומר: ויבן עוזיחו מגדלים בירושלים על שער הפנה ועל שער הגיא ועל המקצוע ויחזקם. וחכלית מגדלים כאלה היה כן ללפנות משם למרחקים ולחזר את ביאת האויב, כן לירוח משם מעה על מחנה הלך בחילים ובאצנים. ובספרי הקדש יזכרו (מלכד העופל) בשם אך: מגדל חננאל (ירמיה ל"א, ל"ח. וזכריה י"ד, י"ח. נחמיה ג', א'. שם י"ב, ל"ט) ומגדל המאה (שם, **) ושניהם היו בחומת המזרח לעיר דוד בין שער הלאן לשער הדגים (שם). ומדברי יוסף בן מהתיהו הכהן סופר מלחמות היהודים (***) נדע כי בימי בית שני היו ששים מגדלים על חומת העיר העליונה וארבעה עשר על חומת העיר התחתונה ועל חומת העיר החדשה היו חשעים. וכל חשעים המגדלים האלה אשר נמלאו בחומת העיר החדשה ואשר בנה אף אותם אגריפס המלך, המה היו בפי עדות הסופר הנזכר נפלאים כן בעיני קירותיהם כן בגובה קומתם ובאומות

*) Josephus De B. i. l. 5, c. 4.

**) בספר (ש"ה ד', ד') יאמר: במגדל דוד צוארך: ויחנן כי גם זה היה מן המגדלים אשר על חמות ציון, ונקרא על שם בניהו.

***) Ibidem.

ובחמנות בנינם ; ומן ששים המגדלים אשר נמלאו על חומה העיר העליונה שלשה היו מפוארים במאד מאד , כי בנה אותם המלך הודרדום הגדול ברוב הדד ותפארת ומעשה ידי אמן , כאשר היה נאות אל עושר כבוד מלכותו , ויקרא את האחד : מגדל מרימי לכבוד אשתו המלכה , ואת השני : מגדל פשהאל לכבוד אחיו אשר מת במלחמה , ואת השלישי : מגדל הפיקוס לכבוד רעו הנאמן אשר מת אף הוא בשדה המלחמה . וכאשר לכד טיטוס שר לבא הרומיים את העיר ירושלים חמל על יקר תפארת שלשת המגדלים האלה אשר לא נראו כמוהם בכל אפסי תבל ויט אל אנשי מלחמתו לבלתי הרום אותם ולבלתי פרוץ בס פרץ , למען ישארו לדור אחרון ויגידו לעם נולד את חוזק ותפארת העיר אשר לכד בגבורתו .

ומלבד המגדלים אשר נבנו על חומה העיר לירות משם למטה על מחנה החר , עוד נחטו בני קדם מגרעות (מיינטיט) צבועה העבר הפנימי מהחומה , אשר עמדו שמה אנשי המלחמה לעיתות בצרקה ויורו על מחנה האויב אשר מחוץ לעיר , מבלי ידוא את חלי האויב אשר באו העירה , כי כך בעדם העבר החיטון מהחומה . והמגרעות האלה הן נקראות בספרי הקודש בשם פגות , כנזכר בספר דברי הימים לאמר : ויעש בירושלים חשבנות (1) מחשבת חושב להיות על המגדלים ועל הפגות לירוא בחצים ובאבנים גדלות (דה"נ כ"ו , ט"ו) . ובמליה יזכרו לפעמים הפגות תחת המצפורים בכלל , כאשר יאמר לפניו : הכרתי גוים נשמו פגותם החרבתי חוצותם מבלי עובר (לפניה נ' , ו') : יום שופר ותרועה על הערים הבצורות ועל הפגות הגבהות (שם א' , ט"ו) . יתאר את הפגות בשם הגבהות ; כי לפעמים נטו בני קדם גם מחטל לחומה כתכנית המגרעות ההנה .

והנה

(1) השם חשבנות הנגזר מפעל חשב שהוראתו לפעמים על המלאכה חדשה אשר יוציא האדם לאור ברוב עשתונותיו (ובל"א ערענקטן) , יורה לפעמים ג"כ על כלי המכונות (מחכינתן או מחסינתן) אשר יולידו פשתונות חושבי מחשבות (קינסטאנר) להנים על ידם את האויב (לפנסטאנר געסין , פלידער ומסינתן) , והמה נקראים ג"כ בלשון עברי בשם חשבונות (קינסטאנר ערענקטן) .

ואנה כבר הגדתי לך כי ממנהג בני קדם היה ללפות לפעמים את דלתות שערי חמות עריהם בנחשת או בברזל, לבל הנקע אותם יר האויב לעתות במלור; וכאשר יאמר ראש מלוי הנביאים: אני לפניך אלך והדורי' אישר דרתות נחישא אשר ובריתי ברזל אנדע (ישעיה מ"ה, ב'), וכפי עדות מקלט סופרי המסעות ימלאו עד היום בחמות העיר ירושלים ששה שערים אשר להם דלתות מזופים בברזל. וממנהג בני קדם היה גם כן להניח לפני שערי עריהם מקום נרחב בלי בתים בנוים (רחוב) למכור שמה מזון וכל מכר (*), וכנמלא בספר מלכים: בעת מחר סאה סלת בשקל וסאתים שעורים בשקל בשער שמרון (מ"ז ז', ח'); וגם לפני שערי ירושלים היו רחובות כאלה, ולפעמים נקראו שמות שעריה על שמות הדברים אשר נמכרו ברחבות אשר לפניהם, כמו שער הדגים על שם הדגים אשר נמכרו ברחוב אשר אללו, וכן שער הצאן וכאשר אוסף לדבא מזה. וברחבות הגדולים האלה אשר לפני השערים היה ג"כ מקום המשפט אשר נקבעו שמה השופטים לשפט והעם לראות את משפטם, וכאשר דע ממעשה בועז (רות ד'); ולזאת יאמר המקין: וקנים משער שבתו (איכה ה', י'). ובספר משלי יאמר על האשה המהוללה: נודע בשערים בעלה בשבתו עם וקני ארץ (משלי ל"א, כ"ג), וכן יאמר שם: אל תגול דל כי דל הוא ואל תדבא עני בשער (שם כ"ג, כ"ב), וכאשר יאמר עמוס: והצינו בשער משפט (עמוס ה', ע"ו). ואל הרחבות האלה אשר לפני השערים הלכו גם המלכים או שאר ראשי העם בעת חפזם לדבר אל העם, וכאשר יספר לנו סופר דברי הימים מחזקיה מלך יהודה, לאמור: ויתן שרי מלחמות על העם ויקבצם אליו אל רחוב שער העיר וידבר על לבבם (דבי"ז ל"ג, ה'), וכן יספר לנו נחמיה מן עזרא הסופר, לאמור: ויביא עזרא הכהן את התורה לפני הקהל וכו' ויקרא בו לפני הרחוב אשר לפני שער המים (נחמיה ג'). וכן היו הרחבות האלה המקום אשר הלכו שמה הנביאים

בעת

(*) ורחוב כזה הוא אשר נקרא כיום בני אנשי המזרח בשם Basar או Basistan.

ח"ב ג

צעת חפץ להנצחות אל העם ולהוכיח אותם; ולזאת יאמר עמוס:
שנאו ב ש ע ר מוכיח (עמוס ה', י'). ולעת ערב אחרי כלות
 עבודת היום נקבלו גם כן בני העיר אל רחבות האלה אשר לפני
 השערים לשבת שמה ולשית יחד איש את רעהו למען הנפש מיגיעת
 העבודה, וכאשר נמלא כלום: ויבאו שני המלאכים סדמה
 בערב ודום ישב ב ש ע ר סדום (נרא' י ט, ח'); ולזאת יאמר
 המשורר: ישיחו בי יושבי ש ע ר (תלים ס"ח, י"ג) ועל האשה
 המאללה יאמר: ויהללוה ב ש ע ר ים מעשיה (משלי ל"א, ל"א).

ומספר השערים בחומת העיר ירושלים אשר נמלאו בספרי
 הקדש, הם עשרה, והם: שער המים, שער הסוסים, שער
 הצאן, שער הדגים, שער הישנה, שער אפרים, שער
 הפנה, שער הגיא, שער האשפות, ושער העין, והשערים
 האלה המנוים כלם (מלבד שער הפנה) בס' (נחמ' ג', י"ב), היו בחומת
 העיר העליונה והיא עיר דוד; וחומת העיר התחתונה לא נמלא שמות
 השערים בספרי הקדש, ומספר הנזכר יראה כי שער חמים, שער
 הסוסים, שער הצאן, שער הדגים ושער הישנה היו בחומת
 המזרח לעיר דוד, ובחומת הלפון* היה שער אפרים (ואחריו
 שער הפנה), בחומת המערב היו שער הגיא שער האשפות
 ושער העין, ובחומת המזרח לא היו שערים יען כי מעבר הזה הר
 ציון הוא מוקף מאד ולא יכלו העוברים שמה לעלות עליו — והנה
 אחרי הזכירי לפיכך את שמות השערים האלה בכלל, אשוב עתה
 לדבר על כל אחד ואחד.

(א) שער המים. הוא היה בחומת המזרח (נחמיה ג', כ"ו).

שם י"ב, ל"ו) ולמול פאת דרום, כנודע מדברי נחמיה שם, אשר הבונים
 מחמת דרום והלאה מזרחה, פגעו בו ראשונה. ונקרא שער המים,
 על כי משם עברו לשאוב מים מנחל קדרון אשר במזרח העיר
 ירושלים.

שער

(*) היא החומה הנקראת בספר (נחמיה ג', ח') בשם **החומה הרחבה**;
 כי יען היות הר ציון בעבר הכסופי משופע ונקל אל הארץ לעלות עליו
 מבעבריו האחרים, לכן חוקו שמה את חומתו ושימוה רחבה מאד.

(ב) **שער הסוסים** . אף הוא היה בחומת המזרח ומלפון לשער המים (נחמיה ג', כ"ח) , ויזכר גם בספר (ירמיה ל"א, מ') : **עד פנת שער הסוסים מזרחה** [ועיין מה שכתבתי בשם עמק המלך] ; ובספר (מ"ב י"א, ט"ז) יקרא בשם מבוא הסוסים . ויראה כי שם השער הזה הוא על כי עברו לחיכה המלכים במרכבת סוסיהם בלכתם מהיכלם אל בית האלהים אשר היה צמח הר ליון (עיין מוריה) . גם מס' נחמיה (ג', כ"ח) נדע כי הכהנים משרתי בית האלהים יצבו בירכתי שער הסוסים ; ומה יראה כי השער הזה היה למול בית האלהים .

(ג) **שער הציאן** . אף הוא היה בחומת המזרח ומלפון לשער הסוסים (נחמיה י"ג, א' . שם י"ב, ל"ט) ושמו יתכן כי הוא על שם הלאן אשר מכרו ברחוב אשר לפניו לקרבות המזבח ; וכן יראה גם כן מהמסופר בנחמיה (שם) אשר אלישוב הכהן הגדול ואחיו הכהנים קדשו את השער הזה מה שלא עשו בשאר שערי העיר , וזה על דבר קדושת הקרבות . ומס' נחמיה (שם) יראה גם כן כי בלפון השער הזה היו שני המגדלים : **מגדל הבאה ומגדל הנגאל** אשר דברתי כבר מהמה [ומן השער הזה החל מהלך הגשר המחברת את הר ציון עם הר המורית יחד] .

(ד) **שער הדגים** . אף הוא היה בחומת המזרח ומלפון לשער הלאן (נחמיה ג', ג' . שם י"ב, ל"ט) ושמו יתכן כי הוא על שם הדגים אשר מכרו ברחוב אשר לפניו .

(ה) **שער הישנה** . אף הוא היה בחומת המזרח והאחרון דרך פאת לפון (נחמיה ג', ו' . שם י"ב, ל"ט) . ומשם השער הזה יראה כי הוא היה הראשון בשערי העיר , וכן יקראנו זכריה הנביא (י"ד, י') **בשם השער הראשון** . [ויתכן שנקרא שם השער ישנה לפי שדרך השער הזה היו עוברים לעיר ישנה הנזכרת בס' (דהי"ב י"ג, י"ט) ועיין ישנה] .

(ו) **שער אפרים** . שם השער הזה יגיד לנו את חכונתו כי היה בחומת הלפון אשר עברו משם אל ארץ אפרים אשר בלפון ירושלים

ירושלים . והנה השער הזה לא יזכר בספור בנין החומות בספר נחמיה , כי הכותב יזכיר אך חומת הלפון (החומה הרחבה) מבלי הזכיר שערים ; אמנם בספור תהלוכות התודות בספר הזה (שם י"ב, ל"ט) יזכר גם שער אפרים בין שערי העיר . ובס' (ירמיה ל"ו, י"ג . שם ל"ח, ז' . זכריה י"ד, י') יקרא השער הזה בשם שער בנימן ; כי ממנו ילכו גם אל ארץ בנימן אשר אלף היא היפה בלפון ירושלים .

(ז) שער הפנה . השער הזה לא יזכר בכל ספר נחמיה , אמנם ידובר ממנו לפעמים בשאר ספרי הקדש (ירמי ל"א, ל"ח) . וזכריה (י"ד, י') יקראו בשם שער הפנים , ובס' (דהי"ז כ"ה, כ"ג) יקרא בשם שער הפנה . והנה מספור מלחמ' יהואש מלך ישראל עם אמליה מלך יהודה (מ"ז י"ד, י"ג) נדע כי שער הפנה הי' בחומת הלפון אחרי שער אפרים ; כי אחרי אשר תפס יהואש מלך ישראל את אמליה מלך יהודה בבית שמש , בא ירושלים ויפרוץ בחומת ירושלים בשער אפרים עד שער הפנה ארבע מאות אמה . ושם השער הזה יגיד לנו כי היה במקלו ע חומת הלפון במקום אשר תפנה אל חומת המערב להתחבר עמה .

(ח) שער הגיא . הוא היה בחומת המערב והשער הראשון אשר פגע בו הבא מן החומה הרחבה (נחמיה ב', י"ג . שם ג', י"ג) ; וכן יזכר השער הזה בספר (דהי"ז כ"ו, ט') אחרי שער הפנה [והנה יתכן כי נקרא שם השער הזה גיא על שם נחל גיחון אשר סיבב את פני כל מערב העיר המסון לדרום (דהי"ז ל"ג, י"ד)] .

(ט) שער האשפות . אלף הוא בחומת המערב הרחק אלף אמה מגב לשער הגיא (נחמיה ב', י"ג . שם ג', י"ד . שם י"ז, ל"א) ושמו על שם האשפות אשר מכרו ברחוב אשר לסניו ; כי ברוב ארצות המזרח יקנו יושבי הערים אשפות להבעיר בהם אש לבשל ולאפות [וכן שער הגיא לשער האשפות היה המעין הנקרא בשם עין חתנין (עין חנין)] . ובימי יוסף בן מתתיהו הכהן סופר מלחמות היהודים , נקרא הרחוב אשר לפני השער הזה על שם האשפות אשר

אשר מכרו שמה בשם בית-צואה Bethso אמנם השער נקרא אז :
שער הותיקים *) [Essaerthor שער עזרא].

(י) שער העין . אף הוא היה בחומת המערב , מנכב
לשער האשפות . וקרוב אל מקצוע מערבית דרומית (נחמיה ב'
י"ד . שס"ג , פ"ו . שס"ב , ל"ו) ושמו על שם עין השלוח (הנקרא
בדברי נחמיה בשם השלח הנובע מחולה לו 1) ומדברי נחמ' (שס"ג)
נדע כי מי העין הזה נמשכו אל ברכה אל מקום גן המלך אשר
היה לפני העיר , למען השקות את הגן הזה ; גם משם נדע כי סביב
הברכה והגן הייתה חומה אשר חוצבה אל חומת העיר (**).

והנה מלבד עשרת השערים האלה אשר נקבו לך בשמות ,
יזכרו בסערי הקדש עוד שמוע אחרים לשערים אשר היו בירושלים ;
אמנם השמות האלה מקלסם היו שמוע לשערי בית המקדש , לא אל
שערי חומת העיר , כמו : שער המזרח (נחמיה ג' , כ"ט) , (והוא
הנקרא לדעתי בשער (ירמיה י"ט , ב') בשם שער התרסיס על כי
הוא

*) Josephus De B. I. 1. 5, c. 4.

4) ועיין במסכת (סנהדרין ז"ד , ב').

(**) ודרך הגן הזה אשר בין שתי חומות ברח המלך לדקיהו עב אנשי מלחמתו
אל ערכות יריחו אחרי הנקט העיר ירושלים , כנאמר : ויברחו
ויצאו ליריה מן העיר דרך גן המלך בשער בין
החמורות (ירמיה ל"ט , ד') ; כי שרי מלך בבל ישבו בחומת הספון
אשר נבקעה מהם ראשונה (להיות כי בעבר האנוני נקל לפלות פד
מרומי הר ליון מבעברים האחרים) , והוא ברח בשער אשר למול
דרום . ויתכן כי היה השער הזה מיועד אך למלכי יהודה לרדת
מחוכה דרך מעלות (אשר יזכיר אותו נחמ' (שס) בשם המעלות
היורדות מעיר דוד) אל הגן אשר להם לפני העיר , ולא
גראה השער באה מקיר העיר וחולה כי כך בעדו חומת הגן .

הוא למול מזרח השמש הנקרא בלשון עבר גם בשם חרם כידוע (1)
שער המפקד (שם ג', ל"א), שער הממרה (שם י"ב, ל"ט) שער
סוד (מ"ב י"א, ו') שער העליון (שם ט"ו, ל"ה) שער המקה
(ד"ה"ט, י"ח) שער שלכת (שם כ"ו, ט"ו . ישעיה ו', י"ג) .
ולפעמים נקרא גם אחד מעשרת שצרי העיר הנזכרים בשמות שונים,
כאשר הראיתך כי שער הישנה נקרא בדברי (זכריה י"ד, י') בשם
השער הראשון ושער אפרים נקרא שם בשם שער בנים;
והשער הזה הוא הנקרא לדעתנו גם בשם שער התוך (ירמיה ל"ט, ג')
וזה על כיוון כי היה בחימה הפנימית בתוך . הפך שער הפנה אשר היה
במקלוע החימה הזאת (2) .

ובהנה

(1) ויונתן תרגם: שער החרסית, תרע קולקלתא. כי לדעתנו
הוא שער האשפות הנזכר בספר נחמיה. כי כן תרגם: חבקו
אשפות, גפיפו קולקיתא (איכה ד', ה'). אמנם דעת
החלמוד ירושלמי כדעת המחבר כאן ששער החרסית היה
אחד מעשרי בית המקדש; והוא אחד עשר שער המזרח.
אבל ביותר השמות שונים הם דברי הירושלמי מדעת המחבר פה. וז"ל
„שער חרסית, שבעה שמות נקראו לו: שער סוד, ששם היו
„סמאים פורשים, הלא הוא דכתיב: סודו טמא. שער היסוד,
„ששם היו מיסדים ההלכות. שער החרסית, שהוא מכון כנגד
„זריחת החמה היך מה דתימא: האומר לחרם. שער
„האיתן, שהוא משמש כניסה ויציאה. שער התוך, שהוא
„ממולע בין שני שערים. שער החדש, ששם חדשו סופרים את
„ההלכה. ושער העליון, שהוא למעלה מעזרת ישראלים. עכ"ל.

(2) זאת העיר ירושלים הבנויה לפנינו בעיר שחוכרה לה יחדיו,
„וחתי כלילת יופי וזה נוף משוש כל הארץ, עתה פה עמוד קירא
„נעים! אם חתן פונת לבח עינך לכל תורם כורם מים כבירים,
„ודמעותך כנאדן תשים לכל ימסו ספרך, הרף אסוף ידך; אם
„כיפנים כמדבר את לבך לא תקשיה, לנעוד על קון ודרדר במקום
„ששנים ופרחים קותה נפשו, אל תהרום לעלות אחרי אל ההר
הטוב

והנה במרס אכלה לדבר על המצרים אשר היו לירושלים
 בימי קדם, המירך עוד על המלוא אשר היה בהר ציון (ש"ב ה', ט').
 דה"א

הטוב הזה והלכנו; כי לא בארץ חמדה בימי מועד אושיך, לא
 אל ארץ זבת חלב ודבש אפליך גם עלי, אף לא על ההר חמד אלהים
 לבנות בית וכול לו ולשכון כבוד בארצנו, כי אם ארץ צ'ס ושמה
 שמה ומשמה, ארץ אשר קללת אלהים עליה מרהפת ואל תדמה;
 היעמוד לך ומורשיו כל ינחקו ליום עיניך לנוכח יביטו זרים
 אכזרים מושלים ממשל רב עליה, בגאה וגאון זדונים פראים ישלטו
 בה שטת, ואחז בחסר כל כגר בארץ נכריה תשב משמים עשוק
 ורצין בארץ מכורת יך ומולדות יך? שמה תראה ובחנת
 כי מילת חזן וילד זנונים הנך בחיק הורחך, שערי ארץ
 לפניך כגורים, אל נחלת יעקב אביך בכסף תבוא,
 וגספי עיניך על חרבותיך ושוממותיך במהיר יולון, כי ננקיון
 כפיס לא תחזק לרצות אף את אבניה או רק את עפרה לחינן —
 גם אם יסך רב כופר לשכון בארץ מאפליה ונעיר ונהלות הלזו,
 לנך יחרד אף יהגה חימה בשמטך כי יבוא השודד מדמשק לשלול
 הונך ויגיע כסף, או לערוף נפשך באפו ואם על בניס לרשע —
 התחוקנה ידך ולא ימטו כנוע קנה וסוף מפני רוח זלעפות, עת
 עיניך תראינה עיר תהלה כי היתה לשמה, וכלילת יופי למור
 ראש, איך מעונה אלהי קדם לחפין חנים נהפכה, ואזור כל
 כלי חמדה לכלי ריק ומשכן עלסה? עת עטפתיך יושירו נגדך
 על הר ה' במקום בית אלהי יעקב השקין משומם נתן, ועל
 כנו נביא ומורה שקר יבוכד? וכי תשא מרום הר ציון עיניך מה
 תכלעדי משוף זוקה ואפלה מנודה חראה מטופסים על מקום
 כחי קדשך ותפארתך, ובמקום עופל ובחן הה! רק אבן אוסל
 וללמות? כי מכל היכל עונג ובחי משישך, מכל מגדלי מצרייך
 וארמנות עוזך, גם גלים גלים ואבן על אבן לא נשארו, אין
 שריד עוד וזכר למחמדי עין מלאו כללו יופי עיר אלהים קדוש
 משכני עליון.

והיא עומדת כעת תחת ממשלת מושל אחד (עבד להקיסר)
 המושל

ה'י"א י"א, ה' . שם ב' ל"ב, ה' ; כי נחלקו בשם הזה דעות
המכארים . מקלחם יאמרו כי הוא שם פרטי אל אחת החמות אשר
היו להר ליון, ומקלחם יאמרו כי הוא שם אל בית מבצר (ליסמדהו) אשר

המושל כמעט כמחשלה בלתי מנבלה , אין מעצר בעדו מעשות כל
נבלה אם רק את אדוניו הפאשא מדמשק יחלק שלל . רשות בכל
העירקיא לכל המושלים למכור את המחשלה והמחברה אשר על
שכמם בעד בלע כסף , יכולת ממזלתם פרושה על חיי ונכסי
עבדיהם ; בעד מעטי כיסי כסף יוכל אחד מאנשי הנבל
(יאנישאר) לקנות סקודת מושל קטן (הנא) , ומושל כזה יכול
באות נפשו למכור או למחוז ראש איש באין מעצור ומכלים דבר .
ראשי פס הארץ כראשי גלגל עכבה בכסף יקנו , ולכן לא ישמע
בערי יהודה משפט אחר וזולת , זה יתן עשרה או עשרים ושלשים
כיסים כסף בעד המש מאות מכית או ראש רעהו " העוני
והלחץ אשר שמה ירכו שודדים יוס יוס , אך השודד העילה
על כולם הוא הפאשא מדמשק אשר בעלוקה ימינן את הלכ
ירושלים ויעמידה ריקה כעיר נצורה ; לשמע בואו יחילו כלשמע
ביאת אויב ומתנקס , החמיות יסגרו , במערות וצחיחים יתחבאו ,
בהוכה במכאוב על המשכב על שרשומם יסרחו או אל ההרים
ינוסו להמלט מחמם המציק . בבואו יעסיף שית חמם במעטה
תהלה לאמר כי הולך הוא לשלח האורה הקדושה למע קא אל קבר
נביאם , ולמען תמוך זרעם ולסעדם בלדה לדרך , יתאמר
לפעול כל און ולשים מועקה במחני הנגשים והנענים , ויסקד
סקידים להוריד מחיר כל דגד בכסף יקנו , הקונה ישמח ,
והמוכר יתאבל , יבגיר חנותו והיוקר יאמיר ; והפאשא ישלח מלאכים
חרש אל הסוחרים לתת לן מתן בסתר כמה כיסי כסף , כי רק אז
לא יביע און אף אם יקחו על אחת שבע , ויאלו הסוחרים כי אבק
עליהם אכפו , ולמען ימלאו מחסורם עד מהרה יעלו מקח מחיר
כל דגד מעלה מעלה , והעם הרעבים פעם שנית , גם שלמה
ואדר יפשימו , כי כל אשר לאיש יתן בעד ערך נפשו . השואף
לבלע מעשקות לא ישבור זמאנו אף אם כסף כעפר יזכיר , גם מנבל
חילו ושלה רוכבים לשלול שלל מהערכיים העובדים את אדמתם
מעבר

אשר היה בהר הזה מוקף מחמות ומגדלים ; והוא הגכון לדעתי , כי
מלאנו השם בֵּית לפני השם מִלֵּוא בספר מלכים : ויבן את יואש
בֵּית-מִלֵּוא (מ"ז י"ב , כ"א) . והנה גם כס' (שופטים ט' , ו') יזכר
בית מלוא אשר היה לעיר שכם , ומשם יראה כי זה היה הבית
אשר

מספר לירדן , את זאנס ואת עדריהם ינהגו — עם שוקם
ובטוח אשר נתנו מנה המלך ולא יחלמו מלחמה — ופתאום
כשואה ממרחק יבואו הרוכבים ויפשו על הנמלים סוסים
זאנס ובקרים וינהגו וילכו אל אדוניהם ; העמים אשר כל
מלכי חסד יתלוננו לא יבינו משפט ה פ א ש א ומעשהו עם הפלל
ההוא , נכ אם יסופר להם לא יאמינו אם לא יהיה להם נכון
ובטוח באמונת רוח נוספים נאמנים אשר כוזב לא ידברו , כי
לעיניהם ע ר ך ערך מחיר כל דבר כפליים מערכו כשער , וחלק
אוחה להעבחים ולשאר יושבי ירושלים וגבכדי הכפרים אשר
סביבותיה , ומשפט מות להאיש אשר ימאן לקחת חבלו בנשימים
ולתת מחיר ערכו אשר יושט עליו . והאחונות והסוסים יקחו
הרוכבים שכר לפעילתם , כי חק עולם להם כי רק כל בהמה
מפרסת פרסה יקח לו הפאשא . כהתימו לשוד ישוב לדמשק כי
שם ביתו , וכל חיל הנבא אשר בירושלים , ישלח את האורחה
הקדושה למחסה ומנן על הדרך , ונשאר בעיר שמה מהומה
ומחוכה , כי חושבי הכפרים השדודים והאמללים ילחמו זה את
זה , עבדות האדמה חישבת , הנסן הונישה והתאנה אמללה ,
האורחות ישמו והמגורות נהרסו , וכל אחד כנגד יבוא לכרות את
ומורת רעה ; וכל מבחר עץ זית להפיל . ולפעמים ישלימו יחד
ויגשו אל ירושלים להלחם עליה , סקודי ומושלי העיר יסגרו שעריה
ובעבכרים יתחבאו מיראחס לכל יפלטו שער או בעד החומה
יבואו לשלול שלל ולהרבות חלל , יפן חין לאל ידם להלחם נגדם ,
כי כל חילם לקח הפאשא כגזר . לתקופת השנה יבוא המשחית
סעם פנית לקחת מה הארץ מעט בזו ושסוי הנשאלת ותהו מהומת
ה' בהעם , הששון הונים מבני אדם והעזובה רבה נקרב הארץ
בסעות השנים חשנה השאיה , ובכרות הימים ירבה השממון ,
משפחות תמימות יתמו לגוע , כפרים מפוארים יאשמו ויחרבו ,
על ח"ב ד

אשר עבדו בו צמלי ש כס לצמל ברית אלהים; ויתכן כי כל בתי
האלילים הנכבדים נקראו לכנעניים בשם הזה, יען כי נקבצו שמה
לעת מועד המונים המונים אשר מלאו * את הבתים האלה שה אל
פה [ועיין מה שכתבנו בשם (בית מלוא)] . והנה מדרך העמים
הקדמונים היה לבצר את בתי אליליהם ולחזק אותם בתמוות ומגדלים,
וכאשר נמלא גם כן לריח בית אל-ברית (שם כ"ב); ויתכן כי גם
ליבוסיה היה צהר ציון בית כזה לאליליהם חזק מאד, והוא אשר
הוסיף

(*) ומה גם בדברי ראש מליו הנביאים יקרא קבוץ המון רבים. מלוא
רועים (ישעיה ל"א).

על זכרון היותם לא יעידו בלתי רק גלים נאים וקצרים חלולים .
דרכי ציון אכלות , גשמו החזות , שבת טובה אורח , אין קול
ואין קשב בעיר כי אם בעת ישמע קול מהלול שעות פרטות
הסוס בבוא הרכב וראש ערבי על חניתו מתנוסס , או בעת לאחו
לשול שלל ולכוז בו מאכרי הערביים, וכלעדי זאת יחושפ אדם, השקטה
מרחפת והדומיה שלטת בכל חזות ירושלים השכולה והגלמודה .
בין רגל הר ציון ומקום ההיכל עם אלהי יעקב לבדד ישכון
בראש חפוי וכתף מקשה לסכול חרפת חורפיו ואכזריות צוריו
לשאת . הוא הוא הנותן למכהו לחי וחיתו לממיתים ולא יתאונן .
הוא ישא בשרו בשיניו אף ישא ויסכול זסף ה' ואל זרושו ייחל כי
עוד בישועתו יראהו . לא יצק ולא ישא גם אם יד כל עמל
תבואנו ; ישתה גם ימלה קובעת כוס חמת שדי , ונטפי נדותיו
רק את נטפי פיניו ימהל ולא ישמיע בחוץ קולו . פיניו יראו
כידו פניו ומרדו , שבע עשרה פעמים נלכדה עירו מידי זרים ,
וכעבד ישאף אל מרגוע לא ידע בעיר מולדתו וארץ מכורתו
הנה . רבות אנהותי ! ואם לא פוזים היו לו הימים הראשונים
עת חזו פיניו הר הכיה לבמות יער , שופלים הלכו בו , מאשר
טעפיו יישירו נגדו איך במקום מעון מקדשו נביא ומורה שקר
יכוזר , ובסית רגלי זדונים אדמת קדשו ידרוכו ? הן כל זאת
באתהו וכל אלה לא ישחוו בקרבו , לא יסיעו כעץ תקותו אף
לא יגיעו מהחיל כי עוד מלך בפיז אשר לזק ימלך ואסירי

בתקום

הוסיף המלך שלמה לחזק אותו ולשמו מעוז ומצור לעיר מושבו
(מ"א ט', כ"ד), ואף המלך חזקיהו חזק אותו בחזקו את כל מבצרו
ירושלים מפני פחד מלך אשור (דהי"ב ל"ב, ה').

„ התקוה לבצרן ישיב פיטו תחזינה . יחיל ודומם כלפיתו ילסד ,
„ כי עוד עזובה ושנואה תהיה רוחמה , עוד שניה פוערה תהיה
„ נוחמה , וזה שמה אשר יקראו לה מיום ה' שמה .

ידידות נפשי מחמד עיני
עתה ידי תעזובני
אכן רק אז תשכח ימיני
עת בלבי לא עוד אזכרכי

(כ) כָּבוֹל (א) Chabul

עיר כבול נחלת מטה אשר (יהושע י"ט, כ"ו 1)]והיא עמדה עוד בימי בית שני, גם היתה עיר גדולה לאלהים, ונזכרת בדברי המדרש: מעשה באחד מגדולי כ ב ו ל כו' (אחרי מות ס', ב'א) .

ארץ כבול (ב) Terra captivi

כן קרא חירם מלך טור אל חבל ידוע בארץ הגליל, אשר נתן לו שלמה מלך ישראל מחיר הזהב ועני הארזים והברזשים, אשר היו לו ממנו לבנין בית האלהים ושאר בתי תשארם, שנאמר: אז יתן המלך שלמה לחירם עשרים עיר בארץ הגליל כו' ולא ישרו בעיניו כו' ויקרא להם ארץ כ ב ו ל עד היום הזה (מ"א ט' י"ג); כי בעיני מלך טור אשר היו לו בארצו אך ערים עליונות והומיות מחשואות סוחרים רבים ורכלי הארצות, לא ישרו הערים ההן בארץ הגליל אשר טשבו מעם שליו מתי מספר אחרים ועובדי אדמה, ונדמו לו כארץ שוממה אשר ישלחו שמה האסירים הכבולים ככבלי ברזל להיותם מטורחים מחזרת בני הבל (*).

כבר

(1) ועם השם כבול לדעת חכמי ישראל ארץ מלחה ומלחה חול אשר לא תעשה פרי תבואה, ונקראה בשם כ ב ו ל לפי שהרגל משתקעת ונכבלת בה. וכן תרגם רב נחמן בר יצחק (שבת כ"ד, א'): ארץ כ ב ו ל, ארץ חו מ ט ין, שהוראתה חול בלשון יון. ואולי מטעם זה נקראה ג"כ שם עיר אחת בנחלת מטה יהודה, בשם חממה (יהושע ט"ו, ל"ה). שהוראתה בלשון יון בשם כבל בלשון לורי. ועיין גיועניום מה שכתב בשם החכם ראזענמיללער.

(*) כן נראה לי בנאור השם ארץ כ ב ו ל, ומלת ארץ בלא בקמיכות

Chebar כְּבָר

שם נהר הנודע מספר יחזקאל (א', ג'. עס ג', ט"ו — כ"ג .
 עס י', ט"ו — כ"ג) ; כי על שפת הנהר הזה הגלה ה' את מקלט
 שבי יהודה, ונתחכם גם בן בוז הכהן . והוא הנהר הגדול הנקרא בפי
 סופרי היונים והרומיים בשם Chaboras , והנובע בארץ ארם
 נהרים מבין מעינות רבים הנמצאים בקרבת העיר הנקראת בפי
 הערביים : Rissain (ריש-עין) , על כי שמה היא תחלת (ראש)
 הנהר (עין), ויולא אל נהר פרת אלל העיר Circesim (כרבמיש)
 אשר בארץ המזרח . והנהר הזה נודע גם בדברי הימים לרומיים ,
 כי על שפתו הנה הקיסר גארדיאן את חיל הפרסיים מכה רבה ,
 [ועיין (חבור) , וכן איתא בלקוט שמעוני (סימן כ"ב) : הוא פרת ,
 הוא כְּבָר כו' . רנ הונא אמר פרת בפני עצמו , כ ב ר בפני
 עצמו] .

Chub כוּב

השם הזה נזכר אך בנבואת יחזקאל על מזרים , בין הארצות
 אשר היו בנבית לממלכה הזאת (עס ל', ה') ; ולדעת הירנימוס הסופר
 הטלרי , היה ב ו ב שם אחת ממשפחות הערביים אשר התישבו
 בחלקת מצרים העליונה (חין חבער „ עג'סטן) [ורחוק מזה
 דרשו במכילתא (שמו"ט, כ"ב) : ויצאו אל מִדְבַּר שוּר , זה מדבר
 כוּב , ופי"ש מה שהאריכו לספר נוראות מהמדבר ההוא . ועיין (שוּר) .
 ולדעת החכם גיועניוס , יהיה ב ו ב שם איוה ארץ דרומית בין ארץ מזרים
 לארץ בוש (עסחימסען) ; ואולי נקרא על שמה חוף אחד בארץ ב ו ש
 Cobe או Cobium . והוא שם מקום בארץ Mareotis . אמנם
 לשמו נוסה , שיהיה השם כ ו ב כמו ג ו ב Nubien (עין לוב)
 כחלוק

בסמיכות אל מלת כְּבֹול ; והמבארים אשר לפני דמו כי כבול
 הוא תואר אל ארץ ויענו זרות כבאור השם הזה , ולא שמו אל
 לבס כי אם יהי כדבריהם תבוא מלת כבול כפי הנקדה (כְּבֹולָה) ,
 יען כי ארץ הוא שם עמם נקבה , כידוע .

בחלופ הכ"ף בנו"ן אותיות הדומות, וכן חלגנו הערבי. ועד"ז העיר החכם
הגיל בהקדמתו למדרש מליס שלג מהדורא רביעאה, על הכתוב: ויבן משה
מזבח ויקרא שמו ד' נ ס י! ויאמר: כי יד על בם יה מלחמה
ליהוה בעמלק מדר דר (שמות י"ז, ט"ו—ט"ז), אשר לפי דעתו יהיה
סעס כ ס י ה כמו נ ס י ה בחלופ הנו"ן ככ"ף (ל) ועל כן קרא את שם
המזבח יתוה נס"י].

* פֶּבּוֹן Chabon

שם עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו, מ'); וגראה שהיא
העיר הנקראת בספר (דהי"א כ', מ"ט) בשם מִכְבְּנָה.

* בּוֹן Chun

שם עיר בממלכת לוד (דהי"א י"ח, ח'), ובס' שמואל היא
נקראת בשם בִּרְתִּי (ועיין ברח"י).

בּוֹר־עֶשֶׂן Chorasan

שם עיר בנחלת מטה יהודה (ש"א ל', ל'); וזולת המקום הזה
היא נקראת תמיד רק בשם עֶשֶׂן לבד (יהושע ט"ו, מ"ב), ונחנה
אח"כ לבני שמעון לנחלה (שם י"ט, ו') [ומחבור המלות בשם בּוֹר־
עשן]

(1) כי כן מלאנו הלופ אותיות הדומות במכתב לרוב ככתבי הקודש:
הוי שורד כו' בְּהִתְיַמֶּה שורד תושד בְּנִלְתָּה לבגר
יבגדו בד' (ישעי' ג"ג, א') שטעם מלת בְּנִלְתָּה כמו בְּבִלְתָּה
בשני כפי"ן ושרשו בלה, מקביל למלת בְּהִתְיַמֶּה אשר פלג
הראשון, - וממנו תקיש על השם מְבָלָם הנזכר בספר (איוב ט"ו,
כ"ט) שפנינו כמו מְבָלָם ככ"ף, וטעמו מ ק נ ה, ר כ ו ש,
ועבודה רבה. והוא נגזר משם מְבָלָה (הירש, טמן הירש)
ששרשו נ"כ בלה. ועיין רא"י ו"ל שם.

עֶשֶׂן נראה , שהיתה לפניו במקום ההוא כבשן אש או מנרף מפורסם ונעבור כי יושבי המקום ההוא היו לוספי נחשת או ברזל מפורסמים בדורתם לכן נקראה שם העיר על שם מלאכתם . ובניאורי החדש על כתני הקדש בררתי כי העיר עֶשֶׂן הוא עֶתֶר הנזכר בכתוב סמוך לה : לבנה ועתר ועשן (יהושע ס"ו, מ"ב) : עֶן רֶמֶן וְעֶתֶר וְעֶשֶׂן (שם י"ט, ו'), והוראת הא"ו במלת ועשן כמו או עד"ה : ומכה אביו ואמו מות יומת (שמות כ"א, י"ז) שהוראתו כמו . כי עתר בארמי ועשן בעברי הוראה אחת להם, ובוה הוציאנו לאור כמה כתובים עלומי הכונה] . (ועיין עין-רמון) .

פוש (פושן) Chus

דע ! כי בשם הזה נחלקו מאז דעות החכמים , כי שבעים הזקנים וכן יוסף בן מחסיה הכהן וידידה האלכסנדרוני ואחריהם רבים מהנוגרים העתיקו אותו בשם Aethiopia (מחרן , אחר) ; והיא ממלכה גדולה וטראח בין ממלכות אפריקא על שפת ים סוף מערבה , אשר יושביה כולם שחורים המה במראה פניהם , אכן לפי חרגס התורה המיוחס לבי"ע (ברא' י', ו'. 1) תהיה ארץ פוש אחת מארצות ערב השוכנים בעבר ים סוף מזרחה ואלהא וכן חרגס רב יוסף בספר (דה"א א', ח'). ואחרי הדעה הזאת נמשט גם מקלת גדולי החכמים ויביאו מופתים על זה :

(א) מלאנו אשר לקח משה בהיותו במדברות ארץ ערב אשה בושית (במדבר י"ב, א') ; ואיך יתכן אשר לקח אשה מארץ רחוקה

(1) כי כן חרגס : ובני חם פוש ומצרים ופוט ובנען , ושם אפרכיותהום ערבִיָא , ומצרים , ואליחורוק ובנען . והתימא עליו מדוע לא חרגס את השם בושית (במד' י"ב, א') אחרי שדעתו בתרגומו שם שלקח משה אשה מארץ פוש בנרחו מפני פרעה ? ! אמנם מה שלא חרגס השם בוש הנזכר (ברא' כ', י"ג) יתכן שכיון ג"כ כדעת יונתן האמיתי שחרגס הנביאים . ואשר בדרטו דעתו בהפרה בסמוך (ועי"ט) :

רחוקה כזאת כאשר היתה אז לו ארץ (אעפ"אפיא 1) ? . גם לא היה יכול לקחתה מארצה כי אם בעברו או בשלחו את מלאכיו אליה דרך ארץ מצרים, כידוע; והיחכן כי עשה כזאת האיש אשר אמר לבני עמו על המצריים: לא תוסיפון לראותם עוד עד עולם! גם מדוע יקח לו אשה שמורה נמאסת בעיני כל רואיה?

(ב) חזקוק בליירו בתפלתו הנשגבה הליכת אלה עלי ארץ כאשר ירד ממרומי עזו לפדות את עם סגולתו מתחת סבלות מצרים. אזכיר את מדין וכו' שן יחד כשני עמים שכנים זה לזה: תחת און ראיתי אהלי כו' שן ירגזון יריעות ארץ מדין! (חזקוק ג', ו'). והנה ידוע כי מדין היה בארץ ערב ויושביה היו שכנים אל המדברות אשר הלכו בהם בני ישראל למסעיהם. גם מדוע ילייר לנו הנביא בני ארץ רחוקה כאשר המה בני Aethiopia. רוגזים למראה הנפלאות ההנה; הלא המה לא ראו מאומה מכל המעשים הגדולים והנוראים אשר עשה ה' אז לישראל (2). ?

והנה

(1) לדעת חכמי הכת הראשונה לא נשא משה מעולם אשה ביושית, וטעם הכתוב הוא כדעת הת"א שם רש"י והראב"ע. והתימה על המחבר אחרי אשר ידע דעת יונתן על החזרה שחרס: כוש ערביא, מדוע לא הבין ג"כ תרגומו על הכתוב הזה אשר תרגם עפ"י מה שנאמר בספרי ד"ה למשה בספר הישר. כי משה לקח את האשה הבושית וגרשה, כבדחו ממזרים משני פרעה (ערך ארבעים שנה לפני זאת בני ישראל ממזרים). וממילא כל קישויותיו בטלות.

(2) מאוד אפשרל מאין לקח לו המחבר לדמות השם כוש לשם כושן. בחוספת נון, ולפי דעתי כיון הנביא במליצתו פה על משלת כושן רשעתיים מלך ארם נהריס, ביד פתניאל בן קנו אחי כלב הקטן (סופטים ג', ח'-י'), ובאמרו: ירגזון יריעות ארץ מדין, כוונתו היתה ג"כ על מלחמת גדעון על מחנה מדין ועמלק ובני קדם אשר היו חונים אז בעמק יזרעאל (שם ו', ל"ג) והמעשה ההוא היתה נודעת ומפורסמת באומה ולכן אחז גם ראש מליצי הנביאים בנבואתו על משלת מלך אשור לאמר: כי את על מבלו ואת ממת שבמו

(ג) בדברי הימים (כ' י"ד, י"ה) נמצא אשר כלחם זרח מלך
ה ב ו ש י בחיל גדול מאד את אשחא מלך יהודה. והנה הערביים אשר
הם שכני ארץ ישראל, המה הרבו מאז לפשוט על הארץ ההיא לשלול
בה שלל ולבזוז, וכאשר יעשו עד היום לפעמים. אמנם מה היה
למלך אשר משל על ארצות Aethiopia, להלחם את מלך יהודה
הנפרד ממנו בארצות ומדברות רחוקים; גם לא תועילנו מאומה
ירושת כל ארץ יהודה, אם לא לקח תחילה את ארץ מ ל ר י ס מיד
מלכה, כידוע.

(ד) עוד מלאנו בדברי הימים (כ' כ"א, ס"ו), אשר העיר ד'
על יהורם מלך יהודה את רוח הערביים אשר על יד בושים; והנה
אם יהיו הבושיים בני ממלכת Aethiopia, מי המה הערביים
האלה השוכנים על יד בושים? הלא ארץ ערב נפרדת במימי ים סוף
ועוד במדברות גדולים וגוראים מן הממלכה ההיא.

אלה המופתים אשר יעזרו אחרי דעת המתרגמים הנזכרים,
האומרים כי ארץ בוש היא אחת מארצות ערב; אמנם גם לדעת
החכמים האחרים אשר הזכרנו יש מופתים גדולים וגדלים, והם:

(א) הלא מלאנו במלילות ישעיה ולפניה נהרי ב ו ש : הוי!
ארץ צלצל כנפים אשר מעבר לנהרי ב ו ש ! (ישעיה י"ח א'):
מעבר לנהרי ב ו ש עתרי בת פצי יובלון מנחתי (לפניה ג', י').
והנה אם תהיה ממלכת בוש בארץ ערב, הלא ידוע כי הארץ הזאת
איננה ארץ נחלי מים, ואם נחלהך בתוכה לארכה ולרחבה לא נמצא
אף נהר אחד, וגם פלגים יבלי מים קטנים יחסרו לרוב מדינותיה;
ואף כי נהרות גדולים ורבים אשר יתארו בהם הגביאים את ארץ בוש.
אמנם בארץ Aethiopia שמה יהלוכו הנהרות העצומים והנוראים,
ומבין

שכמו שבט הנוגש בו החתת כיום מ ד ין (ישעיה ס',
ג') וכן שר דוד המלך נתהלותיו: עשה להם כ מ ד ין
בסיסרא כיבין בנחל קישון (תלים פ"ג, י') וממילא קושיהם
גם פה בטלה.

ח"ב דה

ומבין הרריה ילא גם הנהר הגדול נהר נידום העובר בשאון מימיו
דרך כל אורך ארץ מצרים עד הים התיכון .

(ב) במליצת ירמיה יאמר : היהפוך בוש עורו ? ונמר
חברברתיו ? — (ירמיה י"ג , כ"ג) . והנה הערביים אינם שחורים
כל כך במראה פניהם , עד כי יהיו למשל צפי הנביא ; כי המה ידמו
במראה פניהם אל יושבי ארץ יהודה , כידוע .

משתי אלה נראה כי באמת ארץ Aethiopia אשר ישקו אותה
נברות גדולים ועלומים ואשר יושביה נודעים המה לשחרות מראה
פניהם , היא תקרא בספרי הקודש בשם ארץ בוש . (1) אמנם לא
לכך

(1) וכן דעת יונתן בן עוזיאל האמיתי אשר תרגם את הנביאים
כי הוא , אשר בתרגומו (מ"ב י"ט , ט' . ישעיה כ' , ג' — ה' .
שם ל"ז , ט' . שם מ"ג , ג' . שם מ"ה , י"ד . ירמיה מ"ו , ט' .
יחזקאל ל' , ד') לא תרגם את השם בוש כלל , ובשלושה המקומות
הנוכרים בדברי המחבר לעיל (ישעי' י"ח , א' . נפניה ג' , י' . ירמיה
י"ג , כ"ג) תרגם : בוש , הודו , היפך ממה שאמר
הכתוב : המלך מהודו ועד בוש (אסתר א' , א') , אשר
נראה כי בוש והודו שני מדינות היו ? אולם להבין דבריו יתכן
לאמר שאולי גם לדעתו שלשה בוש היו , א) אשר בארץ
ערב , והיא הנזכרת (דה"ב י"ד , י"א . שם כ"א , ט"ו) (ולדעת
יונתן על התורה הוא ג"כ בוש הנזכר (ברא' י' , ו' . במד' י"ב ,
א') ; ב) , אטיאפיא Aethiopia השוכנת על גבול
מצרים על שפת ים סוף מערבה . ולכן יוזכר הכתוב לרוב את שם
הממלכה הזאת יחד עם מצרים תמיד (מ"ב י"ט , ט' . ישעיה כ' ,
ג' — ה' . שם ל"ז , ט' . שם מ"ג , ג' . שם מ"ה , י"ד . ירמיה מ"ו ,
ט' . יחזקאל ל' , ד' . תלויס ס"ח , ל"ב . שם פ"ג , ד' . דניאל י"א
מ"ג . אסתר א' , א') אשר ככל אלה הכתובים דעתו שבוש הוא
Aethiopia וכל מקום שיד יונתן מגעת באלו הכתובים לא
תרגם את השם בוש כלל , כי סמך על המבין מדעת הענין שם
שהוא בוש הנכללת בדרומה של מצרים . ג) השם בוש הנזכר
בשלושה מקומות הנוכרים לעיל שתרגמו הודו , כי לדעתו השם
פישון

לכד הארץ הנוכרת תקרא בשם הזה ; כי גם בין ארצות ערב נמצאה
 ארץ בוש, וכאשר יעידו על זה המופתים הנכבדים אשר הבאתי. והנה
 הבושיים המה החלו לעשות בימי קדם את אשר עשו אחריהם עמים
 רבים למשפחותם לשוטותם ; וזה, כי אחרי פרסם לרוב בארץ, שלחו
 מקלהם

פישון וגיוחון שני הנהרות הנזכרים בספר (ברא' כ', י"א — י"ג)
פישון, שמו מורה עליו שהוא נהר Phasis ארמנית
ארמעניא ונופל אל הים השחור Pontus Euxinus
 (כדעת החכם יש"ר בכאורו של ד' הנהרות היוצאת מסדן אשר ידי
 נטייה להפתיק אמרו — כי נעמו לי — כנולד אי"ה אל השם עדין)
וגיוחון, יהיה לפי דעתי נהר Araxes הממחיל ג"כ במדינות
ארמעניא ונופל בים הנקרא ים הבספי ; ואת כל ארץ
בוש, הנוכרת (שס) היא Scythia הסמוכה אל נהר
אראקסוס (הוא גיוחון). ויחכן לומר שכן הוא ג"כ דעה יונתן על
 התורה כאשר לא תרגם את השם בוש הנוכר (ברא' כ', י"ג) כאשר
 תרגם את השם בוש הנוכר (שס י', ו') ערביא, ולא יקשה מה שתרנס
 גם השם חוילה, אינדיקא (שהוא כמו הודו), לפי ששני הנהרות
 מקורן מארץ הודו הגם יוצאת, וזוה סרה ג"כ תמיהת הרב
 החכם ר"ש בלאך בספרו המפורסם שבילי עולם בהערתו לשם
הודו מזרחית. (פ"י"ש), ועין מה שכתבתי בשם (חוילה).
 והנביאים ישעיה ופני' נאמרו : מעבר לנהרי בוש הייתה
 טונחם על שני הנהרות הידועות מששת ימי בראשית והם הנהר
פאיון והנהר **אראקסוס** הנוזלים מגבול הודו המערבית. וכדעת
 המחבר בשם (בות). זה הוא אשר נראה לי בזכות התרגום יונתן
 בשניו תרגומו, אמנם אשר תרגם השם בוש (ישעי' י"א, י"א) ג"כ **הודו**
 לא אדם כוננו (?). וידעת הקורא הנעים כי לא באתי הנה
 בהערותי לרתק או לקרב חיזו דעה מדעות החכמים אשר קדמוני
 אשר קנסם פנה ממחני. כי כבר נלאו כל המעתיקים והמבארים
 הקדמונים והאחרונים לחקור תכונת ארבעה הנהרות היוצאים
 מסדן והעלו דרם כידם, ואשר לזאת לא יכלו לחרוץ גם על
 שמות האומות אשר יחס הכתוב, כי הם המה אשר ישבו שמה
 מקדם. ומי אצוי כי אעפ"ל לעלות אחס במעלות החקירה
 הוואת

מקלהם אל ארצות אחרות אשר לא יושבו עוד מבני אדם, ליסד שמה משכנות חדשים וממלכה חדשה [קחלמניען]. וראשונה ישובו הכושיים אך ממזרח לים סוף בדרך ערב; אמנם אחרי פרעס בדרך והיו לגוי גדול ועולם, עברו מקלהם את ים סוף ויטעו את משכנותיהם ממערב לים הזה, ומאלה נוסדו ממלכת Aethiopia. (ועד היום יגידו יושבי הממלכה

הזאת ולעשות בנפשי שקר לאמר כי אנין עד חכינתם, ולא באתי הנה כי אם כתלמיד השואל בענין הזה ומרבה ססיקיתיו לעין השמש עד אשר יערה ה' רוח ממרום על איזה חכמי הדור הזה או הבאים אחרי לישראל ההדורים בענין הזה. וע"כ אעתיק לפניך הנה את אשר עוד מצאה ידי בדבר הזה דעות מי אשר קדמונו והיו לאחדים בידך; והוא: הרש"ד בבאורו אור לגיתבה (ברא' י', ו') ז"ל שם, לדעת ר' יוסף קמחי שפי' גיחון הוא גילום ועליו נאמר "הוא הסבב את ארץ כוש" (ברא' כ', י"ג), א"כ יהיה כוש בחלק אפריקא והוא מדינת (עתיפיא) - אמנם לדעת יוסף בן גוריון, יאלו ממנו הכושים השחורים שוכני העיר אופיואה "שהוא בסוף מואריסאניא ארץ גדולה כנגד המזרח, והוא ממלכת (אלחבש) והוא בחלק איזא סמוך למדינת הודו" "ידוע כי הרש"ד כיון פה לדעת Joseph. Archäol. IX. 14 33 מה שכתב שם על השם בות בתי"ו הנזכר (מ"ב י"ז, ל') ומהם לקח גם המחבר פה את מה שכתב בשם בות. כי מה שכתב יוסף בן מתתיהו בשם כוש בש"ן, כבר גלה המחבר למעלה שהיא Aethiopia אשר באפריקא]. "והנה במסכת "מגילה י"א, א' נחלקו רב ושמואל, חד אמר: מהודו ועד כוש. הו"ד בסוף העולם וכו' בסוף העולם. וחד אמר הודו וכו' בזהי הדדי הוו קיימי. ונכזבו בו רבים לומר "איך יחלקו במציאות? ולפי דעתי פלוגתתם היא, לפי שנחשקו בפירוש השם כוש, כי הודו לדעת הכל היא מדינת אינדיאה "המתחלה קרוב למזרח העולם, וכאשר היא נקראת בל"א, (מסטיהדיען), וכו' לדעת הא' היא (עתיפיא) אשר באפריקא "המנפת עד סוף מערב העולם, ולדעת הב' היא מלכות אלחבש" "הסמוכה להודו" עכ"ל. והא' לך קורא יקר גם דעת החכם ר"ע

מן

הממלכה הזאת כי המה לאלאי הערביים , וכי מלכת שבא הנודעת מקורות שלמה מלך ישראל ואשר משלה בארץ הערב , היא משלה גם על ממלכתם) ומקלת הבושיים הלכו מארלס קדמה מזרחה אל ארץ פרס , ומהם נוסבה אחת ממדינות הארץ הזאת , אשר תקרא עד היום על שם : Chuzestan ; והיא הנקראת בספרי הקודש בשם בות או בותה , כאשר תראה מדברי אשר אדבר על השם הזה .

בית או ביתה Chuth v. Chutha

שם ארץ הנזכרת בספר (מ' ז י"ז , ל) בין הארצות אשר הביא מהן מלך אשור גויס ולאמים שונים להוסיבם בערי שמרון תחת בני ישראל אשר הלה מהן ; והיא אחת מארצות פרס , ונקראת עוד היום בשם Chuzestan . והנה כותב תורתנו יזכיר את המדינה הזאת עוד בשם ארץ בוש (ברא' ז' , י"ג) (ע"ן בוש ובמה שהערנו שם) , וכאשר אראך בדברי על השם ערן ; אמנם ברבות הימים נחלק השם בוש בש"ן לשם בות בחי"ו כנהוג בלשונות [ובפרט בלשון ארמי , שכן יקראו לשם אשור אתור וכדומה] , ובספרי היונים תקרא המדינה הזאת בשם Sueiana . [והם אשר נוסבו בערי שומרון ויתבללו בתוך היהודים הנותרים בארץ , אחרי גלות ישראל מעל אדמתם מאת מלכי אשור ויקבלו עליהם דת היהודית , אמנם כאשר נמצא בס שורש פורה

מן האדומים בספרו המהולל מאור עינים פ' ניט בחלק י"ח ע"ל
 מה שכתב שם בשם פלמוני (בעל הדקדוק) המדבר , היסך ממה ששער
 הרש"ד בהבנת דעת החלמוד פה , ו"ל , דע ! שיש הודו אחת מזרחית
 ,, בקצה האסיא'ה רחוקה מאוד וכלתי נגבלת בחצי כדור שלנו ;
 ,, ואחרת ,, דרומית באפריקא אשר במזרחה יס. סוף סמוכה לארצבי"א
 ,, פליציא'ה אך רצועת הערב בנתיים , ובפלינה היא סמוכה למזרים
 ,, ובמערבה לארץ כוש (והממלכה הזאת הרחבה במאד מאד היא
 ,, לפירע"ו יאנ"ו) , ומי ידע אם לא הם ו"ל (רב ושמואל) על הכתוב :
 ,, מהודו ועד בוש , מר אמר חדא ומר אמר חדא בדבר שתי אלה
 ,, הארצות הודו , ולא פליגי " עכ"ל .

פורה ראש ולענה לכלתי לכת אחרי קבלת אבותינו מדור דור, וינזרו מתוך קהל ישראל השבים מבבל בימי בית שני, הוסב שם בות'ים, הם המה הבותים אשר יזכירו חז"ל תמיד. ואשר נראה לי עוד בהבנת השם בות או בותה, שאולי הם יושבי העיר בותה הנזכרת בדברי חז"ל בתלמוד: אברהם נחבש שרש שנים בכותה (ב"ב נ"א), ולדע' הרמב"ן תכונתה היתה בעבר הנהר. וז"ל, "חקרנו וידענו על פי תלמידים שהיו יושבי הארץ ההיא. כי בותה עיר גדולה בין חרן ובין אשור ורחוקה ממדינת בבל ובין עיר חרן כמו ו' ימים אבל היא נכללת בעבר הנהר בעבור היות' בין נהריים (היינו) בין נהר פרס גבול ארץ ישראל ובין חדקל ההולך קדמת אשור וכו' והענין הזה המקובל נמצא גם כן בספרי קדמוני הגוים כמו שכת' הרב במורה הנבוכים, כי הזכירו בספר עבודת האזכרים המזריים (חכמי הצאבי"ם, והם חכמי שבא); כי אזכרם אשר נולד בכותה חלק על דעת ההמון שהיו עובדים לשמש, ונתן אותו המלך בבית הסהר והיה עמהם בתוכחת ימים רבים, ואחר כך פחד המלך שישיחית עליו ארצו, ויסיר בני אדם מאמונתם וגירש אותו אל קצה ארץ כנען אחר שלקח כל הוננו. יעכ"ל].

בְּדוֹן (פיין גוֹן נטון).

פְּלוֹבָה Choseba

שם אחת מערי יהודה (דהי"א ד', כ"ב) [ואולי נקרא על שם העיר הזאת הגבור הנודע בכל אספי תבל, ברוב מלחמותיו אשר לחם בעד היהודים בימי בית שני, בשם: בן בובבה] (ופיין אכויב).

בְּזִיב (פיין אכויב).

בְּבֶר

השם הזה הוא שם כללי בלשון עבר אל כל גליל ומחוז, יען כי הוא יראה לאדם העומד בתוכה, עגול מכל סביביו כתבנית כ כר לחם אשר הוא עגול בתמונתו, וכשמות קרייז, בעזירק בלשון אשכנז, וכאשר העירוני כבר על זה בדברי על השם גליל, ובספרי הקדש נקרא בשם הַבְּבֶר, המחוז המזרחי בארץ כנען אשר בקרבת נהר

נהר ירדן (בראשית י"ג, י'. דב' ל"ד, ג') בשם כְּבֵר הַיַּרְדֵּן, והוא
אשר נקרא לפעמים גם בשם אֶרֶץ הַכְּבֵר (ברא' י"ט, י"ז).

כָּלֵב Chaleb

כן יקרא בספר (ש"ח, ל', י"ד) חֶזֶל אֶרֶץ אשר בסביבות העיר
חֶזֶרֶן, כי הוא נתן אל כָּלֵב בֶּן-יִפְתָּה וּבָנָיו, לִאֲחֻזֹּת עוֹלָם
(יהושע כ"ח).

* כָּלֵב אֶפְרָתָה (פיז' אפרת)

כֶּלַח Chelah

עיר נוספת מאד בארץ אשור, אשר נבנתה כפי עדות כותב
תורתנו (ברא' י', י"ח) מאת נמרד בן כוש. והיא העיר הנקראת כעת
בשם Halwan, ותכונתה אצל שרשי הרי שלג המנדילים כעת בין
הארץ Irak Arabe (ארק-ערבא) ובין ארץ פרס. [ולדעת
החכם גיועניוס, יהיה השם כֶּלַח כמו חֶלַח בחילוף ה"ח"ת ככ"ף כמו
כְּבֵר מן חֶבֶר (וסיין חֶלַח). ויונתן והירושלמי תרגמו את השם כ ל ח,
חריית. 1.)

כלמד

1) ויחנן כי לדעתם היא העיר חֶרְתָּא Charta השוכנת על שפת
נהר חֶדְקַל בארץ ארם נהרים. סמוכה לבגדד כרחוק ספרה.
והיא נזכרת בחלמוד (שבת י"ט, ב'). ואולי נקרא שמה חֶרְתָּא
לפי שגדלו שמה דקלים הרבה, כי ענפי הדקלים, נקראים בשם
חֶרְיֹות של דקל. וכן לדעת י"ח נקרא שם הנהר חֶדְקַל, ע"ש
הדקלים (פמלוטן) אשר גדלו בארץ ההיא. ולפי הטעם שכתבנו
על השם כָּלֵחַ, כנראה אל השם (רחובת עיר), יתיישב ג"כ
הסיב דעת המרגומים בשם הזה, כי מדרך הנוסח היה לפניס
לנשוא חילנות בכל מקום שם קבר וביחוד חילני תו מר, וזכר
לדבר: צדיק בתמר יפרח (תלים ז"ב, י"ג) וכן מלאנו בחוכחת
ירמיהו: הציבי לך ציונים שימי לך תמר וריים (ירמיה
ל"א, כ'). שמשו תמר כפל אות'ר' למ"ד הסגל.

Chelmad פֶּלְמָד

השם הזה נזכר במליצת יחזקאל אל צור (שק כ"ז , כ"ג) אחר השם אֶשור ; ולדעת מקנה החכמים היא אחת ממדינות מדי , הנקראת בפי סופרי העמים בשם Charmande [וכן תרגם יונתן שם : בלמד , מְדִי].

Chalne (פֶּלְנָה)

היא אחת הערים הנושטות בארץ שנער כפי עדות כותב תורתנו (ברא' י' , י') ; וכפי תרגום התורה המיוחד ל"ע היא העיר הנקראת ליוניס בשם Ctesiphon , כי הוא העתיק את השם פֶּלְנָה , קמיספון . והוא נכון , כי הארץ אשר סביבות העיר Ctesiphon (העומד' על שפת נהר חדקל מקדס לעיר בבבל) [נוכח העיר סלוקיא (Seleucien) גרמדיע געגנט „חיברט)] תקרא : Chalanitis בפי שטראבו ופליניוס הסופרים הנאמני' ; וזה , על שם העיר הראשונה בלנה אשר הוסב שמה לשם קמיספון בימי פקרוס מלך הפרתיים , כי הוא הואיל לקרא אותה בשם יוני (*). וממליות נביאנו נראה כי העיר הזאת הייתה בימי קדם אחת הערים הגדולות והמפוארות בבבל ארצה ; כי כן יזכרנה עמוס בהזכירו את קליני יהודה וישראל לאמר : עברו בלנה וראו ולכו משם חמת רבה — הטובים מן הממלכות האלה ? אם רב גבולם מגבולכם ? (עמוס ו' , ז'). וכן במליצת ישעיה , בהזכיר מלך אשור בגאון לבו את כל הערים המפוארות אשר לכד בגבורתו , תזכר שמה גם העיר בלנה (בלנו) : הלא בכרבמיש כלנו — (שם י' , ט') [והיא הייתה נודעת עוד בימי חכמי התלמוד לעיר גדולה ורבת המסחר (גיטין ו' , א'). ורק הם יזכירוה בשם אקמיספון , עם חלק נוסף בראש המלה]. ובמליצת יחזקאל אל צור (שם כ"ז , כ"ג) תקרא העיר הזאת בשם פֶּלְנָה בהחסר הלמ"ד במכתב לפני הנו"ן הדגושה [כמו יקח מן ילקח . ועיין מה שכתבנו בשם בנה].

גרות

*) Ammianus l. 23

Diversorium Chimeham נחם בַּמֶּדֶם

תזכר במספר ירמיה (מ"א, י"ז); והוא שלה האחוזה (אמרגוס)
 אשר היה אל במהם בן-ברזילי הגרעדי בקרבת העיר בית לחם
 להתגורר שמה בעת חפלו להנפש מתשואות קרת. ויתכן כי האחוזה
 הזאת נתנה אל בְּמָהֶם למורשה מאת המלך דוד, לכבוד אביו ברזילי
 אשר היה אוהב נאמן אל המלך הזה, כטודע מספר שמואל (כ'
 י"ט, ל"ח).

* כְּנָה Chane

שם עיר נזכרת במלואת יחזקאל על צד (שם כ"ז, כ"ג); ויונתן
 תרגם כְּנָה, נְצִיבִין; עיר מושב הנשיא ר' יהודה בן בתירה (סנהדרין
 ל"ב), והנה בתרגום החורב המיוחס לר' ע' (בראשית "י") העתיק:
 בבל וארץ ואבד וכלנה בארץ שנער. בבל, הדם,
 נְצִיבִין, קמיספון בארעא דפוגמוס? מזה נראה ברור שיונתן
 על החורב איננו יונתן נ"ע שתרגם הנביאים ושהיה מאוחר בזמן
 הרבה מיונתן בן עוזיאל האמיתי שתרגם את הנביאים, וגם חדע
 שדעת יונתן על נביאים איננה כהשערות המחבר לעיל בשם כלנה
 שחיה כלנה ובנה שם עיר אחת, כי לו אחת הנה גם לפירעתי,
 לא היה משתמע מלהעתיק באחת המקומות גם את השם: כלנה,
 נציבין כאשר חש לתרגם את השם כנה. ובעבור שלא מלאו אותו
 מעתיק את השם כלנה בשום מקום, נראה שצימיו עוד היתה העיר
 כלנה נקראת בשמה הראשון Chalanitis כמו שקראוה שטראבו
 ופליניוס. ועיין (כלנה).

ארץ כְּנָעַן Terra Kenaan, Canaan

היא ארץ מורשתנו אשר ישבו בה אבותינו ימים רבים (*).
 והיא

1) ודע! כי לדעת החכם גיועניוס, יהיה השם כְּנָעַן נחל משרש
 כ נ ע (כחוססת נ"ן סימן הכנין) המורה על ההשפלה (נידונו)
 ח'ב ואו ונקראה

והיא אחת מארצות אֲחִי"א ; למזרח, יגבול אותה הירדן ים כנרת ומי
מרום. לנפונה, הַר הַלְבָּנוֹן. למערבה, ים הגדול. ולדרומה, מדברות
אֶרֶץ עַרְב. וכיום הזה היא תחת שבת ממשלת קיסר טורקי עם כל
הארצות סביבותיה.

* כִּנְרֶת Chinereth

שם עיר נזכרת (דכ' ג', י"ז. 1): מִכִּנְרֶת וְעַד יַם הָעַרְבָה,
וּנְפִלָה

ונקראה שם הארץ בִּנְעַן, לפי שגבול הארצות אשר ירשו בני
כנען בן חם הנוכרים (כרא' י', ט"ו—י"ט) כמעט כלם היו בִּשְׂפֵלָה
(נידער לאנד) אשר על גבול ירדן וים הגדול, לכד מארץ הַרִים
אשר היה להם בְּתוֹךְ, הנוכר (כמד' י"ג, כ"ט. יהושע י"א, ג').
ולכן נזכר לרוב השם בִּנְעַן (אשר הוא באמת השם הַכְּלָלִי לכל
הארצות ההן) בכתיב הקודש, כשם פרטי עם מעט או הרבה מכניו
יחד (כרא' י"ג, ז'. שם ט"ז, כ'. שמות ג', ח'—י"ז. שם ל"ג,
ב'. שם ל"ד, י"א), להורות על ארץ השְׂפֵלָה אשר על שמה נקראה
שם הארצות האלה ככלל אֶרֶץ בִּנְעַן, היסד השם אֶרֶם שֶׁרָשׁוּ בָּהֶם
המורה על ארץ הרים וגבעות (המל'אחר).

וביחוד יורה השם בִּנְעַן בכתיב הקודש. א) על הארצות
אשר מעבר לירדן מערבה, היסד ארץ הגלעד אשר בעבר הירדן מזרחה
(כמד' ל"ג, י"א. יהושע כ"ב, ט'). ב) על ממלכות צֹר (פִּנְעִינִי)
Phönizien. (יִשְׁעִי כ"ג, י"א) ועיין (צור. ג') על ממלכות
פְּלִשְׁתִּים (נַפְתִּי כ', ה'). וכעבור אשר יושבי כנען היו
הראשונים אשר נודעו עקבותיהם בכל ארצות תבל בכל מיני מסחר
ומרכולת, ע"כ יורה לפעמים השם כִּנְעַן גם על כל איש אשר
תחלו במסחר ידו (יִשְׁעִי כ"ג, ח'. יחזקאל י"ז, ד'. נַפְתִּי
א', י"א. משלי ל"א, כ"ד. איוב מ', ל') כשם בִּשְׁרֵי המורה
על אשף וחרטום בעבור שֶׁהַבְּשָׂרִים יושבי ממלכת תבל הם היו
הראשונים אשר אהבו ללכת אחרי הניזות והכלי האֲיִנְעִינִיּוֹת (חֲסִירָאֲחִינִיּוֹת).

1) וכן דעת יונתן שֶׁכִּנְרֶת הנוכר כאן הוא שם עיר שכן תרגם :
מִכִּנְרֶת

ונפלה לנחלה לבני נפתלי (יהושע י"ט, ל"ה); והיתה מכוונת על שפת
ים הגליל (הוא ים כנרת), וממנה הושאל השם ים כנרת:

ים כִּנְרֶת Lacus Chinereth, Chineroth

הוא אגם מים גדול בצבול מזרחי לארץ ישראל (כמד' ל"ד, י"א)
[וכספר (יהושע י"א, ב') הוא נקרא בשם כִּנְרֶת לנד. וכן' (מ"א ס"ו,
כ') בשם כִּנְרֶת]. ונהר ירדן יעבור לתוכו אחרי לאתו ממי מרום,
ושם הים הזה לדעת מקצת החכמים הוא על שם תמונתו, כי הוא
רחב מלמעלה (לפאת לפון) ולר מלמטה (לפאת דרום) כתצנית
הבגור. ובלשון ארמי יתהפך השם כנרת לשם גניסר או גינוסר;
ומזה יקרא הים הזה בפי סושרי העמים בשם Genezareth. והנה
הצוק הזה אשר סביבות הים הזה, היא כלה משקה, מזרחת כגן
אלהים ממגד עלי פרי וממגד תבואות הארץ, והם הנודעים בספרי
התלמוד בשם פירות גינוסר, והים הזה יקרא בתלמוד בשם ימא
של טבריא; וזה, על שם העיר טבריא (Tiberias) אשר בנה
אותה הורדוס בן המלך הורדוס על שפת הים הזה ונקרא את
שמה לכבוד הקיסר טיבעריוס אשר משל אז על מלכות
רומא 1) והעיר הזאת מהוללה מאד בספרי התלמוד על שם
מעיינות החמים הקרובים לה (חמי טבריא) אשר המה טובים
במאד לרפואה. [ולדעת חכמי התלמוד כוננה העיר טבריא במקום
אשר

מכנרת ועד ים הערבה, וקרתא טבריא
דסמיבא לימא דמלחא (דברים ג', י"ז). וכן חננס
הירושלמי את השם כנרת הנזכר (נמחנר ל"ד, ס"ז): כנרת
ברך מלכותהון דאמוראי.

1) וכן דרשו חז"ל על הכתוב: קראו בשמותם עלי אדמות,
(תלים מ"ט, י"ב) טבריא, על שם טיביריאוס.
אלכסנדריאה, על שם אלכסנדרוס. אנטיוכיאה, על
שם אנטיוכוס. ומה שדרשו חז"ל (מנילה דף ו', ס"א) כעס
השם טבריה, הוא רק דרך חסמת חזק וזכר לזכר. כאשר
העיר ירדיי החכם רמ"א גינצבורג במכתבו אלי הנדפס כראש הס'.

אשר עמדה לראשונה העיר חמת או רִבְתָּה (מגילה ו', א') [; וגם בחוכה ישבו הרבה מתופשי התורה בישראל אחרי חורבן בית שני.

בְּסִיל Chesil

עיר בנחלת מטה יהודה על גבול ארץ אדום (יהושע ט"ו, ל') והיא תקרא גם בשם בְּסִלּוֹן (שם ט"ו, י') [יוראה מה שכתבתי על סגנון המחבר פה בשם (יערים)].

* בְּסִלּוֹן (עין יערים).

חֶבְסֻלוֹת Chesuloth

שם עיר בנחלת מטה יששכר (יהושע י"ט, י"ח).

בְּסֻלוֹת תָּבוֹר Chesloth-Thabor

שם עיר בנחלת מטה זבולן [מורחה] בקרב הר תָּבוֹר (יהושע י"ט, י"ב) [ולפעמים היא נקראת בשם תָּבוֹר לבר (שם י"ט, כ"ב). דה"א ו', ס"ב], ובימי הירדנימום הסופר הגורני עמדה עוד על חלה, ונקראה אז בשם בסר (Casal).

* בְּסֻלָּחִים

הם שם אומה אשר לפי דברי התורה המה זלואי ירך מזרים בן חס (בראשית י', י"ד); ולדעת החכם בוכארדי. phaleg. 4. 31. הם הגודעים בעת בשם Colchier, אשר לפי דעת רבים מחכמי הגורנים (1) המה זלואי מזרים. ועל חסרון הסמ"ך בשם Colchis כתב

1) Herod. 2, 104. Diod I, 28, 55. Ammian. 22, 22.

כחז החכם גיועניום שנמלא דוגמקו הרבה בלשונות בני שס . ויונתן
על התורה תרגם : בסלוחים , פנמפלומאי (? 1) והירושלמי
העתיק פנמסכנאי (?) .

כספֿיא Chasiphja

שס מקום הנזכר בספר עזרא (ח' , י"ז) , כי בדרך בעלות
הסופר הזה מבבל אל ארץ אבותיו , שלח אל המקום הנזכר לקחת
משמה משרתים , לבית האלהים בירושלים . ולדעת מקצת החכמים
היה המקום הזה על שפת הים אשר יגבול בארץ מדי ואשר יקרא עד
היום בשם ים הבספי (קמספיסעס וסער) . אמנם הים הזה הוא
רחוק במאד מאד מן הדרך אשר בין בבל לירושלים , עד כי לא יאומן
אשר שלח עזרא אל מרחקים כאלה למען הביא לו משרתים לבית
אלהיו . ויתכן כי רבים מן הבספיים (קמספיער) אשר שכנו בימי קדם
על שפת הים הנזכר , עזבו בדרבות הימים את משכנותיהם וילכו לשבת
בארצות

1) ויתכן לאמר כי השם פנמפלומאי הוא שס יוני מורכב מזני
מלות פענטא Penta (ח מ ט) , פלומאי polis (ע ר י ס)
Pentapolis (חמש ערים) כי לדעת יונתן היו לאנאי זרע בסלחים
יושבי חמט עריס הנודעים בימיו בשם פנמאפלומאי בחילוף
הסמ"ך בט'. רק זאת לא נודע אל איזה חמט עריס כיון המתרגם
אם שהיה' תכונתם בארץ אפריקא כחוף נחלת בני חס אחיהם
ואולי עליהם כיון ישעיהו הנביא כמליצתו לאמר : ביום ההוא יהיו
חמט עריס בארץ מצרים מדברות שפת כנען
ונשבעות ליהוה צבאות (ישעי' י"ט , י"ח) ; או שכיון המתרגם
לחמט עריס הככר אשר הפך אותם ה' לגפרית ומלח (בראשית
י"ט , כ"ד) . ולפי מה שכתנתי על שמות פלשתים , פתרוכים ,
חולי יצאו גם לאנאי הבסלחים מארצם לחור להם מנוחה כאשר ימצאו
כאשר עשו מקצת יתר אחיהם ויאחזו בחמט עריס הככר
בארץ כנען בן חס אחיהם . ובעבור כי היו רעים וחסאים בעיני
ה' נאדו מן הארץ וע"כ לא נזכר וזרון השם בסלחים עוד בשום
מקום . וכן יקראו היונים לחמשת ערי הככר בשם Pentapolis .

בארצות הנגב צבל ואשור, (וכאשר עשו כזה רבים מעמי הצפון) וייסדו שמה מקום אשר קראוהו לזכר ארץ מכורותיהם בשם כְּסִיפִיָּא [ולהורות על זה הוסיף הכותב מלת הַמְּקוֹם להבדילה מן השם כְּסִיפִי אשר הונח על ים הַכְּסִיפִי, ושמעתי אומרים מסי חכם אחד שלדעתו יָם־כְּסוּפּוֹת הנזכר (ישעי' כ"א, א') הוא ים הַכְּסִיפִי].

כְּעֶנֶת Cheeneth

שם מקום נזכר בספר (עזרא ד', י'), ולא נודע כעת איפה הוא. [אלמנע לדעת רוב המבארים והמעתיקים הקדמונים איננו שם מקום כלל].

כָּפָר או כְּפָר

השם הזה הוא שם כללי אל עיר קטנה, ונמלא כחלק משם פרטי לאחת הערים בנחלת מטה בנימן אשר נקראה (יהושע י"ח, כ"ד) בשם כְּפַר־הַעֲמוֹנָה (Capharamona) [ולדעת החכם גיועניום יהיה שם מלת כפר, מושך עלמו ואחר עמו וטעמו כמו כפר־העמונה וכפר העפני] ולהיות השם כפר יותר נהוג בלשון ארמי מבלשון עברי, על כן נמלאו בימי בית שני — אשר אז משלה לשון ארמית בקרב היהודים — ערים רבות בארץ יהודה אשר התערב בהן השם הנזכר, וכאשר נדע מספרי התלמוד. כמו: כפר־אחים (מנחות ס"ה, א'), כפר־חנניא (שביעית פ"ט, משנה ב'), כפר־עותנאי (גיטין ע"ז, א'), כפר־עוזי (כלאים פ"ו, משנה ד') ועוד הרבה מאלו.

הַכְּפִירָה Chephira

שם עיר בנחלת מטה בנימן (יהושע י"ח, כ"ד), ואחת מבנות העיר גבעון (שם ט', י"ז). עזרא ב', כ"ה. נחמיה ו', כ"ט. ויחזקן כי זאת העיר הנקראת בס' נחמיה (ו', ב') בְּכַפִּירִים, כי כן יבוא בשמות הכללים לפעמים מספר היחיד בסיומן הנקבה החת מספר רבים וזכרים, כאשר העירותי ע"ז במקום אחר.

כפתור

Chaphthor כפתור

הוא האל הגדול הנקרא בפי סופרי העמים בשם Cyprus (מינועל ציפערין), וסכונתו היא בים התיכון לפנות מערבית לארץ ישראל הרחוקה ממנה אך דרך איזה ימים. ומנבואת ירמיה נראה כי בימי קדם ישבו הפלשתים באי הזה, ומשם יצאו אחרי כן ויבנו להם מושב בארמץ כלטן על חוף הים: על היום הבא לשדוד את כל פלשתים להכרית לצור ולצידון כל שריד עוזר כי שודד יהיה את פלשתים שארית אי כפתור (ירמיה מ"ו, ד') וכן יאמר עמוס במליכמו: הלא את בני ישראל העליתי מארץ מצרים ופלשתיים מכפתור (עמוס ס', ז'). וכן יספר לנו נחמך מורסט: והעוים היושבים בחצרים עד עזה כפתורים היוצאים מכפתור השמידום וישבו תחתם (דברי כ', כ') ולדקה דעת הרמב"ן בבאורו על הסורה (בראשית י', י"ד פיי"ט). והנה ידוע כי הק"ף והלז"ק הם מהאותיות המתחלפות בלשונות שוטים, וכל שהוא בלשון יון בקאפ"א הוא בלשון רומי בלז"ט; וכן קרא היונים לאי הזה בשם 1 Kypros), והרומיים עשו ממנו השם Cyprus.

ודע

1) ויתכן כי אל השם הזה כיונו חז"ל באמרם: ואם אין לו יין קפריסין כו' (כריתות ו', א'). כי האל ציפערין מהוללה מאד עד היום בפי סופרי העמים בטוב יינה, וכן משמע דעת התלמודים שזהו בדכריהם לאמר: אם אין לו יין קפריסין (סתם יין אשר משמעו יין לבן, יהיה חדש או ישן), מביא חמר (שארצתו אדום בלשון ערבי וארמי) חורין- (שם מקום בסביבות העיר דמשק) (פיין חורן) עתיק (ישן דוקא ולפי פיין חורין לא היה טוב כל כך כיין קפריסין לכן הזהירו שמונה מן המוכרים לא להביא יין קפריסין, אף שיהיה לבן ולא מן המוכר, אמנם אם לא מלא יין קפריסין, אינו יוצא ידי חובתו עד שיביא דוקא חמר חורין, ר"ל היין אדום שהוא המוכר ביינות חורין, ושיהיה דוקא ישן טעם, ולא יהיה שזה לסתם יינם של האל ציפערין).

ודע! כי קרוב לזמנינו בא ליד חכם אחד מארץ בריטאניה *
 מטבע צורית (חיינע פֿעניניסע אַטראַילאָס) מומן בית שני;
 בעבר האחד ממנה היתה טבועה צורת המלך אנטיוכס, ובעבר
 השני נטבעו במכתב טרי השמות לברדן בברדר המורים על העיר
 אשר בה נעשתה המטבע הזאת, והיא העיר *Lapetus*
 (ראפעטוס) אשר באי *Cyprus*, אשר משל עליו המלך הנזכר—
 הקד רואה כי גם בלשון צורי ימלא בשם האי הזה אות ד' (אשר הוא
 ממואל אחד עם אות ת') בין אות ב' ובין אות ר'. ויתכן כי
 סופרי היונים השמיטו בלשונם בשם האי הזה את אות t בין אות p
 ובין אות r, למען הקל הכרת המלה; ובכן נעשה משם *Kyptros*
 השם *Kypros*. [אמנם דעת כל המעתיקים הקדמונים הוא שפֿתָתור
 היא *Cappadocia* וכן יתרגמו ממיד אונקלס יונתן, והירושלמי את השם
 פֿתָתור, קפודֿקאי וכן תרגם יונתן: אי כפתור, נגוות קפודקאי
 (ירמיה מ"ז, ד'). והתימא על המתרגם הנאמן הזה אשר תרגם (יחזקאל כ"ז
 י"א) גִּמְדִים נ"כ קפודקאי (1). אמנם דעת החכם ג' ו' ענין
 גוטה שאי כפתור היא האי *Creta* קרעמא, ואולי לזה נקראו
 הפלשתים (אשר נקראו כנחתי הקודש בשם שארית אי כפתור),
 הוי יושפי חבל הים! נוי כרתים! דבר יהוה עליכם
 בנען ארץ פלשתים! — (נפיה כ', ה').]

כרוב Cherub

היה שם עיר במלכות צבל ונזכר בספר עזרא (כ', כ"ט)
 [ועיין אמר].

כרכמיש

*) *Johannes Swinton. Dissertatio, de nummis
 Phoeniciis et Samaritanis. pag. 78—88.*

(1) ואולי כיון יונתן בתרגומו לדרש חו"ל במדרש רבה (בראשית ס' ל"ו):
 כפתורים, ננסים *Nanus* (ננסי). וראה מה שכתבתי בשם
 גמרים. ועיין רש"י (יחזקאל כ"ז, י"א).

פֶּרְכֶּמִּישׁ Carchemis

הוא העיר הנקראת צפי סופרי העמים (1. Circesium) והיא הייתה עיר גדולה ובטורה מאד על יד נהר פרת [מזרח] בקצה גבול ארץ נהרים [במקום אשר ישפך נהר בבר אל נהר פרת, ותכונתה הייתה על אי אחת המסובכת משתי נהרות הללו]. שמה נעשו מלחמות גדולות וטוראות בין מלכי אשור ובבל ובין נכה מלך מצרים (ישעיה י' ט'. ירמיה מ"ו, כ'. דהי"צ ל"ה, כ'); כי המלך הזה התאמץ לעטור ברות המושלים הערילים ההם, אשר החלו בימיו לבלע ולהשחית בהמון חייליהם גוים וממלכות עד רחבי ארץ.

פֶּרְמֶל Carmel

הוא שם אחד ההרים המפוארים אשר בארץ ישראל. תכונתו על שפת הים הגדול מנגב ללשון ים עכו אשר ילחך את עפרות רגליו [מנגב לגבול אשר, ולרוב יבוא בה"א הידיעה (מ"א י"ח, י"ט. עמוס א', כ'. שם ט', ג', ירמ' ד', כ"ו) : ראשך עליך בפֶּרְמֶל (ש"ה ו', ו') המליץ הנעים ידמה את שער הראש העצומים, נהדר הברמל שהיה ג"כ כיער עבותה בכל מיני עצי פרי תנוכה, וכן ישתמשו ההשוררים לדמות במליצתם השמות שְׁעַר וְיַעַר (ועיין הר שְׁעִיר א). ולפסמים כתיב ברמל בלא ה"א הידיעה (יהושע י"ט, כ"ו. ישע"ל"ג, ט')], וכאשר יזכירנה ירמ' במליצתו : חי אני ! נאום המלך ה' צבאות שמו כי כתבור בהרים רב ברמל בים—יבא ! (ירמיה מ"ו, י"ה). והוא גבוה מאוד, ומרחוק יראהו הבאים באניות אל ארץ כנען ; ושמו (אשר הוא שם כללי אל כל חלקה טובה המוליאה רב תנוכות) הוא על דבר פריו ועובו ; כי הוא מלא גפנים חזיתים רבים עטוף צפאר כל משפחות הפרחים כגון אלהים, עד כי לא תשבט עין מראות. והנביאים במליצותיהם הכבו להזכיר את נוטע חמדת ההר הזה :
פרח

(1) וכן תרגמו חז"ל במדרש : בְּפֶרְכֶּמִּישׁ עַל פֶּרֶת (דהי"צ ל"ה, כ')
בְּפֶרְכֶּמִּישׁ דְּעַל פֶּרֶת (איכה רבתי פסוק : צדיק הוא ה') .

ז

ח"ב

פרוח תפרח ותגל אף גילת ורגן כבוד הלבנון נתן לה הדר
הכרמל והשרון (ישעיה ל"ה, ז') : ראיתי והנה הכרמל
המדבר וכל עריו נווצו — (ירמיה ד', כ"ו) : יהוה מציון ישאג
ומירושלים יתן קלו ואבלו נאות הרועים ויבש ראש הכרמל.
(עמוס א', ז') . וקרבת הים הגדול היא אשר תטיב במאוד אל ההר
הזה ; כי משם ישב עליו רוח נח אשר יקרר את חום יום לזהב, ולא
תכבדנה עלו להבות תבערת הקיץ כעל מקומות אחרים בארץ
ישראל . גם מבין עפרותיו יזלו פלגים יבלי מים רבים אשר ישקו את
אדמתו וישימוה פוריה ומבורכת בכל עתותי השנה , ומן הדברים
הנפלאים אשר בהר הזה הן המערות הגדולות והעמוקות במאד אשר
תמצאנה בכל עבריו למאות גאלפים ; ומבוא המערות האלה הוא נר
עד מאוד, והן תעקשנה ארחותיהן תחת האדמה עד כי יקל מאד לאדם
להחבא בתוכן . ולואת יאמר עמוס : ואם יחבאו בראש הכרמל
בשם אחפש ולקחתים (עמוס ט', ג') . וכפי עדות מקלט סופרי
העמים התבודד החכם פישוגארום היוני על הר הכרמל ימים
רבים ; ומספר מלכים נדע כי גם אליהו ואלישע אהבו מאד
להתגורר שמה . ובאמת כל נפש זכה אשר תכסוף להדבק באלהים
ולתענג במחזה נועמו , היא תשבע שמחות בין בחרי ההר הזה ; כי
שמה יתראו לעיניה מחמדי כל למחי עדן אשר תוציאם האדמ' למיניהם,
גם לפונה וגבבה תלפה הדר השרון אשר יכתיר בעטרות פרחים
את מוסדות ההר הזה מסביב , ומערבה מראה הים הגדול והנורא
אשר גליו יהמיון המון פחדים לקול נזרי הנחלים המתנפלים מראש
הטורים בשאון נחמד ונעים — כל אלה ימלא את הנפש רעד קדש,
כי תשיש על אלהיה אשר חננה להכיר את גדולתו ונועמו אשר הראה
בתבל ארצה .

והנה בנחלת מטה יהודה מערבה לים המלח נמצאה עיר
בשם כרמל (יהושע ט"ו, נ"ה) , והיא העיר אשר בקרבה הציב
שאל מלכה בשוכו אל ארץ יהודה מהכות את עמלק (ש"א ט"ו, י"ב),
גם בעיר הזאת (אשר הייתה קרובה לעיר כמעון) היה מקנה נבל
בעל אביגיל הטוע מקורות דוד (שם כ"ה, ה') . ובימי הירנימוס
הסופר הנזכר עמדה העיר הזאת עוד על תלה .

ברית

Cherith כְּרִית

שם נחל מים הנזכר בספר (מ"א יז, ג'), כי שמה הלך אליהו להסתר מחמת אחאב מלך ישראל ; ומלשון הספור שם נראה כי הנחל הזה הוא במזרח נהר ירדן , וילך הליכותיו להשתקף אל תוך הנהר הזה .

Cherethi כְּרֶתִי

שם מחוז בארץ פלשטים (ש"ל ל', י"ד) ולדעתי השם כְּרֶתִי הוא בלשון עבר שם כללי אל כל מחוז אשר על שפת הים (ויסמך, רחנע). יען כי הוא נברת בקצהו האחד מן היבשה ולא יתחברו לו ארצות סביב סביב; ונקרא כן המחוז המערבי בארץ פלשטים כי הוא נברת בפאת מערבו מן היבשה על ידי ים התיכון, כידוע . והנה מליצת לפניה תמיד על זאת : הוי ישבי חבל הים ! גוי כְּרֶתִים ! דבר יהוה עליכם כנען ארץ פלשטים ! — (נפיה ב', ה'). וכן מליצת יחזקאל : דגני נוסה ידי על פלשטים והכְּרֶתִי * את כְּרֶתִים והאברתי את שארית חוף הים (יחזקאל כ"ה, ט"ו). וכשבת דול על כסא ממלכתו הקים לו את שומרי ראשו מארץ פלשטים, אשר שמה התגורר ימים רבים בימי גלותו; והלכא אשר היו לו ממחוז חבל הים בארץ פלשטים. הוא הנקרא לדעתי (ש"ל ח', י"ח. שם ט"ו י"ח. שם כ', ז' — כ"ג) ברתי, והלכא אשר היה לו משאר מחוזות הארץ יקרא בשם פְּלִתִי (על שם פלשטים). (וראה מה שכתבתי בשם בפתור).

Terra Chaldaeorum, Chaldaea ארץ כְּשָׁדִים

כן נקרא החלק הדרומי מארץ בבל הנוגע בלשון ים פרס ; וזה על שם הכשדים (קחורפער) אשר הביא אותם אחד ממלכי אשור

(*) ליוסי המליצה חנר הנביא הפעל בְּרֶתִים אל כְּרֶתִים, למען יהיה לשון נוסל על לשון .

אשור מארצות הלפון ויושיבם שמה, כי ראשונה ישבו הבשדים על שפת הים השחור, כאשר יעידון על זאת מנכדרי סופרי היונים וגם שירי הומירוס *) ומלך אשור הביא מקצתם אל הארץ אשר סביבות לשון ים פרס, אחרי אשר נרפאו בפקודתו הבבליות ואגמי רפס אשר היו שמה ואשר שמו אותה לארץ משכלה; וזרבות הימים רבו ויעלמו הבשדים בארץ הזאת עד מאד. עד כי הכחידו את מלכות אשור מעל פני האדמה, וייסדו צעיר בבל ממלכה גדולה ונוראה הנודעת למאד בספרי הקדש. וכל אלה יודיע אותנו ראש מליצי הנביאים במעט מלים; במליצתו הקצרה והגשגבת: **הן ארץ כשדים זה העם לא היה אשור יסדה לציים הקימו בחוגיו עוררו ארמנותיה שמה — למפלה (ישעי' כ"ג, י"ג).**

ארץ פְּתִים Terra Chitim

היא ארץ רומא אשר באיטליא, לדעת חכמי הנוצרים וכן לדעת גדולי חכמי עמנו כרב סעדיה גאון וכאכן עזרא; כי כן נראה מדברי (דניאל י"א, ל'), וכן חרגס אונקלס בס' (במדבר כ"ד, כ"ד) את השם: **בתים** בשם רומאי [וכן חרגס יונתן שם: **מן לְסַבְרִיָּא** (ס"ס הוא וז"ל לְסַבְרִיָּא) ומאדע איטליא. ובס' (ברא' י', ו') חרגס יונתן: **בתים**, אבויא (ס"ס וז"ל אבויא Euböa) וכן הוא הנוסחא בתלמוד ירושלמי (ס"א דמגילה), ועיין מה שכתבנו בשם (אבה). ודע! כי גם יונתן על נביאים חרגס את השם **בתים** הנוכר (יחזקאל כ"ז, ו') **מדינת אפוליא** אשר היא ג"כ אחת המחוזות בממלכת איטליא, אמנם את השם **בתים** הנוכרים (ישעיה כ"ג, א') — י"ב. ירמיה ב', י') לא חרגס? ויתכן כי הוא משגגת המדפיסים הכלתי יודעים את חק המלכות בנקורת הספרים ושולחים יד בעצמם לכלות הקוליס מכרס ד' לנאות, ותחת כי ראו לסקל כל אבני נגף מהספרים הקדושים לכלתי נתון יד למינים להונות אותנו, יכערו לפעמים גם אבני נור מתנוססת אשר יד הממשלה והכמיהה במסמונים יהפשוה; וזה בנין אב בכמה מקומות בתנ"ך אשר לא נוכל לבוא עד עומק דעת המבארים והמעתיקים הקדמונים; וכפי עדות סופרי היונים והרומיים נמצאה **בימי**

*) Iliad. 2. 857.

בימי קדם עיר בארץ איטאליא אשר נקראה בשם Cetia, וגם
 אחד מנהרות הארץ הזאת נקרא בשם Cetus. והנה במליכת
 יחזקאל אל נור יזכר: שן בת-אשורים מ א י י ב ת ים (שם כ"ו, ו')
 ובזאת באי (Corsica) אשר באיי איטליה, ימלא מבחר עלי
 ברוש ותאשור (בוקסבייט) אשר יגדלו שמה יערים יערים * והאי
 הזה היה נודע-מחד לבני נור, כי באי Sardinia אשר בקרבתו,
 שמה משלו ימים רבים אנשי Cartago אשר המה היו מבני נור,
 כידוע [ולדעת החכם געזעניוס יורה השם ביתים על האי Cypern
 (ציפריין) אשר שם חבל ארץ מיושנת מלהקת עם נורי אשר נקראה
 לפנים Kition (כיתוניה) ושמה cheti שמה. וכן דעת
 הרש"ד (ברא' י', ו')].

* בת־לִישׁ Chithlis

שם עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו, מ').

*) Diodorus. Historiarum l. 3, c. 15. plinius
 l. 16, c. 16.

(ל) לא דָּבָר (לוֹדֶבָר) Lodebar

עִיר בַּעֲבַר הִירְדֵן מִזְרְחָה , כֹּזֶר בַּסֶּפֶר (ש"א ס', ד') :
 וּבִמְקוֹם אַחֵר נִכְתָּב שְׁמָהּ לֹא דָבָר (שס י"ז, כ"ז) [וְלֹדְעָתִי הִיא
 הָעִיר הַנִּקְרָאת בַּסֶּפֶר (יְהוֹשֻׁעַ י"ג, כ"ז) בְּשֵׁם לִדְבָר וְהִיא עַל גְּבוּל
 נַחֲלַת מִטֶּה גֹד] (ועיין דביר) :

* לְאֻמִּים Leumim

שֵׁם אֻמָּה נִזְכַּרְתָּ (בְּרָא' כ"ה, ג') : וּבְנֵי דָדָן הָיוּ אֲשׁוּרִים
 וְלִמּוּשִׁים וְלְאֻמִּים (עֵינָן אֲשׁוּרִים) . וְהֵנָּה בַּעֲבֹר יִדְעֻנוּ שֶׁגַם רֹב
 שְׁמוֹת הָעַלְמִיִּים הַמוֹנָחִים בְּכָל לָשׁוֹן , יַעֲיֵדוּ עַל אֵיזֶה סִנָּה אֲשֶׁר
 בַּעֲבֹרָה הִנָּח הַשֵּׁם מֵאַחַת מִנֵּי הַלָּשׁוֹן לְדַבָּר הַהוּא ; לִכֵּן אֲלִיגָה לִפְנֵיךְ
 קִירָא נָעִים בְּדֶרֶךְ קִרְיָה דְּעוֹת הַמַּעֲתִיקִים הַקְדֻמוֹנִים אֲשֶׁר מִזְנֵי
 עַמּוּנוּ , וְאֲשֶׁר כָּתְבוּ בַּהֲבִנָּה דְּבִרְיָהּ גְּדוּלֵי חֲכָמֵינוּ ז"ל ; וְהוּא הַמַּחֲרָגִם
 הַנִּחְלָמָן לְאוֹנְקֵלָם הָעֵתִיק : וּבְנֵי דָדָן הָיוּ לְמִשְׁרֵינָן , וְלִשְׁכֻּנֵּינָן ,
 וְלִנְגּוּנָן , וְיוֹנְתָן עַל הַתּוֹרָה הָעֵתִיק , וּבְנֵי דָדָן הָיוּ תַּגְרִין ,
 וְאַמְפּוֹרִין (וְכִירוּשָׁלַיִם תַּרְגֵּם אֹמֶנִין מִתַּת אַמְפּוֹרִין) וְרִישֵׁי
 אֹמֶנִין . וְנִרְאֶה שְׁדַעַת לְאוֹנְקֵלָם בְּשֵׁם אֲשׁוּרִים , שֶׁהֵם הַמַּחֲנוֹת
 וְהַשִּׁירָוֹת הַלֵּכִי דֶרֶךְ מַעֲיִר לַעִיר (כִּמוּ שֶׁאִמֵּר אֶרְחַת יִשְׁמַעֲאֵלִים
 (בְּרָא' ל"ז, כ"ה) עֲשֹׂאוּ מַלְשׁוֹן : בִּא שְׂרֹו אַחֲזָה רַגְלִי (אִיוֹז כ"ג,
 י"א) : לֹא תִמְעַד אֲשֶׁר יוֹ (תָּלִים ל"ז, ל"א) . וּסְבֵר בְּשֵׁם לְמִוּשִׁים ,
 שֶׁהֵם הַשׁוֹכֵנִים בְּאֵלִים הַנְּטוּשִׁים עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה בְּחֻלּוֹף הַנּוֹן בְּלִמִּיד ,
 וְאִמֵּר בְּלֵאמִים , וְלִנְגּוּנָן כִּי דַעְתּוֹ לִפְרֹשׁ הַשֵּׁם לְאֻמִּים כִּמוּ
 לְאִיִּים . כִּי כֵן דֶּרֶךְ הַמַּחֲרָגִים לְתַרְגֵּם חֲמִיד הַשֵּׁם אִי ,
 אִיִּים ע"ד שְׁתַּרְגֵּם כֵּאֵן . וַיִּבְעֵשְׁתַּרְגֵּם וְלֵאמִים , רִישֵׁי אֹמֶנִין
 סוֹבֵר ג"כ כְּדַעַת לְאוֹנְקֵלָם וְרַק שׁוֹנִים הֵם בְּדֶרֶךְ הַתַּחֲקֵם בְּשֵׁנֵי
 הַלָּשׁוֹן לְבַד . וּבִמָּה שְׁתַּרְגֵּם אֲשׁוּרִים תַּגְרִין שׁוֹנִים הֵם בְּכֹונָה דַּעַת
 כֹּונָה תּוֹרַתָנוּ , אֲבָל בְּפִתְרוֹן הַמִּלָּה דַּעַת שְׁנִיָּה אֶחָד שְׁטַעַם הַשֵּׁם
 אֲשׁוּר , שֶׁעַל וְלַעֲד , קָרוֹב לְשֵׁם סוֹתֵר , אֶרֶח , רוֹבֵל (שְׁטַעַמּוּ
 כִּמוּ

נמו דוגל). ומה שתרגם השם למושים, אמפורין (אשר הוראחו סוחרים בלשון יוון) הוא ג"כ שלא כדעת אונקלס, אבל יתאחדו בפתרון השם למושים שטעמו כמו נמושים כי כן דרך הסחרים להיות נמושים בסחורתם על פני הארץ. והירושלמי שתרגם למושים אומנין, סובר כי טעם למושים הוא מן ללמוש איש את מחרשמו ואת אחרו (ש"א י"ג, כ'), כי המה היו לומשי נחושת וברזל. ולדעת ר' שמואל בר' נחמן שהביא המדרש רבה: אף על גב דאנן מתרגמינן תגרינן ולפידין וראשי אומין, כלם ראשי אומות הן, יהיה טעם למושים, אנשי רשע אשר פני להבים פניהם וצוערים כלפידים, מן ילמוש עינו לי (איוז י"ו, ט') או דעתו היה כדעת הירושלמי בהבנת השם למושים, ורק שונים הם גם כן בשגנון הלשון.

• לָבָאִים (לָבֵאָת) (עין בית לנאם) |

Laban לבן

שם אחד המקומות במדברות ארץ ערב, נזכר בתחלת ספר (דברים ח', א'); ויתכן כי היא התחטת הנזכרת בספר (במד' ל"ג, כ') בשם לבנה.

Libna לבנה

עיר בארץ כנען אשר נפלה בגורל למטה בני יהודה (יהושע ט"ו, מ"ב) ונחנה מהם לבני לוי (שם כ"א, י"ג); ומספור מלחמות סנחריב מלך אשור אשר נלחם בארץ יהודה (מ"ב י"ט, ח'. ישעיה ל"ו, ח'). יראה כי העיר לבנה היתה עיר בטורה כאחת ערי המבצר אשר בארץ ההיא — והנה בספר (מ"ג ח', כ"ב) אחרי הספור מפשיעת אדום אשר פשע צימי המלך יהורם מתחת יד יהודה, תזכר פשיעת העיר לבנה מתחת יד המלך הנזכר; ויאלצו מקלט החכמים כי זו לבנה אחת אשר היתה או בארץ אדום או קרוב לה. ולדעתי גם זאת העיר לבנה אשר בערי יהודה; ויתכן כי יושבי העיר הזאת היו מבחירי בני יהודה אשר נשארה רוחם נאמנה את אלהי אביהם, ולואה הסירו את שבתם מסבל המלך המרשיע ההוא, אשר התחלץ למלח

למלא את כל עריו חובצות הגילולים והשקולים . וכן יראה מדברי המספר (נדה"ז, כ"א, י') אשר יאמר : או תפשע ל ב נ ה בעת ההיא מתחת ידו כי עוב את ה' אלהי אבותיו . וכן לא יזכיר המספר (נמלים ונדה"י) בפשיעת ל ב נ ה : עד היום הזה , כאשר יזכיר בפשיעת אדום ; כי אין לספק אשר אחרי מות המלכים המרשיעים במאור יהורם ואחזיה , ותחלל ממעלה האלילים מארץ יהודה שבו גם בני לבנה להתחבר עם אחיהם ולהיות עמהם יחד תחת שבת מלך אחד . אמנם מלאנו שם אחת התחניות אשר חנו בני ישראל במדבר ג"כ בשם לבנה (ועיין לבן) .

לבִּינָה Lebona

שם עיר בארץ ישראל בשכונת העיר שכם (שופטים כ"א, י"ט) .

לבִּינָת (פיין שיחור לנחת) .

לבִּנּוֹן Libanon

הוא הר מפואר מאד בצפון ארץ ישראל [המפריד בין ממלכת שלשמים ובין ממלכת ארם (סיריען)] , ושמו על שם לו בן השלג הרובץ על ראשו ברוב עתות השנה , גם על שם לו בן אדמתו אשר היא לבנה כמראה השלג . והוא גבוה במאד , ולא יערכו אליו בגבהם כל שאר הרי ארץ , ואחד מסופרי המסעות * יספר לנו , כי בעיד היותו באניה בקרבת הֶאֱיִ Cyprus (בפתור) כבר נראו אליו גבולות הר הלבנון . יתכן כי לרוב גבהו יכנהו כותב תורתנו בספור גבולות ארץ ישראל (כמד' ז"ד , ז') בשם הר הֶהָר , על היותו הר בין ההרים ; וחכונתו (גבול נסון) חמיד על זאת , ולרוב גובה הֶלְבָּנוֹן יתקבץ עליו כימות החורף שלג רב במאד מאד , והיה לעת הקץ כי ימם השלג הזה מעוז חבירת השמש , אז יפלו נהרי נחלי מים בקול

*) La Roque. Voyaga de Syr et du mont Liban T. 1, p. 76.

בקול שאון נורא מצין כלעי ההר ההוא אל העמקים אשר בין צתרי ;
 והמים האלה טובים מאד לשמות , כאשר נדע ממליכת ירמיה ;
 היעזוב מצור שדי שלג לבנון ? אם ינתשו מים זרים קדים
 נוזלים ? — (ירמיה י"ח , י"ד) . ויתכן כי גם המלך שלמה יכוין אל מי
 השלג האלה במליכתו הגאהבה והנעימה : מעין גנים באר מים
 חיים ונוזלים מן לבנון (ש"ה ד' , ט"ו) . ומספרי הקודש נודעים
 הארזים הגדלים על ההר הזה , אשר הם הגבוהים בכל עלי הצל ,
 ובגבהם ירעידו את נפש הרואה , והמה טובים במאד מאד לבנין ; כי
 מלבד אשר הם קשים עד להפליא , ולא ימשול בם רקבון , גם לא
 תאכלם פי התולעת , עוד יתנו ריח הנעים למאד , ונחמדים הם
 לעינים באודם מרתיכם . ובאמת נדע מספרי הקודש , כי צבית
 המלכות אשר לדוד היו עלי ארזים , גם צביתי המלך שלמה וצבית
 האלהים אשר בנה עזרא הסופר . ויתכן כי בכל הצביתים הגדולים
 והנכבדים אשר בירושלים היו מעלים האלה , ולזאת יקרא ירמיהו
 במליכתו את העיר הזאת : יושבת בלבנון ! מקוננת בארזים !
 (שם כ"ג , כ"ג) — גם זכריה בהגבלו על חורבן העיר יאמר : פתח
 לבנון דלתריך ! ותאכל אש בארויך ! (זכריה י"א , א') . ופרחים
 רבים ימלאו על הר הלבנון (נחום א' , ד') אשר יתנו ריח נחמד
 ונעים ; ומן ההר הזה יבוא גם מבחר הלבונה אשר בכל הארץ , עד
 כי ריח לבנון נהיה למשל בפי מלכי העברים : וריח דו בלבנון
 (הושע י"ד , ו') : וריח שלמותיך בריח לבנון (ש"ה ד' , י"א) .
 והיין אשר בא מן ההר הזה היה נודע לפנים בכל ארצות המזרח על
 דבר נועם מראהו ומתק טובו ; ולזאת יאמר הושע במליכתו : זכרו
 ביין לבנון (הושע י"ד , ח') ועד היום יגדלו מיני יין שונים על הר
 הלבנון , והטוב בהם הוא היין הנקרא על דבר מראהו בשם יין
 הזהב (גמלד , וויין) , והוא ידמה בחזקו ומתק טעמו אל היין
 הכפתורי (גיפער , וויין) הנודע בכל אפסי תבל — ובעמקים אשר
 בין צתרי ההר הזה יגדל חליר ודשא הרבה מאד , ושמה ירעו עדרי
 לאן ובקר למאות ולאלפים ; ומה נשגבה מליכת ישעיה ! אשר ברצותו
 לצייר איך קצרו ידי מתי חלד מכבד את אל עליון בקרבן ובמנחה ,
 יאמר : וכל הלבנון אין די בער וחיתו אין די עולה — (ישעיה
 מ' , ט"ז) . ומקלת העמקים אשר בין צתרי הר הלבנון הם נחמדים
 ונעימים במאד מאד ; כי מלבד פרחי חמד אשר ישעשעו שמה את

עין

חית

עין הרואה ואשר יפילו ריח עדנים, גם זורי הנחלים המתנפלים אל הוכס מבין בטני הסלעים המה יעדנו בקול שאונס את חוץ חנוש, והמה עם לללי הרי הבתר יחד יקדרו שמה את חוס היום. ולזאת הטיב מאד המלך שלמה לבנות לו באחד העמקים הנעימים האלה היכל עונג אשר קרא בשם: בית יער הלבנון (מ"א ו', א') ואשר הלך שמה בעתותי קץ, בעת חפצו להנפש מסבל המלוכה ולהחטנג בנועם מעשי אלוה יוצר כל [וכנחית הזה. הניח שלמה וכל מלכי יהודה הבאים אחריו את כלי מלחמתם (מ"א י', י"ז. דהי"ב ס', ס"ו) וישפיה הנביא יכנה את הבית הזה בשם בית היער לבד (ישפיה כ"ב, ח').]

ודע! כי הר הלבנון הוא יחלק מדי התפשטו מגבול ארץ כנען והלאה לשני הרים גדולים; ההר האחד פונה מערבה, וההר השני יסה מזרחה, וביניהם בק ע ה גדולה ורחב' במאד מאד הנודעת מספר (יהושע י"א, י"ז) בשם בקעת הלבנון, ובספרי העמים תקרא בשם Coelesyria (חלל - סוריא) [וכן יכונה לעמים בשמו העברי Bekaa]. והנה סופרי העמים יקראו אך את ההר המערבי הנזכר בשם לבנון Libanon, וההר המזרחי הנזכר למולו אל עבר פניו יקראו בשם עמית-הלבנון (Antilibanon) על כי הוא ניכר לעומתו*) כעמית איש העומד לנגדו; ובספרי הקודש נקראו שני ההרים האלה יחד אך בשם לבנון לבד. (ועיין חרמון).

* לְדָבִיר (פיין דכיר).

* לְהָבִים (פיין לוב).

לוב Lub, Lybia

היא ארץ גדולה ורחבה עד מאד ממערב לארץ מזרים [נוצרת חמיד

*) מלת anty כלשון יוון הוראתה היא כהוראת מלת לעומת; כלשון עבר; והשם עמית כלשון עבר הוא נגזר ממלת ל פ ו מ ח, כאשר יבין כל משכיל.

חמיד יחד עם כוש ומצרים. ובספר (דניאל י"א, מ"ג) כתיב לְכִים] והערכים יקראו לה עד היום לוביא (Libyer). והיא ארץ ליה ועיפה מקום נחש שרף ועקרב (*), ושמה על שם היושג, כי לוב בערבי מורה על מזון ואין-מים כמו לאב בעברי; והנה עפרות הארץ הזאת יכמרו כתנור, מחצרת חום היום, עד כי ילהטו את כפות רגלי ההולך יחף — וכפי עדות סופרי היונים והרומיים היו הלובים גבורי חיל עד מאד והמה החלו ראשונה להיות פרשים רוכבי סוסים במלחמה (1); ומספרי הקדש נודע כי רבים מבני לוב היו שכירי מלכי מצרים ללחם אתם ביום מלחמה נגד נר ואויב. כי נחום בליירו את עולם המון חיל מצרים יאמר: כוש עצמה ומצרים ואין קצה פוטו לובים היו בעזרתך (נחום ג', ע'). וכן שישק מלך מצרים בעלותו למלחמה על ארץ יהודה, הפלה עמו לובים גם רכב ופרשים רבים (דהי"ב י"ב, ג'). [ולפעמים הם נקראים בשם להבים (ישעי' י"ג, ח') על שם להבים בן חם אביהם וכן תרגם יונתן: להבים, ליוקאי (וע"ס הוא וז"ל ליודקאי או לובדקאי) (ברא' י', י"ג). וכפי עדות חכמינו התלמודיים נמלא שמה מין חמורים אשר אין דוגמתם בכל אפסי ארץ — והם הנודעים בשם חמרא לובא (שבת נ"א, ב') ובמשנה שם הם הנקראים בשם לבדקם (2) בתם, ע"ש מדינת לוב ארץ מכורתייהם].

ל ד Lod

שם אחת מצרי בנימן (עזרא ב', ל"ג. נחמיה ז', ל"ז. שם י"א ל"ה. דהי"א ח', י"ב) [והיא נזכרת במשנה (שביעית פ"ט, מ"ב) ועיין (לוד). וראה מה שכתבתי בבאור המשנה בהקדמת הספר].
לוד

(* אבן סינא בספרו מבעלי החיים.

(1) וסוס ודוכבי רמה בים (שמות ס"ו, א') הנזכר אצל המצרים שני אלפים ארבע מאות ארבעים ותשעה לב"ע יכתיש עדותם.

(2) וכן תרגם יונתן והירושלמי: ועיירים עשרה, ולבדקין עשרה (ברא' ל"ב, ט"ז) עיין בספר הערוך. והנוסח שלפנינו משונה, וע"כ טעה הרב המפרש.

Lud Lydia לוד

היא היתה אחת הארצות הנכבדות בקלה אויה הקטנה מזכרת
בספר (יחזקאל כ"ז, י'. שם ל', ה') ; וכן יחשבה ישיה בן הארצות
הרחוקות מאוד, וילייר את יושביה כאנשים היודעים לירות הטוב
בחלים : תרשיש פול ולוד מושבי קשת תובל ויון האיים
הרחוקים אשר לא שמעו את שמעי ולא ראו את כבודי
(ישעיה ס"ו, י"ט) . וכן ילייר אותם לנו ירמיה בנבואתו על מפלת
המצריים [אשר מהם ילדו הלודים, כפי עדות כותב תורתנו (ברא' י'
י"ג)] : בוש ופוש תופשי מגן ולודים תופשי דורכי
קשת (ירמיה מ"ו, ט'). ואין זה לוד הנזכר לפעמים בספרי התלמוד;
כי זה הוא שם לעיר Lydia [וכדברי חז"ל (שבת קי"ט, ב'). מנחות
פ"ה, ב') היא נקראת לפעמים בשם לודקיא וראה מה שכתבתי בהערה
לשם הר ההוד] . אשר עמדה בימי בית שני על גבול מערבי לארץ
ישראל (גישין ב', א') [ותכונתה היתה מהלך יום אחד מירושלים,
כדעת המשנה (מעשר שני פ"ה, מ"ב) , והיתה מפורסמת מאוד בימי חכמי
התלמוד, כי בית מדרש גדול היה שם בימיהם (ירושלמי שקלים פ"ה)
ואולי אליה כווננו ג"כ חז"ל (סנהדרין ל"ב, ב'), בדרשם על הכתוב צדק
צדק תרדף : הלך אחרי חבמים לישיבה, אחר ר' אליעזר
לרוד כו'] , ונקראה אז אל העמים עובדי אלילים גם בשם
. Diospolis

Lus לו

היא העיר בית-אל, אשר לפני ימי יעקב היה שמה לו
(ברא' כ"ה, י"ט) . והנה בספור גבול הצפוני לבני בנימן יאמר גם כן :
ועבר משם הגבול לווה היא בית-אל (יהושע י"ח, י"ג) ;
אמנם בספור גבול הדרומי לבני יוסף יאמר : ויצא מבית-אל
לווה (שם ט"ז, ב' 1) ? — ולדעתי ה"א במלת לווה ככתוב הזה
חיננה

1) ולי דעת אחרת בהכנת הכתובים ואליהם הנה לפניך, למען חלע חן
מואל דבר על מה אהנתי העשנו : ויצא מבית-אל לווה

יחוש

חיגנה במקום למ"ד בתחלתה כי אם ה"א הנקבה (אף כי הנגינה לא חסכים לזה) [וכן הוא דעת הנר"א חמנס לא מטעמיה, ועיין דבריו בהערתי לשם בית-אל], וכאשר מלאנו השם לווה גם בספור גבולות

(יהושע ט"ו, כ'): ועבר משם הגבול לווה, אל-בתף לווה נגבה היא בית-אל (שם י"ח, י"ג): ויתירו בית-יוסף בבית-אל, ושם העיר לפני לווה (שופטים א', כ"ג): וילך האיש ארץ החתים ויבן עיר ויקרא שמה לווה הוא שמה עד היום הזה. והנה כבר העירותי בדבריו על השם (בית-אל) כי שני בית-אל היו, הא' אשר נקראה עוד בימי אברהם (ברא' י"ב, ח') (והיא הנזכרת תמיד בחוריה בשם בית-אל לנד), והב' אשר נקראה לפני לווה, ויעקב קראה ע"ש המאורע בית-אל (ובכל מקום שידבר הכתוב ממנה יוסיף עליה השם לווה להבדילה מבית-אל הראשון). ולפי דברינו זה יתכן לאמר ג"כ בשם לווה, שכל מקום שנאמר בכתוב השם לווה לנד, כונת הכתוב הוא דוקא אל העיר החדשה הנזכרת (שופטים א', כ"ו); ולכן השכיל הכתוב להוסיף: היא שמה עד היום הזה (שופטים א', כ"ו), לדעת אשר בכל מקום שזכיר הכתוב את השם לווה לנד, אל לווה החדשה כיון הכתוב ולא על בית-אל דכתיב ב': ושם העיר לפני לווה. ובעבור שלווה החדשה אשר ידבר ממנה הכתוב בספור גבול בני בנימן, תכונתה היתה אל כתף לווה היא שנה נגבה ושלא לשעות במשמעות הכתוב מאיזה לווה ידבר לכן הוסיף לנו מלות: היא בית-אל, להורות שהשם לווה הנזכר בתחלת הכתוב היא לווה החדשה והה"א בסוף היא במקום הלמד בתחלתה. וכן מה שאמר הכתוב: ויצא מבית-אל לווה (יהושע ט"ו, כ') היא לווה החדשה והה"א הוא ג"כ במקום למ"ד בתחלתה, ורק הה"א בשם לווה הגאמר להלן שם: אל בתף לווה נגבה היא בית-אל (שם י"ח, י"ג) אשר שם כיון הסופר אל לווה הישנה הה"א הוא סימן הנקבה. וכן מלאנו הה"א בסוף מלה אחת שני פעמי' בכתוב אחד: וירד שמשון מנתה וירא אשה בת מנתה (שופטים י"ד, א'). אשר הה"א הראשונה היא במקום למ"ד בתחלתה, והשניה היא רק הה"א הנקבה

הכאה

גבולות בני צימון : אל כתף לווה נגבה (שם י"ח, י"ג) ; והכותב
 יזכיר שמה את שני שמות לווה הראשונים, ללוז ואת שמה
 אשר נקראה בו צימון . והנה אחרי אשר לקחו בני יוסף את העיר
 בית-אל מידי הכנענים, יצא משם איש אל ארץ החתים ויבן
 עיר אשר קרא את שמה לוז (שופטים א', כ"ו) והיא לא תזכר עוד
 בכל ספרי הקדש . [ולפי מה שכתבנו בהערה, השם הזה נזכר שלשה
 פעמים (יהושע ט"ז, כ'. שם י"ח, י"ג . שופטים א', כ"ו)] .

לְחִי Lehi

שם מקום בארץ יהודה . הנודע ממעשי שמשון הגבור (שופטים
 ט"ז, ט') ('[ושם פסוק (ט"ז) היא נקראת ג"כ בשם רמת לחי . ועין
 רמת לחי] .

מעלה הַלְלוּחִית ascensus Luhith

שם עיר בארץ מואב העומדת על ההר (ישעיה ט"ו, ה') ,
 ירמיה מ"ח, ה') .

לָהֶם Lahem * לָחֶם

שם עיר מזכרת בס' (דחי"א ד', כ"ב) : ויוקים ואנשי כובא
 ויואש

הנאה לפעמים בסוף המלה ליפות הקריאה . וכן דעת המתרגם
 הנאמן יונתן שחרגס שני השמות לווה הראשונים, ללוז ואת השם
 כתף לווה האחרון תרגם דְלַעֲיָבֵר דְלָוֹז עי"ש . והנה אחרי
 אשר ידענו ששני לוז היו (הא') אשר נקראה רק לפני לוז, ויעקב
 קרא אותה בית אל, והב') היא לוז החדשה אשר בארץ
 החתים ; ניסיב לדעת עפ"י זה כונת הכתוב בס' (ברא' ל"ה, ר') :
 ויבא יעקב לווה אשר בארץ כנען כי הוסיף לנו
 החורג מלות אשר בארץ כנען להבדילה מלוז החדשה
 אשר בארץ החתים, וכבר העירו חו"ל בהרבה מקומות,
 והאחרון הכביד הרמב"ן ז"ל, שהרבה דברים נזכרו בכתוב על שם
 סופם וכאשר עוררנו ג"כ לעיל בשם (אשור ב') .

ויואש ושרף אשר בעלו למואב וישבי להם (וכן הוא דעת הגר"א ווילנא, שטעם וישבי להם כמו וישבי להם. 1.) ובספר (דהי"א כ', ה') ויך אלחנן בן יעור את לחמי כ'. טעמו ג"כ כמו מן להם, כי כן הוא נזכר בס' (ש"כ, כ"א, י"א) בשנוי לשון מעט: ויך אלחנן בן יערי ארגים בית-הלהמי שעיניו מבית-להם, וכן מלאנו חיאל בית-האלי (מ"א ט"ו, ל"ד) ומה נראה שלהם, היא העיר בית-להם.

Lahmas לחמים

שם עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו, י') [ו'י"ס דגריש לחמם ככל המ"ס, ואולי היא העיר להם].

* למזשים (פיין לאמים).

Lais ליש

שם עיר בארץ בנימין, נזכרת בס' (ישעיה י', ל'); וגם בקנה גבול הצפוני לארץ ישראל נמנאה עיר אשר נקראה לראשונה בשם ליש (שופט י"ח, כ"ט) ואחרי כן הוסב שמה לשם דן, וכאשר הראיחך בדברי על השם הזה.

Lecha לקה

שם אחת מערי יהודה, נזכרת בס' (דהי"א ד', כ"א) [ויחנן כי היא אחת עם העיר לקה הנזכרת (ס"ד, י"ב). בחילוף הלמ"ד ברי"ש המצוי לרוב בלשון עברי ובפרט בשמות עצמים פרטים, וראה מה סכתתי בשם (מערה גבע) .

לביש

1) וכן דעת חז"ל בטעם השם לחם הנזכר כאן, שעיניו כמו ב"ח לחם (מדרש רות רבה פ' א').

לְכִישׁ Lachis

היא היתה אחת מערי המלכים בארץ כנען (יהושע י', ג'. שם י"ב, י"א), ונפלה לבני יהודה לגחלה (שם ט"ו, ל"ט) [ותכונתה היתה בשפלה]; ורחבעם מלך יהודה בנה את מצודתיה (דהי"ב י"א, ט') למען חגן על העיר ירושלים מנבא חיל מלך מצרים אשר ירא. סנחריב מלך אשור לכדה וישלח משם את שרי לבאיו בחיל כבד אל מלך חזקיהו (מ"ב י"ח, י"ז. ישעיה ל"ו, ב'); [ונבוכדנצר לכד אותה (ירמיה ל"ד, ז)]; ובעלות היהודים מגלות בבל, עמדה העיר לְכִישׁ עוד על חלה, ובני יהודה יסבו בה כמקדם (נחמ' י"א, ל') [ועיין מה שכתנתי בשם (מסרה גבע)].

לָקוּם Lacum

שם עיר בגלילת מטה נפתלי (יהושע י"ט, ל"ג) קרוב אל ים כנרת; ולדעת מקצת החכמים זאת היא העיר אשר נקראה בימי בית שני (על שם נועם תכונתה) בשם בַּפְרִנְעָם (Capernaum) והודעת מאד אלל הנזרים.

לִישָׁם (פיין דו).

לִשַׁע Lesa

שם עיר הנזכרת בדברי כותב תורתנו בגבולות הכנעני: מצידון וכו' עד לִשַׁע (בראשית י', י"ט); ולדעת רבים מן החכמים היא העיר אשר נקראה בימי בית שני בשם kallirhoe. והיא היתה נודעת מאד בימים האלה על דבר מעינות החמים אשר נצבו בתוכה ואשר היו טובים במאד לרפואה וגם נעימים לשחות; וכאשר חלה הורדוס מלך יהודה את חליו אשר מת בו, הלך אליה בעצת רופאיו לרחוץ במעינותיה. וכדעת החכמים האלה נמלא גם בתרגום התורה המיוחס לז"ע; כי שמה הועתק השם לִשַׁע בשם קלרדוהי (1).
אמנם

(1) וכן דרשו בירושלמי ס"ק דמגילה: לִשַׁע, ר' אלעזר אמר עד קלרה

אמנם לדעת הזאת לא יכונו היטב דברי כותב תורתנו אשר הזכיר
 להודיע אותנו את גבולות הכנעני מקצה אל קצה, והנה החל בגבול
 צפוני מערבי (צידון) ולא בא עד גבול צפוני מזרחי; כי תכונת
 העיר Callirrhoe היתה על שפת הים המלח הרחק מאוד מגבול
 הצפוני לארץ כנען. לזאת יתכן, בעיני כי ל'ש ע' היא העיר, אשר
 תקרא בשאר ספרי הקדש בשם ל'שם ואשר הוסב שמה אחרי כן וזאת
 בני דין לשם דין; כי תכונת העיר הזאת היתה בקצה הצפוני לארץ
 כנען ממזרח לעיר צידון (ועיין דן) [וכבר השיג עליו הרב הגאון
 חפארת יסורון חוקר קדמוניות ר' שלמה יהודה רפאפארט אב"ד דק"ק
 שארנאפאל כס' כזורי העתים תק"ס. וראה מה שכתבתי בהערה לשם ג'רר].

קדרה, ובספרי פ' דברים הנירמא קדרה גדל"ת כנוסח התרגום
 יונתן שלפניו, ומד"ר (בראשית פ' ל"ז) וכן דעת ר' נתן בעל הערוך
 ערך קדרהי. והתגס ר"ב מוספיא, ואחריו נמשך החכם ר"מ
 לאנדוי (כמחילה מכבודם), שניהם שגו בהבנת דבריו; כי המה
 דמו לחשוב שדעת בעל הערוך כעס מלת קדרהי שהוא כמו
 בלדאי, דבר שאין הדעת סובלתו כי מה ענין גבול הכנעני
 לבלדהי שהוא ארץ בבל הרחוקה מאד מארץ כנען? !

(מ) * מִבְּדָלוֹת

הוא שם כללי הונח על חבל ארץ בנחלת חלי מטה מנשה
בארץ כנען, אשר נאחזו בה גם בני אפרים אחיהם (יהושע ט"ז,
ט'), ואשר קלר הכתוב כאן הודיע לנו במקום אחר ואלה המה
הערים אשר גרו שמה אפרים בתוך מנשה: תענך ובנותיה
מגדו ובנותיה דוד ובנותיה באלה ישבו בני יוסף
(ר"ל אפרים ומנשה) בן ישראל (דה"א ו', כ"ט).

מִבְּצָר צוֹר *munimentum Sor*

שם עיר על גבול נחלת מטה בני אשר (יהושע י"ט, כ"ט. ש"ב
כ"ד, ו'). [ואין זה צור המעטירה הנקראת בלשון יון *Tiras* והשוכנת על
חוף ים התיכון בממלכת (פֶּעֶנִיזִינִן); כי לא נכנתה עוד בימי יהושע כאשר
יגידו כותבי דברי הימים לממלכה הזאת, ומעולם לא נכבשה על ידי ישראל
ושלום היה למלכי צור עם מלכי ישראל תמיד, והעד הנאמן שחידם מלך צור
היה בברית עם דוד ושלמה כמו שאמר הכתוב (מ"א ה', י"ט) ובכל זאת
נאמר בשלום דוד את יואב לפקוד את העם: ויבואו מבצר צור (שם)].

מַגְבִּישׁ *Magbis*

שם עיר בארץ ישראל, נזכרת בם' (עזרא ב', ל') [ולדעת
י"א אינו שם עיר כלל, רק שם אדם פרסי].

מִגְדוֹ (מִגְדוֹן) *Megido*

שם עיר בנחלת חלי מטה מנשה בארץ כנען (יהושע י"ב, כ"א.
שם י"ז, י"א. מ"א ט', ט"ו) [בתוך נחלת בני יששכר]. תכונתה הייתה
קרובה אל הים הסיכון על שפת פחל קישון, אשר נקרא בשירם דבורה
בשם

בשם מי מגדול (שופט'ה, י"ט) [והוא הנחל קישון, ראה (שם ד', י"ג. שם ה', כ"א)]; ובקרבתה היתה בקעה הנזכרת (זכרי' י"ב, י"א. דהי"ב ל"ה, כ"ב). בעיר הזאת מתו שני מלכי יהודה, המלך אחזיהו אשר הכהו עבדי יהוא (מ"ב ט' כ"ז), והמלך יאשיהו אשר הוכה שם מאת חיל פרעה נכה (שם כ"ג, כ"ט) [ועיין (הדרומון וירושלים) ותוספת הנו"ן בשם מגידו הוא כמו שילוני מן שילו].

מגדול Migdol

שם עיר בארץ מצרים אשר בינה ובין ים סוף חנו בני ישראל בנסעם ממצרים אל מדברות ארץ ערב (שמות י"ד, ב'. במד' ל"ג, ו'. ירמיה מ"ד, א'. שם מ"ו, י"ד); והיא העיר Magdolu כלפון ארץ מצרים (יחזקאל כ"ט, י'. שם ל', ו') אשר היתה מכוונת נכח ים סוף מערבה. והנה מדברי ירמיהו יראה כי העיר מגדול היתה קרובה אל העיר תחפנז (Daphne) בספרי העמים, ובזאת יעידו גם סופרי העמים על העיר Magdolu [ועיין סוגה].

מגדל-אל Migdal-El

שם עיר בנחלת מטה נפתלי (יהושע י"ט, ל"ח) [והיא היתה אחת מערי המבצר בנחלת מטה ההוא. נודעת מאד אלל הנוצרים בשם Maydala וכיום נקרא שמה Medschdel ותכונתה על חוף המערבי של ים כנרת, Tiberias, וקרובה לעיר טבריה. וכן היא נזכרת במדרש: ג' עיירות היה טימוס שלהם עולה לירושלים; קבור שיתין (וי"ט דגרסו שיתין) ומגדלאן כו' (איכה רבתי פ' בלע ד')].

מגדל-גד Migdal-Gad

עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו, ל"ז).

* מגדל-עדר (עיין בית לחם).

* מגדל-שכם (עיין שכם).

ארץ

ארץ המגוג terra Magog

הארץ הזאת נודעת מנבואת יחזקאל, והיא הארץ הגדולה והרחבה במאד מאד המתפשטת מלפון לארץ הדו וארץ קינא, והנודעת כיום הזה בשם מרמריה; כי סופרי הארמיים יקראו את הארץ הזאת תמיד בשם מגוג (*). ומחמד נביא הישמעאלים יספר בספרו הקראן (**) (Koran) שורה י"ח כי אלכסנדר מלך יון הקיף בחומת ברזל את כל ארץ מגוג, לכל יפרטו יושביה את גבולם לשמוך בהמוניהם הכל ומלאה; וכל משכיל יראה כי בספור ההבלי הזה יובן ביני החומה הגדולה והגפלאה אשר בו מלכי קינא בין גבול ארצם לגבול ארץ המרמריה.

והנה בספר יחזקאל (ל"ח, ב') יזכר: גוג ארץ המגוג נשיא ראש משך ותובל אחנס בספור תורתנו (ברא' י', ב') לא יזכר גוג בין בני יפת, ויראה כי גוג היה תמיד עם המלך אשר משל על ארץ מגוג, והוא דומה אל השם אנג אשר נקראו בו תמיד מלכי עמלק. [והשם פרעה אשר נקראו כן כל מלכי מצרים, ואבימלך אשר נקראו כן כל מלכי פלשתים]. וסופרי המסעות יגידו לנו, כי עד היום שם מלכי המרמריה הוא Chak הדומה מאד בהברתו אל הברת: גוג [ולדעת רבים מחכמי הגוים ועמהם הרש"ד (בראשית י', ב') מגוג הם עם הגומי (ד"ח גמטטון) אשר ארצם היתה נקראת ארץ השימי Seithien קרוב לקוטב הצפוני אלל ממלכת רוסיה (מושכוביא) בחלק האזיה, אשר נתפשטו אח"כ (בימי עלטול הגוים) (פסוקר, ומטרנוג) באיטליא צרפת וספרד. וכן דעת התלמוד ירושלמי (בפרק א' דמגילה) שתרנו: מגוג גותיא. וכן גירסת ספרים אחרים בתרגום רב יוסף (דה"א א', ה'): מגוג, גית יי ה].

מגרון

*) Assemanus Bib. Orie. T. 3. P. 2.

**) הוא ספר הדת אשר לישמעאלים כאשר לנו הוא המקרא.

מִגְרֹן Migron

שם עיר בנחלת מטה בנימין [והיתה קרובה לירושלים ולא רחוקה
מנכפ] (ש"א י"ד, כ'. ישעיה י', כ"ח) .

מִדְבָּר

דע! כי השם הזה איננו מורה תמיד בספרי הקדש על מקום
זיה ושוממה אשר לא ילכלח למושב בני אדם; כי לפעמים יקרא גם כן
חבל ארץ אשר לא יזרעו בו זרעוני שדה וכרם, כי אס הוא מיועד אך
למרעה הבהמות [וכן שר דוד המלך במלחמו: ירעפו נאות מִדְבָּר
(פס סריפסן) (פסן ועגבן) דיח אנגער דער סריפסן)], והעד כי מלאנו
בספרי הקדש ערים רבות עומדות בִּמְדָּבָר, כמו בספר (יהושע
ט"ו, ס"א): ב מ ד ב ר בית הערבה מדין וסכבה וכו', ובספר
(דהי"ב כ"ו, י') יוספר מעוזיהו מלך יהודה לאמר: ויבן מגדלים
ב מ ד ב ר ויחצוב ברות רבים כי מקנה רב היה לו, ויואב
שר לצבא ישראל נקבר בביתו אשר היה לו ב מ ד ב ר (מ"א, כ');
וגם דברי המשנה (ב"ק פ"ו, מ"ז *) יעידו על זאת. והשם הזה לדעתי
נגזר הוא מפעל דבר המורה על נהיגה ו ה ו ל כה בלשון ארמי
(וכן נקרא בלשון אשכנזי סריפס, פסן סרייבן); וכאשר יקרא מקום
המרעה אשר בסביבות עיר בשם מִדְבָּר, על אשר יגרשו שמה
את העדרים כי ינהגו אותם ממכלאותיהם לרעות בנאות השדה
(בלי"א וויידע, פלמטן, סריפס). והנה בארץ ישראל היו מדברות
רבים כאלה אשר נועדו אך למרעה העדרים, כי אנשי מקנה היו
אבותינו בימי קדם; והגדול במדברות האלה היה מִדְבָּר יהודה
[וכן נמצאו ששה ערים כמו שאמר הגבוי (יהושע ט"ו, ס"א)], בנגב ארץ
ישראל ממערב לים המלח (שופטים א', ט"ו). וחלקי המדבר הגדול
הזה נקראו לפעמים בשמות הערים אשר נמצאו שמה; כמו מִדְבָּר

זיף

(*) אין מגדלין בהמה דקה בארץ ישראל, אבל מגדלין כסוריה,
ובמדברות שחאין ישראל.

יִיף (ש"א כ"ג, ט"ו). מְדַבֵּר מְעוֹן (שם), מְדַבֵּר תְּקוּעַ (דחי"ב כ', כ'),
מְדַבֵּר יְרוּאֵל (דחי"ב כ', ט"ז). אֲשֶׁר הֵם נִלְלִים בְּתוֹךְ מְדַבֵּר
יְהוּדָה.

Madon מְדוֹן

היא היתה אחת מערי המלכים בארץ כנען (יהושע י"ב, י"ט).
ומדבר הכחוש (שם י"א, א') יראה כי תכונתה היתה בחלק הלפוני
מארץ ההיא (בארץ הגליל), ואף מלבה היה מנסיכי מלך חצר.
(עיין חזר).

Modai מְדִי

היא הארץ הגדולה והרחבה המתפשטת מלפון לארץ פרס.
[ישעיה י"ג, י"ז. שם כ"א, ב'. ירמיה כ"ה, כ"ה. אסתר א', ג'.
דניאל ה', כ"ח. שם ו', י"ג. עזרא ו', ב']. גם בספרי העמים
בשם Media; ובני הארץ הזאת היו בימי קדם מן העמים הגדולים
והענפים אשר בארצות המזרח, וכאשר נדע גם מספרי הקדש.
[והארץ הזאת נוסדה מבני מְדִי בן יפת אחי יוון (ברא' י', ב'). ויונתן
תרנם: מְדִי, הַמְדִי (וט"ס הוא, וז"ל המדין או חמדן). וכן תרגם רב
יוסף: מדי, המדין (דחי"א א', ה'), ואשר תקרא גם היום כפי סופרי
העמים בשם Hamiadan. וכן תרגם ר' אבא בר כהנא: ערי מדי
(מ"ב י"ז, ו'. שם י"ח, י"א) זו חמדן כו' (קדושין ע"ב, א'). וראה מה
שכתבתי בשם אחמתיא].

terra Midian אֶרֶץ מִדְיָן

הארץ הזאת אשר נוסדה מבני מְדִי בן אברהם אשר נולד לו
מאת קטורה (ברא' כ"ה, ב') היתה על שפת ים המלח מזרחה בין
נחל זרד ובין נחל ארזון, וגם נוסדה ופגעה תימנה בארץ אדום, ולפונה
בארץ מואב. ומספור תורתנו נראה כי מלחמה היתה לעתים אל
המדינים עם בני מואב ואדום שכניהם (ברא' ל"ז, ל"ה), גם
מספר (יהושע י"ג, כ"א) יראה כי סיחן מלך האמרי אשר לקח בזרע
עוז חלק גדול מארץ מואב (במדבר כ"ב, ד') הוא היה רודם גם כן
בכל

בכל נסיכי ארץ מדין . והעיר הראשה בארץ מדין נקראה לדעת אדריבמיוס הסופר הנולדי גם בשם מדין , והיתה מכוננת על שפת ים המלח . ודע ! כי בימי משה ישבו מן המדינים גם כן על שפת לשון ים סוף [מזרחת הנקרא נפי סופרי העמים בשם לשון ים אילת (ועיין אילת)] ודרומה סביבות הר סיני , ומהם היה גם כן יתרו אשר היה אז להם לכהן [שמות ג', א'. שם י"ח, א'. זמל' ל"א . שופט' ו' - ח') ועיין מה שכתב הרש"ד (ברא' ל"ו, כ"ח)] .

מדין Midin

שם עיר [כמדבר] יהודה (יהושע ט"ו, ס"א) .

* מדינה

השם הזה הנה הוא נגזר משרש דין, ולכן הוגה ראשונה על כל עיר גדולה עיר ואס Metropolis אשר בכל מחוז ופלך (פרחוביץ) , ואשר ישבו שם כסאות למשפט ; מושב שומר ומושל בכל הפלך , העולר בעד כל עול הנעשה במדינה (גערפסט בעזירק) . וממנה הושאל השם הזה להורות גם על ארץ (למנד, למנדטשפט) או ממלכה (רייך) מאיזו ממלכות הארץ , וביחוד כשהיא באה בסמיכות על איזה שם פרטי . ובלשון סורסי וערבי , יורה השם מדינה על כל עיר ועיר . וראה מה שכתבתי בהערה לשם שדה בשם חכמי המדרש ז"ל .

מדמן Madmen

אחת מערי מואב , נזכרת בדברי ירמיהו (מ"ח, ב') ; ויראה כי זאת העיר הנזכרת בדברי ישעיהו (כ"ה, י') בשם מדימנה .

מדמנה Madmena

שם אחת מערי בנימן קרוב לירושלים (ישעיה י', ל"א) .
מדמנה

מדמנה Madmana

שם עיר נחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו, ז' א') [ועיין בית המרכות].

ארץ מואב Terra Moab, Moabitis

היא הייתה ממזרח לארץ כנען בקרבת ים המלח והרי העברים, והיא התפשטה לפנינו לפונה עד מהלחה לנחל ארטון; אמנם סיחון מלך האמרי אשר נלחם במלך מואב לקח את כל ארצו מידו עד הנחל הזה (צמד' כ"א, כ"ו). ואחרי אשר ירש ישראל את ארץ האמרי נהיה הנחל הזה הגבול בין ישראל ובין מואב. וכעת תחשב הארץ הזאת אל ארץ הערב.

מולדה Molada

עיר בארץ כנען אשר נפלה בגורל למטה בני יהודה (יהושע ט"ו, כ"ו) ונחנה מהם אל בני שמעון לנחלה (שם י"ט, ב') [ותכונתה הייתה בדרומה של יהודה (דה"א ד', כ"ח, נחמ' י"א, כ"ו)].

אלני מורה vallis More

הוא אחד העמקים בארץ הזאת (ברא' י"ב, ו') ; וקרוב לו היה המקום אשר נקרא בשם הגלגל (דב' י"א, ז') ואשר חנו שם בני ישראל אחרי עברם את הירדן [ויתכן כי מורה הוא שם איש פרע']. וכן :

גבעת המורה collis More

הוא שם גבעה נודעת ממלחמת גדעון (שופטים ז', א') ; ויתכן כי היא הייתה ג"כ בקרבת העיר גלגל אלל אלני מורה [ולא כן דעת יונתן כי הוא חרגס : גבעת המורה בעמק, מגבעתא דמיסתביא למישרא. ופי' רש"י המורה, לשון הוראה וראייה כמו מורה באצבעותיו שמשש נופים ורומזים בעמק. ויתכן כי שרשו ירה וענינו כמו מורד (מבהמג) והשאל השם הזה על מקום מדרון, והר משופע מאד (מין טעהאער בערג) ; ויתורגם גם כאן לפי ענינו (מבטיסיו)].

מורשת

מורֶשֶׁת־גַּת Moreseth-Gath

מזכרת בגזואת מיכה (א', י"ד), ולדעת מקלת המזכרים
מלת מורֶשֶׁת היא תואר אל גַּת; אכן לדעתי היתה מורֶשֶׁת עיר
בנחלת מטה יהודה בקרבת העיר גת, ובאה העיר הקטנה בסמיכות
אל העיר הגדולה, כאשר יבוא הרבה פעמים שם ה' ב' בסמיכות
אל שם ה' א'ס, כי הערים הקטנות כבנות תחשכנה אל הערים
הגדולות, כידוע. והעיר מורֶשֶׁת הזאת היתה לדעתי עיר מולדת
מיכה הנביא.

* מורֶיה (עיין ירמיה).

* מחולֶה (עיין אכל מחול).

* מַחְנֵה־דָן Legionis dan

שם מקום בנחלת מטה יהודה סמוך לקרית יערים
(שופט' י"ח, י"ז).

מַחְנֵים Mahanaim

שם מקום בעבר הירדן מזרחה קרוב להרי הגלעד, אשר נקרא
כן מאת יעקב אבינו בשונו מפדן ארם (ברא' ל"ז, ג'). ואחרי כן
בבגתה על המקום הזה עיר אשר נקראה אף היא בשם מַחְנֵים, והיא
נתנה מאת בני גד אל הלוי (יהושע י"ג, כ"ו). שם כ"א, ל"ח. ש"ב
ב', ח'. שם י"ב, כ"ט. שם י"ו, כ"ד. מ"א ב', ח'. שם ד', י"ד). -
[וכמדרש שוחר טוב (תלם ג') מרגמו: מחנים, זו ריממיש, ופירש שם
המפרש ריממיש שם מקום].

מִידְבָּא Medba

שם אחת מערי מואב (במד' כ"א, ל') אשר נפלה לנזפה רחובן
לנחלה יור' ח"ב

לנחלה (יהושע י"ג, ט' — ט"ז. דהי"א י"ט, ו') [ואחרי גלות עשרת השבטים פ"י מלכי אשור, שבו המואבים וישבו בתוכה (ישעי' ט"ו, כ')].

מִפְּעַת Mephaath

עיר בארץ סיחון מלך האמרי, אשר נחנה מאת משה לבני גד (יהושע י"ג, י"ח 1) והם נתנוה אח"כ אל הלויים (יהושע כ"א, ל"ז) [ובנימי ורמיהו ישבו המואבים בתוכה (שם מ"ה, כ"א)].

* מִי־יִרְקוֹן

שם מקום בנחלת משה דן (יהושע י"ט, מ"ו). (ועיין רקון).

* מִי־יִרְחוֹ

השם הזה נזכר רק פעם אחת בכתוב (יהושע ט"ז, ח'); ולדעת החכם אבערניק בבאורו למנחה חדשה זהו המים אשר רפא אלישע, ושהיו נובעים מפון יריחו והולכים על פני מזרח העיר למזרחית דרומית אל הירדן, נאם כן במשך חוט הגבול מירדן נוכח יריחו, על כרחך הולך אל מזרח אותה המים, ויהיה למי יריחו לבאר מה שאמר מירדן יריחו, כלומר שלא בא הגבול עד יריחו עצמו (כי היא הרהק מגבול אפרים) אלא למי יריחו. ומה שאמר בכתוב מירדן יריחו, אין פירושו כחבריו בתורה: בערבות מואב מעבר לירדן לירדן יריחו (כמד' כ"ב, ח'): בערבות מואב על ירדן יריחו (שם כ"ו, ט"ג) שפרושם נוכח יריחו, אלא פירושו מירדן ליריחו, כי התחיל הגבול מירדן, ועבר אל כתף יריחו לפונה, כמו שאמר ופגע ביריחו, ויריחו עצמה היתה בגבול בנימן בגב אפרים. והנכון שהחלק מן הירדן העובר על פני יריחו נקרא על שם העיר ירדן יריחו (וכן מלאנו

1) דברי המחבר מה תמוהים, כי משולם לא נפלה מִפְּעַת בחלקו של גד. גם לא נזכר שמה כלל בתורת משה, ואדרבה מספר (יהושע י"ג, י"ח) נראה כי תכונתה היתה בנחלת משה ראובן.

מלאנו מחצות בימים הנקראים על שם הארזים אשר בשפתם (ולכן שנה גם בתרגומו: פחם ירחושן ירחן חן, הין לוס עסטליכטן חופער דעם וואססערס ירחין) • ועיי"ש.

* **מ' מְגִידוֹ** (פיין מגידו) .

* **מ' מְרִיבֵת קָרָשׁ** (פיין אשדות) .

מ' מְרוֹם Aquae merom

שם האגם מים הנודע ממלחמות יהושע (י"א, ה'—ו'), והוא הקטון אשר באגמי ארץ ישראל הנזכרים בספרי הקדש, ולקטנותו לא יבוא השם ים לפני שמו כי אם מי; והוא בגבול מזרחי לארץ ישראל מצפון *) לים כנרת קרוב אל מעינות נהר ירדן, אשר יעבור אל האגם הזה ראשונה ואחרי כן ילא ממנה אל ים כנרת. ובימי בית שני נקראו מי מרום בשם מי סמקא (lacus Samochonites) על היותו נרפא תמיד צרפא וטיט עד כי יעברו המים ויחד מו מרוב העפר (כי סומק בלשון ארמי הוא שם לאדום כידוע); ולא כן מיום כנרת אשר המה זכים ובהירים וטובים מאד לשחות. ובתלמוד (בכורות נ"א, א') יקרא האגם הזה בשם ימה של סבבי; ולא ידעתי קעם לזה השם (1) אם לא שהוא נגזר מן סמקא .

* **מ' גְּמָרִים** (פיין גמרים) .

* **מ' נְּפִתוֹת** (פיין נפתות) .

* **מ' עֵין־שֶׁשׁ** (פיין עין־שמש) .

מישור

(*) ועל היותו מצפון לים כנרת. יקרא לדעתי בשם מרום העז משרש רוֹם (חברע געוועסער) .

(1) ולדעתי אחזוֹ להם חכמינו התלמודיים את השם היווני, בשני הכי"ם ב"ם. וכן השם סמקא הוא ג"כ פס אחד בשני הקי"ף ככ"ף כידוע .

* מִישׁוֹר

השם הזה לדעתי הוא כללי אל כל חבל ארץ ישר (עבנע גענער) (ישעיה מ', ד. שם מ"ב, ט"ז. תהלים קמ"ג, י'), אמנם ביחוד יורה השם מישור אל חבל ארץ בנחלת בני ראובן בעבר הירדן סמוך לעיר מידבא (דב' ג', י'. שם ד', מ"ג. יהושע י"ג, ט' - ט"ז - י"ז - כ"א. שם כ', ח'. ירמיה מ"ח, כ"א). והכנענים קראו לחלקת ארץ המישור בשם שרון, ושני השמות נגזרים המה משרש ישר. (ועיין שרון).

מַכְבֵּנָה Machbena

שם אחת מערי יהודה (דהי"א ב', מ"ט) [ועיין כנון].

מְכוֹנָה Mechona

עיר בארץ יהודה, מזכרת בס' נחמיה (י"א, כ"ח).

מִכְמָשׁ (מִכְמָם) Michmas

שם עיר אחת מערי בנימין, הנודעת ממלחמות שאל עס הפלשתים [ומענינו שם נראה שתכונתה היתה למזרח בית חון] (ש"א י"ג, ב' - ה') ובס' ישעיה (י', כ"ח) תזכר בין הערים אשר נסע בחוכן סגתרצ מלך אשור בלכתו לגור על ירושלים. והיא עמדה עוד בימי בית שני כנודע מס' נחמיה (י"א, ל"א) [ונס' עזרא (ב', כ"ז) תקרא בשם מבבם] וגם בקרבנה ישב אחד משרי בית חשמונאי ימים כבירים.

* מְכָרָה

שם מקום בלתי נודע רק ע"י שם אחד מגבורי המלך דוד אשר נקרא שמו חֲפָר הַמְּכָרָתִי. (דהי"א י"א, ל"ז). מכמתה

Michmethath מִכְמֶתֶת

עיר על גבול נחלת מעה אפרים ומנשה (יהושע ט"ז, ו')
בקרבת העיר שכם (שם י"ז, ז').

* מִכְמֶתֶת (פיין ירובלים).

Vallis salis הַמֶּלַח

נוצר בס' (ט"ז, כ', ח', י"ג): ויעש דוד שם בשובו מהכות
את ארם בגיא מלח שמונה עשר אלף. ובס' (דה"א
יח, י"ג) נאמר: ואבשי בן-צרויה הכה את אדום בגיא
המלח שמונה עשר אלף. והדבר הזה נזכר ג"כ בס' (תהלים
ס', ז'): בהצותו את ארם נהרים ואת ארם צובה וישב
יואב ויך את-אדום בגיא מלח שנים עשר אלף? שמה הכה
גם אמליה מלך יהודה את בני אדום ותפש את הסלע במלחמה (מ"ב
י"ד, ז'. דה"א כ"ה, י"א). מכל אלה נראה כי הגיא הזה הוא בארץ
אדום או בשכונתה; ושמו יגיד עליו כי הוא בלפין הארץ הזאת קרוב
אל ים המלח. כי האפיקים והגיאיות אשר בסביבות הים הזה הם
מלאים חלקי מלח בעפרות אדמתם כפי עדות סופרי המסעות.
[וכנארי החדש לכתבי הקדש, שמה הארכתי בשוב השניים הנמצאים בשלש
הכתובים הנזכרים לעיל בדברי המחבר; ושמה גליתי דעת התרגום ונתן
(תהלים ס', ז'), אשר לכאורה-דבריו תמוהים, אמנם לאשר לו פין בקורת
יראה מה רב טוב לפון לנו בתרגומו שם. דבר אשר לא שערם ראשונים
ואחרונים וולחו ועיי"ש].

Mare salis הַיָּם הַמֶּלַח

הוא הים אשר ילא לתוכו כיום הזה נהר ירדן, ואשר נהיה
מן עמק השדים על ידי מהפכת סדום ועמורה (נרא' י"ד, ג');
ונקרא כן על שם מימיו אשר הם מלווים במאד מאד, עד כי
בנגעם בשפתים יכאיבו וידליקו אותן כתבערת אש ויקרא ג"כ בשם
ים הערבה (דב' ג', י"ז. יהושע ג', ט"ז). יען כי הוא יגבול
בצדו יריחו; ועל היותו מגביל את ארץ כנען מקדש (נמד'
ל"ד, י"ב).

ל"ד, י"ז), יקרא גם הים הקדמוני [(ראם אסטליצע ווער)
 (יחזקאל מ"ז, י"ח • יואל ב', כ' • זכריה י"ד, ח') • הפך הים
 הגדול אשר להיותו מגביל את הארץ הזאת ממערב, יקרא הים
 האחרון (ראם וועסט ווער) (דנ' י"א, כ"ד • שם ל"ד, ב' • יואל
 ב', כ' • זכריה י"ד, ח') ובפי סופרי העמים יקרא ים המלח לפעמים
 בשם (חספאליטעם, ווער), Mare asphalticum על שם מין
 כופר ידוע (חטפעמלס) אשר ישליך הים הזה מתוכו ואשר ימלא
 בסביבותיו לרוב; ולרוב יקרא הים הזה בפייהם בשם Mare
 mortuum (טודטעס ווער הים המת); וזה, יען כי לרוב מליחות
 ומרירות מימיו לא ימלא בתוכו שרץ נפש חיה, וגם אם יגרשו לפעמים
 דגים אל הים הזה מעוז שטף הירדן, כמעט צאו אל תוכו והם מתים.
 ועל זה נוסד מראה יחזקאל, אשר ראה בדמיונו נחל יואל מתחת
 מפתן המקדש והולך קדמה מזרחה אל ים הערבחה למען רפאות את
 מי הים הזה ולא ימות עוד כל הגספה אליו. ויאמר אלי: המים
 האלה יוצאים אל הגליליה הקדמונה ויורדו על הערבחה ובאו
 הימה וכו' ונרפאו המים. והיה כל נפש חיה אשר ישרוץ אל
 כל אשר יבא שמה נחלים יחיה והיה הדגה רבה מאד כי באו
 שמה המים האלה וירפאו — — (יחזקאל מ"ז, ח' — ט).

והנה ממימי הים הזה יעשה מלח הרבה מאד, והוא הנודע
 בדברי התלמודיים בשם מלח סדומית (על שם העשותו ממימי הים
 אשר נהיה ע"י מהפכת סדם); וכפי דבריהם (פרובין י"ז, ב' • חולין
 ק"ה, ב') טעם המלח הזה הוא חזק עד להפליא, והיד אשר הוא נדבק
 בה, היא תצור את העינים אם תגע בהן. וסופרי המסעות יגידו
 לנו כי מראה המלח הזה הוא כעין הבדולח לבן במאד והערביים
 ילקטו אותו מבין הבורות הרבים החפורים סביב לים הנזכר. וגם
 בימי יחזקאל כבר היו שמה בורות כאלה לבוא אל תוכם מי הים ההוא
 ולהעשות בקרבם למלח; כי אחרי ראות הנביא הזה במחזהו את מי ים
 הערבחה

4) ולדעת המחבר יקרא נ"כ לפעמים בשם ים-סוף או סוף (שמות
 כ"ג, ל"א • דנ' א', ח' • כמד' כ"א י"ד) ולא כן דעת המנארים
 מישראל. ועיין (יס סוף).

הַעֲרָבָה נרפאים ממליחחם, יאמר: בצאתיו וגבאיו ולא ירפאו למלח נתנו (יחזקאל מ"ו, י"א).

ולרוב חלקי המלח אשר לים ה מ ל ח , מימיו הם כבדים ממימי כל שאר הימים; ורבים מסופרי המסעות יגידו לנו, כי כרדחם אל הים הזה לרחצה שמה לא יכלו להשתקע בחוכו, כי אם היו נשארים המיד על פניו כקש נדף, לרוב כובד מימיו.

וסביבות הים הזה היא ארץ מלחה לא תורע ולא תזמיח ולא יעלה בה כל עש; אך הרחק מעט ממנו לפאה מערב ימצא כמין חדק אשר יגדלו עליו תפוחים נפלאים הנודעים בספרי העמים בשם תפוחי סדם (סדומים, עפ"ל). והם נחמדים מאד למראה עינים, אך כבוקע איש אותם לא ימצא בחוכם כי אם עפר מר ומלוח. ובמליח לא-קס-כמוהו, יקרא החדק ההוא בשם גפן סדם, ופריו המר בשם ענבי ראש ואשכלות מדרות. כי מִגֶּפֶן סָדָם גִּפְנוֹם וּמִשְׁדְּמוֹת עֲמֹרָה עֲנִבִימוֹ עֲנִבֵי רוֹשׁ אֲשַׁכְלוֹת מִרְרֹת דְּמוֹ (דברים ל"ב, ל"ג).

עיר הַמֶּלֶח (פיין פיר).

עמק הַמֶּלֶךְ: vallis Regis

נזכר בדברי כותב תורתנו (ברא' י"ד, י"ו. שמואל ב' י"ח, י"ח) הוא היה שם אחד העמקים אשר לפני העיר ירושלים (1); ולדעת חכמי המבארים נקרא כן החלק המזרחי מן עמק יהושפט, והוא החלק

1) תכונת המקום הזה לפי דעת המחבר והחכמי המבארים אשר קדמוהו. הוא לשפתם בספס השם שלם הנזכר שם: ומלכי צדק מלך שלם הוציא לחם ויין כו' אשר לדעתם שלם היא ירושלים; אמנם לפי דברנו בהערה לשם ירושלים, שלם היא שם פיר אחרת או שם מחוז עיי"ש. לכן לא נוכל לתקן מעתה גם תכונת העמק הזה חיפו היה.

החלק אשר בין נחל קדרון ובין הר הזיתים, ולראשונה נקרא
בשם עמק שוה [וכן דעת התרגום אונקלס ויונתן שתרגמו: אל
עמק שוה הוא עמק המלך, למשר מפנא הוא בית ריסא
דמלכא. ופי' רש"י, עמק שוה כך שמו, כתרגומו למשר מפנא,
פנוי מחילנות ומכל מכשול עמק המלך, בית ריסא דמלכא, בית ריס
אחד שהוא שלשים קנים שהיה מיוחד למלך לנחק שם וכן תרגם יונתן: שער
הסוסים (ירמיה ל"א, מ') הרע בית ריסא דמלכא. והוא היה
מקום מיוחד למרוצת הסוסים [Rennbahn, Reitschule].

* מִמְרָא

לדעת י"א יהיה מִמְרָא שם מקום בחרץ חדרון רחוק מן
הירדן. וי"ל הלמבין דע! כי בכל מקום אשר יאמר הכתוב: אלני
ממרא, שם ממרא הוא על שם ממרא איש אמורי אשר המקום
ההוא שלו היה כמו שנאמר: והוא שוכן באלוני ממרא
האמורי אחי אשכל ואחי ענר (ברא' י"ד, י"ג), וכשיזכיר הכתוב
שם ממרא סתם הוא שם עיר אשר נקרא שמה ממרא, כמו
שנאמר: ויבא יעקב אל יצחק אביו ממרא קרית הארבע
הוא חברון (שם ל"ה, כ"ז): על פני ממרא הוא חברון (שם כ"ג,
י"ט). ואולי נקרא שם האיש אשר היו האלונים בשם ממרא על
שם העיר. וכן מלאנו במדרש רבה: על דעתיה דר' יהודה
אתרא הוא דשמיה ממרא, ועל דעתיה דר' נחמיה
גברא הוא דשמיה ממרא (ב"ר פ', מ"ג).

* מְנַחַת

שם מקום בלתי נודע, וזכר רק פעם אחד (דחי"א ח', ו')
ויגלם אל מנחת. ואולי נקרא שם המקום ההוא על שם מנחת
בן שובל מבני שעיר החורי הזכר (ברא' ל"ו, כ"ג).

* מְנוּחָה

שם מקום נזכר (שופטים כ', מ"ג): בתרו את בנימין
הדרפוחו

הדרפואו מנוחה הדרכוהו כו', ומשמעות הכתוב שם נראה שכתובתה הייתה נוכח העיר גִּבְעָה. ומדברי ירמיהו נראה שהייתה בימיו עיר גדולה מקים מושב שר מיוחד, וכן הוא אומר: ושריה שר מנוחה (ירמיה נ"א, ג"ט) ואולי הייתה מנוחה שם המחוז אשר נקראה בספר (דהי"א כ', כ"ב) בשם המְנַחֵת, (ועיין רד"ק) כש"הכ שמה: הראה חֲצִי הַמְנַחֹת, וביו"ד סיחם (שם נ"ד) וְחֲצִי הַמְנַחֲתִי.

מִנִּי Mini

שם ממלכה הנזכרת בדברי ירמיה (נ"א, כ"ו), ובפי סופרי העמים הקדמונים נקרא בשם Mynias; והיא ארץ קטנה מלאה הרים וגבעות, בין ארץ אשור ובין אררט. ויראה כי כאשר התאחדו ברבות הימים כל ממלכות אררט תחת יד מלך אחד, באה גם הארץ הקטנה הזאת תחת עמם תחת שבת משלחו, וממנה נקראה אחרי כן כל הממלכה (המלאה לה הרים לארצה ולרצפה) בשם Armenia (הר מִנִּי 1) ן ולעת המתרנס הנאמן רב יוסף היא נזכרת בש' (תלים מ"ה, ס'), שכן תרגם: מן היבלי שן מני שמחוך, מן היבליא דמכבשין בשן דפיל דמארע מני יחרונך (וכן נראה דעת רש"י שם רק המדפיסים קלקלו מעט כונתו מחסרון ידיעתם דעתו ודעת המתרגם

1) וכן נראה דעת יונתן על התורה שחלק את הרי אררט (כראשית ח', ד') לשני ראשי הרים, כי את שם האחד יקרא קרדניא כדעת אוגלם, ואת שם ההר השני יקבנו בשם ארמיניא. הוסיף עוד ולאמר: ותמן מחבניא קרתא דארמניא. ודע כי השם קרדו הוא שם כולל בלשון יון לכל דבר העשוי מעץ נוסף. וכן תרגמו בכ"ר בריש פ' נח: עצי גופר. אעין דקרדינון (ונוסחא אחרת דקרדינון וכן תמלא שני הנוסחאות בשם הזה גם בתינומי אוגלם ויונתן). וכן תרגם יונתן, ובילמדנו: יורהו ה' עץ (שמות ט"ו, כ"ה) ר' יהושע בן קרח אומר קרדינון. ועל שם עץ גופר הרבים אשר גדלו בהר ההוא נקרא שמו ג"כ קרדו והשם מִנִּי הוראתו לפי דעתי שם חליל ידוע הממונה (להתועים אחריו) על ההלכה. כמו שמלאנו: ח"ב יא העורבים

המתרגם ו"ל - פיי"ש וכן תרגם יונתן : מני ואשכנז , הרמיני
והדייב (ירמיה נ"א , כ"ו) . וככה תרגם ג"כ בנבואת עמוס
והושלכתנה החרמונה , ויגלון יתכון להלאה מן מורא
הרמיני (שם ד' , ג') . ודע ! כי כן תרגמו ג"כ גדולי חכמי המעתיקים
הגוֹרִיס סימאבוס , מהאדאציאן והמתרגם הסירי .

* ארץ מוֹרְיָה (פיין ירושלים) .

מוֹסֶרֶה (מוֹסְרוֹת) Moseroth

שם אחת התחנות אשר חנו בני ישראל בנסעם במדבר
ובספר (דברים י' , ו') תקרא התחנות הזאת בשם מוֹסֶרֶה במספר
היחיד , גם יאמר שם כי בני ישראל נסעו מבארות בני יעקן
מוֹסֶרֶה , הפך הנאמר בס' (כמד' ל"ג , ל"א) כי הם נסעו
במסרות ויאלו בבני יעקן . [למלאות רצון הקורא אעתיק הנה דברי
החכם יש"ר אשר כתב בבאורו על התורה בהתרת הקושיא הנ"ל וז"ל , " ובני
ישראל נסעו מבארות בני יעקן מוסרה שם מת אהרן
ויוקבר שם (דב' י' , ו') ובס' (כמד' ל"ג , ל"א) כתיב : ויסעו ממסרות
ויחנו בבני יעקן ? ועוד : שם מת אהרן , והלא בהר ההר מת ?
אלא נדיר לידע כי הר ההר גדול שבהרים הוא , ואריך פרסאות רבות ,
ושמו מוכיח עליו כי הוא נקרא הר , ויקרא לו ג"כ הָהָר , הידוע לארכו
ולגדלו , וכך אמרו רבותינו שהיה הר על גבי הר (ועיין לכוון) וסוף ההר היה
מגיע עד גבול ארץ אדום , וראשו קרוב לחשמונה ; וכמישור אשר לפני הר
ההר הזה היו פרים או מקומות רבים ואלה שמותן : מוסרות , ובני יעקן ,
והר הגרגר , ויטבתה , ועברונה , ועציון גבר . וכל אלה המקומות
לא יש ביניהם מרחק רב , כי המחנה הגדול ההוא היו מהלכים ביום אחד רק
כמו פרסה או פחות , ונסעו מקדש ויחנו בחר ההר , כלומר שנכנסו בו
במקום שכל אשר היה כרגלי הסד , ולא לזה ד' למשה : והעל אותם הר
ההר

העורכים לגר שלהן וְלִמְנֵי מִמֶּסֶךְ (ישעיה ס"ה , ו') . ולפי
זה יהיה פסע הר"מ נ"י כמו הר-מועד או הר-אלהים .
הולס צאט גמדר דעה אחרת לי בשם ארמיא .

ההר, ר"ל שיעלו למעלה על ראשו של הר והגיעו כנגד מסרות, ושם
 מח אהרן, והוא שנאמר: וימת שם אהרן בראש ההר, והנה
 מיתתו הייתה במסרה. ואפשר היו מקומות האלו בשם נחשבים כהר עלתו
 ונקרא ראש ההר, וכנגדו במישור בשם מסרות, ר"ל מסרה אשר בהר
 ומסרה אשר בשפלה כי שני מסרות היו, והיה במקום אשר נקרא
 חשמונה בארות הרבה, נקראו בארות בני יעקן לפי ששני יעקן בלו
 שמה להשקות לאדם תמיד, אולם אין זה מקום בני יעקן; ולפיכך נכון
 לומר שנשעו: מבארות בני יעקן, למוסרה, ומשם
 למסרות, ומשם אל מקום בני יעקן [ועיין (בני יעקן)].

מִנִּית Minith

שם עיר בעבר הירדן מזרחה נודעת ממלחמת יפתח עם בני
 עמון (שופט' י"א, ל"ג), ומדברי יחזקאל (כ"ז, י"ז) נדע כי במביכות
 העיר הזאת גדל מבאר החמץ אשר הובל למרחקים על דבר עובד
 יצו. (ועיין פנני).

* מֶסָה וּמְרִיבָה

שם מקום קרוב לרפידים (שמות י"ז, ז') ונקרא שם מקום
 הזה מסה ומריבה על ריב בני ישראל ועל נסחם את ה' לשאל להם
 מים. ולפעמים היא נקראת בשם מסה לבד (דב' י"ז, ט"ז. שם ט', כ"ב),
 ובדרך מליצ' (פחעמ'ס) יחלקה הכתוב (דב' ל"ג, ח'): אשר נסיתו
 במסה תריבתו על מריבה. וכן הוא אומר: אל תקשו
 לבבכם כמריבה ביום מסה במדבר (תלים ל"ה, ח') ועל אשר
 לא השלימו משה ואהרן את דבר ה' להקדישו לעיני בני ישראל, וישבע
 להם ד' בנורע עוזו כי לא יראו את הארץ, ויקדשם. הסבו את שם
 המקום הוא: מי מריבת קדש (כמד' כ', י"ג. שם כ"ז, י"ד).
 יחזקאל מ"ז, י"ט). וחכונת המקום הוא במדבר לין קרוב לעל
 קדש והר סיני (שמות י"ז, ח' — ו'. כמד' כ"ג, י"ד) ועיין (אשדח).

מַעוֹן Maon

שם עיר במדבר יהודה (יהושע ע"ז, י"ה) הנודעת מקורות
 דוד

דוד ואביגיל [והוא קרוב אל הכרמל (ש"א כ"ה, ז') ; ולהלן מלאנו
גיכ בַּדְבָּר מָעוֹן (שם כ"ג, כ"ד) .

* מְעוֹנִים

שם אומה נזכרת (שופט' י', י"ב) יחד עם לדונים ועמלק ,
ומס' (דה"א ד', מ"א . שם ב', כ"א , א' — י') נראה שמכנס היה
קרוב להר שער . ואולי נקראו בשם מְעוֹנִים , לפי שישבו בנקיקי
ההרים במערות ובחוחים . והם להלוי בני שער החורי , אשר נקרא
ג"כ החורי על שם שדירהם היה בחורי ההרים והם הנקראים בפי
חכמי העמים בשם (טרחגלדיטען) ועיין (שער) והנה בספר (דה"ב
כ"ו, ז') הם נזכרים יחד עם הערביים ; וכן נמלא עוד היום שם עיר
מפגל בארץ ערב קרוב לים המלח נקראה בשם Maân כדרך מיל
(Station) או כזרת ארץ , מנגזה לים המלח . ויחזן כי גם בפי
מְעוֹנִים הנזכר' (עורא ב', כ' . נחמי' ז', נ"ב) ילידי העיר
הזאת היו .

אילון מְעוֹנִים Vallis hariolorum

נזכר בס' (שופט' ט', ל"ז) , ומשם נראה כי הוא היה בקרבת
העיר שכם [ויונתן חרגס : ארון מעוננים , מישר מעונניא] .

* מָעֵין מִרְגָּפְתוֹחַ (פיין נפתוח) .

מַעֲכָה Maacha

שם ממלכה קטנה מזרחית לפונית לארץ ישראל , כממלכת
גשור אשר הגבל בה (דב' ג', י"ג . יהושע י"ג, י"ג) ואף היא היתה
אחת מארצות ארם , ומלכה גם הוא היה בקשר אובי דוד (ש"ב, י' ,
ו' — ח') . [ומכונה היתה לרגלי ההר חרמון . ואונקלס ויונתן חרגמו
מעכה אפיקירוס Epikeros והוראתו בלשון יוני , רך וענוג . קרוב
להוראת השם מעכה נעכרי] .

מעלה

* **מַעֲלָה אֲמִים** (עיין אדמים) .

* **מַעֲלָה גֹר** (עיין גור) .

* **מַעֲלָה הַחֶרֶם**

שם מקום מעבר לירדן מערבה, והוא מזכרת בם' (שופט' ח', י"ג) .

* **מַעֲלָה הַלִּוּחִית** (עיין לוּחִית) .

* **מַעֲלָה עֶקְרָבִים** (עיין עקרבִים) .

* **מַעֲלָה הַצִּיץ**

שם מקום מזכר רק פעם אחד בם' (דהי"צ כ', ט"ו), קרוב למדבר ירואל .

מַעֲרָה אֲשֶׁר לְצִידוֹנִים *supelunca Sidoniorum*

מזכרת בגבולות נחלת ישראל (יהושע י"ג, ד'). והוא מזכר חזק אשר היה לצידונים בנקיקי הסלעים הגבוהים קרוב לארץ ישראל. ולדעת הוואלגאטא מערה שם העיר .

* **מַעֲרַה־גֶּבַע**

שם מקום מזכר בספר שיפטים : ואורב ישראל מגיח ממקומו ממערה גבע (שם כ', ל"ג) . והנה רצו הפתרונים בשם הזה כאשר תמצאם כולם בספר השרשים להרד"ק ובספר חולת המילים להחכם געועניוס . ויונתן חרגס : ממערה גבע ממישר גבעתה . ולי נראה כי טעם השם מַעֲרָה כמו מַעֲלָה בחילוף הרי"ש בלמ"ד, המלוי לרוב בלשון עברי . כמו : וענה איים באלמותיו (ישעיה י"ג, כ"ב) שהוא כמו באר מנותיו מורות

מזרות (איוז ל"ח, ל"ז) כמו מזלות. שרשרות (שמות כ"ח, י"ד) כמו שלשרות. ועל דרך זה מלאתי און לי לפרס הכתוב: קול יהוה יחולל אילות ויחשף יערות (תהלים כ"ט, ט') שיהיה טעם השם יערות כרי"ש כמו יערות בלמ"ד. כי כן מלאנו עוד פעמים השם איל, נדדף אל השם יערל: א' ל' ת' אהבים ויעל ת' חן (משלי ה', י"ט): הידעת עת לדת יעלי סלע חלל אילות תשמר (איוז ל"ט, א'). גם מיכה הנביא בנבואתו על מפלת מבחרי ערי יהודה, אחז דרכו להשתמש במליתו בלשון נופל על לשון, ויאמר: רתום המרכבת לרביש יושבת לביש (שם א', י"ג), לפי שהרי"ש והלמ"ד נותן ההתחלפות וקרוכי ההברה. ולזה יהיה טעם השם מערה גבע, כמו מעלה גבע, וענינו ככל שם מעלה הנזכר אלל שמות ערים אחרים כמו: מעלה אדמים, מעלה החרם ודומיהם.

מַעֲרָת Maarah

שם עיר בנחלת מטה יהודה בזה (יהושע פ"ו, י"ט).

מֶפֶץ Moph

שם עיר בארץ מצרים (יהושע ט', ו'); ולדעת רוב חכמי הגללים וגם לפי העתקה שבעים הזקנים, היא העיר הנודעת בספרי העמים בשם Memphis. והיא היתה עיר מפוארה מאד בטבור ארץ מצרים על יד נהר נילוס, וראש כל הממלכה [וכן נראה ממליצת הנביא שם: כי הנה הלכו משר, מצריםם תקבצם, מן תקברם]; וכעת עומדת על מקומה העיר אל-קירה* אשר גם היא ראש כל ארץ

* מלת קיר בלשונות המזרח הוא שם כללי לכל עיר (כשם קריה בלשון עברי); ולואת תחומר לפעמים אל שמות הפרסיים אשר לערים, כמו קיר—חרשת. ומלאנו גם העיר הגדולה בכל ערי ממלכה נקראת לפעמים בשם קיר לבדו כמו קיר—מואב, כאשר יקרא לפעמים הנהר הגדול בכל נהרות ארץ בשם נהר לבדו; וזה טעם הקרא העיר הגדולה כיום הוה ככל ארץ מצרים בשם קירה [ועיין עיר].

אֶרֶץ מִצְרַיִם עַד הַיּוֹם הַזֶּה. [וְלִדְעַת הַחֹסֶם גְּעוּזֵי־לַיִם הָעִיר מִן הַנוֹכְרֹת
 הָיְתָה הָעִיר בְּתֵּן הַנוֹכְרֹת (יִשְׁעִי י"ט, י"ג. ירמ' ב', י"ח. יחזקאל ל',
 י"ז - ט"ו), וְהָיְתָה שְׁנֵיהֶם הַנוֹדְעִים בְּשֵׁם Memphis בְּלֶשׁוֹן יוֹן וְאִשֵּׁר
 שְׂרִידֵי חֲרָבוֹתֶיהָ נִמְאָלִים עוֹד כִּיּוֹם עַל חוֹף הַמַּעַרְבִי לִהְיוֹת גִּירָוֹם מִגֵּב
 לִקְאֵהִירָא הַשֵּׁנִי. וְאִשֵּׁר פִּי הַקֶּאֱפֵטִין יִקְבְּנוּ גַם הַיּוֹם בְּשֵׁם Menfi
 אוֹ Menfe. וְכֵן דַּעַת הַחֹסֶם רִשְׁד"ל ב' כֶּרֶם הַגֹּדֵל חֶלֶק שְׁנֵי שְׁמֵי
 תֵּן שֵׁם־עִיר אַחַת הֵנָּה, וְשֵׁם הָיָה בְּלֶשׁוֹן עֶבֶר גַּם כֵּן בְּתֵּן. וְרַק לִהְיוֹת
 עַל הַמִּבְטָא דֶרֶךְ־הַעֲבָרִי לְחַבֵּר לְשִׁמְשִׁים אוֹת אַחַת (כֹּאשֶׁר הָעֵרְנוּ ט"ו בְּמֵה
 פַּעֲמִים) וְעַל כֵּן הָעִיר הַזֹּאת נִקְרָאת מִן אֵי בְּתֵּן בְּחֶסְרוֹן אוֹת אַחַד. וְאִנִּי
 אֶבְרָא אַחֲרֵיהֶם לִמְלֹאֹת דְּבָרֵיהֶם שֶׁכֵּן נִרְאָה דַּעַת יוֹנָתָן שֶׁחֲרָגָם כָּל מִן בְּתֵּן הַנוֹכְרֹת
 בְּכַחוֹב, מִפִּי, וְהַחֹסֶם פְּלוֹמָאֲרֵךְ הַיּוֹנִי יִבְאֵר־הֵשֶׁם בְּעֵנָף ט"ו לֶשׁוֹן
 מִצְרַיִם מִעַ"ה הוֹרָאֹת מִלָּא, גִּוְיָפִי, מוֹב וַיְהִי עֵינֵן הֵשֶׁם הוּא מִלָּא -
 מוֹב. וְעוֹד פִּירֵשׁ בְּאוֹתָן אַחֵר כִּי הוֹרָאֹת מוֹדִי, קֶבֶר. וְאִנִּי הוּא
 שֶׁם הָאֵלִיל אֲזִירִי"ם בְּלֶשׁוֹן מִצְרַיִם, וַיְהִי לִפְיָהּ הוֹרָאֹת הֵשֶׁם מִנִּפִי (מִקּוֹם
 קֶבֶר אֱלֹהִים)]

הַמִּצָּא Mosa

עִיר בְּנַחֲלַת מִטָּה בְּנִימִן (יְהוֹשֻׁעַ י"ח, כ"ו); וְלִדְעַת מִקְלָת
 הַחֹכְמִים הָיְתָה הָעִיר אֲשֶׁר תִּקְרָא בְּדִבְרֵי הַתַּלְמוּדִיִּים (סוֹכָה מ"ה, ט"ז)
 בְּשֵׁם הַמִּצָּא, וְאִשֵּׁר מִשֶּׁם לִקְחוּ בְּחַג הַסֻּכּוֹת עֲרִבֵי־נַחַל אֵל הַמִּקְדָּשׁ.

* מִצְבֵּיהַ

שֶׁם מִקּוֹם בְּלֹחֵי טוֹדֵעַ רַק ע"י אַחַד מִגְּבוּרֵי הַמֶּלֶךְ דוֹד (דְּהִי"ח
 י"ח, ט"ו).

מִצְפָּה (מִצְפָּה) Misphe v. Mispha

בְּשֵׁם הַזֶּה נִקְרָאוּ עָרִים רַבּוֹת בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וּסְבִיבוֹתֶיהָ. א.
 בְּנַחֲלַת מִטָּה יְהוּדָה (יְהוֹשֻׁעַ ט"ו, ל"ח. ב') בְּנַחֲלַת מִטָּה בְּלִיָּן (יְהוֹשֻׁעַ
 י"ח, כ"ו) [יְהוֹשֻׁעַ נִקְבְּלוּ הֶרֶבָּה פַּעֲמִים כָּל יִשְׂרָאֵל לְדִרוֹשׁ אֶת ד' (שְׁמִי י'
 ב'), וְהַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר בָּנָה אוֹתָהּ לְעִיר מִזְבֵּחַ לְהִיחָתֵה מְכוֹנָתָהּ עַל גִּבּוֹל מַלְכֵי יִשְׂרָאֵל
 (ט"א ט"ו, כ"ב. דְּהִי"ב ט"ו, ו') וּכְכֹלֹת מַמְלַכַת יְהוּדָה יֵשֶׁב עַל גְּדִלְיָה בֶן
 אֲחִיקֶס]

אחיקם (ירמיה מ', ו') . ג) בֶּאֱרֶץ הַגִּלְעָד (שופטים י"א, י"א . שם ל"ד .
הושע ה', א') [°] בְּנַחֲלַת מִסְה נָד , ילפעמים היא ג' נְקֻרָתָה בְּשֵׁם רְמֵת
הַמִּצְפָּה (עיין רמה) וּבִשְׁׁ (שופטים י"א , כ"ט) היא נְקֻרָתָה בְּשֵׁם מִצְפָּה
גִּלְעָד . והכֹּכֶר אֲשֶׁר סְבִיבוֹת הַמִּלְפָּה בֶּאֱרֶץ גִּלְעָד , יקרא בְּסִפְר
(יהושע י"א , ג') בְּשֵׁם אֶרֶץ הַמִּצְפָּה . ד) בְּמַמְלַכַת מוֹאָב
(מִצְפָּה מוֹאָב) (ש"א כ"ב , ג') [°ה'] שֵׁם עֵמֶק אֶחָד לִרְגֵלִי הַהִר הַלְכֵנוּן :
וַיִּתֵּן ד' בִּידֵי־יִשְׂרָאֵל וַיְכֹּחַם וַיִּרְדְּפוּם עַד־צִידוֹן רַבָּה וְעַד
מִשְׁרָפוֹת מֵיִם וְעַד־בְּקַעַת מִצְפָּה מוֹרְחָה כו' (יהושע
י"א , ח') .

* מִצְוֹר (עיין מִצְרַיִם) .

Misraim מִצְרַיִם .

היא הארץ הגדולה והמפוארה הנודעת בְּסִפְרֵי הַעֲמִיּוֹת בְּשֵׁם
(עִגְיִפְטוֹן) (1. Eghdtns) ; וּבְשֵׁם אֲשֶׁר הִקְרָא צו בְּסִפְרֵי הַקִּדְשׁ
הוא נְגוֹר מִשְׁרַשׁ מִצְרַיִם אֲשֶׁר בְּהִרְבֵּה מִלְשֻׁנוֹת הַמִּזְרַח יוֹמָה בְּהוֹרָאָתוֹ
אֵל הוֹרָאָה שֶׁרֶשׁ גָּבֹל בְּעֵבְרִי . וַיִּתְּכֵן כִּי נִקְרָאָה כֵּן הָאֶרֶץ הוֹאֵת עַל
דְּבַר הַיּוֹמָה קָלָה וּגְבוּל לִשְׁנֵי חֲלָקֵי עוֹלָם , כִּי הִיא תְּגֻבּוֹל אֶת אֲפִרְיָקָה
קְדָמָה מִזְרָחָה , וְאֶת אוֹיָה מִעֵרְבָה ; וְגַם לֹאֵת שְׁמָה תְּמִיד בְּרַצּוֹי
הַלְמָדִי [דוֹמָאִים] . וְלִדְעַת מִקְלַת הַמִּצְרָאִים תִּקְרָא הָאֶרֶץ הוֹאֵת בְּמִלֵּילָה
יִשְׁעִיהָ גַם בְּמִסְפֵּר הַיָּמִיד . מִצְוֹר : אֲנִי קִרְתִּי וּשְׁתִּיתִי מֵיִם
וְאַחֲרֵיב בִּבְקַף פַּעֲמֵי כָל יְאוּרֵי מִצְוֹר (יִשְׁעִיהָ ל'ז , כ"ה) [°וּן
מִלְאָתוֹ : אֲנִי קִרְתִּי וּשְׁתִּיתִי מֵיִם זָרִים וְאַחֲרֵיב בִּבְקַף פַּעֲמֵי כָל
יְאוּרֵי מִצְוֹר (מ"ב י"ט , כ"ד) : וְהַאֲזִינִיחוּ נְהִירוֹת דָּלָלוֹ וְחִרְבּוֹ
יְאוּרֵי מִצְוֹר (יִשְׁעִי י"ט , ו') , וְכֵן בְּנִבְאוֹת מִיכָה עַל יוֹם הַקֶּבֶץ נִדְחֵי
יִשְׂרָאֵל אֵל אֲדָמָתָם : יוֹם הוּא וְעֵדִיךָ יָבוֹא לִמְנֵי אֲשׁוּר וְעֵרִי
מִצְוֹר וְלִמְנֵי מִצְוֹר וְעַד נָהָר (מִיכָה ז' , י"ב) וְכַעֲנִינִי נִבְאוֹת יִשְׁעִי
(כ"ו , י"ג) . [°וּלֹכֵן דַּמַּת הַחֶכֶם גְּעוּזָעִנְיוֹם שָׁכַל מִקּוֹם שָׂחָה הֵשֶׁם בְּמִסְפֵּר
הַיָּמִיד יִכּוֹן הַכְּתוּב אֵל חֶלֶק מִצְרַיִם הַתַּחֲתוֹנָה (מוֹנִטֶר „עִגְיִפְטוֹן)
וְכֹאֲשֶׁר

4) וְכֵן הִיחָה נִקְרָאָתָה גַם כִּלְשׁוֹן חו"ל : גִּיפְמִית לְגִיפְמִיִּים (מְגִילָה י"ח) .

וכאשר נזכר השם ברבוי הלמדי יכוין הכתוב על כל ארץ מצרים העליונה והתחתונה ; ואשר לפעמים יזכיר הכתוב מפורש השם פְּתָרוֹם לדעת כי כונת מליצתו כוללת דוקא גם את מצרים העליונה (ועיין פתרום) . והגם כי מן מצור יהיה הרבוי הלמדי מְצוֹרִים, הנה השמות הפרטיים לא ישמרו תמיד את כללי הלשון ; ועד היום תקרא הארץ הזאת בפי השמעתאלים בשם מְצָר (Mesar) .

* מְקֵדָה Makeda

שם עיר בנחלת יהודה במישור (יהושע ט"ו, מ"א), ולפנים הימה קרית מלך (שם י', י'. שם י"ב, ט"ז) .

* מְקֵדָה (עיין קוס) .

מְקָץ Mocaz

עיר נזכרת (מ"א ד', ט') ; ומשם יראה כי היא הימה אחת מערי דן .

מָרָה Mara

שם אחת התחניות הראשונות אשר חנו בני ישראל במדבר (שמות ט"ו, כ"ג . במד' ל"ג, ח') . [ותכונתה היחה על חצי האי סיני ; ונקרא שם המקום ההוא מָרָה על שם הבאר אשר מצאו שמה ומימיו היו מ ר י ס . והוא הנקרא כעת Howára] .

מֶרוֹז Meros

שם מקום [בגבול הצפוני לפלשתיים] נזכר אך בשירת דבורה : ארו מרוז ! אמר מלאך ד' ארו ארור יושביה ! — (שופטים ה', כ"ג) ; ולהיות כי השם הזה לא נזכר עוד בכל שאר ספרי הקודש, לכן בעלם כעת ממנו אם הישם לעיר, או לחבל ארץ באדמ' ישראל [ואולי היא אחת עם השם מרון בהלוף הנו"ן בוי"ן כעדות המקומות הנזכרים] .

פרות

יב

ח"ב

מרות

בשם הזה יכנה מיכה הנביא את העיר ירושלים על דבר
מריה וזדונוה (מיכה ה', י"ב), כאשר יכנה ירמיה הנביא לעמם הזה
את ארץ צבל וכשדים בשם מרתים (ירמיה נ"א, כ"א).

* מֶרֶוֹת (מֶרוֹן) Meroth

שם מקום בלתי מודע, ונזכר (נחמיה ג', ז'. דהי"א כ"ז, ל');
ולפי דעתי עמדה העיר עוד בימי בית שני והיא הנזכרת בדברי חז"ל
(ר"ה ט"ו, א') בראש השנה כל באי עולם עוברים לפניו בבני
מֶרוֹן. ומפרש התם בגמרא מאי בבני מרון? אמר ר"ל
במעלת בית-מרון. ולפי דברי התלמוד ירושלמי (שביעית
פ"ט, משנה ב'), נראה שחכונתה הייתה בארץ הגליל בתחום טבריה
קרוב לגוש חלב (היא העיר חלבה אשר נחלת מטה אשר)
בגליל העליון ושהיו שם כרמי זית לרוב. דהני: אזבלים על
התמרים עד שיכלו מיריחו, ועל הזיתים עד שיכלו ממרון
ומגוש חלב. וכן היא נזכרת בספר הזוהר לרשב"י: ר' יהודה ור'
ינחק הו' אזלי בארמא מבי מֶרוֹןִיָא ללפורי (זוהר שמיני). ושם נקברו
ר' שמעון בן יוחאי ור' אלעזר בנו (מדרש קהלת פסוק תן חלק
לשבעה). ועיין מה שכתבתי ברחבה בזוהי אל השם (שמרון מראן).

מֶרְעֵלָה Maraala

שם עיר על גבול נחלת מטה זבולון (יהושע י"ט, י"א).

מֶרְשָׁה (מֶרְאֶשָׁה) Maresa

שם עיר בנחלת מטה יהודה [בשפלה] (יהושע ט"ו, מ"ד) [וירחנפס
בן שלמה בנה אחזה לעיר מנזר (דהי"ב י"א, ח'. שם י"ד, ח'. מיכה ה', ט"ז)]
ומן העיר הזאת היה לדעת מקלט החכמים מיכה הנביא אשר נקרא
בשם המורִשְׁתִּי (מיכה ה', א'), ונחלקו הקמ"ץ בחול"ם.

ארץ

* ארץ מִרְתִּיָּה (עין מרות) .

* מִשׁ

שם אומה אשר ירשו משכנם על ההר Masius והוא הרר אחד מההרים הנקראים (ב"ח, דיח גמרדיטען געבירגע) לפונה לנחשבים Nesibis (היא הנקרא' בלשון חז"ל בשם נציבין) והערביים יקראוהו Deschudi . ולפי דברי התורה ראש לאומותם היה בן ארם (ברא' י', כ"ג) . ובס' (דהי"א א', י"ח) כתיב וּמִשָּׁךְ במקום וּמִשָּׁח המזכר כאן . ותרגס רב יוסף : ומִשָּׁךְ , ומשכאי . ובלתי ספק אל האומה הזאת כיון דוד המלך במלילתו לאמר : אוייה לי כי גרתי מִשָּׁךְ שכנתי עם אחלי קדרר (תלים ק"כ, ה' 1) (עין משך) .

מִשָּׂא Mesa

השם הזה יזכר בדברי כותב תורתנו בספור גבולות מושבות בני יקטן אשר נפוט בכל אורך ארץ ערב ממזרח למערב , לאמור : ויהי מושבם מִשָּׂא באבה ספרה הר הקדם (ברא' י', ל') ; והיא העיר Messena אשר על נהר פרת ממזרח לארץ ערב , והנקראת בדברי התלמודיים בשם מישן (קדושין , ע"ב, ז') . כי ספר הוא הקלה המערבי לארץ ערב, וכאשר ארץ בדברי על השם הזה ; ובכן הזכיר כותב תורתנו את שני קצות הארץ הזאת אשר היו לגבול לבני יקטן .

מִשָּׂאֵל Miseal

שם אחת מערי בני אשר (יהושע י"ט, כ"ו) ונתנה מהם אל הלויים (שם כ"א, ל') [ובספר (דהי"א ו', כ"ט) היא נקראת בשם מִשְׁדָּל , וכפי

1) אולם לדעת הראב"ע בשם יוסף בן גוריון (תלים ק"כ, ה'), ישבו בני מִשָּׁךְ בארץ תושקאנה אשר באיטליא , וכן תרגס סר רב יוסף : מִשָּׁךְ , אוניא (Jonien) (ועין יון), ואולי כיון למִשָּׁךְ בן יפת .

וכפי עדות איזעביוס הסופר הנוטרי עמדה העיר הזאת בקרבת הים
הגדול להגלי-הר הכרמל.

משגב Misgab

שם אחת מערי מואב, נזכרת בספר (ירמיה מ"ח, א').

* מִשְׁךְ

שם אחד מצני יפת הנזכר בס' (בראשית י', כ'). יחזקאל כ"ז,
לדעת קלת ממנו יאלו אנשי קפודאציען, והיא מלכות אחת
קרובה לארמעניען; והרריה אשר ישתרעו בין ארץ (קלחים)
Colehis לארמעניא יקראו עד היום (די משכעמיטען געבירגע I)
ונהר פרת עובר בתוכה והיא בחלק אוזיה והחכם ר' משה אבן
עזרא פירש כונת הכתוב: סוסיס מיוזנים מ ש ב ים היו (ירמיה
ה', ח'), סוסיס הבאים מארץ משך, כי משם יאלו הסוסיס
האזירים ההומים ומתאזים אל הנקבה. ולדעת אחרים היא מדינת
מושקוביאה מלכות גדול אשר למעלה על שפת הים השחור, ועד
היום יש בארצם נהר נקראת ג"כ מושקינא, ועיר הממלכה נקרא
מושקאף והיא בחלק אירופה ועיין תירס.

* מִשְׁרָע

שם מקום בלתי נודע, ונזכר רק פעם אחד (דהי"א כ', נ"ג).

משרפות מים Combustiones aquarum

נזכרת בספר (יהושע י"א, ח'). שם י"ג, ו') אלל גבולות
הצידונים; והם לדעת מקלת המבארים, המקומות אשר בשלו שמה
מים

1) וכן דעת שני התלמודים, בבלי (יומא י', א') ובירושלמי פרק ראשון
דמנילה, ובתרגום רב יוסף (דהי"א א', ה') שחגמו כנס מִשְׁךְ
זו מוסיא. ועיין מה שכתבתי בשם תובל.

מים מלוחים לעשותם אבני מלח. ויתכן כי נקראו כן המקומות אשר בשלו שמה מי נתר לעשות מהם הזכוכית; כי ידוע אשר אנשי לידון ולור המה מלאו בימי קדם את חכמת מלאכת הזכוכית, וימים רבים אך הם לבדם עשו אותה וימכרוה בהון רב אל העמים האחרים (עיין זור) [יזראה מה שכתבתי בשם זרפת].

מִשְׁרֵקָה Masreca

עיר בארץ אדום, הגודעת להיותה עיר מולדת אחד המלכים אשר מלכו על הארץ הזאת (ברא' ל"ו, ל"ז) [ולדעת ב"ר (פרשה פ"ג)] היתה מִשְׁרֵקָה שם עיר בארץ אחרת כמו רחובת הגהר. וכן דעת בעל ספר הישר].

* מִתְּגַהֲמָה (עיין חמה).

הַמְתוֹאֵר Methoar

עיר על גבול נחלת מזה בני זבולון (יהושע י"ט, י"ג) [ועיין מה שכתבתי בשם (רמון המתואר) ומן מוצא דבר תראה שגגת המחבר פה].

* מִתֵּן אוּ מִתְּנָה

שם מקום בלתי נודע, נזכרת בספר (דהי"א י"א, מ"ג).

מִתְּנָה Mathana

שם אחת התחניות אשר חנו בני ישראל במדבר (במדבר כ"א, י"ח).

מִתְּקָה Mithca

היא אחת התחניות אשר חנו בני ישראל במדבר (במדבר ל"ג, כ"ח).

(ב) נא No

היא היתה עיר נכבדת מאד בארץ מצרים כי נעדה מאח
המצריים לעבודת האליל Hamon אשר על שמו תקרא לפעמים
בספרי הקודש בשם: נא אֲמוֹן (יחזקאל ל', י"ד. ירמיה מ"ו, כ"ה.
נחום ג', ח'); ולדעתי עמדה העיר הזאת בחלק דלתא 1. Delta
בין פלגות נהר נילוס על יד ים התיכון; כי כן ילייר אותה לנו נחום
במליצתו הנשגבה: התיטבי מ נ א אמוֹן? היושבה ביאורים
מים סביב לה אשר חיל ימים מים חומתה' — (נחום ג', ח').
[ולדעת החכם געזעניוס היא העיר הישנה (מהעבען) Theben
אשר היתה העיר הראשה בכל חלקת מצרים העליונה, לפנים היתה בירת נגב
מצרים, והיונים קראו אותה Diopolis וכן תרגמו הזקנים ביחזקאל
שם. אולם, כנחום תרגמו לפי הוראת שמה כלשון מצרים נאה, ח ב ל או
חכל המ ד ה (שם סגור) ועצמו חכלו ונחלתו של האליל אֲמֹאֵן או אֲמוֹן כי
שם עבדוהו בהיכלו, והוראת שם א מ ו־אֲאִיִן כלשון מצרים, בריאת
ה א ו ר, והוא היה להם כמו אליל יופיטער להיונים (עיין בית-שמש).
ולדעת התרגום יונתן היא אליבסנדריה, וכן הביאו תרגומו במדרש רבה
(ברא' א') וכפסיקתא רבתא (ריש פ', ל') דמתרגמינן: התיטבי מ נ א
א מ וֹן, המבא את מאלבסנדריה רבתא. אמנם גדולי חכמי
ישראל הראב"ע האברבנאל ר"ע האדומי לא ישרה נפשם בדעת חכמינו ז"ל.
כי לפי דעתם נבנתה אלבסנדריה בזמן תשעים שנה אחרי מות נבוכדנצר
מלך בבל, ואלבסנדר המוקדני, הוא אשר בנה אותה ויקראה על שמו].

נב

(1) בשם הזה יכנו סופרי המסעות את חלק מצרים התחתונה; לפי שהנהר
ניל יקוף את הארץ ההיא מכל העברים כחמונת הדלת"א (והוא
אות ד' כלשון יוני) אשר חמונתו כעין משולש.

Nob נב

אחת מערי הכהנים בארץ ישראל, ונודעת מקורות דוד (ש"א פ"א, ב'). והנה בספר יהושע (כ"א) לא תחשב העיר הזאת בין ערי הכהנים; ולואת יתכן כי הכהנים ישבו בה אך מאז בא עליה משכן ד' בימי שמואל הנביא. ובימי נחמיה שבו עולי בבל לשבת בקרבה (נחמיה י"א, ל"ב); ומס' (ישעיה י' ל"ב) נראה כי היא הייתה מערי בנימן וקרובה מאד אל העיר ירושלים.

Nebo (א) נבו

שם אחת מערי האמרי בעבר הירדן מזרחה,]° (במד' ל"ב, ג') והנה הסמוך לעיר הזאת יקרא ג"כ בשם הר נבו (דנ' ל"ב, מ"ט. שם ל"ד, א') ושמה מח משה עבד ד'. ועיין (הר נבו), ובני ראובן הסבו את שמה (במדבר ל"ב, ל"ח); כי נבו היה שם אחד האלילים אשר עבדו לו בני מואב ושכניהם]° וכן יכנוהו סופרי העמים בשם Nebo והוא כוכב מערקור Mercur אשר בידו משערי ארץ ושמים והוא כוח ב מעשה כלם. וכן יקראוהו חכמי העברים בשם בכב או בותב. והמזרים עבדו ג"כ לאליל כזה אשר פיהם יקבנו בשם Hermes או Anubis אשר הכרת השם האחרון קרובה להכרת השם נבו]. והיה האליל הזה נעבד גם בארץ בבל, כי יזכר בש' ישעיה (מ"ו, א') אלל האליל בל; וכן ימנח בשם אחד משרי נבוכדנצר מלך בבל, אשר נקרא סמגר-נבו (ירמיה ל"ט, ג'), ומורכב הוא לדעתי גם בשמות נבו-כדנאצר]°נבו-שובן] ונבו-יראדן]°ועיין דמשק בהערה]. כי ממנהגי העמי' הקדמונים היה להרכיב בשמותיהן שם אחד אלילי זהו. וכאשר עשו כן בני ישראל בשם אלהים אמת, כמו יהושע יהויקים *

יהושפט

(*) מספר (מ"ב כ"ג, ל"ד) נדע כי בהמליך פרעה נכה את אלויקים בן יאשיהו על ארץ יהודה ויואל לחת לו שם חדש לאות על המליכו אותו הסב את השם אלויקים לשם יהויקים; הניח החלק השני משם הזה והחליף אך החלק הראשון אל אשר יקרא בו העם השגב והנכבד, בשם יקו העזר אף הוא משם הפרעי אשר לפניו הזה בלשון עבר.

יהושפט עזריה צדקיה * עובריה ועוד רבים . והנה אחרי גלות
עשרת השבטים ירשו בני מואב את העיר הזאת וישבו בקרבה , כי
כן תזכר בין ערי מואב בנבואת ישעיה אשר נבא על העם הזה , ומסס
נראה כי היא היתה עיר נכבדת במאוד : על נ ב ו ועל מירבא
מואב ייריל בכל ראשיו קרחה כל זקן גדועה (ישעיה ט"ו ,
ב') ומס' (עזרא ב' , כ"ט . שס"י , מ"ג) נודע כי גם בארץ כנען [בנחלת
מטה יהודה] נמצאה עיר אשר נקראה בשם נבו ; ובספר (נחמיה ז'
ל"ג) תקרא נבו אחר , להבדילה מן נבו אשר בעבר הירדן .

נבו (ב) Nebo

שם הר בעבר הירדן בארץ מואב אל מול העיר יריחו (דב'
ל"ב , מ"ט) ; ומראש ההר הזה תלפה עין אדם על כל ארץ כנען
עד היס האחרון ועד הלבנון , ושמה עלה משה איש האלהים לפני
מותו למען ראות מגד את כל הארץ הזאת (שם ל"ד , א')
[ע"י פנרים] .

* נבֿח (פיין קנת) .

* נבֿית Nabathäa

שם הנכור בבני ישמעאל (נבֿה' כ"ה , י"ג . שם כ"ה , ט') ,
אשר ירשו משכנם בסלע ערב , המה היו יושבי אוהל ומקנה ונודעים
במקיניהם בבני קדר אחיהם : כל צאן קדר יקבצו לך אילי
נבֿית ישראל (ישע' ס' , ז') . ויונתן תרגם נביות , נבמ .
וכן תרגם נשיאי קדר (יחזקאל כ"ז , כ"ה) , רברבי נבמ . כאילו
היו כחוב נשיאי נביות , לפי שנביות היה הנכור בשנים עשר
נשיאי בני ישמעאל . אולם זולת המקו' הזה יתרגם תמיד את השם קדר ,
ערב

(*) ובהמליך נבוכדנצר את מתניה בן יאשיהו אל ארץ יהודה , הסב
את שמו צדקיהו (מ"ב כ"ד , י"ז) ; הניח החלק השני משם הזה ,
והמליך אך החלק הראשון מתן בשם צדק אשר ידמה אליו בענין מה .

ערב (ועיין קדר). ויגתן על התורה תרגם את השם נביות הנזכר
(בראשית כ"ה, י"ג), נבוי. וע"ס הוא וליל נבט.

נְבָלַט Nebalat

שם עיר אחת מערי בנימין, נזכרת בס' (נחמ' י"א, ל"ד).

נִבְשָׁן Nibsan

עיר בנחלת מטה יהודה [כמדבר] (יהושע ט"ו, ס"ב).

נְהָלָל Nahalal

עיר אשר נפלה בגורל למטה בני זבולן (יהושע י"ט, ט"ז) ונחנה
מהם אל הלויים (שם ג"ח, ל"ה) [סופס' (שופטים א', ל') תקרא
בשם נְהָלָל].

נֹד Nod

שם ארץ הגודעת מקורות קין (ברא' כ"ד, ט"ז), וכפי עדות
כותב תורתנו (שם) תכונת הארץ הזאת היא קדמת ארץ עדן; ותכונת
ארץ עדן מדע מדברי אשר אדבר על השם הזה. [ואינוקיס תרגם:
וישב בארץ נוד, ויחייב בארעא גרי ומטלמל (ולעיל מזה תרגם
מלות נע ונד (שם ד', י"ג-י"ד) מטלמל וגל']. כאלו הם כהוב לפניו:
וישב בארץ נד ונע [!].

נְחֹר Nahor

שם עיר נזכרת בספר (ברא' כ"ד, י') : וילך אל ארם
נחרים אל עיר נחור. ואולי היא העיר חרן (בהיפך האותיות
המט' לרוב בשמות, וראה מה שכתבתי בשם בחרים), אשר נשכ
שמה תרח אבי אברהם בלחמו מאור כשדים. (ועיין חרן).
נח"ב יג נחליאל

נחליאל Nahalial

שם מקום בארץ מואב אשר חנו שם בני ישראל בנסעם אל
ארץ כנען (במדבר כ"א, י"ט).

נחל אשכול Vallis botri

שם אחד העמקים בסביבות העיר חברון, ונקרא על שם
האשכול אשר ברתו משם המרגלים אשר שלח אוחס משה לתור
את ארץ כנען (במד' י"ג, כ"ג). [וידיו הרב החכם ר' שמואל מבאגסע
העיר לי חזון בהכנת פסע הכתוב שם : ויבאו עד נחל אשכול
(חמר'ו, כי שם המקום הזה היה לפניו אשכול על שם אשכול אחי
ענר וממרא הדין המקו' ההוא), ויברתו משם זמורה ואשכול
ענבים אחד כו' למקום ההוא קרא (הקורא אחרי כואס אל הארץ)
נחל אשכול (מלא וי"ו) על אדות האשכול אשר ברתו
משם בני ישראל, ודברי פי חכם חן.]

* נחל ארנון פיין ארנון :

* נחל הפישור (פיין נשור) :

* נחל גדר (פיין גדר) :

* נחל גדר (פיין גדר) :

* נחל זרר (פיין זרר) :

* נחל יבק (פיין יבק) :

* נחל כרית (פיין כרית) :

נחל מצרים Vallis misraim

שם נחל קטן הנזל בגבול הדרומי לארץ כנען (במד' ל"ד, ה'
יהושע

יהושע ט"ו, ד'—מ"ז. מ"א ח', ס"ה. שם מ"ב כ"ד, ז'. ישעי' כ"ו, י"ב), והוא הנקרא כס' (בראש' ט"ו, י"ח) בשם נהר מצרים; כי פאת דרום מארץ כנען היא נשקפת אל מול ארץ מצרים, ולכן יקרא הנחל הזה על שמה. ולפעמים יקרא גם כן בשם שיחור (יהושע י"ג, ג'. דהי"א י"ג, ה'). וזה על שם הנחל הגדול העובר תוך ארץ מצרים, והנקרא בלשון עבר בשם הזה (עיין שיחור). [וזה העיר העומדת כעת על הנחל, אל עריש el Arisch שמה. וכן חרגס ר' סעדי' ואד אל-עריש (עיין באור לנתיבות השלם במדבר ל"ד, ה'). ונחל מצרים הוא השיחור הזופך לים במקצוע דרומי מערבי של ארץ ישראל (יהוקאל מ"ח, כ"ו. דהי"א ט"ז, ג') ועיין רש"י שם. ובמקום אחד הוא נקרא נחל הערבה, שכן כתיב: ולחצו אתכם מלבא חמת עד נחל הערבה (עמוס ו', י"ד). ופי' רש"י הערבה כמו המערבה, והוא נחל מצרים שהוא במקצוע דרומית מערבית נמצא נחל מצרים, שיחור, ונחל הערבה כלם שם נהר אחד (ועיין נחל הערבה). ולא כדעת יונתן שחרגס נחלה מצרים, נילוס דמצראי כי הנהר נילוס עובר תוך ארץ מצרים. אמנם דעת החכם געועניוס לחלק שבכל מקום שדעת הכותב היתה לדקדק אחרי אמתת הגבולי' אשר לארץ כנען פתיב מנחל מצרים כי הוא היה הגבול הדרומי לארץ כנען; ובכל מקום אשר לא ירד הכותב לצייר לנו גבולי הדברים רק בדרך השערה ומלילה נשנכה, מדרך הנביא לתאר עם השם שיחור הנוכח (יהושע י"ג, ג'. דהי"א י"ג, ה') זאת השם נהר מצרים (בראש' ט"ו, י"ח) (שהם שניהם שם הנחל הגדול נילוס העובר תוך מצרים), את גבול ארץ ישראל רק דרך העברה].

* נחל הערבה (פיין ערכס).

* נחל הערבים (פיין סעניכס).

* נחל קדרון (פיין קדרון).

* נחל קישון (פיין קישון).

* נחל קנה (פיין קנה).

נחל

* נַחַל שוֹרֶק (עין שורק) .

* נַחַל הַשְּׁמִימִים (עין שמים) .

* נַחֲלֵי גֶעֶשׁ (עין געש) .

* נַחֲלָם

שם מקום בלתי נודע . מזכרת (ירמ' כ"ט , כ"ד) .

עיר נַחַש urbs Nahas

שם אחת מערי יהודה (דה"א ד' , י"ב) .

* נֶטָאִים Netaim

שם מקום מזכר ב"ס' (דה"א ד' , כ"ג) , ולדעת הגר"א חילנה
בבאורו שם , הוא המקום אשר נקרא (יהושע ט"ו , ל"ו) בשם גדרותים
ועיין בהערחתו לשם (גדרה) .

נֶטוּפָה Netopha

עיר בארץ יהודה , מזכרת ב"ס' עזרא (ב' , כ"ב) ונחמ' (ו' , כ"ו) ; ומשם יראה כי היא הייתה מטוננת בין בית-לחם יהודה
ובין העיר ענתות אשר בארץ בנימין ; וממנה היו שנים מגבורי המלך
דוד : מהרי וחלב בן-בענה אשר על שמה נקרא כל אחד משניהם
בשם הַנְּטוּפָתִי (ש"ב כ"ג , כ"ח) . ויחזן כי זאת העיר הנקראת
בדברי המשנה (שביעית פרק ט' משנה ה') בשם בית-נטופה ; ומשם
יראה כי הארץ סביבותיה הייתה לחה במאד . ויחזן אשר נתן לה השם
נטופה על שם לחות הכזר אשר סביבותיה .

נִיחַ

Najoth נִיּוֹת

שם מקום, נזכר בס' (ש"א י"ט, כ' 1) ונספח אליו לפעמים
 שם העיר רמה (נִיּוֹת ברמה); ויתכן כי ניות איננו שם פרטי
 כי אם נקראו בן בתי הנביאים אשר היו בסביבות העיר רמה, ואשר
 התבודדו שמה נבדלים מחברת בני אדם למען התעלם אך בענינים
 רמים ונסגרים; ובלשון אשכנז יעתק השם הזה בשם קלאסמער;
 כי הוא נגזר משרש נוח המורה על מושב ק ב ו ן * בני אדם יחד.

Nineve נינוה

היא הייתה אחת הערים הנושנות בארצות המזרח, ונבנהה כפי
 עדות כותב תורהנו (ברא' י', י"א) מאת נמרוד בן כוש, והיא הייתה
 ראש מלכות אשור (מ"ב י"ט, ל"ו. ישעי' ל"ז, ל"ז) ועיר גדולה לאלהים
 מהלך שלשה ימים (יונה ג', ג'); וזה ימים רבים מאוד אשר נכחדה
 שאריהה מעל פני האדמה, עד כי ילאה כעת כל חוקר לדעת איפה
 היה מקום תכונתה אם על נהר פרס או על נהר חרקל (2) [והיונים
 והרומיים

1) ויתכן כי היא העיר נוח אשר עמדה עוד יומי בית שני הנזכרת
 בדברי המדרש אשר הנבאחי בדברי על השם נערן. ובמקום אחר
 נזכר ר' שמואל בשם ר' פלמיא ד נוח (מדרש קהלת
 ס' דור הולך).

* לדעתי נבדל כזה השם נוח מן השם משכן או מושב; כי שני
 השמות האלה יורו גם על מקום אשר תדור בו אך נפש אחת; אמנם
 נוח יקרא אך המקום אשר ידור בו המין רב יחד, אם איש עם
 בני משפחתו והמין עבדיו, או אנשים שונים הנקבצים יחד בחברה.
 וכן יקרא בית עקד הרועים אשר על פני השדה ואשר יקבצו לתוכו
 רועים הרבה יחד לפת הנשם: נוח רועים (ירמיה ל"ג, י"ב);
 והמכלא אשר יתקבץ לתוכו המון בני האין יקרא נוח צאן (ישעיה
 ס"ה, י').

2) וראה קורא נעים; מה שכתבו נשם הזה חכמי דעסוי בהקדמתם
 לס' תרי עשר אשר קראו נשם סלת למנחה.

והרומי' יכונה בשם Ninus ורק בסי אמיאן Ammian תקרא לפעמי' גם בשם Nineve, ולדעת מקום תכונתה, ראה מה שכתבו שני גדולי חכמי הנזרים (1) כי כן מלאו שמה כעת כפר קטן אשר נקרא שמה Nunia ולדעת החכם געזעניוס בשם (אשור), תכונת העיר נינוה היתה במחוז קורדיסטאן אשר באויא בארץ פרס]. ועיין (רחבת עיר).

* נָכוֹן (פיין גיון).

נִמְרִים Nimerim

שם נחל מים בארץ מואב, נזכר בש' (ישע' ט"ו, י'); ולדעת קלח חכמים הנחל הזה טובע בין נחל ורד לנחל ארנון, וינא אל ים המלח [ועיין הררי נמרים].

נִינְעָה Nea

שם עיר נזכרת (יהושע י"ט, י"ג), והיא היתה על גבול נחלת מטה בני זבולן. [ועיין רימון המתואר].

נִעְיָאֵל Neiel

שם עיר על גבול נחלת מטה בני אשר (יהושע י"ט, כ"ז).

נַעֲמָה Naama

שם עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו, מ"א) [ורחוק לשמוע שעל שם העיר הזאת, נקרא אחד מרעי איוב בשם צופר הנעמתי (איוב כ', י"א. שם י"א, א').]

נערן

4) Bochart's phaleg lib. 4. cap. 20. Niebuhr's Reisebeschreibung Th. 2. S. 353.

נָעֶרֶן Naaron

שם אחת מערי אפרים (דהי"א ז', כ"ח)] נזכרת בדברי החלמוד (חולין ה' , א'), ופי"ש בת"ס . והיא העיר הנזכרת בם' יהושע בשם נערה או נערת : וירד מינוחה עמרת ונַעֲרָתָהּ , ופגע ביריחו ויצא הירדן (שם ט"ו , ז') , וכן יזכיר המדרש את יריחו סמוך לנערן , בדרשחם על הכתוב : צוה ה' ליעקב סביביו צדיו (איכה א', י"ז) , כנון חלמיש , לנוה . קסמרא , לחיפא . סוסיא , למבריא . יריחו , לנערן . לוד , לאנו (איכה רבתי סוף פסוק פרשה ליון כידיה , ונשיר השי' רבה פ' , כששנה בין החוחים) .

* נַעֲרָתָהּ (פיין נערג) .

נָף Noph

אחת מערי מלרים הנזכרת הרבה פעמים בספרי הנביאים . (ישעי' י"ט , י"ג . ירמי' ב' , י"ח . יחזקאל ל' , י"ג) ; והיא העיר הנודעת בפי סופרי העמים בשם Onuphis , והיתה עיר נכבדת בחלקת דלתא אשר למלרים ; והעבריים יקראוהו : מֶף השפלה (מנף אל-ספלי) , להבדילה מעיר מֶף בטבור ארץ מלרים , אשר דברתי כבר עליה ואשר יקראוהו המה מֶף העליונה (מנף אל-עליו) [וכבר הרחננו הדבור בשם מֶף עי"ש] .

נָפָח Nophah

עיר בטבר הירדן מזרחה , בקרבת העיר מידבא (במד' כ"א , ז') [ולדעת י"א היא העיר נבא הנזכר (שם ל"ב , מ"ב . שופטים' , י"א)] .

נֶפְתָּחָה Nephthoah

שם מעין מים בנחלת מטה בנימין (יהושע ט"ו , ט' . שם י"ח , ט"ו) [קרוב לגי בן הכס] , סמוך לירושלים [ולדעת חז"ל היא אחת עם עין עיטם עיין רד"ק (יהושע ט"ו , ט')] .

נציב

Nesib נְצִיב

עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ז, מ"ה).

Nekeb הַנֶּקֶב

שם עיר בנחלת מטה נפתלי (יהושע ט"ז, ל"ג) [יִכְסִי עדות
התלמוד ירושלמי (פ"א דמגילה) נקראה שם העיר הזאת בימיהם בשם
צִיִּידֶתָה] (ועיין אדמי).

Seba סְבָא (ס)

היא אחת מארצות ערב, אשר נקראה אחרי כן בשם
Jemama; כי יושבי הארץ הזאת יעידו על עצמם אשר המה מבני
סבא (*). אך החליפו את שמם ואת שם ארצם לכבוד המלכה ימימה
אשר משלה עליהם ברוב עוזה ופארת. והנה מספרי הקדש גזע כי
ארץ סבא היא היחה מבורכת בחמדת המלכים וסגלות המדינות; כי
כן יאמר המשורר: מלכי שבא וסבא אשר יקריבו (תהלים
ע"ב, י), וראש מליכי הנביאים יאמר: יגיע מצרים וסחר כוש
וסבאים אנשי מדה עריך יעברו ודרך יהיו — (ישעי' מ"ה,
י"ד) וכאשר יתאר הנביא את הסבאים כאנשי מדה כן יתאר אחד
מנכבדי סופרי היונים (**). אשר יגיד עליהם כי הם גבוהי קומה במאד
[וראה מה שכתב הכסף געועניום בשם הזה ויונתן חרגס (ברא' י', י') :
סבא, סיניראי ?].

סברים

*) Alcamus apud giggeium.

**) Agatarchides cap. 50.

סִבְרַיִם Sibraiem

עיר על גבול הצפוני לארץ ישראל, בין העיר חמת ובין העיר דמשק (יחזקאל מ"ז, ט"ז) [ולדעת ר' יצחק הכהן ב"ר משה הערתי (שהיה ממגורשי צרפת בשנת ס"ו לאלף הששי, כמו שכתב הוא בעצמו. בפרק נ"א מחבורו בפתור ופרח הגדסם בוויניציא, על כל הדינים הנוהגים בארץ ישראל, וידבר מבנין ירושלים והמקדש והעיריות שבארץ ישראל, ומשפוח המדות והמטבעות, והרכה טרח הרב ההוא ועבר על אדמה ישראל, עלה הרים וירד בקטות לדעת עניניה, והחבור ההוא יקר עד מאוד), יהיה סבריים העיר שקורין לה מייזאר, הסמוכה לחמת כחצי יום למערב].

* סִבְרַתָּא (סִבְרַתָּה)

שם אחד מבני בוש, הנזכר (ברא' י', י'. דהי"א ח', ס') ולדעת החכם געזעניזום לאלאיו ירשו משכנס בחוך בני כוס (äthiopien) ושם המחוז נקרא על שם Zabat או Zaba כפי שטראבו 1), על חוף ולשון ים ערב (מן דער קיסטע דעם מרחביטען בוועגס) קרוב לארקיקא. ויונתן חרגס: סבתא, סמראי (כ"א סמראי) המה עם הסמברטן Sembriten במחוז ההוא 2). ולדעת יוסף בן מתתיהו הכהן הס יושבי 3 Astaboras).

* סִבְרַתָּא

גם הוא אחד מבני בוש הנזכר (שם) ולדעת יונתן שחרגס סבתא

1) Strabo XVI, S. 770. Casaub. Ptolem. IV, 10.

2) a. a. O. C. S. 786.

3) Josephus Arch. 1, 6 §. 2.

סבתכא, זנגאי, הם הגוי היושבים בZingis בקלה גבול
äthiopia עד היום 1).

סדם Sedam, Sodom

היא היתה אחת מחמשת הערים (Pentapolis) בלכר
הירדן אשר שחתו ד' בגפרית ואש (ברא' י"ט, ט"ו).

סונה Sevene

היא העיר הנודעת בספרי העמים בשם Syene, ואשר
היתה אחת הערים הנושנות בארץ מלרים תימנה על גבול ארמת
כוש. והנה העיר מגדול היתה בלפון ארץ מלרים כאשר הוריתך
בדברי על השם הזה; ולזאת יאמר יחזקאל כי ביום מפלת מלרים ירד
כל גאון עווה ממגדול ועד * סונה. (יחזקאל ל', ו').

* סוף Algosum

שם מקום נזכר (דב' א', א'), ולא כדעת המחבר בשם (ים-
סוף) כי כן כל השמות הנזכרים שם בענין הם כולם שמות מקומות
אשר לא נזכרו זולתי במקום ההוא. ואולי היא העיר סופה הנזכרת
(נמד' כ"א, י"ד): את והב ב ס ו פ ה.

ים

1) ואולי הוא המקום הנזכר בדברי התלמוד: שבעה אלפי דינרי
סיינקי (נ"א זיינקי). ופירש רש"י, סיינקי שם מקום (כתובות
ס"ו, ב') כי הברת השם זיינקי לא רחוקה היא, מן הברת
השם זנגאי.

* מלת ועד נחמרה בכתוב שם; ולדעמי הנו"ן במלת סונה ראוי לכוף
בקמ"ץ (סונה) וזה"ל בסופה במקום למ"ד בתחלתה כנהוג; ויהיה
שם העיר הוזה כפי העברים נ סון.

ים סוף *Mare algosum*

הוא הים הנודע מאד בספרי הקדש ; והוא יולא מן הים הגדול הדרומי (פחם ויוליכען חלעמן) והולך ומתפשט לפונה בין ארץ ערב וארצות כוש ומלרים . ועם הקראו בעברי בשם ים-סוף, הוא על שם קנה ועשב (סוף) הגדלים בתוך מימיו לרוב, עד כי ידמה לפעמים אל עיני אנוש ירוק כמראה האחו . (וספרו לו סופרי היונים, כי הדי ג'ים *Ichtyophagi*) השוכנים על שפת הים הזה, המה יעשו את סוכותיהם מן עלמות הדג' אשר ילודו בתוך מימיו וגם מן העשבים אשר יקחו ממנו ואשר יהיו להם למכסה למעלה .) אמנם לא כן שם הים הזה בפי סופרי העמים ; כי המה יקראוהו או לשון ים ערב (מרבטיטער מעער בונען), יען כי הוא יגבול את הארץ הזאת לפאת מערבה, או ים האדום (דחם רחאסע מעער) ; כי בני אדום ישבו לפניו על שפת הים הזה באילת ובעציון גבר ועל שםם (הגנזר משם אדום, כידוע) נקרא גם הים הזה אשר היה ימים רבים תחת שבת ממסלתו בשם האדום .

ודע ! כי ים סוף, הוא יפרד בקצהו הצפוני לשני לשונות ; הלשון האחד הפונה מזרחה, יקרא בספרי העמים בשם לשון ים אילת (עלמניטיטער מעער בונען) על שם העיר אילת אשר עמדה לפניו על שפתו, ואל הלשון השני הפונה מערבה יקראו לשון ים הירופולים (הערמפחליטמניטער מעער בונען) על שם העיר *Heropolis* (עיין בעל לפון) אשר עמדה בקרבתו ; ובין שני לשונות ים אלה הם הר סיני וחורב ורבים מהמדברות אשר התהלכו בהם בני ישראל, ודרך הלשון המערבי קרוב לקצהו הצפוני העביר משה את עמו אל המדברות ההם . ובספרי הקודש יקראו גם שני הלשונות האלה אך בשם ים סוף .

והנה גם ים המלח יקרא לפעמים בשם ים סוף (שמות כ"ג, ז"א . דב' א' , א') או סופה (במד' כ"א , י"ד) ; וזה על שם קני סוף הרבים אשר יגדלו על שפתיו מזה ומזה (1) .

סין

(1) ועיין מה שכתבו חכמי המבארים לספר נתיבת השלום (שמות כ"ג, ז"א)

Sin סינ

עיר מזכרת בנבואת יחזקאל (ל' ט"ו — ט"ז); ולדעת חכמי המבאר'זאת העיר הנודעת בספרי העמים בשם Pelusium, ואשר היתה מכוננת בקצה ארץ מצרים לפונה על ידי התיכון. כי השם פרודיום אשר נקראה בו העיר הזאת מאת היונים, הוא על דבר אגמי טיטורפס אשר בסביבותיה; והנה סין בלשון ארמי וכשדי הוא שם אל טיט, וכן בלשון ערבי בחלוקה הסמ"ך בטי"ת: טין. והנה העיר Pelusium היתה כפי עדות סופרי העמים, עיר רוכלת הגוים ובצורה במאור מאור, כן על ידי אגמי בלאתיה כן על ידי מבצריה החזקים; וכן יקרא יחזקאל (שם) את העיר סין: מעוז מצרים.] ולדעת יונתן (ברא' מ"ז, י"א. שמות א', י"א) יהיה העיר מבצר (אשר בנו בני ישראל לפרעה במצרים) רַעַמְסֶס, או המחוז רַעַמְסֶס אשר בארץ גשן (ועיין גשן) מכוננת ג"כ בקצה ארץ מצרי' לפונה ותכונתה אשר תגבול את ארץ פלשתים על ידי הים התיכון, כי כן תרגם את השם רַעַמְסֶס בכל מקום: פלוסין, (ובתרגום ירושלמי (ברא' מ"ז, י"א) הגירסא פילוסים). ולדעת התרגום ירושלמי (ברא' י', י"ד) יושני הארץ הזאת היו זלזלי פתרום בן מצרים, כי כן תרגם שם פתרוכים (פילוסאי). ועיין (פתרסים) ולדעת בעל כפתור ופרח שהוכרנו לעיל, נמצא עוד כימיו עיר גדולה ושמה בלשון תורה סין (טראבלים אל-שם), ותכונתה היתה על שפת ים התיכון בדרומה של הר ההר. וסמוך לה עומדת עוד כיום העיר ערק'י, ועל שניהם אמר הכתוב: ואת הערק'י ואת הסיני (ברא' י', י"ז), ואל דרום סין זה כמו שני ימים על חוף הים גם כן עיר ושמה כיום בירותא, ולפי דעתו היא העיר הנזכרת בס' (יחזקאל מ"ז, ט"ז) בשם ברותה (ועיין סיני) [.

desertum Sin מדבר סינ

המדבר הזה היה קרוב אל הר סיני, על חוף ולשון ים סוף השני

ל"א. במדבר כ"א, י"ד) ובבאור החכם ר"מ אברניק לספר מנחם חדשה (יהושע א', ד').

השני (עיין ים סוף), נזכר (שמות ט"ז, ח'. שם י"ז, א'. במד' ל"ג, י"ב); בין העיר אלים להר סיני.

Sinaj סיני

הוא אחד המדברות אשר בארץ ערב, ואשר חנו בו בני ישראל אחרי גלותם מארץ מצרים (שמות י"ט, א'—ב'. ויקרא ז', ל"ח. במד' א', א'—י"ט. שם ט', א'). וכפי עדות סופרי המסעות, מדבר סיני הוא מישור גדול המסובב בכל עבריו מאת הרים וסלעים נפלאים אשר ממרחיהם תרעד נפש הרואה; ותכונת המדבר הזה היא גבוהה מתכונת המדברות האחרים אשר לפניו ובמסלול צר יעלו אליו הנחלזב בין חללי הסלעים. ובקצה הצפוני למדבר הנורא הזה יתראה הר גדול וגרמז המתחלק ממעל לשני ראשים; הראש האחד הפונה קדמה מזרח הוא הנקרא הר סיני, והראש השני הפונה מערבה הוא הנקרא הר חורב. ועל כי שניהם בתהיתם הם אך הר אחד, לכן יזכרו לפעמים בספרי הקודש זה תחת זה. ובראש הר סיני (הנזכר מן הר חורב) היא חלקה קטנה מאבני הטורים אשר יזל מתוכה מעין מים; ובמורד ההר הזה תראה עד היום המערה (נקרת הצור) אשר התבודד בין קירותיה משה עבד ה' לדרוש מאת אלהיו חקים ומשפטים אל עמו. גם בראש ההר חורב תמצא מערה קטנה ולרה עד מאד; ובהני הטורים אשר מימין רבים נטו את אלהיהם על ההרים האלה, המה יאמרו כי זאת המערה אשר נחבא בה אליהו התשבי בברחו מפני חמת איזבל [ותרי הארץ יספרו לנו כי האבנים אשר יש שם, נמצאים בהם קוים דקים מתפשטים ומתפזלים כוורידים כחמונת האילן סנה, ונקרא שם המקום ההוא סיני על שם הסנה אשר נמצא שמה], ואם ישברו האבנים ההם לכמה חלקים, תמצא תמיד לורת הסנה בקוים שכל אחד מהלקיו. מה רבו מעשיך ה'! . ועיין דרשת חז"ל (שבת פ"ה, ע"ב) בעטם השני סיני [.

* סיני

שם אומה אשר ירשו משכנם בירכתי הלכנו (בראשית י', י"ז).
דה"א

דה"א א' ס"ו). לדעת החכם שמראבה (1) נמלא שם עיר אשר שמה Sinna עד היום הזה; ולדעת החכם הירנימוס (2) היא העיר Sine. ולדעת החכם ברייטנבאך (3) נמלא שמה מחוז אחד הנקרא בשם Syn. והרש"ד זכאורו לנתיבות השלם כתב שהם מריפוראי יושבי העיר סין הנקראת בערבי מראבלום אל-שם. ובלע"ז מריפולי די-פליסתינה (ועיין מה שכתבנו בשם בעל כפתור ופרח בשם סין). ויונתן תרגם: סיני, אנטותאי וכן תרגם אוגקלס. וזכראשית רבה (פ' ל"ו) הגירסא ארמוסייה (וט"ס הוא ול"ל ז"ל אנטותאי). אולם לדעת הירושלמי אשר תרגם: סיני, כפרוסאי יתכן כי הסינים המה היו הראשונים אשר נאחזו באי כפתר, Cyprus הסמוכה ג"כ ללבנון, ונודעת בכל אפסי תבל בין הטוב אשר גדל שם. ונקרא בלשון חז"ל יין קפריסין. כי אותיות ב"צ"ק נוחי ההתחלפות הם (עיין כפתר)

ארץ סינים terra Sinensium

הארץ הזאת נזכרת אך זנבואת ישעיה על קבוץ שוורי ישראל, לאמר: הנה אלה מרחוק יבאו והנה אלה מצפון ומים זאלה מארץ סינים (ישעי' מ"ט, י"ז). ולדעת מקלת המזכרים (עיין ים הגדול) יהיה ארץ סינים שם אל הארץ הנודעת כיום בשם China או Sina, ואשר בקלה מזרח חלי הכדור אשר אנחנו יושבים עליו; והנביא אשר יחשוב כל ארבע רוחות העולם, יכוין זמלת מרחוק אל רוח דרומית (4) ודעתם איננה נכונה בעיני, כי הארץ הנזכרת לא נודעה עוד בימי קדם בשם Sina כי הארמיים אשר באו שמה ראשונה קראוה בשם (Cataja *) , גם יותר נראה כי

1) Strabo XVI, 2 §. 18. S. 756. Casaub.

2) Hironymus quaest. herb. in Genesin.

3) Breitenbach's Reise (1486 fol.) S. 47.

4) ועיין מה שכתבתי בדבר הזה בשם (ים הגדול).

*) Assemani. Bib. Orien. T. 3, P. 2, pag. 504.

כי הנביא יכוין במלת מרחוק אל פאת מזרח, וכאשר יאמר במליצה אחרת: קורא מסורה עיט מארץ מרחק איש עצתו (שם מ"ו, י"א), ולדעתי יכנה הנביא בשם ארץ סיני גם את ארץ מצרים, וזה על שם עיר סין הגדולה והמפוארה אשר היתה בארץ הזאת ואשר דברתי כבר ממנה; וכאשר יכנה אסוף המשורר את הארץ הזאת בשם שדה צוען (תהלים ע"ח, י"ב), על שם צען עיר הגדולה אשר היתה בקרבה. והנה ידוע כי ארץ מצרים היא בנגב ארץ ישראל, והנביא הזכיר את ארבע רוחות העולם כסדר הליכותיהם: מזרח, צפון, מערב, ודרום.

* סִיְדָה (פיין טור ספרים).

סְבוֹת Sachoth

עיר בעבר הירדן מזרחה בנחלת מטה גד (יהושע י"ג, כ"ו) אשר יסדה יעקב בשובו מפדן ארם אל ארץ כנען, כי עשה שם סְבוֹת למקנהו (ברא' ל"ג, י"ו); והיא נודעת גם ממלחמת גדעון (שופטים ח', ה'). גם בעמק הגדול אשר סביבותיה (ואשר יזכירה המשורר (תהלים ס', ח'. שם ק"ח, ח') בשם עמק סְבוֹת) ילקו עבדי שלמה הכלים הגדולים אשר נועדו לבית האלהים (מ"א ו', מ"ו, דהי"ב ד', י"ט), וגם בארץ מצרים נמלאה עיר בשם סְבוֹת, ובה חנו ישראל ראשונה מדי לאחסן מן הארץ ההיא (שמות י"ב, ל"ו. שם י"ג, כ'. במד' ל"ג, ה').

והנה. בספר (דהי"ב י"ב, ג') יזכרו סְבִיִּים, פי עלו עם חיל שישק מלך מצרים להלחם את רחבעם מלך יהודה; ולדעת מקלת המבארים היו אלה מן העיר סְבוֹת אשר בארץ מצרים. ודעתם איננה נכונה בעיני; כי יתכן יותר אשר השם סְבִיִּים הוא נגזר מן שם הכללי סְבָה המורה על מפרה מסוככת, או על אהל משך אשר ממעל לארץ. ונקראו כן או העמים יושבי מערות הטופים בלשונות העמים

(1) וכתלמוד ירושלמי (שנישית פ"א מ"ב) תרגמו: סְבוֹת, תרעלה(?).

העמים בשם מראגלאדימען , ואשר ימלאו עד היום בארצות
אפריקא הרחוקות , או העמים האלה השוכנים באהלים כל ימיהם
והגודעים בלשונות העמים בשם סצענימען .

סֶכַּחָה Sechacha

שם עיר בנחלת מטה יהודה [כמדבר] (יהושע ע"ז, ס"ח) .

* סֶכַּיִים (עיין סכות) .

סִלָּא Sila

שם מקום נזכר (מ"ב י"ב, כ"ח) , ומענינו שם נראה שהיה
קרוב לירושלים .

סַלְחָה Salcha

אחת מערי ממלכת עוג בצפון אשר הכה משה ובני ישראל
(דב' ג', י' . יהושע י"ב, ה' . שם י"ג, י"א . דהי"א ה', י"א) [והיא
נקראת כפי הערביים עד היום Salkhat ותכונתה בקצה מזרח גבול
בשן 4] , ויתכן כי אליה כיון ג"כ יונתן בחרגומו : סַלְחָה , סְלוֹקִיָּא
(דב' ג', י') . ואיננה העיר סְלוֹקִיָּא הנזכרת בדברי חז"ל (כתובות י'
מגות י') ועיין (אשור ב') כי היא היתה עיר ואם בארץ ארם , אשר בנאה
סילוקים המלך ויקראה על שמו Seleucia והוא קרובה לבבל , ורחוקה
הרבה מאד מארץ הכשן . ושם נמצאים עזי גסן הרבה מאד] .

סֶלְעָ Petra

שם עיר [הראשה] בארץ אדום [תכונתה היתה כמעט בתוך
בין

4) S. Burckhardt's Reisen in Syrien S. 180.
und 507 der deutschen Uebers.

בין קצה הדרומי של ים המלח, לבין קנה לשון ים חילת בשמק נרחב מרוכס מגבטני סלעים גבוהים ורמים אשר בין נחרי שיני הסלעים ההם חזנו להם יושביהם משכנותם], נודעת ממלחמת אמליה מלך יהודה, כי הוא חפץ אותה במלחמה ויקרא את שמה יקתאל (מ"ב י"ד, ו'). ולדעת חכמי המבארים. היא העיר (מערי הערביים) הנקראת צפי סופרי היונים והרומיים (על שם תכונתה בגבטני הסלעים) בשם Petra (שם יוני ורומי הדומה בהוראתו אל הוראת שם סלע צעברי); והיא ראש כל החלק הגדול מארץ ערב הנקרא על שם הסלעים הרבים אשר בתוכו בשם סלע ערב (טטייגטעם מרחביען), כאשר ארחיב לדבר בזה בדברי על השם ערב. ועל היות סביבות העיר הזאת מדבר וליה, לכן יקראנה ישעיה בשם: סלע מדבריה (ישע' ט"ו, א') [והיא העיר סלע הנזכרת (שופט' א', ל"ז) ועיין מעלה עקרבים].

* סלע עימם

שם מקום נזכר אלל גבורת שמשון (שופטים ט"ו, ח') ושם פסוק (י"ג) הוא נקרא בשם סלע לזר (ועיין עיטס).

* סלע המחלקות

שם מקום נזכר (ש"א כ"ג, כ"ה) בשם סלע לזר, ועל אשר שם שאל מן המקום ההוא מרדוך אחרי דוד, קראו למקום ההוא סלע המחלקות.

סנא Senaa

עיר נזכרת בספר (עזרא ב', ל"ה. נחמיה ו', ל"ח); ויראה כי היא הייתה אחת מערי בנימן.

* סנה

הוא שם שן סלע אחד משני הסלעים בצ"ץ וסנה אשר השן האחד מזוק מפסון מול מבמש והשן השני מנגב מול גבע (ש"א ח"ב מו י"ד, ד')

י"ד, ד'). . ויונתן חרגס : בצץ, משרועיתא (פי' חרד"ק מקום חלק ובלשון חז"ל משרועיתא דנהרא) ואת השם סנה חרגס מדרוביתא (דרך כנושה) .

סנסנה Saneana

שם עיר [סננא] נחלת מטה יהודה (יהושע ע"ז, ל"א) [ועיין חזר פוסה] .

ספר Sephar

הוא הגבול המערבי למושבות בני יקסן, וכאשר יזכיר לו טחב חורטנו (ברא' י', ל'); והיא חלקת ערב אשר על שפת ים סוף מזרחא ואשר תקרא צפי הערביים בשם תהאמה (Tehama) . כי המלקה הזאת היא בקצה המערבי לארץ ערב, וידוע כי ספר במקלט לשונות המזרח הוא שם אל קלה וגבול [ואולי היא ארץ ספרוים הנזכר (מ"ב י"ט, י"ג . ישעיה ל"ז, י"ג) וכן נראה דעת ויונתן שחרגס : באבה ספרה, מעלך דספרואי . והנה לא נמצא בכל המקרא שם ספר שורה על גבול או מיר, והוראה זאת היא רק בלשון ארמי] . (עיין ספרוים) .

ספרד Sepharad

השם הזה נזכר אך בנבואת עוזדיה : וגלות החל הוזה לבני ישראל אשר בנענים עד צרפת וגלות ירושלים אשר בקספרד ירשו את ערי הנגב . והנה בדברי על השם צרפת ארץ כי זה הוא שם לאחת מנפות העיר צידון ; ומתוכן דברי הנביא יראה כי ספרד היה בשכונת צרפת, ואף הוא שם לעיר אשר בלשון ארץ ישראל — והנה זה ימים כבירים אשר הורגלו היהודים לקרוא את ארץ Hispania (ספמניט) בשם ספרד ; ולדעתי הובאו לזה נעבור כי שם הארץ ההיא היה לפניס Hesperia הדומה בהגדרתה אל הגרם השם ספרד, כי כל משכיל יבין מתוכן דברי הנבואה הנזכרת כי מחשבת הנביא לא היתה על ארץ רחוקה כזאת . ויטן כי מדברי הנביא יראה אשר צרפת היה בשכונת ספרד, ולכן קראו היהודים גם כן אל ארץ אשר בשכונת ארץ Hispania Franeia (פראנקרייך) בשם צרפת !!! — והגם כי קריאת שמות

שמות שתי הארצות האלה מאת היהודים, נוסדה על הכל ונעשותם;
בכל זאת לא יחדל לדעתי הכותב העברי מקרוא אותן כזה, אחרי
אשר הורגלו בזה היהודים ימים רבים; כי קריאת השמות בלשון
איננה כי אם הסכמת האנשים המדברים בלשון ההוא, כידוע.
[יוראה קורא נעים! מה שכתב החכם הגדול השר דון יצחק אבארבנאלי בסוף
באורו לס' מלכים ב', ותדע מן מוצא דבר כי במחילה מכבוד המחבר נעלמו
ממנו דברי הרב ז"ל שם. ולזהבנת הקטור לא העתקתי דבריו וקרא נא משם].

סִפְרָוַיִּם sepharvaim

פיר נזכרת בספר (מ"ב י"ז, כ"ד. שם י"ח, ל"ד. שם י"ט, י"ג.
ישעי' ל"ו, י"ט. שם ל"ז, י"ג) בין הערים אשר לכד מלך אשור בעולם
המון גבורתו והיא העיר הנקראת בספרי העמים בשם Sippbara
ותכונתה היתה על נהר פרת אשר עבר בתוך העיר הוּאֵת ויחלקה
לשתיים (*) בשפעת מימיו. וגם מבני העיר הוּאֵת הביא מלך אשור
לשבת בערי שמרון חמת בני ישראל (1).

עברין

(*) ולזהבנת יבא שמה כרכיו האמרי (דומים), כאשר העירותי קל זאת
דבריו על השם אגלים.

(2) והנה אעתיק לסניך קורא נעים כחוב אחד המדבר מהאלילים אשר עבדו
להם הספרוים ואבאר דעתי בענין הכתוב: **והספרוים שורפים את בניהם באש לאדרמלך וענמלך אלתי**
(כיו"ד סימן הרבים לפי הקרי, אמנם הכתיב הוא **אלתי** בלשון יחיד)
ספרוים (מ"ב י"ז, ל"א), כי לדעתי האמינו הספרוים בשתי רשויות
(כאוסן תורת צאריאסמר אשר נתן לעם פרס) האחד פועל טוב,
והוא אשר כנוהו בשם **אדר-מלך** ר"ל מלך ההצלחה. והאחד פועל רע,
והוא אשר כנוהו בשם **עני-מלך** ר"ל מלך בלהות ועוני, ולכן כפל
הכתוב **ספרוים**. מה שלא עשה כן בכל יתר אלהי הגוים הנזכרים שם
למעלה בענין; לאחר לך כי שנים היו אליהם **ספרוים** ועיין מה
שהערנו בשם המרגום יונתן בשם **ספר**.

Abdon (ע) עֲבֶדוֹן

אחת מערי בני אשר, אשר נחנה מהם אל הלוי (יהושע כ"א
 ל'. דה"א ו' נ"ט) [ויתכן כי היא העיר עברון (נחלוגה"ל ברי"ש
 כמו רעואל רעואל ודומיהם רבים), הנזכרת בין מספר הערים אשר
 נפלו לנחלה למטה בני אשר (יהושע י"ט, כ"ח)] .

Abraim חרי העֲבָרִים

כן יקראו ההרים הדרומיים מהרי גלעד אשר בעבר הירדן מזרחה,
 ממול העיר יריחו, נגבה תימנה עד קצה הרי ארץ אדום (במד' כ"ז, י"ב.
 שם ל"ג, מ"ז : דב' ל"ב, מ"ט) [וקראו את שם ההרים ההם עֲבָרִים, מפני
 שהם על מעברות הירדן ומשם יעברו אל ארץ כנען, כאשר אמר (במד' כ"ז
 י"ב) : אשר ער פני ירחו, ושם עברו את הירדן ; אולם שם ההר
 ההוא לראשונה נבו (דב' ל"ד, א')] .

* עֲבָרִים Abraim

שם מקום נזכר בס' (ירמ' כ"ב, כ') : עלי הלבנון וצעקי,
 ובבשן תני קולך. וצעקי מֵעֲבָרִים כי נשברו כל מאהבך .
 ובספר (במד' כ"א, י"א) כתיב : ויסעו מאבת ויחנו בעיי
 ה עב ר ים, ולפטמים נקרא שם המקום ההוא בשם עיים לבד (שם
 ל"ג, מ"ה) . ועיין (הרי העברים) .

עֲבֶרֹן (עיון עכדון)

Abrona עֲבְרוֹנָה

שם אחת התחניות אשר חנו בני ישראל במדבר (במד' ל"ג,
 ל"ד)

ל"ד) • [ותכונת המקום ההיא היתה קרובה לעציון גבר , סמוך לחוף ים האדום] .

עגלון Eglon

שם עיר בנחלת מטה יהודה [בשפלה] (יהושע ט"ו , ל"ט) : היא עמדה עוד על תלה צימי הירנימום הסופר הנולרי , ומתהלכות יהושע במלחמותיו אשר עבר מלביש עגלונה ומעגלון חברונה (שם י' , ג') יראה כי תכונת העיר עגלון היתה בין העיר לכיש ובין העיר חברון [ולפנים היתה ג"כ קרית מלך (שם י"ב , י"ב)] .

עדרם Adulam

שם אחת מערי המלכים אשר בארץ כנען (יהושע י"ב , ט"ו) ונפלה לנחלה אל מטה יהודה (שם ט"ו , ל"ה) . תכונתה היתה בשפלה ממערב למסלה העולה מחברון לירושלים , וצימי הירנימום הסופר הנולרי עמדה עוד על תלה . והנה העיר הזאת תזכר כבר בדברי כוזב תולתנו , כי בהפרד יהודה מאת אחיו וירד עם עדריה מהרי חברון לחור לו מקום בשפלה , נטה אהלו עד איש עדולמי ויכרות ברית רעות עמו (ברא' ל"ח , י"ב) . וצימי רחבעם מלך יהודה נבנתה העיר הזאת לעיר נבצר (דהי"ב , י"א , ז') , ויראה כי היא היתה מאז חזקה במאד מאד ; כי בן ינבא מיכה אשר נכדיו ישראל ינוסו ליום פקודה עם הון אולרותיהם אל העיר הזאת לחסות במבצריה : עד ערדולם יבא כבוד ישראל — (מיכה א' , ט"ו) ; כי בסביבות העיר הזאת ימצאו מערות וסלעים רבים אשר גם המהולה למבצר ומעוז , וכאשר נודעה מערת עדולם בקורות דוד (ש"א כ"ב , א' . שם ב' כ"ג , ג') [ואולי אל המערה הזאת כיון ישעיה הנביא במליכתו לאחר : עפל ובחן היה בעד מערות עד-עולם כו' (שם ל"ב , י"ד) . ויהי' קטע המלות מערות עד-עולם כמו מערת עדולם] .

עדייתם Adithaim

עיר בנחלת מטה יהודה [בשפלה] (יהושע ט"ו , ל"ו) .

ערן

Edon עֶדֶן

הוא שם לארץ ידוע אשר בקרבה נטע ד' אלהים כפי עדות
כותב תורתנו את הגן המפואר לשם שם את האדם אשר יצר (ברא'
ב', ח'). והנה בתכונת הארץ נזכרו בו רבים מן החכמים מבלי דעת
אנה יפנו למצוא אותה (1); ובאמת אם נשים לב אל חמשת הכתובים
(ברא' ב',

1) ואנכי אבוא היום ואשלמה נדרי אשר נדרתי לך ידידי הקורא בהערה
לשם (כוש) להעתיק לפניך דברי החכם יש"ד בביאורו החדש על התורה,
והיו לאחרים כידוך דעות כל אשר קדמונו. וז"ל "ויטע ד' גן
ב' בעדן מקדם (ברא' ב', ח') כמורחו של עולם היה מקום עדן ועונג
כמחוץ שזה האויר והמונ, נכרף בתכלית העונג דשן ושמן מטע ה'
להתפאר, ולזה נקרא עדן, ושם הכין ה' לאדם מקום לשבת בו,
ונזר שיהיה גן בעקום ההוא. כלומר מקום חילנות הסוככים בענפיהם
וגוונים על היושבים תחתם, והשיב שם את האדם אשר יצר.

" והנה מקום הגן הזה נזכר למצוא בקירוב על פי ההודעות
שפרס לנו הכתוב, והמברה היותר מתיישבת אל הדעת היא שהיה
הגן במדינת ארמניאה כמחוץ שהוא בין מולא ד' נהרות
Phasis, Araxus, Tigris, et Euphrates. שהם
לדעת ד' הנהרות שזכר הכתוב בסמוך, כמו שאפרש, והמחוץ
בכללו נקרא עדן להיותו שמן ושמן כעדות כותבי קורות העמים,
ובחלק ממנו היה הגן: ונהר יצא מ עדן להשקות את
הגן, אין בידינו לידע שם הנהר הזה, ואיה מקומו, כמו שהגן
פגמו אין רשמו ניכר כעת לענברי ארץ, ובהיות הנהר ההוא רק
להשקות את הגן כעדות הכתוב, הנה גם הגן גם הנהר [ולדעת
התלמודיים הנהר ההוא, הוא פרת, ככל נהר הנזכר סתם
בכתוב, שהוראתו תמיד פרת (ועיין פרת) ומלת הוא פרת
לעד שהוא הנכלל בשם ונהר סתם הנזכר לעיל בפנין, שהוא
יצא מעדן להשקות את הגן], נעלמו ממנו עתה, אולי נכלל
זה בין השמות הרבים שעשה המבול על פני התבל, לכן לריק
נעמול כעת לבקש מקומו, אך הנהרות היוצאים מן הגן לפי
שלא

(ברא' ב', מן פסוק י' עד ט') יפול כל ספק מלבנו, כי זהם זייר לו
 איש החלשים את תכונת ארץ עדן בציור שלם, למען ידע עוד דור
 אחרון את מקומה. כי הגה יאמר: וגדר יוצא מעדן
 להשקות

שלא היו לתועלת הגן בלבד, נוכל לעמוד עליהם כמו שאפרש
 הכתובים: ומשם יפרד, אלו הי' כונת הכתוב להודיענו כי מן
 הנהר הראשון שזכר היו יוצאים ד' נהרות אחרים, ומקור אחד
 לכלם, היה אומר: וממנו יפרד, ויהיה הכינוי מוסב אל
 מלך ונהר הנזכר, גם מה טעם לקרותם ארבעה ראשים,
 והם לא היו ראשים אס נאמר שמקור אחד יצא אלא מלת ומשם,
 מוסבת אל הגן, ומלת ראשים כמשמעו, כלומר ראשי מקורות;
 והודיענו הכתוב שמלבד הנהר הנזכר היו עוד מים אחרים
 יוצאים נפרדים זה מזה מן הגן ההוא. ובאלהם נהיו לארבעה
 יבלי מים וראשי נהרות. והם: פישון, שמו מורה עליו שהוא
 נהר Phasis היורד ממדינות ארמניאה ונופל אל הים
 השחור Pontus Euxinus: הסבב את כל ארץ
 החוילה, היא מדינת Colchis הסמוכה אל נהר
 פאיון שאמרנו, וידוע כי במדינה ההיא היה זהב הרבה מאד,
 והדרך הכתוב להודעה זאת, כי שני חוילה היו, אחת נבנית
 מחוילה בן בוש, ואחת מחוילה בן יקטן,
 וזו הייתה נבנית מן יקטן ואיננה חוילה של מצרים שנאמר בה:
 וישכנו מחוילה עד שור (ברא' כ"ה, י"ח) והנה נקראת
 כן כפי שמה אשר היה לה בימי משה: הברדלח, שם אכן
 יקרה, וכך שמה גם בלשון איטלקי בשני קצת: גידון, אין
 זה הנהר הקסן הסמוך לירושלים שהרי כתיב: הסובב את כל
 ארץ בוש, והנהר הקסן ההוא לא יעבור אסילו בחלק ממנו,
 גם איננו נהר גאונים, כי הוא במדינת הודו המזרחית רחוק
 מאד מנהר פרת, ומשאר הנהרות הנזכרים כאן, אבל לדעתי
 הוא נהר Araxius המתחיל ג"כ במדינת ארמניאה
 ונופל בים הקסר Caspio, ושמו היווני אראקסוס יורה
 על ההליכה בחוקה כמו שהעידו עליו נוספי המדינות שמימי רגיס
 במרוצה עזומה, ודומה לו בלשונינו שם גידון משרש גוף
 שהונת

להשקות את-הגן ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים, שם האחד פישון הוא הסבב את כל ארץ החוילה כו', ושם הנהר השני גיחון הוא הסבב את כל-ארץ כוש, ושם הנהר השלישי חדקל הוא-ההלך קדמת אשור, והנהר הרביעי הוא פרת. והנהר היוצא (מעדן) הנזכר אין לספק בו כי הוא נהר Pasitigris הכולך על גבול ארץ פרס, יען כי הנהר הזה יפרד אלל העיר (אפמיא) Apamea, והיה לשני נהרות אשר נשארו (אך בשמי ההברה מעט) בשמותיהם חדקל ופרת לכל גווי הארנות עד היום הזה, ובקנהו האחר יסוב להפרד לשני פלגים יבלי מים היוצאים אל לשון ים פרס ואשר אין לספק בהם כי המה פישון וגיחון; כי הפלג הראשון והוא מערבו (פישון) הוא הכולך בקנה מזרח ארץ ערב אשר שמה היתה ארץ חוילה, כאשר הראיתך בדברי על השם הזה, והפלג השני והוא המזרחי (גיחון) הוא הכולך בקנה ארץ Chuzestan בממלכת פרס, ארץ אשר נוסבה מבני כוש (עיין כוש, ובותה) ואשר על שם תקרא כן עד היום הזה.

והנה קצרה ידינו עתה לדעת את גודל ארץ עדן, ועד אין התהלכו גבולותיה סביב סביב; אמנם די לנו אם נדע אך את מקום תכונתה אשר ה' על ידי הנהר Pasitigris אשר הזכרתי לך והמזיל בין אשקיו כל המון מימי חדקל ופרת. וכאשר נדע גם מספורים אחרים כי סביבות מרונת שני הנהרות האלה היה מושב בני אדם בראשית ימות עולם; על הרי אררט אשר מצטננס יוצאים שני הנהרות ההמה יחד, שמה נחה חבת נח לעת המבול (נרא' ח' ד'). ובצקעת שנער המתרחבת על יד נהר חדקל מערבה, שמה נאספו בני אנוש לבנות להם מגדל המגיע עדי שמים (שם י"א), ומעבר לנהר פרת באו גם אבותינו אשר ישבו שמה מעולם (יהושע כ"ד, ב').

ודע

” שהונח ג"כ על חוץ המהירות, כמו: יגיא ירדן על פיהו(איוז)
 ” מ' כ"ג): את כל ארץ כוש היא מדינת Scythia הסמוכה
 ” אל נהר אראקסוס (ועיין כוש): חדקל, הוא Tigris
 ” היוצא גם הוא סמוך לארמניה, וסובב את ארץ אשור
 ” כעדות הכתוב, ונפל אל נהר פרת“.

ודע! כי ארץ עֶדֶן (עֶדֶן) תזכר פעמים רבות בספרי הקדש
 כמו ובני עֶדֶן אשר בתלאשור (מ"ב י"ט, י"ב. ישעיה ל"ז, י"ב).
 חרן בנה ועֶדֶן (יחזקאל כ"ו, כ"ג); וזה לאות כי הארץ הזאת נשארה
 בשמה ימים רבים. והגן אשר נטע ד' אלהים שמה כפי עדות כותב
 תורהנו היה במזרח הארץ הזאת (ברא' ב', ח') [° אולם ממשמעות
 הכתובים הנ"ל נראה כי תכונת ארץ עֶדֶן הנזכר לשל היתה בארץ ארם
 נהרים, או מחוץ אחת בתוך ממלכת אשור, וכן דעת יונתן שתרנס השם עֶדֶן
 הנזכר (יחזקאל כ"ו, כ"ג) הדייב (ועיין מה שכתב המחבר בעצמו על השם
 הזה בשם אשור). אמנם אשר נראה עוד מדעת יונתן באשר לא תרגם את
 השם עֶדֶן בשני המקומות אשר נזכרו בכתוב (מ"ב י"ט, י"ב. ישעיה ל"ז, י"ב)
 כי לדעתו נטעו רבים מבני עֶדֶן (הדייב) ויאחוו במחוז תלאשור, ושלח
 לסעות בתרגומו לדמות כנפשו שגם ארץ עֶדֶן היתה אחת ממחוזי תלאשור,
 לכן משך ידו מלתרגם את שני המקומות הנ"ל, וסמך על המבין כי ממלת ובני
 עֶדֶן כו' ידעו המשכילים כי כונת הכותב היה רק על שבע אחד מבני עֶדֶן
 זו הדייב (כאשר הודיענו יונתן שם מדינתם במקום אשר נזכר בכתוב רק
 השם עֶדֶן לבד), ולא ממדינתם ויאחוו בארץ אחרת היא תלאשור].
 (ועיין רסן).

* עֶדֶן (ע"י עדן).

Adada עֶדָדָה

שם עיר בנחלת מטה יהודה בנגב, על גבול ארץ אדום
 (יהושע ט"ו כ"ב).

Eder עֶדֶר

שם עיר בנחלת מטה יהודה [בנגב] (יהושע ט"ו, כ"א).

Ava עֶוָה (עוֹא עוֹהָ)

השם הזה יזכר בין המקומות אשר הביא מהם מלך אשור אנשים
 לשבת בערי שמרון תחת בני ישראל (מ"ב י"ז, ל"א); ולדעת
 מקלת החכמים, היא הארץ הנקראת בפי תלמי המלרי בשם

ח"ב. מו. Avadia

Avadia, והיא היתה אחת ממדינות הארץ Bactriana אשר נחשבה בין ארצות מדי — [ואולי היא אחת עם השם אֶדְוָה (עיין אהוה)]. אמנם לדעת החכם רעלאנדי היא העיר Avatha אשר בארץ הצוריים וזאת הוא לדעת החכמים המראים לנו את שמות ששת בני כנען: הערקי, והסיני, הארודי, הצמרי, החמתי, והחוי (1) אשר לא נזכרו עוד בכתוב, בין יתר בני כנען אשר ירשו בני ישראל את ארצם (ועיין עיוס), אנה אחוז להם אחוזתם בארץ אחרי אשר הורישום פלשתים. וישבו תחתיהם. (ועיין מה שכתבתי בשם כל אחד מששת הלאומים האלו). ולדעתי השם הזה אחד הוא עם עֶדָה הנזכר בספר (מ"ב י"ח, ל"ד. שם י"ט, י"ג. ישעיה ל"ז, י"ג).

הָעֵיִם Avim

עיר בנחלת מטה בנימן (יהושע י"ח, כ"ג) [ויתכן שנקראה שם העיר עוים על שם הָעֵיִם אשר ישבו מקדם בארץ כנען, ופלשתים היונאים מכפתור הורישום וישבו תחתיהם, כמו שאמר הכתוב: וְהָעֵיִם הַיֹּשְׁבִים בַּחֲצֵרִים עַד עֵזָה, כַּפְתָּרִים הַיּוֹצְאִים מִכַּפְתָּר הַשְּׂמִידִם וַיֵּשְׁבוּ תַּחְתָּם (דב' כ', כ"ג)]. והשם הזה נזכר עוד הפעם בס' יהושע (י"ג, ג' — ד'), נספח לחמשת סרני פלשת: העזתי, והאשדודי, האשקלוני, הגתי, והעקרוני, והעוים כו'. ולפי שנאמ' בתורה כי השמידום כפתורים, יתכן לפרש דעת הכתוב כאן ביהושע שחלת

(1) ולדעת התלמודיים: החוים והעוים שם אומה אחת הנה, שכן דרשו (שבת פ"ה,) למה נקרא שמו חוי, שטועמין את הארץ בחויה. וכן דרשו על הכתוב: לבנעני תחשב חמשת סרני פלשתים כו' וְהָעֵיִם (יהושע י"ג, ג') והקשו חז"ל חמשת! והלא בפרטן אחת מואל ששה? עוים מתימן באו (חולין ס', א'). ר"ל כי מלת והעוים הנזכר בכתוב הזה הוא נמשך למלת מתימן אשר בכתוב הסמוך, ור' אליעזר ב"ר שמעון אמר, שהיו בקיפין בעפרות כנחש, בגלילא לוחין (ר"ל קורין) לחויה, עויה. הרי נראה שלדעת חז"ל העוים המה החוים בני כנען בן חס. ולפי זה יתכן לאמר שהעוים הנזכרים (דב' כ', כ"ג) המה החוים.

שמלת והעוים הם יושני העיר עוים הנזכרת (שם י"ח, כ"ג). וראה קורא נעים דעת המ"כ ז"ל על מקומו (דב' ב', כ"א) שמה האריך הרחיב הדרוש בטעם השמות עוים, חוים, פלשתיים, כפתרים, ורחוים הדברים למי שאמרן. אמנם לאהבת הקלור לא העתקתי דבריו, ועוד ידי נטויה לדבר כזה בנאורי לכתבי הקדש ברבות ד' את דרכי להוציאו לאור].

עוית Avith

עיר בארץ אדום, ונודעת להיות עיר אחד המלכים אשר מלכו על הארץ הזאת (ברא' ל"ו, ל"ה).

עזה Asa, Gaza

שם עיר וראש אחת חמשת הסרניות בארץ פלשתיים (יהושע י"ג, ג') [ונתנה לבני יהודה לנחלה (שם ט"ו, מ"ז) ואחרי מות יהושע כבשה (שופט' א', י"ח). אמנם מס' (ש"א ו', י"ז) נראה כי הפלשתיים חזרו ולקחו מידם]; והיא היתה הדרומית בערי פלשתיים. וברלות הכותב להזכיר את גודל הממלכה העזומה אשר היה לשלמה יאמר: מתפסח ועד עזה (מ"א ה', ד'). ושם העיר הזאת יגיד עליה כי היא היתה עזה ובטורה, וכזאת יעידו גם סופרי העמים; ועד היום היא עיר מבצר מוסבת חומה דלתים וזרית [ולדעת הגר"א ווילנא היתה עוד עיר עזה בארץ כנען אשר תכונתה היתה במקצוע מערבית נפוגית לאפרים (דהי"א ו', כ"ה 1)] (ועיין גרר).

עזמאת Asmaveth (עין בית טומות)

עזקה

- 1) ודע כי יש ספרים דגרמי שם, עיה תחת עזה. ולפי מה שכתבתי בשם תפסח בטעם השם עזה הנזכר כאן, נראה שגרסת התלמודים היתה ג"כ עזה עי"ש. וכן גירסת המרגוס רב יוסף שם.

עֲזֵקָה Aseca

שם עיר בנחלת מטה יהודה [כשפלה] (יהושע ט"ז, ל"ה). בין העיר הזאת ובין העיר שבה הכה דוד את גלית הפלשתי (ש"א, י"ז, א').

עֵיטָם Etam

שם אחת מערי יהודה (דה"א ד', ג') ורחבעם מלך יהודה בנה אותה לעיר מבצר (שם ב' י"א, ו'); ומשם יראה כי היא הייתה מכוונת בין העיר בית לחם ובין העיר תקוע [גם נראה מש' (שופטים ט"ו, ח') שהעיר עֵיטָם הייתה עיר בצורה גם לפניו. כאשר הייתה עוד אחת יד פלשתיים, וע"כ קורא אותה הכתוב שם בשם סלע עיטם, ולפעמים בשם סלע לכד. והעיר הזאת עמדה עוד גם אחרי חורבן בית שני. ונקראה אז בשם עין עיטם, ולדעת חכמינו התלמודיים תכונת העיר הייתה כהר הגבוה ככל הרי ישראל (זבחים נ"ה)].

עַמְרוֹת Ataroth

שם עיר בעבר הירדן בנחלת מטה גד (במד' ל"ב, ג' — ל"ד); וגם בארץ כנען בגבול נחלת בני יוסף נמצא עיר בשם עַמְרוֹת (יהושע ט"ז, ב' — ו'). ונמצאו עוד שתי ערים בארץ כנען (וסביבותיהם 1) אשר נקראו בשם עמרות, ולמען הבדילן מן הערים הנזכרות נספח עליהן עוד שם פ רמי אחר, והן:

עַמְרוֹת-אֶדָר Aterothadar

עיר בגבול המזרחי לנחלת בני אפרים (יהושע ט"ז, ה'). שם י"ח, י"ג) [ולדעת החכם געזעניוס היא העיר עמרות הנזכרת לעיל (ט"ז ו')]

(1) ומהחיות על הקהר דנחית למינה סה, ושכח ממנו עמרות בית יואב.

ז') ? ! ועיין בצאור החכם אברניק למנחה חדשה מה שהעיר שם על דעת רש"י בשם עטרות-אדר [ועיין בהערה לשם מירה] .

עטרות-שופן Aterothsophan

עיר בעבר הירדן מזרחה בנחלת מטה גד (במד' ל"ב, ל"ה) .

* עטרות בית יואב Ateroth beth Joab

שם עיר נזכרת בנחלת יהודה (דה"א ז', נ"ד) .

עי Aj

עיר בארץ כנען (בנחלת מטה בנימין) אשר לכדה יהושע ושימה לתל שמה (שם ח', ח') ; והיא היתה אחת הערים הנושנות בארץ ההיא, כי תזכר כבר בקורות אברהם [ותכונתה היתה למזרח בית-אל, נאמן גבול בנימן (ברא' י"ב, ח' . שם י"ג, ג' . יהושע ז', ז' . עזרא ז' כ"ה) , ותבוא לרוב בה"א הידיעה מטעם אשר הוריתיך בדברי על השם גלבוע . והנה מדברי ירמיה נדע כי גם בעבר הירדן מזרחה קרוב לעיר חשבון נמלכה עיר בשם עי ; כי כן יאמר הנביא הזה בנבואתו על מפלת בני עמון לאמור : הירלתי חשבון בי שודדה עי (ירמי' מ"ט, ג') [לכן הוסיף הכתוב (יהושע י"ב) מלות : אשר מצד בית אל, אל השם עי, להבדילה מן עי אשר בעבר הירדן] .

עיא (עִיָּה) Aja

אחת מערי בנימן נזכרת בסי' (נחמיה י"א, ל"א) [ולדעת מקלט החכמים היא העיר עיה הנזכרת (דה"א ז', כ"ח) (ועיין שיה)] . ויתכן כי עיא, עי ועית, כלם שם עיר אחת הנה .

עיבל (עובל) Ebal

שם הר בארץ אפרים למול הר גריזים, והוא אשר לזה משק
אל

אל בני ישראל לתת עליו את הקללה בבוואס אל ארץ כנען (דב' י"א,
כ"ט. יהושע ה', ל') [ותכונת ההר הזה א ב ל ושמש מבלי דשא ועשב,
ואולי לעסם זה נקרא ההר הזה בשם עבל בחילוף העי"ן באל"ף].

* עי' העברים (עיין עברים).

Ijim עי'ים

שם עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו, כ"ט) [וגם בעבר
הירדן מלאט עי'ים שם מקום, ועיין עברים].

Ijon עי'ון

עיר [מנזר] נזכרת בס' (מ"א ט"ו, כ'. דהי"ב ט"ו, ד') ;
ומשם יראה כי היא היתה בגבול הגפוני לארץ ישראל (בקרבת העיר
דן) ; וכן יזכיר התלמוד ירושלמי (שביעית ל"ו, ב') בין גבולות ארץ
ישראל אשר החזיקו בה עולי בבל, גם נוקבתא ד ע י ון .

עילם (1)

היא הארץ הנקראת בספרי העמים בשם Elymais,
ותכונתה היתה בין מדינת שושן Susiana אשר בממלכת פרס
ובין ארץ מדי (*). ובעבור כי עילם ומדי היו שכנים זה לזה ;
לכן יזכרו לפעמים יחד במלילות הנביאים : חזות קשה הוגד לי
הבוגד בוגד והשודר שודר עלי עילם ! צורי מדי ! —
(ישעיה כ"א, ב') : ואת כל מלכי עילם ואת כל מלכי מדי
ירמיה

(1) ודע כי מספר (עזרא ב', ל"א) נראה כי לנד עילם המדינה היתה
עוד עילם שם עיר ; אם שהיתה תכונתה במדינת עילם, או היתה
אחת מערי ארץ ישראל, ככל שמות הנזכרים שם בענין ולכן הוסיף
לנו הכחוש מלת : אחר, להבדילה משם עילם הנזכר שם למעלה
(ב', ו') . (ועיין נכו) .

*) Strabo l. 11.

(ירמיה כ"ה, כ"ה). וכפי עדות שמרבו הסיפר *) , היו בני עילם גבורי חיל משחרי למרץ , ורוב המונס נושקי קשת וחלים ; וכן יטירו לטו במלילות נביאיו : ו ע י ל ם נשא אשפה ברכב אדם פרשים (ישעי' כ"ז, ו') : הנני שבר את קשת עילם (ירמ' מ"ט, ל"ה) . ויחזקאל יוסיף להשלים את ליור גבורת בני עילם ; וממליחו (ל"ז, כ"ד) נראה אשר שמש היה נורא בגוים , ופחדם על פני עמי הארצות]ולדעת החכם געזעניום כללה בה השם עירם בני הנביאים הקדמונים גם את ממלכת פרס בכלל , אשר פי הנביאים האחרונים אשר נבאו אחרי חורבן בית ראשון יקבנו , בשם פרס לבד ובשם עילם לבד].

ולפעמים נחשבה אל מדינת עילם גם קלת המדינות הקרובות אליה , וכאשר נראה מדברי דניאל אשר יאמר : ויהי בראתי ואני בשושן הבירה אשר ב ע י ל ם המדינה (דניאל ה', ב'), וכן נמלא בספר עזרא : שושנביא דהוא 1) עלמביא (עזרא ד', ט'). ובלוחות תלמי המלכי מתרחב ארץ עילם לפונה עד תולאות נהר Euleus (והוא אובל אורי) היולא אל לשון ים פרס .

עין (א) Ain

הוא שם כללי אל מצועי מים וגם אל נחל קטן — והנה בארצות המזרח , העינות והנחלים הם לפעמים יקרים עד מאד ; ולזאת נמלא לרוב בספורי המלחמות אשר בספרי הקדש , כי המחנות חנו על עין ידוע , כמו במלחמת גדען : ויחנו על עין חרד (שופט' ו', א'), ובמלחמת שאול עם הפלשתים : וישראל חנים בעין אשר ביורעאל

1) לא כן דעת החכם געזעניום , כי הוא יפרש מלת דְּהֵיָא שם עיר לבד , ולפי דעתו יהיה שושנביא , דהוא , עלמביא שמות שלשה מדינות שונות , ולפי הקרי יהיה שם המדינה דהיא Dahae ועתה היא נקראת Dahistan. ותכונתה למזרח ים הכספי . אולם הוא רק השערה בלבד והפסע הנכון הוא כדעת המחבר פה , ולכן לא הכאתי את השם דהיה כחין מספר הערים בספר הזה .

*) Ibidem.

ביזרעאל (ש"א כ"ט, א') וכן יאהבו בני ארצות המזרח לבנות את עריהם קרוב אל עין מים; ולואת נמלא הרבה פעמים את השם עין מורכב בשמות הערים הנזכרות בספרי הקדש כמו עין-גדי, עין-גנים, ודומיהם.

עין (ב) Ain

עיר אשר נפלה בגורל אל מטה בני יהודה (יהושע ט"ו, ל"ב), ונחנה מהם אל בני שמעון לנחלה (שם י"ט, ו') והם נחנה אל בני לוי (שם כ"א, ט"ז). דה"א ד' , ל"ב) ״ודע אתה קורא נעים כי בכל המקומות הנזכרים למעלה כתיב: עין ורמון, אמנם בם' (נחמי' י"א ב"ט) שנה הכתיב לקראתה בשם עין רמון כאלו עין ורמון שם עיר אחת. ובבאורו לכתיב הקדש הערתי ע"ז, ועל עוד הרבה שנוים באלו הכתובים לישנם על נכון [

* עין (ג) Ain

שם עיר במקצוע מזרחית לפוני' בארץ פלשתיים: וירד הגבר משפם הרבילה במקדם ד'עין (נמד' ל"ד, י"א). לא כן דעת החכם ישר' בבאורו על החורס, וז"ל ״, אלו היה עין שם מקום לא היה ״ ראוי לבוא בה"א הידוע, אלא הוא מקור נהר אחד (כהוראת השם ״ עין לפי דעת המחבר לעיל בשם עין א), והתחלת מבועו נקרא ״ עין בלהיק, וכאן אמר: ד'עין בה"א הידיעה לרמוז אל מקור הירדן ״ הנודע. ודע! כי שני מקורות יש לירדן במקום מבועו אשר ביניהם ״ היחה העיר דן, כמו שכתבתי (נרא' י"ד, י"ד). ושתי המקורות ״ יתחברו יחד טרם יכנס הירדן אל מי מרום הנקרא בלשון העמים ״ Lacus Samochonitis (מי סמקא), והאחד משני המקורות ״ האלה נקרא Daphne, וזה הוא שקראו הכתוב כאן עין, עכ"ל״. ועי' מה שכתבתי בשם (רבלה).

* עין (ד) Ain

שם מעיין מים היוצא מבין הרי גלבוע, ונמשך והולך על פני הטי יזרעאל אשר נחלת מטה יששכר (ש"א כ"ח, ד'. שם כ"ט, א') וכן

וכן דעת החכם אברניק בבאורו לס' מנחה חדשה (עיין גלבוט).
וראה מה שכתבתי בשם אפק.

עֵין-גִּדִּי Engedi

שם עיר בנחלת מטה יהודה [כמדגד] (יהושע ס"ו, ס"ב), ולפנים נקרא חציון חמר* (דהי"ב כ', ז'), על שם החרים הרבים והטובים אשר קלו וכתבו שמה; וגם מבחר הצרי והכפר אשר ממנה לקח משל בשיר השירים (א', י"ד) ימלא בסביבותיה חכונת העיר הזאת היחה על שפת ים המלח קרוב לקלחו הדרומי ובימי הירנימוס הסופר הטלרי עוד גדולה היחה ורבת עץ; ועד היום יראו שמה המערה אשר בחוכה כרת דוד את כנף המעיל למלך שאלו. והנה כאשר נקרא העיר הזאת בשם עֵין-גִּדִּי, כן נקראו הכלעים אשר סביבותיה בשם צורי היעלים (ש"א כ"ד, ג').

עֵין-גָּנִים Enganim

עיר בנחלת מטה יהודה [בשפלה] (יהושע ס"ו, ל"ד), ואף בנחלת מטה יששכר נמלחה עיר בשם הזה (שם י"ט, כ"א) [ונתנה מהם אל הלויים (שם כ"א, כ"ט)], והיא הנקראת בספר (דהי"א ו', נ"ח). בשם עֵנָם.

עֵין-דֹּדִר (דֹּאֲר) Endor

שם עיר בנחלת חצי מטה מנשה בארץ כנען (יהושע י"ו, א'). חסנתה היחה בעמק יזרעאל קרוב לנחל קישון; והיא נודעת על דבר בעלת-האוב (pythouiffa) אשר נבאה שמה למלך שאלו בלאתו להלחם את הפלשתים (ש"א כ"ח, ו'). גם בשדה העיר הזאת הכס ברק

(*) ויטקאל (מ"ו, י"ט) יקרא את העיר הזאת אך בשם תִּמְרָה לנר.
[ולדעת הח"י שם, היא יריחו הנקראת עיר התמרים (דברים ל"ד ג', יהושע א', ס"ו. דהי"ב כ"ח, ס"ו)]
ח"ב י

צחק את מחנה כסדרא לפי חרב, וכאשר יזכיר המשורר: נשמרו
בְּעֵין־דָּאָר היו דמן לאדמה (תהלים פ"ג, י"א); ובימי הירגיונם
הסופר הנולד עמדה העיר הזאת עוד על חלה.

עֵין־חַדָּה Enhada

עיר בנחלת מטה יששכר (יהושע י"ט, כ"א).

עֵין־חֲצוֹר Enhasor

עיר בנחלת מטה נפתלי (יהושע י"ט, ל"ו).

* עֵין־חֲרֹד (פיין חרוד).

* עֵין־שֶׁשֶׁט

שם מקום נזכר (נרא' י"ד, ז'): וישבו ויבאו אֶל־עֵין
שֶׁשֶׁט הוא קדש, ודע! כי קדש זה היא העיר קדש אשר במדבר
עֵין (במד' כ', א'. שם כ"ז, י"ד. שם ל"ג, ל"ו), ועיין דברינו בשם
(קדש) ואונקלוס תרגם עֵין מ ש פ ט, למישור פלוג דינא; ופיר
הרמב"ן שהוא מלשון פלגים יבלי מים, מי פלג לשטף תעלה, וכן
בלשון חכמים פלגו שלים, ואמר כי במקום ההוא מעין המשפט
ועמק הדן כי היה מישור נאה מעוחד למלכים, שם ישבו לשפוט כל
הגוים בימים ההם.

עֵין־עֲגֹלִים Eneglaim

עיר מזכרת בנבואת יחזקאל (מ"ז, י'); ומשם יראה כי תלונתה
היתה על שפת ים המלח קרוב לקצהו הצפוני (במקום אשר ישפכו
לחובו מימי נהר ירדן). כי הנה יאמר הנביא אשר באחרים
הימים בהרפאות ים המלח מריח גפרית הרע, ומימיו יללחו לדגות
בקרצם כל מיני דגה אשר בים הגדול, אז יעמלא עליו דיגים מקצהו
ועד קצהו וישטמו את חרמיהם מעין־גדי (אשר בקצה הדרומי לים
המלח) ועד עֵין־עֲגֹלִים.

עין.

* עין־הקורא Enhakore *

שם מעין הנודע ע"י גבורות שמשון, בקרבת לחי אשר
ביהודה (שופט' ט"ו, י"ט) ונקראה עין הקורא, על כי קרא שם אל
ד' ויענהו.

* עין־רוגל Enrogl *

שם מעין במקצוע מזרחית דרומית לירושלים על גבול יהודה
ובנימין (יהושע ט"ו, ו'. שם י"ח, ט"ז. ש"כ, י"ז, י"ז. מ"א ח', ט')
ונשפך אל נחל קדרון אשר מקדם לירושלים, ונקרא שם המעין עין
רוגל, לפי שהיו רוחלים בגדים על המעין הזה וכן הוא מדרכ הרוחלים
להלכין את הבגדים ע"י בעיטה ברגל, ושם אלל המעין הזה היה
המסילה העולה שדה כובם (ישעי' ו', ג'. שם ל"ו, כ'), וכן תרגם
יונתן: עין רוגל, עין קצרא (ועיין חכן הזוחלת).

* עין־דמון (עין פין כ').

* עין־שמש

שם עיר בגליל מטה יהודה על גבול בנימין, וגם נהר עבר
במבוכה אשר נקראה על שם העיר מי עין־שמש (יהושע ט"ו, ו').

* עין־תנין (עין תניס).

* עין־תפוח Entbaphuah *

עיר על גבול נחלת המנשי בדרך כנען (יהושע י"ז, ו').
[לדעת רש"י (יהושע ט"ו, ל"ד) יהיה: תפוח־והענבים הנזכר שם טעמה
סעיה תפוח והמעין אשר בו, ויהיה השם הזה מחובר משני מלות תפוח
והענבים הוא עין־תפוח, והתימה כי נעלמה ממנו דברי הש"ס
(סוטה דף ו', ט"א) (עין עינים)].

עינים

בהק את מחנה סיסרא לפי חרב, וכאשר יזכיר המשורר: נשמדו
בְּעֵין-דָּאָר והיו דמן לאדמה (תהלים פ"ג, י"א); וזימי הירנישום
הסופר הנולדי עמדה העיר הזאת עוד על חלה.

עֵין-חֲדָה Enhada

עיר בנחלת מטה יששכר (יהושע י"ט, כ"א).

עֵין-חָצוֹר Enhasor

עיר בנחלת מטה נפתלי (יהושע י"ט, ל"ז).

* עֵין-חֲרוֹד (פיין חרוז).

* עֵין-שֶׁשֶׁם

שם מקום מזכר (נרא' י"ד, ז'): וישבו ויבאו אֶל-עֵין
שֶׁשֶׁם הוא קדש, ודע! כי קדש זה היא העיר קדש אשר במדבר
עֵין (במד' כ', ח'. שם כ"ז, י"ד. שם ל"ג, ל"ז), ועיין דברינו בשם
(קדש) ואונקלוס תרגם עֵין שֶׁשֶׁם, למישור פלוג דינא; ופס'
הרמב"ן שהוא מלשון פלגים יבלי מים, מי פלג לשטף תעלה, וכן
בלשון חכמים פלגו שלים, יאמר כי במקום ההוא מעין המשפּט
ועמק הדן כי היה מישור נאה מעוטר למלכים, שם ישבו לשפוט כל
הגוים בימים ההם.

עֵין-עֲגִלִים Eneglaim

עיר מזכרת בנבואת יחזקאל (מ"ז, י'); ומשם יראה כי תלונתה
היתה על שפת ים המלח קרוב לקלחו הלפניו (במקום אשר ישפכו
לחובו מימי נהר ירדן). כי הנה יאמר הנביא אשר באחרית
הימים בהרפאות ים המלח מריח גפרית הרע, ומימיו יללחו לדגות
בקרבתם כל מיני דגה אשר בים הגדול, אז יעמל עליו דגים מקלחו
ועד קלחו וישטחו את חרמיהם מעֵין-גִּדִי (אשר בקלח הדרומי לים
המלח) ועד עֵין-עֲגִלִים.

עין.

* עין-הקורא Enhakore *

שם מעין הנודע ע"י גבורות שמשון, בקרבת לחי אשר
 ביהודה (שופט' ט"ו, י"ט) ונקראה עין הקורא, על כי קרא שם אל
 ד' ויענה.

* עין-רוגל Enrogl *

שם מעין במקצוע מזרחית דרומית לירושלים על גבול יהודה
 ובנימין (יהושע ט"ו, ז'. שם י"ח, ט"ז. ש"כ, י"ז, י"ז. מ"א ח', ט')
 וגשפן אל נחל קדרון אשר מקדם לירושלים, ונקרא שם המעין עין
 רוגל, לפי שהיו רוחלים בגדים על המעין הזה וכן הוא מדרך הרוחלים
 להלבין את הבגדים ע"י בעיטה ברגל, ושם אלל המעין הזה היה
 המסילה העולה שדה כובם (ישעי' ז', ג'. שם ל"ו, כ'), וכן תרגם
 יונתן: עין רוגל, עין קצרא (וישין חכן הוחלת).

* עין-דבון (עין פיז כ').

* עין-שמש

שם עיר נחלת מטה יהודה על גבול בנימין, וגם נהר עבר
 בצובה אשר נקראה על שם העיר עין שמש (יהושע ט"ו, ז').

* עין-תנן (עין תניס).

* עין-תפוח Enthaphuah *

עיר על גבול נחלת המנשי בארץ כנען (יהושע י"ז, ז').
 [לדעת רש"י (יהושע ט"ו, ז') יהיה: תפוח והענבים הנזכר שם טעמה
 סעיף תפוח והמעין אשר בו, ויהיה השם הזה מחובר משני מלות תפוח
 והענבים הוא עין-תפוח, והתימה כי נעלמה ממנו דברי הש"ס
 (סופה דף ו', ט"א) (עין עינים)].

עינים

בהק את מחנה סיסרא לפי חרב, וכאשר יזכיר המשורר: נשמרו
בְּעֵין־דָּאָר והיו דמן לאדמה (תהלים פ"ג, י"א); ובימי הירדנימוס
הסופר הנולרי עמדה העיר הזאת עוד על תלה.

עֵין־חֲדָה Enhada

עיר בנחלת מטה יששכר (יהושע י"ט, כ"א).

עֵין־חָצוֹר Enhasor

עיר בנחלת מטה נפתלי (יהושע י"ט, ל"ז).

* עֵין־חֲרוֹד (פיין חרוד).

* עֵין־שֶׁשֶׁט

שם מקום נזכר (ברא' י"ד, ז'): וישבו ויבאו אֶל־עֵין
שֶׁשֶׁט הוא קדש, ודע! כי קדש זה היא העיר קדש אשר במדבר
עֵין (במד' כ', א'. שם כ"ז, י"ד. שם ל"ג, ל"ו), ועיין דברינו בשם
(קדש) ואונקלוס תרגם עֵין מ ש פ מ, למישור פלוג דינא; ופ'ה
הרמב"ן שהוא מלשון פלגים יבלי מים, מי פלג לשטף תמלה, וכן
בלשון חכמים פלגו שלים, יאמר כי במקום ההוא מעין המשפט
ועמק הדן כי היה מישור נאה מעוחד למלכים, שם ישבו לשפוט כל
הגוים בימים ההם.

עֵין־עֲגֹלִים Eneglaim

עיר מזכרת בנבואת יחזקאל (מ"ז, י'); ומשם יראה כי תלונתה
היתה על שפת ים המלח קרוב לקלוא הפנוי (במקום אשר ישפחו
לחובו מימי נהר ירדן). כי הנה יאמר הנביא אשר באחרית
הימים בהרפאות ים המלח מריח גפרית הרע, ומימיו יללחו לדגות
בקרבת כל מיני דגה אשר בים הגדול, אז יעמדו עליו דיגים מקלוא
ועד קלוא וישטחו את חרמיהם מעין־גדי (אשר בקלוא הדרומי לים
המלח) ועד עֵין־עֲגֹלִים.

עין.

* עין־הקורא Enhakore *

שם מעין הנודע ע"י גבורות שמשון, בקרבת לחי אשר
 ביהודה (שופט' ט"ו, י"ט) ונקראה עין הקורא, על כי קרא שם אל
 ד' ויענהו.

* עין־רוגל Enrogl *

שם מעין במקצוע מזרחית דרומית לירושלים על גבול יהודה
 ובנימין (יהושע ט"ו, ז'. שם י"ח, ט"ז. ש"כ, י"ז, י"ז. מ"א ח', ט')
 ונשפך אל נחל קדרון אשר מקדם לירושלים, ונקרא שם המעין עין
 רוגל, לפי שהיו רוחלים בגדים על המעין הזה וכן הוא מדרכ הרוחלים
 להלבין את הבגדים ע"י בעיטה ברגל, ושם אלל המעין הזה היה
 המסילה העולה שדה כובם (ישעי' ז', ג'. שם ל"ו, כ'), וכן תרגם
 יונתן: עין רוגל, עין קצרא (פיין אכן הוואלת).

* עין־דמון (פיין פין כ').

* עין־שמש

שם עיר בגלגלת מטה יהודה על גבול בנימין, וגם נהר עבר
 בצובה אשר נקראה על שם העיר מי עין־שמש (יהושע ט"ו, ז').

* עין־תנין (פיין תניס).

* עין־תפוח Enthaphuah *

עיר על גבול נחלת המנשי בדרך כנען (יהושע י"ז, ז').
 [לדעת רש"י (יהושע ט"ו, ל"ד) יהיה: תפוח־והענב הנזכר שם טעמה
 טעם תפוח והמעין אשר בו, ויהיה השם הזה מחובר משני מלות תפוח
 והענב הוא עין־תפוח, והתימה כי נעלמה ממנו דברי הש"ס
 (סוטה דף ו', ט"א) (פיין עינם)].

עינים

י"ד, ד'). ויונתן תרגם: בצין, משרועיתא (פי' הרד"ק מקום חלק ונלשון חז"ל משרועיתא דנהרא) ואת השם סנה תרגם מדדוכיתא (דרך כבושה).

סַנְסָנָה Sansana

שם עיר [סננז] נחלת מטה יהודה (יהושע ע"ז, ל"א) [ועיין תר פוסק].

סֶפָר Sephar

הוא הגבול המערבי למושבות בני יקמן, וכאשר זכיר לו סחז תורתו (ברא' י', ל'); והיא חלקת ערב אשר על שפת ים סוף מזרקה ואשר תקרא צפי הערביים בשם תהאמה (Tehama). כי המלקה הזאת היא בקצה המערבי לארץ ערב, וידוע כי ספר במקלט לשונות המזרח הוא שם אל קלה וגבול. [ואולי היא ארץ סֶפָרַיִם המוכר (מ"ב י"ט, י"ג, ישעיה ל"ז, י"ג) וכן נראה דעת יונתן שתרגם: באבה סֶפָרָה, מעלך לספרואי. והנה לא נמצא בכל המקרא שם סֶפָר שורה על גבול או מים, והוראה זאת היא רק בלשון ארמי]. (עיין פסוקים).

סֶפָרָד Sepharad

השם הזה נזכר אך בנבואת עובדיה: וגלות החל הוזהר לבני ישראל אשר בנענים עד צרפת וגלות ירושלים אשר בִּסְפָרָד ירשו את ערי הנגב. והנה בדברי על השם צרפת תראה כי זה הוא שם לאחת מבנות העיר צידון; ומתוכן דברי הנביא יראה כי ספרד היה בשכונת צרפת, ואף הוא שם לעיר אשר בצפון ארץ ישראל — והנה זה ימים כבירים אשר הורגלו היהודים לקרוא את ארץ Hispania (ספמנין) בשם סֶפָרָד; ולדעתי הוצאו לזה צעזעור כי שם הארץ ההיא היה לפניס Hesperia הדומה בהדרגה אל הכרת השם ספרד, כי כל משכיל יבין מחוכן דברי הנבואה המזכרת כי מחשבת הנביא לא היתה על ארץ רחוקה כזאת. ויטן כי מדברי הנביא יראה אשר צרפת היה בשכונת ספרד, ולכן קראו היהודים גם כן אל ארץ אשר בשכונת ארץ Hispania Franceia (פראנקרייך) בשם צרפת!!! — והגם כי קריאת שמות

שמות שתי הארצות האלה מאת היהודים, נוסדה על הכל וחמשתושים; בכל זאת לא יחדל לדעתי הכותב העברי מקרוא אותן כזה, אחרי אשר הורגלו בזה היהודים ימים רבים; כי קריאת השמות בלשון איננה כי אם הסכמת האנשים המדברים בלשון ההוא, כידוע. [אזרח קורא נעים! מה שכתב החכם הגדול אשר דון יצחק אבאריבנאיל בסוף באורו לס' מלכים ב', וחדע מן מוצא דבר כי במחילה מכבוד המחבר נעלמו ממנו דברי הרב ז"ל שם. ולא הכנת הקטור לא העתקתי דבריו וקרא נא משם].

סִפְרָיִים sepharvaim

פיר נזכרת בספר (מ"ב י"ז, כ"ד. שם י"ח, ל"ד. שם י"ט, י"ג. ישע' ל"ז, י"ט. שם ל"ז, י"ג) בין הערים אשר לכד מלך אשור בעולם המון גבורתו והיא העיר הנקראת בספרי העמים בשם Sippbara וחטונה הימה על נהר פרת אשר עבר בתוך העיר הזאת ויחלקה לשתיים (* בשפעת מימיו. וגם מבני העיר הזאת הביא מלך אשור לשבת בערי שמרון תחת בני ישראל 1).

עברין

(*) ולזאת יבא שמה נרכיב האמדי (רמזים), כאשר העירותי על זאת בדברי על השם אנגלים.

4) והנה אעתיק לפניך קורא נעים כתוב אחד המדבר מהאלילים אשר עבדו להם הספרוים ואנאר דעתי בטעם הכתוב: **והספרוים שורפים את בניהם באש לאדרמלך וענמלך אלהי** (כיו"ד סימן הרבים לפי הקרי, אמנם הכתיב הוא אֱלֹהֵי בלשון יחיד) **ספרוים** (מ"ב, י"ז, ל"ח), כי לדעתי האמינו הספרוים בשתי רשויות (כאופן תורת צאריאסטר אשר נתן לעם פרס) האחד פועל טוב, והוא אשר כנוהו בשם אדר-מלך ר"ל מלך ההצלחה. והאחד פועל רע, והוא אשר כנוהו בשם עני-מלך ר"ל מלך בלהות ועוני, ולכן כפל הכתוב ספרוים. מה שלא פשה כן בכל יתר אלהי הנזכרים שם למעלה בענין; לאמר לך כי שני הם היו אליה ספרוים ועיין מה שהערנו בשם המרגום יונתן בשם סִפְרָיִים.

Abdon (ע) עֲבְדֹן

אחת מערי בני אשר, אשר נתנה מהם אל הלויים (יהושע כ"א
 ל'. דהי"א ו', כ"ט) [וייתכן כי היא העיר עברון (נחלוגהדל"ת ברי"ש
 כמו דעואל רעואל ודומיהם רבים), הנזכרת בין מספר הערים אשר
 נפלו לנחלה למטה בני אשר (יהושע י"ט, כ"ח)] .

Abraim הַעֲבָרִים

כן יקראו ההרים הדרומיים/מהרי גלעד אשר בעבר הירדן מזרחה,
 ממול העיר יריחו, נגבה תימנה עד קלה הרי ארץ אדום (במד' כ"ז, י"ב.
 שם ל"ג, מ"ז : דב' ל"ב, מ"ט) [וקראו את שם ההרים ההם עֲבָרִים, מפני
 שהם על מעברות הירדן ומשם יעברו אל ארץ כנען, כאשר אמר (במד' כ"ז
 י"ב) : אשר ער פני ירחו, ושם עברו את הירדן ; אולם שם ההר
 ההוא לראשונה נבו (דב' ל"ד, א')] .

* עֲבָרִים Abraim

שם מקום מזכר בם' (ירמ' כ"ב, כ') : עלי הלבנון וצעקי
 ובבשן תני קולך . וצעקי מֵעֲבָרִים כי נשברו כל מאהבך .
 ונספר (במד' כ"א, י"א) כתיב : ויסעו מאבת ויחנו בעיי
 ה ע ב ר י ם , ולפעמים נקרא שם המקום ההוא בשם עיים לבד (שם
 ל"ג, מ"ה) . ועיין (הרי העברים) .

עֲבְרֹן (פיין פנדון) .

Abrona עֲבְרוֹנָה

שם אחת התחניות אשר חנו בני ישראל במדבר (במד' ל"ג,
 ל"ד)

ל"ד) • [יחכונת המקום ההוא הייתה קרובה לעציון נצר, סמוך לחוף ים האדום].

עגלון Eglon

שם עיר בנחלת מטה יהודה [בשפלה] (יהושע ט"ו, ל"ט): היא עמדה עוד על תלה בימי הירדנימום הסופר הטלרי, ומתגלוכות יהושע במלחמותיו אשר עבר מלביש עגלונה ומעגרון חברונה (שם י', ג') יראה כי תכונת העיר עגרון הייתה בין העיר לכיש ובין העיר חברון [ולפנים הייתה ג"כ קרית מלך (שם י"ב, י"ב)].

עדרלם Adulam

שם אחת מערי המלכים אשר בארץ כנען (יהושע י"ב, ט"ו) ונפלה לנחלה אל מטה יהודה (שם ט"ו, ל"ה). תכונתה הייתה בשפלה ממערב למסלה העולה מחברון לירושלים, ובימי הירדנימום הסופר הטלרי עמדה עוד על תלה. והנה העיר הזאת תזכר כבר בדברי כוזב תולדותיו, כי בהפחד יהודה מאת אחז וירד עם עדריה מהרי חברון להור לו מקום בשפלה, נטה אליו עד איש עדולמי ויכרות ברית רעות עמו (ברא' ל"ח, י"ב). ובימי רחבעם מלך יהודה נבנתה העיר הזאת לעיר מבצר (דהי"ב, י"א, ז'), ויראה כי היא הייתה מאז חזקה במאד מאד; כי כן ינבא מיכה אשר נכבדי ישראל יוסו ליום פקודה עם הון אולרותיהם אל העיר הזאת לחסות במצוריה: עד עדרלם יבא כבוד ישראל — (מיכה א', ט"ו); כי בסביבות העיר הזאת ימלאו מערות וסלעים רבים אשר גם המהולה למבצר ומעוז, וכאשר נודעה מערת עדלם בקורות דוד (ש"א כ"ב, א'). שם ב' כ"ג, ג') [ואולי אל המערה הזאת כיון ישעיה הנביא במליצתו לאמר: עפל ובחן היה בער מערות עד-עולם כו' (שם ל"ב, י"ד)]. ויהי עסם המלות מערות עד-עולם כמו מערת עדלם.

עדריתים Adithaim

עיר בנחלת מטה יהודה [בשפלה] (יהושע ט"ו, ל"ו) •
עדן

Edon עדן

הוא שם לארץ ידוע אשר בקרבה נטע ד' אלהים כפי עדות
כותב תורתנו את הגן המפואר לשם שם את האדם אשר יצר (ברא'
ב', ח'). והנה בתכונת הארץ נבוכו בו רבים מן החכמים מבלי דעת
אנה יפנו למצוא אותה 1; ובאמת אם נשים לב אל חמשת הכתובים
(ברא' ב',

1) ואני אבוא היום ואשלמה נדרי אשר נדרתי לך ידידי הקורא בהערה
לשם(כוש) להעתיק לפניך דברי החכם יש"ד בביאורו החדש על התורה,
והיו לאחרים כידך דעות כל אשר קדמונו . וז"ל , ויטע ד' גן
,, בעדן מקדם(ברא' ב', ח') כמורחו של עולם היה מקום עדן ועונג
,, כמחוו זה האויר והמונ , נכרז בתכלית העונג דשן ושמן מסע ה'
,, להתפאר , ולזה נקרא עדן , ושם הכין ה' לאדם מקום לשבת בו ,
,, וגור שיהיה גן בעקום ההוא. כלומר מקום חילוט הסוככים כענפיהם
,, ויוננים על היושבים תחתם , והשיב שם את האדם אשר יצר .

,, והנה מקום הגן הזה נזכר למצוא בקירוב על פי ההודעות
,, שפרס לנו הכתוב , והסברה היותר מתאימת אל הדעת היא שהיה
,, הגן במדינת ארמניא כמחוו שהוא בין מולד ד' נהרות
,, Phasis, Araxus, Tigris, et Eufhratis . שהם
,, לדעת ד' הנקרות שוכר הכתוב בסמוך , כמו שאפרש , והמחוו
,, בכללו נקרא עדן להיותו שמן וסך כעדות כותבי קורות הפתים ,
,, ובחלק ממנו היה הגן : ונהר יצא מ עדן להשקות את
,, הגן , אין צדינו לידע שם הנהר הזה , ואיה מקומו , כמו שהגן
,, עשמו אין רשמו ניכר כעת לעיני ארח , ובהיות הנהר ההוא רק
,, להשקות את הגן כעדות הכתוב , הנה גם הגן גם הנהר [ולדעת
,, התלמודיים הנהר ההוא , הוא פרת , ככל נהר הנזכר סתם
,, ככתוב , שהוראחו תמיד פרת (ועיין פרת) ומלת הוא פרת
,, לעד שהוא הנכלל בשם ונהר סתם הנזכר לעיל בענין , שהוא
,, יצא מעדן להשקות את הגן , נעלמו ממנו עתה , אולי נכלל
,, זה בין השניים הריבוי שפשה המכול על פני התבל , לכן לריק
,, נעמול כעת לבקש מקומו , אך הנהרות היוצאים מן הגן לפי
שלא

(נרא' ב', מן פסוקי' עד פ"ו) יכול כל ספק מלבט, כי בהם זייר לו
 איש החלשים את תכונת ארץ עזר בליור שלם, למען ידע עוד דור
 אחרון את מקומה. כי הגה יאמר: ונהר יוצא מעדן
 להשקות

" שלא היו לתועלת העין בלבד, נוכל לעמוד עליהם כמו שאמרש
 " הכתובים: ו משם יפרד, אלו הי' כונת הכתוב להודיענו כי מן
 " הנהר הראשון שזכר היו יוצאים ד' נהרות אחרים, ומקור אחד
 " לכלם, היה אמר: ו מ מ נ ו יפרד, ויהיה הכוונת מוסב אל
 " מלת ו נ ה ר הנזכר, נס מה פסם לקרותם ארבעה ראשים,
 " והם לא היו ראשים אם נאמר שממקור אחד יצאו אלא מלת ומשם,
 " מוסבת אל העין, ומלת ראשים כמשמטו, כלומר ראשי מקורות;
 " והודיענו הכתוב שמלבד הנהר הנזכר היו עוד מים אחרים
 " יוצאים נפרדים זה מזה מן ה ג נ ההוא. ובזאתם נהיו לארבעה
 " יבלי מים וראשי נהרות. והם: פישון, שמו מורה עליו שהוא
 " נהר Phasis היורד ממדינות ארמניאה ונופל אל הים
 " השחור Pontus Euxinus: הסבב את כל ארץ
 " הח ו י ל ה, היא מדינת Colchis הסמוכה אל נהר
 " פאיון שאמרנו, וידוע כי במדינה הזאת היה זהב הרבה מאד,
 " והנזר הכתוב להדפסה זאת, כי שני חוילת היו, אחת נכנית
 " מחוילת בן בוש, ואחת מחוילת בן יקטן,
 " וזו הייתה נכנית מכן יקטן ואיננה חוילת של מצרים שנאמר כה:
 " וישכנו מחוילת עד שור (נרא' כ"ה, י"ח) והנה נקראת
 " כן כפי שמה אשר היה לה בימי משה: הברדולח, שם ארץ
 " יקרה, וכך שמה גם בלשון איטלקי בשני קצת: גיחין, אין
 " זה הנהר הקטן הסמוך לירושלים שהרי כתיב: הסובב את כל
 " ארץ בוש, והנהר הקטן ההוא לא יעבור אפילו בחלק ממנו,
 " גם איננו נהר גאונים, כי הוא במדינת הודו המזרחית רחוק
 " מאד מנהר פרת, ומשאר הנהרות הנזכרים כאן, אבל לדעת
 " הוא נהר Araxius המתחיל ג"כ במדינת ארמניאה
 " ונופל בים הנקרא Caspio, ושמו היווני אראקסוס יורה
 " על ההליכה בחוקה כמו שהעידו עליו נוספי המדינות שממיו רבים
 " במרום עומה, ודומה לו בלשוניו שם גיחון משרש גוח
 " שהונח

להשקות את־הגן ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים, שם
האחד פִּישוֹן הוא הסבב את כל ארץ החוֹיִלָה כו',
ושם הנהר השני גִּיחוֹן הוא הסבב את כל־ארץ כוש,
ושם הנהר השלישי חֲדַקֵּל הוא־ההלך קדמת אשור,
והנהר הרביעי הוא פֶּרַת. והנהר היוֹלָא (מעדן) הנזכר אין
לספק בו כי הוא נהר Pasitigris ההולך על גבול חרן פרס, יען
כי הנהר הזה יפרד אֶלֶל העיר (אפמיא) Apamea, והיה לשני
נהרות אשר נשארו (אך בשני ההצבה מעט) בשמותיהם חֲדַקֵּל ופרת
לכל גויי הארצות עד היום הזה, ובקנהו האחר ישוב להפך לשני
פלגים יבלי מים היוֹלָאִים אל לשון ים פרס ואשר אין לספק בהם
כי המה פִּישוֹן וגִּיחוֹן; כי הפלג הראשון והוא מערבו (פִּישוֹן)
הוא ההולך בקנה מזרח חרן ערב אשר שמה היתה חוֹיִלָה,
כאשר הראיתיך בדברי על השם הזה, והפלג השני והוא המזרחי
(גִּיחוֹן) הוא ההולך בקנה חרן Chuzestan בממלכת פרס, חרן
אשר נוסדה מבני כוש (עֵיִן כוש, וביתה) ואשר על שםם תקרא
כן עד היום הזה.

והנה קצרה ידינו עתה לדעת את גודל חרן עֵדֵן, ועד אין
התהלכו גבולותיה סביב סביב; אמנם די לנו אם נדע אך את מקום
הכונתה אשר היֵעַל ידי הנהר Pasitigris אשר הזכרתי לך והמזיל
בין אֶשִׁיקוֹ כל המון מימי חֲדַקֵּל ופרת. וכאשר נדע גם מספורים
אחרים כי סביבות מרונת שני הנהרות האלה היה מושב בני אדם
בראשית ימות עולם; על הרי אדרט אשר מצטננס יולאים שני
הנהרות ההמה יחד, שמה נחה תבת נח לעת המבול (ברא' ח' ד').
ובבקעת שנער המהרחבת על יד נהר חֲדַקֵּל מערבה, שמה נאספו
בני אנוש לבנות להם מגדל המגיע עדי שמים (שם י"א), ומעבר לנהר
פרת באו גם אבותינו אשר ישבו שמה מעולם (יהושע כ"ד, ב').

ודע

” שהונס גִּיכ על חווק המהירות, כמו: יגִיחַ יֵרֶדֶן על פִּיהוֹ (איוב
” מ' כ"ג): את כל ארץ כוש היא מדינת Scythia הסמוכה
” אל נהר אראקסוס (ועיין כוש): חֲדַקֵּל, הוא Tigris
” היוֹלָא גם הוא סמוך לארמניה, וסובב את חרן אשור
” כעדות הכתוב, וטפל אל נהר פרת.”

ודע! כי ארץ עדן (עֵדֶן) תזכר פעמים רבות בספרי הקדש
 כמו ובני עדן אשר בתל־אשר (מ"ב י"ט, י"ב. ישעיה ל"ז, י"ב).
 חרן בנה ועדן (יחזקאל כ"ו, כ"ג); וזה לזאת כי הארץ הזאת נשארה
 בשמה ימים רבים. והגן אשר נטע ד' אלהים שמה כפי עדות כותב
 חורחנו היה במזרח הארץ הזאת (ברא' ב', ח') [° אולם ממשמעות
 הכתובים הנ"ל נראה כי תכונת ארץ עדן הנוכח לשל היתה בארץ ארם
 נהרים, או מחוז אחת בחוף ממלכת אשור, וכן דעת יונתן שתרנגו השם עדן
 הנוכח (יחזקאל כ"ו, כ"ג) הדייב (ועיין מה שכתב המחבר בענינו על השם
 הזה בשם אשור). אמנם אשר נראה עוד מדעת יונתן באשר לא תרגם את
 השם עדן בשני המקומות אשר נזכרו בכתוב (מ"ב י"ט, י"ב. ישע' ל"ז, י"ב)
 כי לדעתו נטעו רבים מבני עדן (הדייב) ויאחזו במחוז תל־אשר, ושלח
 לסעות בחרגומו לדמות בנפשו שם ארץ עדן היתה אחת ממחוזי תל־אשר,
 לכן משך ידו מלתרגם את שני המקומות הנ"ל, וכמך על המצין כי ממלת ובני
 עדן כו' ידעו המשכילים כי כונת הכותב היה רק על שבע אחד מבני עדן
 זו הדייב (כאשר הודיענו יונתן שם מדינתם במקום אשר נזכר בכתוב רק
 בשם עדן לבד), ילאו ממדינתם ויאחזו בארץ אחרת היא תל־אשר.
 (ועיין רסן).

* עֵדֶן (עין עדן).

עֵדָדָה Adada

שם עיר בנחלת מטה יהודה בנגב, על גבול ארץ אדום
 (יהושע ט"ו כ"ב).

עֵדֶר Eder

שם עיר בנחלת מטה יהודה [בנגב] (יהושע ט"ו, כ"א).

עֵוָה (עוֹא עוֹרָה) Ava

השם הזה יזכר בין המקומות אשר הביא מהם מלך אשור אנשים
 לשבת בערי שמרון תחת בני ישראל (מ"ב י"ז, ל"א); ולדעת
 מקצת החכמים, היא הארץ הנקראת כפי תלמי המלרי בשם
 ח'ב - מוֹ Avadia

Avadia, והיא היתה אחת ממדינות הארץ **Bactriana** אשר נחשבה בין ארצות מדי — [ואולי היא אחת עם השם **אֶדְיָה** (עיין אֶדְיָה). אמנם לדעת החכם **רעלאנדי** היא העיר **Avatha** אשר בארץ הַזֹּרִיִּים וזאת הוא לדעת החכמים המראים לנו את שמות ששת בני כנען: **הערקי**, **והסיני**, **הארודי**, **הצמרי**, **החמתי**, **והחוי** (1) אשר לא נזכרו עוד בכתוב, בין יתר בני כנען אשר ירשו בני ישראל את ארצם (ועיין עו"ס), אנה אחזו להם אחוזתם בארץ אחרי אשר הורישום פלשתים וישבו תחתיהם. (ועיין מה שכתבתי בשם כל אחד מששת הלאומים האלו). ולדעתי השם הזה אחד הוא עם **עֵדָה** הנזכר בספר (מ"ב י"ח, ל"ד. שם י"ע, י"ג. ישעיה ל"ז, י"ג).

הַעֲוִיִּים **Avim**

עיר בנחלת מטה בנימין (יהושע י"ח, כ"ג) [וייתכן שנקרא שם העיר **עוֹיִם** על שם הַעֲוִיִּים אשר ישבו מקדם בארץ כנען, ופלשתים היוצאים מכפתור הורישום וישבו תחתיהם, כמו שאמר הכתוב: **והעוֹיִם הישבים בחצרים עד עזה, כפתרים היוצאים מכפתור השמידם וישבו תחתם** (דב' כ', כ"ג). והשם הזה נזכר עוד הפעם כס' יהושע (י"ג, ג' — ד'), נספח לחמשת סרני פלשת: **העוֹתִי, והאשרודי, האשקלוני, הגתי, והעקרוני, והעוֹיִם כו'.** ולפי שנאמ' בתורה כי השמידום כפתורים, יתכן לפרש דעת הכתוב כאן ביהושע שאלת

(1) ולדעת התלמודיים: **החוֹיִם והעוֹיִם** שם אומה אחת הנה, שכן דרשו (שבת פ"ה,) למה נקרא שמו **חוי**, שטועמין את הארץ **בחויא**. וכן דרשו על הכתוב: **לכנעני תחשב חמשת סרני פלשתים כו' והעוֹיִם** (יהושע י"ג, ג') והקשו חז"ל חמשת! והלא בפרטן אחת מוצא ששה? **עוֹיִם מתימן באו** (חולין ס"א). ר"ל כי מלת **והעוֹיִם** הנזכר בכתוב הזה הוא נמשך למלת **מתימן** אשר בכתוב הסמוך, ור' אליעזר ב"ר שמעון אמר, שהיו בקיארין בעפרות כנחש, בגלילא לוחמין (ר"ל קורין) **לחויא, עויא**. הרי נראה שלדעת חז"ל ה**עוֹיִם** המה **החוֹיִם** בני כנען כן חס. ולפי זה יתכן לאמר שהעוֹיִם הנזכרים (דב' כ', כ"ג) המה **החוֹיִם**.

שמלת והעוים הם יושני העיר עוים הנזכרת (שם י"ח, כ"ג). וראה קורא נעים דעת המ"בן ז"ל על מקומו (דכ' ב', כ"א) שמה האריך הרחיב הדרוש בטעם השמות עוים, חוים, פלשתיים, כפתרים, וראוים הדברים למי שאמרן. אמנם לאהבת הקטור לא העתקתי דבריו, ועוד ידי נטויה לדבר בזה בנאורי לכתבי הקדש ברעות ד' את דרכי להוציאו לאור].

עוית Avith

עיר בארץ אדום, ונודעת להיות עיר אחד המלכים אשר מלכו על הארץ הזאת (ברא' ל"ו, ל"ה).

עזה Asa, Gaza

שם עיר וראש אחת חמשת הסרניות בארץ פלשתיים (יהושע י"ג, ג') [ונתנה לבני יהודה לנחלה (שם ט"ו, מ"ז) ואחרי מות יהושע כבשה (שופט' א', י"ח). אמנם מס' (ש"א ו', י"ז) נראה כי הפלשתיים חזרו ולקחו מידם]; והיא היתה הדרומית בערי פלשתיים. ובראות הכותב להזכיר את גודל הממלכה העומה אשר היה לשלמה יאמר: מתפסח ועד עזה (מ"א ה', ד'). ושם העיר הזאת יגיד עליה כי היא היתה עזה וצורה, וכזאת יעידו גם סופרי העמים; ועד היום היא עיר מבצר מוסבת חומה דלתים וברית [ולדעת הגר"א ווילנא היתה עוד עיר עזה בארץ כנען אשר תכונתה היתה במקצוע מערבית נפוצית לאפרים (דהי"א ו', כ"א 1)] (ועיין גרר).

עזמבת Asmaveth (פיין בית עומות)

עוקה

1) ודע כי יש ספרים דגרסי שם, עיה תחת עזה. ולפי מה שכתבתי בשם תפסח בטעם השם עזה הנזכר כאן, נראה שגרסת התלמודים היתה ג"כ עזה עי"ש. וכן גירסת המרגוש רב יוסף שם.

עֵקֶה Asca

שם עיר בנחלת מטה יהודה [כשלה] (יהושע ט"ו, ל"ה). בין העיר הזאת ובין העיר שבה הכה דוד את גלית הפלשתי (ש"א, י"ו, ח').

עֵיטָם Etam

שם אחת מערי יהודה (דחי"א ד', ג') ורחבעם מלך יהודה בנה אותה לעיר מבצר (שם ב' י"א, ו'); ומשם יראה כי היא היתה מכוננת בין העיר בית לחם ובין העיר תקוע [גם נראה משם] (שופטים ט"ו, ח') שהעיר עֵיטָם היתה עיר בצורה גם לפניו. כאשר היתה עוד תחת ירמיהו, וע"כ קורא אותה הכתוב שם בשם סלע עיטם, ולפעמים בשם סלע לכד. והעיר הזאת עמדה עוד גם אחרי חורבן בית שני. ונקראה אז בשם עֵין עיטם, ולדעת חכמינו התלמודיים חכונת העיר היתה בהר הגבוה ככל הרי ישראל (זבחים נ"ה) [].

עַמְרוֹת Ataroth

שם עיר בעבר הירדן בנחלת מטה גד (במד' ל"ב, ג' - ל"ד); וגם בארץ כנען בגבול נחלת בני יוסף נמצא עיר בשם עַמְרוֹת (יהושע ט"ז, ב' - ו'). ונמצאו עוד שתי ערים בארץ כנען וסביבותיהם (1) אשר נקראו בשם עַמְרוֹת, ולמען הבדילן מן הערים הנזכרות נספח עליהן עוד שם פ רמי אחר, והן :

עַמְרוֹת-אֲדָר Aterothadar

עיר בגבול המזרחי לנחלת בני אפרים (יהושע ט"ו, ה'). שם יח, י"ג) [ולדעת החכם געזעניוס היא העיר עַמְרוֹת הנזכרת לעיל (ט"ז ו')]

(1) ומהחיות על הקחכר דנחית למנינא סה, ונשנה ממנו עַמְרוֹת בית יואב.

(ז') ? ! ועיין כנאור החכם אברניק למנחה חדשה מה שהעיר שם על דעת רש"י נאם עטרוֹת-אדר [ועיין בהערה לשם סירה] .

עטרוֹת-שׁוֹפָן Aterothsophan

עיר בעבר הירדן מזרחה בנחלת מטה גד (במד' ל"ב, ל"ה) *

* עטרוֹת בֵּית יוֹאב Ateroth beth Joab

שם עיר נזכרת בנחלת יהודה (דה"א ז', נ"ד) .

עֵי Aj

עיר בארץ כנען (בנחלת מטה בנימין) אשר לכדה יהושע וישימה לתל שמתה (ש"ח, ח') ; והיא היתה אחת הערים הנושטות בארץ ההיא, כי חזכר כבר בקורות אברהם [ותכונתה היתה למורת בית-אל, נאמן גבול בנימן (כרא' י"ב, ח' . שם י"ג, ג' . יהושע ז', כ' . עזרא ז' כ"ה)], ותבוא לרוב בה"א הידיעה מטעם אשר הוריתך בדברי על השם גלבוע. והנה מדברי ירמיה נדע כי גם בעבר הירדן מזרחה קרוב לעיר חשבון נמצאה עיר בשם עי ; כי כן יאמר הנביא הזה בנבואתו על מפלת בני עמון לאמור : הירלילי חשבון כי שודדה עי (ירמ' מ"ט, ג') [לכן הוסיף הכתוב (יהושע י"ב) מלות : אשר מצד בית אל, אל השם עי, להכדילה מן עי אשר בעבר הירדן] .

עֵיָא (עֵיָרָה) Aja

אחת מערי בנימן נזכרת בסי' (נחמיה י"א, ל"א) [ולדעת מקצת החכמים היא העיר עיר הנזכרת (דה"א ז' כ"ח) (ועיין עזה)] . ויחזן כי עיא, עי ועית, כלם שם עיר אחת הנה .

עֵיבַל (עוֹבַל) Ebal

שם הר בארץ אפרים למול הר גריזים, והוא אשר טיה משקל אל

אל בני ישראל לתת עליו את הקללה בבואם אל ארץ כנען (דב' י"א,
כ"ט. יהושע ח', ל') [ותכונת ההר הזה א כל ושמש מבלי דשא ועשב,
ואולי לעסם זה נקרא ההר הזה בשם עבל בחילוף העי"ן באל"ף].

* עיי' העֶבְרִים (עיין עברים).

עיים Ijim

שם עיר בכחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו, כ"ט) [וגם בעבר
הירדן מנאט עיים שם מקום, ועיין עברים].

עיון Ijon

עיר [מנזר] נזכרת בס' (מ"א ט"ו, כ'. דהי"כ ט"ו, ד') ;
ומשם יראה כי היא היתה בגבול הנפוני לארץ ישראל (בקרבת העיר
דן) ; וכן יזכיר התלמוד ירושלמי (שביעית ל"ו, ב') בין גבולות ארץ
ישראל אשר החזיקו בה עולי בבל, גם נוקבתא ד ע י ון .

עילם (1)

היא הארץ הנקראת בספרי העמים בשם Elymais ,
ותכונתה היתה בין מדינת שושן Susiana אשר בממלכת פרס
ובין ארץ מדי (*). ונעבור כי עילם ומדי היו שכנים זה לזה ;
לכן יזכרו לפעמים יחד במליצות הנביאים : חזות קשה הוגד לי
הבוגד בוגד והשודר שודר עלי ע י ל ם ! צורי מדי! —
(ישעיה כ"א, ב') : ואת כל מלכי ע י ל ם ואת כל מלכי מדי
ירמיה

(1) ודע כי מספר (עורא כ', ל"א) נראה כי לכד עילם המדינה היתה
עוד עילם שם עיר ; אם שהיתה תכונתה במדינת עילם, או היתה
אחת מערי ארץ ישראל, ככל שמות המזכרים שם בענין ולכן הוסיף
לנו הכחוש מלת : אחר, להבדילה משם עילם המזכר שם למעלה
(ב', ו') . (ועיין נבו) .

*) Strabo l. 11.

(ידמיה כ"ה, כ"ה). וכפי עדות שמרבו הכיפר *) , היו בני עילם גבורי חיל משחרי למרץ , ורוב המונס נושקי קשת וחלים ; וכן יטירו לו במלילות נביאיו : ו ע י ל ם נשא אשפה ברבב אדם פרשים (ישעי' כ"ז, ו') : הנני שבר את קשת עילם (ירמי' מ"ט, ל"ה) . ויחזקאל יוסיף להשלים את ליור גבורת בני עילם ; וממליכתו (ל"ז, כ"ד) נראה אשר שמש היה נורא בגוים , ופחדם על פני עמי הארצות ׀ ולדעת החכם געזעניום כללה בה השם עילם כפי הנביאים הקדמונים גם את ממלכת פרס בכלל , אשר פי הנביאים האחרונים אשר נכלו אחרי חורבן בית ראשון יקבנו , בשם פרס לכד ובשם עילם לכד].

ולפעמים נחשבה אל מדינת עילם גם קלת המדינות הקרובות אליה , וכאשר נראה מדברי דניאל אשר יאמר : ויהי בראיתי ואני בשושן הבירה אשר ב ע י ל ם המדינה (דניאל ה', כ'), וכן נמלא בספר עזרא : שושנביא דהוא 1) עלמביא (עזרא ד', ט'). וכלוחות חלמי המלרי מתרחב ארץ עילם לפונה עד הוללות נהר Euleus (והוא אובל אורי) היולא אל לשון ים פרס .

עין (א) Ain

הוא שם כללי אל מצועי מים וגם אל נחל קטן — והנה בארצות המזרח , העינות והנחלים הם לפעמים יקרים עד מאד ; ולזאת נמלא לרוב בספרי המלחמות אשר בספרי הקדש , כי המחות חנו על עין ידוע , כמו במלחמת גדען : ויחנו על עין חרד (שופעי' ו', א'), ובמלחמת שאול עם הפלשתים : וישראל חנים בעין אשר ביורעאל

1) לא כן דעת החכם געזעניום , כי הוא יפרש מלת דהוא שם סיר לכד , ולפי דעתו יהיה שושנביא , דהוא , עלמביא שמות שלשה מדינות שונות , ולפי הקרי יהיה שם המדינה דהיא Dahae ועתה היא נקראת Dahistan. ותכונתה למזרח ים הבספי . אולם הוא רק השערה כלכל והפסע הנכון הוא כדעת המחבר פה , ולכן לא הנאתי את השם דהיה בתוך מספר הערים בספר הזה .

*) Ibidem.

ביורעאל (ש"א כ"ט, א') וכן יאהבו בני ארצות המזרח לבנות את עריהם קרוב אל עין מים; ולואת נמלא הרבה פעמים את השם עין מורכב בשמות הערים הנזכרות בספרי הקדש כמו עין-גדי, עין-גנים, ודומיהם.

עין (ב) Ain

עיר אשר נפלה בגורל אל מטה בני יהודה (יהושע ט"ו, ל"ב). ונחנה מהם אל בני שמעון לנחלה (שם י"ט, ו') והם נחמה אל בני לוי (שם כ"א, ט'; דהי"א ד', ל"ב) ״ודע אתה קורא נעים כי בכל המקומות הנזכרים למעלה כתיב: עין ורמון, אמנם בם׳ (נחמי' י"א ב"ט) שנה הכתיב לקראתה בשם עין רמון כאלו עין ורמון שם עיר אחת. ונבאורו לכתיב הקדש הערתי ע"ו, ועל עוד הרבה שונים כאלו הכתובים לישנם על נכון ׀.

* עין (ג) Ain

שם עיר במקצוע מזרחית לפוני' בארץ פלשתיים: וירד הגבול משפם הרבילה במקדם לְעֵין (במד' ל"ד, י"א). לא כן דעת החכם יש"ר בבאורו על החורה, וז"ל ״אלו היה עין שם מקום לא היה ראי לבוא בה"א הידוע, אלא הוא מקור נהר אחד (כהוראת השם עין לפי דעת המחבר לעיל בשם עין א), והתחלת מבועו נקרא עין בלה"ק, וכאן אמר: לְעֵין בה"א הידיעה לרמוז אל מקור הירדן הנודע. ודע! כי שני מקורות יש לירדן במקום מבועו אשר ביניהם היתה העיר דן, כמו שכתבתי (ברא' י"ד, י"ד). ושתי המקורות יתחברו יחד טרם יכנס הירדן אל מי מרום הנקרא בלשון העמים Lacus Samochonitis (מי סמקא), והאחד משני המקורות האלה נקרא Daphne, וזה הוא שקראו הכתוב כאן עין, טכ"ל״. ועיין מה שכתבתי בשם (רבילה).

* עין (ד) Ain

שם מעיין מים היוצא מבין הרי גלבוע, ונמשך והולך על פני הסעי יורעאל אשר בנחלת מטה יששכר (ש"א כ"ח, ד'. שם כ"ט, א') וכן

וכן דעת החכם אברניק בבואו לס' מנחה חדשה (עין גלובט).
וראה מה שכתבתי בשם אפק.

עין־גדי Engedi

שם עיר בנחלת מטה יהודה [במדבר] (יהושע ס"ו, ס"ב), ולפנים נקרא חצצון תמר * (דהי"ב כ', ז'), על שם ה ת מ ר י ס הרבים והטובים אשר קללו וכרתו שמה; וגם מנחת הלוי והכפר אשר ממנה לקח משל בשיר השירים (א', י"ד) ימלא בסביבותיה חסונת העיר הזאת היתה על שפת ים המלח קרוב לקנהו הדרומי ובימי הירגיומום הסופר הטלרי עוד גדולה היתה ורבתי עס; ועד היום יראו שמה המערה אשר בתוכה כרת דוד את כנף המעיל למלך שאל. והנה כאשר נקרא העיר הזאת בשם עין־גדי, כן נקראו הסלעים אשר סביבותיה בשם צורי היעלים (ש"א כ"ד, ג').

עין־גנים Enganim

עיר בנחלת מטה יהודה [בשפלה] (יהושע ס"ו, ל"ד), ואף בנחלת מטה יששכר נמלאת עיר בשם הזה (שם י"ט, כ"א) [ונתנה מהם אל הלויים (שם כ"א, כ"ט)], והיא הנקראת בספר (דהי"א ו', נ"ח). בשם עֲנָם.

עין־דוד (דאר) Endor

שם עיר בנחלת חצי מטה מנשה בארץ כנען (יהושע י"ו, א'). חסונתה היתה בעמק יזרעאל קרוב לנחל קישון; והיא נודעת על דבר בעלת־האוב (pythoniffa) אשר נבאה שמה למלך שאל בבואו להלחם את הפלשתים (ש"א כ"ח, ו'). גם בשדה העיר הזאת הכס ברק

*) ויטקאל (מ"ז, י"ט) יקרא את העיר הזאת אך בשם תְּמָר לנד.
[ולדעת הח"י שם, היא יריחו הנקראת עיר התמרים (דברים ל"ד ג', יהושע א', ס"ו. דהי"ב כ"ח, ס"ו)]
ח"ב י

בנק אח מתגה סיסרא לפי חרב, וכאשר יזכיר המסורר: נשמרו
בְּעֵין-דָּאָר וְהָיוּ דָמֵן לֵאדְמָה (תהלים פ"ג, י"א); וְיָמֵי הִירְנִימוֹס
הַסּוֹפֵר הַנוֹלֵר עֲמֵדָה הַעִיר הַזֹּאת עוֹד עַל חֵלָה.

עֵין-חֲדָה Enhada

עיר בנחלת מטה יששכר (יהושע י"ט, כ"א).

עֵין-חָצוֹר Enhasor

עיר בנחלת מטה נפתלי (יהושע י"ט, ל"ז).

* עֵין-חֲרוֹד (פיין חרוז).

* עֵין-שֶׁשֶׁט

שם מקום נזכר (ברא' י"ד, ז'): וַיֵּשְׁבוּ וַיָּבֹאוּ אֶל-עֵין
שֶׁשֶׁט הוּא קֹדֶשׁ, וְדַע! כִּי קֹדֶשׁ זֶה הָיָה הָעִיר קֹדֶשׁ אֲשֶׁר בְּמִדְבַּר
עֵין (במד' כ', א'. שם כ"ז, י"ד. שם ל"ג, ל"ו), וְעֵינָן דְּבָרֵינוּ בְּשֵׁם
(קדש) וְאוֹנֵקֶלֶם תִּרְגַּם עֵין מִשְׁפָּחָה, לְמִישׁוֹר פְּלוּג דִּינָא; וּפְּ
הַרְמִיבִין שְׁהוּא מִלְשׁוֹן פִּלְגִּיִּים יִבְלִי מִיִּם, מִי פִלְגִּי לְשִׁטָּף תַּעֲלֶה, וּפִן
בְּלִשׁוֹן חֲכָמִים פִּלְגוּ שְׁלִיִּם, יֹאמֶר כִּי בַמָּקוֹם הַזֶּה הוּא מִעֵין הַמִּשְׁפָּט
וְעַמֵּק הָרִין כִּי הִיָּה מִישׁוֹר נָאֵה מַעֲוֹדָה לְמַלְכִּים, שֶׁם יֵשְׁבוּ לְשִׁפּוֹט כָּל
הַגּוֹיִם בְּיָמֵם הָהֵם.

עֵין-עֲגָלִים Eneglaim

עיר נזכרת בנבואת יחזקאל (מ"ז, י'); וּמַשֶּׁם יִרְאֶה כִּי תִלְוֶנָה
הֵיחָה עַל שְׂפֵת יַם הַמֶּלֶח קְרוֹב לְקֶלְהוּ הַלְפֹנִי (במקום אשר ישפח
לְחוֹבו מִיָּמִי נְהַר יִרְדֵּן). כִּי הִנֵּה יֹאמֶר הַנְּבִיאָה אֲשֶׁר בְּאַחֲרֵית
הַיָּמִים בְּהִרְפָּאוֹת יַם הַמֶּלֶח מִרִּיחַ גַּפְרִית הָרַע, וּמִיָּמִיו יִלְלֻהוּ לְדֹגוֹת
בְּקֶרְבָּם כָּל מִינֵי דָגָה אֲשֶׁר בִּים הַגְּדוֹל, אֲזִי יַעֲמֹד עָלָיו דִּגְיִים מִקֶּלְהוּ
וְעַד קֶלְהוּ וַיִּשְׁטְחוּ אֶת חֲרָמֵיהֶם מִעֵין-גְּדִי (אשר בקצה הדרומי לים
הַמֶּלֶח) וְעַד עֵין-עֲגָלִים.

עין

* עין־הקורא Enhakore *

שם מעין הטדע ע" גבורות שמשון, בקרבת לחי אשר
ביהודה (שופט' ט"ו, י"ט) ונקראה עין הקורא, על כי קרא שם אל
ד' ויענה.

* עין־רוגל Enrogl *

שם מעין במקטע מזרחית דרומית לירושלים על גבול יהודה
ובנימין (יהושע ט"ו, ז'. שם י"ח, ט"ז. ש"ב, י"ז, י"ז. מ"א ח', ט')
ונשפך אל נחל קדרון אשר מקדם לירושלים, ונקרא שם המעין עין
רוגל, לפי שהיו רוחלים בגדים על המעין הזה וכן הוא מדרך הרוחלים
להלבין את הבגדים ע"י בעיטה ברגל, ושם אלל המעין הזה היה
המסילה העולה שדה כובס (ישעי' ז', ג'. שם ל"ו, כ'), וכן תרגם
יונתן: עין רוגל, עין קצרא (ועיין חכן הווחלת).

* עין־רמון (פיין פיין) *

* עין־שמש *

שם עיר בגליל מטה יהודה על גבול בנימין, וגם נהר עבר
במבוכה אשר נקראה על שם העיר פי עין־שמש (יהושע ט"ו, ז').

* עין־תנין (פיין תניס) *

* עין־תפוח Enthaphuah *

עיר על גבול נחלת המנשי בארץ כנען (יהושע י"ז, ז').
[לדעת רש"י (יהושע ט"ו, ל"ד) יהיה: תפוח וְהַעֲנָם הנוצר שם טעמה
סטיה תפוח והמעין אשר בו, ויהיה השם הזה מחובר משני מלות תפוח
והענם הוא עין־תפוח, והתימה כי נעלמה ממנו דברי הש"ס
(סופה דף ו', פ"א) (עיין עינים)].

עינים

* עֵינִים (עינין פנים) .

הַעֲנָם Enam

שם עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו, ל"ד) . והנה בספור קורות יהודה יזכר פתח עֵינִים (בראשית ל"ח, כ"א) ; ויתכן כי הוא שם עיר, ואחד הוא עם עֵינִים (אשר נשמטה בו הוי"ו כנהוג לפעמים), כי העיר הזאת תזכר גם' יהושע אלל העיר ערלם אשר בקרבה ישב אז יהודה עם בני ביתו [וכן דעת חכמינו החלמודיים אשר עֵינִים הנזכר אלל יהודה הוא שם מקום והביאו ג"כ ראיתם מן הכתוב הזה (סופה דף ו' ע"א)] . ונקראה העיר הזאת כן על שם שתי עינות מים, כערים רבות אשר בארצות המזרח אשר נקראו על שם עיני מים, וכאשר הוריתך בדברי על השם עין . ויען כי שם העיר הזאת שם כללי הוא כפי הנחתו בלשון עבר, לכן תבוא אף היא בה"א הידיעה : וְהַעֲנָם, וכן : היא בְּעֵינֵי, וכאשר הוריתך בדברי על בשם גרבע ; וסרה בזה תלונת הרשכים .

* עֵינָן (עֵינוֹן) (פיין חלז פיטון) .

* עֵיפָה Epha

שם מחוז אחד בארץ מדין : שפעת גמלים תכסך, בכרי מדין וְעֵיפָה (ישעיה ס', ו'), ויוגתן תרגס עיפה, חולד וכן תרגס רב יוסף (דה"א א', ל"ג) : עיפה, חוֹלֵד (?) ונקרא כן שם המחוז על שם עיפה בן מדין אחד מבני קמורה אשת אברם הנזכר בספר (בראשית כ"ה, ד') .

* עִיר Urbs

הוא שם כללי, הוגח על כל קבוצת בתים אם מעט יהיו או הרבה, אשר טוגו ידי חברת אנשים . לשבח שם כשבת אחים גם יחד ; במתחנים אם במצלים, כשם קיר אשר בכל לשונות המזרח . גם הוגח השם עיר לפעמים להורות כשם פרטי אל עיר גדולה ונכבדת אשר

אשר לאחזה ממלכה. כמו שמלאנו במלכות ירמיה בנבואתו על מפלת מואב לאמר: ויבא שדר אל כל עיר, ויעיר לא תמלט (שם מ"ט, ח') אשר הכונה שם שאף עיר המלכות לא תמלט ג"כ ביום חרון אף ה'. וישעיה הנביא בהתנבאותו על מפלת דמשק (אשר היתה ראש ממלכת ארם) יאמר: משא דמשק, הנה דמשק מוסר מעיר (שם ו', ח'). טעמו ג"כ כי דמשק תהי' מוסרה מהיות עוד קרית מלך רב, גלוּנה ועליזה (ועיין קיר-מואב). ולדעת התרגום אונקלס: והאביד שריד פִּעִיר היא העיר רומא, ראש ממלכת אדום (במד' כ"ד, י"ט). וביחוד יורה הכס עיר על ירושלים, אשר היתה העיר הראשונה בכל ממלכת יהודה ומקדש ה' שמה. וכן יזכירנה יחזקאל בנבואתו על מפלת יהודה, לאמר: עשה הרתוק כי הארץ! מלאה משפט דמים, והעיר! מלאה חמס — (שם ו', כ"ג) וכן הוא אומר: ותמלא הארץ דמים, והעיר! מלאה מומה (שם ט', ט') וכן קורא ישעיה במלכותו: כי ארמון נטש המון עיר עזב (ישעי' ל"ב, י"ד): קול שאון מעיר! קול מהיכל! קול ה' משלם גמול ראויביו (שם ס"ו, ו') וכן אמר ירמיה: מִדֵּן נִשְׁמַע נִחְרַת סוּסֵיו מִקוֹל מִצְהֶלֶת אֲבִירָיו רַעְשָׁה כָּל הָאָרֶץ, ויבאו ויאכלו ארץ-ומלואה, עיר-דיושבי בה (שם ח', פ"ו). ובנחמנו את ישראל כי עוד ישובו לבָּנוֹן יאמר: כה אמר ה' הנני שב שבות אהלי יעקב ומשכנותיו ארחם ונבנתה עיר! על תלה, וארמון! על משפמו ישוב (שם ל', י"ח). וכן בלשון חכמים (שבת נ"ט, ב'): מאי עיר של זהב? ואמרינן ירושלים דדהבא. וכן בלע"ז יורה הכס Urbs סהם על כל עיר. ולפעמים על כל עיר גדולה ומפורסמת, וביחוד כשהיא בזה תורה על העיר המלוכה רומא. וכן מלאטה בדברי חז"ל: מקול המונה שר עיר (1) (יומא כ', נדרים ח') והוא רומא

1) ובמס' (יומא נ"ג, ב'): שאל ר'מתיא בן חרש את ר' שמעון בן יוחאי ברומי. והמספה הזאת נשנת במסכת (מסולה י"ז ח') ולס נזכר בפנין שני פעמים השם עיר תמורת השם רומי כנזכר כאן. ובמס' (תענית י"ח, א') : תלכו ונמלו עצה מטמרונית אחת שכל גדולי העיר מצויים אצלה. והמספה הזאת נשנית ג"כ (שבת ל"ג) ושם כחזק גדולי רומי.

יח יח

רומא (ועיין ער) . ולפעמים יבוא שם עיר מחובר עם ארץ
 תואר פרטי ע"ד המליצה, וכולם לא יבאו רק לפאר מעלת שם העיר
 ה ר א ש ה אשר בממלכ'היהו כמו שמלאנו השם : עיר הַאֲדָרָהִים (תלים
 מ"ו, ח'. שם פ"ו, ג'. ישעיה ס', י"ד) : עיר הַקֶּדֶשׁ (ישעיה נ"ב,
 ח'. דניאל ס', כ"ה) אשר בכל המקומות האלו הכונה רק על העיר
 הראשה אשר בארץ יהודה והיא ירושלים . וכן דעת החכם געזעניוס
 לפרש הכתוב : ויקברו אותו עם אבותיו בְּעִיר יְהוּדָה, ר"ל
 בירושלים שהיא היתה העיר הראשה בכל ממלכת יהודה (דה"ב
 כ"ה, כ"ח) . וכן מלאנו כמה פעמים שם עיר יורה רק על החלק מן
 העיר לבד, כמו : מערער אשר על שפת נחל ארנן וְהָעִיר
 אשר בנחל (דברים כ', ל"ו . יהושע י"ג, ט"ו) , וכן יאמר
 הכתוב : ויעברו את הירדן, ויחנו בערוער ימין העיר אשר
 בתוך הנחל (ש"נ כ"ד, ה') (עיין ערער) . וכן :

* עיר בִּית־דָבֶעַל

ענינו ג' כקבוצת בתים השייכים אל בִּית הַבַּעַר (מ"ג י', כ"ה) .

* עיר הַמִּים

שם חלק אחד מן העיר הגדולה רָבָה או רבת בני עמון ,
 אנקרא חלק הזה בשם עיר המים אם שהיתה בנויה על אמת
 ה מ י מ , או שהיתה ברכת מים עוזרת בינה לבין העיר רבת
 (ש"נ, י"ב, כ"ו) . ויתכן כי אל הזכרה הזאת כיון שלמה במליצתו :
 עֵינֶיךָ בְּרֶכֶת בַּחֲשָׁבוֹן עַל שַׁעַר בֵּית רַבִּים (שה"ש, ו', ה') .
 ועיין (בת־רבים) . וכן מלאנו שם עיר נספח אל כמה שמות ערים
 פרטים, ואלו הן :

* עיר הַחֲרָם (הַחֲרָם) (עיין בית שמש, ב') :

* עיר יְהוּדָה (עיין פ"ה) .

עיר

* עיר מבצר צר (פיין מבצר אל) .

* עיר המלח

שם עיר במדבר יהודה קרוב לים המלח (יהושע ט"ו, ל"ב) ,
ומכונתה היתה בעמק המלך הנזכר (בראשית י"ד, י"ז) . ולדעת י"א
היא צוער . והנה בתרגום יונתן שלשני (במקראות ד' וויניציא שנת
שבעיה) העתיק עיר המלח , קרית מלך בכ"ף ? ! -

* עיר מואב (פיין פר-מואב) .

* עיר נהור (פיין נחור) .

* עיר נחש (פיין נחש) .

* עיר עמלק (פיין קיר מואב) .

* עיר שמש

שם עיר בנחלת מטה דן (יהושע י"ט, מ"א) . ובס' (מ"א ד'
ט') היא נקראת בשם בית-שמש , כי הכתוב ימנה שם ערי דן ,
אשר בן-מקן היה נליב עליהם , ובספור הגבולים לא מצאנו בנחלת
מטה דן השם בית-שמש רק עיר שמש , לכן נראה שהיא עיר
אחת (ועיין בית שמש) .

* עיר התמרים

היא העיר יריחו , וע"ש רוב עלי ה ת מ ר י ס אשר יגדלו
שמה נקראה ג"כ בשם עיר התמרים (ולדעת התרגום יונתן היא
העיר תמר המזכרת בנבואת יחזקאל (מ"ו, י"ט) והיא מזכרת (דברים
ל"ד, ג' . שופט' א', ט"ז . דה"כ כ"ח, ט"ו) . אולם לדעת חכם
עמינו החוקר הגדול בקדמוניות הרב האלון ר' שלמה יהודה
ראפאפארט יל"ו בספר זכורי העתים שנת תקפ"ו עיר התמרים
המזכרת

הנזכרת (שופטים א', ט"ז) ח'יגנה יריחו, כי אם עיר אחרת בארץ מדין
אשר נקראה ג"כ בשם הזה.

עֵיִת Ajath

עיר נזכרת אך בספר (ישעיה י', ג"ח) בראשית הערים אשר
נסע בחוכן מלך השור עם חילו בלכתו לאור על ירושלים; ולדעת
מקלח החכמים היא העיר עֵי.

עכו Ace

שם אחת מערי בני אשר (שופטים א', ל"א). תכונתה
היא טובה ונעימה במאד מאד, כי מלפון וממזרח יסובב אותה
השרון המפואר לרוב חמדתו, למערבה הוא הים התיכון, ומנגב
לה הוא לשון ים היוצא מן הים ההוא והולך ומתפשט עד שרשי הר
הכרמל; ולזאת היתה העיר הזאת גדולה ומפוארה מאד בימי קדם,
וגם בימי בית שני (אשר אז הוסב שמה לשם Ptolemais גדלה
והגליתה עד מאד. וכיום הזה תקרא העיר הזאת צפי העמים בשם
Acre (St. Jean d' Acre) ואך מלער היא עד מאד; כי
במלחמות הטורחות אשר נלחמו הנוצרים (במלחמת הללב) ימים רבים
את הישמעאלים על דבר ממסלת ארץ הלבי, באה העיר הזאת
פעמים רבות במאור, ואף חדלו כל מחמדיה אשר היו לה מימי קדם,
אמנם עוד נשאר לה החוף אשר לתוכה תבאנה כיום רוב האניות
הבאות אל ארץ ישראל מארצות המערב; וזה כמו שמונה עשרה שנה
אשר שבה העיר הזאת להודע בגוים ולהיות שמה גלוי לעמים רבים על
ידי מלחמות ה' ל' ר' פ' י' ס'.

עֵלְמוֹן Almon

שם אחת מערי בנימין אשר נהיתה עיר הכהנים (יהושע כ"א,
ח'), ובספר (דהי"א ו', מ"ה) תקרא בשם עלמת (ועיין בחורים).

עֵלְמוֹן

עַלְמוֹן דְּבִלְתַּיִמָּה Almon Diblathaima

שם אחת התחניות אשר חט בני ישראל במדבר (במד' ל"ג, מ"ו)
 [ו'לפי שהיתה עוד עיר עלמוֹן בארץ כנען, לכן נשפח לה השם דבלתים
 להנדילה. ובפסר (ירמיה מ"ח, כ"ב) היא נקראת בשם בֵּית־דְּבִלְתַּיִם].

עֻמָּה Uma

שם עיר בנחלת משה אשר (יהושע י"ט, ל').

ארץ בני עַמּוֹן terra Ammonitarum, Ammonitis

היא היתה ממזרח לארצות בני גד וראובן, בקצה נחל יבוק
 [והיא תגבול במקצוע מזרחית נסוגית לבני מואב], אשר יאמר עליו
 כותב תורתנו (דברים ג', ט"ו) כי הוא גבול בני עמון; וכיום הנה
 מחשב ארץ בני עמון ככל ארצות טבר הירדן אל מדבר ערב.

עַמְצָד Amad

שם עיר בנחלת משה אשר (יהושע י"ט, כ"ו).

עַמְלֵק Amalek

שם אומה נישנת אשר נודעה עוד בימי אברהם (ברא' י"ד, ז'),
 והארץ הזאת היתה בסלע ערב (חיק סטיינינגטון מרחביען) במקצוע
 מזרחית דרומית לארץ פלשתים, אלל גבול אדום והתפשטה מלכותה
 עד מדבר שור אשר על פני מזרים (שמות י"ז, ח' — ט"ז 1) במדבר י"ג,
 3

(1) והנה ממשמשות הכתובים שם (שמות י"ז, י"ג) נראה ששם מלכס הי'
 ג"כ בשם ארנס עמרק כמו שנאמר ויחלש יהושע את עמלק
 ואת עמו לפי חרב. ובפסקא דזכור דרשו חז"ל את השם
 עמלק (עם-ילק) כהדין וחלא, עמלק שנה ללוק דמן
 של ישראל.

ל' . ש"א ט"ו, ז'; ; ואולם עוד היה משכנס גם למזרח ים המלח והר
 סעיר (כמדבר כ"ד, כ'. שופטים ג', י"ג . שם ד', ג' — ל"ג) . והנה
 העמלקים הם אשר התאמזו ראשונה ללכת לקראת המון בני ישראל
 אחרי לאתם ממזרים ולהלחם אתם בין עברות המדבר (שמות י"ז ,
 ח') ; ומתוכן ענין הכתובים שם ובס' (דברי כ"ה, י"ז) נראה כי
 מחנה ישראל נבהלה מאד בקרוב לבאות הגוי הזה , כי בפתע פתאום
 נפלו עליה , והיא היתה אז עיפה ויגעה ובלתי נערכת ללאת לקראת
 נשק . וכמלוך שאל על ישראל נקם את נקמת בני עמו מאת
 העמלקים . כי הכה בהם מכה רבה (ש"א ט"ו, ז') ; אמנם לא
 עשה עמם כלה כחמאחם , עד לאת אנשים גבורי חיל מבני שמעון
 בימי יחזקיהו מלך יהודה ויכו את שארית הפליטה לעמלק וישבו
 בארצו ובעריו (דהי"א ד', מ"ג) , ולא נכחד עמלק מהיות לגוי עד
 עולם . כי המעטים אשר נשארו ממנו נפוצו אנה ואנה , אלה הלכו
 אל ארץ פרס * , ואלה נסצו לגור אל ארץ Laconia אשר בארצות
 יון ; וברבות הימים נאבדו בין גויי הארצות , וינחד שמש מתחת
 השמים .

והנה בספר (שופטים י"ג , ט"ו) יזכר הר העמלקי אשר
 היה בארץ אפרים ; ויתכן כי נקרא כן ההר הזה לזכר אחת המלחמות
 אשר נלחמו העמלקים שם בארץ כנען . [י' או אולי ינאז מקצת בני
 עמלק מארצם ויאחזו נחלתם בקרב הכנעני , אשר ירשום אח"כ בני אפרים ,
 ושם ההר ההוא נקרא על שם העמלקים אשר ישבו שמה לפניו , וכן משמע
 מן הכתוב (שם ה' , י"ד) : מני אפרים שרשם בעמלק] .

הר העמק Mons vallis

שם הר בעבר הירדן בנחלת מטה ראובן (יהושע י"ג, י"ט)
 [ועם השם הזה כתרנומו : במורא דמישראל . ולפי מה שדברנו
 בהקדמה שגם ארץ עבר הירדן כבר נחלקה בימי יהושע לשלוש ארצות דהיינו .
 השפלה

(*) ועוד בימי אחשורש מלך פרס , נמלא שם המן ומשפחתו אשר היה
 מורע מלק , כידוע .

הַשְׂפֵּלָה. וְהַעֲמֵק. יתכן לאמר גם כן כאן שטעם הַר הַעֲמֵק ההר אשר היה בחלק עבר הירדן הנקרא בשם עֲמֵק, ולפי שארץ העמק נפלה לנחלה לבני גד ורק ההר אשר בו, הנשען אל גבול נחלת מטה ראובן, נחנה ב"כ לבני ראובן לאחזה; ע"כ פרט לנו הכתוב הַר הַעֲמֵק, לדעת כי לדון בעור, דין עֲמֵק היה לו אף כי הַר הוא]. (ועיין עמק).

* עֲמֵק (Vallis) Emek

שם עיר מזכרת בדברי המשנה (כלים ס' כ"ו, מ"א) **סַגְרִל עֲמֵקִי (1)** ובדברי חכמי התלמוד: עיר המוציאת ק"ק רגלי כנון **בפר עֲמֵקִי** (תענית דף כ"א). ויתכן כי היא הייתה אחת מערי פלשת ואליה כיוון ירמיהו הנביא במליצתו על מפלת פלשתיים לאמר: **באה קרחה אל עזה נדמתה אשקלון – שארית עֲמֵקִים (ירמ' מ"ז, ה')**; וא"כ תכונתה הייתה קרוב לים התיכון. ואולי הייתה עמק שם עיר בעבר הירדן בנחלת מטה ראובן, ותכונתה הייתה זהר אשר נקרא על שמה בשם הַר הַעֲמֵק (יהושע י"ג, י"ט), או בעמק הסמוך להר הזה הייתה יושבת ועל שם העמק הנרחב בסחתיית ההר נקראה שם העיר וההר בשם עֲמֵק. ועיין מה שכתבתי בשם בית העמק.

עֲמֵק אֵילֹן Vallis Aialon

הוא נודע ממלחמות יהושע (שס' י', י"ב); והוא עמק ארוך מאד המתפשט מלפון למעלה אדמים אשר בנחלת מטה בנימין. עמק

(4) ומדברי המשנה (חולין ס' אלו טרפות דף ס"ג, ע"א) נראה שנחמוס שהוא היו גדלים מן עורבים לבנים במראיהם, כי כן דרשו: **העורב זו עורב העמקי**. ואשר דרשו חז"ל שם בגמרא טעם השם עֲמֵקִי הנזכר במשנה, מלשון עמק וגיא, על דרך הכתיב: **ומראיה עמוק מן העור**, הוא רק דרך אסמכתא וזכר לדבר. כאשר העתי על דבריהם בשם (יס כנרת).

עֵמֶק הָאֵלֶּה Vallis terebinthi

העמק הזה נודע מהפּל שמואל הרואה כי שמה הכה דוד את גלית הפלשתי (ש"א י"ז, ז' — י"ט . שם כ"א, י') ומשם נדע כי חכונת העמק הזה בנחלת מטה יהודה בקרבת העיר שבה ועוקה [והיא היתה קרובה לבית לחם] ; ויתכן כי נקרא על שם עץ אלה (ספרעבינטען, בוים) אשר היה נטוע שם.

* עֵמֶק הַבָּכָא (פיין נכס) .

* עֵמֶק בְּרָכָה

שם מקום בקרבת העיר עין-גדי (דהיי"כ כ', כ"ו) [ועיין עמק יהושפט] .

* עֵמֶק בְּגִבְעוֹן (פיין גבעון) .

* עֵמֶק חֲבֵרוֹן (פיין חברון) .

* עֵמֶק יְהוֹשָׁפָט (פיין יושפט) :

* עֵמֶק יִזְרְעֵאל (פיין יזרעאל) .

* עֵמֶק הַמֶּלֶךְ (פיין מלך) .

* עֵמֶק סְבוֹת (פיין סבות) .

עֵמֶק עֶכּוֹר vallis Achor

שם לעמק אשר בין העיר יריחו והעיר ירושלים (יהושע ז', כ"ו . שם ט"ז, ז' . ישעיה ס"ה, י') , ונקרא כן לזכר עכן בן זרח אשר ה' א' ר' א' ע' ה' במעלו אשר מעל בחרם העיר יריחו . והנביא הושע

הושע יזכיר את העמק הנעכר הזה במליכתו לאחר : ונתתי לה את
ברמיה משם ואת עמק עכור לפתח תקוה (הושע ב', י"ז).

עמק קציץ Emekkesiz

שם עיר בנחלת מטה בנימין (יהושע י"ח, כ"א).

* עמק רפאים (פיין רפאים).

* עמק השווה (פיין מלך).

* עמק השדים (פיין שדים).

עמורה Amora, Gemorrha

שם אחת מחמשת הערים Pentapolis אשר היו בזכר
הירדן וגאבדה מן הארץ פ"י גפרית ואש (בראשית י', י"ט).
שם י"ג, י"ז.

ענב Anab

עיר בנחלת מטה יהודה [כ"הר] (יהושע י"ח, כ"א). שם
פ"ו, כ'.

ענים Anim

עיר בנחלת מטה יהודה [כ"הר] (יהושע ט"ו, כ').

* ענים (פיין פין נים).

ענניה Ananja

שם אחת מערי בנימן, נזכרת בס' (נחמיה י"א, ל"ב).
ח"ב י"ב ענר

* ענר Aner

שם עיר בנחלת חמי מנשה בארץ כנען, אשר נתנה ללוים (דה"א ו', כ"ה), ובספר (יהושע כ"א, כ"ה) היא נקראת בשם תענך. ואולי נקרא שמה ענר על שם ענר אחי אשכל וממרא, נחל אדוני העיר הזאת לפני; כאשר מלאנו גם אלוני ממרא, נחל אשכל, אשר נקרא שם ג"כ על שם אחיו אשכל וממרא.

ענתות Anathoth

שם אחת מערי בני בנימן אשר נתנה מהם אל הכהנים בני אהרן (יהושע כ"א, י"ח); והיא עיר מולדת ירמיהו הנביא (ירמיה ח' א'). תכונתה מזכיר לעיר ירושלים הקרובה אליה מאד; ולדעת מקצת החכמים נקראה בשם ענתות (1) על כי היא יושבת בין ההרים, ואם יתן איש את קולו בזה מעבר הזה תענה בת קול Echo למולו מעבר האחר, והעיר הזאת עודנה עומדת על חלה עד היום הזה.

* עפלה (עין ירושלים)

העפני Ophni

שם עיר בנחלת מטה בנימן (יהושע י"ח, כ"ד) [עפני כפר].

עפרה

1) ולדעתי ענת שם העיר לראשונה, ואולי היא העיר הנזכרת בדברי התלמודיים (יומא ו', א'): אחימן, בנה ענת. והנה בכל כתבי הקדש לא נמצא שם עיר ענת? מזה נראה כי הם ידעו בקבלתם ש א ח י מ ן בנה את העיר ענתות, ואולי הוסב שמה ברבות הימים להקרא בשם ענתות בדכוי הזמדי [דואלים] מטעם המחבר, כי כן השנה יסטיה במלכתו לאמר: עניה ענתות (ישעי' י', ל') ומתרגמין בלא (ענתות! ג' ברען מידע המון!) -

עֶפְרָה (פיין בית לעפרה) .

הר עֶפְרוֹן mons Ephron

שם הר על גבול נחלת מטה יהודה [יבנימן] (יהושע ט"ו, ט').
ויתכן כי נקרא ההר הזה על שם אדוניו אשר היה שמו עפרון .
אל שם העיר :

עֶפְרַיִן (עֶפְרוֹן) Ephraim, Ephron

הנזכרת בספר (דו"ב י"ג, י"ט) . ומשם יראה כי היא הייתה
מערי אפרים [על גבול נחלת שבט בנימן] ; והעיר הזאת נודעת בדברי
התלמודיים על דבר שב בותיה אשר הנה פוריות במאד מאד , עד כי
נהיה למשל בפי היהודים לאמר : תבן אתה מבנים לעפרים (עיר
שבורה תבן) (מנחות פ"ה א') [ויתכן כי קרוב לעיר הזאת הייתה
מבנה ההר עפרון ונקרא שם ההר עפרון על שם העיר המבונה לה] .

ארץ עוֹץ terra Uz

שם ארץ הנודעת מאד בספרי הקודש ; ובמקום תבונה
נחלקו דעות המבארים , והנכון לדעתי כי היא הבקעה הגדולה
וגמורת במאד מאד אשר ממזרח לעיר דמשק ואשר נקראה בפי אנשי
המזרח בשם Guta ; וזאת היא גם דעת הירנימוס הסופר
הנוצרי , כי מבטא העי"ן קרוב למבטא הגימ"ל כפי ההברה הנכונה ,
והעי"ת והלד"י מתחלפים בלשונות המזרח , כידוע . ובשנת 1767
למנין הנוצרים , בא איש נכבד ממזרח אשר היה לו נחלות רבות
בסביבות העיר דמשק ושמו יוסף אבסי , אל העיר געטינגען
ויבקר שמה את החכם מיבאעלים ; וכאשר נדברו יחד איש אל
רעהו בענינים שונים , אמר המזרחי ההוא כי שם הבקעה הנזכרת
אשר לפני העיר דמשק הוא עד היום Guta בפי כל בני המזרח ,
ואחד מגדולי נשיאי הערביים הוא המושל שמה .

והנה מקלת המבארים אמרו כי עוֹץ הוא שם לארץ אדום
ודברי ירמיהו יחישו את זאת . כי הנביא הזה יזכיר ראשונה (כ"ה, כ')
את

את ארץ עוץ ואחרי כן (שם פסוק כ"ח) את אדום. ומה שנאמר :
שישי ושמחי בת אדום יושבת בארץ עוץ (איכה ד', כ"ח) ;
יתכן כי אחרי אשר הגלו הארמיים מעיר דמשק וסביבותיה על ידי
מלכי אשור, באו בני אדום וישבו שמה ויאחזו גם בבקעה הנזכרת
לרוב נועמה וחמדתה ; וכאשר עשו גם אחרי גלות יהודה מעל אדמתו
אשר נאחזו אז בחלק הדרומי מארץ הזאת, כאשר דברתי מזה בדברי
על השם אדום .

והנה גם מושב חיוב היה בארץ עוץ כפי עדות המספר (חיוב
א', א'), וכל עניני הספור ההוא, יכונן היטב אל הבקעה הנזכרת ;
כי היא גדולה ופוריה במאד מאד, עד כי יוכל להיות בתוכה עבדה
רבה מאד וגם מרעה לעדרים גדולים כשבעת אלפי זאן ושלשת אלפי
גמלים וכו' ; גם תכונתה היא בין ארץ שבא ובין ארץ בשדים ,
ורוח סועה וסער נורא מאד יהמה שם לשעמים מבין עברות מדבר
ערב . ועד היום יגידו כל בני המזרח כי קבר חיוב הוא בסביבות
העיר דמשק ; והגם כי כל משכיל יודע הוא אשר האיש הזה לא חי
מעולם, ואך דמיון המליך הוא ברא אותו ואח רעיו למען סוס את
אמרותיו בפיהם, הנה בכל זאת תעיד הגדת בני המזרח הנזכרת על
ארץ עוץ — והנה כפי עדות כותב תורתנו (בראשית י', כ"ג) היה
עוץ בן לארס ; וידוע כי דמשק היתה ראש ארס בימי קדם .

עֲצִיּוֹן גִּבֹּר Esiongaber

היתה עיר נכבדת בארץ אדום בקרבת העיר אילת (מ"א ט'
כ"ו . דה"צ ח', י"ז) על שפת לשון ים היוגא מן ים סוף והנקרא בפי
סופרי העמים (על שם העיר אילת) בשם לשון ים אילת
(עלמניסער ומערבזוען) . וטעם הקרא העיר הזאת בשם עֲצִיּוֹן
גבר, הוא על כי נבנתה על לחי סלע הנראה ממרחק לבאי ים
כתבנית גב איש (כי ענין עֲצִיּוֹן כענין השם עצה (ויקרא ג', ט'
ושרש אחד להם) וגם בכל סביבותיה ימצאו סלעים רבים וגבוהים
במאד . והנה בימי קדם היתה העיר הזאת רוכלת במדינות, ואל
חופה נהרו עמים רבים וגוים עלומים ; כי שמה ירדו יושבי ארצות
הנפון באניות ללכת אל ארץ הוד . ובימי דוד אשר לקח את כל ארץ
אדום באה גם העיר הזאת תחת ממשלת ישראל, ושמה עשה המלך
שלמה

שלמה אני ללכת אופירה לקחת משם זהב והון רב (מ"א ט', כ"ו) .
 וכהחלק עם בני ישראל אחרי מות שלמה לשתי ממלכות, נשארה העיר
 הזאת עם כל ארץ אדום בידי מלכי יהודה עד ימי יהורם . והמלך
 יהושפט אשר משל עוד על ארץ אדום (מ"א כ"ב, מ"ט) התאחז אף
 הוא לעשות חניות בעציון גבר ללכת משם אופירה לזהב כאשר עשה
 שלמה ; אמנם ה' פרץ את מעשהו ולא עלזו האניות ללכת אל מחוץ
 חפצו (שם כ"ב, מ"ט . דהי"א כ', ל"ו) (עיין תרשיש) .

Esem עֶסֶם

עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו, כ"ט)] ונחנה לבני שמעון
 נחלה (שם י"ט, ג' . דהי"א ד', כ"ט) [(עיין ענאמן) .

Asmon עֶצְמוֹן

עיר על גבול ארץ ישראל (במד' ל"ד, ד') , בנחלת מטה יהודה
 (יהושע ט"ו, ד') . בקצה ארץ אדום ; ואולי היא העיר עֶצֶם .

Esen * עֶצֶן

שם מקום נודע ע"י אחד מגבורי המלך דוד : אלה שמות
 הגבורים אשר לדוד יושב בשבת תחבמני ראש השלשי הוא
 עדינו הַעֲצֵנו (העצני קרי) על-ש-מ-נ-ה מאות חלל בפעם
 אחד (ש"כ כ"ג, ח') (ואולי הוא עדינא המוזכר בספר דברי הימים :
 עדינא בן-שיוא הראובני ראש הראובני ועליו שלשים
 (דהי"א י"א, מ"ב) , ומענינו שם נראה שהיה אחד מן השרים הגדולים
 אשר לדוד) . ודע ! כי : יושב בשבת תחבמני המוזכר כאן הוא :
 ישבעם בן חבמוני המוזכר בספר דברי הימים : ואלה מספר
 הגבורים אשר לדוד יושב בשבת בן-חבמוני ראש
 השלישים הוא עורר את-חניתו על-ש-ל-ש מאות חלל
 בפעם אחת (דהי"א י"א, י"א) . ואל תתמה על החפץ מדוע כתיב
 בספר שמואל על שמו-נ-ה מאות חלל , ובדברי הימים נאמר
 על שלש מאות חלל ? כי בדברי הימים נזכר רק השם :
 ישבעם

ישבעם בן-חבמוני לבד, אשר גברה ידו על של ש מאות חלל, לא כן בספר שמואל הודיענו הכתוב, כי עוד מלחמה אחרת הייתה בימי דוד ושם היו שני ראשי הגבורים אשר לדוד: יושב בשבת תחבמוני (הוא ישבעם בן-חבמוני הנזכר בדה"י) ועדינו העצני ולפי שהיה שני ראשי הגבורים יחד במלחמה ההיא, לכן עלתה ידם להרוג בשונאיהם שמה מאות חלל בפעם אחד. ויהיה שיעור הכתוב: הוא עדינו העצני כמו: הוא, ועדינו העצני (בחסרון וא"י החבור ע"ד: שמש ירח עמד ובלה (חנקוק ג', י"א) וכדומה). ולפי דברינו זה יתקבץ ג"כ על נכון סדום מספר כל הגבורים אשר לדוד, כפי מנינם בס' שמואל: כל שלשים ושבעה (שם כ"ג, ל"ט) אשר נלאו שמה כל המבצרים מחבמי ישראל וגם מחבמי הגוים למנוח פשר דבר כאשר תראה מספריהם; ולפי דעתי אלו הם שמות ראשי הגבורים: א) יושב בשבת תחבמוני (וגם היה ראש השלשה גבורים, ר"ל הנכבד בשלשה הגבורים אשר בקעו במחנה פלשתים לשאב מים לדוד מבאר בית לחם). ב) אליעזר בן דודי (ר"ל בשלשה הגבורים אשר עוררנו עליהם לפניו). ג) שמה בן אנא ההררי. ד) אבישי אחי יואב בן צרויה (ובעבור כי הוא היה הנכבד בין השירים לפי שהיה חומר מגזע משפחת המלך, לכן שמהו דוד לשם על השלשה גבורים האלו, אף כי בגבורה לא בא אליהם. וכן אמר עליו הכתוב: ראש השלשה כו' מן השלשה הכי נבד ויהי להם רשר ועד השלשה לא בא). ה) בניחו בן יהוידע (ולו היה ג"כ שם בג' הגבורים הנ"ל, אמנם לא בא אליהם לדמות אחס בגבורה כמוהם, ובעבור כי גם הוא היה מה נכבדים בממלכה כי היה בן יהוידע הכהן, לכן שמהו דוד אל משמעתו, וגם הרים אותו להיות נכבד ושר על השלשים גבורים, אשר לא הגיעו בגבורתם למעלת השלשה הראשונים. וכן נראה ג"כ ממשמעות הכתוב). ו) עדינו העצני (והוא נמנה כאן בין ששה ראשי הגבורים אשר היו לדוד, בעבור גבורתו אשר הראה בהיותו במלחמה עם יושב בשבת תחבמוני ויהרגו שניהם שמונה מאות חלל בפעם אחד; וכן נראה מס' דהי"א י"א, מ"ז) כי כדדו דוד למנוחו לראש לראובני): ואלה הם השלשים גבורים אשר היו לדוד. א) עשהאל (וכן אמר הכתוב עשהאל אחי יואב בשר שים הודיענו הכתוב אף כי היה ממשפחת בית דוד וקל כנזיים למהר, עם כל זאת אחרי אשר לא הגיע כלל בגבורתו להדמות אל ששה הגבורים הראשיים

הראשיים אשר נזכרו לפניו אף לא אל שלשים הגבורים אשר מנאן
 הכתוב אחריו, ע"כ למדי כבדו דוד להרימו מעם ולכוננו צדק
 תפארה להיות נמנה שר-הראשון, בין השלשים גבורים האחרונים
 אשר היו לדוד. (ב) אלחנן בן דודו. (ג) שמה החרדי.
 (ד) אליקא החרדי. (ה) חליץ הפלמי. (ו) עירא בן-עקש
 התקעי. (ז) אביעזר הענתתי. (ח) מבני החשתי. (ט) צלמון
 האחתי. (י) מהרי הנשפתי. (יא) חלב בן-בענה הנשפתי.
 (יב) אתי בן ריבי. (יג) בניהו הפרעתני. (יד) הדי מנחלי נעש.
 (טו) אבי-עלבון הערבתי. (טז) עזמות הברחמי. (יז) אליחבא
 השעלבני. (יח) בני ישן (ובספר דברי הימים (א' י"א, ל"ד) כתיב
 מחמו בני-השם הגזוני). (יט) יהונתן (בן) שמה ההררי (ובדברי
 הימים כתיב מחמו: יונתן בן שגא ההררי, ואי אפשר לפרש כדעת
 החכם המבאר למנחה חדשה כי: בני ישן, יהונתן, ושמה
 ההררי הם שלשה שמות כי לפי יחסר מהם צ"ה שם אחד;
 לא וחשוב מן השם: אליחבא השעלבני עד אחיאם בן שבר
 האררי; אי אתה מולא צניחם רק שני שמות והם: בני-השם
 הגזוני, ויונתן בן-שגא ההררי (שם י"א, ל"ד), ולדעת החכם
 המבאר המלא כאן בין: אליחבא השעלבני עד אחיאם בן שרר
 האררי (אשר בלתי ספק הוא אחד עם: אחיאם בן שבר ההררי
 הנזכר בדה"י) שלשה שמות? ולבד זה דחוק הוא לאמר שיוכי
 הכתוב שם אחד מגבורי המלך דוד כודד מבלי זכרון משפחתו, עירו,
 או שם אביו, אחרי אשר שמו לא נודע לנו ממקום אחר. (כ) אחיאם
 בן שרר האררי. (כא) אליפלט בן-אחסבי. (כב) אליעם בן
 אחיתופל. (כג) חצרי חברמלי. (כד) פערדי הארבי. (כה) יגאל
 בן-נתן. (כו) בני הגרי. (כז) צלק העמוני. (כח) עירא היתרי.
 (כט) גרב היתרי. (ל) אוריה החתי. ונחרי הבארתי נשא בלי
 יואב בן צרויה נזכר כאן, לא בעבור היותו במספר השלשים
 גבורים כי לפי זה יהיה מספר הגבורים שלשים ואחד? אולם כונת
 הכתוב היה להודיענו שהמלך דוד נשא גם את ראש נחרי הבארתי
 בין מספר פשרים אשר היו לו, לפי שהיה נשא בלי יואב בן צרויה
 שר הצבא, אולם בין גבורי המלך דוד לא היה נמנה מעולם. ועתה
 קורא נעים! תמלא נכון לפניך את מספר השלשים וסדע מבלי
 שום קושי, ולכן חש הכותב לחתום התשבון לבסוף גם הוסיף מלת
 כל-שלשים ושבעה, למען המלט מכל דחוק ושגיאה בפשט
 הכתובים

הכחוצים כאן ; למנוח על נקלה סכום חשבון ש ש ת ראשי הגבורי,
ס ל ש י ס הגבורים אשר לדוד , נחרי הבארת נ ש א ה כ ל י ס אשר
ליואז שר הנכח : כ ל שלשים ושבעה .

מעלה עקרבִּים ascensus Akrabim (scorpionum)

שם הר בגבול הדרומי לארץ ישראל (כמד' ל"ד , ד' . יהושע
ט"ו , ג' . שופטים א' , ל"ו) Anhöhe der Skorpionen
ועל שמו נקרא בימי בית שני חבל הדרומי מארץ הזאת בשם
Akrabattene] וכן הזכירו חכמי המשנה מקום אחד ששמו עקרבִּה:
כרם רבעי היה עולה לירושלים , מהלך יום אחד לכל צד ,
ואיווה הוא תחומה ? אילת מן הדרום , ועקרבִּה מן הצפון ,
לוד מן המערב , והירדן מן המזרח (מעשר שני פ"ה , מ"ב) (ונוסח
הש"ס (ר"ה ל"א , ע"ה) : אילת מן הצפון , ועקרבִּה מן הדרום 1)].

עקרון Ekron

שם עיר וראש אחת מחמשת הסרניות בארץ פלשתיים (יהושע י"ג,
ג')] אשר נתנה מראש לבני יהודה לנחלה (שם ט"ו , מ"ה) ואחר נתנה לבני
דן (יהושע י"ט , מ"ג) , בני יהודה לכדוה אחרי מות יהושע (שופטים
א' , י"ח) ; אמנם הפלשתי' שבו לקחת אותה מידיהם כאשר נראה מספר
ש"ה

4) אמנם שני הנוסחאות אינם מוכנים לי , אחרי ידענו שפ"י לוחות
הארוכות כי אילת גם מעלה עקרבִּים שניהם היו בדרום ארץ
ישראל בגבול אדום ? וגם היו רחוק יותר ממהלך יום אחד מירושלים ?
אם לא נדחק לאמר כי דעת המשנה היחה לאיזה עיר אחרת בארץ
הגליל אשר היחה תכונתה כשפון ירושלים מהלך יום אחד . ואשר
נקרא שמה ג"כ עקרבִּה או אולי נודע להם עיר אחרת בשם
אילת , אשר היחה תכונתה ג"כ כשפון ירושלים וכגורסת הש"ס
שלפנינו . ולפלא איך לא הרגישו כזה הנר"א ווילנא . והמעתיקים
הנאמנים , חברת אוהבי חורה ומדע כבדלן אשר הוציאו לאור בשנת
תקנ"ב המשנה מחורסם אשכנזית . ויתר מהם אחמה על הגאון ר"י שיק
אשר הביע הניסוח כש"ס ע"ס נוסח המשנה תכלי נתינת טעם ! —

וְעַל הַיָּדָיִם (י'). וְכִימִי בֵּית שְׁנֵי בָּהֶם הַעִיר הַזֹּאת תַּחַת מַעֲשֵׂת שְׂרִי
חֲשֹׁמוֹנִי (1), כִּי נִחְנֶה לָּהֶם לֵאמֹר בְּרִית מֵאֵת מַלְכֵי אֲרָם; וְכִיוֹם הַזֶּה
מִלְּפָנֶיךָ הָיָה עַד מָלֵךְ. בְּעִיר הַזֹּאת עֲבָדוּ לַפְּנִים אֶל אֱלִיל אֲשֶׁר נִקְרָא
בְּשֵׁם בַּעַל-זִבּוּב Beelzebub, כְּנוֹדֵעַ מֵסִי (מִ"ב ה' י'); וּמִשָּׁם
הָאֱלִיל הַזֶּה יֵרָאֶה כִּי לְפִי מַחֲשָׁבוֹת עֹבְדָיו הִיָּה הוּא מוֹשֵׁל עַל
הַיָּדָיִם אֲשֶׁר הַמּוֹנִים הַמוֹנִיכָאֵל לַפְּנִימִי עַל יוֹשְׁבֵי אֲרָמוֹת הַהֵנָּה.

עַר Ar

שֵׁם עִיר הַרְאֵשָׁה בְּאַרְץ מוֹאָב (בְּמִדְבַּר כ"א, ט"ו. דְּבַר כ', ט').
[וּלְפָנֶימִים הַשֵּׁם הוּא נִסְמָךְ לַמֶּלֶךְ מוֹאָב, וְהָיָה נִקְרָאת בַּחֲשִׁלוֹתָהּ בְּשֵׁם
עַר-מוֹאָב (בְּמִדְבַּר כ"א, כ"ח. יִשְׁעִיָּה ט"ו, א'), וְנִקְרָא בְּשֵׁם עַר
(הַנְּגוּר מִשָּׁם עִיר) מִשָּׁעַם אֲשֶׁר הוֹרִיתִיךָ בַּהֲעֵרָה לְשֵׁם בָּךְ [וְכֵן
הָיָה נִקְרָאת שָׁם אַחַת בְּכַחוּב בְּשֵׁם עִיר מוֹאָב (בְּמִדְבַּר כ"ב, ל"ז) [;
וְיִשְׁעִיָּה יִקְרָאנָה מִזֶּה הַשָּׁעַם בְּשֵׁם קִיר (יִשְׁעִיָּה ט"ו, א') (עֵינֵי קִיר)
וּבְסַפְרֵי הַיּוֹנִים וְהַרְוִמִּים הִיא נִדְּעֶת בְּשֵׁם Areopolis.
[וְהַמַּחְרָגִים אֲוֹנִקְלָם וְיוֹנָתָן יִשְׁתִּיקוּ חֲמִיד הַשֵּׁם: עַר, לַחִית, וְכֵן חֲרָגַם
יוֹנָתָן אֶת הַשֵּׁם עַר וְעַר אֲשֶׁר לְבִנֵּי גֹד (בְּמִדְבַּר ל"ב, ל"ד) גֹּבֵל לַחִית,
וְעֵינֵי מֶה שֶׁכָּתַבְתִּי בְּשֵׁם עַר וְעַר].

עַרָב (Arab, Arabia)

הִיא הָאֲרֶץ הַגְּדוֹלָה וְהַרְחֹבָה בְּמִלָּךְ מִלָּךְ הַמַּחֲשָׁפֶת מִדְּרוֹם
וּמִמְזֻרָה לְאַרְץ יִשְׂרָאֵל; וּבְסַפְרֵים הַנּוֹשָׁנִים מְסַפְרֵי הַקֹּדֶשׁ תִּקְרָא בְּשֵׁם
אַרְץ קֹדֶם עַל הַיּוֹסֶה מִמְזֻרָה לְאַרְץ יִשְׂרָאֵל, וְכֵאֲשֶׁר יִקְרָאנָה כּוֹתֵם
סוֹרַתָּ (כֹּרֵא כ"ה, ו') (וְעֵינֵי קֹדֶם), וּבְסַפְרֵי חִיּוֹב יִקְרָאוּ יוֹשְׁבֵיהֶם בְּשֵׁם
בְּנֵי

(1) וְכֵן נִרְאֶה מִדְּבַר הַתַּלְמוּד: עַקְרוֹן תַּעֲקֹר (צִפְנִיָּה כ', ד) אִמֵּר
ר' אֲבָהוּ וּזְוֹ קִסְרֵי בֵּת אֲדוֹם שֶׁהָיָה יוֹשֵׁב בֵּין
הַחֲלוּלוֹת, וְהָיָה הֵיחָד יִתְדֵי תִקְוֵה לְיִשְׂרָאֵל בִּימֵי הַיּוֹנִים,
וּבְשִׁנְגֵּבְרָה מַלְכוּת בֵּית חֲשִׁמוֹנִי וְנִצְחוֹם, הָיָה
קוֹרִין אוֹתָהּ: אַחִידֶת מִגְדֵּל שִׁיר (תְּנִילָה ו', א'), וְהָיָה
הֵיחָד הַנּוֹשָׁנִית כָּל עַרֵי חֲמֶשֶׁת הַסְּרַנְיּוֹת אֲשֶׁר לְפָנֶימִים.

ח"ב כף

בני קדם, וכן כס' (שופטים ו', ג'); ולא נמלא השם עָרַב והשמות
עָרַבִי וְעָרַבִי כִּי אֵם בְּסָפְרִים אֲשֶׁר נִכְתְּבוּ מִימֵי יִשְׁעִיָּה הַנְּבִיא וְהַלֵּאָה.
ויתכן כי השם "עָרַב" הוא על דבר המדברות (ערבות) הגדולים
והגוראים הנמלאים בארץ הזאת (ועיין קדר).

והנה סופרי היונים החלו מאז לחלק את הארץ הגדולה והרחבה
הזאת לשלושה חלקים, וכן יחלקוה עוד סופרי העמים עד היום הזה.
החלק האחד יקרא: סלע ערב (Arabia petraea) מסייגִיגִטעם
מרחביען), וזה על שם הסלעים הרבים אשר בחוכו (וגם העיר
הראשה מהחלק הזה תקרא בשם סלע (Petra) כאשר הגדתי לך
בדברי על השם הזה); והוא עטר בקנהו הדרומי בין שני לשנות הים
היוֹלָאִים מן ים סוף, ומתרחב אחרי כן לפונה עד גבולות ארץ ישראל.
ובחלק הזה הם הרי סיני וחורב והמדברות אשר התהלכו בהם בני
ישראל ארבעים שנה בנסעם אל ארץ נחלתם; וגם ארצות אדום
ועמלק היו שמה לפניו. החלק השני נקרא מדבר ערב (Arabia
deserta, וויססעם מרחביען), והוא מחפצט ממזרח לסלע ערב
זאת ישראל עד לשון ים פרס וגבר פרת; ונקרא כן על שם
המדברות הגוראים אשר רבו שמה מבשר חלקי ארץ ערב.
ובמערב החלק הזה בקרבת ים המלח והירדן היו לפניו ארצות מדין
ומואב ובני עמון והאמורי. החלק השלישי יקרא: ערב (Arabia
felix, גִּילְקִיזעם מרחביען), והוא מחפצט מעג למדבר ערב
מערבה עד ים סוף ותימנה עד ים אוקינוס הדרומי, ונקרא כן על
שם טובו וחמדו; כי אדמתו היא פוריה במאד מאד, ושמה ירשו
ויקלרו פעמים מדי שנה בשנה, גם ארצו מבורכת היא ממגד כל ראשי
בשמים אשר יגדלו שמה יערים יערים, ומבין הרריו יחלצ זהב סהור
רב מאד ואזן יקרה. והחלק הזה נושכ מבני יקטן (אשר יקרא בפי
הערביים בשם קחמן) ומבני בוש (עיין כוש).

והנה ידוע כי הערביים יחלקו בכלל לשני לאומים; כי
מקלחם ישכנו בערים כמונו, ומחיתם עבודת האדמה מחסר וקנין
וכל מלאכת חרש וחושב, ומקלחם הם רועים השוכנים באהלים כל
ימיהם ונוסעים עם עדריהם מחדר אל מדרר לתור להם מקום
מרעה; והם הנוודים בשם בִּידוּנַאי Beduinen, ובלשון עבר
יקראו לעתים בשם עָרַב, כי כן נמלא בדברי ירמיהו: ואת כל מלכִי

ערב

עֶרֶב ואת כל מלכי הָעֶרֶב השוכנים במדבר (ירמיה כ"ה, כ"ד);
 בשם עֶרֶב יכוין לדעתי על הערביים השוכנים בערים, ובשם הָעֶרֶב
 על אלה המתגוררים במדבר עם עדריהם. והנה גם בין העמים
 האחרים נמלאו בימי קדם משפחות רבות בערביים האלה אשר נסעו
 כל ימיהם עם עדריהם ממקום אל מקום; ומדברי ירמיה נראה כי גם
 בין המצריים נמלאו משפחות כאלה, כי כן יאמר: את פרעה מלך
 מצרים ואת עבדיו ואת שריו ואת כל עמו ואת כל הָעֶרֶב
 (שם); וכן יזכיר יחזקאל את הערב בנבואתו על מצרים לאמר: בוש
 ופוש ולוד וכל הָעֶרֶב (יחזקאל ל', ה'). ומן המשפחות האלה עלו
 לדעתי גם כן עם בני ישראל בנסעם ממצרים ללכת אל המדברות,
 והם אשר יקראם סתב תורתנו (שמות י"ב, ל"ח. נחמ' י"ג, ג').
 בשם: עֶרֶב רָב; והעד, כי אחרי הזכיר הכותב את עליהם עם בני
 ישראל, יאמר כי גם לאן גם בקר רב עלו אתם: וגם עֶרֶב רָב
 עלה אתם וצאן ובקר מקנה כבד מאד. וטעם הקרא המשפחות
 האלה בלשון עבר בשם עֶרֶב או עֶרֶב, הוא לדעתי על כי
 ת ה ע ר ב נ ה בגוים ולאומים שונים, בהיות כי אין להן מקום מנוחה
 אשר תשכנה שם כל ימיהן, כי אם עוברות תמיד מארץ אל ארץ
 ומממלכה אל עם אחר [ולדעת החכם יש"ר יהיה טעם מלות ערב רב
 הנזכר כהנהגה כמו מלה אחת, כי כן תרגם אונקלוס מלת והאספסוף (כמד'
 יא, ד') וערברבין.]. עיין (פוט).

עֶרְבָה Araba

הוא שם כללי אל מישור גדול וגרעני; ובספרי הקדש יקרא
 לרוב בשם הערבה, המישור הגדול המתפשט במזרח ארץ ישראל מן
 ים כנרת עד ים המלח, ואשר יחלקנו הירדן לשנים: החצי האחד
 אשר ממזרח לנהר הזה, ידוע בשם עֶרְבֹת מוֹאב, ובחצי השני אשר
 למערבו ימלאו ערבות יריחו, הערבים לרוב פרים וטובים.

נחל הָעֶרְבָה Flumen planitiei

יזכר בדברי (עמוס ו', י"ד): מרבוא חמת עד נחל
 הָעֶרְבָה. ולדעתי יכנה עמוס כן את נחל הירדן על היותו טוול
 בתוך

בחוץ הערבה הגדולה אשר במזרח ארץ ישראל [וכן תרגם יונתן :
עד נחלא דמישראל], וכאשר יקרא גם ים המלח לפעמים בשם ים
ה ע ר ב ה (דבר' ד', מ"ט . יהושע ג', ט"ז 1) על היותו מגביל
בערבה הגדולה ההיא . [ועיין מה שכתבתי בשם נחל מצרים] .

נחל הערבים Flumen salicum

יזכר בגזאלת ישעיה על מואב : על בן יתרה עשה —
ופקדתם על גחל ה ע ר ב י ם ישאום (ש"ט, ו') [ועיין
זרד]. ויתכן אשר יכנה בן המליץ את נהר פרת אשר עמדה על
שפתו העיר צבל ; וזה, על שם עצי הערבים הרבים והגזקיים
הגדלים על גדותיו, וכאשר יזכיר לנו המשורר : על נהרות בבל
וכו' על ע ר ב י ם בתוכה תלינו בנהרותינו (תלים קל"ז, כ')
[ויונתן תרגם נחל ה ע ר ב י ם, ימא מערבא, ולדעתו הוא כמו
נחל הערבה הנזכר לפני זה . (ועיין נחל מצרים)] .

ערבה (ערבת) Arba, Arbath

הוא שם פרטי אל עיר בארץ ישראל הנודעת ע"י שם אחד
מגבורי המלך דוד אשר נקרא : אבי עלבון ה ע ר ב ת י (ש"ב כ"ג,
ל"א) ; ויתכן כי זאת אחת משתי הערים הנזכרים בספר יהושע בשם
בית הערבה [ויתכן כי היא אחת עם העיר הנזכרת (מ"א י"ז, ו') :
והערבים מביאים לו לחם ובישר בבקר כו' . ודרשו חז"ל (ברא'
רבה נח פ' ל"ג) : ר' יהודה אומר עיר היא בתחום בית-שאן
ו ע ר ב ה שמה . וכן סברו חז"ל (חולין ה', א') לאמר : ודלמא על
שם מקומם כו' ועיין רש"י שם ומה שכתבו התוספת (ועיין בית הערבה)] .

* הערבתה Arbata

שם עיר על גבול נחלת בנימין (יהושע י"ח, י"ח) ; ויראה
כי

1) ונסער (מ"ב י"ד, כ"ה) נאמר : הוא השיב את גבול ישראל
מלבוא חמת עד ים ה ע ר ב ה ושיין (המלח) .

פי היא פיר אחת עם בית-העדרבה הנזכרת כנחלת מטה יהודה .
ועיין (בית-העדרבה) .

ערד Arad

פיר כנגז ארץ כנען אשר מלכה עשה מלחמה עם בני ישראל
(במדבר כ"א, א'. עס ל"ג, מ') ; והעיר הוואת הזכר גם כס' (יהושע
י"ב, י"ד) בין ערי המלכים אשר בארץ כנען [ומספר (שופטים א',
ט"ז) נראה כי תכונתה היתה במדבר יהודה . ועיין מה שכתב הרמב"ן ו"ל
(במדבר כ"א, א'). אמנם לדעת הראב"ע שני ערד היו ; וזה, היה מעבר
לירדן מזרחה , וערד הנזכר (שופטים א', ט"ז) זה היה מלך ערד
שכעבר הירדן ימה], (ועיין גרר) .

ערוער (ערעור) Areor

בשם הזה נקראו שתי ערים בעבר הירדן מזרחה ; האחת,
אשר נפלה כנחלה למטה ראובן (דברים ב', ל"ו . עס ג', י"ב . עס ד',
מ"ח . יהושע י"ב, ב' . עס י"ג, ט"ז . דה"א ה', ח' 1) , והיא היתה
מקצתה על שפת נחל ארנון ומקצתה על אי בתוך הנחל הזה (עס)
והיא הנקראת בשם (שופטים י"א, כ"ו . ירמיה מ"ח, י"ט) בשם ערעור .
והשניה אשר נפלה למטה גד (במדבר ל"ב, ל"ד . יהושע י"ג, כ"ה) ,
והיא היתה מכוננת על פני רבבת בני עמון על אי אשר בתוך נחל
יבוק (עס כ"ד, ה') [ועיין גל גד] . והנה כאשר תזכר בספרי הקדש
פיר ערוער מבלי הזכיר את הכוננת , עלינו לדרוש ולדעת מעט
הספור על איזו משתי הערים האלה יכוון הכותב ; כמו בספיר מלחמת
יפתח יאמר : ויבם מערוער עד בואך מנית (שופטים י"א,
ל"ג) והיא ערוער אשר על פני רבה , כי המלחמה הוואת היתה עם
בני עמון . וישעיה יזכיר את שתי הערי' האלה יחד בשם : ערי ערוער
(ישעיה י"ז, ב' 2) ודע ! כי לדעת מקצת חכמי הטורפים נמלאה ג"כ
בין

1) ולחנס דחק עמנו הרד"ק עס כפירוש הכתוב . עי"ש .

2) והחכם געיעניום תרגם ערי ערוער (ד"ח סטערטע מוצ

בין ערי יהודה עיר בשם ערוער, והיא הנזכרת בם' (ש"א ל', כ"ח) בין המקומות אשר החליך שם דוד ואנשיו כִּידוע כי יונתן על המורה חרגם רק את השם ערוער הנזכר (במד' ל"ב, ל"ד) בשם לחית; וכספר (דברי' ב', ל"ו. שם ג', י"ב. שם ד', מ"ח) לא חרגמו כלל? כי גם לדעתו שני ערי ערוער היו כדעת המחבר כאן, וכן נראה דעת התרגום ירושלמי, אולם מהשימא שחרגם גם ערוער הנזכר (דברים ד', מ"ח) לחית? והנכון כי ש"ס הוא. ועיי"ש].

* עַרְקִי Arcaeus

שם אומה אשר נתישבו בעיר ערקי Arke אשר בארץ סוריה ולא רחוקה ממריפאליים כי אם איזה פרסאות ובפי אחרים היא נקראת בשם (קסרי אשר בלבנון) Caesarea Libani. ואזי האומה הזאת הוא לפי דברי כותב תורתו (בראשית י"ז, י"ז), אחד

ערוער) ר"ל הערים הסמוכים לערוער. אולם לדעתי יספן לאמר הטעם בשם ערי ערוער הבא כלשון רבים, לפי שמהות העיר עמדה רק על שפת נחל ארנון ומהותה בתוך הנחל, כעדות הכתובים: מערער אשר על שפת נחל ארנון, והעיר אשר בנחל (דברים ב', ל"ו. יהושע י"ב, כ'. שם י"ג, ס"ו), ומאט בהרבה מקומות בכתבי הקדש שם עיר המורה רק על חלק מן העיר (עיין עיר), לכן יכנה הנביא במלצתו כלשון רבים, כאלו היו שתי ערים. ומס' (ש"ב כ"ד, ה') נראה שגם העיר ערוער אשר על שני רבה מכוונת היתה על שפת נחל יבוק הנקרא בשם נחל גד (עיין גד) וחלק מן העיר הזאת, היתה ג"כ בנויה בתוך הנחל, וזהו טעם הכתוב שם: ויחגו בערוער ימין העיר אשר בתוך הנחל הגד (שם), ר"ל כי אחרי פכרם את הירדן היתה חניתם ראשונה כחלק הימני מן העיר ערוער אשר היתה מכוונת בתוך נחל יבוק אשר נקרא בשם נחל גד, ואולי לזאת נקרא שמות שני הערים ערוער, כי השם הזה מורכב מכפל השם ער, להורות כי בה שתי ערים היתה כל אחת מהן, ולכן יפה תרגום אונקלס ער וערער בשם לחית, ואולי לדעתו שניהם שם עיר אחת היו, ולחית טעמו חיות והתפוררת בטעם השם ער.

אחד מבני כנען בן חס. ועיין מה שכתבתי בשם צל כשחור ופרח
 בשם סין. וכן דרשו (מז' בראשית פ' ל"ז): ערקי, זו ערקם
 דלבנן (1).

* ערי ערוער (פיין ערוער).

* ערי השדה (פיין שדה).

* ערי שמרון (פיין שמרון).

* עשן (פיין כור פאן).

עשתרות Astharoth

עיר בנחלת חלי מסה מנשה מעבר לירדן מזרח (דברים ח'
 ד'. יהושע י"ג, י"ב); והיא הייתה מקדש עיר מושב עוג מלך הבשן.
 ונקראה על שם אלילה Astarte (Juno Syria) אשר עבדו לה
 רבים מגויי המזרח (* [ובלשון עברי היא נקראת אֶשְׁתָּרָה (יום גאיקולס.
 ר"ח הייבוינגערס)]. ובספרי הקדש תקרא העיר הזאת לפעמים גם
 בשם עֶשְׁתֶּרֶת קֶרְנִים (בראשית י"ד, ה'); ויחזק כי השם קֶרְנִים
 נוסף לה על דבר שני הרים אשר הקיפוה משני פצריה כתבנית
 קרני הכהמה, כי כן נדע מדברי התלמודיים (סוכה ב', א')
 אשר העיר הזאת הייתה יושבת בשפלה בין שני הרים גדולים.
 [והנכון שלכן נקראה בשם עשתרות קרנים לפי שפוכדים זיירו
 חמות האלילה Astarte כשני קרנים בראש (יום גיחערענטן מסטארטען)
 (ועיין בעשתרה)].

ע

(4) ולפת היחסיפון לרומיים (מלחמות היהודים ס"ו פ', י"ג) היה
 סמוך אל המקום הזה נהר סמבמיון וראה מה שכתב בזה הגאון
 החוקר הגדול רש"ל רפ"ט בספר בכורי העתים תקפ"ד, זד נ"ד.

(*) וגם בארץ פלשתיים היה לה היכל ומזבח, כנמצא בספר (ש"א ל"א,
 י') אשר שמו שמה הפלשתיים את הכלים אשר הפשיטו מעל שאל
 אחרי

עת־קצין Ethcasin

עיר על גבול נחלת בני זבולן (יהושע י"ט, י"ג) .

עֶתֶךְ Athach

עיר בארץ יהודה, נזכרת בספר (ש"א ל', ל'), ואולי זאת היא העיר:

עֶתֶר Ether

אשר נפלה בגורל למטה בני יהודה (יהושע ט"ו, י"ב) ונחנה מהם לבני שמעון לנחלה (שם י"ט, ו') [בחלוף הרי"ש בכ"ף. ובס' (דהי"א ד', ל"ב) כתיב תָּבֵן במקום עֶתֶר הנזכר כאן, וכבר הערתי בשם עֵין־רִמון אשר עוד ידי נטויה אי"ה בביאורי לכתבי הקדש לישב כל השמים הנמלאים בכתובים שם] (ועיין כור עשן) .

אחרי המיחם לחוה [סוגם בני ישראל וזו אחרי חלוא נכר הזה (פ"א י"א, ה' — ל"ג. ש"א ו', נ')] .

(פ) פֶּאֶרָן Pharan

עס מדבר בעצ ארץ ישראל אשר שמה נמצאה הפיר קדש ברנע
(ברא' כ"א, כ"א. במדבר י', י"ב. שם י"ב, ט"ז. שם י"ג, ג' — כ"ו.
דברים א', א'. ש"א כ"ה, א'. מ"א י"א, כ"ח)] ותכונת המדבר הזה
היתה בין חצי האי סיני וארצות אדום ופלשתים. ובמדבר הגדול הזה נמצאו
הרים רבים הנודעים בספרי הקדש (דברים ל"ג, כ') בשם: הרי פארן.
ונמליט (חזקוני ג', ג') כתיב: הר-פארן. ולדעת המדבר הזה אחד
הוא עם מדבר צין 1). והנה בספור מלחמות כדלעומד מלך עילם
בראשית

4) ואחז קורא נעים! הנה מקום אחי להעתיק לפניך דברי חכמי ישראל
אשר קדמונו כהוראת השם הזה למטן הקל מפליך הקושי אשר נמצא
בספור המסעות אשר נסעו בני ישראל במדבר. ודע פי לדעת
הרמב"ן וגדולי הפשטני': מדבר פארן אינו שם פרטי של מקום
ממקומות המסעות הנזכרות (במדבר, ל"ג) אבל הוא שם כללי
לכל המדבר הגדול עד מדבר צין, וכל המקומות שהוזכרו
שם, עד שבאו מדבר צין, כלם במדבר פארן היו. וכן
מדבר צין היה גם כן שם כללי, וכל המקומות שהוזכרו
ממדבר צין עד החניה האחרונה שהיא ערבות מואב כלם
בכלל מדבר צין היו, אמנם במסעות אשר נזכרו (במד' י') וכן
בכל המסעות אשר נזכרו עד: ארזה מסעי (שם ל"ג) לא כל הכתיב
להודיע פרטי המסעות כלם ומקומות חנייתם, רק דרך כלל
שממדבר סיני באו אל מדבר פארן וממנו אל מדבר
צין ומשם לערבות מואב; והמקומות שביניהם לא יזכיר בכל
פעם רק מעטים, להודיענו המעשים שנעשו לישראל במקומות האלה,
כמו חצרות, כעבור זרע מרים קדש, להודיע מעשה הכהן
וכן ה' ה' ה' , כעבור מיתח אהרן וכן כלם. אולם כפרשת

ח'ב בא אלה

(בראשית י"ד, ו') יזכר : איל-פארן אשר על המדבר ; ויחקן פי זה היה שם עיר בקלה מדבר פארן אשר גקראה על שמו. 'נ'ועין מה שכתבתי בשם התרגום ורש"י ו"ל בשם (איל-פארן)] .

פרן

אלה מסעי יזכיר הכתוב כל סרטי מקומות חצתם , לכן לא הזכיר עוד השם הכללי מדבר פארן . ומה שאמר הכתוב : ואחר נסעו העם מחצרות ויחנו במדבר פארן (כמל' י"ב, ט"ו) , ולהלן כתיב : ויסעו מחצרות ויחנו ברתמה (שם ל"ג, י"ח) ? לומר כי כאשר נסעו מחצרות לא נסעו ממדבר זה אל מדבר אחר , אלא נסעו מחצרות שהיא במדבר פארן וחנו במקום אחר כמדבר ההוא עצמו , והוא רתמה הסמוך לקדש ברנע שמשם נשתלחו המרגלים , שנאמר : ונבוא עד קדש ברנע ותקרבון אלי ותאמרו נשלחה אנשים וכו' ולא שחנו בקדש ברנע עצמו , כי הכתוב אינו אומר ונבוא אל קדש ברנע אלא עד קדש ברנע , דהיינו סמוך לו והוא רתמה , הנוכח כפרשת אלה מסעי . חלום כאן לא זכר הכתוב לא רתמה ולא קדש ברנע ורק אמר : ויחנו במדבר פארן , להודיע כי קדש ברנע הנוכח להלן הוא קדש ברנע אשר במדבר פארן , לא קדש אשר במדבר צין , שהיה שם ענין מי מריבה בשנת הארבעים , אלא עתה לא הגיעו עדיין למדבר צין ועודם חונים במדבר פארן . והתימה על המחבר כאן אשר נעלמו ממנו כענין הזה דעות גדולי חכמינו הרמב"ן . ספורנו והרש"ד : ואשר לרגלי הדבר הזה נודע לנו כי שני קדש היו במדברות ערב . א) קדש סחם , והוא אשר יצאה במדבר צין שהיה שם ענין מי מריבה והוא נזכרת (ברא' י"ד, ו' . שם ט"ו , י"ד. כמל' כ', ח' . שם כ"ו, י"ד . שם ל"ג, ל"ו) , וקדש זה הייתה חכונתו כתחלת גבול אדום , כמו שאמר הכתוב : והנה אנחנו בקדש עיר קצה גבולך (כמל' כ', ט"ו) . וקדש ברנע , אשר במדבר פארן והוא נזכרת (כמדבר ל"ד, ד' . דברים א', כ' - י"ט . שם כ', י"ד) . ועיין (קדש) . ועל כי נודעת הייתה שהעיר קדש עמדה בקלה המדבר לכן יכנה המעורר גם את המדבר הזה ע"ש העיר בשם מדבר קדש (תהלים כ"ט, ח') .

* פֶּדֶן וּ פְּדִין אֲדָם (פי' אדם).

עמק הפגרים Vallis cadaverum

שם לעמק בסביבות העיר ירושלים (ירמיה ל"א, מ') [ומענינו שם נראה שהוא העמק אשר נקרא (יהושע ט"ו, ח'). שם י"ח, ט"ז. (ש"ב ה', י"ח — כ"ב. ישעיה י"ז, ה')] בשם עֶמְקֵי רְפָאִים (עיין רפאים); ולדעת קצת הוא עמק שוה הוא עמק המדך (בראשית י"ד, י"ז) ונקרא אחרי כן בשם עמק רפאים או עמק הפגרים, כי שם היה מאז מקום קבר בני העם, כאשר ימלאו עד היום ליונים לקברים חדשים גם ישנים. ואולי יקרא בעבור זה הנחל השוטף שמה קְדְרוֹן כי קו ד ד ר ילכו וגם ק ד ר ו ת ילכשו איש איש למשפחותיו על בית אבותיו עת לקברות יוכלו].

פוט Phut

שם ארץ המזכרת בדברי (ירמיה מ"ו, ט'). יחזקאל כ"ז, י'. שם ל', ה'. שם ל"ח, ה'. נחום ג', ט') אֶל בּוּשׁ; ובאמת כפי עדות כותב תורתנו (בראשית י', ו' 1) היה פוט אחי בוש. ויתכן כי ארץ פוט הייתה בצפון

1) ובמדבר דרשו על הכתוב: ובני חם בוש ומצרים ופוט ובנען (ברא' י', י') אמר ר' שמעון בן לקיש היינו סבורים שנתבלעה משפחתו של פוט, בא יחזקאל ופי': בוש ופוט ולור וכל הערב וכוב ובני ארץ הברית, (שם ל', ה') (בר' ט' י"ז). לפי שלא חש הכתוב להזכיר בניו של פוט, כאשר חשב בניהם של בוש, ומצרים, ובנען, הייתי. אומר שנתבלעה משפחתו ולא נשארה עוד שם וזכר למו; ע"כ הניח ראה מן הכתוב דיחזקאל שעוד בימיו חיים וקיימים היו מבני בניו של פוט. ובאשר חפס רש"ל בלשונו לאמר: היינו סבורים שנתבלעה כו' ולא אמר: שאנדה משפחתו של פוט, או שבניו לא היו לו לפוט, נראה כי דעת רש"ל מתאימות יחד עם דעת יוסף בן בן מתתיהו הכהן ומרעיו. שבימיהם כבר נתבלעה משפחתו בחור יתר אחיהם הרובים בני בניהם של מצרים, וכי לא נשאר שם זכר

בצפון אפריקה ממערב לארץ מצרים, והיא הארץ אשר נקרא בפי סופרי העמי' בשם Mauretania (וכיום הזה תקרא: Marocco); כי בארץ הזאת יוכיר פליניוס (הסופר*) נהר אחד בשם פוט Phut, ואחת הערים הנכבדות נקראה שם בשם Putea. והנה בתרגום התורה המיוחס ליונתן בן עוזיאל, הועתק (בראשית י', ו') פוט בשם אליחרק; ואותיות אל בשם הזה יורו כי הוא ערבי, אמנם לא נודעה כיום ארץ בשם הזה. [ולדעת יוסף בן מתתיהו הכהן, הוואלנאתא, וההעתקה האלכסנדרינית, הם הלובים; ושבראשונה היה נקרא שם פוט, ואח"כ התאחדו עם בני כניהם של הלובים וברבות הימים נקרא גם ארץ אחוזתם בשם ליביען, ונהר גדול מקיף אותה ונקרא שמה עד היום פוטי, ולדעת בני המשכיל מאיר יהודה (ה' יחיהו!) אולי דעת כותב תורתנו בשם פוט לחלקת ארץ במדינת יון Pythien הנודעת בפי סופרי העמים כעבור התרפים אשר היו שמה]. ועיין (רעמה).

* פול Phul

שם אומה אחת הנזכרת בין לאומי תרשיש ורוד (ישעי' ס"ז, י"ט 2) בארץ אפריקה, ולדעת מקלת החכמים היא האי philae העומדת על יאור ניל בין מצרים ובין כוש. ולדעת י"א היא האי Elephantine השוכנת ג"כ על חוף ניל לעומת האי הנ"ל, וכן יעידו בשם פול אשר הוראתו בכל לשונות המזרח (עלפאמס) וכן הוא בלשון חז"ל: דמעלי פ"ל א בקופא דמחטא (ב"מ ל"ח, ב') ואולי נגזר גם השם היווני והרומי מן השם העברי בשבט קלת. פוטון

וזכר לנו בלתי שם נהר אחד ועיר אחת אשר נקראו עוד כימיהם בשם פוטי.

*) I. 5. c. 4.

2) ואשר אני אחזה לי מהשתוות מספר שמות האומות הנזכרים פה לשמות ראשי הלאומים הנזכרים (ברא' י', ו'. ירמיה מ"ו, ט'. יחזקאל כ"ז, י'. שם ל', ה'. שם ל"ח, ה'. נחום ג', ט'. ש') יהיה פעם השם פול פה ג"כ כמו פוט בחליף הלמיד בפי"ת אותיות המולא דמלכת אשר דרכם להתחלף בלשון עברי.

פִּינוֹן Phanon

שם אחת החתניות אשר חטו בני ישראל במדבר : ויסעו מצלמנה ויחנו בפונון (במדבר ל"ג, מ"ב). והיא לדעת איזיביוס הסופר הנוטרי, העיר Phoinon אשר היתה בארץ אדום, בין העיר קָלֶע ובין העיר צַעַר אשר על שפת ים המלח; והיא נודעת על דבר הנחשת הרבה אשר נחצבה לפניו בסביבותיה. ואם כנים דברי הסופר הזה, אזי תורה הבית במלת בפונון על סביבות העיר הזאת לא על תוכה; כי בני ישראל לא עזבו במסעיהם תוך ארץ אדום, כידוע.

פִּיבֶסֶת Phibeseth

היא העיר הנקראת בספרי העמים בשם Bubastus, והיתה עיר מפורסה בחלקת דלת־א אשר לארץ מצרים; ויחזקאל יזכיר אותה בנבואתו על מפלת מצרים (שם ל', י"ז) אלל העיר אֵין Diospolis] תכונתה היתה בחלקת מצרים התחתונה למזרח לשון ים פלוסיום (חן דער חסס וייסע דעם דהילונישען ניל חרעמס). ובלשון מצרים היתה שמה Pouhaat או Pouast אשר הוראתה לדעת החכם סמטפאנוסביץ, תתול או עכבר חליל הארץ הזאת. ואולי העריצו ויקדישו אתו בעבור כי היתה ארזא מנוגעת לפעמים במחנה כבד עכברים עפלים ועחורים אשר השחיתו את יכולם. כאשר העריצו הפלשתיים את בעל זכור.

פִּי (פִּנִי)־הַחִירוֹת Phihahiroth

שם מקום בארץ מצרים בין העיר מגדול ובין ים סוף, ולפניו חטו בני ישראל בלאתם מהארץ ההיא (שמות י"ד, כ' — ט'. במד' ל"ג, ו').] קרוב לקצה הצפוני של ים הירוקים (Heroopolitanischer Meerhusen) למזרח בעל־צפון]. ולדעת אחד מחכמי סופרי המסעות, נקרא בשם הזה פתח (פִּי) המעבר הָלָר (החירות) אשר ימלא עד היום בהרים אשר בארץ מצרים נכח לשון ים המערבי היוֹלָא מן ים סוף, ודעתו נכונה בעיני] ולדעת החכם יאבלאנסקי יורה בשם

השם פ'י החירות כלשון מלרים על מקום אשר יגדלו בו קנה וסוף . חולס
תמונתו העברית יורה על ההוראה אשר כתב המחבר . ולדעת החרגוס יונמן
(שמות י"ד, כ') הוא מנס דמצרים] (ועיין לען) .

פ'ישון Phison

הוא אחד מארבעה נהרות המחלקים מבין הנהר המשקה את
ארץ צֶדֶן (בראשית ב', י"א), והוא הפלג המערבי אשר לנהר
Pasitigris (עיין עדן); כי הוא סובב לפאת מזרח את ארץ חוילת
אשר בחלק המזרחי מארץ ערב (עיין חוילת), עד כי יאלו מימיו אל
לשון ים פרס . וכותב הורתינו אשר התגורר במדברות ארץ ערב,
יזכיר את הנהר הזה ראשונה לארבעת הנהרות ההמה, יען כי הוא
הקרוב אל ארץ ערב, כידוע . ושם הנהר הזה יתכן כי הוא משרש
פוש אשר ענינו כלשונות בני קדם : שפעת המון ורבויו ; כי
הנהר הזה לפעמים יגאה במלח מאד, ובהמון מימיו ילך למרחקים
להשקות עמקי פרי ושדי תבובות (1)

פלון

(1) ולפי שרבה המחלוקת בפתרון השם פ'ישון, פ"כ אלינה לפניך דעת
כלס . א) לדעת יוסף בן מתתיהו הכהן, נהר פ'ישון הוא נהר
גאנגעס Ganges וחווילת שם ארץ אחת על חוף ים הכספי
ועל שמו נקרא כלשון רוסיא ים הכספי Хвалынское
Mope . ב) לדעת רעלאנדי הוא נהר Phasis (וכן דעת
החכם יס"ר שהכחנו בהערותנו לשם ע'ד . ג) לדעת השומרונים
יהיה פ'ישון נהר גילום הירד מהרי הלבנה (אחרי בערגט)
שבארץ כו"ש השפלה הנקראת (עיופיא) בחלק אפריקא, ומשם
עובר ללשון העולם ובה עד האי מוראי, ושם מתחלק לשני
זרועות וחובק את האי סביב, וחוזר ומתאחד עד כואה למלרים
ועובר כל אורך המדינה עד אלכסנדריא שבהוף ים האמזעי,
המפסיק בין חלק אירופא לחלק אפריקא, הנקרא ים התיכון,
ושם גם הנהר הזה נחלקת לכמה לשונות ונופל אל הים האמזעי הזה
וכן הוא דעת כל גדולי חכמי ישראל רבינו סעדיה גאון רש"י
הראב"ע והרמב"ן . ד) חמס החכם געזעניוס יחזיק במעוון כי נהר
פ'ישון, הוא נהר אינדוס Indus הסובב את כל גבול
המערבי

* פֶּלֶן Phalon

שם מקום נודע ע"י שנים מגבורי המלך דוד אחיה הפלני (דה"א י"א, ל"ו) : חלץ הפלני (1) (שם י"א, כ"ז), והנה בס' (ש"כ כ"ג, כ"ו) נקרא חלץ הפלני? אמנם כאשר מלאנו הגות בל' עברי שעל כל דבר נעלם יהיה העלם ענין או הסתרת איזה מקום יאמר העברי פלני אֶלְמָנִי (וכן יורה השם פלני הנגזר משרש פלא, והשם אלמני, הנגזר משרש אֶלֶם או עדם (בחלוקה הע"ן באל"ף) על הדבר הכמוס ונעלם מידעה האנושית); ולפעמים יקרא העברי לעשות משני המלות פלני אלמני מלה אחת פֶּלְמוֹנִי; כמו : פֶּלְמוֹנִי המדבר (דניאל ח' י"ג); יחנן ש פ ל ו ן אינו שם מקום כלל, ורק עזרא הסופר כתב ספרו עפ"י שלשה ספרים שמלא כהוב מגילות מגילות מעיני היחס, ואף כי היטב ידע שבספר שמואל נקרא שמו חלץ הפלני; אמנם הוא בעבור כי מעתיק נאמן היה, לא חפץ לשנות מאשר מלא כתוב לפניו בשלשת הספרים חלץ הפלני. אולם דעתו ודעת הסופרים אשר קדמוהו היתה בפיתרון השם פלני כאשר בארנו, כי אולי היה נעלם מהם שם עירו או משפחתו (ועיין פלט) ולכן הוסיפו אל שם חלץ הזה מלת הפלני להודיענו כי לא נודע להם עדיין צעת הכתב על ספ' שם עירו או משפחתו ויתורג' בל"א (מיין געוויסער חלץ).
וזה

המערכי של ארץ הדרו. ודבר גדול דבר לנו החכם הזה בדברו על השם חוילה, כי חכמי קדם כותבי גלילות הארצות לפנינו כללו בשם הדרו, גם חלק גדול מארץ ערב. כי מעתה נבין הטיב טעם התרגום יונתן שתרגם חוילה, גם כן ש (ישעיה י"ח, א'. ירמיה י"ג, כ"ג. זכריה ג', י'). הנדקן. וראה מה שהעירוני בדברי על השם כו ש, להליץ בעד המתרגמי' הנאמנים יונתן על החזרה יונתן בן שוואל אשר על נביאי' בכתה אופנים, ואולי יעלה ביד החכמים הנאים אחרי ליטב הדברים על בורים, והיה זה שכרי.

(1) והשם הזה נזכר ג"כ בין שרי המדעים אשר היו לדוד למחלקותיהם. ומשם נראה כי פֶּלֶן היתה שם עיר בנחלת שבע אשר כדכתיב השביעי לחדש השביעי חלץ הפלני, מן בני אפרים (דה"א כ"ז, י').

וזה הוא כלל גדול כמעט לכל השט"י הנמצאים בספרים האחרונים
עזרא, נחמיה, ודברי הימים אשר כתבם עזרא והנביאים הבאים
אחריו, לעומת הנמצא כתוב בנביאים הראשונים. ומדרך עזרא
הסופר הנאמן, ילמדו לקח כל הבאים אחריו הקוראים בספרים אשר
חברו חקרי לב, לבטחי שלוח יד לשבש הספרים להגיה או לתקן את
גוף הספר עפ"י שכל חנושי (כאשר לא נזהרו בזה איזה חכמי הגוים
הפורקים מעליהם עול המסורה הטמורה, לתת את תורת ה' תמימה
כעיר פרוזה אין חומה באו פריצים ויחללוה) ומי גבר ימות יחליט,
כי ירד אל עמקי תהום שכל עמיתו, יחרף נפשו לקטוף מלילות
בקמח רעוו; ומה, לשלוח יד בדברי נביאנו אשר רוח ה' דבר בם
ומלחו על לשונם, ויהיו מלעיזים במלאכי האלקים, ונקה — וע"ד
מליצה אומר, כי החכם — מכל — אדם, הורנו דעת במוסרו הטוב
לאמר עליהם ועל כיוצא בהם: יד ליד לא ינקח רע (משלי
י"א, כ"ח).

פֶּלֶט Phelet

עיר נודעת ע"י שם אחד מגבורי המלך דוד (ש"נ כ"ג, כ"ז)
[ועיין בית-פלט].

פֶּלֶשֶׁת או ארץ פְּלִשְׁתִּים

Pheleseth v. terra Philistaeorum

כן נקרא החלק הדרומי משפת ארץ כנען אשר על יד הים
הגדול; וכפי עדות כותב הורחטו (דברים כ', כ"ג) ישבו העוים שמה
לפנים, עד לאח חיל אנשים מאי בפתור ויורישם וישבו תחתם,
וכן יקרא ירמיהו את הפלשתים: שארית אי בפתור (ירמ' מ"ז, ד')
[וכן יאמר עמוס: הלא את ישראל העלתי מארץ מצרים
ופלשתים מכפתור וארם מקיר (עמוס ט', ז')]. והשם פֶּלֶש fallási
יורה גם כן בלשנות המזרח על כל גר ונכרי הגולה ממקומו לשבת במקום אחר
(מקטעוֹיִנִי פֶּרֶסְטֶדֶר) ולכן נקראו היהודים החפשים היושבים בארץ כוש
(פטיח'טין) ומלכות אלחאבי"ש בפי שכניהם בשם פאלאשן על כי
גולים היו מארץ אחרת בימי מלכי אשור. וקרוי להורחא הזאת הוא גם כן
השם פֶּלֶש בלשון עברי (ירמיה ו', כ"ו. שם כ"ה, ל"ד) המורה ג"כ על
התנועה

מתנועה והגלגול (וועלן) ; ולפי"ו יהיה טעם השם **פלשת** כמו גלילי-הגלילים (אחד דעם חויסנעוואדערטען) . וכן טעם הכתוב : **אשר יצאו משם פרשתים** (ברא' י' , י"ד) . ומלת **משם** לעד , כי לולי זאת היה צריך לאמר **בהם** [פיין כפתור] .

ובימי יהושע משלו על ארץ **פלשתים** חמשה מלכים קטנים אשר נקראו בשם **סרניס** , וגבולם ההפסד או מנחל מזרים ועד עקרון לפונה (יהושע יג' ג') . והגם כי נכנעו הפלשתים מאד מאד בימי דוד ולא יספו עוד לשאת ראשם מאז והלאה ; בכל זאת האריכו עוד ימים על אדמתם , וישארו שמה גם אחרי גלות ישראל מאד , עד כי היונים והרומיים קראו אחרי כן על שם ארץ **פלשתים** , אם כל ארץ כנען בשם **Palästina** (*).

ים **פלשתים** (פיין ים פלשתים).

* **פִּלְתִּי** (פיין כרפי) .

* **פִּנֵּג**

שם מקום מזכר במליצת יחזקאל על צור : **יהודה וארץ ישראל המה רבליך בחמי מניית ופנג** (יחזקאל כ"ו , י"ז) וכן הוא דעת הרד"ק . ולדעת י"א הוסב שם הטוריים להקרא בפי סופרי היונים והרומיים בשם **פניקיא** **Phoenicia** על שם מחוז הנל הגקרא בשם **פנג** (בחלוף הג' בקו"ף) , הקרובה לממלכת טור , ואולי היחה ברבות הימים ג"כ תחת ממשלתה . ועל כי היחה נודעת בכל אפסי תבל ע"י מסחר החטים הטובים אשר בהמה היחה ארזה שמנה , וע"י יושבי טור נחנה מעדני מלך לכל הממלכות , ע"כ כנו

(*) וימלא השם הזה גם בדברי התלמודיים : **בשלשה ארצות** , בפניקיא , **Phoenicia** ובערביא **Arabia** ובפלסמטינא **Palästina** . (בראשית רבה פ' ל"ו) **דוכום דפלסמטינא** אינה רכני , ס"ו , ז').

ח"ב כב

כנו גם את כל ממלכת צור על שם הממוח פנג, לקראתה בשם פניקיה. ואולי גם הוראת השם פנג נגזר מלשון ארמי פנק (קחטטבחר, פערנערטעלט) (משלי כ"ט, כ"ח).

פִּנוּאֵל אוֹ פִּנְיָאֵל Phenuel v. Pheniel

השם הזה הוא מורכב משם פנים ומשם אל, ונקרא כן מאת יעקב אבינו מקום ידוע על ספת נחל יבוק, על כי ראה שם אלהים פנים אל פנים כפי עדות כותב תורתנו (ברא' ל"ב, ל"א—ל"ג); ואחרי כן ברבות הימים נוסדה על המקום הנודע הזה עיר אשר נקראה אף היא בשם פנואל, כי במלחמת גדעון (שופטים ח', ח') הזכיר בשם הזה עיר בעבר הירדן קרוב לעיר סכות. ומתוכן פשור המלחמה ההיא נראה כי היא הייתה בגחלת מטה גד.

* פִּם דְּמִים (עין אפש דמים).

* פִּסְגָּה

שם הר בארץ מואב על גבול נגב לממלכת סיחון (במד' כ"א, כ"ג דבר' ג', כ"ו. יהושע י"ב, ג'). ועיין (אשרת).

* רִפְסִילִים

שם מקום בארץ מואב קרוב לעיר גלגל (שופטים ג', י"ט—כ"ו); ונקרא בשם פסירים, לפי שממקום ההוא היו פוֹלְסִין אבנים לבנין.

פִּעוֹ Phau

עיר בארץ אדום, הנודעת להיותה עיר אחד המלכים אשר מלכו על הארץ הזאת (ברא' ל"ו, ל"ט).

* פִּעוֹר Pheor

שם הר בגבול מואב הנשקף על פני הישמון (במד' כ"ג כ"ח). פקוד

Phkod פְּקוֹד

בשם הזה יכנה ירמיה הנביא את העיר בבל (שם נ', כ"א)
 על כי ממנה ילדה פקודת כל הארץ בחרב והרג ושמתון אל כל
 הגוים [והנביא יחזקאל יזכיר: בני בבל וכל כשדים פקוד ,
 ושוע, וקוע כל בני אשור אותם כו' (שם כ"ג, כ"ג) ולדעת
 רש"י הם שמות שלשה מדינות, וכן חרגס יונתן פקודאי, שועאי
 וקועאי].

* פְּרָבֶר (פְּרָוֶר)

שם ארמי, כנאי לרחוב העיר וענינו כמו קרית חצות בלשון
 עברי, והם מקומות השוקים והרחבות אשר מחוץ לעיר חימה (מ"ב
 כ"ג, י"א. דה"א כ"ו, י"ח). ובלשון עברי יקרא בשם רחוב וכן
 חרגס יונתן: ומגרש לעריהם, ופרוילין לקירוויא (כמד'ל"ה, כ')
 וכן חרגס: ירעשו סגרשות, יזועון פרווריא (יחזקאל כ"ו, כ"ח)
 וכן נקרא בלשון יוון Provaria, ויש מפרשים המלה מן פר, לד או
 חלק בלשון ארמי, ומן בר, חוץ וזה נוטה לפי' התלמוד: מאי
 לפרבר? אמר רבי בר רב שילא כמאן דאמר בלפי בר (וגחיס
 כ"ה. תמיד כ"ע).

* פְּרָוִים Pharvaim

שם מקום בלתי נודע וזכר רק פעם אחד (דה"צ נ', ו')
 והמקום ההוא היה נודע בימים ההם בעבור הזכר הטוב אשר
 נמלא שמה.

פָּרַס Pharas

היא הארץ הנודעת גם בספרי העמים בשם Persia, ואשר
 נשארה בשמה עד היום הזה; והיא מתפשטת מארץ מדי נגבה חימה
 עד לשון הים אשר יקרא על שמה בשם לשון ים פרס (פערזיטער
 וטער בווען). ראש הארץ הזאת כיום היא העיר Persepolis
 (עיר-פרס) עיר גדולה ונפלאה אשר הניח אלכסנדר המוקדני
 בה

באש בעלת מדי"ם הזונה; ועל היום תשחומם עין כל רואה על משואות העיר הזאת, אשר תעידנה עוד אחרי שנות אלק על עולם יקר תפארתה אשר היללה בימי קדם [וידעת כי בשם פרם לא השתמשו רק הנביאים האחרונים (דניאל ה', כ"ח. שם ו', ס' — י"ג. עזרא ד', ה'. שם ו', י"ד. דהיי"ב ל"ז, כ' — כ"ב), אמנם הנביאים הראשונים השתמשו תחתיו רק בשם הכללי עִירָם לנד. ודע כי לדעת התלמודיים בכלי (יומאי', א') (ירושלמי פ"ק דמגילה) (מדרש בראשית פ' ל"ו) הובא בילקוט שמעוני (סימן ס"א) לדעת ר' סימון תִּירָם הנוכר (בראשית י', ב') זו פרם. ולדעת רבנן הוא תִּירָקִי, ורב יוסף תרגם תִּירָם, פָּרָם, ועין מה שכתבתי בשם תורק, ובשם תירם].

פִּרָה Phara

עיר בנחלת חסה בנימן (יהושע י"ח, כ"ג).

פִּרְעָתוֹן Phirathon

עיר בארץ אפרים, הנודעת להיותה עיר אחד שופטי ישראל (שופטים י"ב, ט"ו) [וכפי עדות סופר המכבים (ט', ג') עמדה עוד על חלה גם בימי בית שני].

פִּרְפָּר Pharpfar

שם לאחד מן הפלגים יבולו מים [היוצאים מבין הרי לבנון, ויתאחדו עם נהר אמנה] לפני העיר דמשק (מ"ב ה', י"ב) [והיא נקראת כיום בשם el Faige].

* פִּרְיָן עֵזָה (עין נוכן נכון).

פִּרְצִים (עין בעל פרצים).

פִּרָת Pherath, Euphrates

הוא הנהר אשר יתואר לרוב בספרי הקדש בשם הגדול, ולעולם

גלמולס גדלו יקראוהו לפעמי' אך בשם הנהר (1) או נהר לבד (ברא' לא, כ"א. שמות כ"ג, ל"א. ישע' י"ז, כ'. ירמ' ב', י"ח. תלים ע"ב, ח'. מיכה ו' י"ב) [וולתי השם נהר הנוכר (ישע' י"ט, ה') אשר שם נראה כי הנביא יכול במליטתו על נהר נילוס, והוא הנהר היותר גדול השוטף בתוך ארץ מצרים. וכן השם נהר הנוכר (תהלים מ"ו, ה'): נָהָר פִּלְנִיּוֹ יִשְׁמַחוּ עִיר אֱלֹהִים קָדוֹשׁ מִשְׁכְּנֵי עֲלִיוֹן, נראה מענינו שם, שכונת המשורר היתה על מִי הַשְׁלָח (עין שלח) ההולכים לאס. כי כן מלאנו בכתבי הקדש (מ"ב ה', י"ג) תואר שם נהר גם על פלגים יבלי מים קטנים. וכן יתרגמו חמיד אונקלס ויונתן סתם נהר הנוכר בכתוב בשם פרת], כידוע. והוא טבע מבין הרי אררט בקרבת העיר Arzerum, וילך הליכותיו נגדה חימנה בין ארצות ארם נהרים בכל וכשדים (אשר למזרחו) ובין ארצות ארם ומדבר ערב (אשר למערבו); ובקרבת העיר Apamea (2) יחובר עם נהר חדקל והיו שניהם לנהר אחד, עד כי ישובו להתפרד אל פלגים אדירים והיו תולדותיהם אל לשון ים פרס

(1) ולדעת חכמי התלמוד (בכורות נ"ה, א') שם הנהר היוזא מעדן הנוכר (ברא' כ', י): ונהר יצא מעדן כו' הוא פרת. ככל נהר הנוכר בכתוב סתם. וו'ל: אמר ר' יהודה אמר רב כל הנהרות למטה מג' נהרות, וג' נהרות למטה מפרת. והאיבא עינתא דמידליין? אמר רב משרשיה, הני סולמתי דפרת נינהו והבתיב: והנהר הרביעי הוא פרת? (ונראה דכחד מנייהו חשיב ואת אמרת דמיניה קאתו?) אמר רב נחמן בר יצחק, ואיתימא רב אחא בר יעקב הוא פרת דמעיקרא. (ר"ל כתיב והנהר הרביעי הוא פרת, אשר מלת ה' ו' מיותר לגמרי! אלא כל הנהרות שהוא פרת הנוכר למעלה. ונהר יזא מעדן כו', וסתם נהר הוא פרת, והשלשה הם נפרדים ממנה).

(2) והעיר הזאת נוסגת היא עד מאל נוכרת בתלמוד: לתחתית בדיגלת עד היבא? אמר שמואל עד אפמייא (קדושין ע"א, ב').

פרס. (עיין עדן)]וכתב הרב ר"ע האדומי צמפרו המחוכם בשם סולינו הסופר כי גם נהר פרת עולה ומשקה בארצות ארס נהרים ובכל כמעשה נילוס בארצות מזרים ובזמנו ממש; ונראה כי לזה כתבו חז"ל (כ"ר פ', י"ו) פרת שמימיו פרין ורבין].

פתום Phithom

שם עיר בארץ מזרים]התחתונה במורחה של ניל[אשר בנו אותה בני ישראל (שמות א', י"א); והיא חזכר בדברי אחד מסופרי היונים הקדמונים *) בשם Patumus, ותכונתה היתה בקרבה העיר פיתום]ולדעת חרנוס התורה המיוחס לי"ע היא העיר טניס וכן יורה לנו הוראת השם הזה בלשון מזרים על מעלות הר נר, קרוב להוראת השם פיתחירות בלשון ההוא, ולכן השכיל המתרגם הזה לחשוב שני המקומות לעיר אחת ועיין (פי החירות). ודע! כי לדעת חכמינו התלמודיים פתום ורעמסס, שם עיר אחת הנה, וקמפלני רב ושמואל בפתרון השמות וז"ל (המדרש רבה שמות פ', א'): את פתום ואת רעמסס, רב ושמואל, חד אמר פתום שמה, ולמה נקרא שמה רעמסס, שראשון ראשון מתרוסס. וחד אמר, רעמסס שמה ולמה נקרא שמה פתום, שראשון ראשון פיתתהום בולעו 2). והנה הנראה לפי דעתם שתיכונת המקום ההוא היתה בארץ פילוזיום.

*) Herodotus, Historiarum I. 2, c. 158.

4) אולם דע קורא יקר כי כל עקר פלוגתתם באלה שני השמות הוא רק דרך דרש ואסמכתא וכל עין חודרת בדרכי מדרשי חכמינו ז"ל יבין כי רב ושמואל לשיעתייהו אזלי כפי שנוי דרושם על מלת: ויבנו ערי מסבנות כו', שחד אמר לפי שממסבנות אח בעליהן. וכן אמר מר כל העוסק בבנין מתמסכן. לכן אחא שפיר דרשתי שפתום שמה ולמה נקרא שמה רעמסס לפי שראשון ראשון מתרוסס (ועעמו כמו מתרשש בלשון עברי). וחד אמר שממסבנות אח בונייהם ולכן יפה דרש שרעמסס שמה, ולמה

פִּירוֹחִים שהיה מלא אגמי רפש וקטן כאשר הריחי המוכר לדבר מזה
בשם (סין עיי"ש) .

פתור Phethor

עיר על נהר פרס , אשר ישב בה בלעם בן בעור הקסם
(במדבר כ"ב, ה' . דברים כ"ג ה' 1) .

פתרום Phathros

אחת מארצות ממלכות מצרים , כפי הנמלא בירמיהו (מ"ד ,
ח'-ט"ו)

נקרא שמה פתום לפי שראשון ראשון פי תהום בולעו . והנה
במדברים שלפנינו הנוסחאות משוכשות , ולכן שנה המפרש כעל
ידי משה . ונלקט שמעוני הנוסחה מחוקנת מעט , עיי"ש .

1) ואונקלוס תרגם פְּתוּרָה אשר על־הנהר , לפתור ארם
דער־פרת, ויונתן תרגם פְּתוּר , פרן ארם . ושיניהם לדבר
אחר נחבנו , והוא להשוות השם הזה אל המליצה אשר אמר בלעם
על עלמו : מִן אֲרָם יִנְחֵנִי בְּדֶק מִלֵּךְ מוֹאֵב מֵהָרָרִי
קָדִם (במדבר כ"ג, ו') . והוראת השם פתור לדעת החכם
געזעניוס הוא מלשון פתרון חלום , אמנם אנחנו מלאנו דעות
חלוקות בזה בתנחומא ומד"ר הובא (נלקט שמעוני פ' בלק) יש
אומרים שוורחני היה שהיו מלכי גוים נמלכים בו כשולחני הזה
שהכל מרגין לו (ולדעתם הוא שם ארמי כי כן יתרגמו תמיד את השם
שלחן) פתורא . וכן יקראו את הלחם הניתן על השלחן בשם
פתורא) . ויש אומרים בתהילה פותר חלמות היה , חזר להיות
קסם , וחזר לרוח הקודש עכ"ל (ולפי"ז יהיה השם פתור לשון
עברי נחלז משרש פתר או פשר) . ולדעת החכם יש"ר זכאורו
על המורה יהיה פתור , העיר הנקראת (כרא' ל"ו , ל"ז) בשם
רחבות הנהר . והוא לקוח מדברי פסד הישר : וישלחו בני
עשו פתורה אשר על הנהרבו' , משם נראה שפיר פתור היא
רחבות והשם פתור הוא רק שם תואר לעיר הוזה בעבור פי בלעם
בקסם עין שם .

א'—ט"ו); ומדברי יחזקאל יראה כי פתרום היה שם עיר בממלכה הזאת, כי הוא יחשבה בין ערי מצרים נף צען סין וכו' (יחזקאל ל', י"ד) 1) אמנם ידוע כי ממלכת מצרים נחלקה בימי קדם לארצות (או נפות

4) ובתרגום ירושלמי (ברא' י', י"ד) תרגם פתרים, פילוסאי (אשר בלתי ספק כונתו על חבל ארץ אשר נקראה אז בשם פילווים, כאשר העיר הממכר בשם סין), והתימא הלא ארץ פילווים היתה בחלק הצפוני של ארץ מצרים!!! ואולי ידע בקבלה כי שרידי פתרום בן מצרים גלו מארצם אשר היתה בגבול הדרומי לארץ מצרים, ויחזו בחבל ארץ הצפוני לממלכה היתה בעיר אשר נקרא שמה אחיכ בשם פילווים, ואם קבלה היא נקבל — וכדרך השערה רחוקה רצני להליץ בעד התרגום ירושלמי זה; והוא, אחרי אשר הערנו לעיל בשם (פלשת) כי השם פלשת אינו שם שלם פרטי אשר נקראו בן שבע או משפחה מיוחדת מורע מצרים. כי אם שם תואר הוא אשר נקראו בן פלטי בני מצרים, מהנותרים בארצותם משמותם לשמותם, ואשר התלקטו יחד משפחות משפחות מכל פנות שכניהם, ויעזבו את ארצם אשר נקרא בשמותם עלי אדמות (כאשר מצאנו ארץ פתרום, לוד ובפתור) ללכת אל ארץ אחרת לתור גיהם מנוחה כאשר ימצאו, וילכו הלך ונסוע עד אשר באו אל קצה ארץ מצרים צפונה אל גבול ארץ כנען ויורשו את העוים יושבי הארץ ההיא מלפנים ויחזו בארץ ההיא; ועל שם שהיו גוי גברי בארץ כנען נקראו בפי יושבי הכנענים בשם פלשתים (דיוניסגוטוטרטון) עפ"י ההקדמה הזאת אפשר לומר כי השכט או המשפחה אשר היו בחילה יושבי ארץ פתרום, אחרי אשר ארחו לחברה עם יתר שרידי הגויים זאזאי מצרים ללך לרשת משכנות לא להם, נאחו אחרי גולם בסוף גבול הצפוני לארץ מצרים מקום המחוז פילווים אשר על גבול ארץ פלשתים אחיהם, אשר הרחיקו ללכת עוד הלאה מעט. והירושלמי אשר ידע כי יושבי המחוז ההוא הם שרידי ארץ פתרום לכן השכיל לתרגם פתרוסים המוכר (ברא' י', י"ד) בשם פלרוסאי ללמדנו דעה כנאית הכתוב שזכרו כלם בלשון רבים בתוספת י"ס למען נדע כי אלה הם רק שמות מדינות

נופות) שוטה *Nomi*, וכל אחת מארצות האלה נקראה על שם העיר הראשה אשר בקרבה. והנה בדברי תלמי המלרי נחלף עיר במלרים אשר שמה היה *Pathyris*, ובדברי פליניוס הסופר הדומי תקרא אחת הארצות בממלכת מלרים בשם *Nomos Pathyrites*; ואין לספק כי הן הנה העיר פתרום וארץ פתרום הנמלאות בספרי הקדש – תכונת העיר ההיא הייתה בחלק הדרומי מארץ מלרים [נחלקת מזרים העליונה, והשם פתרום יורה כלשון מזרים על ארץ הנגב (ויסמאגוס ואחר)] קרוב לעיר *Thebae*, היא העיר הגדולה והמפורסרת במלך מלך.

והנה ידוע כי בספרי הזנים ורומיים יקרא לפעמים רק החלק הצפוני מארץ מלרים בשם *Egyptus*, והחלק הדרומי מארץ הזאת יקרא בארץ צפני עזמה בשם *Thebais*, על שם העיר הגדולה המוכרת; וכן בספרי הקדש תזכר לפעמים ארץ פתרום בארץ צפני עזמה נחלקת ממלרים, כמו בנבואת ירמיה (מ"ד): היושבים בארץ מצרים וכו' ובארץ פתרום; וכן ישעיה בנבואתו על הגאולה העתידה יזכיר מצרים ופתרום כנבואות: מאשור וממצרים ומפתרום ומכוש (ישעי' י"א, י"ח). ולזאת יראה כי מקדם נקרא כל החלק הדרומי בארץ מלרים (אשר תגבול אותה ארץ כוש) בשם פתרום, וזה על שם העיר פתרום אשר הייתה אז גדולה ומפורסרת במלך; ואחרי כן כאשר הורד גאולה והעיר *Thebae* גדלה והלליחה להיות לראש, הוסב שם החלק הזה להקרא על שמה *Thebais*.

ומנבואת יחזקאל (כ"ט, י"ד) נראה כי מארץ פתרום ילא חוטר ממלכת מלרים, ושמה הנגלה ראשית האומה הזאת אשר נהיתה ברכות הימים לגוי גדול ועזום.

צאנן

מדינות, ובכל מדינה ומדינה משפחה אחת או הרבה. ונוצרו כאן להודיענו ראשית גויי פלשת מי המה, ומבטן מי ילא, ואיך הניעו לשבת בארץ כנען, ולפי"ז יהיה טעם: אשר יצאו משם פלשתים מוסב על נקובי כל הגויים זאלאי מלרים הנזכרים כאן בענין, ושטור מלת ילאו הוא כמו מן הארץ ההיא יצא אשור שטעמו ילא לאשור, ומלת משם הנזכר כאן לעד, כי שם רמז למקום.

ח"ב כב

(צ) צֶאֱנָן Saanan

אחת מערי יהודה, נזכרת בנבואת מִיכָה: **לֹא יֵצֵאת יְרוּשָׁלַם צֶאֱנָן** (מִיכָה ח', י"א). ויתכן כי זאת העיר צנן הנזכרת בם' (יהושע ט"ו, ל"ו) בין הערים אשר נחלת מטה יהודה; והנביא הוסיף אל"ף בשמה, למען השוותה יותר במצט"א אל מלת יצאה ולהיותו לשון נוסל על לשון.

צְבָאִים (צְבִיִּים) Sehoim

היא הייתה אחת מחמשת הערים בכנר הירדן (ברא' י"ד, ב'); ונהפכה על ידי גפרית וחש (דב' כ"ט, כ"ב); ובדברי הושע (יא, ח') תקרא צְבָאִים.

צְבָעִים Sehoim

שם עיר בארץ ישראל אשר ישבו בה בני בנימן בעלותם מגלות צבל (נחמיה י"א, ל"ד). ויתכן כי בסביבת העיר הזאת היה גי הצבועים הנזכר במלחמות שאול (ש"א יג, י"ח) ונקרא על שמה; ובמסנה זכר גם ההר אשר לפני הניא הזה בשם הר צבעים: **אֲנָשֵׁי הָרֵצֵב עִים הַבִּיאוּ בְבוּרֵיהֶם קוֹדֶם עֲצַדָת (חֵלֶה פ"ג, מ"י).**

אֶרֶץ הַצִּבִּי terra Sebi

כן יקרא ארץ ישראל בם' (דניאל י"א, ט"ז—מ"א) ולפעמים יבנה אותה בשם צבי לבד (שם ח', ט'), וזה לרוב חמדה, וכאשר יאמר

יאמר יחזקאל : צבי היא לכל הארצות (יחזקאל כ', ו'—ס"ו)
 [ויהי אשר בנה עליו שלמה את בית המקדש יקרא : הר צבי קדש
 (דניאל י"א, מ"ה) ויתורגם כל"א (בערב דער הייליגער לערדע) .]

צָדָד (צִדְדָד) Sedad Sedada

פיר בגבול הצפוני לארץ כנען (כמד' ל"ד, ח') בין הים הגדול
 לפיר חמת (יחזקאל מ"ו, ס"ו) .

צִדִּים Sidim

שם לאחת פרי המנזר אשר בנחלת משה נפתלי (יהוש' י"ט, ל"ה).

צוּבָא (צוֹבָה) Soba

היא אחת מארצות ארם בצפון ארץ ישראל ונסבה מזרחה עד
 נהר פרת כנראה מס' (ש"צ ח', ג'). גם משם יראה כי מלך הארץ
 הזאת היה מאדירי מלכי ארם והיה רודה במלכים אחרים אשר
 סביבותיו, וכנאמר (שם י' י"ט) : ויראו כל המלכים עבדי
 חרדעזר . ויראה כי גם העיר דמשק הייתה בבית ממשלה מלך
 צובה, וכנאמר (שם ח', ה') : ותבוא ארם דמשק לעזור
 להרדעזר מלך צובה וכו' ; כי אף כי העיר דמשק היא
 טשגת במאד ונזכרת כבר בימי אברהם, בכל זאת לא יזכר בכל ספרי
 הקדש אשר מלך בה מלך עד סוף ימי שלמה מלך ישראל, כי אז קם
 רזון בן אלידע אשר ברח מאת הדדעזר מלך צובה אדוניו ויקבוץ
 אליו אנשים וילכו דמשק וישבו בה וימלכו בדמשק (מ"א
 י"א, כ"ד) ; ומאז והלאה נמלא את מלכי דמשק בין המלכים
 האדירים אשר סביבות ארץ ישראל, ומלחמות רבות נלחמו את
 ישראל ויהודה . ומס' (ש"צ ח', ה') נדעה כי הדדעזר מלך צובה
 חשב בגאון לבו ללכוד גם את ארץ חמת ולרדות במלכה ; וחבל
 הארץ אשר לקח מאת מלך חמת הוא יקרא בס' (דה"צ ח', ח')
 בשם חמת צובה .

ארץ

ארץ צוף terra Saph

זכרת צם' (ש"א ט', ה'); ומשם יראה כי כן נקרא בימי
שמואל חבל הארץ אשר סביבות העיר רמה בהר אפרים.

* צורי היעלים (פיו פין-גדי).

* צור עורב (פיו יקב ואב).

צידון Sidon

היא היתה עיר גדולה ונכבדת מאד בארץ הצוריים (מן
העניינים) אשר בצפון ארץ ישראל על שפת הים התיכון; ונקראה
בשם הזה הנגזר מפעל צור, על אשר יעמדו שמה הדיוגים לצוד
דגת הים רבה מאד. והיא אחת הערים הנושנות בארצות המזרח,
וזכרת כבר בדברי כותב תורתנו (ברא' י', ט"ו); ומשירי הומירוס*)
נודע כי היא היתה נודעת כבר אל היונים בעת אשר לבאו המה על
העיר Troia. וכיום הזה הורד תפארת העיר הזאת, ואין זכרון
להמונה ושאוניה אשר היו לה בימי קדם; כי תחת אשר היתה לפנים
גברת הממלכות ויושביה היו נכבדי ארץ, עתה היא עיר מלער ואך
דיגים ישכנו בקרבה אשר יקראוה כיום בשם ציד או סיד.

והנה צם' (יהושע י"א, ח') הקרא העיר הזאת בשם צידון
רבה; וזה, על היותה לפני הזמנות העיר צור, ראש כל הממלכה
ומושב המלך. כי כן כנו העמים אשר סביבות ארץ כנען את העיר
הראשה בשם רבה, כמו חמת רבה (עמוס ו', ז'): הלא דא היא
בבל רבתא (דניאל ד', כ"ו), והעיר הראשה בממלכת בני עמון
נקראה בשם רבת בני עמון [ואו בשם רבה לנד], וכן יכנה המקוץ
את העיר ירושלים אשר היתה (בימי דוד ושלמה) ראש ממלכות רבות
ומלכה היה רודה בקרב גוים רבים, בשם: רבתי בגוים (איכה א', ח').

ציון

*) Odyss. 4, 84. 13, 285.

* צִיָּן (פיץ ירושלים) .

צִיעוֹר Sior

עיר בנפלת מטה יהודה (יהושע ט"ו, נ"ד) .

* הַצִּיָּן (פיץ מפלס כ"ז) .

צִיקְלָג Siklag

עיר אשר נפלה בגורל למטה בני יהודה (יהושע ט"ו, ל"א) ונחנה מהם אל בני שמעון לנחלה (שם י"ט, ה') [ומה' (ש"א ל', ח') . ש"ב ח', א') נראה כי הייתה אז תחת ממשלת הפלשתים] .

הר צִלְמוֹן mons Salmon

הוא שם להר בשכונת העיר שכם (שופטים ט', מ"ח) [ועל ההר הזה כיון ג"כ המשורר בתיבותיו (תהלים ס"ח; ט"ו) . ויבחר בו מכל ההרים הכלתי נודעים האחרים לפי שהיה נודע בימיו להר שלג . וייתכן כי בסביבות ההר הזה עמדה העיר צלמון הנזכרת בדברי המשנה (כלאים ס"ד, מ"ט) : אמר ר' יהודה מעשה בצלמון ט'] .

צִלְמוֹנָה Salmona

שם אחת התחניות אשר חטו בני ישראל במדבר (במד' ל"ג, מ"א) .

צִלְעַ Sela

שם עיר בנחלת מטה בנימין (יהושע י"ח, כ"ח) [ושמה קברו אח גופת שאל ויהונתן (ש"ב, כ"א, י"ד) . ולדעת ידידי הכנס השלם ר' מרדכי באטאנואהן יתכן אשר סמוך אל העיר הזאת היה גם כן הר אשר נקרא על שם העיר בשם : צלע ההר (ש"ב ט"ו, י"ג) , בקדימת המתואר לחואר, וטעמו כמו : בהר צלע, וכן : הרחק מאד מה העיר (יהושע ג', ט"ו) : בבספיה המקום (טורא ח', י"ו)] .

צלצח

Selsach צלצח

עיר בגבול בנימן, נזכרת (בספר ש"א י', ב').

* צמרי Semari

שם אחד מבני כנען (נרא' י', י"ח), ונכונה ידמה החכם געזעניום
 שלאחיו היו יושבי העיר Simyra והחכם שאוו יזכיר במסעיו כי
 עוד מלא לרגלי ההר לבנון מערבה משואות וחרבות העיר Sumra.
 ויונתן הרגס צמרי, חומצאי (ובתרגום ירושלמי הגירסא,
 חמציאי), ובמדרש רבה (פ' ל"ו) ובתלמוד ירושלמי (פרק א' דמנילה)
 חרגמו את השם צמרי, זו חמץ ולמה נקרא שם צמרי, לפי
 שהיו עוסקים בצמר. ויתכן כי מתחלה ישבו בארץ כנען בנחלת
 מטה אפרים ועל שם נקרא ג"כ הר אחד בארץ ההיא בשם צמרים
 ברבוי הצמדי להורות כי נקרא כן על שם משפחות הצמרי וישיבי
 הארץ לפנים.

צמרים Semaraim

שם אחד מהרי אפרים (יהושע י"ח, כ"ב. דה"כ י"ג, ד')
 [ועיין למרי].

צן Sin

שם אחד המדברות אשר חטו בהם בני ישראל (נמד' כ"ג, כ"א).
 שם כ', א'. שם כ"ז, י"ד. יהושע ט"ו, א'; והוא בגבול הדרומי לארץ
 ישראל, והכותב הרגה להזכיר כל אורך הארץ הזאת מדרום לצפון,
 יאמר ממדבר צן עד רחוב (נמד' י"ג, כ"א) [ועיין פארן].

* צנה Sina

לדעת הגר"א ווילנא בבאורו על הגבולים מס' יהושע יהיה
 השם צנה שם עיר אשר תכונה היתה בקצה מדבר צן והיא נזכרת
 שני

שני פעמים (כמד' ל"ד, ז'. יהושע ט"ו, ג'). והואלף השם צנה,
גפנים קטנים כמו ציגי דר הברזל הנזכר בתלמוד. וכן
חרגס יונתן.

* צָנָן (פיץ לאף).

צֶעַן Soan

הוא העיר Tanis אשר בארץ מצרים לפי העתקה שזכרים
הזקנים (כמד' י"ג, כ"ב. ישעי' י"ט, י"א—י"ג. שם ל', ד'. יחזקאל ל'
י"ד. תהלים ע"ח, מ"ג); והוא נכון, כי הסית והלד"ק מתחלפים
בלשונות, כידוע. והיא היתה עיר נכבדת מאד בחלקת דלת"א
אשר לארץ מצרים, על יד אחד האגמים הגדולים אשר שמה, ואשר
נקרא על שמה לשון ים צען (סמאיסער מעערבווען) [וכן חרגמו
אונקלס ויונתן מאנים דמצרים. 1].

צעננים

4) ודע! גי כן חרגס יונתן עוד שמות ג' פרים. א) אָן (ברא' מ"א, ג').
ב) פתום (שמות א', י"א). ג) פִּי הַחִירֹת (שמו"ד, כ'). כשם
מאנים, כי לפי דעתו כולם שם עיר אחת הנה; ופחרון השמות
כלם יורו על חכונת המקום אשר נכנתה שמה העיר מאנים. שמה
הראשה היתה צֶעַן, הקרובה בהכרתה כמעט להשם מאנים,
והוא גזר משרש פִּין או פִּין, כי העיר הזאת היתה מכוונת במקום
רעם ופיס ואגמי מים (כאשר הרחיב לדבר מזה הרב המחבר בשם
פִּין), וכשם הזה היא נקראת הרבה פעמים בכתבי הקודש (ועיין
שדה). ועוד נקראה בשלשה שמות שנים אשר נתנו לה בעת הכנותה:
כפי המאורע: פתום, פִּי־תְהוֹם, וכדרשת חז"ל שהבאנו למעלה
(כשם פיתים), לפי שבנין העיר והמנזר הזה היה מסוכן מאד לכוניהן,
כי ראשון ראשון מאשר בנו היתה פִּי־תְהוֹם כולטן. וכן יחזן
לאחר כעשר השם פִּי הַחִירֹת. ולפי שנרוב אונים ורב נח הוצרכו
לכנות את העיר קראו אותה גִּיכ בשם און (נִפְהֵט). כמו: בן
אנני, לחם אנני, ולא אבלתי באוני ממנו, שהוראת כלם
לשון נער ויגון.

* צַעֲנָנִים (טין נלעניס) .

Soar, Segor (צוער) צער

היא העיר אשר נקראה לראשונה בשם צַלַע [ינפי עדות
בעל ספר הישר גם המלך אשר לעיר הזאת היה בלע ולכן קר הכתוב
לאחר : ומלך בלע היא צוער (כרא' יד , כ') . וביום
המלט לוט אליה מסדום הוסב שמה לשם צוער כפי עדות כותב
הספר (כרא' יג , י' . שם י"ט , כ"ב) . והיא הייתה קרויה במאד
אל העיר סדום ; כי לוט לא נמלט מהעיר הזאת עד אחרי עלות
השחר , וכלאת השמש על הארץ כבר בא צוערה (שם י"ט , כ"ג) .
והנה ידוע כי ביום מהפכת סדום ועמרה אדמה ולבנים נהיה מן
העמק הגדול (עמק השדים) אשר עמדו שמה הערים האלה , אגס
מים אשר יקרא בספרי הקודש בשם ים המלח ; והיום הזה יקראו
הערביים עד היום על דבר העיר צוער אשר עמדה על שפתה , בשם
ים צוער . [והיא נזכרת עוד (ישעיה ס"ו , ה' . ירמיה מ"ח , ל"ד) .
והיא עמדה עוד בימי בית שני בעדות התלמודיים (פסחים נ"ב , א') :
דתנן אוכלין בתמרים עד שיכלה האחרון ש ב צוער] .

Sair צעיר

עיר נזכרת בספר (מ"ז ח' , כ"א) , כי שמה עבר יורם מלך
יהודה וכל הרכב עמו להכות את אדום אשר פשע מתחת ידו . ולדעת
המבארים השם הזה אחד הוא עם שַׁעִיר בחילוף אותיות המולא ;
אמנם לא כן דעת שבעים הזקנים אשר העתיקוה בלשונם : Sior .

Saphon צפון

עיר בעבר הירדן מזרחה , בנחלת מטה גד (יהושע י"ג , כ"ז)
[ובתלמוד ירושלמי (שביעית פ"ט . מ"ב) תרגמו צָפִין , עמיתו (?)] .

צפת

Sephath צפת

עיר בארץ כנען אשר חזכר אך בספר (שופט' א', י"ז), והיא כיום הזה אחת הערים הנכבדות אשר בארץ ישראל וראש הפלך אשר יקרא על שמה פלך צפת (1) תכונת'היא לחול מי מרום אשר למזרחה על הר גבוה ומטוק אשר ירחף עליו רוח נח ובהיר מצריח מאד; ורוב יושביה הם יהודים אשר יש להם כעת בקרבה שבע בתי חפלה ובית המדרש גדול (ללמוד התלמוד), ולפנים היה להם גם בית הכדושם בכפר עין-אל-שימון Ain al Saitun אשר לרגלי העיר הזאת בשפלת ההר. (עיין חרמה).

צפתה (פיין גי' נפתה).

Ser צר

שם אחת מערי המנזר אשר בנחלת מטה נפתלי (יהושע י"ט, ל"ה).

Sor צור

שם העיר הגדולה רוכלת הגוים הנודעת בספרי העמים בשם Tyros

(1) והחיתא על המחנך אחרי אשר העיר בשם חרמה נעמנו כי בני יהודה לכדו את העיר צפת, ונודע כי חלקם היה לדרוס ארץ ישראל, איך יתכן לאמר שהיא העיר צפת הנודעת לנו כיום אשר תכונתה בגליל העליון כנפונה של ח'י? חלום לדעתי איננה העיר צפת הנזכר (שופטים א', י"ז): וילך יהודה את-שמעון אחיו ויכו את-הכנעני יושב צפת ויחרימו אותה ויקרא את-שם-העיר חרמה כי אותה לכדו בני יהודה ושמעון, וגבול נחלםס היתה לדרומה של ח'י, רחוק הרבה מאוד מחכונת העיר צפת אשר לפנינו, וגם לפי עדות הכתוב שמה, הסכו בני יהודה את שמה ויקראו אותה בשם חרמה, ולא מקראה עוד בשם צפת.

כר ח'ב

Tyrus (*). והיא נבנתה על מבואות הים הגדול זכמו מאתים וארבעים שנה לפני הבנות בית האלהים בירושלים בימי המלך שלמה, וזהו אחרי הבנותה ראש כל הארץ המתפשטת בלפון ארץ ישראל בירכתי הים הנזכר, והנודעת בספרי העמים בשם **Phoenicia**; וברבות הימים נהיתה גזרת ממלכות רבות על ידי המון מסחרם ועולם רכולתה אשר עשתה עד אפסי ארץ, כנודע מספרי הקדש. וראש מלכיה הנביאים יתארכה בשם המעמידה (ישעיה פ"ג, ח'); ועוד יוסף להלל את גדולת יושביה לאמר: אשר סותריה שרים בנעניה נכבדי ארץ. וכדברי זכריה הנביא יאמר עליה: ותבן צור מצוד לה ותצבר בסף בעפר וחרוץ במיט חוצות (זכריה ט', ג'). ואין כיחזקאל אשר הפליא לזייר את עולם רכולות העיר הזאת את כבוד עשרה ואת הפארת גדולתה במליצה נחה ונעימה עד מאד (יחזקאל כ"ז); ומה נשגבה מליצתו אשר נשא על מלך העיר המעמידה הזאת! יהיה בהציגו אוחו מדבר לנגד עיניו ומתפאר בגדולתו הנפלאה: ותאמר: אל אני (**). מושב אלהים יושבתי ברב ימים! — (שם כ"ח) או בהזכיר הוא אל המלך הזה את המון עשרו ואת גדולת מלכותו אשר ה' לו מלפנים: בעדן גן אלהים היית כל אבן יקרה מסוכתך — ונתתיך בהר קדש, אלהים היית בתוך אבני אש התהלכת. ולגודל המסחר אשר עשו יושבי צור ואשר בעבורו היו נודעים בעמים, נקרא בלשון עבר הסוחר בכלל גם בשם בנעני; כי ארץ הצוריים (אשר בקרבה היתה צידון העיר הראשונה לפני הבנות העיר צור) נחשבה אל ארץ כנען (יהושע י"ג, ד'), ויושביה אף הם היו מבני בנען כפי עדות כותב תורתנו (בראשית י', י"ט).

(*) יתכן כי הצוריים קראו את העיר צור בשם מור, כמנהג אנשי המזרח להחליף לפעמים הנדיק בעייה; ומשם מור נהיה אח"כ השם **Tyrus** בני היונים.

(**) השם חירם אשר נקראו בו כל מלכי צור, לדעתי הוא מורכב מן אח ומן רם (אחירם) ונחסרה האל"ף מן אחי כנהוג לפעמים בשמות המורכבים, והנה פנין השם הזה הוא אחיר-אלהים, כי האלהים יבונה בשם רם בגמלא בישעיה (כ"ז, ט').

י' י"ט) ואף הם מדברים בלשון עבר (שפת בנין *) ככל חבנענים רק בשני ההברה (ולשונם הייתה קרובה אל לשון ארמי מאל לשון עברי), כאשר תשתנה הברת כל לשון הנדברת פארוך, ממדינה למדינה. וגם השם מערב אשר יקרא בו התמסחר בלשון עבר (יחזקאל כ"ז), לדמתי הוא, על כי האנשים אשר הובילו אל העיר צור סחר בגוים מכל פנות הארץ, כלן באו אל מבואותיה מפאת מערב כדוע. ונגזר מן השם הזה גם הפעל ערוב אשר ענינו הוא כפעל סחור (שם).

והנה נביאנו נבוא טראות על העיר המעטירה הזאת (ישעיה כ"ג. יחזקאל כ"ז. כ"ז. כ"ח. עמוס א'. זכריה י'), וכאשר חזו עליה בן הים, כי נבוכדנאצר מלך בבל לכד אותה אחרי אשר נר עליה שלש עשרה שנה, ויהרוס אותה עד עפר; אמנם שכן לא היה לו ולחילו מזה, כנמלא בדברי יחזקאל: נבוכדנאצר מלך בבל העביר את חילו עבודה גדולה אל צור בר ראש מקרת וכל בתק מרוטה ושכר לא היה לו ולחילו מ צור על העבודה אשר עבד עליה (יחזקאל כ"ט). כי יושבי העיר הזאת זרמו כלם אל אי אשר בקרבתה, וייסדו שמה עיר חדשה אשר קראו אף אותה בשם צור, ואשר נהיתה אף היא בקרב ימים לא כבירים פיר גדולה ורוכלת הגוים, כאשר יגידון את כל זאת סופרי העמים (**). עד בוא העת אשר עלה אלכסנדר המוקדוני להלחם במלכות פרס כי הגבור הנפלא הזה הוא הוביש את הים אשר בין ירדתי ארץ הצוריים אל האי המכר, על ידי חול ועפר רב אשר נזה להסליך אל סוכו, ואחרי כן עלה על העיר צור וילכדה. ומאז והלאה הלכה העיר הזאת הליך וחסור, עד כי חדלה מהיות עיר וגם מחרבותה לא נשאר כיום הזה כי אם מעט מזער.

והנה ככלותי לדבר על העיר צור, אספר לך מעט מן השם אשר ישנו בקרבה ובקרבת ארצו. ומן הגדולות אשר עשו המה בימי קדם

(*) (עיין ישעיה י"ט; י"ח).

(**) Strabo, 757. plinius, 5. 12,

קדם חחת השמש; והם הנודעים בספרי העמים על שם ארלם בשם
(פענילער), ואנכי אקראם בכלל בשם הצוריים.

דע! כי הצוריים היו מן העמים הנכבדים המפוארים אשר
נגלו עלי ארץ בעתותי עולם; המה היו חכמים מחוכמים גדולים
חקרי לב אשר התעלמו לחשוב חכמות ומלאכות נפלאות בתבל ארלה;
המה הפלילו לעצות גדולות על אדמות ברוח בנתם ובכשרון
חריצותם, ואין קלה לפעולותיהם אשר פעלו בראשית ימי קדם
לחושלת בני אנוש ולטובהם עד אחרית כל הימים. לפני שנות דור
ודור בעת התהלכו עוד רבים מעמי הארצות כפראים במדבר בין
עמקי הרים וסבכי יער מבלי בית מושב עיר ומבלי מחסה אוהל מורמי
שחקים וחמת כפור וקרח, נמלאו בין הצוריים אמינים מפוארים אשר
ידעו לעשות כל מלאכת חרש וחושב ברוח חמדה ותפארת. וכאשר
נמלא גם בם (מ"א ה' כ') ודברי הימים (ב' ז' ו'), כי בבנות המלך
שלמה את בית האל הים בירושלים שלח אל העיר צור ויקח
משם איש חכם חרשים אשר היה מלא את החכמה ואת התבונה ואת
הדעת לעשות כל מלאכה בנחשת לפתח כל פתוח ולחשוב כל מחשבת.
והחכמה אשר הלליו בה למד, היא חכמת ההגות האניות, אשר
החכימו בה מכל בני קדם; והמה היו הראשונים מן העמים אשר באו
באניות עד קנאי ארץ וימים רחוקים (*). ובעברם מים אל ים ומארץ
אל ארץ לרכול רכולתם, הניחו לפעמים מקלהם בארצות נכר,
ואלה יסדו שמה ערים וממלכות חדשים והנה כבר הגדתי לך כי
הצוריים היו מדברים בלשון עברית, ככל הכנעניים; ולזאת נמלא
עד היום בהרבה מארצות אייראפא שמות ארצות ואישים הרים נהרות
וערים.

(*) ולעזר רב היה להם הר הלבנון אשר בגבול ארס, כי שמה רבו
עצי הארזים אשר המה קשים עד להפליא, ומהם בני הצוריים אניות
גדלות וחזקות אשר יכלו לעבור בהנה כלב ימים מקצה חבל ועד
קצה; כי ידעו היטב לכוות את העצים האלה ולהכניס למבנה
אניותיהם. וכנודע מדברי שלמה אשר שלח אל חירם מלך צור לאחר:
ועתה צוה ויכרתו לי ארזים מן הלבנון וכו' כי אתה
ידעת כי אין בנו איש יודע לכוות עצים בצידונים
(מ"א ה' כ').

וערים אשר מולאם הוא מלשון עברית. 1), כי נקראו כן בימי קדם מאת אלה העוריים אשר עברו שמה בארצותיהם לעשות מסחר וקנין, ואחלה אשר נשארו שמה ויטעו את משכנותיהם במקומות ההמה. והנה אנכי הוולתי לדבר לך על מקלת השמות ההם, וראשונה אדבר על אלה אשר ימלאו בארץ יון; כי הארץ הזאת היא הקרובה מכל ארצות אייראפא אל ארץ העוריים, ושמה בוא ראשונה בעברם בארצותיהם לשוט בארצות המערב.

והנה כל קורא בספרי דברי הימים לעמים ידע כי Cadmus קדמוס *) איש טורי בא בימי קדם אל ארץ יון, ויעש לו שם פולס בארץ הזאת כי הוא למד את היונים (אשר בימיו עוד היו כפראים במדבר) ראשונה את חכמת המכתב, ומלבד זאת גם חכמות אחרות ומלאכות ממלאכות שינות. והיונים הרבו מאיש הזה סעורי הכלים, כאשר עשו בכל איש חיל רב פעלים אשר עשה לו שם ביניהם; ורק אחד מסעורי הכלים האלה אזכיר לפניך, יען כי האמת הנסתרת בו תגלה לך על ידי ידיעת לשון עבר, אשר בה כתב האיש קדמוס את מעשיו אשר עשה בארץ יון. והספור ההכלי הזה הוא, כי קדמוס זרע באדמת יון שני נחש, ומן השנים האלה נאחזו אחי"ב אנשי מלחמה במסער ונבא רב, ואחרי עלות כל המון האנשים האלה מבין עפרות האדמה

1) וכן מלאנו במבטע ציורית כיוצא בלשון עברי: לצר, ובמסכעו' אשר הסכעו לכני צידון אחיהם: לצדנם או לצדן, ועוד מסכע אחת אשר כחוב בה לצר-אש-צדנם (לפי מידום דבר מוסטער, סטטסט הויטסטסטסט דער ויראניער) והלמ"ד כמלת לצר או לצדנם הוא יחס הנכול שאליו כמו מלך לשרון (יהושע י"ב, יח): עוד גבול דרביר (שם י"ג, כ"ו). וראה חכנית המסכעות ההם בספר החכם קאפא. (קאפא'ס בילדער חורר סריפטון דער פאר ני"ט. 2 בחור ויטע. 212).

*) כן נקרא האיש הזה בארץ יון, על כי בא מארץ קדם, כי צור היא ממורה לארץ יון; וענין השם קדמוס (קדשון) כענין השם אורחי (אמרגאטער).

האדמה. נהיה מריבה ביניהם חרב איש פרעהו ויהרגו אלה את אלה עד כי לא נשארו מהם כי אש חמשה אנשים אשר ירשו אחרי כן את כל ארץ Boeotia — היומון כי יסופר מעשה תעושים כזה? — והמעשה האמתי אשר ממנו נבע כל הספור הזה הוא, כי קדמום היה הראשון אשר החל לקבץ חיל ולבוא מלחמה בין היונים ולחלק את הצבא הזה במחלקות שונות, כאשר יעשה בין כל העמים מלומדי מלחמה, ואף הוא עשה להם חנינות מנחשת ללאות בהם ביום קרב נגד לר ואויב; כי במרס בוא האיש הזה אל ארץ יון, לא ידעו היונים דבר מנחשת ומכל מחכת כאשר יזכיר לנו פליניוס (הסופר הרומי *) והנה כאשר כתב לו קדמום בלשונו את המעשה הזה, יתכן כי כתב בקצרה: עשיתי חיל חמשתי אנשים בשני נחושה; כי עשה חיל יאמר בלשון עברי על קבץ חיל מלחמה (ש"א י"ד, נ"ב), והפעל חמוש יורה על הזיון, כידוע, וקרא את החנינות בשם שנים על כן חדות בראשן כדמות שני הפה, ועל כי נעשו מנחשת קרא אותם בשם שני נחושה. והבאים אחריו אשר לא הבינו את עומק הלשון הזאת, עשו מן שני נחושה שני נחש. ומן הפעל חמוש שם המסגר חמש, והפעל עשה חשבו כי הוא מחובר אל חיל בהוראתו הגסוה, אשר היא ילירת דבר מחומר מה — והבן!

והשמות הצוריים אשר נקראו למקומות שונים בארצות יון;
הם: האי (1. Euboea) Chalcis אשר נקרא כן על כי לפנים היה מחובר אל היבשה ונחלק ברבות הימי' ממנה על ידי עוז שטף מי הים כמודע מספרי היונים (חלקית); האי Tenos אשר נקרא על דבר הנחשים השרפים (תנות) אשר רבו שמה למאד **); ההר Taenarum (בארץ Laconia) אשר נקרא על שם הים לעיס הרבים הנמלאים שמה (הר מגרא) ***); האי (zephallonia) אשר

(4) וראה מה שכתבתי בשם אבה.

*) Plinius I, 34. c. I. et 40.

**) Aristophanes Scholiastes in Plutum.

***) Strabo I. 3. c. 5.

אשר למול ארץ אימליה, ונקרא על שם תבניתו; כי הוא יסרלה אל עובדי ימים כחי כפול *) (כפרוניה), ועוד רבים מאלה.

ולחי Sicilia אשר בארץ אימליה באו. הצוריים לפני מלך עוד מלך למס הרומיים, והגיעו אחריהם זכרון פולס בשמות הערים והנהרות ההרים והנבשות בקלה הלי לפאת מזרחו הוא ההר Taurus (מורא) אשר גם העיר הכטיה עליו נקראה על שמו Tauromoenium. וקרוב להר הזה הוא הר Aetna הטוע מאד להיותו מעלה לפעמים להבות טראות מתוך פיו, ענן עשן וערפלי אש כקיסור הכבשן; ולזאת קראו אותו הצוריים בשם אתונא (אשר הוא שם לכבשן בלשון ארמי, כידוע). ומשם והלאה על שפת נהר Amenanus היא עיר מלטר הנקראה Catana; וזה על שם קסטוסה. ומנבז לנהר הנזכר נזל נהר Anapus אשר אל שפתיו מזה ומזה נמוצים כרמי חמד המזליים מנחר פרי הענבים (הרר ענב). ובקלה הלי לפאת תימנה הוא הקרן (פמרעביג) הנקרא בשם Pachynum, ואשר עליו היה לצוריים מגדל גבוה מאד לראות ולבחון משם את האני' מרחק (קרן בחנא **); ועל שם המגדל הזה יקרא הקרן ההוא בלשון איטלקי עד היום הזה בשם Capo di faro. וכלב הים מול קרן Pelorum אשר באי הזה, התגוררו לפנים כפי הכלי ספרי הרומיים שלש נערות בתולות אשר נקראו בשם Pirenes, ואשר המחיקו מאד לשורר ולומר עד כי לא יכלו עובדי האניות לעמוד מפני מחק קולותיהן; וגם השם הזה נעתק אל הרומיים מאת הצוריים אשר קראו בלשונם את בנות השיר ההנה בשם שירנות, ולמול הקרן הנזכר הוא גם כן השכונת החזקה (ושער סרודפו) הנודעת בשם Charibdis, ואשר כל האניות הקרובות אליה תטענה כשבור משטף גלגל מרוטתיה עד כי תטבענה אל תוך מטלחה כאל חור עמוק וחסד נה לנח מעל פני הים; ולזאת קראו אותה הצוריים בשם האו (תור-אברת).

גם

*) Ibidem.

**) וגם במסרי הקודש יקרא מגדל המכר בשם ברוך; וזה, על כי נעשה לנחון משם את האני' מרחק.

גם בלי *Mallia* הושיבו הלוויים רבים מבני ארלס, והלי
הזה היה להם למנום מסועה וסער מלי עברם דרך הים הגדול הוא
הים התיכון עד אפסי ארלות אייראפ"א; כי תכונת הלי הנזכר הוא
בעבור הים הזה, ולו מבאות רבים וטיבים מאד ועל אשר נמלכו
שמה הלוויים משטף משברים וגלים סוערים, קראו את שם הלי :
מלטה (*). ועד היום ימלאו בלי הזה אכנים אשר נחלבו עליהם
אותיות לוויית אשר חדמינה מאד בתמונתן ובנקודתן אל אותיותינו;
גם יושבי הלי הזה ידברו עוד בין מלות לשונם מלות לוויית הרבה
אשר יבין אותן כל יודע לשון עבר (**).

ובארץ ספרד הרבו הלוויים לבא שמה עם אבותיהם לקחת
משם מכמני הזהב והכסף וכל חמודות מלכים והמדינות, וכאשר
ארץ בדברי על השם תרשיש. שמה בנו את העיר *Gadira* על
אי קטן, ויקראוהו כן על היות הים מקיף אותה כגדר (***) מסביב
(גדירה). והיא העיר הגדולה והמפוארה הנודעת בספרי היונים
והרומיים בשם *Gades*; והערביים אשר פשטו על ארץ ספרד
אחרי נפול מלכות רומא, בטאו את שם העיר הזאת בשפתם: קאדס
וכיום הזה הקרא קאדיקס (*Cadix*). וקרוב לעיר הזאת על
אשדות נהר *Betis*, היא העיר *Asta* (אשדא); ומשם והלאה
בעבור הארץ היא העיר *Hispalis* (כיום *Sevilla*). אשר קראוה
הלוויים כן על היותה בנויה בשפך חוף בקעה גדולה (****)
ומשם חמנה על שפת הים התיכון היא העיר *Malacha* כיום
Malaga

*) *Diodorus* l. 5.

**) *Johannes Quintinus Hedius epistola ad Sophum ex insula Melita, 1534.*

***) *Arias Montanus.*

****) *Plinius, Sclinius. Isidorus.*

(Malaga), אשר קראוה האוריים כן על דבר מעינות מלח אשר ימצאו לרוב בסביבותיה (מלחה).

ובחלק ספרד אשר נקרא לרומים בשם Hispania taraconensis, נמצא בעבור הארץ העיר (Cartago) אשר יסדוה האוריים ויקראוה בשם עיר חדשה (קרתא-חדתא), ועל שפת הים התיכון העיר Dertosa (כיום Tortosa) הנקראת על שם הסלעים הרבים אשר בסביבותיה (מדמישא). ועל גבול המדינה הזאת הם הרי Pirenaei (פירנעמישטע געבירגע) הנודעים להיותם מן ההרים הגבוהים אשר בחבל ארזה; ועל כי ימצאו עליהם יערים הרבים והנוראים אשר יכסו את עין הארץ בכל פארו תי הים (*). קראו אותם האוריים בשם הרי פארני.

וחלק ידוע מארץ ספרד אשר כיום הוא ממלכת Portugal נקרא בימי קדם בשם Lusitania; וזה, על שם השקדים הרבים אשר מלאו הלוויים שמה והנקראים בלשון ארמי (**). לוזין. (ועד היום יקראו מקומות רבים בממלכת פארטוגאל על שם השקדים, כמו Calmende (בית-השקדים) Castelmende (מבצר השקדים); ושמה נוזל נהר Tagus (כיום Tajo) אשר נקרא על שם הדגים הרבים אשר ימצאו בתוכו (***) (גוהר-דגני).

הַצִּרְדָּה Sereda

שם אחת מערי אפריים, הנודעת להזחה עיר מולדת ירבעם בן נבט אשר המלך על ישראל (מ"ט י"א, כ"ו 1).

צרעה

*) Strabo l. 3. Silius l. 3 v. 415,

(**) וגם בלשון עברי לפי דעת ר' בעדיה גאון (ברא' ל', ל"ז).

***) Strabo l. 3. Marialis l. 10.

4) והכנס המחבר דמה לחשוב כי צִרְדָּה, צִרְדָּה, וְצִרְתָּן, הם ח'ב כה שלשה

Sara צרעה

עיר בנחלת מטה דן (יהושע י"ט, מ"א) על גבול ארץ פלשתיים
יושני העיר הזאת (כמו יושני עיר אשתאול הקרובה אליה) היו
אמילי

שלשה שמות שונות, של שלש ערים שונים, כאשר תראה מאשר
כתב על כל אחת מהן. ובמחילה מכבודו שנה ברואה, כי לא חש
לחפש אחר מוצא כל השמות, ולהשוות הכתובים אשר נזכרו בהנה
שלשה שמות הללו, לדעת כי כלם שם עיר אחת הנה; וכי שם
הכתוב בספר (מ"א י"א, כ"ו) הסעתו לחשוב כי העיר צרדה היתה
אחת מערי אפרים. והנה אראך תחלה מוצא השמות האלה אשר
נזכרה שמה העיר הזאת, ומן מוצא דבר תראה, כי כלם שם עיר
אחת הנה; והוא, העיר צרדה הנזכרת כאן במעשה ירבעם
בן נבט, (מ"א י"א, כ"ו) היא נזכרת גם כן במעשה מלאכת כלי
המקדש ויזיקתם: בכבר הירדן יצקם המלך בעבי
האדמה בין סבות ובין צרדה (דהי"כ ד', י"ט)
והנה המעשה הזה נזכר ג"כ בספר מלכים, ושם קרא הכתוב את
שם העיר צרתן: בכבר הירדן יצקם המלך במעבה
האדמה בין סבות ובין צרתן (מ"א ז', מ"ו). משני
הכתובים האלה נראה, שצרדה וצרתן שם עיר אחת הנה,
ושהיתה מכוננת בכבר הירדן למול העיר סבות. וכן נזכר השם
צרתן (יהושע ג', ט"ז): ויעמדו המים הירדים מלמעלה
קמו נד אחד הרחק מאד מאד מן העיר אשר מצד
צרתן כו'. מעתה אראך כי צרתן וצרדה (כשני רש"י) גם
כן שם עיר אחת הנה: והוא, כי נספור חלוקת הארץ לשנים פער
הנביאים אשר העמיד שלמה על ישראל לכלכל כל אחד חדש בשנה
את בית המלך נאמר: בענא בן אחילוד תענך ומגדו וכל
בית שאן אשר אצל צרתנה מתחת ליזרעאל,
מבית שאן עד אבל מחולה עד מעבר ליקמעם
(מ"א ד', י"ד), ובספר שופטים במעשה גדעון בן יואש אשר עשה
שופטים במלכי מדין נאמר: וינס המחנה עד בית-השמה
צררתה עד שפת אבל מחולה על מבת (שופטים ז',
כ"ב)

אמיני לבב וגבורי חיל, כנראה מס' (שופט' י"ח, י"א) גם היא עיר מולדת שמסון הנבחר (שם י"ג, כ') אשר עשה נוראות במלחמותיו עם הפלשתים [ומתחילה נתנה לבני יהודה לנחלה (יהושע ט"ו, ל"ג) וחכונתה היתה בשפלה אשר ליהודה] והעיר הזאת נשבה אף היא בימי בית שני מן בני יהודה (נחמיה י"א, כ"ט).

צִרְפָּת Sorphath

עיר מזכרת בנבואת עובדיה; והיא היתה אחת מבנות העיר צידון כנזכר בס' מלכים: צִרְפָּתָה אשר לְצִידוֹן (מ"א י"ז, ס' 1) והיא

כ"ב). מכאן נראה ג"כ שצִרְדָּה וצִרְתָּן שם עיר אחת הם ושחכונתה היתה בכנר הירדן, כנחלת חצי מטה מנשה בארץ כנען קרוב לעיר אבל מחוללה. מטהה נבוא לבאר הכתוב בס' מלכים: וירבעם בן נבט אפרתי מן הצרדה ושם אמו צרועה אשה אלמנה עבד לשלמה כו' והאיש ירבעם גבור חיל וירא שלמה את הנער כי עשה מלאכה הוא ויפקד אותו לכל סבל בית יוסף (מ"א י"א, כ"ו—כ"ז) והנה השם אפרתי היה מקור הכוזב אשר נטע בו המחכר פה, לחשוב שצִרְדָּה היא אחת מערי אפרים, אמנם לפי מה שבארנו למעלה שצִרְדָּה, צִרְרָה, וצִרְתָּן שלשתם שם עיר אחת הנה ושחכונתה היתה בכנר הירדן כנחלת חצי מטה מנשה בארץ כנען, נשכיל לדעת שלכן הוסיף לנו הכתוב לבאר שהיה בן אשה אלמנה ושמה צרועה; ללמדנו שאביו נכס היה אפרתי ר"ל מן אפרים ולפי שמת אביו בעודו נער קטן לכן נתגדל אצל אמו אשר היתה משבט מנשה ויגר אצלה בצרדה אשר כנחלת שבטה (לא כאשר דמה המחכר), וכעבור שאביו נכס היה מאפרים ואמו ממנשה, לכן שמהו שלמה על כל סבל בית יוסף, הם אפרים ומנשה, לפי שהיה משניהם. ודע! כי העיר צִרְדָּה עמדה עוד על תלה בימי בית שני, והיא מזכרת במשנה אבות (פרק א', מ"ד): יוסי בן יעזר איש צרדה.

(1) ונאמר הוראת השם צִרְפָּת מלשון התכה וצִרְוֹף חיוה דבר עב

והיא העיר הנקראת בספרי העמים בשם Sarepta, ותכונתה
היתה בין העיר צידון לעיר צור.

צורה

או חיה מתכת, יתכן לומר ששם היה מקום המצרף אשר עשו שם
הזכוכית לבנה הנוצעת מאל כספרי האומות. ואעתיק לפניך דברי
המבאר לנתיבות השלום על הכתוב: שמח זבולן בצאתך
ויששכר באהליך כו' כי שפע ימים יינקו ושפני
ממוני חור (דכ' ל"ג, י"ח—י"ט) ישכר וזבולן יהיה להם עושר
רב, כי יבא להם שפעת נכסים מן הים, אשר הם שוכנים על
ידו, ועל ידי כסוי פמוני חול, כדחני רב יוסף (מגילה ד'). שפני
זה חלזון: ממוני, זה פירות: חול, זו זכוכית לבנה,
וכדאמרינן ביניית השבת חול של זבולן חשוב משאר חולות וראוי
לזכוכית לבנה, והנה הזכוכית נעשה במלאכה מחול דק עם
אפר הנקרא (פאטמטי), כאשר יתערבו יחד ויוכלו באש, יתרככו
ויוצאו ויוכללו, עד שיוצאו כעין מתכת נגר וזך, וכאשר יתקררו
ישוכו לקשיחות, ויהיו נוף ללול, וכספרי דברי הימים אשר
לאומות הנירו שהמלאכה ההיא לא נודעה בימים הקדמונים כי
אם לאנשי צור וצידון, והיה הדבר סוד החסם ביניהם, (ולדעת
י"א נעשו החלונות בבית האלקים אשר בנה שלמה נ"ב מזכוכית
לבנה וזה הוא פסעם הכתובים: חלזוני שקפים אטמים (מ"א ו'),
ד'). כי עד הפת ההיא היה הנהוג בבני אדם לעשות החלונות פתוחים
למען יבואו זהרי השמש והירח להאיר להדירים בבית, ולעת קור או גשם
רב היו סותמים את החלונות וימש חושך, אבל לא כן היו החלונות אשר
עשה שלמה מזכוכית לבנה, כי בהם מלא את חלל החלונות להיות
אסומות ואם כל זאת מאל בהירותם וזהרי השמש אל מעונתם ואספין
כי שקופים הם מבית ומבחוץ, כי עשו על ידו מסחר רב, כהביאם
את הזכוכית באניות לארץ מרחק, ומכרה שם בדמים יקרים,
והנה נחלת זבולן היתה על ירך צידון, כמ"ש הכתוב: וירברתו
על צידון (ברא' מ"ט, י"ג). וחול של זבולן חשוב משאר חולות
וראוי לזכוכית לבנה כמו שאמרנו, ויתכן שהיו אנשי זבולן ויששכר
בעלי החכמה והמלאכה היקרה ההיא ומכרו את הזכוכית לאנשי
צור

צֶרֶה Serera

עיר נזכרת במלחמת גרעון (שופט' ו', כ"ב); ומשם יראה כי היא היטה בנלחת חלי מטה מנקה בדרך כנען [ועיין נרדה].

צֶרֶת הַשָּׂחַר Serethasahar

עיר בעבר הירדן מזרחית בנלחת מטה ראובן (יהושע י"ג, י"ט 1); ולהיות כי העיר הזאת היטה מכוונת בגובה הר העמק (שם). יתכן

” צידון , והם הובילוהו למרחקים ועשו בהם סחורה , או שאנשי
 ” השבט בעצמם הובילו אותם לארצות אחרות באניות , וכל הספינות
 ” הנאות מן הזוף ההוא אל ארץ רחוקה על שם ה צ ר ו נ י ס נקראו , כי
 ” היו צור וצדון המפורסמים שבאומים לעשות מלחכה במים רבים ,
 ” ואפשר שעל זה רמז משה רבינו באמרו : **ושפני במוני חור**,
 ” דרך מליצה השיר , שהשפע שמון אלס בחול , וכלתי נודע לזולתם.
 ” **ושפני** , לשון כסוי כמו שנאמר : **ויספון את הבית** (מ"א
 ” ו', ס'): **ויספון בארז** (שם ו', ג'). ויתכן שהוא מלשון חשיכות
 ” וחלוקת הכבוד , וכן מלאנו בדברי החלמוד : **מאן חשיב מאן**
 ” **ספון** (מ"ק כ"ה, א'), ויהיה השיעור פה דברים יקרים וחשובים
 ” העמונים בחול עכ"ל “ ולפי זה היטה העיר צ ר פ ת אחת מערי
 ” זבולן אשר ירש משכנו בירכתי צור וצדון . וקריב לזה דרשת חז"ל
 ” שהאשה האלמנה אשר כלכלה את אליהו היטה אמו של יונה בן אחתי
 ” מנה החפר (ועיין גת החפר) , ואולי היטה קבלתם **שְׁצִרְפָּת**
 ” היא העיר גת החפר , ונקראה בשם **צֶרֶפֶת** על שם בתי
 ” הצורפים אשר נמצאו בתוך העיר או סביב לה . ולדעת הרד"ק
 ” היטה עוד עיר אחרת אשר נקראה בשם **צֶרֶפֶת** גם כן , לפי
 ” שאמר הכתוב כאן **צֶרֶפֶתָהּ** אשר לְצִידוֹן .

1) והחכם געועניוס סתר השם **צֶרֶת** משרש **צֶהר** (גזלן) שהוא לשון
 אור בהיר , ויתורגם לפי דבריו **צֶרֶת הַשָּׂחַר** (גזלן דבר מלרענענעטע)
 וכאשר הרחבתי דברי בנאורי לבתני הקודש על הכתוב : **פרסות**
 סוסיו

יתכן כי יושבי העמק קראו לה כן על כי משם ראו ראשונה את מראה השחר לעת זאת הנקר (כי צרת הוא נגזר משרש יצר וידמה בענינו אל השם צורה) .

צָרְתָן Sorthan

שם עיר בכנר הירדן והיתה מכוונת למול העיר סכות (מ"ח ד', י"ב) [וראה מה שכתנתי בשם נרדה] .

סוֹסִיו ב צ ר נחשבו , וגלגליו כ ס ו פ ה (ישעי' ה' כ"ח) , כי מדרכי המליצה הנשגבה היא , עת תכענה שפתי המליץ בהתפעלויות נפשו אם לחסד ואם לשנא , להמיר אוחיות המולא הרכות בכבדות מהן אשר במואל ההוא , וכאשר תחקסוהו רגשת נפשו להטיף אמריו הרעים תכופים מקיר לבבו החולה , יחסר ג"כ לשעמים אוחיות הרפיון אשר תבאנה בין מלותיו ; למשל במלת בצר נחלף ה'לד"ק תחת הסמ"ך אות המולא , הרך והפנוג , לעומת הכרת ה'לד"י הבא תחתיו , ולאוּמָךְ וחֲזוֹק הכרת המלה הזאת בהתפעלות נפלא , נפלה גם העי"ן אשר הוא אחד מארבעה אוחיות הרפיון אשר הכרתם רק קול פשוט מן הגרון ; לפי' יהיה טעם בַּצֵּר כמו בַּפֶּסֶר , ויהיו הדלתות מקבילות בַּצֵּר טס בסופה : וכן צר ואור חשך בעריפיה (שם ה' , ל"א) יהיה טעם צר כמו סהר (שהוא הלכנה) , בחלוף ה'לד"י בסמ"ך ובחסרון ההי"א אהח"ע אשר מולאם מהגרון , ושיעור הכחוב , אור הלכנ'וטנה השמש חשכו , וטעם בעריפיה כמו בַּשְּׂמִיָּה (חפ-פיראמאטנט) . ולפי דברינו זה יתכן לומר ג"כ כאן שטעם צרת השחר כמו סהרת השחר כחלו' האוחיות כנ"ל , ויתורגם כל"א (דער פרייט חסני) .

(ק) קַבְצֵאל Cabseel

שם עיר [נִנְעַב] נחלת מטה יהודה על גבול ארץ אדום (יהושע
ט"ו, כ"א. ש"ב כ"ג, כ') ובמפר נחמי' (י"א, כ"ה) תקרא יִקְבָצֵאל.

קַבְצִים Cibsaim

שם אחת מערי בני אפרים אשר נתנה מהם אל הלויים (יהושע
כ"א, כ"ב) [ועיין יקמעס].

קַבְרוֹת הַתְּאֵהָה Sepulchra libidinis

שם אחת התחמוצות אשר חנו בני ישראל במדבר (נמד' ל"ג, ט"ו);
ונקרא קן על כי קברו שם את העם המת או ים (שם י"א, ל"ד).

* ארץ קֶדֶם terra Kedem

דע! כי ראשית האמת השם קדם בלשון עברי יורה על
הפנים וקדימת הדבר, היפך השם אחור כמו אחור וקדם
צרתני (תהי' קל"ס, ו'); אם שורה על הקדימה במקום או על
הקדימה בזמן כמו: מימי קדם קדמתה (ישעי' כ"ג, ו') ודומיהם
ובעבור כי דרך אנשי המזרח לחלל את ארבע רוחותיהם כשהם
משימים פניהם בלפי מזרח, לכן יהיה להם פאת מזרח, קדם
(מריענס). פאת מערב, אחור. פאת צפון, שמאל.
ופאת דרום, ימין. וכן יחשוב אותם הכתוב כסדרן: הן קדם
אהלך ואיננו ואחור ולא אבין לו, שמאל בעשתו
ולא אחו יעטף ימין ולא אראה (איוב כ"ג, ח' – ט'). לכן
נקראו

נקראו כל הארצות המזרחיות לארץ פלשתים בשם הכללי ארץ קדם (ברא' כ"ה, ו'), או ארץ בני קדם (שם כ"ט, א') והרריה, בשם הררי קדם (נמד' כ"ג, ו') או הר הקדם (ברא' י', כ"ט). ובעבור הסכן העברי לכנות את ממלכת אדם שהיא לפאת מזרח ארץ ישראל בשם קדם, ואת פלשתים בשם אחר כמו: אדם מקדם ופלשתים מאחור (ישעי' ט', י"א) וכן יאמר הכתוב: מן אדם ינחני בלק כו' מהררי קדם; לכן יקלר לפעמים המלך למען השוות הדלות, לאמר: כי מלאו מקדם ועננים בפלשתים (ישעי' כ', ו'). וטעם הכתוב הוא כי מלאו מעננים באדם (המה בני קדם, מארגנלענדער) ובפלשתים (דכתיב זהו ופלשתיס מאחור, חבנרלענדער), ומלת ועננים מוסך עלמו ולפניו כאילו כפל הכתוב לאמר: כי מלאו מעננים מקדם, כי מלאו מעננים בפלשתים.

קדמות Kedemoth

אחת מערי ממלכת סיחן מלך האמרי, אשר נפלה לנחלם אל מטה בני ראובן (יהושע י"ג, י"ח. שם כ"א, ל"ו. דה"א ו', ס"ד); והעיר הזאת היתה בקצה הגבול לממלכת סיחן, בי מן המדבר אשר סביבותיה שלח משה מלאכים אל המלך הנזכר לדבר אמו דברי שלום (דב' כ', כ"ו). [והנה בתרגום החורב המיוחס ליונתן ב"ע חרגס: ואשלח מלאכים ממדבר קדמות כו', ושדרית אוגרין מנהרדעה דממך למדבר קדמות? !].

קדרון Kidron, Cedron

שם לנחל מים הנזל בימי החורף (ולעת גשם רב גם בימי הקיץ) מקדם לעיר ירושלים בעמק יהושפט אשר בין העיר הזאת ובין הר הזיתים; ומן העמק הזה יפנה נגדה מזרחה וילך הליכותו עד השפט לאוקיים המלח [ש"ב ט"ו, כ"ג. מ"א ב', ל"ו. שם ט"ו, י"ג. שם כ' כ"ג, ד'. ירמ' ל"א, מ'] וראה מה שכתבתי בשם עמק הפגרים.

* קדר Keder

הוא שם אחד מזני ישמעאל (ברא' כ"ה, י"ג) ויונתן חרגס וקדר

קָדָד, וערב וכן העיר הכחוב להלן ששכנו מחוילה עד שור אשר על פני מזרים (שם י"ח); והוא במדינת אראביא בתחלת חלק האזי"א. ולאזליו נודעים בשם בני קדר (ישעי' צ"א, י"ו), המה היו יושבי אהלים ונוסעים בעדר Beduinen (ישעי' מ"ב, י"א. שם ס', ו'. ירמי' מ"ט, כ"ח. יחזקאל כ"ו, כ"א. שיה"ש ח', ה'). (ועיין נביות).

קָדֶשׁ Cades

שם עיר בקצה ארץ אדום (במד' כ', ח') ובגבול הדרומי לארץ כנען, כי היא הנקראת לפעמים בשם קָדֶשׁ בְּרִנֶּע (במד' ל"ד, ד'. דב' ח', ב' - י"ט. שם כ', י"ד) [והואנקלם יתרגם תמיד קדש ברנע, רקם גיארה], ובימי קדם היה שמה עין משפט (ברא' י"ד, ו'). ועיין (עין משפט). בעיר הזאת ישבו בני ישראל ימים רבים מדי נסעם דרך מדברות ארץ ערב אל ארץ כנען, ומספר (ברא' ס"ו, י"ד) נדע כי בקרבת העיר הזאת נמלאה עוד עיר אחרת בשם ברד [והואנקלם יתרגם תמיד: קדש וברד, רקם וחגור]. ועיין מה שהערינו בשם פארן, ותראה כי שני קדש היו האחת, במדבר זין והיא הנקראת תמיד בשם קדש לגד; והשנית במדבר פארן, ולמען הבדילה מן העיר קדש הראשון, הוסיף בה הכתוב תמיד עוד מלה אחת, והיא הנקראת תמיד בשם: קדש ברנע] (ועיין פארן).

קָדֶשׁ Kedes

שם עיר בנחלת מטה נפתלי (יהושע י"ב, כ"ב. שם י"ט, ל"ו) ולפעמים נסמך לה השם נפתלי (שופט' ד', ו') או השם גריל (כי נחלם נפתלי היתה בארץ הגריל) (יהושע כ"א, ל"ב. דהיי"א ו', ס"א); או גם שניהם יחד (יהושע כ', ו'), למען הבדילה מערים אחרות בארץ כנען אשר נקראו אף הן בשם קָדֶשׁ; כי כן נמלאה עיר אחת בשם הזה בנחלת מטה יהודה [נגנזה] (שם ס"ו, צ"ג), ואחת בין ערי יששכר (דהיי"א ו', כ"ו) [היא אשר נקראה במסר (יהושע י"ט, כ'). שם צ"א, כ"ח] בשם קשיון]. והעיר קדש נפתלי נתנה לבני לוי (יהושע כ"א, ל"ב) ונהיהה גם לעיר מקלט רוצח (שם). ובימי בית שני עמדה העיר הזאת עוד על תמונתה, ושמה הכה יונתן

ח"ב בו החשמונאי

החשמונאי שר יהודה את אויביו הארמיים מכה רבה .

קהלתה Kehelatha

שם אחת המחניות אשר חנו בני ישראל במדבר (במד' ל"ג, י"ב) .

* קיה

השם הזה נזכר (מ"א י"ח, כ"ח) : ומוצא חסוסים אשר לשלמה ממצרים ומקנה, סוחר המלך יקחו מקנה במחיר, ונלאו כל המבחרים בפתרון מלת מקנה, אולם החכם דון יצחק אברבנאל השכיל להבין מתוך דברי המתרגם הנאמן יונתן אשר על ציאים, באשר לא תרגם את המלה הזאת, שלדעתו יהיה קיה שם מקום בארץ מלרים או סמוך לה אשר משם הוליו סוחר המלך את הסוסים ועיין (איבעמילעט ביב' יעמגרמ"ח). ואולי נגזר השם קיה מן השם בוב (ועיין בוב), בהוספת ה"א הנקבה כדרך השמות, ובס' (דהי"ב, ע"ו) כתיב מקוא באלף.

* קוע (עיין פקוד) .

קמרון Citron

שם אחת מערי זבולן (שופטים א', ל' 1) וגרלה שהיא העיר :

קתת Cathath

עיר בנחלת מטה זבולן (יהושע י"ט, ע"ו)] ולדעת הידושה (פ"א דמגילה) נקראה העיר הזאת כימיהם בשם קתת, Parva . קינה

1) ובמסכת (מגילה ו', ח') קאמר ר' זעירא קמרון וו צפורי וסעודת סופר הוא, כי ידוע שתכונת העיר צפורי היתה סמוכה לבגדאד בנחלת מטה נפתלי, וז"ל קיסרון וו צפורי, כי כן קראו אותה ביונים בשם Dio Caesarea .

קנה Klna

עיר בנחלת חסה יהודה, על גבול ארץ אדום (יהושע ט"ו, כ"ב)
[יחזקאל היה העיר]:

קנין Cain

עיר בנחלת חסה יהודה (יהושע ט"ו, כ"ז):

* קין Cain

שם אומה אחת או שבת אחד אשר כפי דברי הכתוב (ש"א ט"ו,
'ו) נשבו בארץ עמלק: ויבא שאול עד עיר עמלק וירב בנחל,
ויאמר שאול אל הקיני לבו סרו רדו מתוך עמלקי פן אספך
עמו ואתה עשיתה חסד עם כל בני ישראל בעלותם ממצרים
ואונקלם יתרגם המיד: קין קני, שלמאה ועיין מה שכתב על השם
הזה המבאר לנתיבת השלום (נמד' כ"ד, כ"א) בשם גדולי חכמי עמנו
המבארים והמעתיקים, וגם ראה מה שהעיר ע"ז החכם הגדול
תפארת עמנו הגאון ר' שלמה יהודה ראפאשארט בס' בכורי העתים
תקפ"ד ותמלא נועם ולא הבת הקטור לא העתקתי דבריהם.

* קיר (א) Kir

דע! כי השם קיר הוא כפי אנשי המזרח שם כללי לכל עיר
בטורה המוקפת חומה כהוראת השם קיר (נמד' ל"ה, ד'. יהושע ב',
ט"ו) ויבוא לפעמי' גם בשם פרטי אל כל עיר גדולה ונכבדת המפורסמת
בחזקתה ובחומה נשגבה בכל הממלכה ההיא, וכן יקרא הנביא את
העיר הראשה אשר בארץ מואב בשם קיר-מואב, וכן תרגם יונתן
ברבא דמואב (פסססונו וחב'ס) והיא הנקרא' כעת בשם Karrak
ואשר על שמה נקרא כל החבל אשר סביב העיר הזאת ג"כ Karrak
על שמה. והנה לדעת החכם געזעניוס היא העיר אשר נקרא אח"כ
בפי ירמיה הנביא בשם קיר חדש (שם מ"ח, ל"א - ל"ו) ובס' (ישעי'
ט"ו, ו'. מ"ב ג', כ"ה) תקרא העיר הזאת בשם קיר חדשת על שם
שחומתה

שחומה' היתה בנויה מחרשים (וויכח פון טערבענן אדער באקסטיינען).
ולדעת י"א היתה ג"כ עיר אחת בדרך מואב ששמה קיר ; ולפי
שדעטו ש"ס עיר אחת ששמה קיר בדרך אשור, לכן הוסיף לנו הכתוב
מלת מואב, להבדילה מן העיר קיר אשר בדרך אשור. (עיין קיר
ב'), וראה מה שכתב המחבר בשם (קיר מואב) לקמן.

קיר (ב) Kir

שם המקום אשר הגלה שם מלך אשור את בני דמשק בימי אחז
מלך יהודה (מ"ב ט"ו, ט'). והנה ההעתיקה הרומית מספרי הקדש
Vulgata העתיקה את השם הזה בשם Cyrene ; ואין זאת העיר
Cyrene אשר באפריקה ממערב למלכות קלרים והנודעת מאד
בספרי העמים, כי לא בלו עדיה מלכי אשור גם בעת היות מלכותם
בעולם תקפה. אבל בארץ נמצא בארצות אשר היו בארץ למלכי
אשור, נהר גדול הנקרא צי סופרים הקדמונים בשם Cyrrhus,
[היוצא מארמנעין (נהרי העמיאחמען) המתאחד עם נהר
אראקסס ויוצא גיס הכספי], וגם ערים אשר נקראו בשם
Cyrena, Cyropolis או Carina, והנה חלק גדול מדרך מדי
נקרא צי הסופרים הקדמונים בשם Syromedia על שם
הארמנים (וירער) אשר ישבו שמה ; ויתכן כי הם אלה אשר הגלו
מארכס על ידי מלך אשור, [סולס כפי ששם הכתוב : הלא את
ישראל העליתי מארץ מצרים ופרשתיים בבביתור וארם
מקיר (עמוס ט', ו'), נראה שהנביא הנביא שקרא חלק ממלכת
אשור יסובו הארמנים הגולים אל קיר, לארכס].

קיר-חרש Kir-Heres

שם עיר בדרך מואב (ישעי' ט"ו, י"א) ; ומשם נראה כי היא
היתה עיר נכבדת במאד. ויתכן אשר נועדה העיר הזאת מאת
המואבים לעבודת השמש ; כי כבר הגדתיך בדברי על השם מר,
כי קיר בלשונות המזרח הוא שם כללי אל עיר, וקירש יתכן כי הוא
כנוי אל השמש כשם חרם בלשון עבר, ויהיה קיר-חרש כמו
עיר-שמש. ובספר (מ"ב ג', כ"ה) נקרא העיר הזאת בשם :
קיר-חרשת. [ועיין קיר א'] .

קיר

קיר-מואב Kir - Moab

עיר נזכרת בנבואת ישעיה על מואב : כי בליל שדר עיר
מואב נדמה, כי בליל שדר קיר מואב נדמה (ישעיה ט"ו, א')
ולדעתי הוא כפול ענין במלות שונות 1) ; כי כבר הגדתי לך בדבריו על
השם מף, כי קיר אשר הוא בפי אנשי המזרח שם כללי לכל עיר,
יבוא לפעמים גם כשם פרטי אל עיר גדולה ונכבדת ולכן יקרא הנביא
את העיר ער אשר היתה ראש מואב (כאשר הראיתיך בדברי על
השם הזה) בשם קיר-מואב. ועל דרך זה נקראה לדעתי גם (ש"א ט"ו
ה'), העיר הראשה בארץ עמלק בשם עיר עמלק, [ועיין קיר א'] .

נחל קישון . torrens Kison

שם נחל מים בארץ ישראל הנודע מזירת דבורה ; והוא יורד
מן הר תבור ועובר דרך עמק יזעאל לבלע שמה נחלים קטנים,
והיו תולדותיו אל הים הגדול בין הר הברמל ובין העיר עכו.
(שופט' ד', ו'. שם ה', ב"א, מ"א י"ח, מ'. תהלים ק"ג, י').

* קבון Camon

שם עיר בארץ הגלעד נזכרת (שופט' י', ט'), שמה קברו
את השופט יואל הגלעדי.

קנה Cana

שם עיר בנחלת מטה אשר (יהושע י"ט, ב"ח) קרוב לעיר
עכו, ובימי בית שני נמצאה עוד עיר אחרת בשם הזה בארץ הגליל
והיא הנודעת מאיר אלל הטולרים [ולדעת י"א היא העיר הנזכרת בדברי
המשנה (אביעית ט"ט, מ"ב) בשם כפר חנניא (— Kephar
Henauneja), אשר תכונתה היתה קרובה לים כנרת].
קנה

1) ולפי מה שכתבתי בסוף הערה לשם ערוער יחנן לומר שלכן כפל הנביא
את מליצתו לפי שהעיר ער מחוכרת היתה מאזי ערים .

נחל קנה Torrens arundineti

שם נחל מים היוֹרד מִבֵּין הַר מִנְשֶׁה בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וַיִּזְלַח אֶל הַיָּם הַגָּדוֹל וַיִּתְּכֵן כִּי נִקְרָא עַל שֵׁם הַקִּנִּים הַרְבִּים הַעֲוִלִים עַל שִׁפְתּוֹ .
(כִּי לַפְעָמִים חָדִיחַ הַשְׁחָטוֹת הָשֵׁם מִן זֶכֶר לַנִּקְבָּה בְּלִשׁוֹן עֶבֶר תַּחַת סִימָן הַרְבּוּי , כִּמוֹ עֲנָנָה תַּחַת עֲנָנִים , וְכֹאשֶׁר הַעִירֻדִּית עַל זֹאת בְּמִקּוֹם אֲחֵר) . הוּא הִיחַ מִפְּרִיד בֵּין נַחֲלֹת מַטֵּה אֶפְרַיִם וּבֵין נַחֲלֹת חַי' מַטֵּה מִנְשֶׁה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנָעַן ; נִקְבָּה הִיחַ לְאֶפְרַיִם וּלְפֹנֶה לַמִּנְשֶׁה (יְהוֹשֻׁעַ ט"ו , ח' . שֵׁם י"ו , ע') .

* קִנִּי (סִינ קִי) .

קנת Kenath

שֵׁם עִיר בְּעֶבֶר הָרֶדֶן מִזְרַחָהּ אֲשֶׁר לְכַדָּה נִבְחָ וַיִּקְרָא לָהּ נִבְחָ בְּשֵׁמוֹ (בְּמִד' ל"ב , מ"ב . דְּהִי"א ב' , כ"ט) . וּבְשֵׁם הַזֶּה תִּזְכָּר בְּסִפְרֵי שׁוֹפְטִים בְּסִפּוֹר מַלְחַמַת גִּדְעוֹן (שׁוֹפְטִי ח' , י"א) ; אֲמָנָס בְּרִבּוֹת הַיָּמִים שֶׁבַּ לָּהּ שְׁמָהּ הָרִאשׁוֹן קִנָּת , כִּי כֵן תִּקְרָא תַּמִּיד בְּפִי סוֹפְרֵי הַעֲמִים בְּשֵׁם Canatha . וּכְפִי עֲדוּת פְּלִיגִיוֹם הַסּוֹפֵר , הִיא הִיחָה אֶחָת הָעִירִים אֲשֶׁר בְּכַכַּר Decapolis (*)

קעילה Keila, Kegila

עִיר בְּנַחֲלַת מַטֵּה יְהוּדָה (יְהוֹשֻׁעַ ט"ו , מ"ד) , וְנוֹדַעַת מִקְרוֹת לֹד (ש"א כ"ג , א') ׀ וְהָעִיר הַזֹּאת עֲמֵדָה עוֹד בִּימֵי בֵּית שֵׁנִי , וְהִיא הִיחָה נֹדַעַת בְּעֶבֶר הַתַּלְמוּדִים אֲשֶׁר גָּדְלוּ שָׁם וְאֲשֶׁר הָיוּ מִשׁוֹנִים בְּעַמֻּם : אֲבֵל דְּבִילָה קַעִילִית כו' וּנְכַנְסָם לְמִקְדָּשׁ חַיִּיב (נוֹיֵר ד' . סְנֵהֲדִין ע' . בְּכוֹרוֹת מ"ה) [.

קריה

(*) בְּשֵׁם הַזֶּה נִקְרָא בִּימֵי בֵּית שֵׁנִי כָּל הַכֹּכֵר אֲשֶׁר סְבִיבוֹתָיו כְּנָת , עַל שֵׁם עֶשֶׂר עִירִים אֲשֶׁר נִמְלְאוּ אוֹ שְׁמָהּ ; וְהַכֹּכֵר הוּא נֹדַעַת אֶל הַנוֹצְרִים .

* קִרְיָהּ.. Kiria

השם הזה הוראתה כמו עיר או קיר, אמנם מכל המקומות אשר נזכר שם השם הזה נראה שרק ע"ד המליצה (Poëtis) ישמש בעברי בשם קִרְיָהּ וראה (ישעי' א', כ"א — כ"ו. שם כ"ב, ג'. שם כ"ה, ג'. שם כ"ו, ה'. שם ל"ב, י"ג). ולפעמים יבוא השם הזה מחובר עם אחיה שם פרטי, ואלה הם:

קִרְיַת אֲרָבַע (פיין חכיון) .

קִרְיַת בָּעַל (פיין קרית יערים) .

קִרְיַת יַעֲרִים Kiriathjearim

עיר בנחלת מטה יהודה]^פ על גבול מערבי לבני זמיון (יהושע פ', י"ו. י"ח, ט"ו. שופעי' י"ח, י"ב), ולפיכך בעלה (שם ט"ו, ט') או קִרְיַת־בָּעַל שמה: קִרְיַת־בָּעַל היא קרית יערים (יהושע ט"ו, ט'), ולפי שנמצא מ נ ג ב יהודה גם כן עיר שמה בעלה והיא אשר נתנה מהם אל בני שמעון לנחלה (יהושע ט"ו, כ"א — כ"ט. שם י"ט, ג') לכן פרט לנו הכתוב תמיד אלה: היא קרית יערים. ולפעמים הוסיף לנו הכתוב עוד שמן אחר: קִרְיַת־בָּעַל, היא קרית יערים, עיר בני יהודה (שם י"ח, י"ד), הכל למען הבדילה מעיר בעלה אשר לשמעון; ויחזק פי בני ישראל הסבו את שמה בבואם אל ארץ כנען ויקראוה על שם ה' יעריס הרבים אשר בסביבותיה, למען הכרית את שם הבעל ממנה. ובס' (ש"ב ו', כ"א) תקרא העיר האחת בשם בָּעַל־יְהוּדָה.]^פ ובס' (ירמיה פ"ו, כ') היא באה כה"א הידיעה: קִרְיַת הַיַּעֲרִים, ובספר (עזרא ג', פ"ה) תזכר בשם קִרְיַת אֲרָבַע, ובספר (יהושע י"ח, פ"ח) תזכר בשם קִרְיַת לַבַּד (1) וכלם שם עיר אחת הנה (ועיין בפלי יהודה)] ועיין (בעלה).

קרית

1) כן הוא דעת החכם געזעניום שהעיר קרית הנזכר בס' (יהושע ו' י"ח, כ"א)

Kiriathusoth קרית חוצות

שם עיר בארץ מואב (כמדבר כ"ז, ל"ט). [ועם קרית חוצות, עיר מלאה רחובות ושוקים (סטטוט דער סטראסען) ועם השם חוצות. כמו: ונתן לו כבר לחם בחוץ האופים (ירמיה ל"ו, כ"א). ולדעת המבאר לספר נתיבות השלם יהיה קרית חוצות, שם מדינה, וכן נראה דעת האונקלס שתרגם קרית מחוזהי. אמנם לדעת יונתן שם, היא העיר אשר נקראה בימיו בשם בירישא. ומאשר תרגם גם את השם קריתים (כמדבר ל"ז, מ"ו) בשם בירישא נראה שלדעתו קרית חוצות וקריתים, שניהם שם עיר אחת? (וראה מה שכתתי בשם קריתים).

קרית סנה (ע"ן דכיר).

קרית ספר (ע"ן דכיר).

Kerioth קריות

שם עיר בארץ מואב נזכרת בשם (ירמיה מ"ח, כ"ד. עמוס כ', ב'). [וכן מלאנו ג"כ שם קריות בין ערי נחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו, כ"ה): וחצר חדתה וקריות, חצרון היא חצור. מולם לדעת המבאר קריות חצרון שם עיר אחת (ע"ן חלור)].

קריות חצרון (ע"ן חלור).

קרית

י"ח, כ"ח): גבעת קרית ערים ארבע עשרה כו' אשר בגבול בנימן, היא אחת עם העיר קרית יערים הנזכר לעיל, ולפי זה יתכן ג"כ לאמר בשם הכתוב פה ששלושה המלות: גבעת קרית ערים, יהיו כלם שם עיר אחת (ע"ן גבעת האלהים), כי כן חזר בשם קרית ערים בשם (עזרא כ', כ"ה) או פיהיה גבעת שם עיר לנד וקרית ערים שם עיר לנד (ע"ן גבעת) מולם מאשר כתבנו בשם קרית נראה שהיתה שם עיר לנד אף כי נקודתה על דרך הסמיכות.

Kiriath קרית

עיר בנחלת מטה בנימין (יהושע י"ח, כ"ח) מזפון לעיר ירושלים;
והיא עמדה עוד בימי בית שני, וממנה יצא יהודה איש-קרית
הנודע אלל הטורים בשם Judas Ischariota. [וכן היחה
נודעת עוד בימי חכמי הגמנה: רבי חייא נפק לקרייתאכו' (כ"ב
ג' המוכר פירות דף ג"ח) [עין גמנה].

Kirjathaim קריתים

עיר בעבר הירדן מזרחה אשר בנו אותה בני ראובן (במדד
ל"ב, מ"ו. יהושע י"ג, י"ט א), ומכרת בגבולת ירמיה (מ"ס, כ"ג) בין
ערי מואב [וישוקאל יזכירנה בשם קריתים]: לכן הנני פתח את
בתך מואב מהערים מעריו מקצתו צבי ארץ בית הישימות
בעל מעון וקריתים (שם כ"ה, ס). ולפי דעתי היא העיר קריתים
הנוכרת אלל מלחמת כדלעומר והמלכים אשר אחו (בראשית י"ד, ה'):
ואת האמים בשוה קריתים. בי שם העיר היחה רק קריתים,
ומלת שוה ענינו כמו שדה ומישור אשר היחה סביב לעיר קריתים,
(ובחלוף הוא"ו בדל"ת) כמו: שדה אדום, שדה ארם, שדה
מואב (ועין שדה). אמנם לדעת המתרגמים אונקלם ויונתן היחה
שם שם העיר שוה-קריתים, ואולי הוסיף לה הכתוב מלת שוה,
להכדילה מן העיר קריתים, אשר נאמן כנען בנחלת מטה נחלי (דחי"א
ו', ס"א)

1) ודע! כי בחרנוס הצולה המיוחס ליונתן בן עוזיאל (במד' ל"ב,
מ"ו) חתם השם: קריתים, קרתא דתרין שוקהא
מכבשן במרמרא היא בירישא. כי לדעתו נזר השם הזה
משם קיר אשר ענינו כמו קירות הבית, קיר החומה, ובעבור
כי בא השם כרבויו הצמדי, לכן חרגס דתרין שוקהא כו' ואולם שם
העיר הוחת היחה בימיו בירישא. וכבר הערנו למעלה בשם
קרית חוצות כי לדעתו היא אחת עס העיר קריתים, כי כן חרגס
ג"כ קרית חוצות, בירישא; ואולי לדעתו יורה השם
ח"ב כז חוצות

ו' , ס"א) , הנקראה בספר (יהושע כ"א , ל"ב) בשם קרתן . אולם דעת
התרגום ירושלמי בהעמקת השם הזה , נראה מסכים לדעתי אף כי דרך אחר
לפניו במעט השם שוה (ועיין שוה קרית ס) .

קרקה Carca

עיר על גבול נחלת יהודה ממזב (יהושע ט"ו , ג') .

קרקור Carcor

עיר בעבר הירדן מזרח , מזכרת במלחמת גד עון
(שופטים ח' , י') .

קרחה Cartha

שם אחת מערי בני זבולן , אשר נחנה מהם אל הלוי
(יהושע כ"א , ל"ד) .

* קרתן (עיין קרית ס) .

קשיון Cision

שם עיר בנחלת מטה יששכר (יהושע י"ט , כ') , אשר נחנה
מהם אל הלויים (שם כ"א , כ"ח) ; ובספר דברי הימים (א' ו' , י"ז)
תקרא בשם קדש [ועיין קדש] .

חוצות כמו מניח ומחז , ולכן תרגם מבכשן כו' , ר"ל
שקירות העיר היו טוחים משני עבריהם באבני שיש . וקלר בתרגומו
במקום אחד , כי סמך על מה שהאריך במקום אחר . וכן מלאנו דרכו
בתרגום השם נחל זרד (ועיין זרד) .

(ר) • ראמות

עיר בנחלת משה יששכר (דה"א ו', ל"ט), ויחזקן שהיא
העיר רַמַת הנזכרת (יהושע י"ט, כ"ג), אשר נחנה מהם אל
הלויים (שם כ"א, כ"ט) ושם היא נקראת בשם ירמות.

• ראמות בגלעד (פי"ן רמות גלעד).

ראמת נגב Ramathnegeb

שם עיר בנחלת משה שמעון (יהושע י"ט, ח') רַמַת (ש"א ל'
כ"ז) תקרא רמות נגב; ונוסף לה השם נגב, להבדילה מן עיר רמה
אשר בנחלת משה בנימן. ובספור ערי יהודה (שם ע"ו) לא תזכר ? (1).

Raba רבקה

כן נקראה עיר המלוכה בארץ בני עמון (ש"ב י"א, א'). שם
י"ב, כ"ז. יהושע י"ג, כ"ה. דה"א כ', א'. ירמיה מ"ט, ג') והיא אשר
בימי בית שני הוסב שמה כפי היונים לשם Philadelphia
[פילאדלפיה]. והנה כבר הגדתי לך בדברי על השם צידון,
כי רבה היא תואר לכל עיר מלוכה אשר ישב בה המלך עם
גדולי

1) והתימא על המחבר, על אשר התפלל מדוע לא תזכר העיר ראמת
נגב בספור ערי יהודה, הן בני שמעון לא ירשו בתוך נחלת יהודה רק
תשעה ערים, ויתר הערים אשר נחלו בני שמעון לא היו כלל מערי
יהודה, רק הוא חלקם אשר נפלה להם בגורל בעת חלוקת הארץ
גמה לערי שמעון להזכר במספר ערי יהודה ?

גדולי העם ; ולזאת בהזכיר הכותב בספרי הקודש את עיר המלוכה
בארץ בני עמון , יסמך לפעמים את השם רבה אל בני עמון
(רבת בני עמון) לאחר, כי זאת הרבה (עיר המלוכה) אשר בארץ
בני עמון . וכן סופרי העמים בהזכירם את העיר הזאת בשמה
הנושא , ירכיבו לפעמים את השם רבה עם השם עמון ויקראו לה:
Robbathamania (*). ועל שם עיר הראשה הזאת הקרא ארץ
בני עמון צפי המשורר (תהלים ק"ו, ו') בשם ארץ רבה — והנה
גם בנחלת מטה יהודה נמצאה עיר אשר נקראה בשם הרבה
(יהושע ט"ו, ס').

רַבִּית Rabith

עיר בנחלת מטה יששכר (יהושע י"ט, כ').

רַבְלָה (רַבְלָת) Ribla

שם אחת הערים בארץ חמת (מ"ב כ"ג, ל"ג). בעיר הזאת
היתה מנוחה (הויפסוקווארטיר) נצודנאלר מלך בבל אחרי אשר לכדו
שרי חילו את העיר ירושלים , ושמה הוצא אליו לזקיו מלך יהודה
מאת חיל הכשדים אשר תפשוהו בערבות יריחו (מ"ב כ"ה, ו'). ירמיה
ל"ט, ה'; וכעת נכחד שם ושארית לעיר הזאת מעל פני האדמה —
והנה גם בגבול המזרחי לארץ כנען נמצא עיר אשר נקראה בשם
הרבֶּלָה (נמד' ל"ד, י"א 1).

רוגל

*) Polybius His. l. 5, p. 414.

1) ולדעת ההכס געוועניום גם הרבֶּלָה הנזכר בתורה היא זאת עם
רַבְלָה הנזכר בכל המקומות בכתבי הקדש , ותכינתה היתה בנבול
האפוי לארץ פלשתיס, והיא העיר Rehla הנזכרת בדברי ההכס
2) Buckingham , ואשר היתה תכונתה ברמק שמונה פרסאות
אשכנזית

2) Travels among the Arab. tribes London
1825. 4. S. 481.

רגל (פין פין רוגל) .

רגלים Rogelim

פיר בעבר הירדן מזרחת , מזרחת בספר (ש"צ"ו, כ"ז) ; ומשם נודע כי היא הייתה מזרח גלעד (בנחלת חגי מטה מנשה או בנחלת מטה גד) , כי כן יקרא שמה ברזילי מרגלים בשם הגלעדי ; גם נודע משם כי תכונתה הייתה בגובה ההר כי כן כתוב : וברזילי הגלעדי ה' מרגלים (ש"צ"ו, ל"ב) .

* רודנים Rodanim

שם אחד מבני יון בן יפת (דה"א א', ז') : ובני יון אלישה והרשישה

אשכנזית כנגד חמת על נהר Orontes . וכן נראה דעת החרנס יונתן שחרנס : וירד הגבל משפם הרב לת מקדם לעין , ויחיות תחומא בן אפמיא לדפני כו' (כמלכר ל"ד, י"א) . ולפי"ז נראה שלדעזו יהיה : שפם , דן , ליש , ולשם כלשם פיר אחת , הנודעת בימיו בשם אפמיא Paneas , או שזות פרים שונים אשר היו קרויים זה לזה (וראה מה שכתבתי בשם דן) . וכן דעת הרב בעל כפתור ופרח שדן ושפם שם פיר אחת הם . ואשר חרגס אח השם רבלה , דפני היא העיר Daphne אשר נארחחמת . והשם הזה נזכר בפתיחתא דאליכר רבתי (סימן ל') : בא וישב בדפני של אנמוכיא (ועיין מה שכתבתי בשם החכם יש"ר בשם עיין ג) . והנה כבר העירומיד קורא משכיל בדברי על השם חמת , שחמת , היא אנמוכיא . משתה בין בבריחמינו הקדמונים והעמד דנר על בוריו , וראית ושמה לנך כי כל דבריהם פוליס בקנה אחד שרק רבלה אחת הייתה . לא כדעת המחבר פה והרב בעל כפתור ופרח אשר דמו כי שני רבלה היו . ועיין שם בכאור אור לנתיבה ומה שדהה שם המנאר את דעת בעל כפתור ופרח (ועיין שם) .

וחדשישה בתים וירודנים ובס' (כרא' י', ד') כתיב דודנים
 בשני דלתין, והם עם הדודנים (דיח דמדמניער) תשני האי
 Rodus לפי שהם נחשבים כאן אלל בתים (Cyprier) ועל שם
 האי ראדום אשר נושבו ויאלחו בקרבה נקרא שם רודנים (דיח
 רחדיער). והם היו עם קדומים יושבי העיר מריא האודעת מאד
 בכל ספרי העמים. וכן תרגם יונתן דדנים, דורדניא. וכן תרגם
 רב יוסף רודנים, דרדנייא. וכן איתא בבבאשית רבה (פ' ל"ו).
 ולפי מה שהערתי בשם בף ונף ששניהם שם עיר אחת הם בארץ
 מגרים, וכי שם העלמי היה מנף, ורק מדרך לשון עברי לדג
 אות אחת בשמות עלמים פרטים להקל ההברה, ולכן יקראנה
 העברי לפעמים בשם בף בחסרון הנוין, ולפעמים בשם נף
 בחסרון המ"ס, יסכן לאמור גם כן כאן ששם העלמי היה לראשונה
 דרדנים, ולהקל על המצטא יחסר הכתוב ג"כ אות אחד, ולכן
 יקראנה הכתוב בשם דדנים בחסרון הרי"ש, ולפעמים בשם
 דדנים בחסרון הדל"ת. ודע כי חסרון כזה הוא מלוי לרוב בכתבי
 הקודש וכן בשם רעואל, דעואל בא השנוי ג"כ לפי שעלם שמו
 היה דרעואל (ורע-אל). ועיין (בף).

Rahab רַהַב

הוא כנוי אל ארץ מגרים במלילת ספרי הקדש (ישעיה ל', ו').
 שם נ"א, ע'. תהלים פ"ו, ד'. שם פ"ט, י"ה).

Ruma רוּמָה

עיר נודעת מקורות אבימלך בן גדעון (שופטים ט', א') ומשם
 יראה כי היא הייתה קרובה לעיר שכם. ומן העיר רומה הייתה
 אם המלך יהויקים ובודה בת פדיה (מ"ב כ"ג, ל"ו).
 [עין ארומה].

Rehob רִחוֹב

שם אחת מארצות ארם (ש"ב י', י'). תכונתה הייתה בצפון
 ארץ ישראל בין ממלכות חמת וטובה, ונקראה על שם העיר
 הראשה

הראש **רחב** אשר לא כורישו בני אשר (שופטים א', ל"א), אף כי נשלה בגורל נחלתם (יהושע י"ט, כ"ח *) (ועיין בית-רחוב). אצל העיר הזאת היה עמק אשר עמדה שמה העיר ליש או לשם (שופטים י"ח, כ"ט. יהושע י"ט, מ"ז), ועיין (ד'). וידענו כי תכונת העיר רחוב היתה בקצה הצפוני לארץ כנען, ממה שיאמר הכותב הרזה להזכיר כל אורך הארץ הזאת מנגב לשונה: שמדבר צין עד רחב (נמד' יג, כ"א) [ועיין בהערה לשם הר ההר].

רחבות הנדר Rehoboth fluvii

שם עיר על שפת נהר פרת קרוב לעיר **Circesium** כרבמיש, והערביים יקראו לה כיום רחבת-מליך על היותה עיר מולדת המלך שאל אשר מלך על ארץ אדום (ברא' ל"ו, ל"ז) [וכן תרגם אונקלוס ויונתן: רחבות הנדר, רחבות דעל פרת. ואולי היא העיר **Rahba**, אשר היתה תכונתה בין **Circesium** (כרבמיש) לעיר **Ana** (הנע). וראה מה שכתבתי בשם פתור]; ובה נספח אל העיר הזאת השם נהר, למען הכדילה מן:

רחבות עיר Rehoboth urbs

אשר היתה בארץ אשור ואשר בנה אותה העלך נמדר (ברא' י', י"א 1); ואל העיר הזאת נכחד כעת שם ושארית מעל פני האדמה

(*) ושמה יוכרו שתי פרים בשם הזה.

1) ויונתן תרגם רחבות עיר, פליטיאת קרתא, כי לדעתו עמם רחבות, כמו חוצות ושוקים העשויים במקום פנוי פניב העיר (כאשר האריך לזכר מזה החכם המחבר בשם (ירושלים). ורחוב בזה נקרא בפי כל אנשי מזרח בשם **Basar** (וכן היא נקראה בלשון רוסיה (**Базар**). ובלשון רומי **Platea** וכן השתמשו חז"ל בשם הזה: המוציא מחנות לפלמיא (שבת ה', כ'), וזה הוא עמם המרגום יואן גם כן כמלת פליטיאת קרתא וכן

האדמה, ולשווא נעמול לדעת איפה מקום תכונתה אשר עמדה שמה
 בימי קדם — .

רבה

וכן חרנס הירושלמי : ויאמרו לא כי ברחוב נלין ,
 ואמרו לא ארום ב פ ל ט י ו ת קרתא נבית (בראשית
 י"ט, כ'). והנה מקום אחי כניאור ארבעת הערים חסר בנה
 נמרד בארץ אזור ובמסלה חדשה אעפ"ל לעלות בדרך השערה
 רחוקה ; כהננת הכתבים : מן הארץ ההוא יצא אשור
 ויבן את נינוה ואת רחבת עיר ואת כלח ,
 ואת רסן בין נינוה ובין כלח היא העיר הגדולה .
 והנה בשם העיר רסן אשר בנה לאחרונה פרע לנו הכתוב מקום
 תכונתה : שהוא בין נינוה ובין כלח , ובשלושת הערים הראשונים
 לא פירש הכתוב איפה היו מקום תכונתם ? לכן יתכן לאמר שכל
 הערים האלו היו בנויים זה אל זה והמה ארבעתם לעיר אחת
 מחשכנה כעת ואופן הגנותם הייתה ע"ד זה : מתחלה בנה את
 העיר נינוה ואחר בנה את רחבות העיר הזאת מסניב (ולא
 שהיה רחבות עיר שספיר נבדלת , וכן חרנס הירושלמי וית
 פליטיותא דקרתא) , ולפ"ז יהיה נינוה ורחבות עיר שם
 עיר אחת ; ומשם היך ויבן עיר אחרת קרוב אל נינוה ויקרא
 את-שמה כלח (ואולי בנה אותה לעת זקנתו , ויבחר בה לחיוב לו
 באהה משנות העיר מקום שם קבר לו ולורעו אחריו ; ולהיותה נועדת
 מאת הכנותה למקום קברות המלכים , קרא את שם העיר כלח
 שהוראתה : כלשון שבר ש י ב ה ו ו ק נ (ח"ן גרמיועס מאטער) (ועיין
 כלח) . וברכות הימים אחרי אשר נהרו גוים רבים לשבת בעיר
 המלוכה היא נינוה עד אפס מקום , בנה ויקף גם את המקום הפנוי
 אשר היה בין נינוה העיר הישנה , לעיר כלח החדשה , ויקרא
 את שם המקום הפנוי ההוא רסן (כי כפל ר ס נה נאחדו כל
 הערים להיות אחת) . מעתה שבו כל הערים האלה להיות עיר אחת
 גדולה ומסדרמה . ולפי זה יהיה כונת הכתוב : היא העיר
 הגדולה , מוסב על העיר נינוה היא העיר אשר בנה אותה
 נמרד לראשונה , וברכות הימים בנה ויקף עליה ערים קטנים
 וקריות חולות מכל צד עד אשר נהיתה עיר גדולה לאלהים .

ועפ"ז

* רְכָה Recha

שם מקום בלתי נודע נזכר בספר (דברי הימים א' ד', ו"ב)
[ועיין לכה].

רָכַל Rachal

אחת מערי יהודה נזכרת בספר (ש"א ל', כ"ט).

הרמח

ועפ"ז נוכל לכונן ג"כ דרשת חז"ל (יומא י', א') "ואת רסן בין
נינוה ובין בלח היא העיר הגדולה, אין אנו יודעין
אם רסן היא העיר הגדולה אם נינוה היא העיר
הגדולה, מן מה דכתיב: ונינוה היתה עיר גדולה
" (יונה ג', ג') (לפלא, מדוע לא הביאו ראיתם מן הכתוב הנזכר
" תחלה: קום לך אל נינוה העיר הגדולה (ש"א, כ')
" ואולי פ"ס כאן), הוי אומר נינוה היא העיר הגדולה "
שכ"ל. והקשה שם התוספת לומר, אולי שב מלת היא העיר הגדולה
על בלח דסליק מנה. ולדעתי כל שאלתם היחה רק לדעת על איזה
שם פרטי נקרא שם העיר אחרי ההאחדה ומהי כוללת בקרבה את הערים
האלה, אם שנאמר אשר נקראה מן אז והלאה בשם רסן בעבור
הפכה להיות כלם לעיר אחת, ואם בשם נינוה בעבור הייתה
העיר הראשונה ומהי קרית מלך רב לכל מלכי אשור. אמנם אחרי
רואים שלא נזכרה עוד העיר הזאת בשום מקום ככל כחבי הקדש בשם
רסן, ואולם בשם נינוה היא נזכרת פעמים הרבה, וגם מלאנו
רמז לדבר בדברי יונה בן אמיתי הנביא אשר יקראנה ג"כ בשם
עיר גדולה, לכן בא זה ולימד על זה שגם כונת החזרה במלות
היא העיר הגדולה, על נינוה; שכללות העיר הזאת
תקרא בשם נינוה ובכתיבת פרטי חלקיה, תקרא כל חלק מחלקיה
בשמה הראשון, ועפ"י דכרינו זה חוסר גם כן קושיה התוספת
שם. לדבר הזה העירני ידידי הרב החכם כבוד שמו ר' שמואל
באגשט יחי', ואנכי הוספתי מעט נוסף משלי, ובכלל דבריו
דברי, ואפריון נמשייה.

ח"ב כח

רָמָה Rama

שם עיר בנחלת מטה בנימין (יהושע י"ח, כ"ה) . תכונתה
 בין העיר ירושלים ובין העיר גבעון (יהושע י', כ"ט . שופטים ד', ה').
 שם י"ט, י"ג . ירמיה ל"א, ט"ו . הושע ה', ח' . וכהחלק מלכות ישראל
 אחרי מות שלמה נשארה העיר הזאת ככל ערי בנימין למלכי יהודה;
 אמנם כמלך צעשא על ישראל עלה על העיר רמה ויחזקה לבדלי
 תת יולא ובא לאסא מלך יהודה (מ"א ט"ו, י"ז . דהי"ב ט"ז, ה') .
 ודע! כי גם בצפון ארץ ישראל על גבול נחלת מטה בני אשר ובנחלת
 מטה בני נפתלי גמלאו ערים בשם רמה (יהושע י"ט, כ"ט—ל"ו)
 [גם בהר אפרים מאלנו שם רמה (ש"א א', י"ט . שם ב', י"א . שם ז'
 י"ו . שם ט"ו, ל"ד . שם ט"ו, י"ג) והיא העיר הנקראת לפעמים בשם
 רמתים-צופים] .

רַמֹּת־גִּלְעָד (רַאמוֹת בְּגִלְעָד) Ramoth-gilead

שם עיר בארץ הגלעד (מ"א, כ"ב) והיא נחשבה לנחלת
 מטה גד והובדלה מאת מטה לעיר מקלט רוחא (דב' ד', מ"ג . יהושע
 כ', ח' . דהי"א ו', ט"ה) , והיא נקראת בשם ראמות בגלעד .
 חולם בספר (יהושע כ"א, ל"ו) היא נקראת בשם רַמֹּת בְּגִלְעָד וכפי
 עדות התלמודיים (מנחות ט', ב') היתה העיר הזאת מכוונת למול העיר
 שכם בארץ כנען בהר אפרים אשר אף היא היתה עיר מקלט רוחא .
 ובספר יהושע (י"ג, כ"ו) תקרא העיר הזאת בשם רַמֹּת הַמִּצְפָּה;
 וזה, על שם ארץ המצפה (עיין מצפה) . תכונת העיר הזאת הייתה
 קרובה לנחל יבוק, ובימי המלך שלמה ישב בקרבה אחד משנים עשר
 הנציבים אשר היו לו על ישראל (מ"ד, י"ג) ; ויראה כי היא היתה
 עיר בטורה במאד ודלתות כל הארצות אשר היו לישראל בעבד הירדן,
 כי בימי אחאב ויורם בנו נהיו מלחמות רבות בעבורה בין ישראל
 ובין ארם כנודע מס' מלכים .

רַמַּת־סוּפִים Ramathaim Sophim

שם עיר בהר אפרים הנודעת להיותה עיר מולדת שמואל
 הנביא

הנביא (ש"א א' א') וגם עיר מושבו אחרי היותו לרואה ולשופט לישראל (שס"ו) ; והיא הקרא לפעמים גם בשם רמה לבד (ועיין הרמה) .

רמון Rimon

שם עיר אשר נפלה בגורל למטה יהודה (יהושע ט"ו, ל"ב) ונחנה מהם אל בני שמעון לנחלה (שס"ט, ז') וקרוז לעיר הזאת היה סעיף ס ל ע הנקרא על שמה : סלע רמון, ואשר התחבאו בחוכו הנותרים מבני בנימן אחרי מלחמת גבעה (שופט' כ', מ"ה) . ומנצלות זכריה נודע כי העיר רמון עמדה בקלה הדרומי מהרי יהודה : תשוב ! כל הארץ בערבה מגבע לרמון נגב ירושלים (זכריה י"ד, י"א) . ויתכן כי שם העיר הזאת הוא על דבר הרמונים הרבים אשר נמלאו בסביבותיה ; וכאשר תקרא עד היום עיר וממלכה בארץ ספרד בשם Grenada על דבר הרמונים אשר ירבו שמה] ולדעתי עמדה עוד העיר הזאת בימי בית שני והיא הנזכר' באיכה רבתי ר"ב פס"ק : על אלה אני בוכיה, נכנסו כוליהן לבקעת בית רמון] .

* רמון המתואר Rimom methoar

שם עיר נכללת מטה זבולון : ויצא רמון המתואר הנעשה (יהושע י"ט, י"ג 1), והיא הנקראת בס' (דהי"א ו', ס"ב) בשם רמונו ונקראה שם העיר רמון המתואר, לפי שהיתה תכונת המקום ההוא גדמה

1) והנה באשר נתקשו בכחוב הזה המבצרים והמעתיקים הקדמונים, ע"כ אליהם לפניך קורא נעים דעות כל אשר קדמוני ואענה חף אני חלקי בהכנת התרגום יונתן ; והוא, לדעת רש"י והרד"ק מלת המתואר מוסב אל נעה, כלומר מרמון ת א ר הנכול אל נעה והביאו ראיה לדבריהם מיונתן שחרג : זנפק לרמון ומתמן מסתחרר לנעה . ויתורגם לפי"ז כל"א(רמון) וזלצט זיך ערטרעקטע גטן נעה) . וכן דעת ההכס געזעניוס, ולדעת הנר"א ווילנא, שם העיר שיתה לפנים רמון, ואח"כ הכבי שמה ויקאו אותה בשם נעה (ויחכן כי נקרא שמה לראשונה בשם רמון על שם האיל רמון

נדמה בצנינו לרמון יפה פרי חולר (חין רוגדס גרמנאס חפסען) :
וכן נקרא שם אחד המקומות אשר חנו שם בני ישראל במדבר בשם :

רמון פֶּרִיץ Rimonpheres

לפי שכתובת המקום הוא היה מרוסק ונחלה (געטפאלטנער
גרונט חפסען) (במד' ל"ג, י"ט).

רמה

רמון (כאשר העיר המחבר על השם הזה בשם דמשק) ולמען
הכרית את שמות האלילים מעריהם לכן הסנו את שמה לשם נעה)
ויהיה לפ"ד טעם המתואר, כמו מוסבת שם. וז"ל הגר"א :
רמון שנקראה היום הנעה. ולדעת ההכס המבאר לספר מנחה
חדשה יהיה רמון המתואר שם עיר, וז"ל : רמון המתואר,
שם עיר, וכן ת"י לרמון דמתואר, ומאשר כתבו רש"י והרד"ק
נראה, שהיה לפנייהם בחרגים יונתן מוסחא אחרת עיי"ש. עכ"ל.
ואנכי לחומי מלאחי רזון המבאר הזה ועיינתי בדברי התרגום יונתן
שלפנינו וז"ל : ונפק לרמון דמתואר, ומתמן מסתחר
להנעה — ולכאורה שפת יתר יש כאן בחרגומו. אמנם, על פי הכלל
הגדול אשר הנחתי בחזירי על תרגומי כתבי הקדש, אשר בכל
מקום שלא מצאו המתרגמים הנאמנים הכרע לפרש הכתובים על
אחד משני פנים אשר היה נכון לפנייהם, תרגמו כפי כונת שני
הפרושים ; ואורו עיני גם פה, כי יונתן אחז דרכו בחרגומו כאן
ראשונה כדעת ההכס המבאר שרמון המתואר שם העיר לכן
השכיל לחרגם : ונפק לרמון דמתואר (בהוספת הדלי"ת) (וכן
נראה דפת בעל הטעמים). ובאשר הוסיף בחרגומו : ומתמן
מסתחר להנעה, נתן מקום ג"כ לדעת רש"י והרד"ק, לכן הסינו
כלם אשר דברו כי דברי יונתן מסכימי' לדעתם, אחרי שדברי יונתן
הנאכס כיום לעינינו נדמו לכל אחד מהם מסכים לדעתו. ובמחילה
מכבוד המבאר למנחה חדשה, לו ראה בעיניו פקוחות בדברי התרגום
יונתן לא גזר אומר שנוסחא אחרת היתה לרש"י והרד"ק בחרגים
יונתן. אמנם המחבר השב מלת המתואר באות מ"ס לשם עיר
לכל. וכן תרגם ההכס לוטער, ויהיה לפי דעתם רמון.
המתואר, הנעה, שמות שלשה פרים.

רֶמֶת Remeth

עיר בנחלת מטה יששכר (יהושע י"ט, כ"ב) [י' ועיין ראמות] •

* רֶמֶת לְחִי Romath lechi

שם מקום אשר קרא אותה בן שמשון הגבור לזכר גבורתו אשר הראה; כי בלחי חמור אחת טריה הכה חלף איש: וישלח את הלחי מידו ויקרא למקום ההוא רֶמֶת דְּחִי (שופט' פ"ו, י"ז).

רִסָּה Risa

שם אחת התחניות אשר חט בני ישראל במדבר (במד' ל"ג, כ"א - כ"ב).

רֶסֶן Resen

עיר בארץ אשור אשר בנה אותה נמרד בן כוש, בין גיננה ובין בלח, כפי עדות כותב תורתינו (ברא' י', י"ב) [י' ויונתן תרגם: רֶסֶן תִּלְסָר, ובירושלמי ובמדרש רבה (ברא' פ', ל"ז) תרגמו: רֶסֶן, חלאשאר. וראה מה שכתבתי בשם רחבות עיר]. (ועיין תלאשאר).

רַעְמָה Rama

היא העיר הנקראת בשפרי העמים בשם Rhegma. ותכונתה כפי לוחות תלמי המלרי היא בארץ ערב על שפת לשון ים פרס. והנה בקינה אשר נשא יחזקאל אל טור, יזכרו רוכלי שבא ורעמה יחד (יחזקאל כ"ז, כ"ב); ובאמת כפי עדות כותב תורתינו (ברא' י', י"ז), השבאים הם בני רַעְמָה בונה העיר הזאת. ואל תחמה על התחלף בלשונות העמים העי"ן בשם העיר הזאת לאות g; כי הלא בן יקרא עמרה בלשונות העמים: Gomorrha, והעיר עזה בארץ פלשתיים: Gaza. ובאמת כפי קריאת אחינו הספרדיים, מבטא העי"ן דומה בסוף

בסוף למצוא הגימל נ"הנה לדעת יונתן שחרס: ובני רַעְמָה, ובנוי
דמורמינום (1) נראה שבני רַעְמָה ירשו את ארץ המוראמינים
(עיין כוב) אשר נקראה כיום Mareotis בחלק אפריקא, ומאלה נפרדו
שני השבטים שבא ורדן].

רַעְמָסֶס - Rameses

הוא שם לארץ גושן (כראשית מ"ו, י"א); ויתכן כי בארץ הזאת
היתה גם העיר:

רַעְמָסֶס - Raamses

אשר בנו אותה בני ישראל (שמות א', י"א. שם י"ב, ל"ו. במד'
ל"ג, ג' — ה'); ובהיום נכחד שאריתה מעל פני הארץ [ועיין סין,
וראה מה שכתבתי על השם הזה בדברי על השם פתרום. ולדעת חו"ל
(סוטה י"א, ובמד"ר וילקוט שמעוני על מקומן), פתום ורעמסס שם עיר
אחת היו. ועיין פתום].

ארץ רַפְּהַיִּיִּם terra Rephaitarum

שם אומה אחת אשר ישבו לפנים בעשתרות קרנים (נרא'
יד, ה'. שם ט"ו, כ), והמואבים השמידום וישבו תחתיהם (עיין
עשתרות

(1) לכאורה דברי יונתן שם אינם מובנים כי הוא חרג: ובני רַעְמָה,
ובנוי דמורמינום; ואת השם רַעְמָה הנוכח ראשונה בכתוב
הזה חרג לובאי? — אמנם אשר נראה לי בהבנת דברו; הוא,
לאמר כי לדעתו התגלו בני רַעְמָה בחוף משפחת הלהבים
קרוניהם כי כלם מזרע חם המה (עיין לוב) והמה יחד ירשו
משכנם בארץ מוראמאניע, וליביע, ואל תתמה על החסך
בחלוק הגרסאות אשר תמצא בדברי התרגומים ביתרון וחסרון וחלוק
חיות חיות, כי דברי התרגומים כי נרחב המה אשר לא עובד
בה קרוב לשני חלפי שנה. — ועיין (פיס).

עשתרות) ; ועוג מלך הבשן היה משרידי העם הזה (דברים ג', י"א) .
ולפעמים יכוין הכתוב בשם רפאים על כל ארץ הבשן , אשר כללה
הרבה שבטי הגבורים הללו ענקים , זווים , אימים , ומומים
(דב' ב', י"א - כ') [וראה מה שכתבתי בשם ומצבים] .

עמק רִפְאִים vallis Rephaitarum

כן נקרא העמק אשר הוא קרוב לירושלים גובה , על גבול
נחלת יהודה ובנימין (יהושע ט"ו , ה' . שם י"ח , ט"ז . ישעי' י"ז , ה') ;
ודרך העמק הזה יעבור כל ההולך מירושלים אל העיר בית לחם .
שמה נלחם דוד ראשונה אחרי המשחו למלך על כל ישראל , עם
הפלשתים אשר פשטו עליו (ש"ב ה' , י"ח - כ"ב) . [וראה מה
שכתבתי בשם פגרים] .

רְפִידִים Rephidim

שם אחת התחניות אשר חנו בני ישראל במדבר , ומקום
התחנות הזאת היה קרוב אל מדבר סיני (שמות י"ז , א' . שם י"ט , ב' .
במד' ל"ג , י"ד) .

רֶצֶף Reseph

השם הזה יזכר בדברי מלך אשור אשר שלח אל חזקיה מלך
יהודה (מ"ב י"ט , י"ב . ישעי' ל"ז , י"ב) ; ולא נדע כיום הזה אם היה זה
שם לארץ או לעיר אשר לכדה מלך אשור [ולדעת החכם נעועניום
אולי היא העיר Rysepha בנחל Palmirene (תדמור) הנוכרת
בדברי תלמי המצרי] .

רִיקוֹן Racon

שם עיר בנחלת משה דן [ותכונתה היה על שפת הים מול יפו
(יהושע י"ט , מ"ו) : וימי הירקון והירקון עם הגבול מול יפו ,
ולדמתי מי הירקון יהיה סעמו כמו מי הירקון (נחום' י' הנהוג לרוב
בשמות כמו מן יבלעם , בלעם . מן יקבצאל , קבצאל . ומן
יפלא]

יפלט, פלמ וכדומה), ושעור הכתוב כך הוא, לדן תחשב כל אורך
הנחל ההולך על פני ירקון וגם העיר רקון ענמה וכל הגבול אשר אל
מול יפו. ועיין מה שכתבתי בהערה לשם באר שבע].

Reken רְקֵם

עיר בנחלת מטה בנימן (יהושע י"ח, כ"ו).

Racath רַקַּת

אחת מערי המצודר בנחלת מטה נפתלי (יהושע י"ט, ל"ה)
[ולדעת חכמינו התלמודיים (מגילה ה', ז') רַקַּת, זו מבריא, והיא
עמדה על שפת ים כנרת, והיא חומתה. ולדעת ר' יוחנן שם: רקת, זו
ציפורי. וטעם השם רקת כלשון ארמי כמו דוּקָה בעברי. וכן דרש
חז"ל שם, למה נקרא שמה רקת משום דמדלייא ברקתא דנהרא
(ר"ל בחוף הים)].

Rithma רִתְמָה

שם אחת התחניות אשר חנו בני ישראל במדבר (ל"ג, י"ח) —
י"ט). [ועיין פארן].

(ש) שֶבָא Seba

היא היתה ממלכה גדולה ומפוארה בעדן ערב (אז) ג'יקליצטן מרחבים) על שפת ים סוף הוא הים האדום, ונסנס קדמה על יד ים תימן הרחק מאד. והארץ הזאת היא כגת ערן אשר נסע אליהם. מזכרת ממנו כל אחי דים מאד ולכונה עם כל משפחות נסעי נפמנים למניהם, ועד דמי ארץ תשלח את מבחר צמיה, וכמלא במלינת ירמיה: למה זה לי לבונה ש ש ב א תבוא? וקנה המצב בארץ מרחק?—(ימיה ו', כ'). וכן במלינת יחזקאל בקינה אשר נשא אל טר: רובלי שֶבָא ורעמה המה דוכליך בראש כל בשם ובכל אבן יקרה וזהב נתנו עובוניך (יחזקאל כ"ו, כ"ב). וכן נמלא במלינת ישעיה: בלם ש ש ב א יבאו זהב ולבנה ישאו—(ישע' ס', ו'). כי גם עפדות זכב ואכני חפץ יחלבו לרוב מהררי שבא; וזהב הארץ ההיא טוב מאד, וכמלא במלינת המסורר: ויחי ויתן לו מזהב ש ב א—(תהלים ע"ב, ט"ו) ומשלח הארץ הזאת היא אשר באה אל המלך שלמה ירושלימה בחיל כבד מאד: גמלים נושאים בשמים וזהב רב מאד ואבן יקרה (מ"א י', א'); וסופרי הערביים יגידו כי שם המלכה ההיא היה באלקים, והיא בשובה מירושלים בנתה בעיר מושבה מריב Mariaba מגדל חזק וגבוה מאד אשר קראה בלשונה לזכר המלך שלמה: צרוח סלימאן (צדיח־שלמה), ועד היום יראו הערביים לעוברי דרך את משואות המגדל הזה. [יזהנה בספור יחסייה ומי אניהם, נראה כפי עדות תורתנו כי שלשה דמי אבות שונים נקראו בשם שבא, הא') הוא שגא בן רעמה בן כוש: ובני חם כוש ומצרים ופוט ובנען, ובני כוש סבא וחוי לה וסבתה ורעמה וסבתבא ובני רעמה ש ב א ודרך (כד' י', ו'—ז'). (הב') הוא שבא בן יקטן (ש"י, כ"ח). (הג') הוא שבא בן יקטן מני

ח'ב כמ קמורה

קמורה: ויקשן ילד את ש ב א ואת ד ד ן (שם כ"ה, ג').
 ודע! כי אחרי העיון במלא הכתובים הנפוצים על פני כחצי הקדש אשר
 נזכרו ובלאו שם השם **שבא**, נראה כי כל שלשת שבטי בני **שבא** נוסבו
 בעדן ערב מקום הוהב אבן יקרה וראש כל כושם והם הנזכרים (ברא' י', ו'
 — כ"ח. שם כ"ה, ג'. מ"א ח', ח'. ירמיה ו', כ'. יואל ד', ח'. תהלים
 פ"ב, ט"ו. איוב ו', י"ט 1) ולא נודע אל מי משלשה בתי אבות הנזכרים יכון
 חמיד הכתוב. אולם אלה הנזכרים (יחזקאל כ"ז, כ"ב. תהלים פ"ב, י') אשר
 נזכרו יחד עם **שבא** ורעמה אחיהם המה בני **שבא** יוצאי ירך חם.
 ונאזכרים (יחזקאל כ"ז, כ"ב. איוב א', ט"ו) נזכרו יחד עם **אשור** ועוין
 יחזקאל גם כן בעבור זה לאחר שעל **השבאים** בני יקמן כיון הכתוב;
 והשם **שבא** הנזכר (ישעי' ס', ו') עם מדין ועיפה ביחד המה **השבאים**
 בני קמורה אחיהם]. ודע! כי במאה הששית למנין הנזכרים, והוא
 זכמו ארבע מאות וחמשים שנה אחרי חרבן בית שני, הומלך על
 ארץ **שבא** איש יהודי ושמו דונעם; והוא נשאר נאמן לאלהיו גם
 אחרי שזכו על כסא המלוכה, ולא סר מעל תורת ה' כל ימי משלו
 על עמים עובדי תהו (*).

שבם

1) ויונתן חרגם את השם **שבא** הנזכר בספר (ברא' י', ז'), וזמרדג
 ולפי דעתי הוא ש"ם וז"ל זמרדג, וכן חרגם רב יוסף בספר איוב:
 ותפול **ש ב א**, ונפלת בו מלכת זמרדג (איוב א'
 ט"ו): הליכות **ש ב א**, הלכתא דזמרדג (שם ו', י"ט).
 ומנין הרריה יחזב האנן הטוב הנודע כפי המתרגמים בשם זמרדג
 על שם ארץ מכורמו, ולדעתי הוא האנן אשר נקרא שמו בלשון עברי
 בשם **שבו** (שמות כ"ח, י"ט), הקרוב לשם **שבא** וכעדות הכתוב:
 רובלי **ש ב א** כו' ובכל אבן יקרה וזהב נתנו
 עזבוניך (יחזקאל כ"ז, כ"ב).

*) יושבי **שבא** הלכו בימי קדם אחר זנא השמים, וישתחוו לשמש ולירח
 ולכוכבים; ועל שם נקרא העבודה המחושת היהא כפי העמים בשם
 סאבעיסמוס, והם כח הצבאים בחילוף הש"ן בלדייק אשר
 זכר הרמב"ם בספרו מורה נבוכים.

שֶׁבַם או שֶׁבְמָה Sebam v. Sibma

שם עיר בעבר הירדן מזרחה בנחלת מטה ראובן (כמד' ל"ב, ג' - ל"ח . יהושע י"ג, י"ט) [וממליצת ישעיה (ס"ז, ח' - ס')] נראה שהיו שם מבצר עני פרי וכרמי אחד כולם .

שֶׁבַע Seba

שם עיר בנחלת מטה שמעון (יהושע י"ט, כ') ; והיא לא תחשב בין ערי יהודה . [וראה דברי נהפדה לשם באר שבע] . (ושען בית אשכנז) .

* שֶׁבָרִים Sebarim

שם מקום נזכר (יהושע ו', ה') ; ומשם נראה שתכונת המקום הוא היתה קרוב להעיר עי אשר בלד בית-אל .

שָׂדָה

השם הזה כפי ראשית הנחתו הוא שם כללי אל כל חלקה זרועה דגן . [היפך ערים . ובפרים , ומה : חית השדה (ריח טהורע דעם ספורעם) (ברא' כ', כ"ב) : איש שדה (ברא' כ"ה ב"ו) היפך : ויעקב כו' יושב אהלים] . אמנם בהסמכו אל שם פרטי אשר לארץ ידוע , יורה על מקום הישוב אשר בארץ ההיא , היפך המדבר אשר שמה (למד , עבנע) , כמו : שדה אדום (ברא' ל"ב, ד') הוא היפך מדבר אדום : שדה מואב (שם ל"ז, ה' . רות א', 1) היפך

1) וחז"ל דרשו על הכתוב : לגור בשדה מואב , איר לוי , כל מקום שאתה מוצא : שדה , עיר . עיר , מדינה . (וראה מה שכתבתי בשם עיר) . מדינה , אפרכיא . שדה עיר : ענתות לך על שרך (מ"א כ', כ"ו) . עיר , מדינה : עבור בתוך העיר בתוך ירושלים (יחזקאל כ', ד') . מדינה , אפרכיא : שבע ועשרים ומאה מדינה (אסתר א', א')

היפך מדבר מואב : שדה ארם (השע"ז, י"ג). הפך מדבר ארם (עיון ארם) : שדי פרשתיים היפך מדבר פלשתיים (ש"ח כ"ו, ו'). כי לרוב, חלק גדול מארץ המזרח הוא שומם אשר לא יזרע ולא יסבו בו בני אדם [ולפעמים יבוא השם שדה תחת שם ארץ] (געביעט) : שדה העמלקי (ברא' י"ד, ו') (געביעט דער פואפיקיטער) : שדה צען (תהלים ע"ח, מ"ג), ככה יכנה המשורר את כל ארץ מזרים החחחונה אשר גרו בה בני ישראל בשם : שדה צוען על היות הפיר צוען העיר הראשה בכל הארץ ההיא. ולפעמים חורה גם השם שדה לבד, כמו ארץ (קהלת ה', ח') : ערי השדה (אמר סטערנס) (ש"ח כ"ז, ה').

* שדה צופים Arva Sophim

שם מקום נזכר בסי' (נמד' כ"ג, י"ד). ושם מגדל בנוי למלפיות ושמו פסגה, אשר ממנו היו צופים לראות האויב אשר יבוא ממרחק, וכן ת"א ויונתן : חקל סבותא.

שדי יער Arva Silvae

נמצא בסי' (תהי' קל"ב, ו') ויתכן כי נקראו בשם הזה הסביבות אשר לקרית יערים; כי כאשר נקרא העיר הזאת קרית יערים, כן נקראו סביבותיה שדי יער. גם ענין השיר הנזכר יעיד על זאת.

עמק השדרים Vallis Arvorum

היה עמק גדול בככר הירדן אשר עמדו שמה לפנים הערים סדס ועמורה אדמה ולבנים; ונקרא בשם שדרים על שם שדי התנובות אשר היו שמה, כי הככר הזה היה כולו משקה ורוב תנובות כגון אלהים, (ברא' י"ד, ג'). והנה עתה אחרי אשר הפך ה' באפו ובחמאו

ה', א' (מדרש דות, ואסתר רבתי פסוק א') וראה מה שכתבתי בשם מדינה.

ובחממו את הצרים הנזכרות ואח כל הכנף סביבותיהן, לא נשאר
 אף לרור עפר מן העמק המזב הזה; כי כלו נהפך אל מקוה מים
 מלוחים אשר לא ישחו לרוב באשם, הוא ים המלח (שם י"ד). וכפי
 עדות טבח תורתנו, היו בעמק הזה לפני ההתפשט עוד אל אגם מים
 ומלח, בארות בארות חֲמָר רבים. ובמלח חֲמָר נחלקו דעות
 המבארים. יש אשר יאמרו כי הוא מן טיט (טחון), אמנם שבעים
 הזקנים העתיקוהו בלשון יון בשם asphaltos והוא מין זפת (המרן)
 המורכב מחלקי גפרית ומלח. ודעתם נכונה בפיני. כי יתכן אשר
 היו בתחתיות העמק הזה חלקי גפרית רבים, יטן כי מלאט אשר
 אדמתו היטה פוריה צמאד מאד; והנה בכל מקום אשר נמצאו
 בתחתיות האדמה חלקי גפרית רבים, שמה יפרו וירבו הצמחים עד
 להשליא, כידוע לחכמי הטבע. גם מלאט באה משה: ותקח לו
 חיבת גמא ותחממה ב ח מ ר ובזפת (שמות כ', ג' 1). ואין זה
 ממנהג בני אדם לדבק עליהם יחד בטיט, כי אס בזמן ממני הזפת,
 וכאשר יגיד עליו רעו — והנה ממזרח וממערב לים המלח יראו עד
 היום הרים רבים וגבוהים מאד; ואל ההרים הזלה נאו המלכים בצלי
 ברית מלכי סדם ועמורה בהנגפם לפני חיל כדלשומר בעמק
 השדים (בראשית י"ד, ג').

* עמק שוה (עין המלך).

שוה קריתים Savekiriathaim

שם עיר בצבר הירדן מזרחה הטרדעת ממלחמת כדלשומר
 (בראשית י"ד, י"ז 2) [ועיין מה שכתבתי בשם קריתים].
 שוח

(1) משם אין ראיה כי הפסע הנכון שם הוא כדרשת חז"ל במד' רבה
 (שמות ס"מן ק"ח): חומר מבפנים וזפת מבחוץ, כדי
 שלא ירית אותו צדיק רית רע.

(2) ולדעת התרגום ירושלמי יהיה פעם שוה מן ושוה פניה (ישעיה כ"ח
 כ"ה) לכן תרגם: דשוין דבגוה קרתא (ובתרגום שלמיט הגמס
 דשריין

* שוּחַ

שם אחד מבני קמורה אשר ילדה לאברהם (ברא' כ"ה, ב').
ולדעת החכם געזעניוס, לאחאיו טשבו במדבר ערב, כי כן יזכיר
הסופר הקדמון פטארעמעאוס. 1) שם מחוז Zakkaiia
בארץ ערב על גבול מזרחי של בֶּשֶׁן Batanaea. ואולי משם היה
ג"כ אחד משלשת רעי חיוז הנקרא בשם בלדד הַשּׁוּחִי (חיוז ב',
י"א. שם ח', ח'. שם כ"ה, א').

שוֹכָה Socho

שם לשתי ערים בנחלת מטה יהודה, האחת צהר (יהושע ט"ו,
מ"ח), והאחרת בשפלה (שם ל"ה), בקרבת העיר עוקה, והיא נודעת
ממלחמת שולל עם פלשתים (ש"א י"ז, א'). [סוקיוב לשמיע שבאחת
מהנה גרו מקלט מבני הרכבים כמו שאמר הכתוב: ומשפחת סופרים
ישבי יעבץ, תרעתיים, שמעתיים, שובתיים המה הקנים
הבאים מחמת אבי בית רכב (דה"א ב', נ"ה) כי כן היו קין,
יעבץ, שמע, ושובה כלם ערי יהודה].

שִׁנֵּם Sunem

עיר בנחלת מטה יששכר (יהושע י"ט, י"ח. ש"א כ"ח, ד'. מ"א
ד', ח').

דְּשִׁרְיִין כְּרִי"ש תחת הוא"ו וע"ם הוא, ומלת דְּשִׁרְיִין הנמצא בכתוב
הנא אחריו העטמו להמעתיק, וכונת הכתוב כך הוא, כי כדלעומד
והמלכים אשר אחו הכו הרפאים היושבים בששחרות קרנים, ואת הזווים
אשר גרו עם הרפאים ביחד (ועיין הם) ואת האימים אשר שָׁוָה כר
נרחב ויבנו עליה עיר מושב. ואף כי דעת הירושלמי רחוק מאד
מדרך הפשט עכ"ל העתקתי דבריו, אולי ימצאו המעיינים כונה אחרת
היותר טובה ממה ששערתי בהננת דבריו.

1) Ptolem V, 15.

ד, ח') [יִלְפִי דַמָּת אִיזְעָבִיוֹם סוֹסֵר הַנוֹזְרִי נִמְלָאָה טוֹד בִּימֵיו שֶׁס עִיר
Sulem בְּלִמָּד תַּחַת הַנוֹץ רַחֹק חֲמֵשֶׁה עֶרְסָאוֹת רוֹמִית מֵהָר תְּכוּרָה].

* שׁוֹעַ (פִּיין סְקוֹד).

ארץ שׁוֹעַל terra Sual

נוֹכַחַת בְּסִפֵּר (שׁ"א יג, י"ז); וּמֵשֶׁם נִרְאָה כִּי הִיא הִיחָה אַחַת
הַנְּפוֹת בְּאַרְץ בְּנִימָן [וְיוֹגָתָן חֲרָם אֶרֶץ שׁוֹעַל, אֲרַעָא דְרוֹמָא?
(וּפִיין שְׁעִילִים)].

נַחַל שׁוֹרֵק Vallis Sorek

שֶׁס עֵמֶק הַמִּתְפַּשֵּׁט מֵאַרְץ פְּלִשְׁתִּים אֶל נַחַל מֵטָה דָן. וְהוּא
אַחַד הָעֵמֶקִים הַנִּתְחַדִּים וְהַנְּעִימִים אֲשֶׁר בְּאַרְצוֹת הַמִּזְרָח; כִּי נַחַל מֵיִם
יֹורֵד מִבֵּין הָרֵי יְהוּדָה וּמִתְחַלֵּק לַחֲזוֹכּוֹ לַהֲשִׁקוֹת אֶת עֲפְרוֹתָיו מִסְבִּיב,
גַּם בּוֹ נִמְלָא מִזְכָּר הַגִּפְנִים הַנוֹרֵעַ בְּשֶׁם שׁוֹרֵק (עַל שֶׁס אֲדַמַּת מִטְעוֹ)
בְּמִלִּיחַת סַעֲרֵי הַקֶּדֶשׁ. וּבְעֵמֶק הַנִּתְחַדֵּם וְהַנְּעִיִם הַזֶּה [אֲשֶׁר הִיא בֵּין
אֲשִׁקְלוֹן לַעֲזָה] יֵשֶׁבֶת דְּלִילָה אֲשֶׁר הַתַּעֲתָה בִּיפִיהָ אֶת לֵב שְׁמִשׁוֹן
(שׁוֹמֵעִים עִ"ו, ד').

מְדַבֵּר שׁוֹר Sar

כֵּן נִקְרָא הַמְּדַבֵּר הַמַּעֲרָבִי אֲשֶׁר בְּסַדְעַ עֵרֶב, וְהַטּוֹגַע בְּגִבּוֹל
הַמִּזְרָחִי לְאַרְץ מִצְרַיִם (שְׁמוֹת ט"ו, כ"ב) [וּבְסִפֵּר (בְּמִדְבָּר ל"ג, ח') הִיא
נִקְרָאָה בְּשֶׁם מְדַבֵּר אֵיתָם וְכִיוֹם נִקְרָא בְּשֶׁם Dachofar]; וּבְרִצּוֹת
הַמִּסְפֵּר לְהַזְכִּיר אֶת אֹרֶךְ הַחֶלֶק הַלְּפוֹנִי מֵאַרְץ עֵרֶב, יֹאמֵר:
מִחֻיִּלָּה עַד שׁוֹר (נִרְאִיתָ כ"ה, י"ח), כִּי חֻיִּלָּה הִיא בְּקִרְבָּתָהּ
לְשׁוֹן יָם פָּרָם אֲשֶׁר בְּמִזְרָח הַחֶלֶק הַלְּפוֹנִי מֵאַרְץ הַזֹּאת, כֹּאֲשֶׁר הִרְאִיתִיךָ
בְּדַבְּרִי עַל הַשֶּׁם הַזֶּה (וּפִיין אֲשׁוּרִים) [וְהַמְּדַבֵּר הַזֶּה נִקְרָא בְּשֶׁם שׁוֹר
עַל שֶׁס הָעִיר שׁוֹר אֲשֶׁר עֲמָדָה בְּקֶלֶה הַמְּדַבֵּר הַזֶּה בְּדֶרוֹם אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל (נִרְא' ט"ו,
ז'. שֶׁס כ', א') וְכֵן כְּחוֹכֵם בֶּסֶם שְׁמוֹאֵל: וַיֵּךְ שְׂאוֹר אֶת עַמְלֵק מִחֻיִּלָּה
בְּוֹאֵךְ שׁוֹר אֲשֶׁר עַל פְּנֵי מִצְרַיִם (שׁ"א ט"ו, ז', שֶׁס כ"ז, ח'),
וּמִסְפָּרָם

ומפורש נאמר בכתוב : עמלק ישב בארץ הנגב (כמד' י"ג, פ"ט) ,
ואונקלס יתרגם חמיד השם שור, חגרא (כי לדעתו טעם שור, כמו
חומה, מן : בנות צעדה עלי שור (בראשית ט"ט, כ"ב) : ובאלהי
אדלג שור (תהלים י"ח, ל') ונקראה בשם הזה על שיוחס סיד חומה
גבוהה ונלורה עד מאל, כי כן תרגם יונתן : ערי מבצר, קרוין
חקרין (במדבר ל"ב, ל"ו). וזהו ג"כ טעם אונקלס בתרגומו חגרא בחילוף
הקו"ף בגימ' ל המט' לרוב בלשונות) וכן היא נזכרת בשם הזה בפי התלמודיים
(ניסן משנה, א') ונחמרא שם 1. ועיין דעת במכילתא בשם רבנא [.

Susan שושן

היא העיר הגדולה בספר' היונים בשם Susa ; ולפנים
היתה עיר גדולה מאד והצירה בארץ פרס כנודע מספר (דניאל
ח', ב'. נחמ' א', א'. אסתר א', ב' — ה'), ועד היום הזה היא
אחת הערים הגדולות בארץ ההיא.

שחצימא

1. ונתרגום ירושלמי (ברא' ט"ו, ז'. כ"ה, י"ח. שמות ט"ו, כ"ב)
הפתיק את השם שור, חלוצה Chalusa. וכן דעת המדרש .
רבה (ברא' פ' מ"ה). כי כן תרגם : בדרך שור באורחא
דחלוצה. ונראה כי לפי דעתם יהיה אלוש, ושור שניהם שם
עיר אחת וכן יתרגמו שנים מחכמי הנול' יס' הירנימוס ואיויביוס
את השם אלוש ג"כ Elusa או Chalusa (חלוצה). כי
לדעתם היתה המחוז אלוש הנזכרת (במדבר ל"ג, י"ג) כנבול ארץ
אדום, קרוב לעיר סלע אשר היתה עיר הראשה בכל חלקת הארץ
אשר נקראה בשם סלע ערב (ועיין מה שכתב המחבר בשם ערב)
כי בחלק הזה היו הרי סיני וחורב, והמדברות אשר התהלכו בהם בני
ישראל ארבעים שנה כנסעם אל ארץ נחלתם. ופס' חצין עד כמה
השכילו חז"ל לאמר (כמד' בראשית, פ' י"ח) : מדבר אלוש,
הוא מדבר סין. כי באמת מדבר א"ת, מדבר שור,
מדבר סין ואלוש קרובים היו זה לזה. ולדעת יוסף בן
גדיון בספר קדמוניות לעברים. (Joseph. Antiqu. Jud. 3, 7, 6) יהיה שור העיר פילוויז (פיין סין) .

שְׁחִיצִימָה

עיר על גבול נחלת מטת יששכר (יהושע י"ט, כ"ב)

* הַשְּׁטִימִים (עין אכל השטים).

נחל הַשְּׁטִימִים Valis Acaciarum

שם נחל הנזכר בנבואת יואל (יואל ד', י"ח) והנחל הזה הוא בעבר הירדן מזרחה בקרבת העיר אֶבְלֵ הַשְּׁטִימִים (1), ונקראה על שם עלי השטים אשר יגדלו שמה לרוב.

שִׁיאון (א) Sion

שם עיר בנחלת מטת יששכר (יהושע י"ט, י"ט).

שִׁיאון (ב) Sion

בשם הזה נקרא לפעמים ההר חרמון כפי עדות כותב תורתנו (דב' ד', מ"ח) [וכתב האכס ר"י טקנוב בנאורו לס' תהלים על הכתוב: במל חרמון שירד על הררי ציון (שם קליג, ג')] שהוראת מלת ציון פה כמו שִׁיאון, כי מה ענין לציון אשר היא בנגב העיר ירושלים לחרמון המסומק מבין הרי הלנגון ומחפזט בעבר הירדן מזרחה. ונקרא חלק מן ההר חרמון בשם שִׁיאון, על שם ההרים הקטנים המסתעפים כמורד ההר חרמון כי הוספת הנו"ן כלשון פטר יורה להקטין הדבר כמו אישון בת עין, האמינון אחיד [ועיין חרמון].

שיחור

(1) והמשכיל בכתוב הוא יראה כי נחל הַשְּׁטִימִים הנזכר כאן : ומעין מבית ד' יוצא והשקה את נחל השטים, הוא הנחל אשר נבא עליו יחזקאל (מ"ז, א'—ז'—י"ב), וזכריה (י"ד, ח') ואולי היא ברכת השלח הנזכר' (נחמיה ג', ט"ו) (עין שלח).

ח"ב ל

שיחור Sihor

הוא הנהר הגדול המשקה את כל ארץ מצרים בגאון מימיו ; והנודע בספרי העמים בשם Nilus ; ובספרי הקדש יקרא לרוב בשם יאור או נהר * (ישעיה י"א, ט"ו . שם י"ט, ה') לבד , וזה לעולם גדלו , כי הוא אחד הנהרים הגדולים אשר בתבל ארצה . מקום מולא הנהר הגדול והעולם הזה נעלם ימים רבים מעיני המצריים ועמים אחרים ; והגויס האלה אשר ראו אך שפעת מימיו מבלי ראות את מעינותיו , ההבילו לאמר כי הנחל הזה נמשך ויורד ארצה מלטרות שמים , וכאשר יגידו גם שירי הומירוס היוני , אמנם זה כמאמית שנה אחרי אשר לשא עמלו מלכי הגויס ואדיריהם מדור אל דור למולא את מקור הנהר הזה , גלו מעינותיו אל הכמרים מחרת יסוע (יעוסיטון) אשר שלח מלך פורטאגאל באניות אל ארץ אבסיניא לנטוע שמה את אמונת הגולרים . והמה יעידו , כי בלאת שמה יאור מצרים מבין שני מעינותיו ; הוא קטן במאד מאד , ונראה אך כזרחת מים קטנה אשר ייבשגה חוס הקיץ ; אך מדי לבתו ישתפטו להוכיח מכל עבריו נהרות רבים ועלומים , וממימיהם יגאה הלך וגאה עד קו בשקף אל היס החכון .

וטעם הקרא הנהר הזה בלשון עבר בשם שיחור , הוא , על כי מימיו עכורים המה ואינם זכים ובהירים כמימי נהרות ונחלים אחרים ; כי בשובו אל גדותיו מהשקות את שדמות ארץ מצרים , יביא עמו רגבי חול ועפרות מעל פני שדמות האלה , והמה יעכירו וישחירו את המון מימיו (וגם סופרי היונים יכנהו לפעמים לסבה הזאת בשם Melas , הדומה בהוראתו אל השם שיחור בעבריו) . והנה במליכת ירמיה יאמר : ועתה מה לך לדרך מצרים דשחות מי שיחור ? — (ירמיה כ', י"ח) ; ולכוונה מיוחדת יכנה הנביא במליכתו

* וידוע כי השם נחל ירמיה בהוראתו אל השם נהר , וכאשר נקרא יאור מצרים בשם נהר לבד כן נקרא בשם נחל לבד ; ומן השם הזה האחרון נגזר (כאשר יבין כל יודע אמיתת הכרת מלת נחל) השם גילום , אשר נמנו סיונים והרומיים אל היאור הזה .

במליצתו את הנגר הזה בשם שיחור, לאחר: מה לך לדרך מזרים
לשחות מי נהר הנעדר והנרפז ותמאסי את מי נהרות ארץך הזכים
והבהירים? — (ועיין נהל מזרים) — והנה גם בצפון ארץ ישראל
נמצא נהר קטן הנקרא בשם:

שיחור לבנת Sihor Albus

ונזכר בם' (יהושע י"ט, כ"ו) [על גבול נחלת משה אשר]
והוא הנהר הנקרא לצוריים נהר-בעל Belus, ותולדותיו המה אל
הים התיכון קרוב לעיר עכו על גבול ממלכת אור. וייתכן כי למען
הכרת אחשם הבעל מארנס, הסבו בני ישראל צבואם אל
ארץ כנען את שם הנהר הזה לשם שיחור, לזכר הנהר הגדול אשר
ראו בארץ מגורותיהם. ויען כי מימי נהר-בעל המה באמת זכים
ובהירים ואינם נעדרים כמימי יאור מזרים, לכן הוסיפו אל השם
שיחור עוד השם לבנת משרש לבן, לאחר כי זה הוא השיחור
הלבן [ועדעת ההכס מיבעאילים נקרא שם הנהר Belus (רעו
גלגליל) בשם לבנת, לפי שמחול אשר על שפת הנחל ההוא עשו הצוריים
את הופכות הלבנה. וראה מה שכתבתי בשם צרפת]. (ועיין
משרפות מים).

השכו Sechu

עיר נזכרת בם' (ש"א י"ט, כ"ב) ומשם נדע כי היא היתה
בקרבת העיר רמה אשר בארץ בנימין [ויתכן כי בה ישבו מקצת בני
רכב ועל שם העיר הוצא נקראו שובתים] (ועיין שוכה).

שכם Sichern

עיר נודעת מאד בספרי הקדש, והיא היתה לפנינו עיר גדולה
ומפוארה בארץ אפרים בעמק אשר בין הר גריזים להר עיבל,
ואבדלה מאת בני ישראל לעיר מקלט רוח (יהושע ג', ו') [וגם נתנה
ללויים]

לנוס (שם כ"א, כ"א) ; ובימי בית שני הוסב שמה לשם *Naplusa* (*]
 ° כי כאשר פשטו הרומיים את ידם גם על ארץ יהודה נר בעיר הזאת
 פראוויא נעאפאלים *Flavia Neapolis* ולכבודו הסבו לקרא את
 שם העיר על שמו *Naplusa*. וכן יקראה הערביים גם היום
Nablus]. וכעת לא נשאר ממנה כי אם שתי רחובות גדולות
 המקבילות אחת אל אחת, ורוב יושביה כעת הם בותיים
 (סחמחריטאנער) המחזיקים גם המה בדת משה כמונו מבלי שיהיה
 אל דברי התלמוד ; ולהם עוד מקדש ומוזבח על ראש הר גריזים אשר
 יזבחו ויקטרו שמה, וכפי עדות סופרי המסעות, לא ימצא כיום הזה
 במקדש דמות יונה או תבנית כל סמל אשר הזכירו בתלמוד
 {חולין, ו', א'}. .

שִׁכְרוֹן *Sichron*

עיר בגבול הצפוני לנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו, י"ד).

שִׁלָּה (שִׁלּוֹ) *Silo*

שם עיר בנחלת מטה אפרים (יהושע י"ח, א' 1). והיא נודעת
 מאד

(*) ובשם הזה חזר גם בתלמוד ירושלמי (פ"ו, מ"ד, ב') ר' ישמעאל
 בר ר' יוסי אול להדא ניפולים .

1) וחכונתה היתה מאסון לבית־אל על ראש הר גדול ; וכן הוא אומר :
 ויאמרו הנה חג ד' ב ש ל ו — מימים ימימה — אשר
 מצפונה לבית־אל מזרחה השמש למסלה העולה
 מבית־אל שבמה ומנגב ללבנה (סופטים כ"א, י"ט) .
 והנה בשלשה מקומות פרט לנו הכתוב שִׁלָּה אשר בארץ בנען
 (יהושע כ"א, ב'. שם כ"ב, ט'. סופטים כ"א, י"ב), להכדילה
 מאיזה עיר שִׁלָּה אשר היתה בארץ אחרת הסמוכה לארץ בנען,
 אולם לא נמצא בכל כתבי הקדש עוד שִׁלָּה אחרת, וזאת העיר
 תאנת שִׁלָּה אשר על גבול אפרים מזרחה (יהושע ט"ו, ו') ; ואם
 נאמר

מאד בספרי הקדש, כי בקרבה נטע יהושע את משכן ד' (שס) אשר נשאר שמה עד ימי שמואל הרואה.

שִׁלּוֹחַ Siloah

שם מעין הנזבט לפני העיר ירושלים [במקצוע מערבי-דרומית]; וכפי עדות יוסף בן מתתיהו הכהן סופר מלחמו' היהודי' מימיו הם זכים ונעימי' מאד לשחות (1) ובאמת ידמה ראש מליני הנביאים בנטעם הליכת מי השִׁלּוֹחַ את נועם ממסלת מלך לדיק: יען כי מאם העם הזה את מי ה ש י ל ח ההלכים ראש (ישעי' ח', ו'). ובדברי נחמ' (ג') ט"ו) יקרא המעין הזה בשם ברכת השלח; ומשם נראה כי על שפת המעין הנחמד והנעים הזה היה גן למלך יהודה [ואולי כיון לזה המלך שלמה במלינתו לאמר: ש ל ח יך פִּרְדָּם רְמוּנִים כו' (שי"ה ד', י"ג)].

שִׁלְחִים Silhim

שם עיר בקצה נחלת מטה יהודה על גבול ארץ אדום (יהושע ח"ז, ל"ב) [ואולי היא העיר הנזכרת במדרש איכה רכתי פ' בלע ה'. וראה מה שכתבתי בשם (מנדל אל)].

שָׁלֵם (פיין ירושלים).

שלף

נאמר שפליה כיון הכתוב עדיין יקשה מדוע רק בשלושה מקומות פרט הכתוב, אשר בארץ כנען, להבדילה מן העיר תאננת שלה ולא ככולם? ועוד הלא גם תאננת שלה היתה בארץ כנען? ואף אם נדחק לומר שתאננת שלה היתה מארץ שבעה עממין וזולת הבנעני, הלא עוד יקשה אחרי אשר היסיף הכתוב את השם תאננת אל העיר שלה להבדילה משלה אשר היה בה משכן ד'. אך למותר הוא לחת עוד נוספות גם לשלה הזאת — ונ"ע.

(1) וכן דרשו במדרש: אמר ירמיהו לישראל, אלו זכיתם הייתם יושבין בירושלים ושותין מי השלוח, שמימיו נקיים ומתוקים כו' (איכה רכתי פתחתא י"ח).

* שָׁלַף

שם אחד מבני יקסן (נראשית י, כ"ז. דהיי"א ח', כ'), אשר ירש משכנו בערן ערב. ולדעת החכם געזעניוס המה הצאלאפינער Zalapinoi ; אשר יחשוב אותם פטאלעמעאום 4) בין האומות אשר נאחזו בארץ הדבורים Binnen land .

ארץ שֶׁלִּישָׁה Solisa

שם ארץ הנזכרת בספר (ש"א ט', ד'), כי שמה עבר שחול מדי התהלכו לבקש את אתונות אביו ; ומשם נראה כי זאת הארץ הייתה מחוץ בארץ אפרים קרוב להר אפרים [ועיין בעל שלשה].

שָׁמִיר terra Samir

שם עיר בהר אשר נחלת מטה יהודה (יהושע ט"ז, מ"ח) [יחאולי היא העיר שמרון הנזכרת בספר (דהיי"ב כ"ה, י"ג) ; וגם בהר אפרים נמלכה עיר בשם הזה (שופטים י', ח'—ב').]

שֶׁמָע Sema

עיר בנחלת מטה יהודה על גבול ארץ אדום (יהושע ט"ז, כ"ז) [יבנה ישבו מקנת בני הרכבים אשר נקראו על שם העיר שֶׁמָעָתִים (דהיי"א ב', כ"ה) [ועיין שיבה].]

שָׁמְרוֹן Somron, Samaria

היא העיר המפורסה אשר הייתה ראש ממלכת ישראל מימי המלך עמרם עד יום גלות הארץ. המלך הנזכר בנה אותה על הר נחמד ונעים במטה אפרים אשר קנה מאת שָׁמֶר, ויקרא את העיר על שם

4) Ptolemäus VI, 7. S. 154

שם אדוני ההר : שְׁמִרֹן (מ"א ט"ו , כ"ד) . וכבר הזכרתי לך כי
 ממנהג בני קדם היה לבנות את עריהם על ההרים , למען יהיה להם
 גובה חכונת העיר למעוז ביום בא לר ואויב — ובאמת מאד השכיל
 עמרי מלך ישראל לבנות את קרית ממלכתו על ההר הגזר ; כי
 מלבד אשר חבנית ההר הזה (העגול כחמונת בינה) היא נחמדת
 במאד , וסביב לו בקעה גדולה ופוריה מסובבת בכל עבריה מאת
 הרי צחר הנעימים מאד לעין רואה , עוד ימלאו בו מעינות מים
 רבים אשר יכילו להשקות את כל ההמון הגדול הנוטה לך בקרית מלך
 רב , גם גנות ופרדסים רבים נמלאו עליו המלאים להם צינים
 ופרחים והמון כל נחמי חמד ; ומראש ההר הזה תצפה עין אדם
 למרחוק , ימינה עד הר הכרמל הרובץ בפאתי הים הגדול , ושמאלה
 עד העיר יפו היושבת על שן סלע בגבול ארץ פלשתיים . וכפי הגרירה
 מספרי הקדש , גדלה והגליחה העיר שמירון עד מאד תחת מלכי
 ישראל ; אחאב בנה בתוכה היכל שן (מ"א כ"ב , ל"ט) , גם היכל
 גדול לבעל (שם ט"ו , ל"ב) . ובימי אחאב ויהורם בנו באה העיר
 הזאת פעמים במצור , אך לא נלכדה מידי אויב עד ימי הושע בן
 אלה ; כי אז עלה עליה שלמנאסר מלך אשור וילכדה אחרי אשר נר
 עליה שלש שנים . וכפי הגרירה לכדה מלך אשור על ידי הבקעת
 חומותיה , ויך אותה מכת חרב והרג ואבדן , וכאשר נבא עליה
 טרואת הושע בן בארי (הושע י"ד) , וכן מיכה המורשתי (מיכה א') .
 ואחרי הגלות מלך אשור את בני ישראל מחוכה . הביא אנשים מבבל
 ומכותה ומארצות אחרות ויושיבם בקרבה ובכל עריה סביבותיה (מ"ב
 י"ו , כ"ד) , והם הנקראים בספרי החלמוד : בותיים (על שם
 מדינת בותה) ; ובספרי העמים הם נקראים בשם שמרונים
 (סמאחריסנער) . ובימי בית שני רבתה המשקמה במאד מאד בין
 היהודים וביניהם ; כי אלה השליכו אחרי גיוס את כל דברי הקבלה
 אשר הורו אז הפרושים , ויחזיקו אך בתורת משה . אז עלה עליה
 ינאי מלך היהודים וילכדה ויך את כל יושביה לפי חרב , גם את
 בחיה הרם מהיכל שרים עד בית הנקלה בעם , וישימם כעפר
 לדוש ; ואף גם זאת עשה לה במלות הפרושים , העלות עליה מי
 תאס רבה למען הכחיד לה שם ושארית מעל פני האדמה . אמנם
 במלך אחרי כן הורדוס על יהודה , וירא את הר שומרון כי טוב
 ואת הארץ סביבותיו כי נעמה , ויבן עליו עיר גדולה ומפוארה עד
 מאד

מאד , ויקראה לכבוד הקיסר Augustus אשר משל אז על כל מלכות רומא, בשם Sebaste (מלה יונית אשר ענינה בלשון יון הוא כענין סם Augustus בלשון רומי). ועד היום יגידו לנו חרבות העיר הזאת, כי בנינים עזומים ונפלאים היו לה לפניס.]^ו ועל שם העיר המפוארה הזאת נקרא כל חבל הארץ סביבה (בין ארץ הגליל ליהודה, ופונה להר עיבל ונגבה להרי גלבוע) בשם: ערי שמרון. 1. Samaria) (מ"ב י"ז, כ"ו. שם כ"ג, י"ט) (ועיין ערומר). ודע! כי מאלו פעם אחת השם שמרון נזכר בכתוב בימי ירבעם בן נבט; עוד בערס נבנתה (מ"א י"ג, ל"ב). וראה מה שכתב שם הרלב"ג [.

* שִׁמְרוֹן Somron

שם עיר בנחלת מטה יהודה נזכרת רק פעם אחת: ובני הגדוד אשר השיב אמציהו מלכת עמו למלחמה, ויפשמו בערי יהודה מִשְׁמְרוֹן ועד בית־חורון כו' (דהי"ב כ"ה, י"ג). וראה מה שכתבתי בשם בית־חורון א' (ועיין שמיר).

שִׁמְרוֹן Simron

אחת מערי המלכים אשר מלכו לפנים בארץ כנען (יהושע י"א, א'). ונפלה למטה זבילן לנחלה (שם י"ט, ט"ו), ובאחד הכתובי' מוסף לה עוד השם מִרְאֹן (שם י"ב, כ') [ואולי נוסף לה השם הזה להבדילה מן העיר שִׁמְרוֹן אשר בארץ יהודה. ולפעמים היא נקראה בשם מִרְוֹן (בחסרון האל"ף) לכד, (נחמיה ג', ז'. דהי"א כ"ז, ל'). והעיר הזאת עמדה עוד בימי בית שני (עיין מרון). וכפי עדות התלמוד אשר הבאנו בשם מִרְוֹן עמדה על הר, ואולי לזאת נקרא שמה מִרְאֹן או מִרְוֹן (בחינוף המ"ם בנו"ן), שטעמה כמו מִרוֹם].

* שִׁמְשׁ (פיין עיר שמש).

השן

* הַשֵּׁן Sen

שם מקום נזכר ב' שמואל : ויקח שמואל אבן אחת וישם
בין המצפה ובין הַשֵּׁן (ש"א ו', י"ג) .

שְׁנִיר Senir

הוא אחד משמות ההר חרמון (פיין חרמון) [והתלמודיים שבו
מאז את היין הסוב אשר גדל שם : יין קרוש הבא מְשְׁנִיר (סוכה
י"ג, ח')] .

שִׁנְעָר Sinear

הוא שם לארץ בבל, כפי העתקת שבעים הזקנים ואונקלס
המחרגים (כרא' י', י'. שם י"א, ב'. שם י"ד, ח'), וכן דעת המחרגים
הערבי אשר העתיק בלשון אר"ב בעדאד (al-Bagdad) ; ומקרא
מלא הוא כי העיר בבל היתה בארץ שִׁנְעָר (שם). וכן נמצא בספר
דניאל כי המלך נבוכדנאצר אחרי לכדו את העיר ירושלים, הביא את
כלי חמדתה ארץ שִׁנְעָר אל בית אלהיו (דניאל ח', ב') ; והוא בית
האליל בֶּל (Belas) אשר היה בעיר בבל [ויונתן והירושלמי
חרגו את השם שִׁנְעָר פעם בשם בבל כחרגום אונקלס, ופעם בשם
פונטוס והיא שם ממלכה אחת קדומה בארץ אַזִּיא הקטנה Pontus
שמה]. אמנם בספרי תלמי המלרי ופליניוס הסופר הרומי נמצא
העיר Singara (אשר שמה אחד הוא עם השם שִׁנְעָר כפי מבטא
אחיזו הספרדים) עומדת מלפון לעיר גינזה ברחק מאד מאד מגבולות
ארץ בבל ; ולוא יתכן לאמר כי ארץ שִׁנְעָר Singarena גדולה
ורבה היתה בימי קדם מארץ בבל, והלכה ונסבה עוד למעלה
מגבולות הארץ הזאת דרך כל הבקעה הגדולה והטורחה (הנוכחת כרא'
י', י') אשר על יד נהר חדקל מערבה עד שרשי הדי אררט — והנה
כפי עדות נכבדי סופרי הרומיים *), החכימו מאד בני בבל בימי
קדם

*) Plinius, l. 8, cap. 48. Tertullianus de habitu
ל"ב

קדם במלחמת האריגה והלביעה, והבגדים אשר נארגו או נלבעו
שמה קובלו למרחקים לרוב חמות תפארתם; וכן נמלא בימי יהושע
בשלל יריתו, אדרת ש נ ע ר אחת טובה (יהושע ו', כ"א. 1) וכן
בתלמוד ימלא מאמר המעיד על חמות מלחמת הלביעה בארץ בבל,
כי כן יאמרו: חייב אדם לשמח בנו וכו' ב ב ב ל במגד
צבעונים וכו' (פסחים ק"ט, א').

ארץ שעיר terra Seir

היא ארץ גדולה ורחבה המתפשטת מנגב לארץ כנען בינה
ובין ארץ מצרים, ונקראה על שם שַׁעִיר הַחֹרִי *) אשר ישב בה
לראשונה (בראשית ל"ו, כ'-ל'); ואחרי כן כאשר ירש אותה עשו
ובניו (שם) נקראה בשם אדום (שם ל"ב, ד'. שם ל"ג, י"ד-ט"ו).
דברי' ב', ד'. דנהי"ב כ', י'. והארץ הזאת (אשר כיום הוא החלק
הצפוני מן סַלְעֵ עֶרֶב) היא מלחם הרים וגבעות; ולזאת תקרא
לפעמים בשם הַר שַׁעִיר או הַר עֵשָׂו, וכאשר הזכרתי כבר
בדברי על השם הַר. [ויונתן יתרגם תמיד את השם שַׁעִיר
גבלא (ועיין גבל)].

ודע! כי גם בארץ כנען בגבול הצפוני לנחלת מטה יהודה
נמלא הר בשם שַׁעִיר (יהושע ט"ו, י') [עיין הר החלק].
שעירה

habitu feminarum cap. 1. Martialis l. 8,
epig. 28. Lucretius l. 4.

1) וכן דרשו (כמד"ר בראשית פ' פ"ה): אדרת שנער, פורפירא
בבליקון. ועיין ילקוט שמעוני יהושע (סימן י"ח).

*) לדעתי נקרא שַׁעִיר בשם הַחֹרִי, וכן בניו בשם הַחֹרִים (כרא'
י"ד, ו'. דברים ב', י"ב), על כי ישבו במערות (כחור'י ההרים)
כל ימיהם, וכאשר יעשו עד היום האנשים המראים הנמלאים בארצות
הרחוקות, והם הנודעים בלשונות העמים בשם מראגלאדימען.

• שַׁעִירָה Seira

שם מקום בהר אפרים, מזכר בספר (שופטים ג', כ"ו) .

שַׁעֲלָבִין Saalabin

שם עיר בנחלת מטה דן (יהושע י"ט, מ"ב) . והיא הנקראת
בס' (שופטים ח', ל"ה . מ"א ד', ט') בשם שַׁעֲלָבִים ; ויחזקן כי על
שמה נקרא אחד מגדירי המלך דוד בשם השעלדבני (ש"ב כ"ג, ל"ג .
דב"א י"א, ל"ג) .

ארץ שַׁעֲלִים terra Sallim

מזכרת בספר (ש"א ט', ד') ; ומשם יראה כי כן נקרא חבל
ארץ אשר בין נחלת מטה אפרים לנחלת מטה בנימין [ויונתן חרגס
בארץ שַׁעֲלִים, בארעא מתברא כי לדעתו פתרון השם שַׁעֲלִי ,
כמו ארץ הבקעים . וכן דעת החכם געזעניום בפתרון השם שַׁעֲלִי
כי כן תרגמו (החזקוני), וממנו השם משַׁעֲלִי (החזקוני) . והוא נרדף לשם
שַׁאֲלִי (ד"ח הע"ט) (כחלוף הע"ן באל"ף), והשם שוועל (פוקס) הונח ג"כ
למיה ידועה אשר תשכון בחרו ר"ס (הע"ט, בפ"ח חננר) .

שַׁעֲרַיִם Saaraim

עיר בנחלת מטה יהודה [בשפלה] (יהושע ט"ו, ל"ו . ש"א י"ו,
נ"ב) [ופיין שדחון] .

שֶׁפָם Sepham

שם מקום בגבול המזרחי לארץ כנען (במד' ל"ד, י"א 1) [ולדעת
החכם געזעניום היא העיר] :

שפמות

4) והנה מקום אתי להעיר את אוני הקורא החסן להבין דברי חכמינו ז"ל
ומלכותיהם, בהכנת דברי המדרש (איכה רבתי פסוק : ה"ה ה'
כאויב

שפמות Siphmoth

שם עיר במזרח נחלת יהודה (ש"א ל', כ"ח) . .

שפיר Saphir

עיר מזכרת בנבואת מייכה (ח', י"א) ונראה כי היא הייתה אחת מערי יהודה .

שפלה Sephela

השם הזה הוא שם כללי אל כל מישור המתפשט בשפלה הרים ; ובספרי הקדש נקרא בשם השפלה Sephela המישור הגדול המהלך במערב ארץ ישראל על שפת הים התיכון מן העיר יפו עד קצה גבול הדרומי לארץ ההיא עד עזה (יהושע י"א, ט"ז . ירמיה ל"ב, מ"ד . שם ל"ג, י"ג) . וחלק גדול מן השפלה נפלה בנחלת מטה בני יהודה (יהושע ט"ז, ל"ג—מ"ו) . ומכתובים שונים בספרי הקדש נדע כי

כאויב : לשלשה מקומות גלו ישראל אחד לפנים מנהר סמבטיון דכתיב (ישעיה מ"ט, ו') : לאמר לאסורים צאו [תלו דרשם נחלת לאסורים דרך רמו ואסמכתא כאלו היה כתוב לאסורים נש"ן תחת הסמ"ך , כי לדרשם הייתה תכונת נהר סמבטיון (המקיבלת אז בלומה) , נארץ אשור , וכעדות הכתובים (מ"ב י"ז, ו' . דהיי"א ה', כ"ו)] . לאשר בחשך הגלו , אלו שיר עליהם העין והקיסן . ובכל שפיים מרעיתם , אלו שגלו לדפני של אנטיוכיא [תלו גם כן דרשם נחלת שפיים שהוא שם תואר לכל מקום גבוה ורם , כאלו היה כתוב תחתיו שפם , והוא שם עיר הנזכרת (במדבר ל"ד, י"א) : משפם הרבילה , ומרגם יונחן מאפמיא לדפני . וראה מה שכחתי בשם רבילה , ומשם תראה כי שני המקומות היו קרובות זה לזה] , וכן דרכם תמיד לעשות סמוכות לדרשם מדברי תורתנו הקדושה לנלתי יוח מוכרנס .

כי זתים ושקמים גדלו והגליתו בשפלה הזאת עד מאד (מ"א י' כ"ז).
דהי"א כ"ז, כ"ח. שס ב' א', ט"ז. שס ט', כ"ז) [י"כן שנינו (שביעית פ"ט,
משנה ב') כל שהוא מגדל שקמים גליל התחתון. ומ"ס אנו
למדי' כי חלק אחד מן הגליל והוא הגליל התחתון סימנה ג"כ בשפלה
(ועיין שרון).

שֶׁפֶר Sepher

שם לאחד ההרים במדברות ארץ ערב, אשר חנו עליו בני
ישראל (במדבר ל"ג, כ"ג); ולדעת אחד מחכמי הגוונים, הוא
ההר במדברות הארץ ההיא אשר יקרא כיום בשם Zophara
(גבל-צפרא), וגם לעמק אשר לרגלי ההר הזה יקרא עד היום
בשם עמק העברן Hebran; ויראה כי הוא לזכר תחומות
העבריים אשר חנו שמה.

שָׁרִיד Sarid

עיר על גבול נחלת מטה זבולן (יהושע י"ט, י').

שָׁרוּחֵן Sarnhen

עיר בנחלת מטה שמעון (יהושע י"ט, ז'), והיא לא חוזר
בין ערי יהודה (שס ט"ו); אמנם בספר (דהי"א ד', ל"א) תקרא העיר
הזאת בשם שָׁעָרִים, ויתכן כי זאת היא העיר שערים אשר
בשפלות יהודה. (יהושע ט"ו, ל"ז. ש"א י"ז, כ"ב).

שָׁרִיוֹן Sirion

היא אחד משמות הר הרמון; וכפי עדות כותב תורתנו
(דבר' ג', ט') נתן לו השם הזה מאת ה'ידוניה (עיין חרמון).

שָׁרוֹן Saron

השם הזה לדעתנו הוא כלל אל כל מישור (עיין דהי"א ה', ט"ז):
וישבו

וישבו בגלעד בבשן ובבנותיה ובכל מגרשי שרון על
תוצאותם. כי שרשי נפ"י ונע"ו מתחלפים לפעמים [° ולפי מה
שכתבתי בהוראת השם מישור, יתכן כי טעם מלת שרון הנזכר בארץ עבר
הירדן הוא כמו מישור כי כן יקראו כל חבל ארץ י ש ר (בבשן ונע"ו) אשר
בעבר הירדן בשם מישור. ואשר בארץ כנען בשם שרון. ואף כי הוראה
אחת להם]; ובספרי הקדש יקרא בשם השרון Saron, המישור
המתפשט בארץ ישראל מלפון הר הכרמל נגבה, עד העיר יפו אשר
שמה הוא קלה מישור אחר גדול הנודע בספרי הקדש בשם השפלה
[° (ירמיה געגער, נירמרוג) וקרא הכתוב את ה מ י ש ו ר ההוא בשם מיוחד
השפלה, כי השם הזה הונח על כל ארץ מ י ש ו ר השוכנת דווקא על
חוף ים כאשר תראה מן הכתובים אשר נזכר שמה השם הזה]. והנה סיפרי
המסעות ירבו לדבר על חמדת השרון הזה ועל טעם תנובותיו; וגם
בספרי הקדש נמצא לפעמים את מהלל יפיו וטובו, כמו ישעיה ברצונו
לצייר את ליה וערכה כהפכת מיד אל עושה פלאות אל ארץ חמדה,
יאמר: יששום מדבר וציה ותגל ערבה והפרח כחבצלת
פרוח תפרח ותגל אף גילת ורנן כבוד הלבנון נתן לה הדר
הכרמל וה ש ר ון (ישעי' ל"ה, כ') [° והשם שרון נזכר עוד (בס'
ישעי' ל"ג, ט'. שם ס"ה, י'. שיה"ש ב', א'. דה"א כ"ו, כ"ט)].
ונודע רב טוב היין השרוני מדברי התלמודיים; ולפי דבריהם
מראו גם כן חזק מאד, עד כי אם ימוג גם בשני חלקי מים, עודנה
יהיה מראהו כמראה יין הכ ר מ ל י חי (גדה כ"א, א') — ובשרון הזה
נמצאה ג"כ עיר אשר נקראה על שמו, והיא הייתה אחת מערי המלכים
בארץ כנען (יהושע י"ב, י"ח) [° ועיין מה שדברתי גיה בשם דביר].

ששך: Seach

הוא שם אל בבל בדברי ירמיהו (כ"ה, כ"ו. שם נ"א, מ"א);
ונעלם כעת ממנו טעם השם הזה. [° והנה כל הכמי ישראל ואחם אחד
מחכמי האומות היראנימום הסופר הנולדי הסכימו יחד בהוראת השם
ששך, שהוא בבל כהלוק האותיות הנודע לחכמי הקבלה ע"ד א"ת, ב"ש
וכו'. וכן דעת רש"י בפתרון מלות: לב קמי (שם נ"א, א'), בא"ת,
ב"ש בשדים] (וראה מה שכתבתי בהערה לשם תדמר).

(ת) * תַּאנַת שִׁלֹה Taanath silo

שם עיר על גבול נחלת מטה אפרים, וזכרת רק פעם אחת
(יהושע ט"ו, ו') . (ועיין שלה) .

* תַּבּוֹר Thabor

שם עיר בנחלת מטה זבולון (יהושע י"ט, כ"ב) ונתנה ללויים
(דה"א ו', ס"ב) ואשר עמדה על גבול נחלת יששכר. והיא נזכרת
(שופט' ח', י"ח) .

הַר תַּבּוֹר mons Thabor

הוא הר גבוה המצויק בלפון ארץ ישראל [בארץ הגליל על
גבול נחלת זבולון ונפתלי]. בתוך בקעה גדולה אשר תקיפהו מסביב
[ולכן נקרא שמו תַּבּוֹר שהוראתו בלשון ארמי כמו ש ב ו ר או סרוף (ביד)
ולפי שדבר אין לו להר הזה עם הררים אחרים ע"כ קראוהו בשם תבור ;
כאשר דברנו כבר על השם בתרון, ואולי יהיה הסעם במלת תבור כמו
בתר, בחלוק אוחיות הנהוג בלשון עברי כמו כש, כשכ. יחזר, יבחר,
ודומיהם], ונשקף על פני ים כנרת. והוא אחד ההרים הנחמדים אשר
בארץ ההיא, כי הוא עגול מכל סביביו כאגן הסהר מעשה ידי אמן,
עד כי ישוממו כל רואיו על עגול תמונתו *) ; גם מכל עבריו יכסוהו
דשא

(*) ועל היותו עגול כמו טבור, נקרא לעת מקצת החכמים בשם
תַּבּוֹר, בחלוק הקי"ת כתי"ו [והחכם הערדור בספרו (אמץ גייסט
דער העברעמישטן סמעייט) חלק ב' הרבה לספר בשבח ההר הזה עיי"ש].

דשא ופרחים מפרחים שונים, ועל ראשו הוא כר נרחב העטור מכל סביביו בחרש מלל. ההר הזה הוא נודע מאוד ע"י מלחמת ברק עם סיכרא (שופט' ד', ו'). ירמיה' מ"ח, י"ח. הושע ה', ח'. תהלים פ"ט, י"ג), וממנו נובע נחל קישון. ומספר יהושע (י"ט, כ"ב, שופט' ח' י"ח) יראה כי על ההר הזה או בקרבתו נמצאה עיר אשר נקראה אף היא בשם תבור. [° ופיין תבור].

אלון תבור vallis Thabor

הוא שם לעמק אחד בסביבות הר תבור, אשר גדלו שמה עצי אלון, נזכר בספר (ש"א י', ג') [° ומשם נראה שהיתה נגזל נחלת משה בנימין].

* תבֶּעֱרָה Thabera

שם מקום קרוב למדבר סיני, אשר צערו שם העם המחלוננים רע על ד' (במד' י"א, ג'. דב' ט', כ"ב); והנה למקום ההוא אשר ירדה בה האש ותאכל בקלה המחנה קראו תבֶּעֱרָה, ולמקום אחר במחנה ההוא אשר גם קברו את העם המת אויס, קראו קברות התאווה.

תִּבְעֵז Thebez

עיר בארץ ישראל הנודעת מקורות אבימלך בן גדעון אשר הומת שם מידי אשה בגשתו אל מגדל העיר (שופט' ט', ג'. ש"כ י"א, כ"א). ויתכן כי שם העיר הזאת היא על שם הצללות ואנמי רפש אשר סביבותיה; כי כאשר יאמר תבל משרש בלל, כן יאמר תִּבְעֵז משרש בצץ.

* תִּנְרָמָה (פיין ניתיתונרמה).

תִּדְמֵר או תִּמְרָר

היא העיר הגדולה והמפוארה במלך מלך, הנודעת בספרי העמים

העמים בשם Palmyra; אוהה בנה שלמה מלך ישראל במדבר ארם (1) (מקדער וירטצן וויססע) (מ"א ט', י"ס. דהיי"כ ח', ד'), ונקראה ע"ש ה ת ת ר י ס אשר נמלאו שמה, וכן השם Palmyra אשר תקרא זו בספרי העמים, נגזר הוא מן שם Palma כלשון רומי אשר ידמה בהוראתו אל הוראת שם תמר בעברי. וכן כנו הפרסיים אשר ירשו את ספרד את העיר Palma אשר בספרד בשם תדמירא. ויחזק כי המלך שלמה בחכמהו לזה לבנות את העיר הזאת למען הכין את ממלכתו בארצות ארם אשר רחוקות הנה מארץ ישראל, ולמען הליב לו שמה יד עולם אשר לא יכרת; כי כל הככר הגדול אשר סביבות העיר הזאת (והאשר יקרא על שמה בספרי העמי' בשם Palmyrene). הוא שואה ומשואה, לא יורע ולא ילמח ולא יללח למושב בני אדם כארץ אשר אררה ה' באפו ובחמתו; ולזאת יקשה מאד אל האויב הגר עליה ללכדה בעם כבד וביד חזקה, כי ילאו המון חילותיו מפני הרעב ולא יעלזו כח לעבוד עבודת קרב ומלחמה ימים רבים. ובאמת

(1) והנה מקום אחי להעיר את כל קורא יקר על דבר טוב בהכנות הכתוב הנזכר בספר מלכים: ואת בעלת ואת תדמר במדבר בארץ (מ"א ט', י"ח) אשר נתקשו כל המפרשים בהכנת טעם השם בארץ הנזכר כאן, ואל איזה ארץ יכוון הכתוב כאן, והמעשה הזאת נשנית עוד הפעם בספר דברי הימים: וילך שלמה חמת צובה ויחזק עליה, ויבן את-תדמר במדבר כו' (דהיי"כ ח', ג'—ד'), ושם לא נזכר כלל השם בארץ? אמנם ע"פ מה שכתבתי בשם ארם ובשם צובה ובשם חמת. כי השם ארם כללה לפנים בתוכה ממלכות וארצות רבות נפאל לפוגיות מורחית לארץ ישראל, ומלך צובה היה אחד מאדירי המלכים אשר בארץ ארם Syrien, וכי לפעמים היתה גם ארץ חמת תחת יד מלכי צובה ונקראה אז בשם חמת צובה, יתכן לאמר כי טעם מלת בארץ כמו בארם צובה (בשני מלות, וכן קדמונו חז"ל לדרוש את הכתובים (שמות כ', כ'). במד' כ"ב, ל"ב) על דרך כו ט ר י ק ו נ, והיא הנקראת בספר דברי הימים בשם חמת צובה.

ל"ב ח"ב

ובאמת בנין העיר הנפלאה הזאת היא אות נאמן על גדולת המלך
שלמה ועל עושר כבוד מלכותו, אשר באמת פיו הקים קריה נשגבה
בארץ ליה, ויכון עיר עליזה בין עבדות המדבר, מקום אשר לא
ימצא שם די לבנות עלית קיר קטנה (1).

* תובל Tubal

שם אומה אחת המזכר' כמעט תמיד יחד עם מִשְׁךְ (ברא'
י', ב'. יחזקאל כ"ז, י"ג. שם ל"ב, כ"ז. שם ל"ח, ב' — ג'. שם ל"ט,
א). והנה כבר דברתי בשם מִשְׁךְ כי תכונת ממלכתם היתה בהררי
מאשבא die Moschaischen gebirge בארץ הקטנה בחוף
ממלכת Pontus (שנער) הישנה. ועם תובל המה המיבארענער
Tibarener היושבים במערבה של מִשְׁךְ Mosher, וכן
נוכרו יחד תובל ומִשְׁךְ בספר החכם Herodot (3, 94. 7, 78)
ודע! כי יונתן תרגם מִשְׁךְ, אוסיא. ובתלמוד (יומא י', א) תרגמו
מִשְׁךְ מוסיא, ולי נראה כי ט"ס הוא בשני המקומות, ולריך להיות
רוסיא. כי לפי דעתי תובל מִשְׁךְ ותירם, הם הנזכרים בספר
יחזקאל בשם ראש, מִשְׁךְ, ותובל. ושלשה אלה המה ראשי בית
אבות הרוסים הראשונים השוכנים על נהר וואלגע. (ועיין מה
שכתנתי

(1) והיא עמדה עוד בימי בית שני, והיתה נקראת אז בשם תרמוד.
(במילוף הדל"ת ברי"ש, והרי"ש בדל"ת המזוי לרוב בכתבי הקדש,
וביחוד לרך השמות להשתנות בהדרגתם כאשר יורקו מלשון אל לשון),
והיא נזכרת במדרש: אמר רבי יוחנן אשרי מי שראה
במפלגתה של תרמוד. למה? שהיתה שותפת
בשתי חורבנות (איכה רבתי סוף פסוק בלע ד'). והעם אשר
ישבו בה נודדים היו בימי חכמי התלמודיים בשם: תרמודיים.
וכן נראה מפורש מדברי המדרש (קהלת ב', כ"ה) שְׁתִּדְמוּד
ותרמוד שניהם שם עיר אחת הם: ר' ירמיה בשם ד' שמעון
בר רב יחזק נשר גדול היה לו לשלמה והיה רוכב עליו והולך
לתרמוד במדבר, ונא ביום אחד. הדא הוא דכתיב (להי"ב ת'
ד'): ויבן את תרמוד (וס"ס הוא ול"ל תרמוד) במדבר.

שכתבתי בשם תיירם). ולדעת י"א נקרא מחוז אחד בארץ רוסיא אשר באז"א בשם תופקדקק על שם תובל בן יפת. וראה דעת יוסף בן גריון בבאור הרש"ד לספר אוד לנתיבה.

* תולד (פיין אלמולד).

* תורק Turek

שם מקום נזכר בס' (שי"ש א', ג'): שמן תורק שמך. וכן דעת הראב"ע שם בשם י"א. ועיד היום מלאנו מורק שם ממלכה אחת בין הררי קאוקאזיען die Kaukasischen gebirge, ואשר גם העיר הראשה אשר בממלכה ההיא תקרא גם כן בשם מורק, ע"ש נהר מערעק השוטף ומגביל בין הממשלות הקטנות והגדולות בארץ טשערקעסיא וקאברדיא. ומלריה: לפאת מזרח, הים הכספי וארץ פרס. לפאת נגבה, פרס ועירקיא. לפאת ים, הוא ים השחור. ולפאת לפונה, ממלכת רוסיא אשר באז"א. והממלכה הזאת נזכרת בדברי הסרגומים יונתן והירושלמי (ברא' י', ב') שסרגמו את השם תיירם, הרקי. וכן מלאני (בברא' רנה פ' ל"ז): תיירם, ר' סימון אמר זו פרס ורבנן אמרי זה תורקי. (ועיין תיירם).

* תושיה (פיין ה' יראם).

תַּחֲפָנִיחַס (תַּחֲפָנִיחַס) וְ תַּחֲפָנִיחַס

Thahphanhes v. Thahphenes

היא העיר (Daphne) אשר בארץ מזרים לפי העתקת שבעים הזקנים; והיא היתה עיר נחמדת מאד על יד נהר נילוס אלל תולדותיו אל נשון ים פלוסי (פעלונישער מעערבווען) אשר לזאת תקרא לפעמים גם Daphne pelusia [והיא נזכרת (ירמיה מ"ג, ז' - ח' - ע'. שם מ"ד, א'. שם מ"ו, י"ד. יחזקאל ל' י"ח) בשם תחפנחם ורק במקום אחד (ירמיה ב', ט"ז) כתיב תַּחֲפָנִיחַס]. ובעיר הזאת אשר הקיפה מימי היאור והים סביב סביב, בנו להם המלכים

המלחמים מבצר חזק מאד להיות להם למחסה מלפני האויבים משחרר
למקד, אשר הרבו לפשוט על ארץ מלרים המבורכת, לשלול זה שלל
ולבזו זו. ולדעת קלם החכמים עוד נשאר שם ושארית לעיר הזאת
על אדמת מלרים עד היום הזה, והוא כפר הפנים Tafnas העומד
כיום על תולדות נהר גילום. ומכתובים שונים בספרי הקדש נראה
כי העיר תחפנחם הייתה אחת הערים הגדולות והנכבדות בארץ
מלרים; גם מדברי ירמיה (מ"ג, ו') יראה כי היה זה היכל למלך
מלרים אשר ישב שמה לעתים ידועות.

תַּחַת Thahath

שם אחת התחניות אשר חנו בני ישראל במדבר (במד' ל"ג, כ"ו).

ארץ תַּחַתִּים חֲדָשִׁי terra Thahthim hadsi

שם ארץ המזכרת במסעות יואב ושרי החיל אשר נסעו בדברי
המלך דוד לפקוד את ישראל (ש"ב כ"ד, ו' 1); והנה מספור המסע
ההוא

1) ודע קורא נעים כי נלאו מפרשי הפסע בטעם השם ארץ תחתים
חדשי, כי לא נזכר רק פעם אחת בכתוב, ומספור המסע ההוא
גם כן אי אפשר לדעת אם הייתה תכונה הארץ ההיא בארץ הגלעד
מעבר לירדן מזרחית, או בנחלת הדני מעבר לירדן מערבית,
והמחרגם הנאמן יונתן ב"ע חרגם: ארץ תחתים, ארעא
דרומא, ותמה עליו הרד"ק. ובני המשכיל מאיר יהודה העיר לי
אזון בהבנת המרגום על פי הכלל הידוע לבעלי הגעאוגרפיה,
שכל ארץ יכולה להתחלק לשני חלקים, ויכנו אז את החלק הקרוב
יותר אל הקוטב הצפוני (נחמד פה) בשם ארץ העליון (רמס
מבערע וקט) ואת החלק הקרוב יותר אל הקוטב הדרומי (זיר פה)
יכנו בשם ארץ התחתון (רמס נידערע וקט). כאשר חלקו בעלי
החכמה ההיא את ממלכת גוויניאה, לגוויניאה העליונה (מבער
גוויניאה) וגוויניאה התחתונה (נידער גוויניאה) ועל פי הכלל הזה נוכל
לומר ג"כ שחלק הדרומי מארץ הגלעד (כי השם גלעד כולל לעתים
גל

הוא נראה כי חכונת הארץ הזאת (הזכרת בין גלעד ובין העיר דן)
היתה סביבות מי מרום .

אֶרֶץ תִּימָא terra Thema

תזכר בדברי (ישעיה כ"א, י"ד . ירמיה כ"ה, כ"ג . איוב ו', י"ט) ;
ובהיות תִּימָא אחד מבני ישמעאל (נראה כ"ה, ט"ו) נדע כי הארץ
הזאת היתה בחלק הלשוני ממדבר ערב , כי כן שכתו בלשון הארץ
הזאת בין חוילה ובין שור (שם) .

תימן

כל ארץ עבר הירדן , נקרא בעבור זה בשם ארץ תחתים
(יידער זמיר) , ויתורגם הכתוב לפי זה (ויהי קמון הישרמון נכך דעת
למטר גלעד , פריצטן דען וירלוצטן שהיו דבש אטלמן — נעלאך יידער
גלעד — חונר גינגטן נאך חדשי זמירן . חז"א) וכן כתב רש"י ז"ל על
הכתוב : וירד הגבר משפם הרבלה כו' וירד הגבור
הירדנה (כמד' ל"ד, י"ב) ,, כל שהגבול הולך משפן לדרום , הוא
יורד והולך עכ"ל " (ומהחיתא על הרב הגדול חוקר קדמוניות
הגאון רש"ל ראפ"ס שלא הכיח דברי רש"י בהערתו למאמרו הנעים :
על דבר היהודים החפשים הנמצאים בארץ ערב ובארץ כוש עד היום.
בכורי הפתים תקצ"ד , ליון ס"כ , הערה א') . וקרוב לאמר שלטעם
זה נקראו ג"כ שני ערי בית-חרון אשר נבחרת בני יוסף האחת
בשם בית-חרון עליון (דבש נעדרלוצט בית חרון) והשנית בית-
חרון תחתון (דבש וירלוצט בית חרון) כי הוראת השם חרון
יורה לנו ששניהם עמדו על ההר . אמנם מה שחרגם יונתן את השמות
בעל שלשה , ארץ שלשה , וארץ שועל , ג"כ ארעא
דרומא וכן תרגם הבשרי והערכי , נעלם ממני טעם
תרגומם ? . אולם לפי מה שכתבתי בשם המדרש בטעם השם חדשי
יתכן שנקרא' נחלת בני דן אשר בקרב ים כנרת . הקרוב לבית-רחוב
בשם : ארץ תחתים חדשי (ניח יידער זמיר) , על שם שכני דן
חדשים מקרוב בלו שמה , לא שערס אבותיהם לנחול את הארץ
הזאת , וכני בנייהם בלו זימי השופטים וכנשוה . (וראה מה
שכתבתי בטעם השם חדשי) (ועיין במנחתה) :

Theman תִּימָן

שם עיר [יוממלכה] במזרח של ארץ אדום (ברא' ל"ו, י"א—
 ט"ו . ירמיה מ"ט, ז' — כ' . יחזקאל כ"ה, י"ג . עובדיה ט' . חזקיה ג'
 ג'), וסביבות העיר הזאת הן הנקראות לפי דעתי בשם ארץ התימני
 (ברא' ל"ו, ל"ד . 1) [והתימנים היו נודעים ומפורסמים בימים ההם
 בחכמתם בכל קנזי ארץ ככל בני קדם (מחבר) הנודע' או בתבל, עד שנקראה
 החכמה על שם (מ"א ה', י"א . ירמיה מ"ט, ז' . עובדיה ט') .]

* תִּיץ Thiz

שם מקום הנודע ע"י אחד מגבורי המלך דוד (דהי"א י"א, מ"ה) .

* תִּירָם Thiras

שם אחד מבני יפת בן נח (ברא' י', ז'), לדעת החכם
 געועניוס נתישב לאלאי תירם בארץ Thrazien היא ארץ
 טראסיה אשר מן ווינציה עד אונגאריא, והיא בחלק אייראשא וכן
 דעת יוסף בן גוריון והחכם הירנימוס . אבל מה שכתב שכן
 מרגמו וינתן והירושלמי, לא נראה לי, ואנכי כבר גליתי דעתי בהבנת
 דברי התרגומים בדברי על השם תִּירָק עיי"ש . ולדעת י"א תירם היא
 בארץ שיט"א Seithien, ומהם ילאו מלכות רוס"א ואנגלאטירא
 שהיא בריטאניע, ולדעתם יהיה תִּירָם וראש המזכר (יחזקאל ל"ה,
 ז' — ג' . שם ל"ט) ראש משך ותובל, שניהם שם אומה אחת
 בהוספת: תי לבד, ושם שניהם ראש, וממנו ניסד השם רוסיא,
 (וראה מה שכתבתי בשם משך) . ואחד מסופרי הערביים אבן
 פאסלאן (2) קבץ ברחבה על עם אחד עובדי אלילים אשר ראה
 וידע

1) ואוגקלס ויונתן מרגמו: ארעא דרומא, כי לדעתם נגד השם
 הזה מן ימין, וכן אמר הכתוב: צפון וימין (תלים פ"ט, י"ג) .

2) Ibn Foszlan's Bericht von den Russen
 älterer Zeit, übersetzt und erklärt von
 Frähn. Petersburg 1823.

יודע אותם ששם (Rus) רוס השוכנים על חוף נהר וואלגא (וראה מה שכתב החכם געזעניווס בשם החכם האמער 1) (ועיין תובל).

תֶּחֶן Thochen

שם אחת הערים אשר ישבו בהן בני שמעון (דהי"א ד', ל"ב) ובספר (יהושע י"ט, ו') יזכר במקומה עֶתֶר.

תֵּלֶאשָׁר (תֵּלֶשָׁר) Thelassar

עיר נזכרת בדברי מלך אשור אשר שלח אל חזקיהו מלך יהודה (מ"ב י"ט, י"ב. ישעיה ל"ו, י"ב); ומשם נדע כי היא הייתה בארץ עֶרֶן אשר דברתי כבר עליה. ויראה כי שם העיר הזאת הוא מורכב משם תֵּל ומשם אֶשָׁר, והוא בתשלומו תֵּל־אֶשָׁר [והנה כבר הערתי על דברי המחבר בשם עֶרֶן, כי עֶרֶן אשר היה בו הֶגֶן, וְעֶרֶן הנזכר אלל ערי ממלכת אשור שני מקומות הם עי"ש, וכן נראה דעת המתרגמים והמעתקים הקדמונים כי כן תרגם יונתן אריוך מלך אֶלְסָר, מלכא דְתֵלְסָר (ברא' י"ד, א' — ט') וכן תרגם הירנימוס הסופר הנוצרי (ועיין הערת המחבר לשם אֶלְסָר ומה שהוספתי על דבריו) וכן ת"י את השם: רֶסֶן, תֵּלְסָר (ובירושלמי שם הטעם תֵּלֶאסָר, וכן איתא (כמ"ד ברא' ט' ל"ו) רק בשנוש מעט משגגת המדפיסים), מכל אלה נראה שְׁתֵּלֶשָׁר או תֵּלֶאשָׁר הוא שם עיר וחכל ארץ במדינת אשור סמוך אל גִּינְוֶה. ודאוקה הדעה מאוד מארץ עֶרֶן אשר היה בו הֶגֶן, ועיין מה שכתבתי בשם רחבות עיר].

תֵּל־אֶבִּיב Thelabib

שם מקום [נֶחָרָר אֵרֶס נהדים] על נהר כּבֶּר, נזכרת (יחזקאל ג', ט')

4) Origines Russes, Petersburg 1827.

ג', ט"ו) [זאלי היא העיר Thal-labba הנמצא כתוב בלוחות
החכם אנוויל 1].

תל-חרשא Thelharsa

שם אחת הערים במלכות בבל (עורא ב', נ"ט. נחמי' ז', ס"ח).

תל-מלח Thelmelah

אף היא אחת הערים במלכות בבל (עורא ב', נ"ט. נחמי'
ז', ס"ח).

תמנה Thimna

עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו, י"ד): ויורד בית
שמש ועבר ת מ נ ה [והנה מפשט הכתוב הזה נראה שתכונתה הייתה
מנפון לדרום יהודה כעדות מלת ויורד שהעירו לעיל בשם (תחתים חדשי)
ולכן מנה אותה הכתוב בין ערי ה ג ב והשפלה אשר ליהודה (דהי"ב
כ"ח, י"ח). אבל באמת הייתה מכוונת ב ה ר, וכעדות הכתוב (שם ט"ו,
נ"ו) [וראה מה שכתבתי בשם תמנתה].

תמנתה Thimnatha

שם עיר בנחלת מטה דן (יהושע י"ט, מ"ג) והיא הנודעת
מקורות שמשון הגבור (שופטים י"ד, ח'. ב', ה' 1).
המנת

4) d'Anville's Charte: l'Enphrate et le Tigres.

1) והעיר הזאת נוספת מאד והיא הנזכרת במעשה יהודה ותמר: ויגד
לתמר לאמר הנה חמיך עלה ת מ נ ת ה (נרא' ל"ח, י"ג)
והנה מקום אחי להעירך קורא משכיל בהנחת מאמר יקר בדברי חכמים
התלמודיים (סוטה ז', א'); כתיב הנה חמיך עולה
המנתה

תַּמְנַת חֶרֶס Thimnath - Heres

עיר בהר אפרים, הנודעת להיות המקום קבורת יהושע בן
נון (שופטים כ', ט'). והנה נקרא בשם העיר הזאת השם חרס אל
השם

תַּמְנַתָּה, וכתוב: וירד שמשון תַּמְנַתָּה? אמר ר'
אלעזר שמשון שנתגנה בה כתיב ביה ירידה,
יתודה שנתעלה בה כתיב ביה עליה. רבי שמואל
בר נחמן אמר שתי תַּמְנַתֹּת היו, חדא בירידה
וחדא בעליה. רב פפא אמר חדא תַּמְנַתָּה הוא, ראיתי
מהאי גיסא עלייה, וראיתי מהאי גיסא ירידה. כגון
ורדוני ובי בארי ושוקא דנרש. והנה אחרי אשר הערנו בשם
תַּמְנַתֹּת חרשי בהוראת השם ירד מעטס החוקר הגדול רש"ל
רפא"פ בשם הראב"ע (ברא' ל"ח, א'. במד' י"ג, י"ז) והחכם
געזעניום בשורש ירד מה שכתב בשם מיבעלים ראיות (משמואל
א' כ"ה, א'. שם כ"ו, ב'. שם ל', ט"ז) שכל שהגבול הולך
מזפון לדרום נאמר בה לשון ירידה. אולם הרב ר"ע האדומי
התאמץ לכתוב דבריהם בספיקות אשר עורר עליהם בספרו המחוכם
מאור עינים (פ"א), וכתב שם בספרו בישוב הקושי אשר ימצא לדבריו
מן השמות ירד ועלה שמאלנום סותרים א"ע נכמה מקומות בחנ"ך
ובדברי חכמינו ז"ל, בחכונת הערים וארצות. שיתכן מזל הלשון
לפרש את שני הפעלים האלו בבחינה אחרת כדעת הרמב"ם במורה
הנבוכים ביו"ד לראשון, עיי"ש. ע"כ גם כן כאן יתכן לומר שכבר
קדמונו חכמינו החלמודיים לעמוד על חלוק הדעות כלם, בשנוי
דרושם על מה דכתיב (ברא' ל"ט, י"ג) עולה ובס' (שופטים ח"ד,
א') כתיב וירד? שאל דעת ר' אלעזר היטב יתפרשו שני הפעלים
הללו על עליה וירידה המעלה, כדעת הרמב"ם שהבאנו למעלה,
ולכן אחי ספיר דרשנו: שמשון שנתגנה בו. ור' שמואל בר
נחמן יתאן לפרש כאן הוראת שני הפעלים עלה וירד כדעת ר'
אלעזר, וגם בחלה נפשו בכלל אשר הנחנו לעיל, שכל שהגבול
הולך מזפון לדרום כתיב ביה וירד, לכן הוכרח לאמר שתי
תַּמְנַתֹּת היו, חדא בירידה כו'. (אף כי לא מצאנו שום רמז

אחר

לג

ח"ב

השם תמנה, למען הנדילה מהעיר תמנה אשר בארץ יהודה [ויתכן
כי פעם חרם הוא כמו שמש (עיין בית-שמש)] ; אמנם בספר
יהושע

אחר כל כחני הקדש ששני תמנאות היו בארץ ישראל) . לא כן דעת
ר' פפא , כי הוא אחו ג"כ הכלל אשר הניחו החכמים האחרונים
בהוראת השם ירך המורה על ההליכה משפן לדרום , ואשר פפ"י הכלל
הזה אין פרץ ואין יוצאת ואין נוחה בהבנת הכתוב פה , כי לשום
חזא ת מנתה הואי . דאתי מהאי גיסא (ר"ל ההולך
מדרום לשפן) עלייה . ודאתי מהאי גיסא (משפן לדרום)
ירידה . ומתיתמא על רש"י ז"ל אחרי אשר גם הוא יסכים לדעת
הראש"ם וכל גדולי האחרונים בביאור מלת וירך הנאמר בגבולין
(במד' ל"ד , י"ב) כל שהגבול הולך משפן לדרום הוא יורד והולך . מה
ראה על ככה לפרש את דברי הכתוב , בפירושו על התורה (ברא'
ל"ח , י"ג) כ ש פ ו ע ה ה ר היתה יושבת , ע ו ל י ס לה מכאן
ו י ו ר ד י ס לה מכאן , דלא כמאן ? ויותר מזה אחפלא על דברי
הרש"י בביאורו , אשר הביא מפורש דעת ר' ספא ולטונו ; ופירש דבריו
ג"כ לפי שהיתה יושבת כ ש פ ו ע ה ה ר כ' , מאין ידע שחכונתה
היתה כשפוע הדר ? — והנה המשכיל על דבר יראה כי את אשר לחץ
אותם ואשר הניעו בעבור זה לפרש את דברי ר' ספא בדרך רחוקה ;
הוא , לפי שרש"י והרש"ד סוברים כי תמנתה הנזכר כאן ותמנה
אשר היתה בנחלת יהודה עיר אחת הנה לדעת ר' ספא , והיא
פמדה כ ש פ ו ע ה ה ר כאשר יעיד ע"ז הכתוב (יהושע ט"ו , נ"ז) .
ואף כי מתחלה נתנה ליהודה אמנם להיותה מכוונת על גבול
יהודה ושבע דן נתנה אח"כ לבני דן לנחלה (וכן דעת החכם געזעניוס
שתמנה ותמנתה עיר אחת) . ולדעת ר' שמואל בר נחמן שני
תמנאות היו האחת אשר ליהודה , והיא היתה מכוונת כהר כאשר
אמרנו והיא העיר תמנתה הנזכרת במעשה יהודה וחמר דכתיב
בה עליה (ולפי"ז אנו מוכרחים ג"כ לאמר אף לפי דעת ר' שמואל
בר נחמן שהעיר תמנה היחה נקראת לפעמים בשם תמנתה) , והעיר
תמנתה אשר היתה לבני דן לנחלה , והיתה מכוונת כעמק והיא
עיר אחרת ואליה ירד משפן אשר היה משכש בדני . אמנם לכד אשר
הוא

(יהושע י"ט, ל'. שם כ"ד, ל') תקרא בשם: תמנת-סדרה, ויתכן כי סדרה היה שם לאדוני העיר הזאת (1).

* תָּמָר Tamar

שם עיר בגבול הדרומי אשר לארץ פלשתיים, והיא מזכרת דברי (יחזקאל מ"ז, י"ט). ורבו בה דעות המבארים, לדעת התרגום וינחן שם ורש"י היא העיר יריחו הנקראת ג"כ לפעמים בשם עיר חתמרים (דברים ל"ד, ג'. שופטים א', ט"ז. דהי"ב כ"ח, ט"ו). ולדעת המחבר היא העיר עין גדי אשר נקראה לפנים בשם חצצון תמר (עין עין גדי).

עין התנין Fons draconis

שם מעין מים בקרבת העיר ירושלים, הנזכר אך בספר (נחמ' ב', י"ג); ומשם נדע כי מימיו נבעו במערב הר ליון לחול חלקת החומה המערבית אשר בין שער הגיא לשער האשפות.

תַּעֲנָךְ Thaanach

שם עיר בנחלת חזי מטה מנשה בארץ כנען (יהושע י"ב, כ"ח) ואף

הוא דחוק לפרש שלדעת ר' שמואל בר נחמן יהיו שתי תמנתה ואחת משני הערים האלה יהיה נקרא לפעמים גם בשם תמנה לכד, עוד יכונן פרושם דברי הכתוב (דהי"ב כ"ח, י"ח) אשר שם מינה הכתוב את העיר תמנה אשר ליהודה בין ערי ה' ג' ב' והשפלה. אמנם לפי דעתינו ככונת חכמינו התלמודים אין קושי כלל. וכן נראה דעת המתרגמים אונקלוס וינחן שתרגמו תמיד את השם תמנתה, תמנת.

(1) ויתכן כי אחרי מות יהושע העמידו בני ישראל לכבודו מזבית-עוז (חיי"ט טרף-עז) בתבנית השמש לזכרון הנס הנעשה לו שנקדה לו השמש בהלחמו עם השלשים ואחד מלכים, ובעבור זה הוסב שם העיר להקרא בשם: תמנת-חרם. וקרוז לזה פי' רש"י.

ן' ואף כי תענך ומגידו היו שניהם מערי מנשה, אמנם חלונתם היחה
בגבול יששכר בתוך, כמו שאמר הכתוב: ויהי למנשה ביששכר
ובאשר כו' וישבית ענך ובנותיה וישבי מגידו ובנותיה
(שם י"ז, י"ח). וראה מה שכתב החכם אברניק בבאורו למנחה חדשה
(שופטים ה', י"ט) (ועיין ענר) [.

תפוח Thaphuah

שם עיר על גבול נחלת המנשי בארץ כנען; והיא היחה
לבני אפרים (יהושע ט"ו, ח'. שם י"ז, ח'), אך הכבר אשר
סביבותיה ואשר. נקרא על שמה: ארץ תפוח, הוא היה לבני
מנשה (4) (שם). ודע! כי מלאו עוד עיר תפוח בנחלת מטה יהודה
(יהושע י"ב, י"ז. שם ס"ו, ל"ד. שם י"ז, ו') ועיין (עין חסיה) .

תפול Thophel

שם אחד המקומות במדברות ארץ ערב (דנ' א', א').

תפסח Thiphsah

היא העיר הנודעת בספרי העמים בשם Thapsacus, וברבות הימים הוסב שמה לשם Amphipolis; והיא היחה עיר
גדולה ומפוארה בארץ ארם על יד נהר פרת. ובהזכיר הכותב בספר
(מ"א ה', ד') את גודל הממלכה העלומה אשר היחה לשלמה, יאמר:
כי הוא רודה בכל עבר הנהר מתפסח ועד עזה. כי העיר
תפסח היחה בקצה מזרחית לפניית לממלכת שלמה, והעיר עזה
בקצה דרומית. —

והנה עוד חוזר בספר (מ"ב פ"ו, ס"ז), עיר תפסח
אשר הנה מנחם מלך ישראל; אמנם מחוכן ענין הספור שם
נראה

(1) וכן דעת בעל העתמים שהעסיק מלוח ארץ תפוח באתנה, ולא
כדעת רש"י שהכאנו לעיל בהערחתו לשם באר שבע.

נראה כי זאת עיר אחרת אשר נקראה בשם הזה, והיתה אחת מערי ישראל אשר בעבר הירדן מערבה (1) [נחמלח מעה אפרים או חזי מעה מנשה, קרובה לשמרון ותרצה].

תִּפְתָּהּ Thopheth

כן נקרא המקום בנביא בן-הגם אשר היו שמה צמות למולך (שקץ בני עמון), להעביר עליהם את הבנים באש (ירמ' ג', ל"א—ל"ב. שם י"ט, ו'—י"ג—י"ד. מ"ב כ"ג, י'); והשם הזה יתכן כי הוא נגזר משרש תִּפְ, כי קול רעש תופים השמיעו המקריבים למולך, לבל ישמע נאשם הבנים האמללים.

חקיע

(1) ולפי דעת הגר"א ווילנא שהנחתי בדברי על השם עזה, כי היתה עוד עיר אחרת בארץ כנען אשר נקראה ג"כ בשם עזה, ותכונתה היתה במקום מטרבית ושנית לאפרים, והיא נזכרת (דחי' ו', כ"ח); נבין הסיב סלוגתת רב ושמואל (מגילה י"א, א') בשם הכתוב: כי הוא רודה כו' מתפסח ועד עזה, חד אמר ת פ ס ח בסוף העולם (ר"ל סוף גבול ארצו כפאה האחת כדעת המחבר פה) ועזה בסוף העולם (ר"ל כסוף הגבול השני), וחד אמר ת פ ס ח ועזה בהדי הדדי הוו קיימי (כי לדעתו כיון הכתוב על העיר עזה אשר בגבול אפרים, ועל העיר ת פ ס ח אשר בין תרצה לשמרון, הקריבים זה לזה), ובשם שמלך על ת פ ס ח ועזה (אשר היתה תכונתם באמלע גבול ארץ ישראל) כך מלך על כל העולם כלו. וכן מפורש במדרש: מהדו ועד כוש, והלא מהדו ועד כוש דבר קל הוא? אלא בשם שמלך מהדו ועד כוש, כך מלך על שבע ועשרים ומאה מדינה. ודכותיה: כי הוא רודה בכל עבר הנהר מת פ ס ח ועד עזה, והלא מתפסח ועד עזה דבר קל הוא? אלא בשם ששלט מתפסח ועד עזה כך שלט מסוף העולם ועד סופו (מדר' חסתר ט' א').

תְּקוּעַ Thecoa

שם עיר בארץ יהודה מנגב לעיר בית לחם; היא הייתה עיר מולדת עמזם הנביא (עמזם א', א') [ולדעת יש אומרים גם עיר מולדת חזקיהו] ועד היום יראה חרבותיה, אשר כפי עדות סופרי המסעות עוד יעידו על הדר העיר הזאת ועל תפארתה אשר היו לה מלפנים [ורחבעם בן שלמה בנה אותה לעיר מנזר (ש"ב י"ד, ב'). דה"א ב', כ"ד. שם ב' י"א, ו'. ירמיה ו', א'). תכונתה הייתה בתוך בקעה פוריה המסובבת מאת הרי בחר נחמדים מאד וגעיימים לעין רואה [והיא הנקראת (דה"ב כ', כ') בשם מדבר תקוע]; וכפי עדות התלמודיים (מנחות פ"ה, ב') גדל בסביבות העיר הזאת מבחר זיתי השמן אשר בארץ ישראל. ובספר יחזקאל (י"א, א') בא שם העיר הזאת בקמ"ץ התי"ו: תְּקוּעַ [ורבים מכותבי המסעות יאמרו שכל הר גבוה הנקרא הר חפשי (פרחנקטנברג) עוד חרבות תקוע מונחים עד היום הזה].

תְּרָאָלָה Tharala

עיר בנחלת מטה בנימין (יהושע י"ח, כ"ז).

תֶּרַח Therah

שם אחת התחניות אשר חנו בני ישראל במדבר (במד' ל"ג, כ"ז).

* תֶּרֶמָּה (פיין ארומה) ..

* תֶּרְעָה Tirah

שם אחד המקומות אשר ישבו בה מקלַת מבני הכנבים, ואשר נקראו (דה"א ב', נ"ה) על שם מקומות מושבותם בשם תֶּרְעָתִים, שְׁמָעִתִים. שוֹבְתִים. והנה מלאנו כן בכתבי הקדש שם עיר שְׁמַע, שוֹבָה או שְׁבו, אמנם שם העיר תֶּרְעָה לא נזכרת עוד בכתבי

בכתבי הקדש, ודק זכר אחד מלחמי שיונתן חרגם את השם תרצה המזכרת (מ"א ט"ו, כ"א) תרעיתא. ואולי ידע כי תרעה ותרצה עיר אחת הנה? — 1). וכן דעת המדרש כי כן דרשו על הכתוב: יפה את רעיתי כתרצה (שה"ש ו', ו'): כתרצה, אלו נשי תרען כו' (שיר רנב).

תרצה Thirsa

היא הייתה אחת מערי המלכים אשר בארץ כנען (יהושע י"ב, כ"ד); שמה הכין ירבעם מלך ישראל את מושבו (מ"א י"ו, י"ד), ומאז הייתה עיר המלוכה למלכי ישראל עד בוא עמרי אשר בנה את שמרון ויבין שמה את כסא ממלכת ישראל (שם ט"ו, כ"א). תכונת העיר הוצתה הייתה לדעת מקצת החכמים בנחלת חלי מטה מנשה מקדש לעיר שמרון; ושמה יגיד עליה כי היא הייתה נאוה ורלויה, וכן חוכר בספר שיר השירים כעיר כלילת יופי: יפה את רעיתי כתרצה! (שם ו', ד') [ועיין תרעה].

תרשיש Tharsis

בשם הזה רבו דעות המבארים; והנכון לדעתי הוא כי היא הארץ הנודעת לנו כיום בשם Hispania (טפחניעו) ואשר היא באפסי ארץ המערב, ונקראה הארץ הזאת בימי קדם בשם תרשיש על שם Tartessus עיר גדולה ורוכלת עמים אשר הייתה שמה על שפת

1) וכבר העיר החכם געזעניום בספר השרשים באפשרות חלוק אומיות האלפ"א בית"א, באות ע"ן. כי בן תחלפנה אומיות ע', ג', ק', צ' וזו כלשון עברי ארמי, וערכי. והביא משלים הרבה כמו, ארץ, ארע, ארק (ערב). צאן, אען (פיהט). ענן, גגן (רעקו), ודומיהם. ועפ"י הנחתו יתכן לאמר בטעם השם תרעה שהוא גזור משרש רעה (געחוללן), ותרצה גזור משרש רצה, וענין שניהם אחד. וכן כתב המחבר בטעם השם הזה, כי היא הייתה נאוה ורלויה.

שפת הים. והנה מספרי הקדש (מ'א, י', כ"ב. דהיי"ט ט', כ"א) יחזקאל כ"ז, י"ב. שם ל"ח, י"ג. ירמיה י', ט') נראה כי הנוריים שלחו את אניותיהם אל תרשיש לקחת משם מכמני הזהב והכסף; ומנכדי סופרי העמים *) יגידו לנו כי הנוריים הרבו מאוד לבוא אל ארץ Hispania (עיין טור) ויעשירו מאולרות כל תמדה אשר מלאו שמה. ומה גם השם Hispania אשר תקרא בו כעת הארץ הזאת נכון לה לדעת מקצת החכמים מאת הנוריים. וזה על דבר השפנים הרבים אשר מלאו שמה; וכן השם Iberia אשר נקראה בו הארץ הזאת מלפנים, הוא שם טורי (עבריה) כי היא צע צערי המערב ובאפסיו. ומלבד הזהב והכסף הרב אשר נמלא בארץ הזאת, עוד נמלא שמה הון רב ממבחר שאר מיני המתכות, כאשר יעידון על זאת מסופרי העמים הקדמונים **) ולזאת יאמר יחזקאל במליצתו אל טור: תרשיש סוחרתך מרוב כל הון בבסוף ברזל ברזל ועופרת נתנו עזבוניך (יחזקאל כ"ז, י"ב) ומולא האבן היקרה הנודעת לעמים בשם Chrysolithus, הוא מארץ שפאניען. כאשר יעיד על זאת פליניוס הסופר הרומי ***); והאבן הזאת היא הנקרא לדעתי בלשון עבר בשם תרשיש על שם ארץ מולאה — והגם כי בספרי הקדש שם הארץ הזאת היא תרשיש, ובפי הנוריים היה Tartessus; הנה ממנהג לשונות המזרח הוא להחליף לפעמים בשמות הש"ן בתי"ו כמו אשור נקרא בפי מקצת אנשי המזרח אתוריא, וכן בשן בתנן, וכדומה.

ועתה כי ארץ שפאניען היא רחוקה במאד מאד מארץ ישראל ומארץ טור ולידון; לזאת נקראו בימי קדם בשם אניות תרשיש אניות חזקות ומולקות אשר יכון ללכת בהנה צמים רבים

נד

*) Aristoteles in libris Mirabilium. Diodorus l. 5. pag. 126.

**) Strabo. Diodorus. Mela. Plinius.

***) Plinius l. 47. c. 9.

עד אפסו היס, אף כי לא נועדו ללכת אל תרשיש כנראה מספר (מ"א כ"ב, מ"ט) אשר יאמר שמה: יהושפט עשה אניות תרשיש ללכת אופירה לזהב ולא הרך כי נשברו אניות בעציון גבר (1). אמנם בס' (דהי"ב כ', ל"ז-ל"ו) יאמר: ואחרי כן אתחבר יהושפט מלך יהודה עם אחויה מלך ישראל וכו' ויתבררו עמו לעשות אניות ללכת אל תרשיש. ויראה כי גם לפי סופר דברי הימים, מועד חלית אניות יהושפט מלך יהודה היס ללכת ראשונה אל אופיר אשר על שפת ים סוף (2), ואחרי כן לסבוב את ארצות אפריקה מגנז ולבוא עד תרשיש; כי לו דלוי ללכת באניות ההנה רק אל תרשיש לבד מדוע נעשו בעציון גבר אשר על שפת ים סוף, ולא באחת הערים אשר בארץ ישראל על שפת הים הגדול, הלא דרך הים הזה קצחל וספר לבוא אל תרשיש מאשר הוא דרך ים סוף.

השבה

(1) וכן נראה מספור קורא הדורות מראש (כדאשית י', ד') שתרשיש בן יון יוש משכנו במערב ארץ ישראל כיתר אחיו הנוכרים אחו יחד אלישה, בתים ודרנים. וכספר יונה עומד מסורס: ויקם יונה לברח תרשישה כו' וירד יפו כו', וזהו ידוע כי העיר יפו חבונתה על חוף הים התיכון. וכן מלאנו במליצת ישעיה על מסלת צור יחשוב את ארץ תרשיש, שהיא סבת למשמעת צור (ישעיה כ"ג, א'-ו'-י'-י"ד).

(2) ודע! קורא נעים כי רוב דברי המחבר בשם הזה חמלא בנאור הרב דון יצחק אברבנאל בספר (מלכים א' י', כ"ב) ביתרון הכשר הכמה, אמנם הסריו מעט על המידה לאחר כי עזרה הסופר טעה כמה שחלא כתוב שעה יהושפט אניות תרשיש, כחשנו שהיו האניות ההם ללכת תרשישה ואינו כן כי הם היו רק ללכת אופירה, ומה שקראם הכתוב אניות תרשיש, מפני חכניהם, שהיו נעשות כמו האניות הנפשות בתרשיש והוא אם כן טעות ציד עזרה הסופר עכ"ל ושרא ליה מריה. —

תִּישְׁבֶּה Thisbe

היא עיר מולדת אליהו הנביא אשר יקרא על שמה בשם
 הַתִּישְׁבִּי . ומלבד התואר הזה אשר לבחיר נביאי ישראל , אין לעיר
 הזאת זכר עוד בכל ספרי הקדש ; אמנם תזכר בס' טוביה אשר
 נשאר עוד לעמים , ומשם נדע כי תכונה היתה בארץ הגליל בנחלת
 מטה נפתלי . ועל כי עוז הנביא הנזכר את עיר מולדתו וילך לשבת
 בגלעד , יאמר עליו (מ"א י"ז , א' . שם כ"א , י"ו) כי הוא בתושבי
 גלעד [וראה מה שכתנתי בשם יבש-גלעד] .

ת.ם

לוח המפתחות

כולל רשימת כל המקומות הנעאגראסיות אשר נקבצו ובאו בתוך הספר
מחקרו ארץ להחכם ר'ש לעוויוואהן . וכל מקום אשר תמצא
בוכב * בצידו, הוא נוסף מידי המחבר המוציא את הספר שנית לאור.

וויספ	(י)
40 — פִּלְגָה (פִּלְגו)	I — יְרוּשָׁלַיִם
4I — גְּרוּת (בְּקָהֶם)	
* פִּנָּה —	(כ)
— ארץ פִּנְעָן	28 — פָּבֹל (א)
42 — * בְּנֶרֶת	— ארץ פָּבֹל (ב)
43 — ים בְּנֶרֶת	29 — פָּבֶר
44 — פִּסִּיל	— פֹּב
— * פִּסְלוֹן	30 — * פִּבּוֹן
— הַפְּסָלוֹת	— * פִּוֶן
— פִּסְלוֹת הַבּוֹר	— בּוֹר־עֶשֶׂן
— * פִּסְלֵחִים	3I — פֹּש (בּוֹשֶׁן)
45 — פִּסְפִּיא	37 — בּוֹת (בּוֹתָה)
46 — פִּעֶנֶת	38 — פִּדּוֹן
— פִּפֶּר (פִּפֶּר)	— פִּזְכָּה
— הַפִּפִּירָה	— פִּזִּיב
47 — פִּפְתּוֹר	— פִּבֶּר
48 — פִּרּוֹב	39 — פִּלָּב
49 — פִּרְבִּיש	— * פִּלָּב אֶפְרָחָה
— פִּרְמֶר	— פִּלַּח
5I — פִּרִית	40 — פִּלְמֶד
(*)	

לוח המפתחות

וייטע	וייטע
64 - לשע	51 - פֿרֿהי
(מ)	--- ארץ פֿשדים
66 - * סבדלות	52 - ארץ פֿתים
מבצר צור	53 - * פֿתֿליש
מגביש	(ל)
מגדו (מגדון)	54 - לאדבר ולו דבר
67 - מגדול	--- * לאמים
מגדל־אל	55 - * לבאים ולבאות
גד	לבן
* מגדל־עדר	לבנה
* שכם	56 - לבונה
68 - ארץ המגוג	לבנת
69 - מגרון	לבנון
מדבר	58 - * לדביר
70 - מדון	--- * להקים
מדי	לוב
ארץ מדון	59 - לד
71 - מדין	60 - לוד
* מדינה	לז
מדמן	62 - לחי
מדמנה	--- מעלה הלוחית
72 - מדמנה	--- * לחם
ארץ מאב	63 - לחם
מולדה	--- * לטושים
אלוני מורה	ליש
גבעת המורה	לכה
73 - מרשת־ג	64 - לכיש
* מורה	--- לקים
* מחולה	--- לשם

לוח המפתחות

זייטע		זייטע	
83	* מפה ומריקה	73	* מצהידון
---	מעון	---	מחנים
84	* מעונים	---	מידבא
---	אילון מעוננים	74	מפעת
---	* מעק מ'נפתוח	---	* מ'הירקון
---	מעכה	---	* יריתו
55	* מעלה אדמים	75	* מגדו
---	גור	---	* מריבת קדוש
---	החרם	---	* מרום
---	הלחית	---	* נמרים
---	עקרבים	---	* נפתוח
---	הציץ	---	* עין-שקש
---	מערה אשר לצידנים	76	* מישור
---	* מערה-נבע	---	מקבנה
86	מערת	---	מבונה
---	מף	---	מקמש (מבכס)
87	המצא	---	* מקרה
---	* מצביה	77	מקבת
---	מצפה (מצפה)	---	* מקבש
88	* מצור	---	גיא סלח (הקלח)
---	מצרים	---	ים הקלח
89	* מקרה	79	עיר הקלח
---	* מקנה	---	עסק הקלח
---	מקץ	80	* ממא
---	מרה	---	* מנחת
---	מרוז	---	* מנוחה
90	מרות	81	מני
---	* מרות (מרון)	82	* ארץ מוריה
---	מרעלה	---	מוסיה (מוסרות)
---	מרשה (מראשה)	83	מנית

לוח המפתחות

וייטט	
98	* נחל הבשור
---	נדר *
---	נדר *
---	נדר *
---	נפק *
---	נכית *
---	מצרים *
99	* הערכה
---	* הערכים
---	* קדרון
---	* קישון
---	* קנה
I00	* שורק
---	* השמים
---	* נחלי געש
---	* נחלם
---	עיר נחש
---	* נמעים
---	נמפה
I01	ניות
---	נינה
I02	* נכון
---	נמרים
---	הנעה
---	נעאל
---	נעמה
I03	נערן
---	* נערת
---	נף
---	נפח

וייטט	
91	* ארץ מדתים
---	* מש
---	משא
---	משאל
92	משגב
---	* משוד
---	* משרע
---	משרפות מים
93	משרקה
---	* מתג האמה
---	המתואר
---	* מתן או מתנה
---	מתנה
---	מתקה

(ג)

94	נא
95	נב
---	נבו (א)
96	נבו (ב)
---	* נבח
---	* נכיות
97	נבלט
---	נבשן
---	נהלל
---	נדר
---	* נחור
98	נחליאל
---	נחל אשכול
---	* נחל ארגון

לוח המפתחות

וייטע	וייטע
II4 - ספר	I03 - נפתח
--- ספר	I04 - נציב
II5 - ספרים	--- הנקב
(ע)	(ס)
II6 - עבדון	I04 - סבא
--- הר העברים	I05 - סברים
--- * עברים	--- * סבתא (סבתה)
--- עבדון	--- * סבתא
--- עבדונה	I06 - סדס
II7 - עגלון	--- סונה
--- עדלם	--- * סוף
--- עדימים	I07 - ים סוף
II8 - עדן	I08 - סין
I2I - * עדן	--- מדבר סין
--- עדעדה	I09 - סיני
--- עדר	--- * סיני
--- עזה (עזא עזה)	II0 - ארץ סינים
I22 - העזים	III - * סירה
I23 - עזית	--- סבות
--- עזה	II2 - סבכה
--- עזמות	--- * סגיים
I24 - עזקה	--- * סלא
--- עיטם	--- סלכה
--- עמרות	--- סלע
--- עמרות-אדר	II3 - * סלע עיטם
I25 - עמרות-שופן	--- * המחלקות
--- * עמרות בית יואב	--- סנאה
--- עי	--- * סנה
--- עיז (עיד)	II4 - סנסן

לוח המפתחות

עיר יהודה *	I34
מבצר צר *	I35
המלח *	---
מואב *	---
נחור *	---
נחש *	---
עמלק *	---
שמש *	---
חתמרים *	---
עית	I36
עכו	---
עלמון	---
עלמון דבלתימה	I37
עמה	---
ארץ בני עמון	---
עמעד	---
עמלק	---
הר העמק	I38
עמק *	I39
עמק אילון	---
האלה *	I40
עמק חבקא *	---
ברכה *	---
בגבעות *	---
חברון *	---
יהושפט *	---
יורעאל *	---
המלך *	---
מכות *	---
עמק עכור	---
קצין *	I41

עיבל (עובל)	I25
עיי העברים *	I26
עיים	---
עיון	---
עילם	---
עין (א)	I27
עין (ב)	I28
עין (ג)	---
עין (ד)	---
עין-גדי	I29
גנים *	---
דר (דאר)	---
חדה	I30
חצור	---
עין-חרוד *	---
משפט *	---
עין-עגלים	---
עין-הקורא *	I31
רוגל *	---
רמון *	---
שמש *	---
תנן *	---
עין תפוח	---
עיינים *	I32
העיינים	---
עין (עיון) *	---
עיסה *	---
עיר *	---
עיר ביה-הבצל *	I34
המים *	---
התחם (התחם) *	---

לוח המפתחות

זייטע	גייטע
I53 - ערוער (ערעוה)	I41 - * עמק רפאים
I54 - * ערק	--- * * השנה
I55 - * ערי ערוער	--- * * השנים
--- * השנה	--- עמרה
--- * שמרון	--- ענב
--- * עשן	--- ענים
--- עשתרות	--- * ענים
I56 - עתקצין	--- ענגיה
--- עתה	I42 - * ענר
--- עתר	--- ענהות
(פ)	--- עפל
I57 - פארן	--- העפני
I59 - * פדן (פדן ארם)	I43 - עפרה
--- עמק הפגרים	--- הר עפרון
--- פוט	--- עפרין (עפרון)
I60 - * פול	--- ארץ עוי
I61 - פונן	I44 - * עזיון נגר
--- פירבסת	I45 - * עצם
--- פי (פני) דהירות	--- עזמון
I62 - פישון	--- * עצן
I63 - * פלון	I48 - מעלה עקרב
I64 - פלם	--- עקרון
פלשת או	I49 - * ער
(ארץ פלשתים)	--- ערב (ערב)
I65 - * פלשתים	I51 - * ערבה
--- * פלתי	--- נחל הערבה
--- * פנג	I52 - נחל הערבים
I66 - פניאל (פניאל)	--- ערבה (ערבת)
--- * פס דמים	--- * הערבה
--- * פסנה	I53 - * ערר
(**)	

לוח המפתחות

ציעור	I77
* ציעז	---
ציקלג	---
הד צלמח	---
צלמנה	---
צלע	---
צלצח	I78
* צמרי	---
צמרים	---
צן	---
* צנה	---
* צנן	I79
צען	---
* צעננים	I80
צער (צוער)	---
צעיר	---
צפון	---
צפת	I81
צפתה	---
צר	---
צר	---
הצדקה	I89
צדעה	I90
צרפת	I91
צדקה	I93
צרת השחר	---
צרתן	I94
(ק) קפצאל	I95
קפצים	---

* הפסילים	I66
פעו	---
* פעור	---
פקוד	I67
* פרבר (פרור)	---
* פרוים	---
פרם	---
הפרה	I68
פרעתון	---
פרפר	---
* פרץ עזה	---
פרצים	---
פרת	---
פתום	I70
פתור	I71
פתרום	---
(צ)	
צאנן	I74
צבאים (צבאים)	---
צבעים	---
ארץ הצבי	---
צדד (צדקה)	I75
הצדים	---
צובא (צובה)	---
ארץ צוף	I76
* צורי היעלים	---
* עורב	---
צידון	---
* צין	I77

לוח המפתחות

ויסס	ויסס
חוצות • 204	קברות התאנה 195
סנה • ---	* ארץ קדם ---
ספר • ---	קדמות 196
קדיות ---	קדרון ---
קדיות תאנה ---	* קדר ---
קדית 205	197 קדש ---
קדיתים ---	קדש ---
קדקע 206	198 קהלתה ---
קדקר ---	* קנה ---
קדמה ---	* קנע ---
* קדמן ---	קמרון ---
קשיון ---	קפת ---
	199 קנה ---
(ה)	הקין ---
* ראמות 207	* קז ---
* ראמות בגלעד ---	* קיר (א) ---
ראמת נגב ---	200 קיר (ב) ---
רבה ---	קיר-חרש ---
הרבית 208	201 קיר-מאב ---
רבלה (רבלת) ---	נחל קישון ---
רוגל 209	* קסון ---
דוגלים ---	קנה ---
* דודנים ---	202 נחל קנה ---
רהב 210	* קיני ---
רומא ---	קנה ---
רחוב ---	קעילה ---
רחבות הנדר 211	* קדיה 203
עיר • ---	קדית ארבע ---
* רכה 213	בעל ---
רקד ---	* יערים ---

לוח המפתחות

214	הַרְמָה	224	עמק השדרים
---	רַמְמוֹת־גִּלְעָד	225	* עמק שוה
---	(רַמְמוֹת בְּנִגְלָד)	---	שוה קריתים
---	רַמְתִּים-צוּפִים	226	* שוח
215	רַמּוֹן	---	שוכה
---	* רַמּוֹן הַמְתוּאָר	---	שונם
216	רַמּוֹן פְּרִיץ	227	* שוע
217	רַמָּת	---	ארץ שועל
---	* רַמָּת לַחִי	---	נחל שורק
---	רַסָּה	---	מדבר שור
---	רַסֵּן	228	שושן
---	רַעְמָח	229	שחצימה
218	רַעְמָסֶס	---	* השמים
---	רַעְמָסֶס	---	נחל השמים
---	אֵרֶץ רַפָּאִים	---	שיאון (א)
219	עמק רפאים	---	שיאן (ב)
---	רַפִּידִים	230	שיחור
---	רַצָּף	231	שיחור לבנה
---	הַרְקוֹן	---	השכו
220	רַקֶּם	---	שכם
---	רַקָּת	232	שברון
---	רַחְמָה	---	שלה (שלו)
(ש)		233	שלה
221	שָׁבָא	---	שלהים
223	שָׁבָם (שָׁבְמָה)	---	שלם
---	שָׁבַע	234	* שלף
---	* שָׁבְרִים	---	ארץ שלשה
---	שָׁדָה	---	שמיר
224	* שָׁדָה צוּפִים	---	שמע
---	שָׁדֵי יַעַר	---	שמרון

לוח המפתחות

וייט	
244	* תַּרְמָה
---	תַּרְמֵר (תַּרְמֵר)
246	* הוּבֵל
247	* הוּקֵד
---	* הוּרֵק
---	* הוּשִׁיה
---	תַּחֲפָנִחַם (תַּחֲפָנִחַם)
---	אוֹ תַּחֲפָנִחַם
248	הַחַת
---	אַרְצַת הַחַתִּים חֲדָשִׁי
249	אַרְצַת הַיִּמָּה
250	הַיָּם
---	* הַיָּן
---	* הַיָּרֵם
251	הַכֵּן
---	הַלְאָשֹׁר (הַלְאָשֹׁר)
---	הַלְאָבִיב
252	הַלְחָרָשָׁה
---	הַלְחָלָח
---	הַמִּנָּה
---	הַמִּנְחָה
253	הַמִּנְחָת הַרְבֵּה
255	* תַּמָּר
---	עֵץ הַתְּמָרִים
---	תַּעֲנָה
256	הַפּוֹחַ
---	הַפֶּל
---	תַּפְסָח
257	הַתָּה

וייט	
236	* שְׁמֵרֹן
---	שְׁמֵרֹן
---	* שְׁמֵשׁ
237	* הַשֵּׁן
---	שְׁנִיר
---	שְׁנֵעַר
238	אַרְצַת שְׁעִיר
239	* שְׁעִירָה
---	שְׁעֵלֶבֶן
---	אַרְצַת שְׁעֵלִים
---	שְׁעָרִים
---	שָׁם
240	שְׁפָמוֹת
---	שְׁפִיר
---	שְׁפִלָּה
241	שְׁפָר
---	שְׁרִיד
---	שְׁרִיחַן
---	שְׁרִיחַן
---	שְׁרִיחַן
242	שְׁרִיחַן

(ת)

243	* תַּאֲנֵת שְׁלֹחַ
---	* תַּבּוּר
---	תַּבּוּר
244	אלוֹן תַּבּוּר
---	* תַּבְּעָה
---	תַּבְּעָה

לוח המפתחות

זיטע	
* תרעה	258
תרעה	259
תרשיש	---
השכה	262

זיטע	
תקוע	258
הראלה	---
תרח	---
* תרמה	---

